Voronovo Memorial Book

Ṿoronovah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

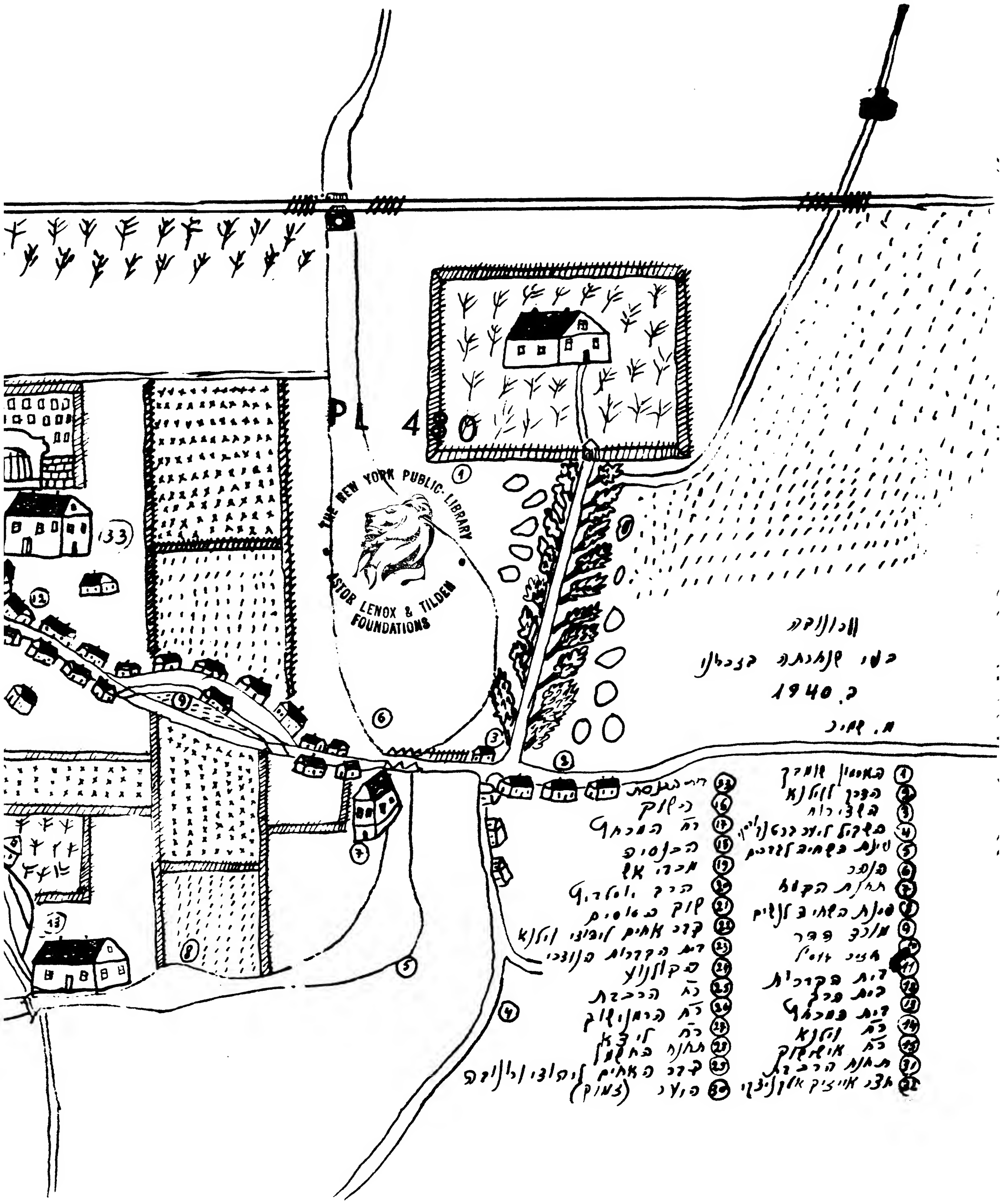
•

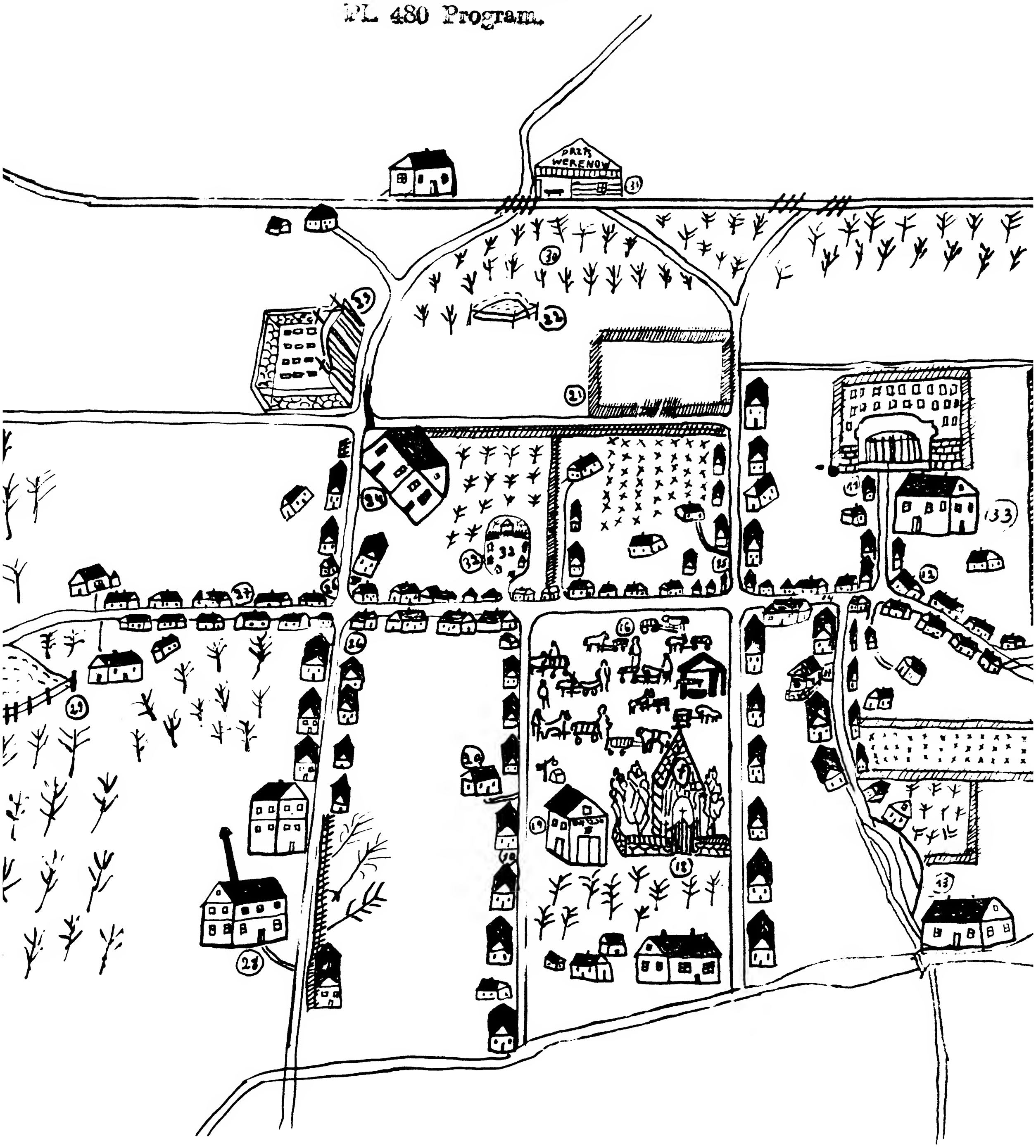
Original publication data

AUTHOR	Rabin, H.
TITLE	Voronovah : sefer zikaron li-kedoshe Voronovah she-nispu be-Sho'at ha-Natsim ba-shanim 1941-1944 / ha-'orekh, H. Rabin.
IMPRINT	880-04 [Tel Aviv? : Irgun 'ole Voronovah be-Yiśra'el, 1970 or 1971]
DESCRIPT	440 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Voronovo. Voronovo (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Voronovo.
ADD'L TITLE	Sefer Voronovah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

1940

וורונובה

ספר זכרון לקדושי וורונובה
שנספו בשואת הנאצים
בשנים 1941 — 1944

העורך:
ח. רבין

המערכת:
מאיר שמיר, יהושע שומרוני ז"ל, שלמה אביאל

ועדת הספר:
ש. אביאל, ז. דוקשטולסקי, ש. לוין, נ. צור, ג. קמנצקי,
ח. רוטברט, מ. שמיר, יהושע שומרוני ז"ל

הוצא על ידי ארגון עולי וורונובה בישראל
בתמיכת הסוסייטי בארצות הברית

עצוב השער והעטיפה רחל פרוסט
שנת התשל"א

תכן ספר וורונובה

וורונובה — תולדות וערך

שואה וגבורה

עיירתנו — זכרונות דמויות זוטות

בנתיבי הפדות — צבור, תנועות, מוסדות

אנשי מדות

מתינו במדינה

דבר המערכת

ספר וורונובה יוצא עתה, עת מלאת 25 שנים להסרת סיוט ההשמד מעל עמנו וטהור העולם מהנגע הנאצי. ויש בזה מן המסמל את האמונה בנצח האדם הישראלי, שהספר הוא מכשירו, בו דור לדור יביע אמרו ונמשכת השרשרת.

ועדת הספר שהתפנתה מעיסוקיה יום־יום והקדישה שעותיה ערב, שעות פנאי ובלוי לעסוק בהוצאת הספר רואה זכות גדולה לעצמה, שבמאמציה דובב דורנו והיא מתברכת בזה, שבכך הושאר זכר לעירתנו ולמה שעדה לה והוצבה המצבה לקדושיה, שנטמנו בקברות אחים פזורים ללא מצבה וציון.

נטלנו על עצמנו מעמס שצבור עולי וורונובה הטיל עלינו והשתדלנו לעמוד במבחן הבצוע והצדקת האמון שהוענק לנו. אנו יודעים, כי אין בן תמותה אשר יינקה משגיאות וודאי הוא שגם אנו פגמנו פגימות שבמעשה ביחס ובערך, אך תקותנו שהצבור וכל יחיד בו יבין, כי גריעות שגרענו ושמיטות ששמטנו לא מרוע גרענו ולא במזיד שמטנו. דברים אלה קורים רק לעושים וראוי הוא אור המעשה שיכפר על הצללים המתלוים לו ויסולח לנו.

* * *

ולתכן הספר ומתכונתו:

ראינו את ספרנו כפנקס אחרון לקהלת וורונובה אשר עם הספות יהודיה נכנסה להיסטוריה כניסה טרגית ביותר ועלינו, שרידיה לרשם קורותיה, הווייתה ועתות כלייתה.

ראינו את ספר וורונובה כספר תיעוד לפשע הגדול שהעולם שותף לו בעמדו על דמינו מן הצד ועלינו, נצולי הפשע הזה להעיד ולתעד את פרטי הפשע למען דורות יבואו ולמען יובא הפשע לכס המשפט המתמיד של ההיסטוריה.

ראינו את ספרנו זה כמצבה ליקירנו, קרבנות הרשע המתרונן שאין ציון לקברם ועלינו, שאיריהם להציב להם המצבה ולציין הציון להיותו מצבת זכרון לנטמנים וציון ערך לאישיותם.

וכך מתכנת שוינו לו: פנקס קהלה, ספר מצבה ותיעוד היסטורי בבוא חשבון עם עמי עולם.

* * *

בהיותנו רושמים פרקי וורונובה עלתה ונתגלתה לפתע עיירה זו כעיר נצורה, שכל קיומה הסגר ומבצר. הסגר היונה, שאויב סגר עלינו ועל יחודנו ומבצר לרוח, שקהלת יהודיה נטלה על עצמה, לבצרה ולשמור עליה מכל משמר, בכל הנסבות ובכל מחיר.

עמנו אשר בנדודיו הארוכים השתדל להיות מנותק מקרקע מציאותו הגלותית המוחשית וקשור אל המציאות המופשטת של ציון מולדתו הרחוקה, פיתח חוש הסתגלות מופלא, בו הצליח לעוג לו מעגל קסום לשמירת רוח אבותיו ומורשתם, שאין לקסמי העולם ומדותיו שליטה בתוכו. בחוש זה המציא את העיירה. נקודת הסגר לאנשים המתנזרים מהבלי ההווה ומשהים עצמם במתח רעיוני מתמיד של שרייה בעבר גדול, הדור מלכות ורוח, כדי ליהנות מעתיד, אשר בוא יבוא ויהיה המשך ישיר לעבר.

הקדשנו על כן מדור מיוחד המספר על תולדותיה של עיירת־רוח זו, מוסדות שהוקמו בה לחנוך דורות וקיום הצבור וקורות שקרוה. במדור זה משתקף כשרונו הארגוני של צבור יהודי המוצא בכל מקום ותנאי אמצעים חברתיים, כדי לקיים חברה מבוקרת ונשלטת ללא כל כלי משטר לידו.

בעיירה זו כבכל עיירות יהודים קמו לו לצבור יחידים ומיוחדים, אשר בלטו בכשרונם העסקני ובנכונותם הנפשית להיות שומרי גהלת הצבור ונושאי כלי חזונו הלאומי־חברתי, כשעסוקם זה מוציא אותם מן העולם הזה ומושך עליהם חוט של תמיהה ובטול או תהיה ואהדה. ראינו אפוא צרך להעלות דמות לאחדים מהם כיד הזכרון וזכירת הפרטים המסייעת עלינו.כך השארנו זכר לאנשי מדות ולמידות אנוש חיוביות, אשר מן הראוי, כי ישארו לנו מורשת וקנין של חברתנו הלאומית המתגבשת כאן, תוך הרגשה כי עוד נזקק להם למדות אלה ולדוגמתם האישית של בעלי המדות.

אפשרנו לחברים לרשום רשומי זכרון וחויה לעיירתנו, בהם עולה וורונובה כערך של לב וחממה של רגשות שיש בהם לרתק אדם בגילויו השונים, כשם שמתגלים הרושמים עצמם כמטועני חזון ונאפדי משאפים, שנפשם משתסעת בין אהבת מקום ההולדת ומשיכה למקום המולדת ואין שלמותם נפגעת מכך. זה שהם נמשכו משם לציון ונמצאים כאן וזוכרים את עיירת נעוריהם וזקנת הוריהם מוכיחה כי היה מתח והם עמדו בו.

* * *

ברשמנו את הפנקס האחרון של קהלתנו היה עלינו לספר על ימיה האחרונים של העיירה וימיהם האחרונים של קדושיה. פרקים

אלה הפכו בנסיבות העגמה הגדולה של דורנו לפרקי דוי ודמים ובהיותם מסופרים בידי יחידים שעל גבם חרשו אכזרי הדורות את מענית הענות הגדולה של עמנו — גם פרקים של סבל לא יתואר ומבחן אנושי לא ישוער. פרקים אלה מצטרפים לעדות חיה ונאמנה, לזועה שעדתה לעם היהודי והופכים באמיתות פרטיהם כתב האשמה לעולם אדיש ועומד על דם ושטר תביעה לדריו, אשר נתחיבו לנו חוב גדול מאד ולא נשקט ולא נרגע עד אשר ייפרע זה החוב ויובטח עתידו הרצוי של עמנו במולדת.

מספורי עדות אלה בוקעים ועולים ספורי חיים רוטטים של יחידים, אשר כנפוצות־עם נתלקטו אחד לאחד בכל הזדמנות, כדי לקיים כוח, להתמיד ביהדותם ולבלות צר למען קדוש שמו של העם היהודי.

זכתה וורונובה עטוית היערות, שפורצי גיטאותיה מצאו מנוס להם ביערות העד שבקרבתה וספוריהם משולבים תאורי סבל מיאש והשפלה מדכאה ומעמדים רמים ונשאים של גבורה ונקם, אשר מוסיפים נפך של יחוד לספר הזכרון של וורונובה. לא עוד ספר נוסף של דכאון של „עם כצאן לטבח יובל", אלא ספור של מלקטי שרידי גבורה שבנפש, ניצני הקוממיות והעמידה על הכבוד והקיום. של גבורים מצו עצמם, המפילים אימיהם על משנאינו ומשלחים חצי נקמתם ממעמקי מחפורותיהם ביערות אל רוצחי יהודים מכל הגזעים והעמים.

לא חסכנו מקום לפרקי יער אלה וביחס המועדף להם לעומת יתר מדורי הספר מובלטת גאותנו על כך. לא רק באנשי וורונובה מדובר כאן כי אם על יהודים גואלי כבוד עמנו הסחוף והמרוט. בספר זה נתוסף ספר שונה מיתר ספרי הדוי של ספרות המרטירולוגיה הקדושה של העם היהודי כי גבורה בו ונקם. בפרקי גבורה אלה גלונו במקצת את חרפת החולשה שיוחסו לנו בגולה. אין עם שהוכיח כי עמד בזה שעמדנו אנחנו, שעמדו יחידינו אנשי וורונובה. כועדת הספר ספוקנו גדול בכך.

* * *

ישנם גם פרקי לואי בספר, אשר עם קריאה ראשונה נראים לנו כפרפראות לספרות שאין מקומם בספרות היגון. אך בעיון שני אנו נוכחים, כי אין הם אלא אבני נציץ, גובשי זוהר היחוד שבתכונות יחודינו. בחיים האידיאיים הטרגיים של היהודים בגולה גובשו תכונות אנוש נדירות בקהלותיהם, תכונות של שמיחה בחלק, של הרכנת ראש חצונית מדומה תוך זקיפת קומה פנימית, של כשרון ההלעגה לכל הבלי העולם הזה, הקלת ראש בדברים שמלבר וכבד ראש כלפי פנים

ועוד קוי אופי כאלה שרישומם העמק בעברנו הגלותי ראוי להיות רשום בספר קהלתנו.

השתדלנו לא להיות מגמתיים ו„עורכי היסטוריה" בברירת החמר. ספרנו על הכל. רצינו להראות את וורונובה כמות שהיא, גדולה בקטנותה ונדירה בשגרתה. כאלה הם הפרקים על מחלוקת רבנים, יחסי שכנים ושכונות, דברי ריבות בשערים וסבותיהם וכולם מצטרפים למחזה־חזיון מרהיב של החיים חייהם הקטנים בצל חזונם הגדול של מורשתם הלאומית, של עומדים בנסוי אנושי גדול גם כשהם נתפשים לחולשות שבאדם.

* * *

את המדור האחרון הקדשנו לשמות. כמקובל בעמנו. כידוע היה עמנו ראשון בעמים, אשר הציב מצבות למתיו וקדשם ב־יד ובשם. בתקופות שעמים היו קוברים מתיהם בחצרות משפחתיות ללא ציון שמות ידענו אנו בדורות הקדומים ביותר של האדם ליחד מקום קבורה כללי לכל הנקברים, תוך קדוש היחידות של האדם, בחינת „במתים חפשי", להדגיש כי כאן כולם כאחד אין יחוס ומשפחה, אך יש שם וציון ויש זכרון עולם לנושאי השם.

ספרנו הוא מצבה לטמונים באלמונות, ליקירינו שנקברו חיים במקום פציעתם והמתתם וחניקתם ואין מצבה עלי קברותיהם ולא שם. מצבת השם־השמות החרותה עלי לוחות הספר היא הנצחון הגדול שלנו על אלה, אשר רצו למחות שמנו מעל פני האדמות. בעוד שהם אפרם זרוי לרוחות השמים ושמם מחוי מעל פני הארץ מתנוססים מעתה שמות קרבנותיהם בספר לעולמי עד וזכרונם ננון לנצח.

את שמות קדושינו ערכנו לפי אלף־בית, לציון היחד שלהם ושלנו. בקרבנם המשותף של יקירינו אוחדנו לאחד ורשימת האלף־בית מסמלת את היותנו נתונים לכולם, יודעים שמותיהם ומחפשים אותם באלף־בית. מאלף עד תו כולם שלנו הם וברגעי רצון נחפשם ונמצאם.

* * *

אנו מגישים לכם חברים ואחים את „ספר וורונובה" תוך הרגשה שׁשרתו את רצון כולנו העז לגאול יקיריכם מאלמונות קבורתם.

אנו מרגישים, כי כעם הספר הצבנו בספר זה מצבת־עד ליקירי לבותינו, מצבה אשר שום רוחות לא יטשטשו חריתותיה ושום זוהמת אזוב ואזובי אדם לא תפגל עמק רישומן. זוהי מצבת־ציון המטלטלת ומביאה את זכר מצויניה אלינו, לבתינו, לערינו ולארצות פזורינו.

ואנו מאמינים כי תיחדו מקום כבוד לספרנו, תהגו בו בעתות נפש ולב, תזכרו את עיירת יחודנו וקדושת יקירינו ותתנוהו ענין לילדיכם מחשלי שלשלת ישראל הבלתי נתיקה.

יהי זכר קדושינו לנגד לבנו תמיד.

בסוף נצין:

בספר שלנו כלולים גם פרקי „סלוצ׳ניק גדולה״, זו עיירת שכנותנו, אשר לולא עזרתנו לשרידי המעט של בניה היה אובד חלילה זכרה. סייענו לאנשי סולצ׳ניק להקים יד ושם לקדושיהם וספוקנו גדול על כי עמדה לנו היזמה ועמד לנו הרצון לסייע להם ולא אבד גם ניר לסולצ׳ניק.

כל מה שנאמר על ספר וורונובה משוך גם על סולצ׳ניק ואם כי פרקיה מועטים, הרי מצבת קדושיה מלאה וממצה והתקנה שתקננו גדולה לאין ערך.

ועדת הספר

עומדים מימין לשמאל: ח. קלעי, ג. קמיניצקי, ח. רוטברט־לוין, ז. דוקשטולסקי, מ. קפלן.
יושבים מימין לשמאל: א. טייבל־כץ, י. פז־פוזיריסקי, נ. צור־שפירא,
מ. שמיר־שמרקוביץ, ש. אביאל־שמרקובי־ן

דברי לוואי והערכה

בעשותי בספר וורונובה היתה לי הרגשה מפעמת. זו הפעם הראשונה שיכלתי להוסיף לכותרת „שואה" גם גבורה. אין זה ספר רגיל. פרט להיותו מצבה לקהלה שנכחדה, לעיירה וליחידיה שהם יקירי נפש לכולנו הפך גם ספר וורונובה להיות תעודת כבוד לעם היהודי. אשר בתנאי זוועה אלה של הנאציזם ידעו יחדיו לאגור שארית חיות ורצון, לחמוק ליערות, ללחום בעריצי הדורות ולחיות.

אין עם אחר בהיסטוריה הידועה לנו שעמד בכך. עמים נכנעו ל„גורל", נטמעו והושיטו צואר בתנאים הרבה פחות אכזריים ומדכאים וחלפו מן העולם.

יוצא אפוא שאנשי וורונובה ודומיהם שחמקו ליער נטלו על עצמם את עול המשך היהדות, כי חיי כל יחיד נמאסו עליו והדחף לחיות להמשיך בא לו ממניעים של „עם ישראל חי", של שיבה למולדת ושל חיים למען לבלות את האויב ולהעמיד מול כוח האלימות הגופנית את כוח הרוח והרצון.

כוח זה בא לנו מן הספר, מן התנ"ך, מן המשכו לארך דורות וכשם שספר המכבים, החשמונאים ואחרים חנכונו לחיות למען האידיאה האנושית של קיום עם־הרוח־והספר, כך יחנך ספר וורונובה דורות יבואו לחיות במולדת, להזהר ממשגה עזיבת המולדת והסתכנות במסות זועה של עם בנכר ולראות את טעם חיינו בהמשך טפוח העם היהודי, אשר ביערות לידא וורונובה זכה לתעודת גבורה כעם דוגמא לאנושות.

תקות כל האנושות היא בהעמדת גבורת הרוח והספר מול כוח האונס, האלימות והעריצות. והאקספרימנט הזה של גבורה בשואה הוא אקט מעודד גם את האנושות.

יש להחזיק אפוא טובה לאלה שעשו את ספר וורונובה, שהקדישו לילותיהם ושעות חופשתם להקמת המצבה ליקירים שלכם ובדיעבד הוסיפו נכס של רוח אנוש בגבורתו לספרות העם והאדם.

יבורכו נא חברי במערכת: יהושע שומרוני ז"ל, אשר את רגעי חייו האחרונים ממש הקדיש לספר תוך תחושה של קצר זמן ויבדלו לחיים ארוכים מאיר שמיר שמרקוביץ ושלמה אביאל. שלמה שמרקוביץ ששיקע במעשה הספר את כל להטו והוסיף נופך של ערך לצביונו ומאיר שמיר, אשר התחיל במקום בו נכשלו אחרים ובמרצו הרב ואחריותו המעשית בצע את הדבר והצליח. בדאגתו לכל פרט קטן בהופעת הספר מיצירת כספים להוצאתו לאור, עד אסוף חמר מאנשים ברחבי הארץ שרת את ארגון יוצאי וורונובה והקים מצבת יקיריכם רבת התכן.

אם הוקמה המצבה להורים יקרים, לאחים נלבבים ולחברי ילדות ועלומים שלא זכו למצבות וסמוני קבר ואם נוסף ספר העדות הזה, הרי זה תודות להם וחובת תודתכם עומדת להם.

ובהזדמנות זו תודותי כעורך לכל חברי ועדת הספר שהתעלו מעל חיי הקטנות והקדישו ערבים ומאמצים לדבר. השתתפותם בעבודת הספר הוסיף לו ערך צבורי ובהיותם נציגי ארגון עולי וורונובה גם הוסיפו ערך וכבוד לארגון.

העורך

ו ו ר ו נ ו ב ה

(תולדות וערך)

בזה דיוקנאות וורונובאים ששיחזרו תדמיתה.

מסיבות מסוימות לא הודפסו התצלומים ליד מאמריהם כשם שנהגנו ברושמי רשימות הדוי והגבורה.
להבין — פרושו לקבל דברים תוך הבנה ולא להאשים.

ש. אביאל :
לדמות עיירתי — 20

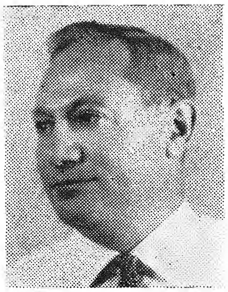
ש. לוין :
עיירה ושכונות — 173

א. מולצ'דסקי :
השומר הצעיר — 199

י. פז :
עיירה של תכלת לבן — 169

ש. פיירוביץ :
פרופיל של עיירה — 25

א. קרני :
עיירת נעורים — 177

ה. רוטברט :
קוריוזים מאלפים — 190

ח. רבין

וורונובה במקורות ובספר וורונובה

א. ביבליוגרפיה

I סלובניק גיאוגרפיצ'ני,

הוצאת ולבסקי 1884

עורכים: ברוניסלב חליבובסקי, פיליפ חליבובסקי

וורנוב — עיירה ואחוזה על הנהר בלוציאנקה יובלו של הז'יזמה שוכנת במרחק של 32 וויורסט מלידה 59 — מוילנה 20 — מאישישוק. שייכת למחוז לידא, למועצה האזורית ביניאקון.

„...בעיירה 42 בתים, 18 תושבים פרבוסלביים, 177 — קטוליים, 333 יהודים.

בעיר בית כנסת, בית מדרש, 2 בורסקאות, 12 חנויות וטחנת קמח מונעת על ידי מי זרם ומפל. וו. מפורסמת בכעכיה האפויים.

„...ידוע כי העירה היתה בבעלותה המוחלטת של שושלת הגשטולדים שכלתה ואיננה. מכאן יש להסיק, כי וורנוב היתה קיימת כבר במאה ה־14. תקופה בה כלתה ולא היתה משפחת שליטים אלה. אם כי אין היא נזכרת בתעודות המלכים ופנקסי השפוט.

„...אל וורנוב היו שייכים 13 כפרים.

II אנציקלופדיה פובשכנה,

שנת ההוצאה 1867

„...נקראת וורנוב נמצאת במרחק של כשישים וויורסט מוילנה, שייכת למחוז לידא ולמועצת האזור ביניאקון.

„... אין וו. מופיעה בתעודות המלכים ופנקסי השפיטה כידוע, כי היתה שייכת פעם לבית הסציפיונים, אשר יאן שלהם והמפורסם שבהם בנה שם בשנת 1730 קולגיום ובתי ספר לכתיבה ורישום.

„...היתה פעם אחוזה עשירה ומכניסה לבעליה, כיום העיירה עניה מאד יש בה 52 בתים 334 תושבים.

III ייבריייסקאיה אנציקלופדיה,

שנת ההוצאה 1908

עורכים ד״ר א. הרכבי וד״ר ל. קנצנלסון

ורונובו עיירה במחוז לידא, פלך וילנה. בשנת 1847 מנתה „קהלת ורונובו״ 199 נפש.

בשנת 1897 מנתה ורונובו כולה 1574 נפש. מזה 1432 יהודים.

ב. תולדות וערך

הבאנו את הסלובניק גיאוגרפיצ׳ני ראשון, אם כי שנת הוצאתה של האנציק. פובשכ. קודמת לשלו וזה משום שלפי הסלובניק היתה כבר וורונובה קימת ומוזכרת במאה הארבע־עשרה וכן מפני שידוע, כי הסלובניק שהוצא בכספי הכנסיה הקטולית הפולנית ערך את מחקריו ביסודיות יתר והאוביקטיביות של מסקנותיו גם מובטחת בשל עורכו הראשי שהיה יהודי.

לפי זה היתה וורנוב (וורונוב) „עיירה ואחוזה״ כלומר עיירה־מרכז לכפרים־אחוזות, אשר שושלת זו או אחרת של בעלי אחוזה הקימוה. כידוע היו בעלי האחוזות אנשי מלחמה שקבלו את אחוזתם מידי מלכות כאות תודה על השגי מלחמה וכדי לקיים את שליטתה של מלכות על תושבי האחוזה. כאנשי מלחמה, שלא ידעו דבר במישוק חקלאי ונהול קומונלי היו בעלי האחוזות מזמינים תמיד יהודים שיהיו להם למוכסים, גובי מסים ומכווני המשק החקלאי, אשר מוקדו היה לא בתכנון החקלאי אלא בהגדלת היבולים־ההכנסות על־ידי עדוד פריון העבודה של יושבי הכפרים הצמיתים או האריסים.

יש להניח כי וורונובה כקהלה היתה נבדלת מאחרות כבר מראשיתה בשל היותה מרכז ל־13 כפרים ישובים על גדות נהר גואה ומפרה סביבת זרימתו, הנחה זו מתבקשת כשהנך קורא, כי בעירה של 333 תושבים יהודים היה בית כנסת ובית מדרש ואתה מבין, כי שני דברים כאן. גם יכלתה הכספית של הקהלה להקים שני מוסדי דת אלה וגם כישוריה לקיימם, אתה גם למד מזה במיוחד על הבדלים שהיו קימים אז בקהל, „מעמד״ של אלה אשר דתם בתפלתם גרידא ואלה, אשר אין הדת לגבם אלא „בית מדרש״ היינו בית שהתורה והתפלה נתונות בו כרוכות והדברים ידועים מתולדות קהלות אחרות. הפלא הוא שהדברים קרו במספר הנפשות הקטן של קהלה זו ובתקופה ההיא. ובזה נבדלותה. אין במקורות מוזכרות עוד קהלות כאלה קטנות, המרשות לעצמן דיפרנציאציה כזאת, לא במאה ההיא ולא במספר ההוא.

המרחקים שהבדילו את וורונובה מהמטרופוליות שלה ושהם מרחקי יערות חוצצים יש בהם מן הנרמז, כי היתה זו ודאי קהלה עצמאית בהנהלתה ואף נוסיף, כי בעלי האחוזה לא נעזרו ביהודי לידא או וילנה אלא ראו לעצמם צרך בהקמת עיירה זו, נוכל להסיק, כי היו אלה יהודים ידועים להם כבעלי כשורים משקיים הדרושים להם. כשורים אלה היו גם מאופי אחר והוא מענין מאד:

כשלונות בעלי האחוזה היו בכך, שלא יכלו להפיק את המכסימום הניתן מעובדי אדמתם חרף כל אמצעי הלחץ, ההצמתה והשעבוד שנקטו ואולי בגלל אמצעים אלה, והיהודים שהוזמנו עמדו כאן בפני אתגר צבורי חברתי. עליהם הוטל להשתלט על אבק אדם נרפה ואדיש ולהביאו לידי פרודוקטיביזציה, בדרך של ארגון הכפרים וקשירת העובדים למקומותיהם ולשדות — שיראום כשדות ברכתם הם. כאן צריך היה לשנות יחסים היסטוריים של צמיתים ואדונים, להביאם בדרך של מהפכה שקטה ליחסים של אריסים ובעלי שדה, להפך צמיתים לאריסים מקבלי חלק ביבולים ובזה להגדיל ענינם בשדה ובעבודה ולהפך אדונים לשותפים של העובדים ולדואגים לשלומם וליכלת עבודתם והרגשתם החברתית הטובה.

אם נוסיף, כי יהודים אלה הסכימו לקיים יהדותם במנותק מן העולם, וממרכזי תורה ויהדות, כפי שהיתה וורונובה עטוית היערות ובתנאי קומוניקציה של אז, שכוחת אל ואדם ויהודי, הרי נוכל גם ללמוד משהו על חסונם היהודי ואמונתם האיתנה והתודעית.

יש אפוא לראות את ישוב וורונובה בתחילתו כישוב מכוון לשנוי סדרי מישוק וחברה וממילא כאנשים בעלי יכלת וברוכי כשרונות אדמיניסטרטיביים קומונליים, כשם שמבחינה יהודית יש לראות בהם יהודים איתנים באמונתם ודבקים בחזונם היהודי ההיסטורי.

תושבים ותעסוקה

בענין המספרי של תושבי וורונובה מחולקים המקורות בנתוניהם. פרט חשוב לעצמו הוא לדעת מה גרם לאי דיוק הזה, אך אין זה בקו ענינו ולא נעמוד על זה כאן, אנו רק נעמית את המספרים זה לעומת זה כדי לעמוד על שוניים והמסקנות יסיק לו כל אחד.

האנציקל. פובש. מציינת בשנת 1867 כי „בעיר 52 בתים, 334 תושבים". ולעומתה הסלובניק מציין בשנת 1884 רק 42 בתים ובכל זאת מספר התושבים הוא 468, בהם מספר היהודים בלבד כמספר התושבים הכללי הנקוט באנ. פובש.

לעומתם מצינת הייב. אנציק. המקור היהודי הבלעדי כי: בשנת 1847 מנתה הקהלה, היינו היהודים 199 נפש ובשנת 1897, כלומר אחרי 50 שנה — 1432 יהודים.

קשה לקבוע מסמרות מה כאן בדוק ומה כאן היפותטי אנו רק נסייע למעונינים בהסקת מסקנותיהם על ידי ציון שני נקודות מידע:

1. מערכת הייב. אנציק. ביססה את נתוניה על שני מפקדי תושבים שנעשו ברוסיה הצארית בשטחים שסופחו אליה עם „חלוקות" פולין. הראשון בהם משנת 1847 נעשה בתנאים מבוהלים, במשטרים מתחלפים וברב המקרים אין הם מדויקים, בעוד שהמפקד מ־1897 נעשה כבר כולו בתחום שליטתה של רוסיה ועל ידי יהודים ומומן כולו בידי מוסדות יהודיים, לרוב מיסודו של הברון גינצבורג הידוע ויש

להניח, כי הוא הנכון. אי נכונותו של המספר 199 יהודים בשנת 1847 מופרך גם על ידי שני המקורות הגויים החפופים כמעט בגדלם ולתקופותיהם. נשאר לנו רק לתהות על הקפיצה הגדולה במנין שחלה בכל זאת מ־333 יהודים בשנת 1884 (סלוב. גיאוג) עד 1432 בשנת 1897 שהוא גידול של 430% ולא מצינו בשום ישוב יהודי גידול כזה בתקופה כה קצרה.

אין לנו על זה מקורות. הדבר מעיד אולי או על פורענות סביבתית שגרמה לנדידות יהודים ומציאת מפלט בעיר קולטת אחים, או על שפע שנתגלה ליהודי הסביבה בוורונובה והם נמשכו ובאו אליה. תמיד היו אלה הסבות לשנויים דמוגרפיים בערים יהודיות וכמעט שאפשר לראותן כעובדות. גורמים אלה חפוש מפלט או חפוש מרווח היוו תמיד בתולדות גלותנו מניעי נדידה ואם אין אנו בטוחים בגורם הדוחף הרי לסיבות המשיכה ודאי הוא, כי הסבה היתה שפע של וורונובה ויכלת קליטתה, אך כאמור אין לנו מקורות על זה וכל מה שיאמר יתבסס רק על הנחות שיסודן בהגיון, אך לא בעובדות שבכתובים.

2. נקודת מידע שניה ביחס למקורות על מנין נפשות, שתי הנוסחאות הנוצריות נעשו על סמך רישום של משלמי מסים בלבד ולכן אין הן מדברות על נפשות אלא על תושבים ויש להניח כי נתוניה האחרונים של הייב. אנצ. נכונים. כי 333 משלמי מסים הם מספר נפשות הרבה יותר גדול.

אנו רק נבליט את החלק המדבר על 12 חנויות טחנת קמח ושתי בורסקאות או מאפה הכעכים המפורסמים. כפרט המעיד על תנופה כלכלית שגילו היהודים כפרט המאמת הנחותינו על טיב התושבים היהודיים הקדומים של העיירה.

ג. וורונבה בתקופת הספר

קהלת וורונבה — לפי ספרנו זה שהוא גם פנקס קהלה החותם תולדותיה לנצח, מצטיירת וורונובה בפעילותה הקהלתיה כעיר עייפה מעסקנות, שמעטים בה הקופצים על עסקי צבור, אשר רואים בהם ענין להתעשרות קלה או כבוד.

במשך שנים רבות נחרצו עניניה החלוניים הקומונליים עד ידי יהודי בעל שעור קומה והופעה, שנקלע אליה ונתמנה לסטרוסטה בעיר. מנוי זה הוא מעין „ראש עיר מטעם" שלא הקהל בחר בו ולא הוא חיב להשמע לו. במקרה היה הוא כנראה גם רצוי לאחיו ולפיו התנהלו גם עניני הקהל. פה ושם צצים עסקנים „לאותו ענין" המגלים ענין במבצע צבורי מסוים ועם בצועו פוסקת פעילותם. אך פעילות קהילתית אינה בולטת כאן בשני השטחים.

גם מעשי אלהים ועניני בתי הכנסת והמדרש אין גבאים קופצים עליהם ואף אם העם רואה את בתי מועדיו מטים וכלים אין איש שם לב להם, כדי לקחת על עצמו ולעצמו את הגבאות הזאת ולתקן דברים. קורה ובתקופה מסוימת נמצא לה גבאי, אשר מתמסר לדבר, אוסף כספים למטרות בניית בתי מועד אלה ושפוצם אין הקהל בודקו ומרב תודה על השרות שאף איש לא נטלו על עצמו משלמים לו כל סכום שהוא מטיל עליהם בכתבו המסולסל והבלתי ניתן לפענוח. במקרה

זוכה כאן הקהל בגבאי מכובד, באישיות רבת פעלים שמרצה מצא סדנו בגבאות טובה. איש נאמן ומכובד שאצטלה זו נראית מתאימה לו ושניהם, הוא ואצטלתו מוסיפים כבוד לקהלה.

בשונה מקהלות אחרות אין בקהלה זו פעילות לקראת המשך. הכל נראה כאן כהולך ויורד ואין הקהל אלא מצפה לשנוי שיבוא, לגאולה שתתחולל ולאפשרות להחלץ מהמקום אך אין נוקף אצבע לקראת כל זה. מכאן השמחה הגדולה של המבוגרים קשישי העיר, כאשר הנוער מגלה פעילות של הבאת הגאולה במו ידיו עצמו שאז הוא זוכה למלוא התמיכה והעדוד מצד כולם.

כי עיפה קהלת וורונובה ואין בה עושה בצרכיה. כעיר סמוכה לוילנא ויונקת חיותה הנפשית התרבותית ממנה אין וורונבה יודעת חסידות מהי ואין היא יודעת מחלוקת מתנגדים לה, תסיסה חיונית זו פסחה עליה ואם כי זה הציל אותה מתעתועי רביים „בעלי מופתים" וגורמי מדוחים ואשליות גאולה לעם, הרי בהעדר תסיסה זו התנוון יצר הפעלתנות הצבורית שברב הקהילות היוותה גורם ראשי להתארגנות של גאולה וחפוש דרך לאומיים.

כאמור הגיע רק הנוער שבה לפעלתנות שכזאת וכולם סמכו ידיהם על זה, אך הצבור כולו שקוע היה ביוון הפרנסה הקשה ולא הלך לבו לדברים אחרים שהם רשות הרבים וחובת הרבים.

פה ושם קמו לה יחידים בודדים, אשר מלבם חצבו אורות גאולה והיוו לה חלוצים לציונות, אך היו הם בודדים, נערצים אמנם אולם לא דוגמא לחקוי או מנהיגים לילך בעקבותיהם.

תהלת וורונבה בתקופותיה הקדומות משכו אליה רבנים בעלי שם ושעור קומה, אשר ראו כבוד לעצמם להיותם נקראים „דער וורונובער רב" והיא זכתה להיות מונהגת בחיי יהדותה על ידי רבנים־אישים. במשך הזמן רבנים אלה נרפאים מאשליה זו ששמה קהלת וורונובה, אדישות הצבור מרפה ידיהם והם עוזבים אותה.

מקרים אלה חוזרים ונשנים גורמים לזעזוע חיובי מסויים בצבור העיירה. בלי רב ודאי שאין אף יהודי רוצה להשאר, שמא יפגם ביהדותו ונמצא מתחייב בנפשו ומעכב פעמי גואל והצבור מגלה פתאם רגישות רבה לענין בחירת הרב ורגשה רבה מתחוללת על רקע זה.

זוהי עובדה יוצאת דפן במי המנוחות של צבוריות וורונובה — מחלוקת רבנים. משפרצה מחלקת זו קשה היה לעצרה היתה זו מעין הזדמנות למכובדי העיר לבחון את התלמיד־חכמיות שלהם. יותר משהיתה כאן דאגה להתאמת הרב המתאים לעירם היתה כאן נטיה להתמודדות עם הרב המועמד ועם היריבים לכתר התורה. אנשי תורה שהתנונו בתורתם בעיר הרדומה מצאו לעצמם פתאם הזדמנות לבחן את עצמם אם חיה עוד תורתם בהם ואם יש לצבור שמוש וצורך בה. כך זוכה וורונבה בסוף ימיה ממש, להתעוררות מזעזעת ואין מוצא אחר אלא לקחת על שכמה עול כלכלת שני רבנים למען שלום הבית והעיר ולמען תקון

מה שנפגם בתדמיתה משנים. אלא שמעתה אין כבר דער וורונבער רב, מעתה יש לה „דער קלעצקער רב" ו„דער מיאדלער רב" וגדולתה ששקעה שוקעת עוד יותר.

תרבות וחנוך — ככל עיירה בישראל היתה גם וורונובה מבצר המסורת בחנוך הילדים. עם חלופי המשטרים עמדה העיר בפני לחציהם לחנוך מטעם, ונשארה נאמנה לעצמה בחנוך ילדיה בחיידרס. בסכון הזה של חנוך ילדים לחיי עולם שכולו שמים ויהדות ונטילת כל אפשרות התקדמות מקצועית השכלתית כהילדים — דורותיהם לעתיד, הכריעו גם הם לצד שמים.

הילדים התחנכו בכל מיני „מוסדות" שקמו על ידי יחידים למען פרנסתם וכאן משתקפת גדולתם התמימה, כשם שמתבלטת גם אזלת־היד־לשנויים־ההכ־רחיים של הורי וורונובה. בגורל ילדיהם גילו רפיות רצון מדהימה, הם צרפו הכרעתם הבלתי מעורערת להפכם בנים קשורים בטבורם לגורל העם המסתייג מהבלי הגויים ומקבלים עליהם עול של צפיה לגואל. זה אמנם היה על חשבון נוחות הילדים ובצור עתידם כיחידים, אך יש לעמוד במבחן הלאום וללא כל ערעור נמסרו הילדים לחנוך של המלמדים שהיו נאמנים לתורה, אך מאכזבים כמאשרי דרך ומחנכים.

עם התעוררות למען ציון נוסד בית ספר מיסודו של מרכז „תרבות" בהסכמת הרב ומאז ידעו ילדי וורונובה חנוך אמיתי שיש בו הדאגה למען העם והאדם היהודי כאחד.

חיי התרבות של הדורות הקשישים בוורונובה הצטמצמו במספר חוגים לקריאת „„חיי אדם" ולמוד משניות וכך שנים ויובלות עד בוא ההתעוררות ברחוב היהודי. עם ההתעוררות של העמים הנחשלים והמעמדות המנוצלים התבשמה גם וורונובה מריחות הקדמה. הנוער מקים ספריות חוגי תיאטרון, נוסדים חוגים לעיון בבעיות שונות אין עדיין גבוש עמדות והשקפות לבעיות עולם, אך יש תהיה וחפושי דרך ועיון ועל הכל, יש החלצות לשנוי פני החיים, לתרבות מחודשת.

מכאן משתלבת וורונובה במחוזה קושרת תסיסתה בתסיסת הכלל יהודי ויוצאת מבדידותה החברתית הלאומית.

מבחינה זו היו ימי וורונובה האחרונים ימים של ערות צבורית, פעילות תרבותית וחנוך עברי נמרץ. עניני העיירה נמשכים כרגיל, אך הפעילות שמוקדה הגאולה והדרכים אליה עוברת לנוער והוא אמנם גם הוא מתגודד בתנועותיו השונות, אך כל שביליו מוליכות ציונה ולאלתר. ובזה גדולתו והשינוי שבו.

כלכלה ופרנסה — ככל ערי ישראל בפולין נאבקה וורונובה קשות על קיומה. פולין ארץ המחדלים והמשטר הכלכלי העקר השאירה את ארצה העשירה באוצרות טבע לשהות בתנומתה החקלאית ושטח המחיה של היהודים הלך והצטמצם. שנאתה ליהודים לא נתנה לה לתת להם ידים חפשיות לפתוח תעשיה ומסחר כיד היהודים החרוצה עליהם. במקום לעודד היהודים היא אכפה עליהם את עול מסיה ודחקה רגליהם מכל ענפי הפרנסה הקימים. מצב זה נתן את

אותותיו בוורונובה ביתר שאת, בהיותה עיירה בסביבה של אזרחות עוינת לפולין הפכה דחיקת רגלי היהודים גם צרך מדיני אצלה, בכך הפנתה את זעמם של התושבים כלפי המשטר אל כוון היהודים, „מוצצי דמם" ונטעה בהם הרגשת תודה למשטר. מבחינה זו היה מאבק קיומה של העיר דומה לערי יהודים אחרות אך קשה ממנו בשל הגיאוגרפיה הליטאית שלה. יהודים התפרנסו מפרורי הכנסה, מתווך בין הכפרים לוילנה ולידא כשהם עצמם קרקעם נשמטת להם. בדיסקרימנציה הכלכלית הפולנית האנטישמית הלך ובטל כמעט מעמד העיירה והפך מעמד של סרסור בינים בין הכפר והכרך. היתה זו פרנסה שהמסחר התווך והתובלה כרוכים בה יחד. סוחרים ירדו לדרגת מתווכים מסחריים ומתווכים לדרגת עגלונים מובילי סחורות ומוצרי חקלאות, ועגלונים למחפשי שכוש והפקת תועלת מהסוס המצוי־הפנוי. כך התבצרה הכנסת עזר מסוימת מהחקלאות הקטנה שרבים בעיירה קימוה מדורות והגבירוה בתקופה האחרונה לקיומה.

הימים המדכאים ביותר בוורונובה היו ימי השוק. היו אלה ימים של פעלתנות פרנסתית שתקוה גדולה בתחלתה ואכזבה גדולה בסופה.

המדרון הכלכלי שכליון פיזי בסופו הורגש ביתר עז והבשיל מחשבות הגירה ועליה במוחות כולם, אך הסכויים הקלושים לכך המיתו כל רצון ויזמה לשנוי פני הדברים והיתה וורונבה חצויה לשניים בשנותיה האחרונות. מצד אחד אוכלוסיה מבוגרת חסרת אונים ותוחלת ומאידך נוער תוסס נמרץ ומזנק אל ההגירה הרצויה ההכרחית.

עם בוא השואה מצא הצורר עיירה הנושאת נפשה לצאת את הארץ ואת יושביה ומצפה לאפשרות שתיוצר לכך. לולא תאות הדמים ניתן היה „לטהר" את וורונובה מיהודיה על ידי הוצאתם לדרך לישראל והבעיה מצדו היה נפתרת, אך הוא בחר בטבח כמעשה בפני עצמו.

לאור שואת וורונבה כשואת עירות אחרות מתבלט פשעו הכפול של הצורר ומשתפי פעולתו, שהוא שפך דמי יהודים כדי לשכר בהם את המוני נכבשיו והם שתו דמינו לסביאה ולרצון. מין רצח לשם רצח היה זה ושום צידוק כלכלי דימוגרפי לא יימצא לו.

עם חדלונה של וורונובה חדלה קהלה של עמלים החיים על יגיעם ומחפשים היכן להשקיעו, כדי להתקיים ולהתפרנס ולחכות ליום בו יוכלו להטהר ולהסתלק מארץ הגויים. קהלה של יהודים טובים ותמימים, אשר סכנו את דורותיהם־ילדיהם למולך התקוה הגדולה תוך נאמנות לעם וליעוד והיא הכזיבה.

לחוקרי תולדות קהלות וחברות תשמש וורונובה לקח ודוגמה של חבר אדם טוב, שעמד בנאמנותו למנהיגיו והם קטנו מפתור בעיותיו, ולחוקרי תולדות אדם תשאר וורונובה נסוי חברתי טוב של אנשים שרצו לקיים עצמם ללא משטר כוח צבא ודם והם טעו ושלמו בקיומם בעד טעותם.

לחוקרי פשע הנאצי — תעודת פשע איומה של עם משתולל, אשר וורונובה ודומיה כאכספרימנטים של קיום חברה בצו תורה ומוסר הוו איום להם ולרצחנותם ולכן השמידוה. בת 600 שנה היתה וורונובה בחדלונה.

שלמה אביאל שמרקוביץ

לדמות עיירתי וורונובה

וורונובה מכורתי, הנה הרחובות, הדרכים, השבילים, מרחבי השדות יערות, נהרות. עיירה שכולה יהודים, פרט לגוי של שבת שבא מן הכפר, או מוכר בשר החזיר לגויים ביום שוק ושריד של פריץ בעבר ואולי עוד אחדים, אך יתרם להבדיל רובם ככולם יהודים בני־ברית. בחלקם בני תורה למדנים, מיעוטם משכילים תלמידי חכמים ורובם יהודים פשוטים, עמלים, ישרים, תמימים, יראי שמים אוהבי ישראל וארץ ישראל.

עשירים מופלגים מעולם לא היו אצלנו, אך בעלי בתים נאים, בעלי עסקים וביחוד בעלי עגלה למחצה וסוחרים למחצה, שנסעו פעמיים בשבוע לוילנה העיר וחזרו כשאתם סחורות מכולת וכל מיני סידקית למכירה במזומן או בהקפה לבעלי המכולת הזעירים. היו גם חנויות המניפקטורה למיניהם שמכרו סחורותיהם לאכרי הסביבה, וכן מספר יהודים שקבלו מבני משפחתם שמעבר לים שי — משלוח דולרים מספר בערבי כל החגים, אלה היו גבירי העיירה, אבל הרוב הגדול היה חנונים זעירים שבזעירים, שבחנויותיהן נמכרו בצותא חוטים, ומחטים, סוכר ועטרן, קמח לבן וגריסים, סוכריות ומלח, משחה לעגלות וכו׳.

עקר הפדיון היה ביום השלישי בשבוע, הוא יום השוק, ומקצתו בימי הראשון בשבוע, כי בימים אלה נהרו אכרי הסביבה בהמוניהם לכנסיה ולשוק. ביום זה היתה העיירה כמרקחה, רבים תלו בו תקוות מרובות. עם שחר התארגנה המשפחה לקראת היום הגדול הוא יום הפרנסה. מי כזבן מי כעוזר לזבן ומי כמשגיח כנגד גנבים ומעלימים. בשוק זה סחרו יהודים בכל מכל כל, בתבואות, בפרוות מכל הסוגים שנקנו מידי ציידים בעקר בימות החורף, בשערות חזיר, בפשתן, בפטריות מיובשות ובזרזה, היה זה מין צמח שהגוים אספו ביערות ולאחר ייבוש הפך אבקה לריפוי פצעים ונשלח אל מעבר לים. סחרו גם בבהמות בסוסים, בתוצרת חלב, תרנגולות, ביצים, כל אלה נקנו ונמכרו בעיר הגדולה.

רבים בעיירה היו גם בעלי מלאכה, מהם נפחים שעיקר עבודתם אומנותם פרזול סוסים, להבי מחרשות, חרמשים, מגלים לקצירת התבואות, היו גם סנדלרים, חייטים, רצענים, תפרים, תופרות, נגרים, כובענים וכו׳. היו מלאכות שנחשבו למכובדות יותר כי העבודה היתה קשורה עם מכירה, ומלאכות פחות מכובדות שאין עמן סחר ומכר.

כך התפרנסו יהודים וחיו חיים דורות על דורות ובכך גדלו וחינכו ילדים לתורה

ולדרך־ארץ. נוסף על הפרנסה הקבועה היה ליד רוב בתי העיירה משק עזר, שתרם רבות לכלכלת בני המשפחה בימים רגילים ובימי מצוקה.

לרובם עמדה פרה ברפת ואפילו שתיים, הפרה החולבת העניקה לבני הבית מותרות רבות, קצת חלב לילדים, קצת חלב חמוץ, גבינה, שמנת ולפעמים מעט חמאה. בגלל הזבל הרב שנערם במשך החורף ברפת נחכרו שדות אצל האכרים שבסביבה לזריעת תפוחי אדמה, (מצרך חשוב ביותר ליהודי העיירה). לרבים היו חלקות אדמה משלהם בגודל של 20־10 ערוגות ארוכות, שארכן 120 מטר. נזרעו כל מיני ירקות, גזר כלרבי, בצל, מלפפונים, צנון, וכל שאר הירקות. כל אלה מלאו את המרתף שמתחת לבית והספיק לאדם ולבהמה עד העונה החדשה. לרבים היו גני פרי סמוך לבתיהם וכולם התפרנסו יחסית כפי מתת אלוהים, מי ברווחה ומי בדחקות. הבעיה המעיקה ביותר היתה הביגוד, את אלה אי אפשר היה לזרוע לא בשדה ולא בגינה, ולהרויח זהוב ובעיקר לנוער היה זה קריעת ים־סוף.

עם בא הקיץ התעוררה וורונובה לחיים לששון ולשמחה, מיד אחר חג השבועות נתמלאו בתים רבים אורחים — קייטנים מכל הסוגים שהגיעו ממרחקי הערים למנוחה ולהבראה, כי וורונובה נתברכה ביערות מסביבה. וגם זה הוסיף לפרנסה אז החלה ממלכת נעורים בעיירה וצהלת עלומים השתלטה בוורונובה.

מתוך „במנהרה"

מנהרת ה„טרובה" בזמוק בלעז
אותך הן אזכור מנעורי מני אז
מימיך קרירים, שפיכו בדממה
השיבו נפשות וריוו השממה
בימי שבתות, חגים ומועדים,
אליך היינו הולכים צועדים.
היינו שוחים ושטים במימיך,
חדות נעורינו הבאנו עדיך.
והד בת קולם של בני־נוער צוהלים
נישא בין עצי יערך מצלים.
גרגרים מלא חפניים היינו מלקטים
ענבי בר, אוכמנים, פטלים ותותים.
לקנח בהם מנעמי הטבילה
תוך שמחה, משובה ששון וצהילה.

אז ערבים מתמשכים עד חצות בטיולים, ושירים במצהל ושמחה ולינה בגורן על ערמות השחת הריחני. היו אלה ימי התפרקות מלימודים ודאגות אחרות. אך הנה הסתיו מגיע, העיירה מתרוקנת מאורחים מבריאים והשעמום משתלט

על הכל, לנוער אין מה לעשות, אין תכלית ועתיד. להמשיך בלימודים בבתי ספר תיכוניים וגבוהים בעיר הגדולה לא ניתן אלא ליחידים, כי ההוצאות לכך הן גדולות, לבעלי הבתים המדומים לא נאה ללמד בניהם ובנותיהם מקצוע. בכל זאת רבים בני הנוער ששלחו יד למלאכה, בעיקר תפירה. בימים ההם קמו בעיירה מפעלים אחדים, כעין מתפרות קונפקציה, אשר העסיקו רבים מבני הנוער בתפירה ובתנאי ניצול מחשך עד חשך, ואז החלה התארגנות פועלים. הרעיון הקומוניסטי החל לחדור ללבות רבים, המשטרה הפולנית עקבה אחריהם ורבים נאסרו, עונו ונשפטו לשנות מאסר.

מתוך ב„מנהרה"

פעם ובמנהרה בלילה עלטה
עת הסביבת עוטה דומיה
על הגזוזטרה התישבו לרוחה
פועלים, חייטים עמלים שם כנסו אספה,

בן־ציון רבי אלתרס הוא בן הסנדלר
נשא את דברו ואמר:
חברים יקרים! חברים עמלים!
עד מתי נהיה מנוצלים

עד מתי להם נתפור בגדים
ואנו נלך ערומים.
רשות הדיבור חייקה תופרת בקשה
ולה הצעה, להכריז שביתה

היא על דעת כולם נתקבלה ובוצעה,
ובעיירה מרעישים עולמות
הן לא יתכן חוצפה שכזאת!
בבית המדרש נתחלקו הדעות

בטון חרישי ועצור אמרו אז רבים
רבים מבין ההורים:
הם פועלים, הם עובדים,
לכן הם צודקים..

באחד הימים הגיע שליח המקווה ובפיו בשורת הגאולה, נכנסו לאספה מאות בני נוער וקולו כקול מבשר מבשר: א"י העובדת, ייבוש בצות, כבוש השממה, הכשרה, קבוץ ועליה. היתה התלהבות שהפכה ללהבה, וקן השומר־הצעיר קם והיה

להלכה ולמעשה, החלו שיחות, ויכוחים, סיורים, וטיולים. העיירה לבשה צורת חיים חדשה. במרוצת הימים נוסדה תנועת בית"ר, התחזקה תנועת המזרחי והחלוץ והמפלגה הקומוניסטית התרוקנה מחבריה.

הספריה הכללית והחוג הדרמטי עברו לידיים והנהלות ציוניות, וכל תושבי העיירה נער וזקן התבשמו מריחם של ציון וירושלים. ההתלהבות הקיפה את הכל.

מפגש אזורי של השומה"צ ביזמתנו

זכורים לי קוריוזים מענינים מהתקופה ההיא: רבי מוטל הרצען נדבק באחד הערבים לשמשה שבחלון המזרחי בקן השומר הצעיר, נדבק, נצמד, ולא הרפה ואמר: הן לא תדעו, לא תבינו מה גדולה אהבתי אליכם, בראותי אתכם בלבושכם ובהתלהבותכם, ברוקדכם יחד ומפיכם בוקעת שירת ההורה החביבה. „לעבן זאל ביסטריצקי מיט זיין הורה, לעבן זאלט איר אלע" הוי כמה אני אוהב אותכם, מה קינאתי בכם אז, אני נשבע בד' כי כעל כנפי נשרים הייתי עף עמכם לשם, אך חבל מה הבל שזקנתי. לכן, קחו את מוישקה שלי, קחו את רישקה שלי, קחו את נשמתי שלי, „לעבן זאל ביסטריצקי מיט זיין הורה, לעבן"... והסתלק.

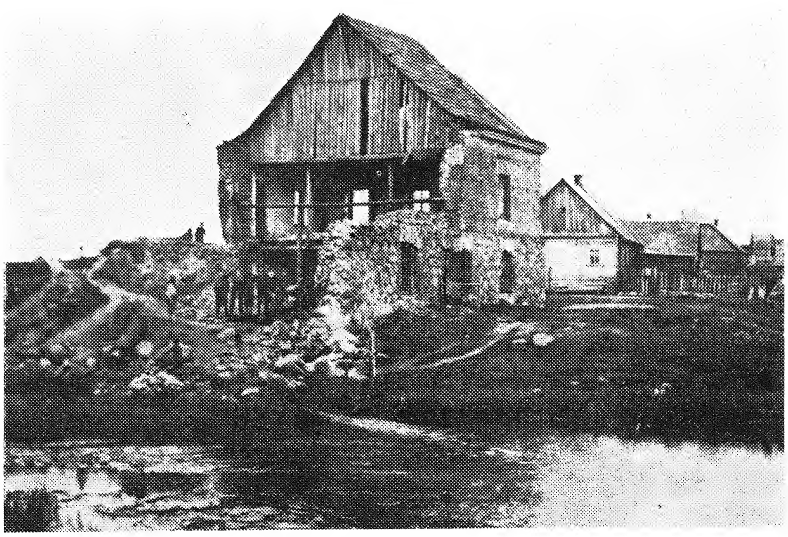
לפני עלותי ארצה עת נפרדתי מרחוקים, קרובים וידידים, אמר לי רב אברהם אליהו דבילנסקי ז"ל: אני יודע כי לא אזכה להגשים את חלומי, כנראה לא זיכני

הקב"ה להגיע לשם לארץ האהובה, לחונן עפרה ואולי גם לעבוד בה. כן, אמר באנחה כבדה גם אחיו רב זאב דוילנסקי ז"ל.

כאלה וכאלה נשארו שם רבים, רבים. בבוא השואה הצליחו צעירים רבים יחסית לפרוץ את המצור ליער, התארגנו בפלוגות פרטיזנים, לחמו ונקמו לא מעט את נקמת אבותינו אחינו ואחיותינו, אך יתרם, רובם ככולם נרצחו ונשמדו ע"י האויב האכזרי ועוזריו.

עתה וורונובה ריקה מיהודים, לא עוד נשמע קולם כי אינם, עתה נדם קולם לעד.

ת. נ. צ. ב. ה.

הטחנה העתיקה

פיקובסקי שלמה

פרופיל של עיירה

עיירתנו הצטיינה בנוער שלה החי והתוסס, הער לכל רחשי עולם בכלל ונתון למתרחש בעם היהודי בפרט, על כן פרחו אצלנו בוורונובה תנועות נוער למיניהן ובמגוון הרעיוני המלא. היו כאן בית״ר וקומוניזם, השומר הצעיר וגורדוניה ציונים כלליים והחלוץ הכללי והצעיר. לא חסרו גם בונדאים וטרוצקיסטים וקיסמי תנועה אחרים.

בעירנו דברו עברית, היתה זו אחת העירות הספורות שהיו בה בתים דוברי עברית. ברחוב בבית הספר הדהד לרב רק צליל שפה מתה זו שקמה לתחיה יחד עם עמה נושאה ודוברה ומענין, כי ההצגות שהציגו בני התנועות השונות היו על טהרת הלשון העברית אף על פי שהקהל, אשר למענו הוצגו היו יהודי העיירה עמך „שער או אייזן״.

כעיר טפוסית לעירות רוסיה הלבנה היה בה קסם מיוחד, היתה זו עיירה שלא נתפשה לקיצוניות, החן הצבורי שלה היה בזה שכל אחד רצה בהצלחה היהודית הכללית ותבוא היא מאיזו תנועה שלא תבוא, הוכוחים וחלוקי הדעות בעינם עמדו והטמפרטורה שבהם עלתה לא פעם לדרגה הגבוהה והמסוכנת ביותר אך המעשה שנעשה, נעשה יחד על ידי כולם או לפחות בלוית ברכה של כולם. ואם עדף המרץ אצל בני התשחרת אחרי הוכוחים והפעילויות התנועתיות של כל אחד בתנועתו היו הם מצטרפים יחד לפעילויות כלליות של עזרה הדדית, הפצת השכלה ועדוד התרבות בנוער ובעיר. כל אחד הפש דרכים ללמוד אם זה בישיבות בסמנריונים בתיכוניים בערים שבסביבה וכולם יחד סיעו אחד לשני בעצה בברכה ועוד.

*

לפי החתך המעמדי הכלכלי אפשר להגיד, כי וורונובה היתה מגוונת ביותר, פרט למספר העשירים הקטנים היה רב מפרנסי העיר סוחרים זעירים וחנונים ומיעוטם עמלים, החיים על יגיעם, מתפרנסים בקשי ושומרים על צביון האדם הבעל־בתי. היו בה כל האומנויות המנויות ביהודים בגולה כגון חיטים וסנדלרים פחחים ונפחים, קצבים ואופים, אך היו בה גם מנקי ארובות ועגלונים בצד המקצועות החפשיים של רופאים וטכנאי שנים, רוקחים ועוד.

קשה היתה הפרנסה בעיר, ככר השוק באמצע העיירה היתה ריקה כל ימות השבוע, פרט ליום אחד בו היה מתקיים השוק, שאז היתה היא מתמלאת עגלות

עמוסות תוצרת חקלאית, מעשי ידי הגויים מסביב, יהודים שלחו את ידם בכל וקנו מכל הבא ביד: חמאה וגבינה, ירקות ופירות, תבואה ועצי הסקה ובניה, עזים וכבשים, פרוות ועורות, כל זה לצרך עצמי ולצרך אחרים, למכרם אחר כך בעיר ולהתפרנס זה מזה ככתוב.

לכן ידעו רב אנשי וורונובה את לשונות הסביבה, להיות כל איש מדבר בלשון הגוי שאתו היה לו שיחים־ושיגים, דברו פולנית ורוסית, אוקראינית וליטאית, הכל במדה מועטת לפי הצורך הכלכלי, כאמצעי תקשרת שאינו נקנה באולפנות גבוהים, אלא נקלט מן האויר של המשא ומתן הכלכלי, ונפלט רק בו, אך שפת הדבור הכללית היתה היידיש. היתה זו לשון רוויה טעמים של כל הלשונות ורקומת אמרות ופתגמים משלים ומימרות מכל הלשונות, אך ביחוד היתה היידיש שלנו עטורת הוד ניבי התורה ושזורת ציצי חכמה נצחית של המשנה והגמרא ואמרי מוסר של תפלות ומדרשים.

אנו כוללים את הכשורים הלשוניים בחתך המעמדי, כי הלשון בוורונובה היתה ענין לסחר חליפין כפול, לשונות הגויים למסחר וחלופים ממש והיידיש למסחר יהודי מיוחד של חלופי חכמה ודרך ארץ, יחסים וטובות, מעמד ופרנסה, קשרים והלואות ולא היה בשניהן, אלא הרצון להתקיים ולשמור על היחסים והכבוד בתוך המפרד המעמדי החריף הקים ולהתקיים, היינו אמצעי קיום פיזי היה הדבור והיתה הלשון ואולי בזה חן השפה על דובריה.

*

וכדי להקים מצבה לעיר עצמה לאותו מסד ארצי בו התהולל כל זה ששמו קהלת וורונובה, קהל עדת עיירתנו אמנה את הרחובות ותצטייר התמונה. אינני מתיחס לשמות רחובות רשמיים, כאלה לא זכורים לי ונדמה לי, כי גם שלטים לא היו, קראנו לרחובות בשמות יידיש ודורות על דורות ידעו רק אותם, על כן אהיה נאמן למציאות זו שחלפה ואנציחנה כמו שהיתה, בזה, הרשימה אחד לאחד:

וילנר גאס, לידר גאס, דער נייער פלאן, ז׳רמינר געסל, הארמנישקר געסל, נייער מארק, באד געסל, באן געסל, ביניקונר געסל איישישיקר געסל, דער מארק, דער גלח, די בריק, אראפ־ברג די בוינע, זאמאק וועלדל, חזיריישע געסל, די פראסאדיס, סמאליארניע, די לאנקע (מיט די בלאטעס).

*

עיירתנו שמרה על הווי משנים ודורות, שלחן המשפחה היה מתקיים בכל מחיר גם בימי חול, אך לא תמיד זה ניתן בשל טרדות פרנסה ועמידה על משמרתה אולם בימי חגים ושבתות כשהיו בני המשפחה שבים מבתי התפלה היה טכס ה„שלחן״ נשמר במלא מסגרתו המקובלת. ראש המשפחה בראש השלחן אשתו לידו או ממולו והילדים מסביב כשעקר העסוק אינו האכילה אלא „הזמירות״, היו אז נשמעים כל מיני שירים, פרט ל„זמירות״ המחיבות היו שרים שירים ציוניים וחזנות ואפילו שירי עם ביידיש.

היו חגים שהשמחה הפכה לנחלת הכלל והיא פרצה חוצה היה זה בימי פסח ושבועות, ושמחת תורה עולה על כולנה, אז, היו יהודים מגלים שמחתם ברבים והקלות־דעת קבלה היתר והיא כובדה במאד מאד. מיוחד במינו היה חג החנוכה שאז השמחה היתה מלווה מוסר השכל נחוץ לה לעיירה קטנטונת זו, מוקפת היערות והכפרים הרבים מני ספור, הלקח הזה של נצחון המעטים נגד הרבים היה אקטואלי מאד לגופה של העיירה ולגופו של כל עם ישראל, כבשה קטנטה זו בעדת הזאבים.

מבלי לקפח את כל חגי ישראל ניתן לומר שמחג המכבים ינקנו כוח עמידה יותר מיתר החגים, אך את האמונה בתקומתנו ובכבודנו ודאי הוא שחג זה ומעמדו בחגים נתן לנו.

✡

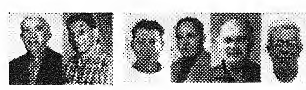
לסכום ולזכרון:

היתה וורונובה מבצר לשמירת אפיינו הלאומי ומסרת עמנו וכל מה שיתואר ממנה וכל מה שיוזכר בה יש לו ערך רב לעולם ולנו. חשוב, כי ידע העולם שבתוך מלכויות הדמים והרשעות הגויית קימנו אנו איים קטנים של תפלה וכמיהה לציון ולטוב, וחשוב לנו לזכור, כי משם למעשה בוקע יחודנו. הורינו אלה שנולדו וגדלו בסמטאות חשוכות־סכוי ותקוה אלה, טפחו תקוה גדולה וסכוי למדינה משלהם, רבת אפקים ואור. ברחובות צרות אלה התהלכו בני מלכים, אשר חלמו על מלכות ומדינה. אין עמים רבים שיוכלו להגיד כי עמדו במבחן של קשר דורות אל מלכות משלהם כשהם רחוקים מאדמת מלכות זו מרחק של שטח ומרחק של זמן של מאות רבות בשנים, וורונובה שהושמדה היא אבדה לא רק לבנינו אלא לעולם כולו ולאנושות כולה בנסוי הלאומי־חברתי שבה. אנו לא נוכל להשיב את האבדה, אך בספר, בספרי הזכרון אנו יכלים לשחזר לפחות תדמיתה שתעמוד לעד, ספונה בעמודי דפוס.

ידעו נא בנינו כי כאלה היו הורינו ויש במי להתהדר.

כשעמדו עירות פולניה בלהבות ההשמדה הלכו בני בניהן כאן על מתרסי מדינת ישראל ודמות הוריהם המושמדים שלנגד עיניהם נתנה להם העוז להלחם בפולש הזר וליכל לו, אל נשכח נא את המחזה הזה ונאפדי זכרון נאזור עוז שיעמוד לנו בכל תהפוכות המצבים במדינתנו ובעמנו.

עילי וורונובה בשנת 1971

שואה וגבורה
(עדויות נצולים)

ש ו א ה

מאיר שמיר

מן הפח אל הפחת

1939 ספטמבר, יהודים כדרכם בפרוץ מלחמות גויים, עומדים כביכול מן הצד, כאילו אין זה נוגע להם, אך הבהלה מבצבצת מאליה, כולם אצים, כולם מדינאים, מתפלספים מתעסקים בעסקי מדינה ואיסטרטגיה, מנחשים תוצאות, מתגודדים סביב הרדיו שבעיר, שומעים בעצבנות את הידיעות המפתיעות ואת מהלך הקרבות בחזית, המתיחות גוברת והולכת והעצבנות יותר ממנה, אנו חשים ממש מה מצפה לנו אנו יודעים בבירור מה מבשר בואו של היטלר למקומותינו.

בינתים החל גיוס כללי, גויסו כל סוגי החילים, משהגיע תורי להתגייס החלטתי, כי טוב אעשה אם אשוב הביתה לוורונובה, שם השארתי הורים ואח צעיר עזבתי אפוא את לידא, בה עבדתי כחשמלאי והגעתי הביתה, שהיתי מספר ימים ותורי הגיע כמוכרז במודעות, היה עלי להתיצב בסוקולקה, אנו היהודים היינו מלאי רצון להימה נגד הגרמנים רציתי להלחם ומהר, אך הדרך לסוקולקה היתה כבר חסומה הרכבת כבר לא פעלה נאלצתי לחפש דרכים שונות להגיע לוילנה, או לידא ומשם למקום התיצבותי.

לפנות ערב עברה במקרה רכבת ונסענו. חיי הצבא כבר החלו מכאן. נשכבנו על הספסלים בכל תחנה קבלנו קפה ולחמניות מהצלב האדם, אשר קבל באהדה את המגויסים. השיירה נשתרכה לאט לאט ובזהירות, כי קרה ובשדה החשוף, בו אין שום מקום מחבוא ומחסה היו מסתערים עלינו מפציצים גרמניים ומטיחים בנו פגזים וכדורים. הקרבנות רבו, פעם כשהגענו לגרודנה הפציצו אותנו להקים של מטוסי האויב ולפני שהספקנו לקפץ ולחפש מחסה נפגעו רבים מאתנו. חדלנו

מהאמין כי מישהו מאתנו ישאר בחיים. לא היה פשוט מי שיגן עלינו. כל הגנת הנונ־מים היתה מורכבת ממקלע אחד מוסתר מאחורי עץ בתחנה. המקלע היה נעצר מפעם לפעם ועד שהואיל לירות עשו בנו בינתים אוירוני האויב כעולה על רוחם. תחנת הרכבת הושמדה כמעט כליל והרכבת התהפכה. אנשים מעטים נחלצו ממנה רבים נהרגו ורבים נפצעו. עלי נפלה דלת רכבת כבדה שנעתקה מציריה וחבלה ברגלי הימנית, כשנסתימה ההפצצה רק אז יכלנו להתפנות ולטפל בנפגעים, לחלץ את הלכודים בקרונות ההפוכים

מתחלה לא יכלתי להניע רגלי החבולה ונשארתי שכוב מוצמד לארץ. שני אנשים נגשו אלי עם אלונקה, אך סרבתי להסחב על ידיהם, השתדלתי לקום בכוחו עצמי, משנתאוששתי והתרוממתי ראיתי לידי מחזה זועה שלא הרפה ממני ימים רבים. ליד תל חרבות ועיי מפלת שכבה אשה מרוטשת היא וילדה הפעוט, כבן שנתים, זו היתה בשבילי התחלת המלחמה ומוראותיה, ימים רבים אחר כך ראו עיני קרבנות אדם מרובים, בהרוגים ופצועים מרוסקים ומרוטשים, אך תמיד צפה ועלתה לנגדי תמונת האשה החפה מפשע וילדה הקט, קרבנות השוא של המלחמה האכזרית.

לא יכלנו להמשיך נאלצנו לתקן את פסי הרכבת ותוך יומים זזנו לדרך, תוך צפיה בטוחה כי שוב יופיע האשמדאי ויחזור משחק הדמים כבתחלה.

הגענו איכשהו שלמים ובריאים לסוקולקה בשעה 3 אחר חצות, מיד נלקחנו והועלינו על הר שבקרבת מקום, השתרענו על הארץ, חפשנו מחסות מדומים ונרדמנו בשנה עמוקה.

עם עלות השחר העירו אותנו צפירות אזעקה מחרידות, ראינו מיד את להקי המטוסים ורעמי הפצצות נישאו מסביב, העיירה סוקולקה הורעשה, יומים התהלכנו בתלבשת אזרח ביום השלישי הולבשנו מדי צבא וחולקנו לקבוצות לפי מקצועותינו הצבאיים, עד 12 איש כולם פולניים. בכל הפלוגה כולה היינו סך הכל שני יהודים בין פולניים מוורשה ופוזנן, נשארנו בינתים כחיל משמר להגן על העיר, נהנינו מזה, כי השמועות על המתרחש בחזית לא שימחו ביותר. משלוחי החיילים הפצועים נתרבו והלכו בכוון הערף, מחלקתנו הופקדה על הגנת הרכבת ותחנתה, התחלנו להתחפר מיד והתכוננו להלחם באויב, למרות זאת שבחזית נתרבו המפלות מיום ליום, היה הרדיו משדר בשורות ונחמות על הצלחות ונצחונות של הצבא הפולני, כדי לעודד את הלוחמים. יש לציין, כי אמץ לא חסרנו ואחרי כל הפצצה היינו קופצים מיד לגגים הסמוכים לקטף פרות, אך מצב זה לא ארך הרבה, הגרמנים הבחינו בנו למרות הסוואתנו הטובה והיו מעניקים לנו מפעם לפעם פצצות, פעם הופיעו 6 להקים, המקום הפך גיהנום, שמים וארץ נתמזגו יחד בענן אבק אפל ומקדיר הנפש וכששככה ההפצצה והאבק שקע, שמים נפרדו מן הארץ מצאנו סביבנו חברינו מלפני רגע מרוסקים ללא רוח חיים בשלוליות דמם עצמם.

כך זה נמשך מספר ימים, נצטוינו להתכונן לדרך, ידענו כי המצב הולך ורע ידענו כי לא נעמוד בפניהם, כי הסוף מתקרב, אף מטוס פולני לא נראה לעינינו. זה התמיה והדהים, פעם אחרי הפצצה הופיע אוירון פולני בשמים בפעם הראשונה.

הוא טס נמוך, מעל לראשינו ממש, הוא נראה מסכן ומעורר רחמים כמי שמתחמק מעין מטוסי האויב. לעת ערב זזנו, בדרך התוחנו על המצב, החשך התעבה והלך, מפעם לפעם הוארה דרכנו באור אישן של ההפצצות שליוונו, וזה החשיך דרכנו עוד יותר, קשה היה לפלס נתיב בחשך שלאחרי האורות הרבים של ההפצצות, אחרי שהעינים סונוורו. דרכנו איש על רעהו. נשארנו ללון בחורשה, נרדמנו עמוקות.

משהאיר הבקר נראו אוירוני סיור בשמים, הם נעלמו ואחריהם הופיע אוירון בודד, מישהו מאנשינו פלט יריה לעומתו והוא נעלם, אולם מיד הופיעו מעלינו מטוסים רבים והפכו את החורשה לתל חרבות, יותר ממחצית האנשים שלנו נפלו בהרוגים ובפצועים. משנלקטו האנשים הוברר, כי משמונים האיש נשארו בקשי כעשרים והמשה עד שלשים איש, ידענו כי היתה כאן בגידה והיריה לא נפלטה במקרה, אלא שיש בינינו מקשרים אל האויב.

בלילה נצטוינו לנוע הלאה, איש לא ידע עדין לאן הולכים. לילה תמים נסענו דחוסים בין חברינו ההרוגים והפצועים, כשגניחות האחרונים קורעות לבבות. עם בקר הכרנו את מקום המצאנו, התקרבנו לוילנה, לא דברנו בינינו אך כל אחד ידע בבירור לאן מתפתחים הדברים, מצב הרוח היה מלא דכאון, איש מאתנו לא יכל לשכוח את יריית הבגידה בחורשה וזה עמם רוחנו יותר ויותר, הבינונו, כי המלחמה לא תמשך הרבה זמן. לפני שהתקרבנו לוילנה נעצרה הרכבת ואפשרו לחיילים להתרחץ ולהתנקות מהדם שכיסה את פני כולם, מי מדם פצעיו הוא ומי מדם חברו הפצוע, או ההרוג שניתז עליו, רצו כי מראינו לא יהיה כה מדכא וכי הופעתנו בעיר לא תגרום למבוכת מבוסה.

בתחנת הרכבת הועמד משמר סביבנו, כדי שלא יקרב חס ושלום מישהו מהאזרחים ויראה את המראה המדכא, נודע לנו אחר כך, כי התושבים באמת לא ידעו כלום על המצב כפי שהוא, הם שמעו רק את הודעות הרדיו שבישרו נצחונות וכבושים.

בינתים קברו את ההרוגים, אשפזו את הפצועים בבתי חולים ואת שרידי הלוחמים שלא לחמו סיווגו מחדש. אנו נשארנו מעטים מספור. ומאלה המעטים רצו לצרף יחידה רזרווית ולשלחה לחזית, כשהיינו כבר ערוכים לצאת הגיעו ידיעות, כי צבאו של היטלר מתקרב ועלינו להשאר להגן על וילנה, הגרמנים היו צריכים לעלות על וילנה דרך קלייפדה (מימל). כך לא יצאנו לחזית ונצלנו. ערכנו את קו ההגנה, התחפרנו התקנו עמדות וכלי קשר. אני נתמניתי סמל ובמחלקתי היו רוסים לבנים, הפעם ידעתי את ההבדל לטובה בינם לבין הפולנים הבוגדים.

נשארנו באותו מקום שבוע ימים עד שהדהימתנו הידיעה, כי הרוסים מגיעים עוברים את גבול פולין במטרה לעצור את התקדמות הגרמנים ולמנוע מהם להשתלט על כל פולין.

היה זה נובמבר 1939. ידיעה זו, הלהיבה רבים מאתנו ביחוד את היהודים. היה זה חשבון ארוך עם הפולנים, אחרי כל כך הרבה סבל שגרמו ליהודים, פרעות והתנכלויות, מאסרים שרירותיים ולחץ מסים נשמנו לרוחה, אך גם הפולנים שבנו

והרוסים הלבנים ממעמד העובד שמחו עם בוא הקומוניסטים. באחד הימים הגיעה ידיעה קונקרטית, כי למחרת בשעה 12 בחצות יגיעו הרוסים לוילנה, דוקא זה הטריד קצת את מנוחתי, כי השמועות פשטו גם שהפולנים מתכוננים להתנגד לכניסת הרוסים, החלטנו אנו והרוסים הלבנים להסתלק. נתתי בהם אמוני ותכננתי אתם במשותף את העריקה. המחשבה על השהיה הנוספת בצבא הפולני האנטישמי הנצלני עוררה בי חרדה, לא רצינו להשאר אתם יחד בחזית.

כך תארתי לי את המשטר הסוביטי כגאולה לכלל היהודים בפולין, האמנתי, כי כך נגיע לשויון זכויות לחסול האנטישמיות ועוד, באזני הדהדו עוד שדורי רדיו מוסקוה על אחות העמים ושויון האדם העמל. זכרתי את הפעילות התרבותית היהודית ברוסיה כפי שהשתקפה ברדיו, הופעות האמנות, ההרצאות ונתמלאתי התלהבות לבוא הסוביטים. ביחוד עתה אחרי סבל לא יתואר ודיזאורינטציה של שליטי פולין ומפקדיה במלחמה ואחרי הסכוי לפול לגיהונום הנאצי נראה לנו סכוי הצבא האדם כנס מן השמים וגאולה שלא שערנוה. היו חילים שרקדו משמחה בחפירות כששוחחנו על הפוליטיקה הזאת, פני הקצינים הפולנים קדרו, לא נעם להם הדבר, הם היו ודאי שמחים יותר לבחור בין שני השעבודים את הגרמני האנטי סוביטי והאנטי יהודי, חשתי זאת בכל תנועה מתנועותיהם והחלטתי הגיעה לשלב מימושה, הזמן דחק השארתי הבר רוסי לבן שמלא מקומי ואני הלכתי. באמתלה כי אני הולך לודא את השמועה, הסברתי לו איך עליו לנהג בהעדרי ומה עליו להגיד במקרה שתבוא בקרת בלילה.

איתי הלך גם חיל שהיו לו מכרים בעיר. קשה היה לצאת מהחפירות, הכל היה בפקוח של ממונים על הדבר ובכל צעד ושעל הסתובבו מפקחים. אך ההרגשה הטובה יצרה דחפים חזקים והתגברנו על כל המכשולים. בחסות הלילה וההאפלה ששררה בשל ההפצצות הצלחנו לחמוק, לעבור לעיני משמר הגשר מבלי שירגישו בכך והגעתי העירה, הלכתי אל מכירי הוא אישר את השמועה, כי הסוביטים באים בחצות לוילנה.

נשארתי ללון אצלו, הוא הבטיח להכין לי בגדים אזרחיים, שאז אוכל לעבור לעירי כחפצי מבלי לפול בשבי כחיל צבא זר. נדברתי עם חברי, כי אם לא יבואו הרוסים במשך הלילה נשוב לבסיסנו. אין ברירה והוא היה צריך להעיר אותי.

כל הלילה לא עצמתי עין מחשש, שמא יסגיר אותנו ממלא מקומי, לא רציתי כי על סף הגאולה כמעט אשפט משפט צבאי על ידי הפולנים האנטישמיים וזה לפני התמוטטותו הגמורה והצפויה של שלטונם,

והרוסים לא באו, הלילה חלף, שקט שרר בכל, העיר ויושביה נסתפנו בבתים. כל דלת ותריס ננעלו ושום נפש חיה לא נראתה בעיר. התלבשתי מהר בעוד החושך על הארץ וצעדתי במרץ בחזרה אל פלוגתי.

בלבי התחרטתי על כל המבצע הלילי שלי, אכזבתי היתה גדולה, שוב התפוצצה אשליה. כנראה, היתה זו בדותה מאותן הבדותות, המופרחות מדי פעם בפעם בעתות מלחמה, במטרות ידועות רק למפיציהן.

במחלקתי הכל היה בסדר, החילים הקיפוני בענין רב, להוטים לשמוע לכל מה שאספר. הם התענינו בעיקר לדעת איך יבוצע הכבוש הרוסי אם הוא יבוצע. לב כלנו הלם בפחד וחרדה שמא באמת לא יבואו הרוסים. הדכאון שרר בלב כולם.

בינתים עברו ימים ואתם שמועות משמועות שונות. היה מי שספר, כי הפולנים והרוסים הגיעו להסכם והרוסים לא יפלשו לפולין, אך מסביב בשדות נישאו הדי יריות וקולות מטחים ומוקשים מתפוצצים.

בצהרים שלחתי אדם לקסרקט להביא לנו ארוחת צהרים ובעיקר שיביא ידיעות משם.

בשעה 2 הוא חזר בריצה ללא אכל וספר, כי בקסרקטים שוררת בהלה קשה, הקצינים אורזים חפציהם, הם שורפים את הכל ומטשטשים כל עקבות שהייתם במקום, החלטתי לגשת בעצמי לקסרקט לבדוק את אמיתות ספורו.

הוא צדק ודייק, הקצינים התרוצצו קודרים ומיואשים, מבוכה ובהלה שררו בכל, מדורות נירות שרופים, פנקסים ותעודות התלקחו מסביב. הוברר לי מעל לכל ספק, כי מצילינו קרובים לבוא, ואולי אפילו נמצאים בשערי העיר. החלטתי לעזב את הקסרקטין ולא לשוב יותר, הייתי בטוח, כי הפעם באמת לא אחזור. משהחשיך שמתי פעמי העירה, ידעתי כי מקומי עתה בין ידידים וקרובים, בין ששים לשנוי המתחולל בין מצפים לגאולה כמוני, הפעם לא היה לחשוש מפני משמרות וזקיפים, גם הם התרוצצו וברחו.

כשהתקרבתי לגשר הירוק ראיתי מחזה תמוה מאוד נשים ושוטרים וסתם אדם התחבקו והתנשקו בשמחה גדולה ולא ידעתי מה קרה פתאום. עצרתי אנשים להודע מה פשר השמחה הגדולה, אחד שראה את מדי הפולניים רצה להחיות נפשי בבשורה הגדולה והוא ספר לי הכל. מסתבר, כי הרדיו מסר שהיטלר מת והסוביטים אינם באים עוד לוילנה, הפולנים באו אתם לידי הסכם שעליהם לסגת לגבול הקודם.

— תבין — הוא הסביר לי — הם היו יורים בכלנו בכל הפולנים.

בתמימותי החל לבי לנקוף בחזקה. לא ידעתי אם ללכת או לא? לשוב או לא, התחלתי לשוב על עקבי לאט לאט, קור וחום התקיפוני חליפות, אולם לא יכלתי להשלים עוד עם האפשרות לשוב לקסרקס, כך הגעתי לגשר ולאזני נישאו אותן החדשות שהאלמוני ההוא ספר לי. המשכתי אפוא ללכת ודוקא לקסרקט. בדרכי נתקלתי באנשים נדחקים ונסים, ההמולה היתה גדולה ואתה המבוכה וספקותי שלי גדולים משתיהן.

שלש פעמים עברתי את הגשר הלך ושוב וברביעית החלטתי וחזרתי העירה על אף הכל.

הסברתי לעצמי, כי אני הולך בינתים רק לבחון מחדש אצל חברים את יסוד השמועה, אצלם אודע הכל, המשכתי ללכת בשקט, אף איש לא הבחין בי. הלילה העמיק חשכתו מרגע לרגע.

הלכתי והנה אני ברחוב זאוולנה ואני רואה טור מכוניות קלות עמוסות נשים

וילדים קטנים, התברר לי, כי אלה הן משפחות פקידים ממשלתיים גבוהים והם בורחים על נפשם מפני חמת הסובייטים ואכזריותם הצפויה כלפי פולנים, הפעם נראו כל כך מסכנים ועלובים, הגשם המרסס, הפנסים הכבויים בחצים והבדידות הוסיפו לעלבונם. חכיתי בחסר סבלנות שהמכוניות תעלמנה ועברתי במרוצה את הרחוב. הגעתי לבית חברי, דפקתי בדלת אך איש לא ענה. הכל היו מוגף ונעול, איש לא העז לקרב לפתח.

עמדתי בודד בלילה עזוב מכל ומסביבי רק קול טריקת דלתות הננעלות על בריח. לא היה לי חשק להשאר ברחוב לחסדי הלילה הגשום. הלכתי אל פונדקו של איצק ברחוב קליין־סטפן־גס, זו אכסניתם של הורי, שהיו פוקדים כשהיו באים לוילנה, לדפיקותי לא ענה איש, אך אני ידעתי כי הם ישנם בבית. את טריקת התריסים שהוגפו שמעתי כשהתקרבתי לבית. לא הרפיתי אפוא ודפקתי עד שמבפנים נשמעה השאלה:

— מי שם?

בקשתי שמישהו מהאיצקס יבוא אל השער אני מכר שלהם, אחד מהם נגש והכיר אותי, הוא היה רואה אותי אצלם, הייתי בא אליהם בעת שרותי בצבא לקחת מהם חבילות שנשלחו מהבית אלי.

השער נפתח בכבדות. הם עשו מתרסים לפני סגירתו וצריך היה לפרק אותם.

כשנכנסתי לחצר ראיתי מכונסים שם הרבה אנשים, הם הקיפוני מיד בלהיטות, כל אחד רצה לשמוע ממישהו שבא מן החוץ, הובילוני למרתף הגדול, ראיתי אמהות רבות על טפם, אחדות מהן יושבות ואחדות שרועות על הארץ, הגברים עמדו בחוץ ואלות בידיהם על המשמר. ריח של בהלה ופורענות נישא מעברים. יהדות וילנה התכוננה לקראת מהומות מצד הפולנים שונאי ישראל מתמיד. גם שם חיו בצל השמועה, כי היטלר מת והסובייטים אינם נכנסים וכו׳ וגם הם ראו זאת כצרה שלא מן המנין. כפורענות שלא היתה צפויה,

אח״כ הוברר ,כי ראש העיר ידיד היהודים הפיץ שמועה זו במתכון, כדי ששונאי ישראל לא יערכו פוגרום ערב בוא היטלר או הסובייטים.

בשעה 7 בערב נישאו שריקות כדורים בקרבת מקומנו ומטחי יריות נשמע־ ברור, מתחלה האירו הסובייטים את העיר בזרקורים עצומים, כד שהחיילים הפולנים ייכנעו מחסר אפשרות להסתתר. הם ידעו, כי הצבא החליט להתנגד בכוח לכניסת הסובייטים לארצם. אחרי הכדורים הוטחו גם פגזים ופצצות התפוצצו. וילנה נראתה מזדעזעת ומתמוטטת.

הנאספים עזבו את החצר וירדו למרתף, כל אחד חפש מחסה ונדחק אל אמא אדמה שתגונן עליו, אני שרגיל הייתי ברעם מלחמה והתפוצצויות, שכבתי ונרדמתי כהרגלי על הארץ.

בשעה 12 נדם הכל, מפעם לפעם נשא ממרחק מה טרטור מנוע של טנק וחרחור שרשרותיו. התעוררתי קמתי על רגלי ולא ראיתי אף אחד מסביבי, אפילו אלה שישנו לידי לא היו עוד, נכנסתי לחדר בו היו מרוכזות הנשים. שאלתי היכן הגברים

הן נבהלו מפני מדי הצבא שלי ושאלתי זו הטילה בהם מבוכה רבה, הן החלו לצווח והגברים הופיעו והרגיעו אותן. המצב לא היה ברור, הסוביטים הגיעו, או לא אף איש לא ראה אותם עדיין.

בקשתי את אנשי הפונדק שישאילו לי בגדי אזרח, את מדי הפולנים הסתרנו בעלית הגג, יצאתי החוצה, גברים יהודים עמדו חוגים חוגים והתפלספו ועסקו בעסקי פוליטיקה, היו שהניחו כי הסוביטים נצחו, היו גם אחרים שחשבו אחרת, על כל פנם ברור היה, כי הקרב נגמר, לרחוב לא יצאו עדיין. השער היה עוד ממותרס ונעול מרגע לרגע התרבו והלכו טרטורי הטנקים, העזתי ועליתי במדרגות להציץ ולהשקיף על הרחוב. אפלולית תלתה עוד בחלל וקשה היה להבחין בבירור מה מתרחש שם, החלון היה שבור הוצאתי ראשי ופתאם אני רואה מלמטה מופיעה דמות ומשהו לבן על הגב. עקבתי אחריה, ראיתי הולכות הדמויות ומתרבות, בינתים התפזרה החשכה וניתן היה לראות, כי אלה הם חיילים פולנים, המחפשים מסתור מפחדם, נפוצים הם והחפצים הלבנים אינם אלא שקי החפצים שהביאו מהבית, ידעתי, כי הם גמרו, ידעתי, כי הרוסים הגיעו או מגיעים ללא התנגדות של ה„גבורים" האלה.

ירדתי הסברתי לאנשים את שראיתי. מעבר לשער שמענו כבר אנשים מדברים ותנועה ברחוב, פתחנו את השער לאט ויצאנו החוצה, הרחוב היה ריק. מרחוק נשמע בברור רעש חזק של טנקים, רצנו בכוון הרעש משהו אמר לנו כי אלה טנקים סוביטיים, לעינינו הופיע טור של זחלים, חלף טנק כבד והארץ רעדה מתחתנו. הטנק השני ואחריו השלישי, מהשלישי נפתח האשנב, נשתרבב ראש של טנקאי מאובק. ידו התרוממה לעברנו ויידיש עסיסית נצטלצלה באזנינו:

— יידן האט נישט קיין מורא, מיר זיינען מיט אייך! (יהודים אל תפחדו אנו אתכם).

דבריו צלצלו כסיסמה גואלת, כאמרת פלא העונה על ספקות רבים, התלהבות תקפה את כולנו. בין רגע נגולה אבן מעמסה מעל הלב והקלה מאד.

בינתים נתרבו הטנקים, הם שוטטו ברחובות, העלו ילדים על צריחיהם והפיצו ריח של דרור וידידות, מעשה קטן זה הפיח רוח של תקוה נשמנו לרוחה.

ואני... חפשתי דרך להגיע הביתה, לוורונובה.

מצאתי את בן דודי מרחוב סטפן הוא השאיל לי את אופניו, כדי שאוכל להגיע אל משפחתי, נדברתי עם עוד אחד שיסע אתי, אך הוא הסתלק ברגע האחרון, הוא אמר, כי הם תופשים אנשים המשוטטים בדרכים ומשלחים אותם לרוסיה כשבויים, אני לא יכלתי להתאפק. געגועי הביתה תקפו אותי במדה כזו שלא עמד בי הכוח לחכות עוד.

ישבתי ורכבתי הביתה.

מחוץ לעיר עצר אותי משמר רוסי, במעצר היו עוד רבים שנלכדו כמוני, בדקו אותנו, פשפשו בכלינו אם אין לנו נשק שאלו למוצא הלאומי ונתנו לנו להמשיך יחסם ליהודים היה יחס של אמון, שלא כפולנים, בהם הם חשדו.

בדרך הביתה חלפתי על פני חילים מכירים שׂשרכו רגליהם אל בתיהם כשמגפיהם על שכמם. אחרי שעתים וחצי הגעתי הביתה אל וורונובה.

ביתנו היה נעול. איש לא היה בו. חכיתי להורים עמדתי שעון לקיר בשארית סבלנותי צפיתי להם. מסביבי התקהלו בינתים בני עיר ששאלו לגורל בניהם, אחיהם וקרובים סתם. היו בהם כאלה שלא זכו באמת לשוב אל חיק משפחותיהם וזכרם אבד לעד.

וורונובה במשטר הרוסים

החיים בעיירה שונו בבת ראש, עשירי העיר ותקיפי עמך מכה רוחם. משטר זה הערים דאגות כבדות על לבותיהם. העניים ומרודי הגורל היו מאושרים, הם האמינו, כי הפעם הגיעה שעתם כדברי השיר הרוסי „והסרי כל ייהנו מכל".

הרוסים החרימו נכסים ומפעלים והלאימו אותם מיד, במקום בעלי הרכוש הופקדו פקידי ממשלה לנהלם. אורגנה משטרת מתנדבים ומשרדים נפתחו לבסוס המשטר ונהול העיר. בראש כל אלה עמדו אנשים שהובאו הנה מרוסיה, לראש העיריה נתמנה אדם משלהם, הוא מינה אותי כחשמלאי של תחנת החשמל, הוטל עלי לדאג לתפעול התחנה והתקנת קוים לתאורת בית ורחובות, עם סיום תפקידי זה נתמניתי מפקח ראשי של תחנת החשמל ובודק מונים וחשבונותיהם, קבלתי 400 רובל לחדש, הסתדרתי כך שנשאר לי זמן פנוי ל„חלטורה" הינו עבודה צדדית פרטית שהביאה לי הכנסה כפולה ממשכורתי. בעבודה זו נכללה גם עבודתי במשרדי ממשלה, בעדה הייתי נותן קבלות וחשבונות רשמיים והם שלמו לי בעין יפה, פרט לזאת תקנתי טלפונים, מקלטי רדיו, רשמי־קול ועוד. הבאתי להם תועלת רבה לפי דבריהם.

במשך הזמן נוסד ה„ראיפראמקאם" (תשלבת התעשיה האזורית) שהקיף את כל מפעלי התעשיה בסביבה. בראשו עמד יהודי רוסי. הוא פיקח על הכל. כשבא העירה היה לבושו דל מאד וחרה לו היטב על שפיקודיו הפועלים והפקידים לבושים יותר טוב ממנו.

אני הייתי נוסע בינתים לוילנה שצורפה אז אל ליטה. קונה חמרים ומרויח יפה, קניתי לי רדיו גדול, מלאי חמרים לימים שחורים ובגדים יפים ומגפים. פעם בצהרי יום א' יצאתי לרחוב תוך הרגשת שבת, נהנה מחיי, מרוצה מהמשטר הטוב ומגפי מבריקים כתמיד. באו לקראתי מפקדי הנ.ק.ו.ד, והמשטרה, שאלתם הראשונה היתה:

— איך אתה מגיע לברק כזה במגפיך ? ואחד מהם שלב זרועו בזרועי ובקשני ללכת אתו לתת לו קצת ממשחתי להברקת מגפיו גם הוא, כשרק פתחתי את הדלת לתת להם להכנס ראשונים, מיד פרצו בקריאת תמיהה והתפעלות:

— אוך, כמה מסודר ביתך לתפארת!

משהדלקתי את הרדיו, הם התבלבלו לגמרי וזרקו מבטים אחד אל משנהו.

כשגמרו לצחצח מגפים יצאו ומיד הציגו לי שאלה :

— כמה אתה משתכר לחדש ? מנין אתה מוצא לחיות ברווחה כזאת .

עניתי להם דברים לאמיתם, משכרת יש לי 400 וחלטורות למעלה מזה, תשובתי הניחה דעתם כביכול אך בלבם שמרו משהו, הרגשתי בזאת במקום.

באחד הערבים קבלתי יחד עם עוד בני נוער בגילי הודעה מהאנ.קא.ווה.דה. כי עלינו להופיע בשעה 10 בריקאם (משרד אזורי).

ליד הרייקאם ראינו רכוז גדול של עגלות חרף וסוסים, התכונה היתה מוזרה כ'אד, בשעה 11.45 נודע לנו פשר הדבר, מישהו נשא בפנינו נאום, בו הובע לנו אמון מלא ותקוה, כי נהיה אזרחים סוביטיים בעתיד הקרוב, לפי זה הוטל עלינו לסייע למשטר החדש בטיהור הארץ מיסודות בלתי רצויים. עוד הלילה עלינו לערוך מצוד על „אנשים מסוימים" „עויני המשטר" הכונה לפקידי המשטר הקדם, בעלי אחוזה פולנים, ראשי מפלגות מתנגדות לקומוניזם ועוד.

הרשימה היתה מוכנה מראש, כנראה הוכנה על ידי קומוניסטים מקומיים מאז, בין הנאספים היו גם נוצרים, אך הרב המכריע היו יהודים.

בשעה 12 חולקנו לקבוצות, בכל קבוצה היו גם אנשי צבא רוסיים, קבלנו נשק אישי והשיירה זזה כשלכל קבוצה יעד משלה. אותו לילה שרר כפור עז, הפקודה היתה להתקרב לחוה, להקיפה בזקיפים ולהקפיד על כך, שאף איש לא יחמק מידיהם, בעוד שהמפקד ועוזריו נכנסים פנימה לעצור את הדיירים.

תקף אותי רצון מוזר לראות את תגובת הנעצרים בעת היותם מופתעים באמצע הלילה ונכנסתי עם ראש הקבוצה. ראש המשפחה החויר כמת, כשראה את החילים הרוסיים. לבו ניבא לו רעות. כעבור רגעים מספר נשמע בכי ילדים ואשה, שגם לידיעתם הובא הדבר, המפקד קרא בפניהם את הפקודה שקיבל וניסה לעודדם ולהבטיח כי פרוש הפקודה היא העברה למחוז אחר וכו' אך הם המשיכו לבכות וטענו:

— איך נוכל לעזוב מקום זה, בו נקברו אבות אבותינו, בו רצינו גם אנו לחיות ולהקבר. תוכלו לירות בנו, לשחט אותנו, אנו לא נזוז מפה.

המפקד, הוראות היו בידו לא להחמיר באמצעים והוא ניסה בטובות לשכנעם, כי אך טובתם אנו דורשים, אך משראה, כי אין הוא מזיזם מעמדתם והשעה מאוחרת החל לאיים עליהם, כי אם לא ילכו מיד לא יורשה להם אחר כך לקחת אתם דבר.

רשמית הותר להם לקחת אתם 4 פוד חפצים, כפי שיבחרו בעצמם.

הם נאלצו להשתכנע... אך הבכי והיללות נמשכו גם כאשר יצאו ואף כשישבו כבר בעגלות. כשזזו הסוסים לדרך גדלה היללה ומחזה הפרדה של אנשים ממקום חיותם קרע לבבות. ובקעו שמים ההתיפחויות. הם בקשו להפרד משכנים, קרובים להבקם חבוקים אחרונים לפני הנתקם מהם, אך הדבר לא ניתן להם.

כל העקורים נלקחו ורוכזו בזדרונובה, הגענו יחד אתם העירה בלבות דואבים, אנו לא ראינו בגויים האלה מקרקרי יסודות משטר ולא ידענו מה פשעם, זאך הוכנה לנו בעיר הפתעה שהשכיחה צרות אלה. התברר כי אותו זמן שהעסיקו אותנו במבצע עקירה בכפרים, נעשה אותו דבר בעיר, אולי היתה כונתם להעסיקנו מחוץ לעיר בעוד שהם מתכוננים לבצע תכניתם זו בעיר.

אותו לילה נעקרו ושולחו שתי משפחות של דובינסקי וקלמנוביץ, זו השניה התנקמו בה קומוניסטים מקומיים בגלל פעילות הבן אהרן שהיה מנהיג הרביזיוניס־טים בעיירה, הבן עצמו ברח לוילנה הליטאית מיד לבואם של הסוביטים. לפלא היה מאסרם של הדובינסקים, איש לא הבין ידו של מי היה בדבר.

עם כל עייפותנו מקור הלילה, ההתרגשות וחסר השינה, לא יכלנו להשלים עם הדבר, החילונו להתרוצץ ממשרד למשרד להשתדל להחזיר את משפחת דובינסקי, בכל מקום ענו לנו, כי השיירה כבר הפליגה מבסטון ואין להחזירם ואין להשיב, אנחנו לא נרגענו וסוף סוף החזרנו את המשפחה הזאת מברנוביץ.

כשהחיים התיצבו פחות או יותר החלו הרוסים מותחים רצועת העבודה בצורה שלא היינו רגילים לה, כל מי שאחר 10—15 דקות לעבודה הועמד לדין שהסתיים בענש מאסר או קנס כספי. המנהל שלי גם הוא נטפל אלי מדוע איני מקפיד על 8 שעות עבודה? מדוע איני מדייק בבואי ובצאתי? הוא גם הזכיר, כי על חשבון שעות העבודה המחיבות אני מבצע עבודות פרטיות, הסברתי לו כי עלי הוטלה עבודת הפקוח וזו אינה נמדדת בשעות מסוימות, יש מקרים שאני נקרא בשעות לילה מאוחרות לתקן קלקול ואני הולך. לא עזרו הסברי. הוא הגיש נגדי משפט מספר פעמים, אלא שהשופט התמצא קצת ברקע היחסים שלנו והיה קורע את התביעה ומבטלה והמנהל לא יכל היה לעשות לי דבר.

כך נמשכו הדברים זמן ממושך אני לא נכנעתי, לא יכלתי להתפרנס ב־400 הרובל והוא המשיך בתלונותיו לכל מקום שיכל עד שעלה על דרך אחרת, הוא פנה אל המחוז ודרש חשמלאי במקומי וכשגם זה לא הועיל בקש אנשים שנסעו לוילנה שישיגו לו חשמלאי מקצועי. גם בזה לא הצליח, אנשים לא רצו לבוא להתגולל בעיירה נדחת. כעבור חדש הוא חבר פקודה האומרת, כי הוא מפטר אותי מהעבודה, נודע לי, כי במשך החדש זה הוא „הכין" את עוזרי את חנא׳קי גולדמן שיקבל עליו את נהול ופקוח העבודה והוא קבל זאת.

נשארתי „מחוסר עבודה" אך שמחתי לזאת. 400 הרובל היו בשבילי כסף כיס. עבודות גדולות ציפו לי והשתכרתי יפה מאד. אני גם ידעתי, כי הם יזקקו לי עוד מעט ויכנעו לדרישותי. היה זה שבועים שלושה לפני חגיגת יום מהפכת אוקטובר והוא לא יצליח להתקין את התאורה הגדולה ולא יוכל לפתור את בעית עמס היתר של החשמל.

בבוא היום בא אלי ממלא מקומי, בקש שאתן לו את אביזרי תאורת החגיגה, הכוכבים, הנורות הצבעוניות ועוד, מסרתי לו הכל והתפללתי להצלחתו. רציתי פעם להיות צופה חופשי בחגיגה, לא הייתי זקוק גם לכסף הזה.

לפנות ערב יצאתי לרחוב לבוש חגיגית, הרחוב היה מקושט, הנורות הצבעוניות התנוססו ברום, ודגלי המעמד התנופפו לרוח. המונים נהרו לרחוב חוגגים כולם ומצפים לחגיגה, בערב עמד להיות מוקרן סרט בקולנוע העירוני מענין היום, הסיסמאות נתלו כבר וכולם מחכים כי יוארו הנורות והסיסמאות ויתחיל החג. אותו זמן הייתי עם מספר חברים במרפסת העיריה לראות את התכונה, לקרא את

הסיסמאות. בחוץ החל להחשיך והחשמל לא נדלק עדיין, מרחוק שמעתי אנשים מדברים מדברים מביעים פקפוק בהצלחת התאורה, שמא לא הותקנה כראוי, כולם הרגישו, כי משהו לא כשורה, כשפנו אלי גליתי להם, כי זה כחדש שפוטרתי ואין אני אחראי לקורה. פתאום יוצא ראש העיריה אלי ושואל מדוע אין מאירים עדיין את הסיסמאות עניתי לו כנ"ל, כשהוא שאל מה קרה ספרתי לו כי המנהל שלי הציב אחר במקומי וכי את רצונו נאלצתי לכבד. הוא נתרעם כולו וציוה עלי לתקן את הכל תוך 10 דקות ולמחרת יקיים בירור על הכל.

שמעתי בקולו. לקחתי לי לעזרה קוונים של הטלפון כמקשרים ביני ובין לוח הפיקוד של התחנה, התברר, כי ההתקנה נעשתה שלא כדין והדבר כרוך בסכנה ממש, התגברתי על התקלות ותוך זמן קצר הואר הכל והחג לא הופר.

למחרת כינס ראש העיר את העיריה, הזמין את ראש האנ.קא.ווה.דה ועוד נכבדים וקראו לי ולמנהל לדיון שהתקיים.

ראש העיר ספר את שהיה ידוע לו וביקש ממנהלי להסביר מדוע סילק אותי מעבודתי. הוא נשא נאום שכולו שיטנה וארס כלפי, על הזנחתי את העבודה על יחס הזלזול שלי להוקי הנוהל בעבודה ובשעותיה וסיים בפשעי הידוע, כי אני עוסק בחלטורה. לא היתה לי ברירה עניתי בתשובה ארוכה, בה מניתי את כל מחדליו וגליתי מספר מעילות שלו.

הבירור נסתים בנצחוני המלא, ואני הושבתי אל כני במלא הכבוד וכל תנאי נתמלאו. עם לוינוב לא דברתי עוד, את עבודתי עשיתי כעולה על רוחי והמשכתי באופן גלוי בחלטורה שלי. חיי נשתפרו, הפרוטה היתה מצויה בכיסי, כל יום א׳ הייתי נוסע עם אשתי לסולצ׳ניק שהיתה גבול ליטה כביכל וקניתי שם כל מיני בדים ומצרכי מזון, לאחר זמן מה קבלתי מגרש מהמועצה האזורית והתחלתי לבנות לי בית, בראשית קניתי עצים לבניה, היערן היה נותן לי תמורת כוס וודקה לבחור ממיטב הקורות העמדתי כבר בנאי שהחל בבניה והתכנית התקדמה כפי שהתויתיה.

החיים הלכו וטבו. בעבודה חדשתי דבורי עם לוינוב, אם כי הוא המשיך לרקם מזימות נגדי, אני ידעתי, כי לפול בפח ולהסתכן במאסר, אינם מן הדברים הקשים במשטר הזה. אתי עבדו מספר יהודים מתושבי וורונובה שעברם הפרולטרי היה בעיני הרוסים מפוקפק, כמו נחום גרודזנצ׳יק, משה אולקניצקי, ירחמיאל קצנלבויגן, סוחרים מובהקים והם ניסו לגלות נאמנות למשטר, כך שההעזה שלי נגד תקיפי המשטר החדש בלטה ביותר.

לימים הוחלפו כל השליטים הקודמים למן המשטרה האזרחית ועד החשאית. מפקד המשטרה החדש דרש שאעשה לו משהו בביתו הפרטי, כשסימתי בקשתי שישלם לי, אך הוא דחה אותי מיום ליום, משמרת זו החדשה שהגיעה הנה ממזרח רוסיה ראו את עצמם כגואלים שלנו, שאנחנו חיבים להם את חיינו וקיומנו, כי הם שחררו אותנו משואה. לי לא נעם הדבר, דרשתי את שלי ואיימתי, כי אם יסרב לשלם אמסור את הדבר למזכיר המפלגה. הוא ציוה עלי למלא לו חשבון רשמי

תוך דרישה שאקח ממנו מחירים מוזלים, על זה לא עמדתי וותרתי לו. העיקר רציתי לחנכו לכך שגם מפקדים חייבים בכבוד עבודת הזולת ולשלם.

הוא שלם, אך את איבתו לי שמר לעת מצוא.

פעם צריך היה להתקין חשמל באחוזה שהפכוה לבית ספר ולא היו חוטי נחשת. ידוע היה, כי בוילנה ניתן להשיג חוטים כאלה, אך בדרך לא מסחרית — חוקית, ללא חשבונות וללא קבלות עלי הוטל לנסוע להשיג את החמר הדרוש. הצעתי למנהל החשבונות של העיריה שירשם „אקט" על כל העסקה, כדי שלא יצטרך הוא ולא אני להגיש חשבונות, הזמנות וקבלות, הוא הבין זאת הוציא לי תעודת מעבר ואני הצלחתי להשיג את כל הדרוש על ידי חבר בזיל הזול, כשבאתי למחרת למשרד למסור על פרטי הקניה החל משחק של דרישת חשבונות ממני. הזכרתי לו כי נרשם „אקט" הפוטר אותי מחשבונות ועל סמך הסכמתו זו נסעתי, אך ללא הועיל. הוא דרש ממני, שאני בשמי אגיש קבלות וחשבונות, כי המנהל דרש זאת.

הבינותי את המסתתר כאן, הטחתי נגדו כל ההאשמות שהוא היה ראוי להן, המשרד היה מלא אנשים ואני לא התאפקתי, אלא מניתי את כל הטאיו שהיו ידועים לי, עד שהוא התרגז ואיים במסירת דברים למשטרה.

עבר שבוע לוינוב דרש את שלו והמשטרה אספה בינתים חמר הרשעה נוסף נגדי, פעם בבקר אחד רכבתי על אופני לעבודה פגשתי את הפוליטרוק של המשטרה מראשוני מכירי שנשארו עם חלופי המשמרות. נכנסתי אתו בשיחה על כל פרטי הסכסוך עם לוינוב ושאלתיו מה הוכן או מכינים לי במשטרה. במשך השיחה, בה החל כידיד שלי הרגשתי, כי הוא הפך את עורו וכאשר הציע לי לנסוע אתו למשטרה ידעתי, כי הוטמנה לי מלכדת ועלי להזהר.

במשטרה נחקרתי ארוכות וקשות, אני ספרתי את כל האמת והיא כנראה לא שרתה את כונותיהם. שוחררתי. נסעתי לעבודה, אך באמצע הדרך הוחזרתי, הושיבו אותי במשטרה ליד התורן ונאסר עלי לדבר עם אנשים, גיסי שבא לשאל לשלומי נעצר גם הוא, בינתים שלח מפקד המשטרה שוטרים אלי הביתה וכל החמרים הפרטיים שהיוו לי מלאי לעבודה לימים שחורים, נלקחו למשטרה כהוכחות חותכות נגדי. אז רק נאסרתי רשמית ונצחונם של המפקד והמנהל, שני אויבי בנפש, היה גדול. את גיסי שחררו אך את אופניו החרימו, הוא היה עוד ילד והתיפח על אבדן האופנים. הם נאלצו לותר לו והוא הלך.

אני הולכתי אל בית הסוהר תחת משמר.

היה זה פרק חדש ומעציב בחיי. הלילה עבר עלי בשנה ערבה על הארץ, אכל הביאו לי מהבית. אך לא ניתן לבני משפחתי לקרב אלי. כשהצצתי דרך האשנב ראיתי את אשתי שעונה אל עמוד חשמל ובוכה. זה הסביר לי הרבה אני במשטר ההופך לבן לשחור בין לילה ומאזרח מועיל ועמל הגעתי בין לילה לדרג אסיר, שכל גישה אליו אסורה בתכלית האסור.

המנהל הנוקם לא רגע עד שהעבירו אותי לכלא לידא. אחר כך נודע לי, כי ראש העיר דרש לשחרר אותי.

בבקרו של היום השלישי לשבתי בבית הסוהר הוציאו אותי יחד עם עוד 15 אסירים. עמדנו וחכינו לאוטו שיעבירנו ללידא, אנשי העיר התקבצו סביב. כל אחד הביע חבתו לי יליד עירם מי בסיגריות שנתן לי לדרך, מי בדברי מאכל ומתיקה.

בלידה הולכנו כשידינו כפותות לאחור, כפושעים גמורים, אנשי העיר הביטו עלינו כעל כאלה, אני התפללתי בלבי, שאיש ממכירי לא יראיני בכך.

בכניסה לבית הסוהר נסגר עלינו השער הכבד וכולנו נצטוינו לעמוד פנינו אל הקיר, ידנו לאחור ולא להביט אחורה, עמדנו כעמוד נדונים לפני היורותם. כעבור שעה קלה נקראנו אחד אחד לבדיקה, אצלי קרעו אפילו את הסיגריות, לפנות ערב הכניסוני לתא קטן בעל דלת פלדה ורצפת מלט קרה, נדונותי לצינוק. נאמר לי, כי זה זמני עד שימצא בשבילי תא כראוי לי. כשהחשיך בתאי הוכבד לבי ומועקה קשה ירדה עלי, נדמה לי, כי כולם שכחוני.

הלילה עבר עלי בצינוק ללא שינה כשאני עומד על רגלי, עם בקר כשהוציאוני משם לא יכלתי להניע רגלי והאור הציק לעיני, החזירו לי את חפצי הטבק, קרעי סיגריות היו מעורבים בתוך האכל שהבאתי, נתנו לי שמיכה והובילו אותי לתא שלי המובטח.

משנכנסתי מצאתי את עצמי סגור ומסוגר ומסביבי מתגודדים אסירים מובהקים, כל אחד הציג לי שאלות משאלות שונות, לא עניתי. אחר כך נגשו אלי מספר יהודים, הם היו מאיויה, הם הסבירו לי מי הם האסורים, איך עלי לנהג, היו בתאנו זה אנשים שונים, מסוגי פשע שונים ומצבי שפיטה שונים, נאשמים לפני גמר חיקרתם, נאשמים אחרי השפיטה, בני עמים שונים, חיילים, קצינים ועבריינים שריצו עוונות כבדים ופסקי דין חמורים, אלה האחרונים התענינו בצרורי יותר מאשר באישיותי. הסברתי להם, כי בעד נטילת חפץ מחפצי אני מסוגל לגמול להם כמגיע להם. הם נרתעו והתיחסו אלי בדרך ארץ. חלקתי להם כמאה סיגריות והמצב רוח בינינו הוטב, הם הזמינו אותי מכל הצדדים לשכון כבוד לידם. שלשת הותיקים ביניהם שכבו ליד האשנבים ונהנו מאויר צח בעוד שהחדשים סבלו מהום וצחנה, היינו 40 איש בתא ואת הצרכים עשינו בדלי המשותף לכולם שהפיץ צחנתו לכולם בשוה. פרט לשלשת אלה ישנו כולם על הארץ, כעבור שבוע נסע אחד מהם ואני נלקחתי אחר כבוד לשכב ליד האשנב ועל הדרגש, שני שכני אחד פולני והשני רוסי התחיו אתי ואתם חלקתי את מנות אכלי ועישוני.

מפעם לפעם נלקחו חברי לצלומים וטביעת אצבעות, אני הצטערתי על שאותי לא קוראים רציתי לדעת מה מזידים בשבילי, את סעיף האשמתי כבר הספקתי לדעת. היה זה מספר 55, כשלקחו את טביעת אצבעי על פקודת המאסר הוא נרשם, חברי לתא שידעו את ההוקה על בוריה אמרו כי סעיף 55 הוא סעיף הספסרות וענשו מחמש עד 10 שנים.

כשבא יום חקירתי לא נלקחתי כמו כולם אל מקום פשעי, לזה דאג כנראה מנהלי, אלי באו החוקרים אל מקום מאסרי. לבי נקפני כשהודיעו לי על החקירה. סוף סוף פעם ראשונה בחיי שאני נלקח לחקירה וחברי לתא ספרו לי רבות על

מהלכה, הם אמרו, כי אלה אינם בוררים באמצע הלחץ ומשתמשים בכלם, אזרתי אמץ, חזקתי את רוח עצמי והחלטתי להחזיק מעמד, לא להשבר ולא להודות בפשעים שמשיכים לי בזדון.

חוקרי היה בלתי מוכר לי בכלל, הוא קבל אותי באדיבות והציע לי לשבת. היינו שנינו לבד בחדר. הוא הציג לי שאלות שונות ובקשני לספר לו את כל ספורי, ספרתי לו כל פרשת יחסי עם לוינוב וכל מה שקרה לי עם אחרים. כשהוא חזר על שאלותיו הישנות עניתי בשתיקה. זה הרגיז אותו והוא לחץ בכל הדרכים שאגלה לו היכן קניתי את החוטים והוא ישחרר אותי, הוא פנה אל מצפוני, אל אחריותי כלפי משפחתי. כל זה לא הועיל.

החזירוני לתאי מאוחר בלילה. חברי לתא קבלו אותי בסקרנות, נרדמתי בהרגשת סיוט של יום אתמול וקמתי נרגש מסיוט המחכה לי ודאי למחרת, כך עברו מספר ימים עצבי נרטטו ונמרטו.

ביום אחד הוכנסו אלינו אסירי חדשים ונודע לנו מפיהם, כי מדברים על מלחמה בין רוסיה וגרמניה, אני לא נטיתי להאמין לכך וסיוטי נמשך.

ביום ששי לפנות ערב נכנס פתאום השוער של הכלא ותלה שמיכה על האשנבים, להסתיר את אור החשמל של הרחוב.

הבינונו. אותו לילה לא עצם איש את עיניו, עם עלות השחר נשמע טרטור מטוסים בעופם. לא קראו לנו לצאת ל־15 דקות עשיית צרכים כתמיד, הדלת נשארה נעולה איש לא פתח אותה, החילונו לקיים קשר אסירים בתפוף על גבי קירות. לאט לאט עם חסר הודאות ירד הפחד עלינו, שמא עומד המשטר להרגנו בין הקירות, אותו רגע נשמעו צעקות איומות מתא הילדים הסמוך:

— אלהים, אנשים, הושיעו! הושיעו!

לשמע קולות הילדים התקהלו אנשים מבחוץ והחלו לשבור את שערי הכלא. מהסורג השחיל מישהו ראשו והצעיק:

— החסידה איננה על הגג.

בלשון האסירים פרושו אין עוד זקיפים על המגדל, כלם החלו לדפק בדלתות כמי שמוכרחים לצאת לצרכיהם, אך איש לא ענה.

הסתערנו על הדלתות לפרקן, אך הן היו מברזל, מתא אחד הצליחו אנשים להתפרץ והם שחררו גם אותנו.

החלה התרוצצות, כדי לעזור אחד לשני ובינתים זרם המון אדם לחצר בית הסוהר התערבנו בין ההמון, השער הראשי נפרץ גם הוא בעזרת אנשים מבחוץ שעמדו וחכו לילדיהם לקרוביהם, אשר פתאם הפכם „משטר הצדק" ליושבי חשך ופושעים.

פרצנו לכביש, לרחוב, הכל היה פנוי מצבא, רצנו דרך שדות וגנים לכביש וורונובה. ליד תחנת החשמל עצר אותנו חיל רוסי מזוין, הוא לי היה מעודכן כנראה, הכביש המוביל למולודצ'ני המה מאדם, אנשים בהמוניהם ברחו לרוסיה בבהלה מפני המשטר החדש, אחדים מאתנו עלו על מכונות ההולכות לרוסיה הם

הציעו גם לי מקלט, לא רציתי הסברתי, כי לא אעזוב את המקום בל לדעת גורל משפחתי.

קבוצות הלכנו בשדות, מבוהלים, מופצצים על ידי מפציצים גרמניים, נופצנו לקבוצות קטנות. מזרמון לוורונובה הגעתי יחיד ובודד, בדרך נתקלתי ביחידות צבא רוסיות, הם החזירו אותי, הם הוציאו את כל העיירה לכפר. כשפניתי ללכת בדרך היער פגשתי שני פולניים, הלכנו יחד, נעצרנו על ידי משמר רוסי, נצטוינו להרים ידים, הם פשפשו בכל כלינו, אחרי חדש ללא גלוח ובבגדים המשונים שלנו נראינו להם חשודים עד למאד, אותו רגע בא סגן רוסי בריצה וציוה לעזבנו ולסגת.

בדרך שאלתי ילדים שפגשתי, אם יש כאן רוסים או גרמנים, נודע לי שהדרך פנויה והמשכתי, כמעט בריצה השעה דחקה. רציתי לדעת מה בעירי. מה במשפחתי, פתאם הרגשתי, כי כושלות רגלי ולא אוכל עוד להמשיך. בכפר 4 ק״מ מבסטון עמדו גויים בקבוצות וניהלו שיחות ערות. אחדים הציעו לי להשאר אצלם ללינת לילה, אך המבט שבעיניהם וכל רוחם המעודד עוררו בי חשדות, החלטתי להמשיך, הגוי שהלך אתי נשאר אצלם ללון, אני לא, אך להמשיך לא יכלתי התרחקתי מהם 2 קילומטר נכנסתי לחורשה שכבתי בתעלה לרחבה כשרגלי למעלה ונרדמתי.

כשקרבתי לעיירה שמעתי רעמי התפוצצויות ומצד העיירה התאבכו להבות אש השמימה, החלטנו בכל זאת להכנס העירה. ליד הבתים הראשונים היינו והלב דפק, השמש החלה לזרוח. העיר נראתה, הירשקה ארקין פתח את דלת ביתו ורמז לנו, כי ליד בית אולקניצקי, מעון העיריה נראים גרמנים, חברי הנוצרי המשיך ואני עמדתי במרפסת לראות מה קרה. רוכב עופנוע עצר אותו, אך מיד שחררו. הגרמנים המשיכו לרכב ירדתי מהמרפסת והלכתי בכוון נסיעתם, כשפנו ונעלמו הישרתי צעדי הביתה.

הבית היה סגור ומסוגר, כאילו לא היה איש בבית, דפקתי רבות דפקתי עד שנפתח התריס ואשתי הציצה, היא לא הכירה אותי בזקני הפרוע אך כשפתחתי פי לדבר פרצה וצעקה לעבר ההורים:

— מאיר הגיע.

כך הגעתי הביתה מן הפה אל הפחת.

הניה קונופקה (בליטר)

חויות שואה

היינו ל„אנוסים" למרנים

עם בוא הרוסים נשמה קהלת וורונובה לרווחה. נצלנו מהנגישה הכלכלית של הפולנים, משנאת הגויים ומאימת הפוגרום, שצלו הוטל עלינו עם התמוטטות המשטר הפולני. יהודים דאגו לפרנסה וידישקייט, אך חדלו לדאג לבטחונם האישי וזו היתה הקלה רבה. לעומת זאת קשה מצבנו, מצב אנשי ביתר התו שהודבק לנו כאנשי לאומנות קיצונית וניגדי מהפכנות, משך אלינו את עין הבולשת הרוסית המפורסמת ונאלצנו להטשטש, להעלם ואיכשהו גם למחוק את העבר. החילונו להיות ילדים טובים הנהנים רק עתה מהאור הרוסי הגדול ולהופיע ב„חברה החדשה" כטהורים ושלמים לפי מושגיהם.

ראשית כל שרפנו את כל הרשימות שהיו בקן. לפני המבול הסוביטי שכננו אצל וולוויל הנפח שבמורד ההר. המפקד האחרון היה אהרון קלמנוביץ, אלא שהוא לא היה בעיר, מטעמים מובנים נאלץ להבות עד יעבור זעם, עלינו הוטל אפוא לעשות דבר. הלכתי עם אייזיק אולקניצקי לקן, הסקנו את התנור הגדול ושרפנו את רשימות האחים והאחיות השמיות, את כל הנירות ואת התמונות שעל הקירות, דמעות זלגו מעינינו בעת עשותנו זאת. היה לנו טעם מר בלבנו, מין הרגשה מעורבת של בגידה בעצמנו, של התכחשות לעבר ולישות העצמית, אם כי ידענו את הכורח שבמעשינו ואת הצרך בהצלת אחים. את הדגל לא העזנו לשרוף. אייזיק לקח אותו אליו, כדי להטמינו באדמה לימים יבואו.

כך חוסל קן ביתר בוורונובה במו ידיהם של מטפחיו. כך נחרב עולם של תקוותינו, שכל אשליותיו יקרות היו לנו ושהכל בו מילא את לבנו באהבה וחדוה.

אך בזה בלבד לא סגי.

הרוסים פתחו מועדון משלהם בעיירה. ידענו, כי כולם צריכים לבוא למועדון ל„היראות". המועדון היה מתמלא ערב ערב נוער רוקד, שר ומשוחח. תמיד היה

מופיע מישהו ומרביץ נאום על ה„אשר והחפש" שהמשטר הזה מביא לעולם ולנו, ותמיד היו פורצות תשואות ומחיאות הכפים היו מהדהדות שעה ארוכה.

אנחנו, אנשי ביתר לא יכלנו, לבנו לא נתן לנו לבוא שמה, לא עשינו זאת במאורגן, פשוט כל אחד הרגיש אותה הרגשה ונמנענו מלבוא לקלוב. לא היינו נפגשים בכלל. התרחקנו אחד מהשני. הלכנו במדרכות נפרדות, משלחים מבטי אחוה וכאב אחד לשני, מבינים לאהדדי ושותקים, כשרון של אנוסים התפתח אצלנו ופתחנו אמצעי טשטוש אישיים, כל אחד מאתנו השתדל להמצא רב זמנו הפנוי בין אנשים „כשרים" ולהתבשם מכשרותם. אך למועדון לבוא עדיין לא נתננו לבנו. אני השתדלתי להיות תמיד בחברתה של חייקה גול. היא עזבה את הביתר לפני המלחמה ונחשבה למסתייגת ונוטה לשמאל וכשרה שכשרותה בולטת. בסוף נאלצנו גם אנו להתחיל לבוא למועדון, הבינונו כי אנו מסכנים את עצמנו ויש לבוא.

ערב ראשון כששמעתי שיחתו־הרצאתו של „גדול" אחד משלהם התגלגלו דמעות על לחיי מאליהן ולבי נצבט על ההונאה ההדדית שכפינו על עצמנו, אך חייקה נגעה בי ולחשה לי באזן, כי מתחילים להרגיש בי וכולם שמים לב לבכיי בסוף היא ציותה עלי:

— השתדלי למחוא כפים וביתר חזק, שיבלטו מחיאותיך מכולם.

כך עשיתי.

עליה ב' לוילנה

ערב אחד בא אלינו שליח תנועה חשוב, בהתיעצות חשאית ביותר מסר האיש, כי וורונבה הנמצאת כיום, לפי חלוקת הגבולות החדשה, כ־15 קילומטר מהגבול הליטאי, היא העיר התואמת ביותר להעברת ציוניים לעולם החפשי ומשם לארץ ישראל. עלינו, שהיינו נאמני התנועה הוטל לחפש אכרים, אשר אדמותיהם גובלות עם ליטה ולמצא ביניהם אחד שיסכים לעסוק בהעברה זו תמורת תשלום.

מאותו ערב הפך ביתנו תחנת מעבר לרבים רבים, ביתרים רבים באו והלכו, בחורי ישיבה וסתם יהודים הגיעו אלינו, כדי לצאת מכאן, לחפש את שביל הגאולה. הם היו רעבים, קפואים ומזי לכלוך־דרכים ואבק־גלגולי־מרחקים. אמא ז"ל היתה מקבלת פניהם במרק חם ולב יהודי לחמם גופם הקפוא ולהביא להם קצת עדוד ואמונה באדם היהודי. חיים בלטריסקי, שהיה בן כפר בעצמו נתמנה איש קשר בין מבריחי־האדם האלה. בידו הופקד תשלום ההעברה וכשהתקבל הסימן המותנה, כי אכן הועברו האנשים היה חיימקה משלם את המגיע לגוי. שליחותו של חיימקה אין מדה להעריכה, יש קונה עולמו בשעת פורענות אחת והופך אושפיז ושושבין לצו השעה. כזה היה חיים בלטריסקי.

לנו היו אלה ימים גדולים ולילות של סכון חיים למען חיי אדם, שאין ספוק יותר גדול ממנו. אם כי סדרי ביתנו נשתבשו, היו מקרים שאנשים נשארו מספר

לילות וחלקו אתנו מצע ומקום. לא בכל לילה ניתן היה לעבור את הגבול והיו האנשים חוזרים אלינו ללון וטורדים שנתנו ומסכנים שלומנו, אך הורינו ראו בכך מצוה גדולה של „פדיון שבויים" ומלאו את הדברים בלהט ומסירות נפש.

משגדלו הקבוצות שיתפנו במצוה את שכנינו היקרים, משה ואיטל אולקניצקי ואטיל פודיטביאנסקי והם לא עמדו מנגד. בשבתות היה אבא לוקח את הגברים לבית הכנסת ומסדר להם שם מקומות לינה ואכל בבתי יהודים בעיר. בינתים רב הפליטים שעברו גם מהצד הגרמני, אלה היו פחותי לבוש וללא פרוטה בכיסם ואבא היה אוסף כספים להטליא קרעי נעליהם, להחליף לבושם הבלוי ולצידם באגורה חיה לדרך. יחזקאל ופייגה איישישק, היו מוכרים להם נעלים בהנחה גדולה ויהודים טובים שלנו תרמו בנדיבות לב לאורחינו הטרגיים.

אנו פיתחנו חוש מיוחד של זהירות, כדי להעביר את החשד שפליטים אלה הם עוברי גבול, היו מקרים שהיינו לוקחים אתנו את נערי הפליטים למועדון, ליצור את הרשם שהם פליטי קבע אצלנו.

פעם בא אלינו יעקב קוניחובסקי בערב והודיע, כי הבולשת הרוסית הרגישה בדבר. לפי דבריו אנו מסכנים את עצמנו בעבירה חמורה, שענשה חמור ממנה ועלינו להפסיק לאלתר את הדבר. בינותים נסגרו גם מעברי הגבול וכל הענין נפסק. אולם ביתנו נשאר בית חשוד שעיני הבולשת פקוחות עליו. לימים הגיעתנו השמועה, כי בבסטון הוכנה כבר רכבת, להוביל „עברינים" שהמשטר עומד לגרשם לסיביר וידידים טובים ייעצו לי לעזוב את הבית ולהעלם, אז תוטל כל האשמה עלי ומשפחתנו תינקה מסכנה ואיום מתמיד. ספרתי זאת לאולקניצקי. יצאתי ללידא אחר כך בא גם הוא לכאן, הצטרפה פה קבוצה של ביתרים, אשר יחד חפשנו דרך להחלץ מכאן, להגיע לקרבת גבול נוח להברחה.

אותו יום שעמדנו בקופת הרכבת לקנות כרטיסים, לנסוע מכאן לקרבת הגבול, נגע מישהו בעדינות בשערותי, הסבתי את ראשי, לידי עמד גבר אלגנטי ביותר, הוא דבר רוסית ברוך מופרז:

— הרשי נא למספר דקות לתחנת אנ־קא־ווה־דה.

לפי מבט עיניו נרמזתי, כי יותר כדאי לי לציית לו.

מספר דקות אלה נתמשכו והיו למספר חדשים בבית סוהר. מזל היה לי, כי מלשיני לא ידע עלי כלום, והמעט שידע לא הספיק להרשיעני ליותר ממספר חדשי כליאה והתעללויות הקירה, יתר חברי קבלו שנים של מאסר.

קשיי קליטה בחיים החדשים

אחרי ה„ישיבה" שבתי לוורונבה. כאן היו כבר החיים מסודרים. נפתחו משרדים וסדנאות. אנשים עבדו הם ובניהם. הרוסי לימדם להבין, כי מי שאינו עובד אינו אוכל. ידידי הטובים ייעצו לי להתחיל לעבוד, זה יוכיח — אמרו — כי הוצאתי מראשי את כל ה„שטויות" הלאומיות והנני מתרקמת לתוך החיים החדשים.

חפשתי עבודה, אף אחד לא רצה לקבל אותי. בעיירה נפתחו אז שני ארטלים של חייטים וסנדלרים בראשון עבדו האחים לוין, בשני — האחים דבילנסקי, האחים קפלן, הרווק הזקן וולמן ויענקל ברל׳ה החולני המסכן (על ברלה החולה וחסר האונים סופר אחר כך, כי כאשר באו הגרמנים להוציאו מביתו לטבח הגדול, הוא זרק עליהם כסא והתנגד להם והם רצחוהו נפש ליד ביתו ממש). עבדו שם עוד מספר פולנים. מנהל החשבונות היה שמואל ברקובסקי, פניתי אליו שיקבלנו לעבודה, הוא נטל עצה מפי האחים דבילנסקי וקפלן והם הסתכנו וקבלוני כעוזרת לשמואל. נכשרתי כל כך עד שבאחד במאי נתכבדתי אני בנשיאת הדגל האדום.

סבלי בכל זאת לא פסק. משהכריחו הרוסים לשבות ממלאכה ביום ב׳ ונאלצנו לעבוד בשבת גדלו לבטי ולבטי הורי הכשרים. לא פעם חשבתי להפסיק ויהי מה, למזלנו פרצה דליקה בארטל והוא נשרף כולו יחד עם כל בתי הרחוב. נשרף גם בית הכנסת שלנו וניצל מגורל ההחללות. הם לא הספיקו להפכו לאורוה או למחסן תבואות. הדליקה פרצה בשבת וגם הגויים ראו בכך אצבע אלהים. למזלנו לא האשימו אותנו בסבוטז׳ ועברנו למקום אחר עם הקרטל, אך אימת שילוחנו לסיביר באחד הימים, בכל זאת לא פסקה. המשכנו לחיות, לעבוד והפחד מקנן בלבותינו, כי אי פעם בעצומו של ליל נוצא ממטותינו ונישלח לארץ גזרה. לא ידענו אז, כי יש יותר גרוע מזה.

אפתעת־הגרמנים

בוא הגרמנים הפתיע את כולם. הרוסים לא רצו להאמין, כי אכן נשמעו התפוצצויות ולא כאוירונים שלהם. הם ראו בכך „סבוטז׳ה״ ותעמולת זועה. היהודים הופתעו גם הם. הרוסים המנוצחים בכל מערכותיהם מתמיד נחשבים משום־מה אצל בני העמים הקטנים ואצל יהודים בפרט כמעצמה בלתי מנוצחת. בבית המדרש ישבו הרעיב ר׳ נחמיה שפירא ר׳ שמשון דלוגין ואבא שלי ועסקו בסוגיא גרמניה־רוסיה, מסקנתם היתה, כי הגרמנים לא יבואו. בדיוק אז באתי לקחת את אבא הביתה ובשרתי לשלשתם, כי הגרמנים כבר נמצאים בעיר. שלשת היהודים החכמים, הנכבדים, יודעי הרבות החוירו וספקו כפים בחלחלה.

אותה שעה רגזה כבר האדמה תחת כובד הטנקים הגרמניים, הרחוב התרוקן. מי שהיה תוך ריצתו הביתה נפנף מטפחת לבנה לאות כניעה כאזרח שלו ושוחר שלום.

המטה הגרמני התמקם בביתו של יהושע גרודזנצ׳יק. מיד נלקחו אליו עשרים בנות צעירות לעבודת נקוי הבית ואני בתוכם. רבקה שמרקוביץ היתה שקועה כל הזמן במחשבות. הקצין הגרמני הרגיש בכך. פעם הוא שאל אותה מדוע היא מרבה כל כך לחלום והיא ענתה לו:

— אתם יכלים לאלץ אותנו לעבוד אבל לא לאסור עלינו לחלום ולחשוב!

גזירות ונגישות ושמחה לאיד

הגזירה הראשונה היתה ענידת הטלאי הצהוב על השרוול עם הסמון „יודה". ביום גימל זה, יום השוק משנים היה יום שחור בשבילנו. הגויים התכנסו העירה לחוג את שברנו את הורדתנו לדרגת אזרחים נחותים ומופקרים. לא רציתי לצאת החוצה עם הטלאי שלא ישמחן הגויים למשבתי, אך מה לעשות ואנו צריכים מים והבאר נמצאת בעבורו של השוק. יצאתי והם שילחו בי מבטים של לעג, שנאה ונקם. מעטים היו שמבטיהם הביעו חמלה. דמעות נקוו בעיני אך הסתרתי את מבוכתי שלא תושלם נקמתם, לא בכיתי.

הגזרה השניה היתה עבודת הכפיה. נלקחנו לנקות את פסי הרכבת שבמרחק 15 ק"מ מן העיירה. כשחזרנו לפנות ערב מהעבודה וההליכה היינו סחוטים משארית כוחנו ורצון חיינו. אהר כך החלו הרציחות הקטנות והגדולות, פעם הם הביאו שתי משאיות גדולות, עברו מבית לבית, הוציאו את יושביהם היהודים ורצחום בקצה העיר. בשעת מעשה נתפש בנימין לוי, הוא התחנן בפניהם שירחמו עליו יש לו עשרה ילדים, זה הרגיז את ראש הנוגשים והוא הצטעק:

— אותך נעניש כפלים, הבאת עשרה יהודים לעולם גרמת לבזבוז 10 כדורים יקרים.

בפעם השניה הלכו לאסוף זקנים וחולים. הם עברו עם רשימה מוכנה מבית לבית והרגו את הרשומים בתוך מטותיהם. שבעה עשר יהודים נרצחו כך. למחרת הודיעו על המעשה והסבירו:

— עשינו זאת לטובתכם, שלא ידבקו אתכם החולים במחלותיהם, ועם הזקנים עשינו חסד אישי, שחררנו אותם מסבל מיותר. ימים יבואו ותבינו עד כמה הטבנו אתם.

עם טבח הוילנאים

הוילנאים שברחו מחסול גיטו וילנה אלינו היו רעבים ותשושים. אנשי וורונובה הכניסו אותם לבתיהם והשתדלו להקל עליהם את מצבם. פעם נדברתי עם חיקה גול ללכת אל בעל האחוזות והמחלבה ברוטושביץ לבקש ממנו חלב ומוצריו למען הפליטים, הלכנו וכדים גדולים בידינו. לפנינו היתה דרך של מספר קילומטרים. כשהגענו לחצי הדרך נקרה לנו מאיר מאירוביץ, דוהר אחרינו בעגלתו וצעק: עלו מהר בעגלה, נתרחק מן העיר, היא כולה מוקפת גרמנים.

חיקה קפצה ועלתה, אני החלטתי לשוב העירה, להיות עם הורי. כשהגעתי אל בית הקברות הנוצרי, עמדו שוטרים בדרך מצאתי אחד מהם, מכר ביתנו, בקשתיו שיתן לי להכנס העירה, הוא הביט בי כבבלתי נורמלית:

— תהיי שמחה שאינך בפנים רוצי הסתתרי — הוא הראה לי את כוון היער.

אני עמדתי על שלי, פצרתי בהם והם נענו לי.

כשהגעתי הביתה מצאתים ישובים לארץ כאבלים. נודע לי אז כי הגרמנים ועוזריהם המקומיים הלכו מבית לבית, הוציאו את כל הוילנאים ויתר ה„זרים"

וכלאו אותם בקולנוע. נדברנו עם עוד מספר רב של משפחות לאסוף ולהביא אכל לכלואים. חלקנו את הנצרכים בינינו וכל אחד דאג לאנשיו.

שבועים ארך מצורם־מעצרם ואין לתאר את מה שעבר על המסכנים האלה יום־יום ורגע־רגע. בשבת בבקר נמסר לנו, כי עומדים להוציא את הוילנאים ולהעבירם למקום אחר. חשבנו אולי לוילנה. רצתי לביתה של בילה לוין חברתי, שעמד ליד הקולנוע לראות, לשמוע, להודע מה עומד להתרחש.

ראינו את אחינו האומללים בדיוק אז, כאשר הובלו בשורות ערוכות מן הקולנוע אל הטרובה, הם הלכו ערוכים גברים לחוד בראש, נשים אחריהם ובסוף מספר ילדים קטנים כבני חמש. אובננו למראה תהלוכת העגמה הגדולה. שעה ארוכה עמדנו קפואים. יבש מקור דמענו, נשכנו ידים, מרטנו שערותינו, אך לא בכינו אם כי תחושת גורלם העמיקה בנו מאד. אז נפתחה הדלת, נכנס ר׳ יעקב קמיניצקי ושאג:

— ברידער, נעמט רידלען העק און קירקעס און קומט, צום טרובע באגראבן אונזערע אייגענע ברידער. ווייגט ניט, היינט איז חמשה עשר בשבט:

קפצתי מן הסולם לשאלו משהו. הוא השתיק אותי שם ידו על כתפי ואמר:

— אזוי איז עס!

לאחר מכן נלקחנו לנקות את הקולנוע מדם אחינו. היה זה מראה איום. הקירות והרצפות היו מלאי דם קרוש, מותז. שערות שנדבקו בהן העידו על התעללויות ונפוץ גלגלות, על יאוש ומריטת שערות, על זועות שקשה לשערן. דוכאנו. מאותו רגע ידענו, כי קרוב קצנו ואין מפלט.

הטבח הגדול

החלטנו לעשות „מילינה״, בונקר מוסוה. הקצינו חדר קטן בבית, את דלתו הסוינו בטפיטים שהיו המשך הטפטים של הקיר, הוא נועד למספר משפחות שבשכנותו. החלטנו לא לעזוב בשום מחיר, אף אם הוא יהיה קברנו.

בבקרו של יום הטבח נודע לנו, כי הוכנו כבר בורות ההריגה לכולנו. כל האשליות נגוזו. ידענו, כי גורלנו נחרץ.

מהחצר ראינו את הגסטפו שהגיעה במשאיות. נכנסנו למילינה. עברו רגעים מספר והחלו היריות. שמענו את אנשי הגסטפו מסתובבים בביתנו. הם קללו, גדפו, צרחו, דפקו בקירות. הנה הם נגשים לדלת הבונקר, כולנו עוצרים נשימתנו. גם הילדים, הפעוטות הללו ידעו שיש להתאפק לא לבכות, לא להתרפק, לא לנשם. נס קרה לנו. דלי הצואה שהילדים מילאו בלילה נשפך לרגלי שליחיו של העם הגרמני העדין וריח הצואה גרש אותם והוציאם החוצה, הם הפליטו קללה לעוכת ה„יהודי המטונף״ והסתלקו.

אותו יום נטבחו מרבית יהודי וורונובה היקרים. אנו נשארנו בינתים לחיות.

מכסת שחיטה ללידא ושוב בונקר

הועברנו לגיטו לידא. הושכננו באותם החדרים, מהם הוצאו אתמול יהודים לרצח ההמוני. החדרים היו מלאי כרים. אין הם פורעים פשוטים הפורמים כרים ומפזרים נוצות לרחובות, כמו עוזריהם אנשי הפוגרומים המובהקים, הפולנים, האוקראינים והליטאים. הם יבואו אחרי החסול וישדדו את הכרים ויעבירום למדינה שלהם, לשטאט. הפוגרום הרוסי היה לצרך המדינה אך פירותיו עמדו לזכות הפורעים. הם הגרמנים שונים, גם הפירות של הפוגרום המיליוני שלהם הוא קדש לשטאט למדינה. המדינה תדע גם איך לטהר את הכרים מדם הקרבנות טהור מצפוני מדיני וטהור של כביסה והסרת כתמים ממש.

גם בלידא חפשנו מקום למילינה. ב„דירתנו" היו מספר משפחות, ביניהן נגרים. נערכה תכנית. הכניסה חיבת להיות מהבית, אחרת אין שהות ואפשרות להעלם בה. היא צריכה להיות מתחת לאדמה ויציאתה אל מחוץ לחצר, מחוץ למחנה.

הגברים חפרו ואנו הבנות הוצאנו את האדמה. קשה היה לנו עד מאד. ביום עבדנו בכבישים ובלילה בחפירה ובהעברת האדמה החפורה למרחקים לשם פיזורה בשטח נרחב שלא יורגש הדבר. העבודה במילינה פרכה את הגוף ומצצה את שארית הכוחות, והמתח והפחד שבפעולה זו עממו את הנפש ודכאו את רוח החיים.

האנשים בגיטו ידעו את המצב לאשורו, ידעו כי אין מנוס והיו מדוכאים מאד, היו כאלה שפיתחו מצב רוח של אכל ושתה כי מחר נמות, היו גם מקרי נשואים בגיטו למרבה התמיהה.

ורנר ימח שמו

העבודה המפרכת יום יום קשתה עלינו ונטלה את הרצון לחיות, אך אפשר היה לעמוד בזה. קשה יותר היתה ההתעללות של נוגשי העבודה, הגרמנים ועוזריהם. ההתעללות הורגת את תאי החיים באדם. הוא מת בעודו בחיים וזה מצב שקשה לתארו. נוגשי העבודה היו חיות אדם אכזרים לתאבון וגרוע מכולם היה ורנר. גרמני זה היה סדיסט אכזר, שלא יכל היה לחיות בלי הטעם של גרימת סבל לזולת. היה לו כלב זאב ענק והיה הכלב מאולף, די היה רמז משלו והכלב היה מתנפל על האדם ומשסעו שסעים, או קורע עורו מעל גופו. ורנר התאים לו גם מנהלי עבודה פולנים לפי רוחו, סדיסטים מטומטמים ונפלי נפש, הם היו מוצאים להם תמיד תואנות ליטל מאתנו את יום המנוחה השבועי כענש על „פשעים" שבצענו כביכל.

פעם אמר לנו קורוטקה הפולני המנוון:

— אתם סוללים עתה אוטוסטרדה, אך לא תזכו להשתמש בה.

לא יכלתי להתאפק והתפרצתי:

— כן אנו נמות אבל פלשטינה ארצנו נבנית ותהיה שלנו לעד, בעוד שאתם הפולנים המטומטמים תמותו מות בוגדים וארצכם תחרב ושוב תקרע ותבותר כמו תמיד בהיסטוריה שלכם.

הוא השפיל קומתו. דברי נקלטו לו והוא שתק להפתעתי ולהפתעת כל היהודים שמסביב. היה זה באותו שבוע שהגרמנים תלו 18 כמרים פולניים בקרקוב והפולנים הבינו את הרמז.

למחרת אותו מקרה יצאו לעבודה. בגיטו נפוצה שמועת בשורה: מעתה לא נרצח ביריות אחד אחד, עתה יחסלו אותנו בסיטונות בגזים.

הגרמני הטוב שספר לנו זאת הוסיף:

— גזים זה דבר טוב, אין מרגישים כאבים וזה ממית אחת שתים.

טמטום גרמני, או כונה טובה ומטופשת של תמים וטוב לב? איך שלא יהיה זה הבהיר את מצבנו לגמרי. אנשים רקמו תכניות בריחה ליער. הרבה דובר על טוביה בלסקי ואנשיו ומפעליו. הצרה שלפרטיזנים היו מתקבלים רק צעירים לוחמים וגם זה, כשיש להם נשק משלהם. ואנחנו מה נעשה? ואנו בנות והורים זקנים? שכן אחד שלידינו רצה לקחת אתו את אחת מאחיותינו, אך מאין נקח לו תשלום בעד חצי רובה שהוא דורש.

לימים נמצא הפתרון.. ליד כביש עבודתנו עבר פולני טוב מכיר שלנו ידענוהו כאיש ישר, ספרנו לו על צרתנו. נדברנו אתו למכור לו בגדים שהיו אתנו והוא ישלם לנו תמורתם. כך יצאה רבקה עם השכן ליער בתקוה, כי משם היא תציל גם אותנו, אחריה הלכה יפה ואנו חכינו לתורנו. לא עברו ימים מרובים ובאמצע חלומנו זה חזרו שתי אחיותנו לגיטו הן ספרו, כי במצוד שנערך על ידי הגרמנים פוזר גדודו של בילסקי ואנשיו נפוצו לכל עבר. שוב בדל תקוה שנגוז. נשארה רק תקות הבונקר ומי יודע מה כוחה.

הבונקר נפרץ על ידי תושביו

אותו לילה היתה אמא ראשונה שהבחינה כי הגיטו מוקף. היא העירה אותנו. הגיטו כולו זועז. הגרמנים פקדו לצאת החוצה, כל היהודים יועברו ללובלין. ידענו כי זהו החסול. הסוף.

הגרמנים כבר עמדו ליד ביתנו כשנעלמנו לתוך התעלה ולבונקר. שבוע ימים נשארנו שם אחרי שכל הגיטו רוקן מיהודיו. 15 איש היינו שם. אנו הצעירות נאלצנו לשכב בתעלה. המקום היה צר, אנשים התעלפו מדי פעם בפעם. כל יום היו באים גרמנים לחפש שמא נשארו עוד עדים חיים לפשעם. ביום השמיני היינו כולנו כבר סחוטים לגמרי. הגענו עד טירוף. אחד מאתנו פרץ ויצא החוצה:

— אם לא נצא מיד נחנק ונרקב כאן — צעק והתפרץ החוצה.

אחריו פרצו אחרים והמילינה נפרצה. לפתע הועמדנו באויר הצח כשעינינו מעוורות. מוכי סנוורים היינו. ובחוץ גשם שוטף. התקרבנו לגדר הגיטו הסגור, מצאנו פרצה. השתחלנו בה אחד אחרי השני. אבא עמד החזיק התיל והרחיב הפרצה ואנו עברנו, כשהגיע תורו נתפש מעילו בחוח הברזל והוא לא יכל היה לזוז. האנשים הסתלקו. אמא שהיתה בטוחה, כי הוא ישתחרר מהר המשיכה עם כולם, שתי אחיותי הלכו אחריה. אני עם מינה אחותי נשארנו עם אבא היינו כבר רחוקות מאד, אבא התחנן שנחזור לבונקר. לא רצינו.

כשהגענו לבית הקברות, שהיה סמוך לגיטו נשכבנו בין המצבות מבלי יכלת לזוז. מטרים מספר מאתנו עמד שוטר ועשן, מה נעשה? פתאם כבתה לו הסיגריה. הגשם גבר. הוא הלך כנראה אל חברו במרחק להדליקה מחדש. נצלנו את ההזדמנות ויצאנו מבית הקברות ומהשטח השמור.

בדרך מצאנו דיר חזירים פתוח, נכנסנו והשתכננו בו ללילה. היינו רטובים וקפואים, רצוצים ומיוגעי חיים. השכם בבקר כשיצא הגוי לדיר התגלינו לו, הוא הצטלב, הלך הביתה הביא לנו כסות במה להתכסות וגם קפה חם הביא לנו.

יום זה עבר עלינו בדיר, מרחוק נשמעו צופרי הגרמנים, שהופעלו בגיטו, הם רצו בכך להבהיל את שרידי המסתתרים במילינות, עם לילה נאלצנו לעזוב את מחבואנו לפי דרישת הגוי, הלכנו לחפש את שארית משפחתנו. וליער.

את הגוי הזה נזכור תמיד לטובה, איך נפרד מאתנו. איך ליוה אותנו. קשה לבטא את מה שהרגיש אז, כשבלבו בטחון מלא כי אנו יוצאים אל המות הבטוח והוא אינו יכל להחזיק אותנו.

אחרי השחרור בקרנוהו וכשראה אותנו בחיים התעלף כמעט כמי שרואה מתים שקמים מקברותיהם.

היערה וביער

בדרך תעינו התקרבנו לעמדות הגרמנים, התחבאנו, נצלנו והמשכנו. באחד המקומות מצאנו רועה צאן צעיר, בקשנוהו שיראה לנו את הכוון ליער, הצענו לו כסף. הוא לקח את הכסף, אך התחרט מפחד. הוא אמר לנו ללכת הראה לנו כוון, שם גר בעל האחוזה שבקרבת מקום, אשר יקבל אותנו יפה ויאכילנו מפתו.

בבית הפריץ עמדה חמימות ביתית נעימה. השלחן היה ערוך מכל טוב. המשפחה כולה הסבה לשלחן וקערה גדולה עמדה ושילחה תמרות אידים אל התקרה. נגשתי אליו ספרתי לו, כי בחוץ מחכה אבא ואחות רעבים מזה ימים מרובים. הוא הוציא מן הקערה שתי לביבות גדולות ומהבילות, מנטפות שומן וריח חזיר. סרבתי, אמרתי אבא לא יאכל זאת, מוטב יתן לנו פת חרבה. הוא התרתח כולו התרומם מכסאו והצעיק:

— הסתלקי מבעוד מועד!

לפני שפתחתי את הדלת הרהבתי עוז:

—אדוני — אמרתי — גם לנו היה פעם בית חמים וחיים שקטים אף אחד אינו יודע מה ילד המחר.

יצאנו, גויים טובים יעצו לנו להתרחק מכאן, כי גרמנים פה שורצים לעשרות. מוטב נאחז דרך הביצות.

הגענו לחוטור קטן. רחקנו מסכנת הגרמנים ורוח לנו. אחרי דקות מספר הגיעו שני פרטיזנים רוסיים, שמחנו אתם מאד, הם נדהמו למראה אבא, זרה היתה להם דמות היהודי הטפוסי ומוזרה. הם ברכונו לשלום, אך בין רגע החלו צועקים ומקללים:

— עד עתה ישבתם והתענגתם בגיטו, רחוק מסכנות ובילית עם גרמנים, עכשיו משבאה הסכנה הסתלקתן.

הם הושיבו אותנו בעגלה והובילונו אל גן אחד, חשבנו כי הם מוליכים אותנו אל בילסקי, אלא שהם רקמו מזימות, הם נתנו לאבא ללכת לבלסקי ואת שתינו משכו אל האוטריאד שלהם. התנגדנו, בכינו התיפחנו, התחננו בפניהם הם אימו עלינו במות אם לא נלך אתם. כאן הגברנו יללותינו, אימנו בזעקות. הם החלו להרתע, נצמדנו אחת אל השניה ושתינו — אל העץ שלידינו. לפתע נשמעה יריה. הם נבהלו והסתלקו.

נשארנו ללון בגן. אמרנו להמשיך עם שחר. אך אז הופיעו שוב שני הגבורים הרוסיים, חלצו לנו מגפינו, שדדו את שארית „נכסינו" ואמרו לנו להסתלק בריצה.

בדרך ליער שוטטו יהודים נדחי גיטו לידא. הצטרפנו אל חבורת תלאובות אחת והגענו אל גדודו של טוביה בילסקי.

ערב ראש השנה היה אז. פרשנו מעילינו וישבנו לפוש מעמל הליכה, ממתח ורעב. כאן נזכרנו באמא ואחיותינו שאינן אתנו.

השמועה על בואנו הגיעה אל כל רחבי המחנה ולמחרת שמענו קוראים לנו בשמותינו פלג המשפחה הקדימונו והגיעו לבילסקי לפנינו עתה התאחדנו שוב.

ליד קבר האחים של וורונובה

וורונובה עיר קברים ויד של ילד פעוט

עם נצחון הרוסים על הנצים נסענו לוורונבה. קבלנו שם עבודה. נתנו לנו לחיות, אך מראה בתינו התפושים על ידי שכנינו השודדים והרוצחים הרתיע אותנו מלהשתקע בה.

אבא הלך לראות את קברות הקדושים, אם מכוסים הם מספיק עפר, הלכתי אתו ונצטרפו אלינו עוד מספר שרידים התחלנו לחפור, נתקלנו בשכבה קשה, מצאתי מוט ברזל דפקתי בו ו„המכסה" נפתח, לנגד עינינו נתגלתה תמונת אימים. גויות מעורמות צבורים צבורים ורגבי דם קרוש ועפר בינותן. פתאם ראיתי יד קטנה, פיצפונת, מבצבצת מבין הגויות מושטת ותוהה אל עולם של יתמות. יד של יהודי פעוט. היתה היא כמתחננת לקחתה, לחלץ אותה מכאן מגיא המות. שלא במתכוון הושטה ידי אליה כהושט אם ידה אל יד פעוטה לשם טיול. העצם התפוררה. כף היד נשארה בידי ונתחלחלתי. פרשי אן־קא־ווה־דה שהגיעו בשעטה גרשו אותנו משם בכוח. שלא נעורר מגפות, הספקתי עוד לאסוף 4 תרמילי כדורים מדובקי דם קרוש, אספתים לתיקי למזכרת מזועת.

חלק מן הכדורים שכילו את וורונובה היהודית, כדורים איומים ששולחו אל מול נצח ישראל בתקוה שישקר. והוא לא שיקר.

משה קפלן

(בהסתיעות עם חיה קפלן)

בזכות ילדנו

נסי הראשון

בכניסת הגרמנים לוורונובה וסביבתה הייתי בדרך לצבא האדם, אך הדרכים היו כבר חסומות, מכל העברים הגיעו ידיעות על התקדמות הגרמנים המפקד ידע, כי לא נוכל להחלץ בשלמות והוא אמר:

— נתפצל ונסתנן. אתם שקרובים אתם לאזור מגוריכם הנכם חפשיים לבחר בדרך שתבחרו, האנשים התפזרו, אני החלטתי לחזור אל אשתי. היא היתה בהריונה הראשון, רציתי להיות בבית עם לידת הילד הראשון, רציתי להקל על אשתי את ימיה הקשים.

הגעתי לוורונובה דרך האחו לעת ערב. מצאתי את העיירה מדוכאה. הגרמנים היו כבר בעיר יומים, הורי היו נבוכים מאד למראה בואי, מי ידע מה לחשוב אז. היה להם נוח אתי, אך הם בכל זאת חשבו, שמא הייתי מקל על עצמי לו הייתי נשאר עם הרוסים.

עם בואי נקלעתי למשטר הידוע, יודנרט המספק פועלים יהודיים לעבודת כפיה, מכסות זהב וכסף מוטלות על היהודים המדולדלים, עבודה קשה בכבישים, בחטיבת עצים, באסוף נשק שנעזב על ידי הרוסים בחורשת ברלוביץ, שרות בבתי הגרמנים ועוד עבודות שעבוד וכפיה.

בביתו של יהושע גרודזנצ'יק שוכן המטה, היה זה בית גדול, שם אספו אותנו הגרמנים קבוצה של צבעים, ביניהם פסח קוזניץ, יהודה פיקובסקי, ברקובסקי ועוד. עבדנו בשבילם כצבעים בצביעת שלטים לשלוט דרכים, ארגזים ועוד. הם שאלו אותנו כמה שלמו לכם הרוסים ושלמו כמוהם.

פעם בשבת דרשו הגרמנים 10 יהודים שיעמיסו על הרכבת ארגזי שלל מהיהודים. עד שהגיעה הרכבת חכינו כשעה וחצי. הגרמנים העמידונו בשורות וערכו אתנו תרגילי התעמלות של ריצה־נפילה־ריצה ותמיד הפילונו דוקא בשלוליות הבוץ אם מישהו לא רצה להשטתח במקום נפול הפקודה, היו מפילים וברגל רומסים אותו ומשכיבים בכוח בתוך השלולית.

כשהגיעה הרכבת והעמסנו את ה„סחורה" סגרו עלינו את הקרונות ולא נתנו באמתלה לברור ולהוציא מתוכם את הקומוניסטים. ישבנו על הארץ והגרמני קרא בשמות ומי שנקרא צריך היה לענות לקום ולגשת למקום המיועד, כשהגיע לשמי ואנו היינו שם שלשה אנשים בשם משה קפלן עמד לידי לוצקי ארשולקיס, פולני ששימש שוטר עוזר אצלם, ולא נתן לי ליענות, שמי נקרא מספר פעמים רציתי לקום כמצווה, אך הוא דרך על רגלי הצמיד אותי לארץ וביידיש שהיתה שגורה על פיו אמר אלי:

— אל תהיה טפש.

ייתכן, כי תודות למקרה זה נשארתי בחיים.

מכל הנאספים הוציאו הגרמנים את: יצחק וולפינסקי גיסי, את שייקה מושעס, זרח שלופסקי, את אחיו דוד ואחותו אסתר. מאז נעלמו עקבותיהם.

המענין בדבר, כי הלשינה עליהם ארשולה אמו של לוצקי זה, שהציל אותי.

משום מה לא סגרו אותנו בגיטו, התנועה היתה עוד מותרת אם כי אסור היה ליהודי ללכת על המדרכות, צריך היה לקוד לפני כל גרמני ולהוריד את הכובע בפניו ועוד השפלות כאלה.

הוילנאים באו הוילנאים חוסלו

באותם הימים הגיעו פליטים מוילנה ובנותיה ואתם ספורי הזועה על רציחות המוניות והפקרת חיי יהודים, על הטבח המבושר בוילנה ועל מקרים מסמרי שיער בנשים וילדים, הם האמינו כי בעיירה קטנה כדבר הזה לא יקרה.

לגרמנים נודע הדבר, הם החלו ללכת בין הבתים לאסוף את הוילנאים המורדים, כל מי שהיה חולה באותם רגעים נורה על ידיהם במקום ומי שהיה בריא נלקח לבית הקולנוע, שהקימו הרוסים ברח' הרכבת ושם החזיקים מספר ימים. הם חיכו לפקודה מוילנה וביום אחד פתחו את הקולנוע הוציאו אותם לחורשת הרכבת, ורצחו אותם אחד אחד בקבוצות קבוצות. ישבתי אז בבית אחותי מינה מחוץ לעיר, השקפתי דרך החלון ראיתי את קבוצות היהודים האלה ושמעתי את מטחי היריות שהמיתום קבוצות קבוצות.

הם נקברו בקבר אחים ליד החורשה. היה זה בחודש מרץ 1942.

בשעת המצוד על הוילנאים עבדתי בבסטון 8 ק"מ מעיירתנו, הגויים ספרו לנו על המצוד המתקיים בעיר הם גם חשבו, כי המדובר בכל היהודים ויעצו לנו לא לשוב הביתה, אותו ערב הגיע אלינו לבסטון זלמן דוקשטולסקי כשהוא מבוהל ובורח מוורונובה וספר על המצוד לפרטיו, אז גם נרצחה אשתו הראשונה וילנאית גם היא, על המצבה שהוקמה בבית הקברות בלידא לזכר הרוגי וילנא חרות גם שמו של זלמן דוקשטולסקי.

אחרי מספר ימים חזרנו לוורונובה וזלמן הלך לדרכו, הרחק מן העיירה רדוף אימת הימים ההם.

זועות הגרמנים נמשכו עוד כחדשיים, ביום התשעה במאי ביום ו' בבקר קמנו וראינו כי וורונובה מוקפת מסביב משמרות, משמרות של פולנים ורוסים לבנים, שכנינו בני הסביבה שעמדו בגרזנים קלשונים ומוטות וסגרו על העיר, הלילה היה ליל שמורים. איש לא עצם עין באותו לילה, למחרת בשבת בבקר, קראו הגרמנים ליודנראט והניעו אותו לעבור בבתים ולהרגיע את היהודים, כי לא יאונה להם כל רע, וכי כל רצונם הוא רק לחפש קומוניסטים.

ראשית החסול

היהודים נרגעו ונשמו לרוחה, באותו יום בא גוי אחד אל מרדכי פיקובסקי ואמר לו להזהיר את היהודים שיברחו, כי נכרה כבר קבר גדול ביער ביאלורובסקי בסוף רחוב לידא וגם כלור וסיד הכינו לכיסוי הגופות. אך מרדכי התרתח על ידידו משנים וגרשו, הוא האמין מסכן, כי הגוי רוצה פשוט להרגיז אותו, או לסחוט ממנו כפר נפש תמורת הצלתו האפשרית.

ביום א', עשרה במאי 1942 קראו ליודנרט והודיעו לו כי ביום ב' מחר, על כל היהודים לצאת אל ככר השוק במרכז העיר מול הכנסיה, כדי לבדק את התעודות אם אין קומוניסטים ביניהם.

ביום 11.5.1942 עברו הגרמנים ועוזריהם הליטאים והאוקראינים והוציאו את כל היהודים, מקטון ועד גדול ודחפום במכות רצח אל ככר השוק, מי שניסה להתחמק נהרג במכות גרזנים ומוטות ברזל, הם רדפו אחריו והשיגוהו.

כשהתאספו כולם הופיע וינדיש מפקד המטה ונשא נאום, בו הסביר כי ב־1938 היה דיון ברייכסטג בברלין ושם הוכח, כי העם היהודי אשם בכל צרותיו של העם הגרמני ושל כל המין האנושי, הוצא אז פסק דין מות על היהודים ועתה הוא בא להציאו לפועל באזורנו. הוא דורש על כן שנשמור על הסדר, כל ראש משפחה שיקרא יקח את כל בני ביתו ונספחיו וילך לכוון לידא ומי שינסה להתקומם או לברוח יושמד בכל האכזריות המגיעה לו.

הוא היה נמוך קומה, בהיר שער מצוחצח בחליפת האס־אס החומה ובדבבת היה חיוך שטני נסוך על פניו, אחר כך עמד הוא בעצמו בהצטלבות הרחובות לידא הרכבת והרמנישקי וחילק את היהודים מי לחיים ומי למות. ההולכים לרחוב לידא כוונו למות. הם הופקרו מיד וחיות הטרף, כנופיות שכנינו עמדו והמטירו עליהם מכות מות לפני הגיעם לקבר.

מסתבר שהגוי צדק ביער בילורובסקי על ידי כביש לידא היה כבר קבר גדול כרוי ולידו ערמות סיד וכלור, היהודים נגשו קבוצות קבוצות התפשטו בצד ונכנסו ערומים לבור, שם נורו ובעודם נושמים נשימות אפס האחרונה נערכו שכבות,

שכבות ובין שכבה לשכבה שפכו את הסיד והכלור לחטוי, בין הנקברים באכזריות זו היו גם אנשים שהיו רק פצועים והם כוסו בגופות ונחנקו בעודם בחיים.

כך הושמדו מרבית יהודי וורונובה ואלה שהסתופפו בה. כאלפים שלש מאות איש בערך.

אנו בעלי המקצוע „והיהודים הדרושים״ נשארנו וראינו עוד את בגדי הנרצחים מובלים מבור הקטל העירה ומחזות אימים אחרים שקשה לשכחם, האכזריות של הגויים שכנינו אין לתארה, איך הם עמדו בצמאון דמים לבצע בשמחה כל מעשי אכזריות שיוטל עליהם, הילולת טרף זו רק קניבלים מסוגלים לה, הם עטו על השלל, הם הכו עד מות כל נענה ונדכא, הם פרצו לבתים לשדוד ולבז, אך יותר מכל הם צמאו לדם.

זכורה לי האכזריות הנתעבת עם הזוג שפקונה אליהו וחיה (ברקובסקי). כשהלכו לככר השאירו בנם פעוטם בעריסה, שלפחות הוא ישאר בחיים, בסוף השאיר וינדיש גם אותם בסוג ה„דרושים״ וכשחזרו הביתה מצאו את תינוקם מבותר לבתרים, בתרים בתוך העריסה. עשו זאת לא אחרים, כי אם שכנינו שנצלו את ההזדמנות של האקציה והתפרצו לבין הבתים, מי יוכל להעלות על הדעת נפילת אדם כזו ! נקמת תינוק מבותר מי יוכל לנקום ?

מכל יהודינו נשארו רק שבע מאות נפש, לבתינו לא נתנו לנו להכנס. הם הוחרמו כבר על ידי הגרמנים. נשארנו לגור ברחוב לידא, שנקרא בפיהם גיטו. וכעבור מספר ימים הועברנו גם אנו ללידא העיר לגיטו ממש. לפני שהתפזרנו נשא וינדיש לפנינו נאום קצר בו אמר, כי אנו הושארנו בחיים רק זמנית, כי הצבא זקוק לנו, אך גם סופנו לא יהיה שונה.

לגיטו לידא ואיך שנצלתי ממנו

בשבת יום א׳ דשבועות גרשו את כולנו מהבתים וידענו כי אנו נעקרים מכאן לתמיד. כל אחד לקח אתו צרורות של מזון ובגדים ככל שיכלנו לסחוב ולשאת וכך יצאנו את העיר.

מחוץ לעיר התחילו הגרמנים ועוזריהם סוחבים מעלינו את הצרורות וזורקים אותם לצדי הכביש, תוך מכות איומות. מי שנתעייף ופגר אחרי ההולכים הוכה עד זוב דם.

כך הוליכו אותנו ודפקו בנו 9 קילומטר ברגל עד בסטון. משם הוטענו על קרונות משא והובלנו לגיטו לידא.

היודנרט שיכן אותנו בבתים בלידא צפופים ודחוסים והחלה פרשת מכסות העבודה וכל הידוע.

אני שעבדתי אצל וינדיש יחד עם פיקובסקי כצבעים נלקחנו אליו לסדנאותיו, לפי פקודותו היו כל אלה שעבדו קדם בסדנאות שיכים אוטומטית אליו ולסדנאות וזה היה מזל שרבים קנאו בו.

עבדתי בצבעות בבתי גרמנים. עבדתי גם בביתו של וורנר אשר היה ידוע כאכזר קיצוני, כל היהודים שעבדו אצלו היו מועמדים לפנות ערב „למפקד לתשלים״

הוא היה עובר אז במפקד הזה עם כלב גדול, נגש לכל אחד ומפקד על הכלב: „שלם לו" והכלב היה מיטסעו וקורע גזרים מעורו ובשרו. אני שידעתי זאת הייתי בורח לפנות ערב ונצלתי מגורל זה.

גיסי משה וולפיאנסקי הסתתר אצל גוי, חברו ידידו. באחד הערבים נכנסו שני גרמנים ורצו לקחת את משה אתם, הם התגוללו בטענות על הגוי המסתיר יהודי בביתו ואימו עליו, הגוי התנפל עליהם ושניהם פרקו את נשק הגרמנים וגיסי ניצל, אך נאלץ לעזוב את בית חברו ולהסתתר ביער. בצהרי היום כששכב ונמנם לחום השמש העירה אותו עלמה פולניה יפהפיה ואמרה לו, כי זו לה שעה שהיא יושבת ומביטה עליו ואהבתה נשתלהבה אליו מרגע לרגע ואין היא יכלה להתגבר על עצמה. היא לקחה אותו לביתה. המשפחה שלה אמצה אותו לבן והיא־לבעל.

כך הוא נעלם לנו לא ידענו מה קרה אתו. לא אנו ולא חברו, היינו בגיטו מנותקים ממנו ללא כל ידיעה על חייו וקיומו.

באחד הימים בסוף מרץ 1943 הגיעה אם השיקסה הזאת, בשרה על חייו ואמרה, כי היא רוצה להוציא אותנו מהגיטו, אולם ללא אברהמלי תינוקנו. לא הסכמנו, מאז היתה באה מפעם לפעם ומביאה לנו חבילות מזון, ולא הזכירה את ענין הצלתנו. אך פעם נתעוררה שוב שאלת הצלתנו ושוב הזכרנו את התינוק. הפעם היא בכל זאת נענתה לנו ויצאנו מהגיטו.

לפי המוסכם היינו צריכים להכין לנו דברים שונים לפני היציאה.

ספרתי את סודי למולה חיות (עתה בעל קולנוע בהרצליה) ושנינו יצאנו בלילה מהגיטו והגענו אל בית גיסי, לפי התכנית היינו צריכים לבוא אחר כך לקחת כל אחד את משפחתו, מולה החל להסתובב בין הגויים ואני עם גיסי החרמנו סוס ועגלת חרף אצל גוי ואני חזרתי ללידא לבדי.

לגיטו לידא הגעתי עם בקר, ליד השער עמד לייבקה אוז׳חובסקי בחור לידאי טוב, ששמש שוטר יהודי מטעם היודנרט, משקראתי לו בשמו ובידיש פתח לפני את השער ונכנסתי עם רתמתי לתוך הגיטו.

מספר שעות נחתי מעמל הדרך, אני וסוסי ובשעות של אחר הצהרים יצאתי את שער הגיטו שוב בעזרת אותו לייבקה, יצאתי את הגיטו כיוצא לפי החק, מחוץ לעיר עמדתי וחכיתי.

אשתי לקחה את אברמ׳לה תינוקנו והתגנבה החוצה דרך פרצה בגדר שמאחורי הגיטו.

בצאתה החלטנו לקחת אתנו 80 כדורי רובה שהיו לי, כדי שנוכל להצטרף אחר כך לפרטיזנקה. הדרך ממנה אל רתמתי ארכה קצת ובינתים ניתק שרוך חזייתה והכדורים נשפכו החוצה, על הארץ וכאן הולכים גרמנים ואוקראינים. מצבה היה בכי רע, אך בחוש ההתמצאות שהתפתח אז היא הניחה מיד את התינוק על השלג כיסתה בו את הכדורים וכרעה לידו לחתלו כביכל. הם עברו ולא הבחינו בצרתה.

עד אשר הגיעה אלי עברו שעות ארוכות ומתמשכות. ראיתי שוטרים גרמנים עוברים לידי ומתקרבים אלי. לבי נשבץ כמעט מפעם לפעם, אך עשיתי את עצמי

מתעסק עם תקון הרתמה והמזחלת, התרתי את הסוס והלכתי להשקותו כל זה ולבושי הצבאי הפולני העבירו חשדם מעלי ונצלתי.

לפנות ערב ראיתיה מתקרבת ומולה שוטרים גרמנים. לבי עמד להתפרץ מסגור חזי, משום מה קרה והם לא שמו לב אליה ונסענו. בדרך פגש אותנו שוטר פולני ועלה על המזחלת, עוררנו בו חשד, הוא החל לחקור אותנו מנין ולאן. אשתי התמצאה מיד וענתה לו בפולנית:

— הילד חלה בטיפוס ואנו מוליכים אותו לרופא.

זה הקפיץ אותו מן המזחלת. החשש מפני מגפות היה אז כל כך גדול אצלם שהוא ברח. התפטרנו ממנו והגענו בשלום לבית הגיס.

גיסי הכין לנו בונקר ברפת מטיביו הצ׳יקובסקים ושם הסתתרנו 8 חדשים.

במשך הזמן הגיעו עוד 15 יהודים שהשתכנו אצל האחים של הגוי יוסף צ׳יקובסקי, זכור לטוב.

היו שם דוד אליהו ויוסף גרשונוביץ, שרה רבקה ארקוב יוסיל שפרינצס, יושקה קרובו, מולה חיות, אשתו וילדתו. בסכנת עצמם נפשם ורכושם הסתירו אותנו אנשי חסד אלה.

הופרדנו מילדנו

באחד הלילות התנפלו גרמנים על החוטורים שבסביבה, שרפו בתים והוציאו אנשים להורג מתוך נקמה על שרצחו להם שני גרמנים ביום שלפני זה.

ברחנו בבהלה היערה. לא רצינו לחזור יותר לכפר זה, גם מפני הסכנה וגם מפני שלא רצינו להמיט שואה על מטיבינו, ביער נזכרנו, כי בהיותנו מבוהלים להנצל שכחנו את הילד בבונקר. חזרתי. בבית עמדה הזקנה ובכתה ועל זרועותיה התינוק, לקחתי את בני פעוטי והלכתי.

ביער היו הדרכים משובשות בוץ טובעני ושלג מפשיר וקשה מאד היתה ההליכה, היא ארכה עד אין קץ. הלכנו מפוחדים ללא הגה והילד בוכה ומתיפח, היהודים חששו שבכיו יסכן את כולנו ועלתה הצעה בהתיעצות אחדים מהם לאזנינו שיש להפטר מהתינוק, אחד מהם איש סולצ׳ניק נגש לילד הצמיד את רובהו לראשו הקטן ושאל להרוג או לא.

לא הסכמתי, אם כי הספק אכל גם אותי, האם מותר לי לסכן הרבה נפשות יהודיות בגלל נפש אחת של ילד קטן ותמים, לקחתי את התינוק על זרועותי ליטפתיו, רציתי להרגיעו, להשתיק בכיו וכך להרגיע גם את האנשים, אך הקור והרעב הגבירו סבלו, הוא התפתל מכאבים בבטנו, ברגליו באגרופיו, הביט בי ונתרבה בכיו, אז נגש דוד גרשנוביץ ואמר, כי בכפר הסמוך יש לו אכר מכיר אולנובסקי אחד נשאיר אצלו את התנוק ותמורת בגד וככר לחם הוא יאות להחזיקו, עד אשר תוכלו להחזירו. עם כל הכאב שבפרידה ידענו שיש לעשות זאת.

הגוי הסכים. ביתו היה קטן. בחדר אחד ומטה אחת ישנו 8 נפשות, בהם גם סבתה זקנה. השכיבו את אברהמ׳לי נפש תשיעית במטה הקבוצית ושם נשאר.

משנרגעו הרוחות הלכנו לבקרו מדי פעם, לאמצו ללבנו ולהביא שלמונים לגוי, הוא היה מלוכלך, נגוע כנמת קשה, שוכב למרגלות הילדים ונענה יחד אתם.

היינו לוקחים אותו אלינו מדי פעם בפעם אך הסכון היה גדול. הילד רצה לדבר ללמוד ללכת, להתפנק קצת השתקנו כל מאוויו אלה. לימים חפרנו בונקר אצל אולנובסקי, שם היינו מבלים עם הילד ימים אחדים וחוזרים לצ׳יקובסקי בלעדיו, הצ׳יקובסקים לא רצו להחזיר את התינוק אליהם מחשש סכון אחרי שהצליחו להשתחרר ממנו פעם ולתמיד.

היו ימים שנותקנו אחד מהשני לזמן מה, פעם אחרי הפסקה כזאת באתי לבקרו בשעת יום זוהרת. שמעתי קולו הפועה מרחוק, הלכתי לפי הקול. מצאתיו במלונת הכלב, הכלב לא היה והוא נצל את ההזדמנות ליהנות מרווחת הכלב. הוא שכב כשהוא שרוע על גחונו, מביט על כפות ידיו ולוחש לעצמו „הנה פצע״ „כואב״ „אבא״ „אמא״, הסתתרתי, שלא יבחין בי, לבי נקרע בי אך אסור היה לי לגשת אליו.

פעם התגנבתי אליו בהסתר ראיתיו יוצא וזוחל לחפש אוכל בקדרת המשרה שהיתה משאירה בעלת הבית לכל המשפחה והקדרה ריקה. והוא לוחש לעצמו „רעב״. אז זחל וקרב אל מתחת לפרה החל מוצץ את פטמות עטיניה ואומר לעצמו באכזבה „אין חלב״. לבי התפלץ, הוא חזר למלונה השתרע לו ככלב חוצות, שנואש מרחמים מלחם וטפול, ואני כבשתי כאבי וחזרתי הביתה.

באחד הלילות באו פולנים „לבנים״ ואימו על אולנובסקי ברצח שיגלה את היהודים המסתתרים אצלו, מישהו הלשין עליו, אלא שלא נאמר להם גיל היהודי המסתתר המסוכן, ולא מספר היהודים, הם הטרידוהו באיומים אך הוא עמד במבחן.

למחרתו בכל זאת בא ודרש שנקח את הילד לא יכלנו לקחתו, אנו התגוללנו ביערות בשעות היום ובלילה מחפשים מחסה ומחרימים אכל בכוח הנשק אצל גויי הסביבה. כך חיינו כלנו, גנבנו חיינו וימינו ואכל קיומנו כולנו יחד, כל ההורים האומללים, כל קבוצתו במאורגן. לא יכלנו לקחתו. לא היה לנו לאן. פעם לקחנוהו אתנו ליער, הוא היה כבר בן 13 חדש ולא ניסה עדין ללכת ידענו, כי אין הוא יודע ללכת ושמחנו על כך. פתאם במרחבי היער הזדקף והחל לטופף בכרעותיו הקטנטות והשמחה תקפה אותו עד לידי טרוף והיסטריקה, בה השמחה הצחוק והבכי שמשו בערבוביה. בכביש נראו גרמנים מתקרבים נבהלנו. חטפנוהו וסתמנו את פיו בכוח, שלא יסגיר אותנו. נאלצנו להחזירו אליהם.

מאז קשו עליהם החיים כי שטח תנועתו גדל על ידי הילוכו.

פעם כשבקרנו את מטיביו ספרה לנו הגויה בבכי והתיפחויות, כי יום לפני זה הבחינה שהילד איננו. היא נבהלה ופרצה לשדה לחפשו ומצאה אותו בין ערוגות שתילים של תפוחי אדמה שהגדילו עלוותם וראשו הקטן הלבן מבצבץ בין שורות הירק. היא צעקה לו:

— לאן אנטוש?

והוא אמר לה: — הולך אל אבא.

מאז החל לשוטט בפינות החדר כמי שנודד מרחקים ומחפש משהו. בידיו החזיק תמיד שמיכונת מרופטת, סיר קטן ופרוסת לחם. אינסטינק שהתפתח אצלו.

הרגשנו, כי עלינו לברוח לפרטיזנקה,מולה היה כבר מזמן ביניהם ואנו חפשנו הדרך אליו. פעם יצא רובקה ארקין והמהנדס הלודזאי שהיה בינינו ליער ופגשו פרטיזנים פולנים שהבטיחו להם לקחתם לפרטיזנים, הם חזרו אלינו לקחת את הנשים ויצאו שניהם, אשתו של מולה ותינוקם, אשת המהנדס ובת דודתו, אנו חכינו לידיעה, כדי שנצא גם אנו, כעבור מספר שעות חזר רובקה המום ונפחד כולו וספר, כי הפרטיזנים הפולנים נתנו להם להתקרב, תפשו אותם והחלו להרביץ להם.

הם רצחו את המהנדס במכות והוא הצליח לחמוק מהם, אך הנשים נשארו ומי יודע מה יהיה גורלו, לנו היה כבר נשק רצנו, התקפנו את הפולנים והצלחנו להציל את נשות מולה והמהנדס. השארה של המהנדס היתה כבר מתה.

הפולנים לא יכלו לסלוח לנו חופצתנו זו. הם שוטטו ביער כמונו והחלו לחפש אפשרויות נקמה. נאלצנו לעקור מיער פפשני. ליער פטרוקני.

פעם בשכבנו ביער לנמנם מתוך עייפות התעוררתי לפלות בגדי המכונמים ולהפטר מהכינה שאכלה אותי. שקט היה מסביב לא שמעתי דבר, פתאום הרימותי ראשי וראיתי גרמנים מתקרבים אלינו. קפצתי לברוח והצעקתי לכולם ,,גרמנים באים" אתי ברחה הינדיצ׳קה בת השטומק. ראינו מולנו גרמנים מקיפים את הבתים ואנו אין לנו ברירה ומנוס נפרדתי ממנה ופרצתי לי דרך לתוך שורת הגרמנים. הם נבהלו לרגע ועברתי בפרצה שבשרשרת הגרמנים, אחד אמיץ בהם התעשת התחיל לרוץ, רדף אחרי וזרק רמון יד בכווני נפלתי לארץ וכשקמתי כוונתי רובי ויריתי בכוונו. הוא ברח וכל הגרמנים השתטחו לארץ, אז הצליחה הינדיצ׳קה לפרץ לה דרך להסתלק לאחת החצרות ולהסתתר, אך פולני לבן הבחין בה ורצחה בתוך חצר מחבואה, ממקום מסתורי הספקתי עוד לשמוע את קול תחנוניה בבקשה לפניו על נפשה, הוא לא שעה לתחנוניה ורצח אותה, אשתי ויהודי מאיביה שקראו לו פולזשיד, אשתו ובתו השתטחו בשדה שעורים והפקידו גורלם בידי המקרה ונצלו, גיסי לא הצליח להתעורר לקול צעקותי והם רצחוהו, אתו נרצח גם יוסקו ויוסף פופקו.

אני שכבתי בקמה הגבוהה חכיתי לערב כי יבוא, ליקקתי את אבני השדה המטוננות, כדי לצנן את להט הפחד שהוביש גרוני ומערת פי שנחרה עד חסר נשימה. משראיתי את הירח בעצומו הערכתי, כי חצות הגיעה ויצאתי לכפר הקרוב לחפש לי מפלט, לחפש קרובי גורלי ואשתי, הרגשת בדידות תהומית תקפתני, מין הרגשה של נסיון אחרון שעשיתי, כדי להתקיים והוא לא הצליח ואין לי אלא להסיק מסקנת מות.

באתי אל יוזף צ׳יקובסקי ומצאתי שם את אשתי. פרצנו בבכי. הופתענו מעצם היותנו חיים האחד בעיני השני, האמת היא, כי שנינו האמנו כל אחד במות השני עמדנו וילְלנו כתינוקות, אך הגויים לא התרגשו ביותר מהפגישה המזעזעת, הם עמדו ודרשו שנשחררם מהעול שלנו. הם חרדו לנפשם.

ידענו, כי הפעם לא נשנה רצונם ולא נשדל אותם בשום דבר יקר להחזיקנו, חכינו עד הערב ויצאנו ליער, כל קבוצתנו, השריד הקטן של הנצולים.

אנו חושבים להתמסר לגרמנים

היערות היו מלאים יחידות מחתרת של פולנים לבנים, של פרטיזנים פולנים, של יחידות גוייות אחרות. פחדנו מפני כולם. שוטטנו מיער ליער כחיות נרדפות והסתי החל ממשמש ובא, הקור והלחות אכלו שארית כחנו והתישו כל כוח עמידתנו. כל יום הביא עמו שואה משלו וחרדות.

השתדלנו לחיות למען הילד. התאמצנו להיות קרוב למקום מטיביו. פעם כשבאנו אל אולנובסקי והאכר עני מאד הוא דרש שנקח את הילד, הוא אמר, כי הפולנים הלבנים באים אליו בלילות ודורשים שיסגיר להם את „היהודים" הוא ספר, כי בפעם האחרונה שיקעו אותו בתוך בור כרוי עמוק של באר שהפסיקו חפירתה וירו מעל לראשו להפחידו, אך הוא נשבע כי אין עמו יהודים והם הרפו ממנו לתקופת מה, אך עתה הוא מבקש לקחתו בעוד מועד.

תוך כדי כך התפרדה חבורתנו, כל אחד נשאר עם עצמו וקרוביו וחפשו להם מחבוא ומפלט אצל גויים שונים. נודע לנו גם כי דוד גרשונוביץ ובנו יוסף ושרה רבקה ארקוב נתפשו על ידי פולנים הם רצחום.

אולנובסקי המשיך ובכה לפנינו ודרש שנקח את הילד והכפור החל תוקף את העולם ובראש וראשונה את הסרי הגג. כשישנו ביער וקמנו היינו מכוסים חציינו כפור, אכל לא היה לנו. היינו חסרי אונים ואומללים, לקחת את הילד ליער הוי אומר לקחתו אל המות האיטי. שענוייו קשים ממנו, אצלנו בשלה גם ההחלטה להסגיר את עצמנו לגרמנים אל המות הבטוח אל המות המהיר.

ענינו לאולנובסקי:

— עשה בילד מה שתרצה אנו אין לנו לאן לקחתו כי אנו ביער חשופים אל הרעב והכפור, פרט לזאת אנו רוצים להסגיר עצמנו לגרמנים.

היינו בטוחים, כי אמת זו תשפיע עליו, הוא היה גוי טוב, חשבנו גם כי סכוי זה של גידול ילד לו לעצמו מבלי שיצטרך להחזירו להוריו תרכך אותו ותשנה החלטתו.

למחרת הלכנו אל הגרמנים, רצינו לקצר סבלנו, יותר כבר לא יכלנו להמשיך כך.

יצאנו את היער, הלכנו ישר, מוכנים להתפש, הגענו כבר לקרבת מקום משכנה של משטרת הנאצים, משראתה אשתי את המשטרה החלה לבכות ואמרה:

— למה לנו להסגיר את עצמנו, בוא נשנה הכוון וננסה מזלנו, אולי בכל זאת נמצא את הפרטיזנים שיקבלו אותנו.

זה היה קשה. היינו צריכים לעבור את מסלת הברזל שהובילה למקומות צפופי גרמנים.

חזרנו ליער. בלילות הלכנו וביום הסתתרנו. ההליכה היתה קשה, לא ידעתי את הדרך, זחלתי על כן על ארבעתיים, גיששתי־משששתי את הדרך ואשתי נאחזת במעילי והולכת, שכחתי להוסיף, כי אתנו במצעד תלאובות זה היתה גם נחמה כץ ובתה משינקה וגם הן נגררו אתנו בשרשרת הגיששים, היינו ישנים בבגדים ובמשך הזמן התכסינו כנים, שהיו שורצים ומתפטמים משרידי

גופנו המנוון מרב רעב ועינויים, הבגדים היו נרטבים עמנו ומתיבשים עלינו, את הנעלים היינו חולצים וקושרים על צוארנו שלא יתבלו ושלא ילכו לנו לאבוד, ידענו כי מזומנות לנו בריחות רבות ובלי נעלים קשה לברח.

והחרף גם הוא בא.

ימים אחרונים של ילדנו המופקר

הקור גבר עד אין נשוא. רגלינו קפאו וגופנו הותש. הרעב הגביר חולשתנו והיאוש אכל אותנו, בימים כאלה זכרנו את הילד, את פעוטנו האומלל, ואולי... את זה שהיה פעם פעוטנו וסמך עלינו ואנו הפקרנוהו, מצד אחד הוקל לנו בחשבנו, כי אין הוא אתנו, כאן, מאידך משך הלב אליו. כל כך רצינו לראותו, לחבקו, לנגוע בו, חפשנו מגע עם כפר מגוריו.

במקרה נודע לנו, כי אולנובסקי הודיע לראש הכפר, כי הוא מצא ילד ברחוב ואינו יודע מה לעשות בו, הוא ייעץ לו ללכת אל רופא שיתן תעודה המעידה על בריאותו ועל אי יהדותו ואז יימצא כבר מישהו שירצה לקבלו. אולנובסקי — כך סופר — נאלץ להטלטל לכפר טריקל, שם היה הרופא גר ורופא זה הוציא תעודה המעידה, כי אין זו „מילה יהודית" אלא ניתוח שהיה הכרחי והילד נוצרי הוא כנראה לכל דבריו.

כשחזר פג פחדו. עם תעודה זו חשב אולנובסקי להמשיך ולהחזיקו, אלא שאנשי הכפר רצו בו ודרשו ממנו שימסרנו להם, ראש הכפר איים עליו שיגלה את הקנוניה עם הרופא והוא טרח למצוא אותנו ולהודיענו כי נבוא לקחת את הילד, לדעתו יחסלוהו האנשים, הוא מוכן היה לקבל על עצמו את ענש החזקתו אצלו ואת הענש על הסתרתו לכשיחמק וייעלם, הוא רצה להציל את הילד, והוא חזר ובקש:

— קחו את הילד אני בטוח שהם ישמידוהו, כי עתה כל אחד רוצה בו ויעשו בו משפט של „גם לך גם לי לא".

סרבנו. לא יכלנו לקחת אותו, מחלת העור שלו התישה אותו וידענו, כי לא יעמוד בפני הקור והרעב, הבינונו, כי לקחתו אלינו הרי זה מות בטוח לילד ושם יתכן שבכל זאת ינצל.

הלכנו. הוא הכין את הרתמה, כדי להעביר את הילד לסטרוסטה והנה הרגיש הפעוט במתרחש, הוא הפנה ראשו לכוון שלנו והחל צורח בקולי קולות: פאפאפא! מאמאמא! ולא רצה לפנות אל אולנובסקי, אנו התרחקנו הסתתרנו וממרחק שמענו צעקותיו, בכיו לא פסק ויפוחיו גברו והלכו.

כשהוא נסע חזרנו והסתתרנו בבור, חכינו לראות מה קרה עם הילד. עברו שעות ארוכות אולנובסקי לא חזר. היינו רעבים תשושים והדאגה אכלה אותנו, לפנות ערב ראינו פתאום את סוסתו נכנסת לחצר, היא חזרה לבד, ללא עגלה ללא אנשים. לבנו ניבא רעות, אולם משראינוה נכנסת בריצה לאורוה אל הסייח להניקו הבינונו, כי שום דבר לא קרה חס וחלילה ולילד שלנו שלום, אך לנו קרה דבר איום:

הסוסה האם ניתקה מוסרות, כדי להברות את פרי בטנה, היא מקימת חובתה לילדה, ואנו? מה אנחנו? חיות אדם או „כרחם אב על בנים״?

קשה לתאר מצבי נפש כאלה, בכינו, בכינו ובכינו. מה יכלנו לעשות כשהאנושות שמה עלינו מצור ולא נוכל להושיע לפרי בטננו.

אולנובסקי חזר ברגל לחפש את סוסתו, השערתנו נתאמתה, הסוסה באמת ברחה לו.

על הילד ספר שהעמידוהו על ספסל והסטרוסטה בא, הפשיל כותנתו והוכיח את יהדותו של „האויב הקטן״, הוחלט על דעת כולם שיש להעבירו לנאצים עם פתק, המאשר „כי הדבר נבדק ונמצא שהפעוט הוא יהודי ויש לחסלו. הכפר אינו רוצה ענינים״. הפנוהו לבית כלא.

אולנובסקי הלך לבית הסוהר להעביר את הילד ואתו בתו בת ה־13 שנפשה נתקשרה בנפשו של אחיה המאומץ, ראה אותם גרמני איש אס־אס, אשר אצלם עבדתי כצבע הוא התבונן במחזה, בילד, במצב ואמר לאולנובסקי:

— קח אותו אליך ואתה אחראי לחייו ממך אדרשנו.

אולנובסקי לא הסכים.

הגרמני טלפן לכומר הפולני מנהל בית היתומים הפולני ומסר לו את הילד.

הפעם הלכנו שקטים במקצת. נפרדנו מבננו הקטן לתקופה ארוכה ביותר.

כוונו צעדינו לכפר טורקי. שם רצינו להתקשר עם ראש הכפר שהיה איש סודם של הפרטיזנים בסביבה.

הגענו בלילה פחדנו להכנס לכפר, שמא נמצאים בו גרמנים. שכבנו בקרבת בית המוכתר והטינו אזן להתמצא במצב לפי הרחשים ו...נרדמנו. היו אתנו גם נחמה כץ ובתה מאשה.

התעוררנו עם סוף הלילה, המוכתר קבל אותנו בחמימות. הוא הבטיח לנו להעבירנו לכפר זשיזמה בו מסתופפים הפרטיזנים.

התאחדנו עם ילדנו

זזנו רק ביום א׳. הדרך לזשיזמה הובילה דרך מסלת ברזל שנשמרה על ידי הגרמנים והפולנים בקפדנות יתרה ולפי תחבולתו היינו צריכים ללכת לשם, כהולכים לכנסיה וכך לא למשוך תשומת לב וחשדות.

עד יום א׳ הסתתרנו בחורשה סמוכה, בשבת לא יכלנו כבר לעמוד ברעב. הסתכנו ויצאנו לכפר לבקש אכל והופתענו לטובה. הכפר עשה רבות בשבילנו תוך סכנת בטחונו הוא.

בצאתנו מהכפר והאכר מלוה אותנו במבט, התקרב אלינו שוטר צעיר. האכר הזהיר אותנו וצעק אלינו למהר לברוח, אלא שהוא הספיק כבר לתפוש את אשתי והחל לסחוב אותה אתו ודרש גם ממני להצטרף אליה, אשתי התחננה, נישקה ידו, בקשה שירפה ממנה והוא סרב, אז נגש אליו האכר נאבק אתו, הטיף לו מוסר, שמט יד אשתו מידיו ואנו ברחנו היערה.

ביום א׳ בא ראש הכפר. לקח את מאשינקה בידו והלך לכנסיה. אחריהם כמאתים מטר מהם הלכה נחמה וברווח דומה ממנה הלכנו שנינו.

בדרך פגשנו מכוניות גרמניות בכל זאת התקדמנו והגענו עד מסלת הברזל, זו היתה בנויה על דייק שפוך וגבוה. כשעברנוהו לא מצאנו את ראש הכפר ועל הדיק עמדו גרמנים על המשמר. מתוך איסטינק של התמצאות החילותי לנזוף בקול באשתי על ששכחה את בורגול השעורים על האש והוא ודאי ישרף. הריב המשפחתי שעשע את הגרמנים, הם לעגו לנו, הפרימיטיביים אשר אין להם מדות נמוס ביחסי בעל ואשתו. ואחד הפליט באזנינו:

— ראו נא אכר גס וחסר תרבות איך הוא רב עם אשתו בגסות לעיני כל.

ראינו נמוסיהם כשהפשיטו נשים ערומות על עברי קבר.

בכפר התאחדנו. המוכתר ליוה אותנו מספר קילומטרים לפני החורשה. הוא הראה לנו את הדרך לזשיזמה, נפרד ופרש.

התנשקנו אתו, הוא בכה על צוארנו בדמעות אמת וגילה את לבו החם והאנושי. הלב כאב כאשר נודע לנו אחר כך כי הוא שלם בעד זה בחייו.

בעמק היער ראינו אדם שעון לגזע עץ וצוחק. הנחנו כי זהו אחד מאלה האורבים לנו וצוהל למראה לכידתנו, התברר, כי זהו היערן ויש לו הבעת פנים של צוחק, אולם למעשה הוא חסיד אדם. לולא הוא היינו נכנסים ישר ללוע הגרמנים, יערן זה טרח והעלה אותנו על דרך המוליכה בין אגמי בצה טובענית וכך הגענו לזשיזמה בוססים בבוץ ובמי רפש מסוכנים.

במבוא הכפר עמד צעיר נוצרי ובנה תוספת לביתו, הוא הזהיר אותנו לבל נכנס לכפר, כי אותה שעה ערכו הגרמנים מצוד על פרטיזנים, פרצנו בבכי על מזלנו הביש. לא היה לנו יותר כוח לעמוד בפני הפתעות פחד נוספות, אני הגבר ושלש הנשים אשר לרגלי הכושלות הכואבות. והנה הצעיר הזה האדיש כביכל עודד אותנו. הוא הציע להעביר אותנו את הנימן במעבר ידוע רק לו ולחבריו:

— ושם, אמר תגיעו סוף סוף אל הפרטיזנים ונגמר סבלכם.

הוא צדק. בגדה השניה של הנימן היו כבר פרטיזנים מעורבים בני עמים שונים, רבים. היו גם יהודים בתוכם, על שם ארג׳יניקיג׳ה. ביום זה עסקו בהעברת מצרכי מזון לערבת נליבוקי, ידענו כי שם נמצאים אנשי סביבתנו בפקודו של טוביה בלסקי. הצטרפנו אל מעבירי המזון והגענו אל בלסקי. שם נשארנו עד סוף המלחמה.

ויתר דברי פעולתנו בפרטיזנקה הרי כתובים על ידי אחרים.

*

אנו נתונים היינו להצלת ילדנו.

כל זמן היותנו ביער בפרטיזנקה של בלסקי לא יכלנו לבקר את הילד, התנחמנו בזה שהוא נמצא בבית יתומים וודאי גורלו דומה ליתר הילדים.

משנפתחו הדרכים, הגרמנים טוהרו מן השטח ויצאנו את היער נסענו ישר לכומר שנהל את בית היתומים בו נמצא ילדנו.

בכינו, בקשנוהו שיחזיר את ילדנו האחד, הוא בקש את הנירות, הרגיע אותנו והאכילנו כשרות ואז הודה, כי אמנם יש לו שתי ילדות וילד יהודיים אלא שהם נמצאים בבית יתומים רחוק מכאן 30 קילומטרים ושם עדיין חזית.

הפסקנו הסבריו באמצע ורצנו לילדנו. למזלנו היו הדרכים מטוהרות מפגעי הגרמנים הרוצחים וגם מכנופיות אחרות.

בכפר הנקוב פגשנו נזירות הן הודו, כי אכן הן מחנכות המוסד והן מוכנות למסור לנו את הילד „תמורת סימנים".

בדרך למוסד ראיתיו בחלון, הכרתיו מרחוק, יש לו שתי נקודות חן בפניו והוא מצמם עינו האחת בהביטו לנקודה מסוימת.

כשקבלנו את הילד ולקחנוהו על זרועותינו פרצו כולם בבכי וכשהילד המשיך לחשושיו: פאפאפא מאמאמא בכו אנשים רבים מאנשי הכפר שהספיקו בינתים להתאסף.

חשבנו בלבנו סנטימנטליים הם, רגשנים נורא, אך היכן נעלמה רגשנותם כאשר השתוללה האכזריות נגדנו? אז הם נסחפו בהלולת הדמים והיוו בה מחותנים ראשיים.

רגשנות לאומים חטאת.

קיילה גרודזצ'יק (שמיר)

ימיה אחרונים של עיירתנו

(בדלי זכרון)

8.5.1942 שבת

אנו מתנערים מהשינה פותחים אט־אט את התריסים. האויר נראה הפעם דחוס מדי, מעיק וחונק. מישהו מעיר:

— היום יתרחש משהו.

מציצים לרחוב דרך סדקי החלונות ופולטים כלאחר יד:

— אנו במעצר.

מסביב עומדים שכנינו הפולנים מזוינים בכלי משחית שונים מעדרים, קלשונים, מגרפות ואתים, הדבר עושה רשם מדכא, לעתים נדמה לך, כי לו היו אלה רובים וכלי יריה אחרים זה היה יותר מכובד. מדכא כפלים כשבאים אליך במקלות בקלשונים ובוררים לך מיתה משונה שלא כמתאים למאה העשרים, כמו לכלבים, ג'ונגל.

מסתכלים, מי הבאים להרגך, לא זרים הם, אלה הם הפולנים, שכניך הקרובים, מכריך הנה אייזלצ'וק, הנה ביביק, בורשו ואחרים שלמדו אתך יחד בבית הספר וידידות נתרקמה ביניכם, והנה עתה קמים הם עליך, זה מכאיב, זה מחניק, אויר חסר לך, מועקה כבדה בלב מקננת, אז מה? זה הסוף?

יהודים פולטים אנחות, גניחות של חסר אונים, אנו יודעים כי הסוף קרב ואין מפלט, אנו סגורים ומסוגרים, מוקפים חיות טרף פולנים וג'נדרמים גרמניים.

בבית הורי מצטופפים כשלשים דיירים, כולם עתה יחד ולחוד. כל אחד מביע חרדתו בצורה אחרת, אחד שותק שתיקה רועמת, השני פוכר אצבעות או מכוסס צפרנים, השלישי ממעך כנף כתנתו או מעילו, והעינים, כל העינים — מעין עמוק של אימה, הלחץ בלב ומועקת החושים כבדים מדי וכל אחד מתפלל בלבו שיבוא כבר הקץ, שיסתימו הצרות, מי יכל לעמוד בזוועה זו.

והשעות נמשכות כולם מצפים, גם אלה שבחוץ ואיש אינו יודע מדוע משתהה הדבר.

בסוף, אחרי שעות בלהה ארוכות הוסר המצור, הרוצחים מתפזרים.

עוד לא. לא היום.

היום הזה עשוי עוד לחזור כנראה ובמשנה אימים, בינתים הדבר נדחה ואיש אינו יודע למה ולשם מה.

למחרת מסבירים השכנים הטובים ללא קלשונים ביד, כי היה זה מקרה, רק רצו לחפש משהו, רק נסיון.

יום א 9.5.42

נמאס, רוצים להסתלק. המחשבה על נסיון כזה שיחזור מקפיא את הדם. הצעירים מחפשים דרך לברוח, כל אחד מביע סברה על מה שצפוי ועל דרך המנוסה, מאיר בעלי גם הוא מציע שנברח, אני יודעת, כי הוא צודק, אלא שכשאנו נכנסים הביתה ובתנו הפעוטה בת 4 החדשים, שוכבת לה וסומכת עלינו כי נדאג לה, כי לא נפקירנה אין הלב נותן לברוח בלעדיה ואתה זה בלתי אפשרי.

נשארנו לחכות כמו כולם.

טמה דלוגין באה מהקצה השני של העיירה ומרגיעה את ההורים, היא מאשרת ממקור מקובל עליה, כי היה זה רק נסיון לשם חפוש שלא בוצע והתמימים האלה נרגעים.

יום ב׳ 10.5.42

אנו מוקפים בכוח מתוגבר. הפעם אנו רואים אותם נכנסים לבתים מרחוק ומוציאים יהודים לשוק. גם תורנו ודאי יגיע.

היינו בין האחרונים, נאמר לנו לצאת לככר השוק. אנו חשים, כי הפעם בא הסוף משם לא נשוב יותר לבתינו. אנו רוצים ללכת, אך יוסקה דער פריזער (הספר) בא ואומר:

— לא תלכו מכאן עד שתכסו עלי את הבונקר שלי ועל המכסה העמידו עבוט מים.

לשם מה המים לא ידענו. אך מלאנו בקשתו־פקודתו. הוא נכנס עם אשתו וארבעת ילדיו לבונקר והוא נשאר באמת בחיים, הוא נספה אחר כך, אך הפעם עמדו לו מזלו ותחבולתו.

בככר השוק, אנו אחרונים ומתבוננים במתרחש.

שולחן עמד באמצע לידו שני השליטים, יהודים נגשו והופנו ימינה למות שמאלה לצפות למות. נגשים ארצ׳יק וינר ומשפחתו והותנו דלוגין, האוברמייסטר שואל את ארצ׳יק מי שיך למשפחתו משרואה הנאצי משפחה כה גדולה עיניו מתנצנצות, הוא מפקד:

— רוץ יישר

אך ארצ׳יק מתחנן, לפחות שישאיר אותו ואת אשתו בהיים. זה לא הועיל.

חייקה מנספלד היתה נשואה לגרמני שהתגייר עוד משנות העשרים, עם בוא הרוסים הוא נעלם ועקבותיו לא נודעו, חייקה חשבה בתומה, כי עתה יעמדו לה נירותיה הגרמניים. היא נגשת לשולחן בידיה צרור נירות שהם תקותה הבטוחה, היא צרפה אליה גם את אחותה ובעלה וילדיהם לפרש עליהם כנף זכותה הגרמנית,

גם את קייזי גורביץ צרפה, את רייזקה קוניחובסקי ואת בתה, הגרמני אמר לה לעמוד בצד הוא יבדק נירותיה, היא עמדה מלאת בטחון בפדיונה ובפדיון אלה שצרפה אל גורלה. הוא נפנה אליה אחר כך ושאל:

— מי אלה אתך?

היא נתנה לו הנירות והוסיפה הסבר:

— בעלי גרמני היה והרוסים...

הוא התרתח:

— ואת העזת לחיות עם גרמני!

כמי שמאשים אותה בפשע חמור. הוא שלח אותה ישר למופרשים למות.

הצטלבות הרחובות הגורלית

נשארנו בודדים. במחצית השעה האחרונה ישבנו לבד לבד ללא איש מאנשי לבנו הוורונובאים, לידי ישב ביירל לוין איש היודנרט, הוא תלש את סרט ה„יודנרט" ואמר לי לקבור אותו, אותו רגע נגש הגביטסקומיסר, הוא רצה להוציא אותו להורג מיד, אך חברו האוברמייסטר של וורונובה רב אתו והתוכח:

— אני נשאר עם היהודים הנבערים (די דומע) לא יהיה לי עם מי לדבר, השאר לי אותו ואת יתר אנשי היודנרט.

הם נשארו בחיים, לזמן מה.

שבועיים עוד נשארנו בוורונובה, 13 משפחות אומללות שסועות נפש ושסופות רוח, אודים דועכים. בכל זאת רצינו לחיות.

כשנשלחו כולם ללידא הלך מאיר להפרד מהוריו בקצה העיר, אני נשארתי בבית עם הפעוטה בתנו הקטנה. ראיתי מחזה שקשה לתארו, הפולנים, גם הצעירים עטו על הבתים המיותמים ובזזו והוציאו הכל. ומה נשאר כבר שם בכלל ?, אך הכל קסם להם ומכולם — ההפקר.

ישבתי בבית ביניאקונסקי יחידה יחידה ובתי על זרועותי והמחזה עובר לנגד עיני ואני חושבת רבונו של עולם הנה השכנות הטובה, הנה התרבות הפולנית, הנה האצולה שלהם, כל זה נמוג ואיננו כאשר אפשר לזכות בחפץ, וכלי שבור והפקר. והנה נכנסנו הביתה צעירים מיוחמי שוד, ואחד מהם, חבר למודים שלי לשעבר הפליט בתמיהה :

— העלמה גרודזנצי׳ק, מה את עושה כאן ? לא עניתי לו, פרצתי ויצאתי החוצה התיישבתי עם בתי תקותי באמצע הרחוב, ידעתי כי בבית אורב המות.

הגרמנים הרגישו כי אלה שכני ורעי יעשו בי לינצ׳ עמדו והכניסו אותי הביתה.

לביתה של אולקניצקי איטל, בו הם התגוררו הכניסו אותי והחזיקוני עד שמאיר חזר.

הם היו זקוקים עוד למאיר ונצלתי גם אני מידי הפולנים האצילים.

מ. שמיר (שמרקוביץ)

גיטאות ויער

מצודים ראשונים

בצהרים החל להופיע הצבא הנאצי במכוניות, בטנקים ותותחים. העירה ישבה מאחורי דלת ותריסים פחדו להוציא ראשים החוצה.

בערב נשמעו דפיקות חזקות בדלתנו, נבהלנו מאד, אך מיד נשמע קול בפולנית וזה הרגיע:

יעקב — אמר — פתח, זה אני הסולטיס — (מוכתר).

שאלנוהו מה רצונו ולא פתחנו הדלת.

— תפתחו קדם — אמר — ואל תדאגו.

פתחנו.

הוא הסביר כי ראש העיר הגרמני (קומנדנט) קורא לי, ברצונו למנות אותי אחראי לתחנת החשמל, כי הוא קבל דעות טובות עלי מפועלי התחנה. כבעל מקצוע ואדם עובד.

התלבשתי והלכנו עם המוכתר. בעיריה הכניסוני דרך משמרות אל משרד הקומנדנט. הקשתי בדלתו נכנסתי והודעתי:

— קראת לי אדוני, ואני מוכן לפקודתך, לאחר שקרא לפני רשימה ארוכה של דברים שיש לתקן בתחנה, כדי שתפעל כהלכה, קם ונגש אל המזכירה הכתיב לה אשור מנוי בשבילי, ואמר להוסיף בסוף:

— החשמלאי שמרקוביץ מאיר מתמנה כחשמלאי אחראי, ואין לאף אחד רשות להעסיקו בעבודה אחרת, הוא רשאי להתהלך ברחבי וורונובה בין ביום ובין בלילה ואין לאיש רשות למנוע ממנו זאת.

את החותמת הטביע בעצמו וחתם.

לפני צאתי אמר לי כי עלי להעזר לפי הצרך בפועלים שאקבל מהיודנרט.

בעיר היו כולם להוטים לאשור־שהוא, או לתעודה־שהיא, כדי לקבל עבודה במקום ולא להשלח אל מחוץ לעיר, האמינו גם שעם תעודה „יותר בטוח".

כשבאתי ליודנרט ודרשתי שיתנו לי פועלים לתקון העמודים שהופלו על ידי הטנקים, החלו יהודים עוקבים אחרי ומציעים כסף תמורת זה שאעסיקם בעבודה שלי, היו אלה דוקא אנשים, שאף פעם לא עשו בעבודת גוף, הדבר הבחיל אותי. האם גם לעת כזאת יחסו יחסנים בצל כספם? לקחתי 15 פועלים מאלה שעבדו בטחנת הקמח בשביל הסוביטים. הם עבדו אתי עד שכליתי את תיקון העמודים ושפצתי הקוים, אחרי זה נשארו אחדים מהם לעבוד כמסיקים בדוד הקיטור וכפועלים פשוטים בתחנת החשמל.

מעלי הועמד פולני כמנהל ואני קבלתי 80% מהמשכורת הראויה בערך מפני שאני יהודי. היה זה סכום השוה ל־800 רובל לחדש. את שכרי קבלתי לרב במצרכים, גריסים, קמח ואחרים, עבודה לא חסרה בחשמל, גם בתחנה וגם באפן פרטי, לעתים עבדתי גם בתקון טלפונים, כל הגרמנים ידעו אותי ככתבת יחידה לכל, אחר כך רצו כולם שאתקין בכל חדריהם רשמיקול ונדבקו אלי.

פעם הופיעו בעיירה חבורת „חטפים", אחד מהם שוטר עם קסדת פח לראשו פנה אלינו ושאל אם אנו יהודים.

לא הכחשנו. והוא פקד עלינו להתיצב בשוק כשנגיע העירה, גברים לחוד ונשים לחוד. גם אני וגם חמי הבינונו, כי המצב מחמיר אם מפרידים כבר גברים ומשפחותיהם, החלטנו כי אין אנו מופיעים בשוק. מסרנו את מגרפותינו לנשים ושנינו קפצנו דרך הגדר אל בית העלמין הקרוב. שהינו קצת יחד ונפרדתי ממנו, כדי לראות מה נעשה בבית אבי ומשפחתי, עברתי את הרחוב בריצה ובדלת האחורית נכנסתי הביתה. בביתנו היתה רפת גדולה רעועה ורקובה מיושן ובעלית גגה תבן מקדמונים, צריך היה לדעת איך לעלות לעליה זו, האצתי באבי ואחי ושלשתנו הסתתרנו שם.

מפעם לפעם היתה מופיעה אמא ברפת ומוסרת לנו על הנעשה בשוק, אם כי ידענו גם ידענו מאלינו את המצב.

היללות, הרעש והזעקות שנישאו לאזנינו בשרו את המצב לאמיתו, שמענו ממש את הפקודות הצווחניות של השוטרים הפולנים, שחדרו לכל מחבוא ודרשו לצאת אל ככר השוק, שמענו את החבטות שחבטו באלה שנמצאו להם ואת זעקות הכאב של המוכים. בהזדמנויות אלה הצצנו וראינו דברים מדכאים ראינו גם איך ששכנינו הטובים משנים, עטים על רכוש היהודים, שולחים ידם בשלל ושודדים הכל מבתי היהודים.

הם לא פסחו גם על ביתנו, אחד מהם אף ניסה לעלות על הסולם הרעוע, נרתע, נסוג והחל להמטיר עלינו צריחות מלמטה מבלי לראותנו:

— רדו נבלים, אחרת אירה בכם ואשמידכם ככלבים, יהודים ארורים.

שכבנו דחוסים, מצונפים מפחד, אך לא ענינו ולא הסגרנו עצמנו. משלא נענה הלך לו.

כעבור זמן כשנסתיימה זועת ככר השוק, נודע לנו במה נסתיים המחזה הזה ולשם מה בוצע.

נסתבר, כי באו 8 משאיות עם אנשי גסטפו במטרה לערך מצוד ולתת ספוק דמים לשכנינו הנוצרים תושבי העיירה. הם שאלו את שכנינו מי מהיהודים שיתף פעולה עם הרוסים, וכל אחד הצביע על כל מי שהיו לו חשבונות אתו ועל כל יהודי שלרכושו נתאווה. יהודים אלה הוצאו כך מבתיהם, בין הקרבנות היו שני בני שמואל שלובסקי, דוד וזרח'קה, יצחק וולפינסקי ואחרים, הכו אותם באלות גומי עד זוב דם, העמיסום על המשאיות והובילום למקום לא ידוע ממנו לא חזר אף אחד.

אחרי מצוד זה האכזרי והאיום, החלו הנוצרים שכנינו להתנקם ביהודים, כל

הנערים הפולנים ואפילו ילדים שבהם התגיסו למשטרה, גם כאלה שהיו קדם קומוניסטים מובהקים, או עבדו למען הסוביטים. היו גם סוביטים ממש שנשארו בעיר, שרידי המשטר שנסוג. כולם התאחדו לשתף אכזריות נגד היהודים, משטרה זו היתה פוקדת את שכונות היהודים מפעם לפעם ומבצעת מעשי זועה, פעם באו אל הרחוב שלנו ופקדו על כל הנשים לצאת החוצה ומי שלא חשה למלא את הפקודה קבלה חבטות קתים. הייתי אותה שעה בבית במקרה, לאשתי שהיתה בהריונה ולאמי לא נתתי לצאת, והשוטרים מכרי משום מה לא העזו להכנס הביתה, הלכו ושילחו בנו שוטר מן החוץ. הוא נכנס ומצא, את אשתי בחדר האחרון, הוא הוציא אותה ובדחיפה בגבה האיץ בה לצאת את הבית. רציתי להסתער עליו, אך יד חמי יעקב גרודזנצ׳יק עצרה בי, בחוץ עמד טור שוטרים עם אלות בידיהם ומגלבים, והנשים נאלצו לעבור מספר פעמים תחת מטר המלקות והחבטות שנפלו על ראשיהן. תואנתם היתה, כי הם מצאו את הרחוב מלוכלך והנשים אחראיות לכך.

בינתים יוצב כביכל המשטר והגיעו הגרמנים שהיו צריכים לבסס את המשטר האזרחי.

הופעת המשטר האזרחי הגרמני הרגיע במקצת את היהודים בעיירה, הם קיוו שהפולנים ירוסנו קמעה, מיד לבואם נאסר על השוטרים המקומיים להכנס לבית יהודי ללא פקודת שוטר גרמני, משחדי היודנרט והשלמונים הפרטיים לראשי המשטר גם כן עזרו במצב. היודנרט סיפק להם כל מבוקשם ובלבד שלא יתנו לפולנים לשלט, להשתולל ולהתעמר בנו, עשה בזה רבות פנחס גרודנצ׳יק, מה שרק רצו הגרמנים את זה הוא סיפק להם, ויהודים נתנו לו ברצון את מבוקשו כשפנה אליהם, אך מרבית הדברים היה אוסף מאנשי משפחתו העשירים, כדי למנוע סקנדלים, כאשר נמצאו יהודים, שקשה היה להם להפרד מחפציהם.

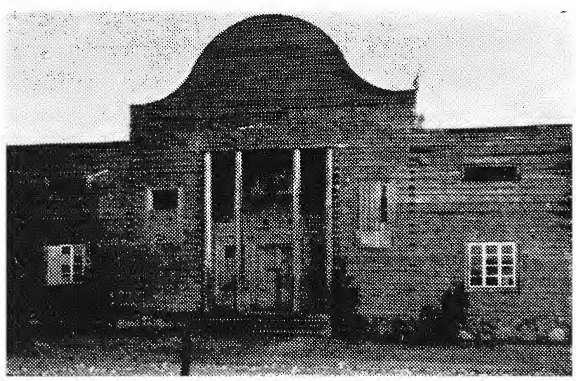
הגרמנים החלו לדרש גם פועלים יהודים לעבודה בכבישים, בתחנות הרכבת וביער, לרב היתה זו עבודה של טעינת קרונות, הגרמנים היו מתעללים בהם בעבודה, היהודים היו חוזרים מעבודתם זו מוכים וזבי־דם, אחר כך פחדו לצאת לעבודה בשל מכות אלה והתחילו לחפש עבודה בעיר עצמה, אפילו כמשרתים אצל פקידים פולניים או גרמניים. יש ושלמו לפקידים אלה במיטב חסכונותיהם, בזהב ובבגדים ובלבד שיקבלו אותם כנדרשים להם.

אל אמי באה חותנתו של משה ברקוביץ רחל וינר, ידידת ביתנו מתמיד ובקשה מאמי שתשדל אותי לקחת את משה שלה כעוזר בשבילי, היא הביאה אתה דברי ערך כמתנה פותחת לבבות, אמא רגזה על עצם הצעתה זו. היא הבטיחה לעשות מבוקשה ללא שלמוניה, משה היה אז כבן 45, הוא סיים בזמנו את טכניקון וילנה במקצוע החשמל, אך לא נוסה במקצוע, הוא היה חנוני כל חייו והרויח יפה, הלכתי אל ראש העיר ובקשתיו שישלח לי את משה כעוזר עשיתי זאת לפי בקשת אמי, כי לא יכלתי להעזר בו בכלל, והוא אשר לי זאת. מקרה זה גרם לא רק לעבודתו בתנאים נוחים ותנועה בלתי מוגבלת באשור שקבל מהמשטרה, אלא שע״י זה ניצל יחד עם כל משפחתו.

ימים עברו וגיטו ממש לא היה בוורונובה, מכל הערים הגיעו שמועות איומות

על גיטאות, ואקציות שנעשו מתוך הגיטאות, ביחוד פורסמו לזועה פונר ווילנה, לא יכלנו להאמין, כי יהודים נרצחים בסיטונות, צוותות צוותות וצבורים צבורים, אלא שפעם אחרי אקציה שנערכה בווילנה באו אלינו מאתים וחמשים יהודים מוילנה לחפש מסתור לעצמם, השלטונות הרגישו בדבר, נערך מצוד ונצטוינו לא לתת מחסה לוילנאי רחמנא לצלן. לדאבוננו שמרנו על הפקודה אפילו לאח לא נתנו להתחבא, כמו שקרה למשפחת אליטוביץ יצחק, שלא יכלה לקלט את משה אחיהם אשר הגיע מוילנה והוא נאלץ להסתתר בבית הקברות ושם נתפש.

המצוד על יהודי וילנה נמשך שבוע ימים, וכולם נתפשו, נעצרו בבנין הקולנוע ואחר כך נורו עד אחד, קבר האחים של יהודי וילנה בוורונובה נמצא בשדות שבסמוך לחורש בשם יער זאמוק.

הקולנוע בו נעצרו ועונו הוילנאים

אז רק נוכחתי, כי אכן יש להאמין לכל השמועות שהגיעו אלינו על אכזריות הנאצים ועוזריהם, העיירה נתקפה בבהלת מות. אנשים נמנעו מלצאת החוצה, מיום ליום גברו פקודות האיימים של השלטונות הופעל טלאי הקלון לסימון יהודים, וסומנו גבולות ורחובות בהם הותר לנו לנוע, וזמנים בהם אסורה היתה התנועה ברחובות, גם ברחובות הספורים שהותר בתנועה.

פעם בערבו של יום א׳ כשטפלנו בתקון פגם בזרם החשמל סמוך למגורי הגסטפו, שמענו פתאם מטר יריות שניתך ונמשך ברדים־ברדים. הצצנו דרך החלונות וראינו אנשים רצים ונופלים ליד הגדר, אחד אחרי השני, הבחנתי ברורות בחנה דז׳קשטולסקי, שנפלה רצוחה לעיני, בסמוך למקום עבודתנו, ראשה נתקע בשלג ודמה בצבע והאדים את לבנו. אחר כך הוברר, כי היו אלה יהודים שהפולנים הסגירום כמשתפי הקומוניזם ואויבי המשטר כביכול וכן היו ביניהם יהודים מערים

קרובות, שמצאו מקלט אצלנו. מבצע פעולת מצוד רצח זו היה שוטר גרמני אשר התפאר תמיד, כי הוא איש המוסר ואיננו נאצי.

התכונה לטבח

אותו זמן הוצא צו, האוסר על נוצרים לבקר בבתי יהודים, כדי שיהודים לא יוכלו להצטייד במזון.

הפולנים הקפידו על בצועו מאד, הם היו עורכים לכידת נוצרים בבתי יהודים מפעם לפעם ונוצרים שנתפשו בכך הוכו על ידיהם מכות רצח.

המצב הלך ורע מרגע לרגע ממש, יהודים הלכו ומסרו חפצי חייהם, רהיטים ובגדים ודברי יקר לנוצרים ידידיהם, כדי שאלה יעזרו להם בעת מצוקתם זו. היו נוצרים שמעשה זה הביאם למחשבה, שיש להפטר מהיהודי וכך לזכות בדברים חנם, חמי חש בדבר ולא נתן לנו לעשות זאת גם אנו, החלו יהודים להכין מחפרות ומטמנות בהן הטמינו את פרי יגיע חייהם. הכל הוטמן, בגדים ותבואות, קטניות וזהב, סחורות ודברי מקנה וכספים, בכל מקום הוטמן מה שהוטמן, בקירות, בחצרות, ברצפות ברפתות ומאחורי אילנות בשדות.

כשגמרו עם המטמונות נפוצו שמועות על טבח ביהודי וורונובה, החילונו לחפר מחפרים לעצמנו. עשינו בונקרים עם תעלות יציאה לרגע האחרון, או קירות כפולים בבתים, רבים באמת נצלו על ידי תכונה זו שלפני בוא הסכנה.

אחדים נדברו עם ידידיהם הנוצרים שיקלטום בבוא הזמן, כשיתחמקו מידי הטבחים והיו נוצרים שהכינו גם מחפרים באורוותיהם למען הצלת יהודים, אך היו שהסגירו את היהודים לגסטפו, אחרי שנשלום מכל חפצי הערך שלהם.

הידיעה על אקציה בעיירה הגיעה, ידענו את הדבר ידיעה שלאחר יאוש, בבקר אחד, היה זה ביום 15 ביולי 1941 קמנו ומצאנו עצמנו מוקפים שוטרים פולנים ואנשי גסטפו לרב, טבעת של חיות טרף שכלאה אותנו במחנק של פחד ובהלה. יהודים החלו להתרוצץ מאחד אל השני, פכרו ידים, ספקו כפים מאזלת עצה ותושיה, מה לעשות ? ראינו את המות והנה הוא לידינו ממש זוחל ובא וקרב אלינו ומה אפשר לעשות ?

היו שחמקו ועברו אל מטיביהם הנוצרים אנשי חסדם המובטח. לא תמיד זה ניתן, השמירה היתה צפופה מדי. ימים אלה היינו לכודים ללא מוצא, בינתים הופיע גוי אחד שעשה מזה עסק, הוא עמד בקשר עם השוטרים, היה לוקח 20 רובלי זהב בעד גולגולת ומבריח יהודים החוצה. אחדים גם נצלו בדרך זו, אך היו שלאחר תשלום הכסף הוצאו מהמלכודת ובדרך נורו על ידי מציליהם. זה קרה דוקא לאלה שהמשטרה ראתה בהם עשירים, אשר במותם נתאפשר להחרים מה שאתם ונתפנתה הדרך אל בתיהם, רכושם ונכסיהם, זה קרה לקפלן בנימין, לנחום גרודנצ׳יק, חנה דלוגין, לייזר קצנלנבויגן — ואחרים.

המשמרת הקדמית נתנה לעבור, אך סמוך ליער הוכנה משמרת שניה של פולנים ואלה רצחום עד אחד ושדדו את כל מה שהיה אתם.

למחרת יצאו יהודים וקברו אותם בקבר אחים ליד השוק החדש. לכשנודע הדבר נרתעו היהודים מלעשות זאת.

בינתים נמשך העוצר. פעם באו אלי אחדים מצעירי העיר והציעו שנצא ליער, לאחד מהם היה גם אקדח. הסתודדנו מאחורי הבתים והמתקנו סודנו הגדול. לא יכלתי להחליט. באמת גאה בי הרצון ללכת, רציתי ללחם במקום להיות מובל כצאן לטבח, אולם הייתי כבול למשפחה בנסבות מיוחדות, לפני חדשים ילדה לי אשתי את בתנו הבכורה, זה טשטש את עשתנותי, התקשיתי להחליט, היו גם שייעצו לי להשאר, כי לגברים בעלי מקצוע אין הסכנה מרובה, הם דרושים להם ואתם תנצל משפחתם, ולהפך — הסבירו לי — כי בלכתם יופקרו קרובי נפשם למות.

בכל זאת החלטתי לצאת ליער. כמוני חשבו גם אחרים ויציאתי תוכננה לא כיחיד, אלא כגוף מפעיל בריחה יחד עם קבוצת הצעירים מידידי.

אותו יום בין ערבים נתך ברד יריות על הגיטו הסגור מספר יהודים נהרגו בעברם לתומם לארך קוי המשמר, נאלצנו להשאר. לחבות, למחרת באו לקרא לי לתחנת החשמל לתקן קלקול־מה, הזרתי משם בשעות לילה מאוחרות, נעצרתי על ידי אחד מזקיפי העצר, אך תעודתי שחררה אותי מידיו. כשבאתי הביתה היו כבר בני משפחתי לאחר יאוש בדאגתם לי, התרעמתי אז על עצמי שלא ברחתי ישר מהחשמליה ליער. במשך היום גברה השמועה, כי יום זה יהיה גורלי. ושוב בהלה, ושוב אזלת יד.

בשעת הצהרים הופיע מו״של האזור מלידא, הוא הרגיע את היודנרט והבטיח להם, כי שום רעה לא תאונה ליהודי עיירתנו, „רוצים פשוט לבדק גירות״ לא האמנו לו, כי המשטרה הביאה לידיעתו שרבים הבורחים וכונתו היתה ברורה.

בלילה תגברו את המשמר בחוליות בקורת ושוטרים.

למחרת בצהרים נפגשתי עם אוגרמן השוטר האֶס־אֶס. הוא קרא לי הצדה ואמר:

— אנשים בורחים, זה לא טוב, אתה לפחות אל תברח. בך לא יגעו, אתה אדם דרו׳ש מאד. אתה חשמלאי יחיד ראשי בסביבה.

בסוף הוסיף:

— מבטיח לך בשעה 6 אהיה בתפקיד, אחטוף שיחה עם המפקד עליך והכל אמסור לך, ואם יהיה נחוץ אזרז אותך בעצמי לבריחה. יהודים ראוני מדבר אתו, כשנכנסתי הביתה באו יהודים רבים לשמוע על מה דובר בינינו.

חכינו בכליון סבלנות עד 6 בערב.

בשעה זו בא שכן והודיע לי, השוטר הגרמני מחכה לי בפנת הרחובות.

נגשתי אליו וכל שכני מציצים דרך חלונותיהם למתרחש. הוא הוליך אותי לסמטה צדדית והמשיך בנאום ארך, בו הבטיח כי המפקד הזכיר במפורש להשאיר אותי „כי החשמלאי דרוש לו מאד״ ויש להשאירו כי הוא מעריך מקצועי, פרט לזאת הוא מיעץ לי לא להפקיר את המשפחה, אני רכשתי הערכתו כאיש מקצוע המקפיד בעניני עבודה.

רכון ראש ושותק הקשבתי לדבריו, נפרדתי ממנו בתקיעת כף, כי לא אברח.

אך מנוחתי ניטלה ממני, למעשה האמנתי לו במקצת, הוא חבב אותי מאד בגלל דיקנותי ושרותי הטוב שנתתי להם כבעל מקצוע, התקנתי לו גם רשמקול בחדרו, בו יכל היה להאזין לכל שיחה והוא היה מרוצה מאד, בעיר דברו גם, כי כל מי שיברח מובטח להם שמשפחתם תושמד כולה, זה בעיקר עצר בי מללכת. ראשי התפוצץ מהרהורי הלך וחזור, במצבי ניתן היה להניח, כי אם אשאר אנצל ואציל את המשפחה בעוד שבלכתי כל המשפחה אבודה, זה ודאי.

נשארתי.

למחרת גורשתי מביתי יחד עם שתי משפחותי. גם של בית אבי. רוכזנו בככר השוק. הגרוש החל במלוא הקפו, הגרמנים גייסו לכך את התושבים הנוצרים והם באו מזוינים בקלשונים וגרזנים ועברו מבית לבית וגרשו את היהודים לשוק, הם עשו זאת בחריצות יתרה.

אני ומשפחותי היינו האחרונים ליציאה מהבתים, בככר מצאנו כבר את כל יהודי העיירה ישובים לארץ וסביבם רחשו המוני אופנענים ושוטרים, נאלצתי ללכת סחור סחור, מסביב לככר, כדי שלא יבחינו בי הנאצים, אלא שהמפקד עינו היתה חדה, הוא הבחין בי וצעק לעומתי:

— חשמלאי, הי אתה, הנה בוא!

היתה זו פקודה בצעקה.

בשעה זו הפנו כולם מבטיהם אלי, נבהלתי מאד. החילותי להדחק מיד בין הנאספים השפופים יחד עם כל משפחתי והטף על זרועותינו. הלכתי נכחו ישר אל המפקד, אשר בקומתו הגמלונית והאלה שבידו יכל היה להפיל אימה על כל גבור ואמיץ לב. הוא שאל:

— מי הם האנשים אשר אתך?

עניתי: — אלה בני משפחתי ואלה משפחת אשתי.

הוא צוה להושיב אותנו בצד. הבינותי כונתו, כולם הבינו, כי ברצונו להציל אותנו. אותי והנספחים אלי, באותו רגע הופנו אליו בקשות שונות מצדדים שונים אנשים העתירו לצרפם אלי. אך הוא לא שעה אליהם. הוא התהלך מורם מכולם וטופח במגלבי על מגפיו הגבהים, העתיר ביותר פנחס גרודזנצ׳יק, אשר כה רבות עשה למען אנשיו ובקש על חייו ממש, אך המפקד לא הואיל אפילו לענות לו, וכשהוא בכל זאת לא הרפה ממנו, הוא הצטעק ואמר בעצבנות יתרה:

— אל תלהג יותר מדי! (דו קוואצ׳ ניט זו פיל) זה השתיק את כולם ומילא אותם חלחלה.

אנו המשכנו לשבת עד שהחליטו הגרמנים על אפני האקציה.

בינתיים נגש אלינו מושל אזור לידא ושאל מדוע הבדילו בינינו ואנו יושבים לחוד, כשאמרנו, כי המפקד עשה זאת, הלך וערבב אותנו מיד עם כולם יחד, כשהם כבר עומדים בתור לסיווג. כך נתקבל שאני וקרובי משפחתי היינו האחרונים בתור, אני החזקתי את תינוקי בזרועותי ואשתי את תינוק אמה.

היא אמרה לנו:

— אם אנו ניספה, שישאר לפחות הפעוט שלנו בחיים.
הורי ואחי הלכו מאחורינו.

כשהתקרבנו למקום המסווגים כבר ידענו פחות או יותר מה הולך כאן, מי הובדל לחיים ומי למות, הכל לפי הסוג והגיל. בעוד שמהצד נשמעו כבר הדי יריות שבישרו רצח. מפקד הז׳נדרמים נגש אלי ואמר לי:

— כשתתקרב לשולחן הראה להם את אשורך ותעודותיך.

ונעלם.

כל תקוותי לחיים כלו פתאם, ראיתי, כי עתה עיפו מסיווג וכולם נשלחים למות השלמנו עם הגורל, בכל זאת נסיתי לקוות שבשעת מעשה יהיה לידינו המפקד המקומי, חפשתיו בעיני, אך הוא לא נראה, והתור שלי הגיע, פתאום הוא הופיע, המושל שאל:

— מה מקצועך ?

עניתי — חשמלאי.

הוא לקח את תעודותי ואשור עבודתי לעיון, אז נשמע קולו של המפקד המקומי:

— האיש צריך להשאר כאן.

הופניתי שמאלה, והוא המשיך אלי:

— היכן אנשיך ?

והעביר את כולנו לצד שמאל ומסר אותנו לשוטרים.

כשהייתי בסמטת רחוב גרמניסקי נשמעו יריות רבות ומבוכה השתררה בין הגרמנים, הבחנתי בסבת הדבר, היה זה בשל מעשה יצחק אולקניצקי. כשראה כי כלו כל הקצין הרים ידו והטיל אגרופו בפרצופו של גרמני אחד, חבריו הגיבו מיד והטילו בו כדוריהם ולעיני הרגוהו, הוא עמד מספר מטרים לפני. מראה זה זעזע אותנו ביותר. היתה זו דוגמה למה שיקרה לאדם, אשר לא ילך כצאן אולם היה זה גם מקרה בולט של התנגדות ודוגמה לכולנו.

נגשתי לקבוצה שהורדה שמאלה, היו הם שם ישובים אל הארץ, ישבנו גם אנחנו, מהבית הסמוך של איטל אולקניצקי צעק אלי מישהו דרך החלון בגרמנית:

חשמלאי אל תחשש! כאן הנדונים לחיים!

אותו רגע לא נראתה לי הרגעתו, היא לא שימחה אותי, הרגשתי סחרחרת בעיני למרות זאת שידעתי, כי בינתים יצאתי שלם יחד עם משפחתי.

אבי היקר יוסף כבש פניו לארץ עליה ישב, לבו לא נתנהו לראות, איך מובילים את אנשי עירו למות את ידידיו ורעיו משנים, מדורות מיובלות. אמא גם היא הליטה פניה בסודרה הניעה ראשה ומלמלה חרישית:

— אלהים אלהי היכן אתה עכשיו ?

ראינו אנשים רואים יקיריהם הולכים למות וטופחים אגרופיהם בראשם. איך יכלו לראות בכך ? איך יכלנו לראות אנשי עיירתנו, יהודים יקרים, מכירים משכבר קרובים, ילדים ואמותיהם, זקן ונער מובלים למות אכזרי, בדרך אכזרית. כחיות

לנחירה הובלו הנה יהושע גרודזנצ׳יק ומשפחתו, הנה שמשון דלוגין וילדיו ואתו פנחס גרודזנצ׳יק ויהודית אשתו וילדתם התמימה, ועוד ילדים חפים מפשע, בני פחות משנה, הם הלכו שלובי זרוע, לכודים ומלוכדים יחד למות יחד ביומם האחרון, חיי נמאסו עלי ממש, אותו רגע שאלתי נפשי למות, ידעתי, כי גם הצלתי אינה לנצח, הם יחזיקו בנו כל עוד יזקקו לנו.

אותו זמן נגש אלינו גרמני גבה קומה וקרא לפנינו נאום ארך, עלינו לדעת, אמר, כי נשארנו בחיים וזוהי זכות, זהו חסד, ובדברו פרש שמיכת שדה על הארץ וציוה לשים עליה את כל כספנו וזהבנו וכל מה שיש אתנו עתה, אחר כך, אמר, תערך בדיקה ומי שימצא אצלו משהו יוצא להורג. מובן, כי כולם הניחו דברי היקר שלהם על השמיכה, אך מקצת מן הדברים השאיר והניחו מתחת לאבני הרחוב שמתחתם, מבלי לדעת כי ממרפסת ביתו של וילנסקי השגיחו בכך שוטרים, שהציצו ושמרו תנועותיו של כל אחד מאתנו. אחר כך כשלקחו אותנו משם הם באו ולקחו הכל לעצמם. השמיכה נתמלאה עד קציה והם אספו אותה במקופל והניחוה במכונית ולקחוה.

אז צורפו אלינו יהודים מימין, שנועדו כנראה לערים סמוכות לעבודה ושונתה התכנית. משנגמרה החלוקה לסוגים הוחזרנו כלנו אל ככר השוק. שם השמיעו באזנינו נאום, כי אנו המאושרים באדם, שנשארנו לחיות. מעתה נשוכן ברובע מיוחד וכו׳.

בגדי הנרצחים חזרו העירה

אחרי הנאום נקראנו לשלחן ורשמו את כולנו, בינתים יצאו ממחבואיהם גם אלה שהסתתרו במחפרים ולא היו באקציה, היתה בהם משפחת קנופקין ואחרים. היו גם כאלה שהילדים בהתיפחם הסגירום והם נרצחו ואחדים השתיקו ילדיהם והחניקום במו ידיהם.

לאה אשת משה אולקניצקי בחרה במוצא אחר, כאשר החל התינוק לצרוח הזדרזה ויצאה אתו לרחוב ונלקחה למות, אך את בעלה הצילה והוא באמת נשאר בחיים.

בעת הרישום התרחשו מחזות מחרידים. אנשים בכו כילדים, התיפחו וילל, אחדים התעלפו והתמידו בעלפונם, אחדים מהם נשארו ללא הורים, אחרים ללא ילדים או נשים, ובמשך הזמן נמשכו היריות שכילו את מרבית יהודי וורונובה אז.

אך המחזה המזעזע ביותר היה, כאשר הגיעו העגלות עמוסות בגדי הנרצחים שהופשטו לפני מותם, כל אחד הכיר את בגדי יקיריו הם עמדו כחיים לנגד עינינו, איש לא יכל להבליג על רוחו למראה בגדים כאלה, ההתמוטטות היתה כללית, בכל זאת נגש פולני מתושבינו אל העגלה והחל לפשפש בבגדים, שמא ימצא כסף או זהב, על זאת לא יכל גם הגרמני לעבור ללא תגובה, הוא נגש לפולני דחפו מהעגלה והפליא בו מכותיו. היה זה טלפונאי, כדאי להתעכב ולדבר על הטלפוניסטים הגרמנים האחרונים, מענין הם היו משום־מה שונים מהאחרים הקודמים להם הם לא היו להוטים אחרי התעללויות, לא עטו על השלל, לא השתתפו במחזות

האכזריות, הם עשו את מלאכתם בשקט, והתרכזו רק במקצועם. בעוד שקודמיהם התרעו עם הפולנים המושחתים ונשותיהם הפרוצות, והיו רוצחים יהודים לפי בקשותיהם ומתעללים בהם בהרצחם, היו אלה האחרונים מסלקים את הנשים האלה כמשהו מאוס ולוקחים במקומן גם נשים יהודיות וקשישות דוקא. כשהיינו באים אליהם לעשות עבודת חשמל היו מוסיפים לנו תמיד משהו, אם זה סיגריות או מזון. אף פעם לא יצאנו מהם בידים ריקות, הצטיין בהם במיוחד הנהג שלהם ועל זה אחר כך אספר.

אחרי הרישום הורשינו להתפזר אל הרובע המיועד בשבילנו, את הבגדים העבירו אל בית העיריה ואנו לוינו אותם כלוות נפשות חיות, יקרות בעינים כלות ולבבות שבורים. אל בתינו לא הורשינו ללכת, על זה הקפידו הפולנים וראש העיר בראשם, אך בתווכם של הגרמנים, כן נכנסנו לבתינו לרגעים ספורים וכל אחד הוציא משהו מחפציו. אני בקשתי שוטר גרמני והלכתי אתו לביתי לקחת כביכל את מטפסי העמודים ומכשירי עבודה אחרים, הבית היה הרוס כמעט, הפולנים נצלו את שבתנו בככר השוק ועשו בו מעשי שוד והרס. הגרמני עצמו נדהם למראה הוונדליזם הזה. הוא דיחק כתפיו והפליט:

— כמה ארורים הם הפולנים האלה.

והרשה לי לקחת את כל מה שנשאר לפליטה.

מרח' החזירים בוורונובה לגיטו לידא

הרובע המיועד ליהודים התרכז כולו ברחוב לידא. נדחסנו 8—10 משפחות בבית אחד, צר היה ודחוק נורא.

למחרת יצאתי עם ה„מטפסים" על שכמי לעבודה, המשכתי כך שבוע ימים, עד שבאה הפקודה להעביר את שרידי יהדות וורונובה אל לידא בה רוכזו כל יהודי הסביבה שלה, בפקודה נאמר עוד, כי כל היהודים שאי אפשר לתחלף אותם בנוצרים ישארו בינתים במקום.

את ההעברה היה צריך לבצע תוך יומים. ושוב החלה מהומת זועות. מי ישאר? ושוב החלו יהודים להמטיר כסף וזהב ובגדים לשוטרים שישאירום במקום. כל אחד הצהיר על מקצועיות. הפולניים מלאו בינתיים ידיהם באוצרות זהב, הם שהיו צריכים לסווג את האנשים ליציאה הולידו אשליות בלב הקרבנות וחלבו מהם דברים יקרים.

אני הייתי בטוח כמעט שאותי ישיארו, כי אותי הם צריכים ולא פזרתי הוני לרוחות לא הלכתי לאיש לבקש ולשחד, המנהל שלי היה פולני והוא רצה גם כן ליהנות מההזדמנות הלך והבטיח לכולם שישאירם בטחנה שסיפקה את הקמח והחשמל הוא הבטיח גם את מקומי לאחר, הדבר נמסר לי על ידי ידידים, לא רציתי להאמין להם. סוף סוף הייתי החשמלאי היחיד בסביבה, ואותי אין מי שיעז להחליף, בכל זאת החילותי לחשוש, הלכתי לעיריה, לא הצלתי דבר מפיהם, גם מנהלי פיטר אותי בלא כלום, אולם אחר כך נודע לי הכל.

ספר לי זאת אחיו של המנהל הוא סיפר כי בעל תחנת החשמל הקודם בוורונובה שיחד את אחיו, כדי שישאירו כחשמלאי במקומי, החלטתי לא לדבר על כך עם „מתחרי" אלא לנסות להציל את מעמדי בדרך אחרת.

לפנות ערב לקחתי את המטפסים והלכתי להפגש עם המפקד הנצי, שעות הסתובבתי ברחוב, חכיתי עד שיצא. ברחוב כבר החשיך, כשראיתי שהוא הולך עשיתי עצמי כהולך מהעבודה ו„נתקלתי" בו. ברכתי אותו, הוא שאל מה נשמע בעבודה? איך החשמל? עניתי לו, כי זה לי יומי האחרון בעבודה, הואיל והמנהל מינה אחר במקומי.

כששמע כל זאת התמתח מלא קומתו, זועם כולו והצעיק:

— מה? מיהו השני? מי החליט על כך? אמרתי:

— אני, אין לי מושג על כך, כך נמסר לי בעיריה.

הוא פסק:

— היה לא יהיה! אני זקוק לבעל מקצוע לאדם מיומן! — והלך.

המשכתי הביתה בלב כבד, סוף סוף העיריה עורכת את רשימת הנחוצים להם והם שקבעו את מתחרי במקומי ואף אחד לא ישנה זאת.

למחרת קבלו כלם הוראה להתכונן ליציאת העיירה, איש לא ידע אם יסעו או ילכו ברגל, לא ידע איש לאן ילכו. כולם התכוננו, צררו צרורות מכל הנראה דרוש ומועיל בדרך, קשה היה לאנשים להפרד מחפצים, ששמשו אותם שנים, שעברו מדור לדור, שהיו מזכרות חיים. אנשים ידעו, כי בלכתם הכל ישדד ולבם לא נתנם להשאיר דברים לשודדים.

אני הכינותי את עגלת התינוק והתוליו, צררתי צרורות אחדים והיינו מוכנים לדרך.

אחד, אחד החלו אחינו היהודים עוזבים בתיהם, אני יצאתי כשאני דוחף את עגלת התינוק לפני. כשעליתי על המדרכה הופיע המפקד כשבידו ניר והוא קרב אלי. הוא שאלני:

— לאן זה?

עניתי לו:

— קבלתי פקודה לצאת לרחוב.

הוא ציוה עלי לשוב ולהשאר בבית. מכל השכונה שלנו נשארתי רק אני ואשתי.

השכונה נתרוקנה. הבתים עמדו פעורי דלתות וחלונות. מכל תושביה לא נראה אף איש ברחוב, שכנינו הנוצרים התהלכו מבית לבית, פשפשו ונברו ולקחו מכל שרצו. רבים מעניי הנוצרים התעשרו בדרך זו. הם הלכו בשפודי ברזל וגילו כל מחבוא של סחורות מתחת לרצפות בקירות ובמקומות סתר אחרים. כשהגיעו לביתי ומצאו אותי התפלאו מאד ונרתעו. ישבנו שלשתינו על המצעים המצונפים באמצע הבית, כנדונים המצפים לבצוע פסק דינם.

הורינו היו „שם" יחד עם כל היהודים, לבי נקפני על שלא עשינו משהו גם למענם.

וורונובה בת 13 משפחות

כעבור חצי שעה החלו 13 משפחות יהודים לשוב לבתיהם, היה זה החלק שגורשו נדחה בינתים, הנותרים נשלחו ברגל אל בסטון למסלת הברזל ומשם ברכבת ללידא.

כעבור שעה כנסו אותנו שוב אל ככר השוק, שם בדק המפקד את הנמצאים לפי הרשימה שבידו. הקצו לנו לכולנו סמטה קטנה, שבעיר שנקראה סמטת החזיראים ואשר שמשה מגורים לעניי הנוצרים שבעיר. בסוף נשא לפנינו נאום, בו דרש מאתנו לעבוד טוב, הם ישמרו עלינו תמורת זה ואף איש לא יעשה לנו רעה.

נאלצנו להשתכן מספר משפחות בדירה אחת בת חדר, אני בחרתי לי את קרר המשטרה, את חיים מאולקניק ונכנסנו לדירת קודלנסקי.

את שכונתנו לא גידרו ואיש לא שמר עלינו. כל אחד המשיך לעבוד בעבודתו ודאג לשלוח חבילות מזון לאנשי משפחתו שבלידא על ידי חייםסולץ מאולקניק. את המזון קנינו מגויי הסביבה והמשלוח נעשה בסודיות.

ארבעה שבועות נמשך הדבר, עבדנו חיינו קמץ יהודים יחד במצוק נפשי, עד שקבלנו ידיעה, כי מעבירים אותנו ללידא.

טוב שהדבר נמסר לנו שבוע לפני בצוע הגזרה. אותו שבוע הספקנו למכור הכל, הסמטה העלובה הפכה בין לילה ל„שוק" אמיתי. אכרי הסביבה התאספו וקנו מכל הבא ביד. השוטרים הפולנים ניסו להפריע להם על ידי הלשנה לגרמנים, אך הגרמנים לא שמו לב והמסחר נמשך.

עם תם השבוע נתקבלה הפקודה הסופית, לעזוב את העיירה ו...ללידא.

האמת היא שהספקנו למכור כמעט הכל והיתה דאגה אחת רק: מה יהיה אם הגרמנים יערכו חפושים ויטלו מאתנו את הכספים וחפצי הערך, חשבנו כי זו היתה כונתם כאשר אפשרו לנו לסחור עם הגויים, הם פשוט רצו בדרך זו לזכות בפדיון החפצים שלנו. לא ידענו איך לשמור על כספנו האחרון ואיך להבריחו אתנו ללידא.

אותו יום בא הגרמני ששמש נהגם של הטלפונאים הגרמנים לקח אותי עם חיים סולץ הצדה ואמר לנו:

— דעו לכם, כי מתכונים לנשל אותכם מכל וכל, מוטב תתנו לי את הכספים ואני אעביר אותם אליכם כשתהיו בלידא.

הכרנו את האיש. הוא היה נאמן עלינו כאדם הגון ואנושי מאד, מסרנו לו סכום של 75 אלף מארק.

למחרת שלחו לנו 26 עגלות אכרים, שתים שתים לכל משפחה. העמסנו הכל ביחוד קמח, תפודים ומזונות אחרים שרכשנו אצל הגויים בכספי החפצים. נגשנו למחלקת המשק של הגרמנים, הם בדקו את מטעננו בדיקה מדוקדקת ונסענו ללידא.

בדרך ללידא פתחנו שיחה על הליכה ליער והצטרפות לפרטיזנים, האכרים ספרו, כי ביערות מתארגנים כבר פרטיזנים רוסיים ויהודיים. בדרך ללידא החלטנו כבר על עזיבת לידא.

בז׳רמון החשיך ונאלצנו להפסיק ולתת לסוסים לנוח האכרים נצלו את ההזדמנות וסחבו ממה שניתן מחפצינו, ממצרכינו החיוניים מאד. הפולנים האלה הם נולדו ללא מצפון, חיל גרמני עשה מה שעשה לפי פקודות ואילו הם, כאשר רק נתנה להם ההזדמנות הם רצחו ושדדו, הם רצחו למען שד.

גיטו לידא

בשעה 9 בערב נכנסנו לגיטו לידא. חוטי התיל עשו עלינו רשם מדכא. את העגלות פרקנו כל אחד במשפחתו.

לא הספקנו לנוח מהדרך אשר עשינו אותה בסופה ברגל והנה באו יהודים מבוהלים והודיעו לנו בשברון לב, כי לצערם הננו מבוקשים על ידי גרמני אחד, המחפש אותנו וקורא בשמותינו לפי רשימה, החלטנו לנקוט זהירות. הלכנו קדם רק אני וחיים ומה הופתענו כשראינו ליד הגדר עומד הגרמני נהג הטלפונאים ומחפש אותנו.

חסיד אומות זה לא התעצל והגיע אלינו באופנים מרחק של 35 קילומטר. הוא מסר לנו את הכסף כולו. הוא לא רצה שום גמול, נפרד וחזר באופניו לוורונובה.

את יהודי גיטו לידא מצאנו מזועזעים ונדכאים, ימים מספר לפני בואנו אספו הגרמנים את היהודים ה„זרים״, ביחוד וילנאים, שהסתננו לגיטו זה שלא ברשות ונשארו בתעודות מזויפות כלידאים הם רצחו אותם ביום אחד, הדבר השאיר את רישומו המזוע בגיטו לימים מרובים. בשיחות עם ותיקי הגיטו נגלה לנו, כי דעתם על אנשי היודנרט אינה חיובית ביותר.

כאשר נשלחנו למחרת לעבודה נשאל כל אחד מאתנו למקצועו, כדי לשבצו לסדנת הגרמנים, ראינו באים פועלים יהודיים מצוידים בתעודות מקצוע, מפי האנשים הוברר לנו, כי כדי להתקבל לסדנה כזאת, שהיא נוחה ומבטיחה חיים לא היה צריך אדם להיות בעל מקצוע. הזהב ענה את הכל אצל היודנרט.

טוב שנאמר לנו הדבר, אנחנו החלטנו להתנגד ליודנרט, אם יגלה כלפינו כוונות דומות.

בינתים נשלחתי עם עוד מספר אנשים לחפור בריכה בחצר מפקד האזור, עבדתי בעבודה זו ימים מספר, הכרתי שם את נהגו של המפקד, בחור פולני, טכנאי רדיו במקצועו, משיחה לשיחה הציע לי להכנס אתו לעבודה במוסך, הוא קבל לכך את רשותו של המפקד ונשארתי לעבוד שם כעוזרו.

העבודה היתה לא נעימה ביותר, כי לעתים קרובות היה המפקד עומד על ראשי שאמהר ואתקן לו תקר בצמיג או דבר אחר, אך יתרון היה בה, שהיא היתה קרובה לגיטו ושהייתי חוזר הביתה נקי ורחוץ.

לימים רצה היודנרט להוציא אותי מהעבודה, כדי לשבץ שמה איש מאנ״ש, התנגדתי לכך, המשטרה התערבה לטובת היודנרט ובשליחותו, היא נסתה לאסור אותי ללא משפט ולהכניס אותי בכוח למרתף שבבית המשטרה היהודית, הדברים הגיעו לידי מכות בתוך בית המשטרה, כשמולי כחמשה שוטרים יהודים ובראשם

מפקדם הידוע לשמצה. למזלי התגברתי על כולם, לאחר שהצלחתי לפצוע את המפקד בלסתו, הם נאלצו לשחררני, אך נשארתי בשבילם כקוץ ממאיר ואת טינתם שמרו לי היטב, נשארתי לעבוד במוסך על אפם.

באחד הימים נצטוה היודנראט להפריש אלף יהודים לעבודה בסלילת פסי רכבת ליד קראסניע, נשלחתי אז גם אני ביניהם, הם הרחיקו אותי מאשתי ומילדתי. הועבדנו בעבודות קשות וכל אכלנו היה חצי קילו לחם ומעט מרק, המשטר היה צבאי כמעט, הכל נעשה בקצב המשרוקית במפקדים ומסדרים. עבדנו מחשך לחשך כשנוגשים גרמנים עומדים עלינו ומאיצים בנו במכות ובגערות, בערב כשחזרנו למאורתנו צנחנו על גבי דרגש העץ, מבלי יכלת להניע אבר.

בלילות נסגרנו מבלי לצאת ושמירה צפופה הופקדה עלינו. השעות נתמשכו. דובר על היער. יש לברוח. הגרמנים עלולים לפני לכתם לחסל את כל אלה שעבדו למענם. זה ודאי, כך נוהגים הם בכל מקום, יש אפוא לברוח ליער.

למחרת הוכפלה השמירה עלינו גם בעבודה וגם במחנה, מישהו בכל זאת פטפט ומסר.

אני לא נטיתי לברוח מקרסניע. לא רציתי להפקיר את אשתי את הילדה ואת ההורים. החלטתי לשוב ללידא ויהי־מה ומשם ליער, הדבר סודר שלמנו 50 רובל זהב לעוזרו היהודי של המפקד, לי לא היה כסף ויוסף גוביץ הלוה לי, כעבור יומים יצאנו ללידא בלווי מזוין, המלוים אמרו לנו בדרך, כי לפי ההוראות עליהם להשיב אותנו לקרסניע כעבור 3 ימים.

אני חבלתי תחבולות, איך לא לשוב, איך לצאת ליער מלידא עם כל משפחתי, אם כי ידעתי כי איש לא יעזור לי והיודנרט ודאי יכשילנו.

במקרה נודע לי, כי הגיעה ללידא משלחת גרמנית לתקן את תחנת הכוח של לידא, את מבדוק הקטרים והמחסן המרכזי והם זקוקים לחשמלאים. הלכתי למחנה ההוא, פגשתי שם פועלים רוסיים והם אמרו לי, כי מנהל העבודה אדם אכזר המכבד במהלומות את כל הנראים לו מתרשלים בעבודה. בכל זאת החלטתי להתקבל אצלו לעבודה, כי רק כך ניתן לי להשאר בלידא ליד משפחתי אשתי וילדי.

נכנסתי והראיתי את תעודותי, נמסר לי להניח כבל עבה ולאחר שעמדתי בנסיון נסע מפקד המחנה אל מפקד המחוז וסדר את דבר העברתי הנה.

כך נשארתי בלידא.

כשמלאו ימי שובי לקרסניע מצא לו היודנרט הזדמנות להפטר ממני, אך גם הפעם זה לא הועיל לו.

לימים נודע לי, כי מנדל ביניאקונסקי נאלץ לשוב לקרסניע, הוא לקח אתו את משפחתו, כדי להיות אתה יחד והם נספו כשהגרמנים חסלו את כל המחנה.

אני רקמתי לי תכנית בריחה. הייתי משוחח עליה תמיד עם זרח ארלוק שצורף אלי לבקשתי כעוזר. כעבור זמן קצר הסתלק זרח לפרטיזנים. אז העיר לי הממונה עלי:

אתה עובד טוב, אך אם תחשוב על פרטיזנים נרצח אותך ככלב.

מאותו יום הוא התאנה לי ללא הרף. פתאם נעשיתי אחראי בגופי לכל תקלה שקרתה בעבודה, גם כשהאשמה היתה ברורה במי היא תלויה. פעם נעלם פלס־מים והוא הטיל עלי כאחראי על הקבוצה והמכשירים להחזיר את הפלס עד שעה שתים. רצתי העירה קניתי בכספי פלס כזה, אך משארכו לי החפושים בחנויות חזרתי למחנה בשעה 2.30, בעד אחור זה הטיל הממונה את הפלס החדש בפני וכולי נשטפתי דם, אז הוא התנפל עלי בכל גדל גופו, הפילני ארצה והנחית בעיטות מגפיו הכבדים בכל חלקי גופי, אחרי זה הוא גלגל וזרק אותי לתעלה והלך.

כשפגש אותי אחר כך שאל אותי מדוע הוכיתי על ידיו ואני נאלצתי לענות, כי הכל בעד שאחרתי שעה ושבתי שלא לפי הפקודה.

איך יצרתי נשק

מצבנו ומצבי הלך ורע. זה המריץ אותי לחשוב על תכלית. ולהחיש לעשות, ידוע היה, כי בלי רובה אין אדם מתקבל ביער ואיך משיגים רובה ?

מול מטבח הגרמנים עמדה ערימה של גרוטאות נשק, היא קרצה לי. הבעיה היתה איך להבריח קנה, יתר החלקים אפשר להעביר הם קטנים. בעד קנה הם רוצחים. פעם העזתי, נגשתי אל היהודים הממינים את הגרוטאות, בקשתי מהם שירשו לי לבחור כאן קנה רובים, הם פחדו, הגרמנים היו מפקחים עליהם מפעם לפעם בעד החלון, בסוף נעתרו לי, הם הסתלקו למספר דקות והגעתי למבוקשי. קשרתי את הקנה אל צוארי בחוט תיל מתחת לסגין שלי ובסכנת נפשות חזרתי אל הגיטו עם השלל ולבי נוקף כל רגע: שמא רואים משהו ? שמא בולט הקנה ומסגיר אותי ?

את הקת הכין לי אחי משולם. יתר החלקים הבאתי לאט, לאט, ימים של סכנה עברו עלי עד שהרכבתי התאמתי, לטשתי את החלקים ועשיתי מהם את הכלי היקר לי.

בגיטו נשמעו בינתים שמועות על קבוצות יהודים המתכוננים לחמוק ליער. אנשים השיגו אקדחים ורובים. הנוער התמעט וחמק, נשואים עדין לא הלכו. היתה אוירת מחתרת כפולה, נזהרו גם מפני היודנרט, אשר חשש לתוצאות „אם יוודע", כי אנשים נעלמו. גם אנשי היער שבאו מפעם לפעם לקחת אנשים אתם, נתקלו בהתנגדות היודנרט. אני חכיתי במתיחות להזדמנות נוחה, לא רציתי לצאת בלי המשפחה.

השמועות על פעולות פרטיזנים נתרבו והלכו, פעם באנו בבקר ומצאנו, כי כל המבדק פוצץ בלילה על ידי פועל, שהשאיר בו מוקש משוהה וברח היערה. בעבודה הסתודדו כולם והסוד היה כללי — היערה לפרטיזנים.

יום יום חסרו עובדים, החרדה אחזה את הנצים, פעם הפיצו שמועה, כי הולכים לערך מצוד, הגיטו יוקף, ישארו רק עובדי הסדנאות ויתר העובדים יוצאו. ברחתי מיד עם שני יהודים לחורשה הסמוכה, את אשתי וילדתי לקח אחי אתו לסדנא והסתירם מאחורי אוירון שהוא עסק בתקונו.

במחבואי תכננתי לשוב לגיטו למחרת, כדי לעזבו בהקדם ללא משפחתי ואחר

כך לשוב לקחתם אתי. לא האמנתי, כי אוכל לחיות ביער הרבה זמן, ידעתי רק כי ביער אוכל לעשות נקמה בנאצים. למחרת שלחנו אחד משלנו לבדק מה התרחש שם וכשהוא שב וספר, כי לא שונה דבר בגיטו, חזרנו שמה באותו יום.

עם גדודו של בילסקי

היציאה ליער

בעצה אחת עם אשתי הוחלט, כי קדם אצא ליער לבדי ואחר כך אם אוכל אשוב להציל את המשפחה, בשעה 11 בלילה יצאנו 45 איש עם מנסקי, פרטיזן שבא לקחת אנשים ליער.

בדרך חצינו נחל שוצף, כשהגענו לרסלקי החלו כלבי הכפר לנבוח, היה הכפר מיושב משטרה נאצית והסכנה גדלה. נאלצנו להחיש מצעדנו, הלכנו ללא הרף ובשעה 2 הגענו לחורשה, שם שכבנו לפוש ונרדמנו מרב עיפות.

לערב חדשנו מצעדנו והגענו באפלה לנהר נימן, שם היה מקשר נוצרי שהעבירנו הנהר והתקרבנו אל מטרתנו.

היעד היה כה מוסוה, עד שקשה היה לגלות כי כאן מפקדת פרטיזנים, בדרך פגשנו בסייר יהודי רכוב על סוס, ידענו כי הגענו. בזהירות, במצודד מהדרך התקרבנו למקום, כדי לא להשאיר עקבות. מאחורי גבעה גלינו את רכוזי הפרטיזנים, היה זה ישוב צפוף, עיר ממש. ואנחנו מדמים היינו כי הכל מוסתר כאן מתחת לאדמה.

היו כאן בקתות ערוכות שורות שורות לפי תכנית, מטבח לבשול, סדנאות לשפוץ נשק, מחפרות.

בואנו גרם שמחה לאחדים, אך רבים גילו סמני חסר רצון, נשמעו הערות שונות:

— אין לנו צרך בתוספת אדם!

— החדשים ימיטו אסונות עלינו!

תוך שעות ספורות עמדתי קצת על ההולך כאן.

קבוצה זו היתה ברובה אנשי נובוגרודק, נשותיהם פכרו ידים כלפני אסון בטוח, הורגש, כי אין אלה חושבים על מאבק וכי כל שאיפתם לחבות עד עבור השואה, לא להבלט, בחשאי, בחשאי ומה שפחות רעש ותנועה ואנשים חדשים.

למזלנו השתלטו האחים בילסקי על האנשים. הגדיל לעשות הגדול ביניהם טוביה, אשר לא פסק מלהביא אנשים מהגיטו ובלבו מחשבה, להציל יותר ויותר יהודים מהחסול הבטוח, בנקודה זו היה ענין ההצלה מטרת חייו ממש, כאן לא שעה לדברי איש, אף לא לאנשי משפחתו, זה עשה עלינו רשם עצום.

בסוף נערכנו בטור וטוביה עצמו סקר אותנו ובדק את נשקנו. אז הוצמדנו למחלקות השונות. עם הימים עברנו אמונים שונים ויצאנו לפעולות שונות.

טוב־ה בילסקי

אני הולך להביא את אשתי

עברו שבועות ואני החילותי לחשוב על הצלת משפחתי שוחחתי על כך עם מפקדי, הוא עודד אותי, אך לא הסכים בשום פנים להביא הנה את התינוקת. אין זה רצוי להסתכן בבכי ילדים מסגיר ומסכן, החלטתי להביא את אשתי ורק אז לצאת ולהציל את הילדה. להשאירה בידי נוצרים בתשלום, כפי שעשו זאת רבים לא רציתי. מתחלה התנגד המפקד ללכתי בכלל ולהבאת אשתי בפרט הוא אמר לי לחכות, אך משראה שאינני מרפה ממנו הרשה לי להביאה הנה בתנאי שמישהו מאנשיו ההולכים ללידא יביא אותה, האיש הבטיח לי לעשות זאת, חכיתי ללא סבלנות לבוא השליח, עבר שבוע והוא לא בא והשמועות המגיעות מגיטו לידא הן מזעזעות. החלטתי ללכת לבד ויהיה מה. עשאל אחיו של המפקד עזר לי בכך והורשיתי ללכת.

מהשחשיך יצאנו שלשה בחורים ללכת אל גיטו לידא, בדרך עברנו חורשות עבותות, נקטנו זהירות והנה שמענו באחת החורשות קולות אדם, הסתתרנו וצפינו לדעת מי הדוברים. ארכה השעה, אך משנתקרבו נשמעה לנו היידיש בפיהם ברורות יצאנו לפגשם הם שמחו ובשרו לי, כי ביניהם נמצאת אשתי, פגישתנו היתה מהולה בעצב, אשתי ספרה דברים איומים על המתרחש בגיטו, אך המחשבה על התינוקת שנשארה שם העיבה ביותר.

מרב ששקענו בשיחה לא הרגשנו, כי נותקנו מהחבורה וכשהמשכנו בשנים תעינו ואנו הולכים בכוון מקום בו משוכנים גרמנים. התאמצתי שאשתי לא תחוש בסכנה שנכנסנו ובהתרגשותי. הלכתי והיא אחרי, אך כשראיתי פתאם מרחוק מועט

אדם עם רובה עומד במצפה הבינותי, כי אנו בלוע הסכנה ממש, תפשתי את אשתי ביד אחת ובשניה את הרובה, הפכתי כוון, קפצנו לתוך התעלה של כביש לידא־נובוגרודק והמשכנו.

הדרך היתה קשה, היינו עייפים ודרוכים מדי, כל רגע הופיע איזה מטרד אחר, נאלצנו להשתופף בהליכה, לשכב ולחכות, בדרך, בהיותנו כבר קרובים כמעט לבסיסנו נתקלנו באנשים, שמענו טריקת בריח ונכונות לירות, איכשהו נודענו הדדית היינו שנינו יהודים ונחלצנו ממות.

נסתבר, כי יהודי עם ילדו מגיטו לידא נותקו מהחבורה שהתקדמה לבסיסנו מעיפות פגרו אחריהם ועתה נצלו ממש מתעיה מסוכנת, לקחתי אותם והבאתי אותם אל הבסיס שלנו.

פעולות בבסיס — התינוקת

משהגיעה אשתי לבסיס יכלתי להתפנות ולעסוק בדברים חשובים למחנה.

תחלה נתמניתי סייר רוכב, התחלתי לבדק ולהכיר את פרשת הדרכים, שבקרבתנו את המשעולים ונתיבי היער, אחר כך נמסר לי הפקוד על 4 מוצבים שלנו, הוטל עלי לבקר את מצב המשמרות, להשיג מידע בטחוני אצל האכרים שמסביב. הייתי צריך לבדק את הנעשה בנובוגרודק שבקרבתנו, אם אין הגרמנים מתכננים מצוד עלינו על היהודים שהעזו להנצל מצפרניהם, הייתי שולח נוצרים העירה להודע מה מצב הגיטו ולאיזה גיטו צריך להקדים לשלוח אנשים להציל מה שניתן בעוד מועד.

עם בוא אנשים חדשים היה צריך לאבטח כניסתם, שלא יבואו גרמנים בעקבותיהם.

פעם בהיותי בסיור עם אנשי נשמעו בקרבתנו מטחי יריות מקלעים וקולות התפוצצויות, השארתי אותם בדקתי את הדברים ומשראיתי שדבר לא אונה למקומנו, חזרתי לדווח למפקדה, במשך זמן קצר זה של היריות הספיקה המפקדה לפזר ולהסתיר את כל יושבי המחנה. הכל היה ריק, מצאתי שם רק את טוביה עם מספר אנשיו במפקדה, הם היו מודאגים ודרשו ממני לשוב ולהביא ידיעות מדויקות. בכל זאת הרי היו יריות וממושכות.

הלכתי בכוון היריות שהיו, מפי האכרים נודע לי, כי הגרמנים עצבניים ובעברם ליד היער הם ממטירים כדורים ופצצות, כדי להרחיק מהם את סכנת הפרטיזנים בכל זאת המשכנו וגם בכפר אוסטרובליה נאמר אותו דבר. אז רק חזרנו למפקדה והמחנה נרגע, האנשים הוחזרו למגוריהם והחיים חזרו לקדמותם.

אשתי לא נתנה לי מנוח בשל התינוקת. היא כמעט האשימה אותי בזה ששכחתי את הילדה מרב עבודה, האמת היא שאני לא יכלתי להביא אותה לבסיס. המפקדה לא היתה מרשה, ובצדק, גם לא מצאתי נוצרים שיסכימו לקבלה אליהם אפילו בכסף מלא, לדעתי היה זה מוקדם מדי להביא את הילדה מהגיטו, השמועות הילכו כי הגרמנים מכינים לנו מצוד והדבר מסוכן.

נאלצנו בלאו הכי להעתיק מחנינו, יותר מדי נוצרים ידעו על היותנו שם, עברנו לחורשה שליד זורבלניק, שם מצאנו בקתות פרטיזנים שנעזבו ונשארנו. למחרת נתקל סיורנו פנים אל פנים עם גרמנים בכניסה לכפר, הם פתחו עלינו באש, בקשי נחלצנו מהם ובשובנו למחנה נאלצנו להסתלק מכאן בכל הדחיפות, הגרמנים נשארו אז בזורבלניק, חפשו אחרינו ושרפו מספר בתים על יושביהם בשל סיועם לפרטיזנים.

מחנינו החדש הוקם ביער לבנים צעיר והמשכנו בסיורים קשרים וכו׳.

הלכתי לגיטו לידא

מהגיטו הגיעו שמועות מזעזעות. הורגש, כי החסול מתקרב, אנשים רבים עזבו את המחנה כדי ללכת להציל קרובים מהגיטו. עתה החלטתי גם אני ללכת לגיטו להביא את הילדה ואת אנשי משפחותינו, כשבקשתי מטוביה רשות ללכת החל וכוח סוער, אנשים אמרו, כי הגרמנים יגלו אותנו, כי ילדים מסכנים את המחנה, כי אנשים חדשים הם מטרד בפעולה, כי אין לנו מספיק אכל לאנשים נוספים. כאן הופיע טוביה במלוא אישיותו הוא טפח באגרופו על השלחן וזעמו גאה. הוא אמר:

— אנו נמצאים כאן, כדי ליצור מקום ליהודים הבורחים מהגיטאות, באנו כאן לא להציל את עורנו כי אם להציל יהודים, לאפשר להם לחיות עד בוא היום, אף מלה אינני רוצה לשמוע, מאיר לך הבא את הילדה והשתדל להביא הרבה יהודים הנה, אתה שומע שמרקוביץ מה שיותר יהודים, תביא, תביא ככל האפשר.

לקחתי אתי את לייבקה. בחור כהלכה ומצוידים באקדחים יצאנו לדרך.

בכפר ליד לידא מצאנו אחדים מאנשינו, שלא הצליחו לחדר ללידא והם חזרו הנה ומחכים. אחד מהם בשם יעקב אף נהרג כשניסה להכנס לגיטו, אנו החלטנו בכל זאת לנסות, הלכנו מסביב דרך שדה התעופה. סמוך למקום הבחנו בסיור גרמני החוצה דרכנו, חמקנו לקמה הגבוהה, חכינו עד שיחשיך והתקרבנו לגיטו דרך חוות האכרים של רסלקי. ליד הנחל מאחורי השיחים ראינו כבר את המשטרה הגרמנית הלבנה ואת הגיטו השמור בקפידה. באפר רעו סוסים. כנראה של מפקד האזור. הרועה היה יהודי. הוא קילל את אחד הסוסים ביידש. התקרבנו אליו בחשאי כשאקדחינו מושטים, הוא נבהל קמעה. קראנו לו אל מאחורי השיחים שיספר לנו על הנעשה בגיטו ושיסיע לנו לחדור אליו, הוא פחד מאד להשאר או לדבר אתנו אך הרגענו אותו.

הוא ספר, לייבקה הכירו, הוא אמר שהאיש אינו צלול דעת לגמרי, ראיתי זאת איך שהילך ליד הסוסים ופיזם לו זמר כאילו אין דברים איומים קורים כאן.

על עזרתו להכניסנו לגיטו לא רצה כלל לשמוע, נסינו לבדנו לעשות זאת, אך משמרות הגרמנים הלבנים התהלכו מסביב לגיטו, השערים היו שמורים בקפדנות.

היום ירד אמרנו כבר לתפוש שני סוסים ולשוב לבסיסנו ביער, לא עשינו זאת. בהרהור שני החלטנו להשאר ללילה בשדה ובבקר עם צאת היהודים לעבודה להשתחל יחד אתם לגיטו, אך משהאיר הבקר יצאו הסוסים לנחל לשתות. הכרחנו

את הרועה היהודי שיתן לנו להשאר לידם כרועים על ידו וכשיתקרבו הסוסים לנחל נשהה אתם, נעלה על הגשר המוביל לגיטו ונכנס לתוכו.

אני מבקר בגיטו ומוציא יהודים ליער

הגיטו היה ריק דפקתי באחד החלונות אשה הציצה ואמרה, כי לפי פקודת היודנרט לא תתן לאיש היערות להכנס לביתה. חרדתי, לא רציתי להמשיך אתה וכוח, עשיתי עצמי איש גיטו וכוונתי צעדי בין הבתים ישר לבית אמי. תוך דקות נודע דבר בואי בכל הגיטו. חברים וידידים באו לבקרני היודנרט שלח אנשיו להגיד לי, כי לא יעשו לי דבר ויסייעו בידי לצאת בשלום מהגיטו ובלבד שאבטיח להם, כי לא אוציא אנשים ליער. הבטחתי להם, אך את גיסי חיים אלי שלחתי אל ארבעים יהודים שיתכוננו ליציאה לשעה 12 בלילה.

במשך היום נסיתי לשכנע את משפחותי להצטרף אלי, לשוא, אחי משולם אמר, כי בהיותו איש סדנה יוכל להצילם, יש לו גם רובה וברגע האחרון יברח ויצטרף. אבא התהלך כל היום כשהתינוקת בזרועותיו ועיניו זולגות דמעות, סוף סוף נכדה ראשונה היא לו ומי יודע עד מה תארך הפרדה. אם לא לנצח.

הורי אשתי נענו לי בקשי לתת לחיים-אליה בנם לצאת אתי.

היום חלף היה זה יום גדוש צער של פרדות ממושכות והחלטות-גורל מן האיומות ביותר, קשה היה לי להשאיר הורים יקרים, אך אבא יקיר הקל עלי ואמר:

— בקשתי היחידה שתשלם להם כגמולם, נקמה שתקח!

לפנות ערב בא הרץ והודיע, כי הכל הוכן. בין שעה 11 ואחת בלילה ימצאו השוטרים בנשפיה, השער יהיה פנוי ונוכל לצאת, האנשים מוכנים.

בהגיע השעה כרכתי את ילדתי במרדעת אכרים וקשרתיה לגבי כצקלון ויצאנו. האנשים כמוסכם עמדו לחכות לי באורוה שליד השער. אותו רגע הופיעו שוטרים יהודיים ובראשם מפקדם היהודי והודיע לי, כי לא יתנו לאנשים לצאת, בסוף הם הסכימו לעשרים איש אני עמדתי על שלי ואימתי עליהם:

— יהודים רוצים לחלץ נפשם מסכנה ואתם מפריעים להם, לא ניתן לכם לבוא ליער לכשתחליטו על כך. תנו לאנשים להלחם ולא לצפות למות כצאן עקוד.

זה השפיע, יצאנו.

הלכנו כל הלילה בקצב מהיר, אנשים התחלפו בנשיאת התינוקת, הסיירת הלכה לפנינו, בידינו היו 14 רובים ומספר אקדחים.

עם בקר הגענו לשציגלי, כפר אוהד ואזור פרטיזני, פגשנו פלוגת פרטיזנים יהודים מגדוד „איסקרה" (זיק), הם ספרו לנו, כי הגרמנים ערכו מצוד על מחנינו, יש הרוגים והגדוד כולו התפזר לקבוצות.

זה המם אותי, מי יודע מי בהרוגים? מי יודע היכן נחפשם? על כל פנים יש לבדק כל זאת, שלחתי חמשה אנשים לחפש את אנשי בסיסי, מצאו חלק מהם.

נודע לנו, כי אנשי בלסקי נסוגו לערבות נליבוקי כי אשתי בחיים והיא בין אנשי עשאל בלסקי, בדי מאמץ הגענו למקום בטוח, כדי לנוח. הטלנו עצמנו לארץ ונרדמנו, ובתי לידי ישנה גם היא שנת פרטיזנים נרדפים.

עם בקר יצאנו לדרך, בצהרים נפגשנו עם אנשי טוביה, המשטרה עקבה אחרינו. סכנת מצוד רחפה עלינו, העמקנו ליער, השמש קפחה על ראשינו הילדה התגעתה מפעם לפעם ובכיה הוסיף למבוכה, כשעמדנו לחכות ליתר האנשים, סדרתי לה סוכת צל מהמרדעת, אך היא לא יכלה להרגע, היא זחלה ויצאה לשמש ובכיה קרע לבבות, רק אמא, אמא, אמא, צרחה כל הזמן. היתה זו הפעם היחידה בחיי עד אז שלבי נצבט עד בכי, התמוגגתי מדמעות: — מה אעשה לבתי? איך אהיה לה אמא?

והספק כרסם:

— שמא אין אמה כבר בחיים.

אני מפקיד בתי בידי גוי לא ידעתיו

נשים ניסו להרגיעה בדרכן ולא הצליחו, הדכאון הכללי הוטבע גם על הפעוטה, תחושה היא בפעוטות.

בפלוגה היו עוד 2 פעוטות, דאגנו מה לעשות אתם, הרי אין להביאם ליער, והיכן נשאיר אותם?

להורי השנים היה כסף וחפצים, הם ודאי ימצאו נוצרים, אני שאין לי אמצעים הייתי בספק אם אוכל לסדר את בתי הקטנטונת.

תקוה אחת נצנצה בי, בגדוד „איסקרה" יש לי מכרים אחד מהם זרח ארלוק ולהם קשרים עם שכני גדודם, אכרי הסביבה והם ודאי ימצאו לי איזה איכר.

נסענו לשם, הילדים נסעו בעגלה ואנו משכנו לידה. התקרבנו לנחל, המים עמקו אז, הנחנו לוחות על סולמות העגלה, הושבנו את התינוקות למעלה, שלא יירטבו. המים הגיעו מעל לגלגלים, הלכנו צמודים לעגלות בעמק, לא יכלנו לראות מה מצפה לנו בגדה השניה. פתאם הגיעו לאזנינו קולות אדם, מיד הופיעו אנשים במים כשבגדיהם מצוררות על ראשיהם, הכרתים, היו אלה אנשינו, הם פרצו בשמחה:

— מאיר אשתך חיה והיא בתוכנו.

כשכרמלה התקרבה וראתה את בתה, את אחיה פרצה בבכי חנוק של אשר. תוך כדי שמחה זו, היא הגישה לי את הרובה שלי אשר השארתיו לה כשיצאתי לגיטו. היא הצליחה להצילו בשעת המצוד. היה לנו עוד רובה, טוב.

בדרך נפרדנו, הורי הפעוטות מצאו להם מאמצים בכפרים, אני המשכתי. הגעתי ל„איסקרה" עם שמש, אך איש לא יכל לעזור לי. חזרתי בו ביום.

בכל חוה נידחת שבדרך התעכבתי, חפשתי מטיבים לילדתי וללא הועיל, בינתים החשיך היום, הזמן גם דחק היה עלינו לחוש לערבה להדביק את גדודנו. הייתי מיוגע מהריצות המאכזבות מחוה לחוה, אך משנזכרתי בערבה, במצודים האפשריים, בסכנה לילדה החלטתי לנסות נסיון אחרון. הן לא אוכל להיות כבול עם הבת בערבה מבלי להשתתף בקרבות ופעולות מאבק אחרות.

צוואת אבא „לקחת נקם" ליהטה נפשי. לא מצאתי מנוח, את הפעוטה יש להרחיק מהערבה.

נשארנו יום נוסף בפטרי הכפר ואני־בחפושי. באחת החצרות הבחנתי באשה החוטבת עצים, ואין ידיה מאומנות בחטיבה, עוד מעט והגרזן יפגע בה בעצמה, התעכבתי לראות, היא נבוכה, נגשתי הסברתי לה תמהוני וחששי. שאלתיה מדוע אין עוסק בזה הגבר.

בתשובתה נודע לי, כי בעלה חלה ממושכות ומת. היא עניה מאד וחסרת אונים, הצעתי לה לקחת ילדתי אליה בתשלום. היא פסקה חטיבתה נכנסנו הביתה, היא אמרה:

— לא אוכל, יקיר, מרב דלותי העברתי גם את ילדתי לאמא שלי, אך אתן לך מכתב אליה בכפר הסמוך, היא תקח אותה אליה ואני אפילו מוכנה להחזיר את שלי, כדי שהשכנים יחשבו, כי זו בתי.

האכרה ישבה לכתוב את המכתב, שארך לה מדי ואני פקעתי מסבלנות ממושכת.

המכתב היה ארך ומתחנן כאילו היה זה למען בתה, היא סימה אותו בערך כך:

— התאמצי נא אמא, ואלהים בתמורה יגמול לך בטובו ונצא שלמים מהמלחמה.

כשקראה כרמלה את המכתב ואין מדברים על תשלום בכלל, היא לא רצתה להאמין שלנו יהיה מזל כזה.

ושוב נודודים, ושוב מים עמוקים, כשהגענו לאחת החוות העריב כבר היום. נכנסתי לבית אחד אמרתי, כי ברצוני ללון כאן וכי אנו רעבים מאד.

לא ארכה השעה ועל השולחן עמדה ערמת תפודים מהבילים וקערית שמנת וחביצה. לילדה ניתן חלב. האכר פרש קש על הארץ ושכבנו לישון כשאחד נשאר לשמור. שמרנו במשמרות.

עם בקר נסיתי להציל מפיו ובזהירות היכן גרה אשת מטרתי. את כרמלה השארתי עם התינוקת והאנשים ובעצמי יצאתי למצא מגע, הבתים היו מרוחקים מאד. היה עלי לעבור חורשות ובקעות ונחל. במקצת גם תעיתי אך הגעתי. במרחק מה התעכבתי הכרתי את הבית לפי תיאור שקבלתי, אך לא רציתי להכנס ישר שלא לסכן את האנשים, הסתתרתי בחורשה לחכות. יצא ילד עם כבשיו. עבר דרכי ולא הרגיש בי אחריו יצא אביו ובנו קטן, יצאתי ממחבואי. הגוי נבהל קמעה הרגעתיו ומסרתי לו מכתב בתו. התישבנו על גדע עץ הוא קראו בעצלתים. משסיים אמר לי לחכות והלך אל אשתו ובתו, להביא הסכמתן.

צפיתי ארכה. לא אשכחנה. גורלות חיים עמדו להכרעה ומי יודע אם אצליח, מאד ארכה לי צפייתי הגורלית. הוא חזר והלב דפק, שמא יגיד כי סרבו, הוא אמר להביא את הילדה.

רצתי עד אפיסת כוחות אל האנשים שלי, בקשתי את מארחי שילוינו בעגלה, כי ארוכה דרכנו, הוא הביא אותנו מרחק קילומטר אחד ממיטיבי, החזרתיו בתודות לביתו, בחורשה השארתי את אנשי ושנינו הלכנו עם בתנו אל הגוי.

הבית היה דל ביותר. בתנו נרדמה בדרך והאכרה קבלה אותה והשכיבה אותה

מיד במטתה. שליתי מכיסי 10 רובל זהב וחליפה יחידה שהיתה בידי נתתי לאכר, אמרתי:

— האמינו זה כל הוני, יהיה יותר אביא יותר, היא לקחה מידיו את הכסף, החזירה לי ואמרה:

— עוד דרכך ארוכה עוד תזקק לזה.

רק אחרי תחנונים מרובים הסכימו לקבל את הכסף, אז נגשה אשתי אל פעוטתי הישנה התכופפה עליה והתיפחה.

נפרדנו מבתנו הישנה, מי יודע אם נתראה עוד.

כלכלת פרטיזנים — מטרה ואמצעי

העיירה גליבוקי שליד ערבת מחננו היתה שרופה לגמרה. נקמת הגרמנים. כפי שנודע נפלו שם 400 יהודים בקרב עם הנאצים, מי יודע אם ידועה מלחמת גבורה יהודית זו?

גדודנו גדל בינתים מיום ליום. כוחותינו המזוינים הלכו ורבו הפכנו לכוח בערבה הרחבה. פרטיזנים יהודים היו יוצאים חבורות־חבורות לבצוע פעולות חבלה, לפעולות קרב והשמדה של יחידות סיור גרמניות ומיקוש רכבות.

כל אזור נובוגרודק ואיויה המו קבוצות פעולה שלנו, הורגשנו בכל הסביבה.

לשמענו באו והצטרפו אלינו בחורים פרטיזנים מנוסים, שפרשו מיחידות רוסיות בשל האנטישמיות הגסה ששררה בין הרוסים.

היו אלה לרוב מערבת לוביצ׳נקה ונצולי גיטו שונים.

הגענו לשמונה מאות איש, חכינו ליותר, החלה בעית כלכלה. מהיכן לוקחים מזון לעם רב זה. הרגשנו כי עצם קיום מאות נפשות יהודים אלה שקול כנגד פעולות הקרב והא בהא תליא. בינתים נחרבו הכפרים שפרנסו אותנו, כי הגרמנים שרפו אותם והחריבום, המפקד הטיל עלי לפקד על פלוגת אפסון. הוצאתי משורות הלוחמים, אך הועמדתי בפני משימה שהלוחמה בה צפויה לעתים קרובות ונתנסיתי בקשיים ומאמצים עצומים, דרכי הערבה רחוקות וקשות, מרחקי ביצות עצומות המפרידים בין ישוב לישוב מקשים על התנועה ויש שהישוב כשל כוחו והוא מתקומם ויש לכבוש מצרכיו בכוח, אך ההרגשה שאנו מאפשרים ללוחמים המרובים פעולות הטרדה ונקם נגד הגרמנים המתיקה במקצת את תפקידי.

הדרך לחזית עברה בקרבת מקומנו. שללנו מהגרמנים כל אפשרות להוביל תגבורות תחמושת ואספקה ללוחמים בחזית הרסנו כבישים ופוצצנו שיירות תובלה, לאט לאט נתמעטה תנועת הגרמנים בשטח זה, ואם היתה להם תנועה היתה היא מלווה משמרות כבדים.

באויר הורגש מפעם לפעם, כי הגרמנים הפנו תשומת לבם לרכוזנו, הם סגרו על מבואות הכפרים שסיפקו לנו מזון וניסו דרכים להסגר ומצוד.

מצבנו קשה מיום ליום, תפקידי קבל תוכן קרבי ממש, נאלצתי לפלס לי דרך בין משמרות גרמנים, כדי להשיג את האכל הדרוש והייתי צפוי אלי קרבות ממש, המפקד ראה את משימת האספקה כראשונה במעלה, גם מתוך חשיבותה כמבססת

את ההצלה וגם מפאת היותה כוח מושך למצטרפים שונים וקריאת עדוד למפקפקים לצאת ליער ולהנצל. הוא החל לשלוח גם את אחיו בראש קבוצות לחפש אספקה. אתי הלך הסייר יוסף כגן בן הסביבה, שכל שבילי הערבות והכפרים היו נהירים לו מאד, בחרתי לי את החוה הקרובה לנהר ברזינה, שם נחתי ביום אחרי נדודי לילה קשים ושם רכזתי את האפסניה שהשגתי. לעת ערב היינו מעמיסים הכל על עגלות ומובילים אותו בכוונים שונים לבסיס.

מצוד ומצור

פעם הרשיתי לעצמי להביא משהו לבתי ולמיטיביה. הייתי כ־15 ק״מ מביתו במישקוביץ, בחרתי בסוס אביר, ארזתי מצרכים חיוניים חזיר ומלח, בשר כבש ועורות והלכתי, הדרך היתה מסוכנת ביותר, אך לא יכלתי להתאפק להיות כה קרוב לילדתי ולא לראותה ולא לדאג לחייה.

נסענו בזהירות מרובה, חכינו ללילה כדי ללכת בחסותו, כשקרבנו למישקוביץ שמענו מטחי יריות צפופות. חכינו הסתתרנו אך בלבנו החלטה להכנס לחוה ויהי מה.

משששקטה הסביבה המשכנו, אך הדרך היתה סלולת אבנים ונקישות הפרסות הגבירו השעטה, נתגלינו כנראה ותוך רגעים ספורים נמצאנו בתוך ברד בלתי פוסק של מטהי מקלעים. הסוס נרגש והחל לדהור במהירות, אז נשמעו גם יריות מאחורינו ידענו, כי נקלענו למארב.

כשנחלצנו מהזועה הזאת נכנסנו לחוה הקרובה ונודע לנו מאדוניה, כי זהו מצוד נרחב המתעתד להקיף את כל הערבה שלנו. ותרתי על פגישתי עם בתי אלצתי את הגוי להוציא אותנו בדרך עקיפה אל כווננו. בדרך שחררתי אותו וצויתי עליו להשמר בלשונו. הגענו לחות רכוזנו העמסנו העגלות וזזנו לבסיס.

היתה אתי שיירה של 12 עגלות מלאות תבואה, כבשים בהמות וחזירים. בבסיס נודע לנו, כי המחנה הועתק אל מעמקי הבצות.

הבהלה בשל המצוד המתקרב נמהלה בשמחה רבה למראה המצרכים המרובים שהבאנו, אך היא לא קטנה. הידיעה האחרונה דברה על רבבות חיילים שהגרמנים משכו מהחזית, כדי להשמידנו, והם קרבים והולכים.

נערכנו בחפזון לקראת הבאות, נחלקנו לקבוצות וצוידנו במנות מזון, לא התכוונו לקרב פנים, מטרתנו היתה להעמיק אל תוך הבצות הבלתי עבירות ולהחזיק מעמד. המצב היה מתוח, אנשים העמימו קיומם, שקט מדכא שרר בכל. מפעם לפעם הגיעו סיירים רוכבים והמתיקו סודות עם המפקד ונעלמו, שעות חשבון נפש קשות ביותר היו אלה לנו, השמועות היו איומות ובכוחן היה ליאש.

עבר יום ואנו ישובים במקומותינו ערים ודרוכים, משהחשיך נרדמנו קצת ממתח ועיפות. באמצע הלילה נתפצחו רעמי תותחים ושריקות פגזים המכוונים אלינו נשאו ליד אזנינו, המפקד ציוה לא לזוז ולא להגיב עד הנתן אות אחר, היו אלה שעות איומות שרשמיהן אינן נמחות. היו אתנו זקנים ונשים, ילדים

ותשושי כוח וכל מחשבה שלך נתלותה גניחות יאוש משלהם, גיהנום של קולות מיאשים התלקח בקרבתך עד אין תקוה. מפעם לפעם הופיעו ובאו אל המפקד יחידות פרטיזנים רוסיים ויהודיים ומפקדיהם החלו מקיימים התיעצויות אתו סמוך לבואם.

בחצות פסקו הפגיזות ונדמה כי פסק המצוד, אך עם בקר הומטרה עלינו אש תפת כאילו מכוונת ממש נגדנו וכאילו היה ידוע להם מקום רכוזנו עתה.

נאלצנו לעזוב ולעבור למקום אחר, אתנו היו שני יהודים ילידי נליבוקי ואמוני הפושצ׳ה שכל שביל וכל משעול נסתר לא נעלם מהם.

הם הוליכונו בדרך חתחתים של נחלים מזדרמים ותעלות מתפתלות, קשה היה לראות את האנשים שטלטלו אתם ילדיהם העיפים, כשגבם עמוס גם צקלונות מזון ולפעמים מזון תפוח ספוג־טחב כבד. מחזות אלה נחרתו בזכרון לנצח, איך הלכו יהודים להצלה ועל גבם עתודת העם היהודי השריד המוצל, ביחוד לא אשכח את חברנו האלמן הטרי, שאשתו נהרגה במצוד הקודם והוא הולך וסוחב את שני ילדיו, האחד על ערפו והשני אל מול פניו על חזהו, כולנו נאנחנו למראהו ולא יכלנו לעזור לו, הוא גם לא ביקש עזרתנו, לא התמרמר, את חלקו לעם רצה לטלטל בעצמו.

הלכנו במים עד החזה, אחד מאחורי השני, שלא להשאיר סימן בגדולי המים, למעלה מקילומטר נמשך טור האנשים ויום תמים הלכנו, עד אשר מצאנו מעט ארץ יבשה, להניח גופנו היגע.

סיירנו את סביבתנו קדם, לבדק מקום המצאנו היכן הוא ואם מוסתר הוא היטב. היריות פסקו בינתים והשתרר שקט.

השתרענו על פני האדמה לנוח קצת והנה שמענו צעקות זרוז גרמניות, ידענו מיד כי הם נמצאים במחננו הקודם ואוספים את הבקר שעמד לנו ליום שחור ׳עתה נפל לידיהם.

נאלצנו למלט עצמנו, ומהר, והכוחות אפסו, היאוש גבר, גם המפקד חסרו לו אוניו לשעה זו, בכל זאת טלטלנו עצמנו הלאה. רצינו לחיות. רצינו להציל אחד את משנהו.

לעת ערב הגענו ל,,גבעה האדומה״, היתה היא זרועה עצים שהמים גרפום, אך מרב עיפות לא הרגשנו על מה אנו שוכבים ונרדמנו.

בבקר, ואנו נזונים רק בגרעיני התבואה שתפחו משרייה יתרה במים יחד אתנו, הרעב החל להציק מאד והדאגה לתוצאותיו — עוד יותר, ידענו, כי אנו במצור ששמו עלינו הגרמנים ולא תהיה ברירה אלא לפרוץ את המצור בכל מחיר.

נחלקנו לקבוצות של 50 איש, הראשון שיצא לפלס דרך בהסגר היה עשאל בילסקי, אחריו באתי אני. בראש 55 איש יצאתי לדרך, נקטנו זהירות מירבית והגענו למקום לא רחוק מלופץ, בו נתקלנו בפרטיזנים אחרים, שהתמחנו כאן זמנית החלטנו לנוח קצת ולרחוץ בברכה הקטנה שבסמוך.

מצאנו בדרך מדורות שדעכו, שרידי אכל ובדלי סיגריות, אשר העידו על גרמנים שלא מזמן היו כאן, הנחנו, כי כאן יונח לנו וכי הגרמנים מתקדמים ומתרחקים מאתנו.

לצערי הרשו לעצמם אנשים לפשט על הכפר ולהחרים למענם כבשים ומצרכים אחרים, ערומים ובעודנו במים נשמעו ברדודי יריות והזקיף הזעיק אותנו להתגוננות, היינו מוקפים משטרה פולנית, אשר שמרה על הכפר. תחת מטר יריות נסוגנו בשתי קבוצות ועזבנו גם מקום זה ושוב בתנאים איומים ומיגעים, למזלנו לא היו בנו נפגעים הפעם.

הברנז׳ הרוסים שודדים את חבריהם — אני מנותק ומפקד בהכרח

יום ולילה תמימים המשכנו בשעיטה הכבדה, עד אשר מצאנו מקום מבטחים ליד כפר אחד בשם צ׳רנוביץ, תכננו את ההתקשרות עם יתר חלקי גדודנו וידענו, כי כאן יונח לנו.

בשעה 12 בצהרים הגיעו אלינו פרטיזנים רוסיים, ביניהם אנשים מזוינים במקלעים, שמחנו לבואם, הכרנו מיד כי הם אנשי יער כמונו, אך משום מה ראינו, כי מספר מקלענים שלהם נערכו במרחק מה מאתנו בהערכות של קרב ואחדים מהם באו לתוכנו והודיעו, כי הם דורשים מאתנו בגדים ודברי חפץ אחרים, הדבר קומם אותי. לא רציתי להשלים עם כך שאחרי כל התלאות עם הגרמנים נפול קרבן לשודדים מבני אחינו הפרטיזנים, ידעתי כי עם גוי רוסי לא תועיל שפת הרחמים. פקדתי על אנשי להערך מחנה מול מחנה מוכנים להלחם.

זה עזר הם התקפלו והלכו.

כאן כדאי לציין לבשתנו, כי בשעות מצוד כאשר אנשים נתפזרו לקבוצות קרו מקרים של חסר משמעת וקרבות שוד בין קבוצה לקבוצה, ומי שחזק ניצל את הקבוצה החלשה ושדד אותה מחוט ועד שרוך נעל. ביחוד הצטיינו בכך הקבוצות הרוסיות, הן חיו מן השוד ששדדו אצל קבוצות לאומיות אחרות.

עברנו למקום אחר והתמחנינו שם. מטרתנו היתה לחכות עד בוא היום וגדודנו יתאחד. בינתים ארכו הימים והחילונו לדאג לעצמנו, חפרנו בארות למים במשותף, חפרנו בקתות־מלונות כל אחד למגורי עצמו. התמקמנו וחפשנו מצרכים בדרכנו אנו.

ככה זה נמשך ימים לא מעטים, כשאנו מוכנים לעמוד בכוחותינו מול אויב ולחיות, כשאנו עושים מעשינו להחזקת מעמד ולחיות.

באחד הימים השקטים נשמעו פתאום יריות, רחקנו ממחננו המאולתר, הסתתרנו בעבי הערבה וכשפסקו היריות שלחנו אנשים והם ספרו, כי השוטרים הפולנים התנפלו על הכפר שבסביבה ובאמתלה שהוא משתף פעולה עם הפרטיזנים החריבוהו ושרפוהו ורצחו את תושביו למעשה לצרכי שד וביזה.

כמפקד מחנה זה הועמדתי בפני בעיות קיום מכובדות כשדאגת בטחון האנשים וקיום נפשות מישראל אלה רובצות עלי. היה בין אנשי בחור מבקשט, גלף במקצועו, הוא גילף לי חותמת מפקדה והייתי מוציא אנשים לפעולה בתעודות חתומות, זה היה נחוץ אותו זמן, כדי לא לפול קרבן לקבוצות פרטיזניות אחרות. החשד בכל אחד היה אז חזק מדי. אחדתי את הקבוצה והכנסתי סדר מסוים, חכינו לבוא היום המיועד, בו נתאחד עם יתר אנשי גדודינו.

בבוא היום נשמעו רטינות, אנשים אחדים היו בדעה שאין לנו להתאחד ומוטב לחיות בנפרד, בידי היו ידיעות על המצאות הגדוד ביערות יאסינוב ופקודה להביא את כל האנשים חזרה, כדי שוב לערך פעולות מארב, השמדת גרמנים ושבוש דרכי אספקתם ועוד, אך האנשים היו עיפים מקרבות ונדודים ורצו לארגן להם חיים שאין בהם טלטולים וסכונים.

היה בינינו שמואל לוין יהודי מסולצ׳ניק הוא היה בדעה, כי אפשר לחיות בסביבות עיירתו להסתתר בסיוע שכנים טובים ולהתקיים ביתר קלות ובפחות זעזועים, הוא הצליח להשפיע על מספר בחורים יוצאי עיירות ליטא, הוא ניסה גם אותי למשוך לרעיונו.

אני הייתי מחוסן נגד שדולים כאלה. קדם כל היתה בתי מוסתרת בסביבות איויה, שנית לא חשבתי על חיים כמטרה ללא פעולות לחימה, גם לא האמנתי, כי נבלה ונשאר בחיים, רציתי בזמן המועט שבידי לפעל נגד גרמנים, ללחם, להפעיל יהודים לחיות ולהתקיים. בתפקידי הקטן וכוחותי הדלים רציתי לעשות מה שבאפשרותי להצלת יהודים וקיומם עד בוא יום, צוואת אבא לא הרפתה ממני — היא היתה כל מאויי.

לפנות ערב, אחרי חדש ימים עזבנו את מקום מחנינו הארעי, דומיה נתלתה ועמדה בכל. איש לא דיבר. הלכנו מטועני מחשבות כבדות־גורל. כוח עמידה. נכונות קרב. קיום כצו אדם נגד חיות הנצים.

הגענו אל צ׳רנוביץ, כאן חידש לוין את תעמולותו, נסיתי להניאו מכך אמרתי:

— זכור את השחיטה שערכו שכנינו ליהודי וורונובה וסולצ׳ניק.

הוא לא שעה לי. הוא הצליח להשפיע על מספר אנשים. הגענו לפרשת דרכים נאלצנו להפרד אנו הלכנו שמאלה הם לקחו דרך ימינה. פרידה זו דיכאה עד מאד.

אתו הלכו גם ברקה וגוטליב לוין מוורונובה. הלילה היה אפל, רק נביחות כלבים נשמעו ומישהו מאתנו אמר:

— כמה טוב לכלבים, להם יש בית מה שאין לנו.

בדרך הגעתי עם קבוצתי אל מישקוביץ מקום המצאות בתי, לא יכלתי להתאפק החלטתי לבקרה, יצאנו חמשה אנשי וכרמלה אתנו אל החוות. הלכנו זהיר זהיר כשהגענו לדלת שמענו צויחת ילד מיד הכרנו קולה, כשפתחה כרמלה את הדלת נרתעה הילדה, לא אליה התכונה בשם מא, היא ברחה ממנה אל האכרה הישישה:

— מאמא — צוחה כמחפשת מפלט אצלה מפני האשה הזרה.

כרמלה התיפחה, ארכה השעה עד שבכל זאת בעזרת שדולים, הידועים בסודם רק לאמהות, הצליחה כרמלה לקחתה על זרועותיה וגם אני יכלתי לנגוע בה, הילדה היתה חבורת פצעים כולה, גזוזת מדרגות שער ושדופת רוחות כילדי הגויים. ידענו והרגשנו, כי הגויה מטפלת בה כמיטב רצונה, בכל זאת דיכא אותנו מראיה הגויי הזה וכשנפרדנו ממנה בכתה כרמלה כל הדרך.

בבואנו למחנה מסרתי דוח מפורט על מה שעבר עלינו. בו ביום נקראנו כל מפקדי הפלוגות אל המפקד, הוא מסר לנו, כי לפי המצב שנוצר, עלינו לשוב להתפלג לפלוגות ולהתקיים בנפרד עד אמצע החדש הבא.

הפעם פרשתי בראש 40 איש, אחזתי דרך אל יערות חאפינווה. לבסיסנו נקלעו מספר יהודים פרטיזנים שברחו מגדוד רוסי בשל האנטישמיות המציקה שנתקלו בה, הם דברו על חבריהם הרוסים כעל אנטישמיים מובהקים.

הצעתי להם להשאר אתנו ולהתאחד אחר כך עם גדודנו, הם הביאו אתם למחרת היום עוד בחורים מווסילישיק פרטיזנים מנוסים, הגענו ל־60 איש מאורגנים וערוכים היטב בכל.

הרוסים לוחצים להפקרת הזקנים

ב־15 לחדש חזרנו לבסיס הגדוד שהיה ערוך ביערות ז'ורבלניק, הוא גדל בינתים לכדי אלף איש ומעלה. הצטרפו אליו שרידי גדודים אחרים מנוסי מצודים, הסתבר שגדודנו ידע להחלץ מהמצודים ללא אבדות. הצטרפו גם בחורים שברחו מאחיהם לנשק, הרוסים ששנאת ישראל עמקה להם משנאת גרמנים. הדבר לא נעם לרוסים שגדודנו גדל, שגדודנו מושך אנשים, שהוא שומר על הרכבו המעורב של צעירים וזקנים רוקים ומשפחנים, שהוא ערוך לקרבות ולדאגת חיים כצו יהודי קדוש בפני עצמו. כל זה הרגיז אותם.

המפקדות השונות של הפרטיזנים קימו אז קשרים של פיקוד ומידע, כשהפיקוד כולו בהשפעת האינטרס הרוסי, החל לחץ על בילסקי לחלק את גדודו ללוחמים ובלתי לוחמים, לפזרו קבוצות קבוצות בין גדודים אחרים.

בילסקי עמד בלחץ הזה, לנגד עיניו היו רק חיי היהודים, הוא רצה להציל ולהאריך גם את ימיהם של זקנים ותשושים ולו גם במחיר מאמצים ממושכים ומיגעים אך ורק משום, שהם יהודים. אולי היה בזה גם אינטרס מנהיגי אישי, כפי שחשדו בו אחרים, על כל פנים הוא נאבק על עמדתו זו בכוח עמידה רב והפך מגן על יהודים חסרי מגן ואפוטרופוס על קיומם.

הויכוח נמסר להכרעתו של פלטונוב, מפקד עליון של כל הפרטיזנים מרוסיה הלבנה.

הוא הכריע לחלק, לוחמים לחוד ונסמכים לחוד. הלוחמים עמדו בפקודו של רוסי וכל אנשי המשפחה והבלתי לוחמים נשארו בפקודו של בילסקי טוביה ובסיסם ערבת נליבוקי .

אחרי זה החלו וכוחים על שמות, מי ומי ? אך גם כאן הכריע הרוסי, הוא העביר רשימה שמית מדויקת וכך חולקו האנשים.

לפי רשימה זו צורפתי יחד עם כרמלה ליחידת הלוחמה, הדבר נעם לי מאד רציתי ללחום רציתי לנקום, שפעתי מרץ־קרב דמי געשו, אך כרמלה הבהירה:

— הילדה!

החלטתי להשאר עם בילסקי. שם אוכל לראות את בתי, לדאג למיטיבה שיאריך שבתה אצלו. נשארתי עם בילסקי נשארו אתו עוד לוחמים שפרשו מהרוסים.

טוביה הטיל עלי את האחריות למזון ואפסניה. העבירה לנליבוקי היתה כרוכה באספקה מחדש, טוביה נתן לי 15 בחורים לוחמים ונתן לי רשימה של כפרים סוררים, אשר שיתפו פעולה עם הגרמנים בזמן המצוד הגדול וניתנה לי רשות לקחת מהם „כל הדרוש בכל האמצעים".

מה שלקחתי מכפר אחד ראשון רכזתי במקום בו עמד להתעכב גדודנו בדרכו לנליבוקי, לפנות ערב יצאתי בלוית יוסף כגן שוב לכפרים אחרים סמוכים לאיזיה, לצערי רוקנו הכפרים על ידי פרטיזנים רוסיים ואנו שבנו בידים ריקות.

בכל זאת לא רצינו לשוב ריקם לבסיס, זה עוד לא קרה לי, חסינו ביער סמוך וטכסנו עצה מה לעשות, בא בחשבון רק לאזדון. היה זה כפר עשיר, אך מפוקפק בנאמנותו והסכנה בו גדולה ביותר, לאזדון שרץ שוטרים גרמניים וההכרעה היתה קשה ומסוכנת בכל זאת הלכנו.

קילומטר לפני לאזדון החנינו העגלות בחורשה ונשארנו לחכות לחשיכה. יצאנו כעבור שעתים, בעברנו ליד מזפתה ראינו תבערה גדולה מאד, שהאירה את השמים באור של כליה והשמד, שערנו וראינו, כי היא רחוקה מכאן ולא נעצרנו, הכניסה לכפר היתה סלולה אבנים ואופני העגלות הקימו רעש, מחריש אזנים בדממת הלילה, התנהלנו לאטנו.

התקרבנו לבית הראשון. הוא היה עטוף אפלה מעובה. ושקט מסביבו. אותו רגע פרץ כלב בנביחה איומה. חששנו לתגובה, אך לא היה זמן לשהות הקפנו את הבית, דפקנו בחלון איש לא ענה, אך אנו ידענו כי האנשים בפנים, כי קדם נראו בו שלהבות אורה. לא הרפינו ולבסוף יצא בעל הבית חרד ומפוחד, חקרנו אותו למצב המקום הוא אמר, כי יש כאן מצבה של שוטרים פולניים. בצהרים היו כאן גרמנים.

לא יכלתי להשתהות הרבה פקדתי עליו לתת עמי את בנו שידריכני בכפר, בחוות הבתים. הגוי ראה בפעם הראשונה פרטיזנים, הוא נפל לרגלי, נשק את מגפי אמר שהוא מוכן לתת לי את כל בקרו וחיתו ובלבד שאשאיר לו את בנו. הבחנתי, כי הוא לא היה בסדר כלפי הפרטיזנים ועל כן חושש הוא שמא באנו להורגו.

הבן הלך אתנו. השארנו משמרת ליד הבית שלא נוטרד, העמקנו לכפר, כדי להתחיל מן הסוף ולשוב מלאים לעגלות. חלקתי את האנשים לשתים והתחלנו בפעולה.

אותו רגע נראו מרחוק אנשים נעים, כעשרים במספר צנחנו לארץ, חכיתי שיתקרבו אז הצעקתי ברוסית:

— מי ההולכים?

הם לא ענו, הם צנחו כאחד לאחת התעלות. דרשתי שאחד מהם יגש ויזדהה, אם לא, אפתח ביריה. ראיתי הולך אחד בצעדים רועדים. קמנו לקראתו, הוא ספר, כי הם מיחידת הפרטיזנים ע"ש סטלין. לשאלתי מה הם עושים בכפר והיכן אנשיו, הוא ענה:

— הם שודדים את הכפר.

זה עורר את חשדי. פרטיזנים לא התבטאו כך אף פעם. התקרבתי אליו, לא היה לו כובע, סגינו היה צבאי תת־המקלע שלו היה מכוון אלי, רציתי מיד להשמיט מידיו את הכלי, אך חששתי שמא יפתחו אנשיו באש ולהם מקלעים מול רובינו הדלים.

אמרתי לו להסתובב להובילנו לחוה הסמוכה, היה בדעתי לחסלו שם. קבוצתי נשארה במקומה. הלכתי רק עם וולפקה ושלומקה בויארסקי, הוא קרב לבית ופתח הדלת, אור גדול בקע מן הפתח, ראינו הבית מלא שוטרים, בין רגע הוא הסתובב אלינו ופתח במטח יריות, אחד מאתנו נפגע ונפל עלי, התאוששתי מיד, נסוגותי לגדר, עניתי ביריות ונחלצתי והתרחקתי תוך דלוגים וצניחות, והם משלחים ברד של יריות אחרינו.

נדמה היה לי כי אתי רץ שלמה בויארסקי והנופל הוא וולפקה. המשכתי לרוץ התברר כי אין זה שלומקה. היה זה איש משלנו, אך אחר, נשארתי ללא מורה דרך, ללא קשר עם אנשי, הבעירה האירה עתה דרכי וכונה אותי לנקודת מוצאי. במזפתה החרמנו סוס ועגלה ואלצנו את האכר להובילנו, הגענו לכפר צ׳רנוביץ. האיר היום והחזרנו את האכר.

ב־12 נפגשנו כולנו בנקודת המפגש חסר היה רק שלמקה בויארסקי שלחתי אכר להודע מה קרה לו, הוא חזר התברר, כי בכפר היו כ־100 שוטרים וכי היה זה הוא שנפל מכדור הפולני.

דכאון השתרר אצלנו שלמקה הצטרף אלינו בפרשו מהרוסים, הוא היה בחור נעים, חבר טוב ולוחם ללא חת.

את גדודנו מצאנו ליד הברזינה. טוביה לא היה, לא היה למי לדווח צנחתי על עגלה ריקה ונרדמתי.

אני לוחמים ונוקמים

בבקר יצאו מספר בחורים ללידא לבקר בגיטו, הם רצו להביא בגדים. במצוד אבד להם הכל.

אנו המשכנו ללכת, הגענו לבסיסו של קסלר ואנשיו מנליבוקי, הם היו מלאים בכל, הכפר הסמוך קלציסצ׳ נשרף ע״י הגרמנים ואנשיו נרצחו וכל גדולי השדה נשארו במקום גדולם.

טוביה קבל פקודה להכניס את הגדוד אל עמק הערבה ולהגיע בעצמו למפקדת המחוז ליד נובוגרודק. הוא לא הלך לבד הוא לקח עמו בחורים לוחמים. היה בדעתו להביא עוד יהודים למחנה ולוחמים במיוחד.

אני נתמניתי עוזר מפקד לקסלר והוראות ניתנו לאסוף תפודים ככל האפשר, לחפור בורות ביער להטמינם לחורף. פקחתי על האסיף, ארגנתי את המשפחנים עזרתי להם, הטמנו אלפי פודים תפודים, טוביה חזר עם מספר גדול של לוחמים יהודים, גדודנו גדל. פעולתנו הקרבית גברה ורבתה, עתה חבלנו ברכבות הרסנו גשרים, מקשנו כבישים. אני סופחתי אל פלוגת אבירים לוחמים בפקודו של עשאל בלסקי, חיי קבלו תוכן רב, טוב היה עם הבחורים האלה לשתף מעשה.

לעת זו היינו יוצאים לפעולות מרוחקות במחוזות לידא־נובוגרודק.

פעם נודע לנו, כי למחרת יעברו 30 משאיות גרמנים הנוסעים ללידא להביא מצרכים. אותו לילה יצאנו לדרך מיקשנו את הכביש בשלשה מקומות מהם אחד מתחת לגשרון סמוך לעיר.

עם בקר עלתה מכונית גרמנית ראשונה ויושביה השמימה. זכר לא נשאר מהם. הגרמנים הניחו, כי מוקש ראשון זה הוא גם האחרון והמשיכו ובמהרה התנפצו עוד מספר מכונות לרסיסים יחד עם החילים הנצים.

היה זה יום גדול בשבילי. כמאה ועשרים חיות טוהרו מעל פני האדמה ורגש הנקמה הוסיף עדוד לכולנו.

קרה גם שהנחנו מוקשים ולא הצלחנו, המפקד שלח אותי עם יהודה לוין לבדק סבת הדבר. בשעה 12 הגענו למקום המיקוש בזהירות רבה, כאן לא היו גרמנים נעים והיינו שקטים, כשהגענו לתעלת הנקוז ראינו, כי מסביבנו רצים גרמנים ואין דרך חזרה, הם רצו כמתכוונים לתפשנו חיים, 50 מטר הפרידו בינינו, מתחתי את הרמך שלי ועקרתי מן המקום, הם כבר הספיקו לשלח אחרי כדוריהם ברדים, ברדים. נסים קרו שלא נפגעתי, שלא נפגע חברי, או שני הסוסים שלנו, חמקנו דרך החוה אל היער. הסוסים משכו קדימה כשכרסיהם נוגעות כמעט בקרקע, נצלנו.

למחרת עברנו באותו מקום, האכרים נבהלו והצטלבו, הם החלו להאמין בתחית המתים.

מפיהם נודע לנו, כי הגרמנים מצאו את המוקשים ופרקום ושמו מארב מתוכנן לנו.

מאז החילונו במשחקי אריבה ואריבת נגד, התרכזנו בעיקר במיקוש רכבות, אם כי הפסים נזרעו בונקרים לכל ארכם וגרמנים שמרו עליהם. עבדנו בלילות ובין בונקר לבונקר, התאמננו בכך, הסוינו את המוקשים כך שהם טילו עליהם ולא הבחינו בהם אולם מסמר שבלט והוצמד לפסים הפעיל את המוקש רק בגעת בו גלגל רכבת.

ספטמבר 1943 חוסל גיטו לידא

הגיעתנו ידיעה, כי הגרמנים מוציאים יהודים מגיטו לידא לכוון בלתי נודע. אחדים מהם הכינו להם מחפרים ותעלות מוצא מהגיטו ועזבוהו, אחדים קפצו מן הרכבות ברוצן והגיעו אלינו, מאנשי וורונובה היתה רק משפחת החזן קאנאפקי, ממשפחותינו אף איש לא היה, לבי נשבר, כאב לי ביותר על שמשולם אחי הצעיר לא היה, היה לו הרי רובה, הוא אמר הרי, כי יברח ברגע האחרון ? הוא רצה להיות עם ההורים ? האם סייע להם בזה שהפקיר עצמו והוא... בקשי בן עשרים ?

אחר כך סופר, כי כולם הובלו למינדק.

הגיעו אלינו גם יהודים מגיטו נובוגרודק גם הם חפרו תעלה להם מבעוד מועד. הם היו השאירים היחידים של יהדות גיטו נובוגרודק. גדודנו קיים סדנאות שונות לשרותנו ולשרות הפרטיזנים האחרים בערבה, גם בית חולים היה לנו.

בסיסנו עשה רשם של עיר, רחובות, בית חולים, מחפרות, נגריה, סנדלריה, מאפיה גדולה לאפית לחם, בורסקה לעבוד עורות ובית מרחץ כללי.

גאותנו אז וגאותי עד היום הוא זה שאצלנו יכלו לחסות גם יהודים קשישים, בשל גדודנו נצלו גם הם, מספרנו עבר מזמן את אלף האיש, עברנו כבר את המאה הראשונה של האלף השני. נטלנו על עצמנו את הטרח הזה של טפול באנשים מוגבלים בכשרם הקרבי והכללי, הם הביאו לנו תועלת יכלנו לנצלם בסדנאות, אפשרנו להם לחיות בהרגשה של דרושים של בלתי מיותרים.

היותנו עיר, היותנו ערוכים לחיות, הערכתנו את החיים ואת ההצלה כל זה הרגיז את הרוסים מתמיד, אחינו שכנינו למחתרת של חיים ומות, הם חפשו להם תואנות איך לפרק אותנו, איך להפנות מרצנו הצעיר למענם, ואנו רצינו שני דברים שהם שלשה: נקמה שהיא גם השמדת האויב והתשת כוחו, אך עיקר תוכננו היה בקדוש חיי כל יהודי בהצלתו, למען יחיה ויבלה את האויב וירבה את העם ונצח ישראל ינצח.

עמדנו מול אויב משולש הגרמנים, הפולנים הלאומנים והפרטיזנים הרוסים, אלה האחרונים ידעו איפה למצא אותנו. ביער הם היו אויבנו המוחשי ביותר, זכורים לי קני מקלעים שלהם המופנים אל מול פני לא פעם, תמיד מצא משהו שלי חן בעיניהם, סוסי, נשקי או בגדי, זה היה ההבדל הבולט בינינו לבין הגויים חברינו. תודעתם הלאומית היתה כל כך רדודה עד שתוך ימים מסוימים, לאור דברי תאוה היתה כל התודעה מיטשטשת וכלה, אצלנו היא עמקה עד אין שיעור ונתמשכה לימים מרובים.

הם היו שודדים את מזוננו בהיותו בדרך אלינו, תגרות לא ספורות זכורות לי אתם, כאשר רצו לעשק אותי בדרכי לבסיס עם מזונותינו.

הם פחדו לנסוע למקומות מסוכנים, לשדות נטושים לאסוף יבולי־הפקר, הם חכו שאנו נעשה זאת ואז הערו גבורתם נגדנו. לא פעם מחצו לי ראשי למען גזול לחמנו, אך טעם ההצלה חיזק אותי ולא יכלו לי.

פעם בשעת המצוד הגדול, הלכתי עם חברים לחפש, לאתר מקום להעברת בסיסנו, היה זה ליד לוגמביץ, נתקלנו בחבורת פרטיזנים רוסיים, מזוינים היינו במיטב נשקנו, אללי לנו, תת מקלע אחד רובים מספר ואקדחים, בבת עין היו הם לנו אז, אך הם רצו לפרקנו מנשקנו זה. מספרם היה עדוף מאד, הם הקיפו אותנו, הם נטפלו אלי התפתחה התכתשות איבה איומה, בסוף הוציאו את הבריח מתת־המקלע הפילוני ארצה ותוך כדי שכיבה המטירו על ראשי מהלומות קתות, הם הממו אותי ואז... הם בצעו זממם וספקו את תאותם: גנבו לי את השעון שבכיסי האחורי.

הם גם לקחו את החותמת של פלוגתי ואחר כך זיפו בה עובדות בשמנו, הם שדדו והחרימו והחתימו אותנו. את חולצתי הפשיטו וחגורתי, אך מנשקי לא נפרדתי, כשהלכנו לקחו אותי חברי לנחל הקרוב, רחצו את דמי והנחל האדים מדמי שנשפך על ידי חברי למטרה כביכל, ראשי היה נפוח וכבד, עיני היו עששות וכל גופי — חבורה אחת כחולה משחירה.

כעבור חדש הגיעה אלינו ועדת חקירה שכולה רוסיים לחקר בדבר, אינני יודע מי גרם לכך, אני אז ישנתי על העגלה עיף מאד משליחות שקיימתי, העירו אותי. כשנגשתי הכרתי ביניהם את זה שהתנפל עלי ראשון, רציתי לקחת נקמתי ממנו, טוביה הניא אותי מזה, הועדה ישבה על גדע עץ, הם עשו רשם טוב, אך כששאלו אותי מה התרחש אזי עניתי:

— שאלו אותו הוא יודע את כל הפרטים.

ועזבתי אותם במופגן.

אז רק ספרתי לטוביה את פרטי המקרה. מי הניע אותם לחקירה, מה היו תוצאותיה לא ידוע לי עד היום.

בריחת הפרטיזנים היהודים משורות הרוסים גברה והלכה, ספורי הבחורים על האנטישמיות העוינת הפעילה הלכה עלינו חרדות. מיום ליום גדל מספרנו מיום ליום חשבתי ואמרתי:

— מי ידע מה היה גורל יהודים נצולים אלה שבגדודינו לאחר שנחלצו מהנצים, הם היו ודאי נופלים קרבן בידי הפורעים הנוצרים למיניהם אחיהם לנשק ולהצלה.

וחזקה מסקנתי, כי גדודנו ומעשינו שהיו בהם משום מאבק חשוב להצלת יהודים לקימם ולהחיותם עד בוא הגאולה. הפך גם בדיעבד מקלט לקרבנות אפשריים אלה.

רבים היו המקרים שיהודים נצלו מהנאצים ונורו אחר כך על ידי חבריהם למטרה ולנשק המוליך למטרה, רבים היו המקרים שפרטיזנים יהודים נשדדו משארית אמצעי חיותם והופקרו למות שברעב ונשול, כשם שרבו המקרים שיהודים נצולים נשחטו והומתו על ידי שכנים ומכירים ופרטיזנים רוסיים.

מחשבות זכרון אלה מעמיקים בי הערכתי לטוביה בלסקי, הוא האיש אשר כל מכיריו התקוממו לו, כאשר הגיעו בהתחלה נצולים להצטרף אלינו והוא רצה לקבלם וקבלם לגדודינו. הם היו בדעה, כי מספר גדול יכביד על נייעותו של הגדוד ויסכן קיומו בשעות מצוד ומצור.

טוביה עמד בלחץ. לבו היהודי החם רצה להציל יהודים יותר ויותר, טוביה יזם גם הצלת יהודים על ידי הוצאתם מן הגיטאות וזכותו בכך גדולה מאד.

יציאת יערים

הגיעו ימים אחרים, נחתים רוסים ומכשירי אל־חוט בישרו את מפלת הנאצים והתקוה הנצה. קבלתי מכתב ממסתיר ילדתי, כי מצבו הורע, כי הגויים הבחינו שהילדה יהודיה ויש לבוא לקחת ממנו את הילדה.

קבלתי סוס אביר, עגלה ומספר אנשים ונסעתי. למיטיבי לקחתי דברי אכל לעזור לו במצבו הקשה. כשהתקרבנו למקום נעצרה כבודתנו בחורשה הסמוכה ואני עם אשתי הלכנו לבית האכר, משנכנסנו הביתה והילדה ראתה אותנו, היא נרתעה מפנינו והתרחקה. ניסינו לשדלה בכל הדברים הטובים שהבאתי לה, זה לא עזר. שעה ארוכה נמשך הדבר עד שנעתרה לנו.

הגיעה שעת הפרידה פרצו מיטיביה בבכי, קשתה עליהם פרידתה, האם הלכה מספר קילומטרים אחרי העגלה והתיפחה.

— הבית התרוקן איך נחיה בלעדיה ?

בינתים דובר על נסיגה כללית של צבא הנאצים. ממוסקוה דרשו למקש את דרכי נסיגתו. עלינו הוטל לפעול בסביבת נובוגרודק. יום תמים הכינונו את המוקשים, תוצרת עצמית שאת הפריטים החשמליים אני התקנתי יחד עם לייבקה פדרמן.

עם חשכה יצאנו לדרך, היינו 11 איש ועשאל בלסקי בראשנו. אחרי 24 שעות רכיבה הגענו למקום ליד סטנקביץ מקום הולדתו של טוביה, מקשנו את כל הדרך ועלינו על גבעה ליהנות ממראה פעולתנו.

עם בקר ראינו את ההתפוצצות, את הגרמנים המתרסקים ולבנו רחב מנקמה, אך מיד הוקפנו גרמנים ולא היה מנוס, נסוגנו למקום ביצות־עד טובעניות, מקום הידוע לעשאל יליד הסביבה והסתתרנו יומים טבועים בבצה, אז רק חמקנו.

במחנה נודע לנו, כי סכנה חדשה מרחפת על ראשנו. הגרמנים מתנפלים על מחנות פרטיזנים וכפרים במנוסתם דרך היערות ושודדים בכוח ובקרבנות מזון ובגדים, פעם הם פשטו על מחנינו כשלא היו בו לוחמים מספיק ונפלו מאתנו קרבנות, הלב כאב על אלה שנפלו בימים של ערב גאולה, התנחמנו אחר כך כשתפשנו אחדים מהרוצחים הנאציים חיים, העמדנום למשפט בפני קרבנותיהם והזקנים מתוכנו כמו שמואל פופקה ביצעו את גזר הדין והרגישו את הטעם הטוב של הנקמה.

הרוסים התקרבו. קבלנו פקודה לעזוב את היער, היערות נתמלאו גרמנים בורחים נבוכים, מנינו אלף ומאתים איש יהודים מוצלים שנצלו ברגעים האחרונים ממש, הכינונו את המסע. יצא לי להשאר בין האחרונים. המסע נמשך לארך קילומטר אחד והדרך היתה מסוכנת. אויבינו שרצו ביערות. מחננו התנהל לאטו. הדרך היתה זרועה גופות נאצים נפוחות. נאלצנו לדרך עליהן ולעבור, דממה שררה במסע, האבל צף ועלה, ידענו כי נצלנו אך לא ידענו לשם מה, לא ידענו לאן להועיד פנינו, היכן ביתינו עתה.

אחרי ימים מספר הגענו לנובוגרודק. מראה עיר הרפאים הטיל בנו צמרמרת. זהו מה שיגורנו. כאן בא גם הסיום המר :

מפקדי הפרטיזנים נצטוו להפריש את צעיריהם לרשות הצבא, אשר יטילם לחזית הלוהטת, נשתמעה מזה נימה אנטישמית מובהקת, ידענו כי יש בהם הרוצה לטשטש חלק היהודים במלחמה ובתוצאותיה, וכי הדרך לטשטוש הוא בהפקרתנו להורג לשדות הקטל.

כאן הופיע טוביה במלא אחריותו היהודית. הוא קרא לנו וספר את הכל למרות הסכון האישי שבדבר בסוף הוא אמר :

— חבריא פוצו לכל עבר וברחו לכם אם רוצי חיים אתם.

טוביה בלסקי יצר תנאי הצלה ליהודים לרבים בערבות אך את אקט ההצלה סיים והשלים במשפט מכריע אחרון זה. ואל נא יישכח הדבר, לו היו חבריו הרוסים יודעים זאת היה הוא משלם בחייו.

קיי ליסורסקי

תינוק במסה של שואה

ביום פרוץ מלחמת רוסיה גרמניה ה־22.6.41 היה בעלי בצבא האדם ואני הייתי לבדי עם תינוקי בן השנה ועשרים ושנים הימים בלידא.

אותו לילה הובער הגיטו המפורסם של לידא מכל הצדדים. אני ברחתי. בחיקי בכנף שמלתי נשאתי את התינוק ורצתי לעיירת הולדתי, לוורונובה.

בדרך עיפתי ונשארתי ללון בבסטון 10 ק״מ מוורונובה. באותו בית לנה גם הגברת לוין, אמו של יושקה לוין בבקר הגיעה עגלה מוורונובה לקחת אותנו הביתה. אבא הטוב דאג לכך, נסעתי הביתה, בקשתי את גב׳ לוין שתבוא אתנו, אך היא דחתה נסיעתה העגלון הודיע לנו, כי הגרמנים נמצאים בוורונובה והיא לא אצה לבוא למחוז שלטונם, באותו לילה הופצצה בסטון והיא נספתה שם הי״ד.

10.5.42 בשבת הוקף הגיטו בוורונובה ואחרי שלשה ימי הסגר החלו לירות לתוך הגיטו.

לפני זה הביאו הגרמנים ומשרתיהם את כל יהודי סולצ׳ניק, דזווינישק ובסטון לגיטו שלנו, הצפיפות היתה איומה והיריות שרקו וזעזעו. הכדורים התעופפו מכל צד, יהודים הסתתרו, כדי להנצל מן המות המוקדם. הם ידעו כי היריות וההסגר מבשרים את חסולם בכל זאת רצו לחיות עוד קצת.

בביתנו היה לנו בונקר מתחת לרצפה, היו בו אחד עשר יהודים, אנחנו לא נכנסנו לבונקר, חששנו שמא יתיפח התינוק ויסגיר את המחבוא, התינוק לא בכה, נדמה היה כי הוא יודע את המצב ומתחשב בנו.

ביום א׳ התרוצצו אנשי היודנרט וצעקו :

— יהודים צאו מן המקלטים לא יאונה לכם כל רע.

אך יהודים לא יצאו.

ביום ב׳ הוגבר המשמר, כל העיירה הוקפה והם הלכו מבית לבית והוציאו את כולם.

1800 איש הוצאו לככר. הם הצטוו לשכב על הארץ וצלמים עברו וצלמו אותם בשכיבה.

בנו של הרב מסולצ׳ניק שקיטע רגלים היה גם הוא נשכב. הגביטס־קומיסר ראהו מרחוק עמד ונגש אליו, שאל אותו מנין בא לו מומו זה, הוא ספר לו והגרמני הביע צערו, בפניו נכרו סימני רחמים והשתתפות בכאב, אך זה לא הפריע לו לחסל גם אותו. רגעים מספר לפני השחיטה ריחם רב הטבחים על קרבנו הקיטע.

מסביב עמדו שכנינו הגויים מזוינים באלות וגרזנים באתים וקלשונים ושמרו עלינו.

ניתנה הפקודה לקום וללכת לפנינו הלכו הורי ואחותי. בעלי היה מלא חרדה לגורל ילדנו. אני הבטתי על גוזלי והוא הביט בעיניו הקטנות, אלי ואל בעלי חליפות ואמר:

— הם לא יהרגו אותנו הם יתנו לנו ללכת הביתה.

הוא ידע שאנו זקוקים לרחמים והוא קבל על עצמו לנחמנו.

בהצטלבות הדרך עמד הגביטס־קומיסר וחילק את האנשים לחיים ולמות, הוא שלח את הורינו ישר, נצמדנו אליהם לחלק גורלם. אך הרוצח העדין דחף אותנו ימינה, ניתק אותנו מהורינו ושילח אותנו לחיים. הוא עדיין היה זקוק לנו. לי ולבעלי היו תעודות מקצוע, היינו דרושים לו.

נשארנו לשבת, שמענו את קולות היריות שחסלו את כל יקירנו, בגמר היריות נגש שוטר פולני ואמר:

— אל תדאגו, אתם תשארו לחיות.

כאילו היתה זו דאגתנו היחידה.

לפנות ערב אספו שוב את השרידים לככר, צלם שוב צילם אותנו, כנראה כדי להוכיח מה גדול מספר היהודים שהושמדו.

הם ניצלו מאתנו את כל תכשיטינו, זרקנו אותם לתוך מטפחות שהיו פרושות לצרך זה ונשלחנו הביתה.

אני כשהתרוממתי רצתי קדם לקברים, הם היו מכוסים עפר, אך האדמה כולה זעה, חלקי הקבר התרוממו כחזה גדול נושם ונושף, הם נקברו חיים או חצי חיים. ימח שמם של הרוצחים האלה.

*

אחרי 10 ימים נשלחנו לגיטו לידא. הורשינו לקחת רק מה שיכל אדם לסחוב, דפקונו ברגל עד בסטון משם הוטענו בקרונות משא והובלנו ללידא.

23.5.42 הגענו לגיטו לידא.

הגויים היו באים יום יום ל„בשר" לנו, כי עוד מעט וישחטו אותנו.

בעלי עבד בסדנא מחוץ לעיר, עם התקרב יום החסול ברחנו אליו הוא הסתיר אותי ואת תינוקנו בארון.

אמרתי לפעוטי, כי הפעם יש להזהר ולא לדבר הוא הגיש אצבעונו הקטנטנת אל פיו וענה:

— שה, לא לדבר.

והוא לא דבר, גם לבכות ידע בשקט, בכי שאינו נשמע.

נתגלינו כעבור מספר ימים והוחזרנו לגיטו.

באחרון של פסח ברח בעלי ליער. אני נשארתי עם פעוטי בגיטו, הוא חלה בדיפטריט, רציתי קדם כל להצילו ממחלת־המות אם כי הסכויים היו קלושים. כל חולי האסכרה בגיטו מתו מחוסר טפול מחוסר תרופות, מחוסר מזון, למזלי היה

בגיטו רופא יהודי צעיר (אוי לי ששכחתי את שמו) והוא לקח על עצמו להציל את פעוטי, לפי פקודתו רצתי בגיטו תוך סכנת נפשות ממקום למקום והשגתי נסיוב נגד דיפטריה, הרוקחת ראתה בצערי ונתנה לי את כל הצלוחיות שהיו לה. ילדי נצל, הרופא לא סר ממנו עד שראהו מתגבר על המות.

*

כשבא בעלי לקחת אותנו ליער רצינו לקחת אתנו את הרופא הצעיר. הוא לא הסכים, לא רצה להפקיר את דרי הגיטו להשאירם ללא טפולו המסור, מי הוא המחפש גבורה בגיטאות ואינו מוצא?

בלכתנו ליער היה יום אייר לוהט, חדש אחרי הפסח, קשה היה ללכת ולזה עוד תעינו ולא מצאנו שבילנו, אחרי יום תלאובות נכנסנו לפנות ערב אל גויה אחת, בנה היה שוטר בלידא רוצח נפשות, היא ערכה לנו שולחן מכל טוב.

הילד לא אכל, הוא אסף את פרוסות הלחם בידיו הענוגות וערך אותן סוארים סוארים, הגויה בקשה שנשאלו מדוע הוא אינו אוכל הוא ענה:

— אמא, הרי ארצה גם אחר כך לאכל.

ביער, קיילע גרודזנציק (שמיר) כבדה אותנו בפת לחם, פרסתי אותו לשנים. את המחצית השניה החבאתי. הוא בקש את שניהם. כשרציתי למנוע זאת ממנו ואמרתי לו, הרי תרצה גם אחר כך לאכל, הוא ענה לי:

— מה איכפת לך אמא, כשאין לחם האם אני מציק לך ודורש ממך לחם?

המצודים ביער תכפו והלכו, הוא כבר היה יותר חפשי ביער ונדמה היה, כי נגמל מזהירות היתר ושכח את תלמודו האיום מימי השואה, אך ברגע שניתנה הפקודה לזוז, להחליף מקום ביער מאימת המצוד היה מיד קופץ על גבו של בעלי, מוכן לרכב על כתפיו ולנוע-לנוד במרחבי האפל והסכנה. בזמן ההליכה היה שוב מסתגר ומתאפק מבלי לדבר, לבכות או לדרש.

ידענו בנדודים אלה רעב, טחב וקור שהוגיעו את הגוף ואת הנפש, אך הוא הפעוט היה נושא בשלשתם בקור רוח כמבוגר ולמעלה מזה.

היו ימים ביער שרעבנו ימים על ימים וקשה היה לי לראות בסבלו, אך הוא נחן בחוש מיוחד לנחם אותי בשעה שהייתי זקוקה לנחמה ובפסוקיו הקטנים היה נוסך בנו תקוה לימים טובים הקרבים ובאים.

מי תיכן רוחו של פעוט עברי.

זלמן דוקשטולסקי

בן וורונוה לגבורות נקם

עם פרוץ מלחמת רוסיה גרמניה ביוני 1941 הייתי בוילנא. הליטאים שמעו על תכונת המלחמה ולפני בוא הגרמנים נצלו את מבוכת הרוסים כובשיהם וערכו בהם טבח כללי, הצבא הליטאי עשה כאן מלאכה שלמה.

הגרמנים פלשו לוילנא ב־24 ביוני אותה שנה. חשתי את אפי שליטתם ונחפזתי לברוח משם סמוך לבואם. קדם הגעתי לביאלה ווקה בכונה להמשיך לוורונובה.

ביאלה ווקה היה מקום כריית הכבול של הפולנים. הגרמנים העבידו שם את היהודים בעבודת הכרייה, אך לא אלצום להתרכז בגיטו סגור. היתה זו הרגשה לא רעה וחשבתי להשאר שם, אולם משום מה הפיצו הגרמנים עצמם שמועה, כי בוורונובה חיי היהודים יותר מכובדים וחפשיים, כי וורונובה הנה פלך פולני ויותר ליברלי. עזבתי ונסעתי עם משפחתי לוורונובה.

לפני העיירה עצרונו שוטרים פולניים. הם חפשו את אחי קומוניסט משנים והחליפוני בו. נכלאתי על ידיהם.

בבית הסוהר מצאתי את יצחק דוילנסקי ועוד בני נוער, הפולנים עינו אותנו עינויים מרים, בחדרי הכלא ציפפו אותנו, יכלנו רק לעמוד לא יותר מזה, לא היה מקום. את הצרכים נאלצנו לעשות בתנאים אלה.

בערב יום כפור החליטו הפולנים וביניהם חברינו לספסל הלמודים ל„התנקם" בנו, הם הקיפו את הבית והמטירו יריות דרך החלונות. התכופפנו זחלנו אחד על השני ובנס נצלנו.

במקרה נזדמן שם הבורגמיסטר, פולני שברח מפני הרוסים והתגורר בוילנא. הוא היה נכה ואני טפלתי בו כבבן עירי וורונובאי בוילנא, דברתי אל מצפונו והוא שחרר אותי.

התגוררתי שוב בוורונובה. אצל יהודי אחד בקצה העיר. אשתו נתפשה פעם על ידי הפולנים כשראה זאת הבעל איש העולם התחתון יצא והרביץ לשוטרים

הפולנים, הם חזרו בלילה עם תגברת ואסרו את כל הגברים, הוא בינתים נעלם, הביאו אותנו לבית הטלפוניסטים, הם הפשיטו אותנו כביום הולדנו הכניסו אותנו אחד אחד לחדר אחד כיונו את הפטיפון ולקול מנגינות קצב הרביצו בנו עד עלפון, משהתעלף המוכה הוא נזרק החוצה. אני התאוששתי בחוץ וזחלתי עד שהגעתי לבית מכירים והם הצילו אותי.

למחרת פגשתי שוטר פולני מכרי משכבר, הוא התפלא על שאני עוד קיים בעולמו והבטיח לי, כי ממילא יהרגו אותי אף על פי שנצלתי הפעם. ברחתי אל אחיו של משה קפלן, גם משה היה שם. רציתי בכל זאת לשוב למשפחתי הייתי כחול כולי ממכות יבשות שהקרישו דמי, הרגשתי עצמי בודד וכואב.

חזרתי לוורונובה, הלכתי כושל ומפגר משרך רגלי בקשי. היה זה בפברואר 1942 השליטים ערכו מצוד על אנשי וילנא שהסתתרו בוורונובה, אספו אותם בבית הקולנוע והרגו אותם. ביניהם היתה גם אשתי בת וילנא, לא ידעתי זאת, אך לפני שנכנסתי לוורונובה פגש אותי אחד הוילנאים מלהקת אברהם מורבסקי, הוא נצל מן הטבח ויצא את העיר מחופש כגוי הוא לא התודע אלי ופנה אלי כגוי רחום והזהיר אותי מלבוא לוורונובה. חזרתי אתו לז׳רמון 16 ק״מ מלידא ואח״כ לקחני ללידא.

*

בלידא נהגו היהודים במדת מה מיחס ליברלי. ראש היודנרט ליכטמן למד בילדותו ובנעוריו בוינה יחד עם הגביטסקומיסר וקימו עתה קשרים טובים. גם כומר המקום היה ידיד יהודים ולכבודו הקלו הגרמנים בתנאי ההסגר, הגסטפו לא ראו זאת בעין יפה, פעם פרצו גנבים לבית הכומר והוציאו מביתו דברי ערך, הכומר מצא למחרת הגניבה מעיל עם טלאי צהוב והוא דרש להוציא אליו את הגנבים להכריחם שישיבו את הגניבה. הגנבים היהודים, והם באמת היו יהודים, רצו לגול מעצמם את האשמה המציאו תירוץ, כי לכומר כזה לא יעז אף איש לידאי להרע, אלא שכאן נמצאים יהודים זרים אנשי וילנא והם אשר התחפשו ועשו זאת, הם גם הוסיפו, כי הוילנאים שלמו שחד לראש היודנרט ולגביטסקומיסר שיחפו על המצאם לא במקומם. היתה זאת תחבולה אופינית לאנשי העולם התחתון, אך הגיסטפו נאחזה בזאת, מיד אסרו את השנים, את היהודים אלצו להתכנס במגרש העיר ואנשי העולם התחתון עברו והצביעו על היהודים הזרים הנמצאים בתוך הנאספים, הגסטפו אסרה את כולם ובתוכם נאסרתי גם אני.

עשרה ימים ישבנו בכלא, כששים איש היינו וליכטמן בינינו. ביום העשירי לפנות ערב הוציאו את כולנו להורג, במקרה נשרטתי רק, דמי זב וקרסתי מהלם רב, הבאים אחרי כסוני, שכבתי שעות, בלילה התאוששתי הצטערתי על שאני חי, חיי היו חסרי תוחלת בדידותי דכאה אותי והעכירה רוחי, התרוממתי וראיתי לידי עוד שנים במצבי. הכרתי אותם היו אלה פרלשטין וקנסקי שני וילנאים מכירי, רצנו אינסטינקטיבית עברנו את הגדר וברחנו, אני נכנסתי לבית סלומניצקי, שרפתי את בגדי המדוממים, ולבשתי אחרים.

למחרת יצאתי לרחוב, נגשתי אל בית הצבעים, הם נהנו מתנאים יותר נוחים כאנשים שהגרמנים זקוקים להם באפן פרטי, מצאתי שוב את משה קפלן שלנו.

ליהודים נודע בארח פלא, כי נשארתי בחיים. קרוב שלי הסתתר אצל גוי והוא שלח אותו לחפש אותי ולהביאני אליו. הלכתי אתו, לקחתי גם את פרלשטין רצינו להגיע לביאלה וואקי. החורף היה בעצומו ידעתי כי אמא הסתירה לנו בגדים אצל מכירה שלה נוצריה. הודעתי לאמא שאני זקוק לבגדים, ואמא מסכנה הלכה אל ידידתה לקחת משהו משם בשבילי בשביל ילדה הגדול, הגויה הסגירה אותה וגם אמא נרצחה. בדידותי העמיקה והכבידה. נמאסו עלי חיי ונמאס לי להיות חיה נרדפת. בכל זאת המשכתי לחיות וכל יום שהצלחתי להשאר בחיים עורר אותי להמשך הצלת עצמי.

בביאלה וואקי עבדו עדין היהודים בכריות הכבול והיו חפשיים בתנועותיהם, אני החלטתי בכל זאת להמשיך לברוח, על יד הפושצ׳ה בקשנו גויים שיעבירו אותנו לתוכה. קוינו, כי נמצא שם פרטיזנים. השמועות על המצאותם שם גברו מאד, הגויים דרשו מאתנו תשלום תמורת הוראת הדרך לתוך הפושצ׳ה.

הם דרשו תבואות דגן ושיפון, נאלצנו לפלס דרכנו לבדנו, בכפר סורוק טטרי (40 הטטרים) מצאתי טטרי אחד, נוטה לשיחה. הוא ספר לנו, כי כל לילה באים הנה „בנדיטים" הגוזלים מהם מזונות ובשר. הבינונו מי הם הבנדיטים, חקרתי וגיליתי, כי בסביבות רדין־אייזישוק נמצאות „כנופיות" אלה, ארגנתי חבורה של שנים־עשר איש (ביניהם גרישקה גורביץ אח"כ סגנו של יצחק שדה מפקד הפלמח, לובה כץ, עובדת האוניברסיטה ועוד), השגנו נשק תוך סכון רב ואבוד ימים איומים, הלכנו אל פושצ׳ת נאצ׳ה שליד רדין.

מאי 1943 — אנו ביער

תוך תלאות ומצוקה, רדיפת גויים וסכנות הגענו לפתח היערות, את דרכנו עשינו בכוח הנשק שבידינו ונכונותנו ללחום ולחיות.

שאלנו את אחד הגויים בשדה, אם יש פרטיזנים בסביבה. הוא נבהל, אך בחרדתו הכפולה ענה:

— אם תשארו כאן הלילה תמצאו משהו.

היתה זו תשובה דיפלומטית פרימיטיבית, אך משום מה האמנו לו.

הסתתרנו. נרדמנו חצי ערים, עם שחר שמענו טריקת עגלות, יצאנו ממחבואנו בשביל נשתרכו עגלות עמוסות אכל. ידענו כי נתקלנו בפרטיזנים, קרבנו אליהם בקשנו להלוות עליהם. הם ערכו לנו חקירה מדוקדקת. כשהודענו להם שאנו מידידיו של קוניכובסקי מוורונובה והוא היה קומוניסט מפורסם ומנהיג פוליטי של הפרטיזנים האמינו לנו, בכל זאת השאירונו במחנה שלהם בצד עד אשר יבוא סטנקבייץ המפקד.

בסוף היום בא סטנקביץ צנחן רוסי נועז ואתו סגנו, משנגשו אלינו צנח הסגן מסוסו מהתרגשות. התברר שאין הוא אלא ליובה אחיה של לובה כץ, הפגישה היתה יותר מנרגשת. צורפנו לפרטיזנים.

פעולות הפרטיזנים ידועות, שותפנו בהן, התחלנו לחיות, כבודנו הוחזר לנו, התקוה לנקמות הסתירה כל אפשרות של סכון ומחשבה עליה.

אני עם גריישקה נשלחנו גם לעתים לקיים את הקשר עם נליבוקי — המחוז המפקדתי שלנו.

בדרך נודע לנו, כי בסביבות אישישוק מוסתרים יהודים אצל גויים וכשאוזל אצלם מקור התשלום נטפלים להם מטיביהם ורוצחים אותם, החלטנו לעשות על דעת עצמנו מעשה יהודי נפרד, באנו בלילה אל גוי שרצח יהודי, רצחנוהו והשארנו הודעה: גוי זה נרצח בשל פשעו נגד היהודי שהסתתר אצלו וכך נעשה לכל אחד מכם, אשר יעז לרצוח יהודים, או להסגירם לגרמנים ולאחרים.

עשינו זאת בשלשה. אלינו הצטרף גם ניומקה רוגובסקי (חבר אגד בחיפה) הדבר השפיע, פסקו הרציחות.

דצמבר 1943 — קרבות ואנטישמיות רוסית

מגיטו וילנא הגיעה משלחת. נמסר, כי יש אנשים המוכנים להסתכן לצאת ליערות, הפגשנוה עם סטנקביץ נשאלנו מי מוכן ללכת לגיטו להציל את האנשים, הסכמתי. דרשתי שיתנו לי עוד 12 איש ויצאנו.

בביאלי וואקי חנינו. ששה יצאו לגיטו, ששה נשארו למקרה שיושמדו הראשונים. נכנסנו לגיטו מבלי שירגישו זאת הגרמנים ועוזריהם היהודים ידעו על בואנו. מיד נקראנו אל גנס יו"ר היודנרט ודסלר מפקד המשטרה היהודית לפני שניסינו להסביר את צעדנו שלף דסלר את אקדחו ודרש באיומו, שנסתלק ומיד, גנס שמע לנו, אך הסכים לתת לנו לשהות בגיטו בתנאי שנתחייב לא להוציא אנשים „זה עלול להמיט שואה על הנשארים". ידענו חששו, האיש היה הגון לפי דרכו, הבטחנו לא לקחת אתנו אנשים.

שהינו בגיטו מספר ימים ויצאנו... עם ארבעים איש. מרביתם צעירים לאומיים בהכרה, בדרך עלינו על מארב גרמני, התפתח קרב, אחדים נהרגו לפני הגיעם ליער.

בנאצ'ה בגדוד בשם „לנינסקי קומסומל" היה המצב קשה מאד. במשך העדרנו היו מצודים וקרבות, האנשים היו חסרי נשק, הוטל עלינו להעבירם לנליבוקי.

בדרך נסוגו הפרטיזנים שלנו מפני הפולנים הלבנים, אנו נסוגונו לרודניק, שם היה כבר דסנט רוסי, באותו זמן הגיעו שמה פרטיזנים מגיטו וילנה עם אבא קובנר. היה עלינו לסייע להם. תכננו החדש היה לעזור למי שניצול היערה, ולהציל יהודים חדשים. חזרנו לסביבות וילנה והוצאנו עוד קבוצות מצטרפים לפרטיזנים בשובנו באחת הקבוצות האלה נכנסנו בקרב עם פולנים מזוינים. חיים לזה, עתה מזכיר ראשי של קופת חולים לאומית אבד אז ידו. מספר פעמים מצאנו ביערות יהודים תועים, מסתתרים ביערות נדחים ומנותקים מכל חוט של תקוה ובטחון, בורחים מפני הצורר החדש, שעלה על עקבותיהם, לאחר שנצלו מצפרני הנצים צרפנו אותם אלינו והגינונו עליהם עד צרופם אלינו, בין שרידים אלה היתה לזיקה וינשטין, עתה עובדת הועד הפועל.

בסביבה זו ידענו קרבות מתישים וקשים ותמיד עם הפולנים הלבנים, אשר

ברצותם לזכות שוב במולדתם רצחו בינותים יהודים ששרדו. מדי פעם בפעם נאלצנו לסגת ממקום חנייתנו, כדי למנוע קרבנות. באחת מנסיגותינו אלה נותק הקשר בינינו לבין יחידתנו. נתקלנו בפרטיזנים של נרוצ׳, מיחידותיו של צ׳פאייב המפורסם, אשר פעל בשטח וילנה. מפקדם לונקה צרפנו אליו בתפקיד קבוצה ממקשת.

התחלנו במיקוש רכבות משלוח צבא גרמני. עברו שבועיים שכולם חבלות ומיקוש, סכון וקרב. חזרנו לבסיס עם שלל, בידי מכונה יריה ר.ק.מ. פולני ולטוביה שרס, חברי לפעולות אבטומט גרמני. אחינו לנשק הרוסיים נטפלו אלינו בצורה גסה ונטלו מאתנו את נשקנו המשוכלל. היתה זו אנטישמיות מובהקת. לא התחשבו בצרך שהיה לנו בכלים אלה בתפקידנו המסוכן עינם היתה צרה ביהודים המזוינים יותר מהם, למזלנו היה מפקדנו המשותף מרקוב נשוי ליהודיה באנו אליו ספרנו לו את המקרה הסברנו לו את חששנו. הוא הבין אותנו קרא אליו את מנהל היחידה „לענינים מסוימים" וציוה עליו לעשות להחזרת הנשק. ברור שהיה ריטון אנטישמי מובהק הם התקוממו בנפשם להחלטתו. אך הוא הסביר זאת להם יפה :

הנה תראו יהודים אינם רוצים להתבצר במטבח הם רוצים בקרבות, הם אנשי מלחמה ובזאת הם אחים לנו.

מעשים ומשימות

צורפנו לפלוגה מיוחדת ותפקידנו החל להיות מותח ומענין.

במקום אחד בשם פטרוצ׳י קרה דבר מענין, סוצקובר וקצ׳רגינסקי, שהיו בקרבתנו באו אחר כך לראיין אותנו וכתבו על זה.

הדאר מפוסטב ומויליקה ומנרוצ׳ היה צריך להגיע ולא הגיע. שיירת הדאר הגרמנית פחדה. היו יוצאים בשני הלקים חלק מצד אחד וחלק מצד שני, נפגשים באמצע הדרך ומוסרים אחד לשני.

ליחידת הרגול שלנו נודע הדבר ויצאנו למארב. שכבנו מספר שעות במארב עד שהגיעה משטרת מיאדזשול עם הדאר, נתנו לסיירתם הראשונה לעבור, התקפנום מאחור והסלנו את כולה.

היו אלה בילורוסים ופולנים בפקודו של גרמני אחד, היינו שכורי נצחון נכנסנו לכפר ושם שתינו והגענו לשכרות ממש: למזלנו לא היתה וודקה בכמות מספקת ושמרנו קצת על פכחות, אחרת מי יודע מה היה קורה, הגרניזון של פוסטב הגיע בינותים לנקודת המפגש ועלו עלינו כלומר נתקלו בנו התפתח קרב, שנמשך שש שעות.

הסביבה היתה משובצת פרטיזנים והם נזעקו לעזרתנו, אך הם הגיעו מאוחר, בתום שש השעות חסלנו את כל הלוחמים לצד הגרמנים ולקחנו 20 שבויים.

השבויים היו אנשי הסביבה, הפרטיזנים מקומיים הכירום מאוד וכל אחד רץ אל המפקד לבקשו שימסור אותם לידיו איש הנקמה ליכחה לבות כולם. המפקד קיים משפט כיאות, הפסק היה ברור. הוצאנו אותם להורג ובצורה שהיתה נקוטה בידיהם, הם חפרו לעצמם את הבורות ואנו עשינו את היתר. לא יכלנו לבזבז עליהם כדורים.

השתמשנו בסכינים. הרגשנו את רגש הנקם על כל צדדיו ומרכיביו גם את הבחילה שבו.

*

אספר על עוד קרב. שגם הוא יסודו בטהרה. הלכנו לכבוש מחנה של צוררים ליטואניים, באותו מקום נפל בחור, אחד הגבורים שקיבל אחרי מותו עטור „גבור ברית המועצות" איצקה בלאט היה שמו מגלובוקה, הוא היה עובר את הקוים הגרמניים ומבצע פעולות מסמרות שער. כשעמדנו לכבוש את המחנה, הוא רצה בלשונו הליטואנית המובהקת לשכנע אותם שיסגירו את עצמם לידינו ללא קרב ולמנוע מאתנו את הסכון, הם כבדו אותו בכדור מקרוב בצורה השפלה ביותר כיאות לפחדנים. שנה וחצי היינו בפרטיזנקה, ידענו קרבות לא מעטים, אך זה היה, נראה לי, הקרב המענין ביותר.

כאנשי צ׳פאייב נאמר לנו לנהוג כיאות לשמו, הוי אומר לרצוח כל גרמני בהמצאו, השתדלנו לנהוג כמצווה, אך היו לנו גם שבויים גרמנים, שהשארנום לפי הוראה ממוסקבה והם שיתפו אתנו פעולה. כשהשתחררנו השארנום בחיים, הם הוכיחו את נאמנותם. אלה ודאי היוו אחר כך את היסוד של גרמניה המזרחית. ולא יכלנו להרגם. כי האינטרס הרוסי האימפריאליסטי, הועמד אצלם מעל לאינטרס הנקם האנושי הכללי והיהודי בתוכם.

בנרוצ׳ רוכז כוח מחץ פרטיזני פעיל ותוסס, נאלצנו בתוקף מצבנו להתמיד במאבקים וקרבנות, ההסגרים הנאציים על היער אילצו אותנו לעמוד על הנפש, חיינו גם בבונקרים. האיום הנאצי המשיך לרדף אחרינו, נאלצו ללחום וזה אשר נתן את טעם לקיומנו הקשה שהופרע מדי פעם באימי מות מתקרב, ברור אפוא שזה אשר המריץ את היהודים יותר מאשר חלקים אחרים. הצטיינה במיוחד יחידתו של פודפולני בחור עז כנמר, שהטיל חתיתו על כל הסביבה, הגענו לידי כך שכל היער הזה שנמשך עד ברנוביץ נליבוקי, עשרות קילומטרים בעמק וברוחב היה בידינו יכלת לעבור בו רק באשרה פרטיזנית, בעוד שהישובים מסביבו היו בידי הגרמנים.

הישובים היו אומללים מאד הגרמנים שרפו בתיהם, כי חשדו בנאמנותם לפרטיזנים ואנחנו הטלנו עליהם מכסות כבדות של מזון ולקחנו מהם בכוח.

*

באחד במאי 1944 הוטל עלינו מטעם מרכזנו ברוסיה לפוצץ את פסי הרכבת לכל ארך הדרכים מוילנה ועד החזית בקרבת הנימן. היתה זו מתנת החג שהגשנו לרוסיה „אמנו". בצענו את המשימה ועד יום 22 ביוני אותה שנה היו הפסים פצוצים ומפורקים. אז החלה התקפת הנגד של הרוסים מסטלינגרד ומבצענו סייע להם בהרבה. הגרמנים מנותקים מקוי תעבורה שלהם רותקו למקומות חולשה מפורדים ממרכזי פקודם ומפלתם נתקרבה מיום ליום.

מבצע זה נעשה ברובו על ידי יחדות יהודיות ביחידתנו היה טבקי שרס, מגיד, קוצ׳ר ואחרים, השתדלנו לפעל לחוד כיהודים לשם הדגשת חלקנו במשימות.

אחרי זה הוטל עלינו לכבוש את מיאדזול, עיירה העומדת כולה על אגמים, שהיתה עוד אי גרמני כבוש בידיהם ומוגנת בנשק גרמני כבד. כשכבשנו אותה מצאנו בין השבויים פרטיזן רוסי שבגד בנו ושימש מפקד סיירת ומשטרה אצלם.

ושוב בוורונובה

כשנפגשנו עם הצבא הרוסי הבחנתי באחד מקציניהם שהוא יהודי התודענו שנינו ופרצנו בבכי כיוסף ובנימין בחומש, הוא הסביר:

— בכל מקומות בואי מצאתי רק זכר ליהודים וסמני השמדתם ללא זכר, לא האמנתי, כי יש עוד יהודים חיים.

מיום זה עד לאחודנו עם הצבא האדם עברו חדשים של מתח קרבות ונקמה.

חשבנו לשוב למקומותינו מרעיפי נחמה על שרידי יקירינו בהם. ואלה לא היו.

וילנה היתה בחלקה הרוסה אך בחלקה עומדת על תלה, מצאתי בתי היהודים שנשארו, תפושים בידי גויי הסביבה, טבקי שרס כן מצא את אביו ואחיו בחיים.

נתקבלתי בכבוד גדול על ידי הרוסים שחשבוני לאחי הקומוניסט מאז משטר פולין. הם מסרו לי תפקיד מכובד, להיות מפקד משטרה בטורגל, הלכתי שמה החילותי לארגן את המשטרה והנה פגש אותי במקרה בהור יהודי, שהיה אתי יחד בחפירת הכבול כשברחתי מוורונובה ויזמן (היום בנתניה) והוא אמר לי כלך רגליך מכאן, כשיודע לגויים, כי אתה יהודי ירצחוך בלילה, מבלי שאיש יגיב על זה. הסתלקתי לוורונובה.

אוגוסט 1944. מצאתי שם את דוילנסקי, מאיר שמיר, ספרו לי היה שם ועזב, קפלן היה בצבא הרוסי, היו עוד מספר אנשים ביחוד נשים, ושוב אותה העגמה בתים יהודיים תפושים בידי גויים והגויים מתהלכים ועושים בוורונובה כבתוך שלהם ללא נקיפות מצפון. נתמניתי מפקד הכבאים במקום, מצאתי בכבאים את כל רוצחי הורינו, שהיו הסוהרים שלנו בסוהרי הגרמנים. כשהודעתי על זה לשלטונות ענו לי:

— ידענו גם ידענו! (זניעם דא זנאיעם)

לא יכלתי להמשיך בוורונובה, הגויים היו רוצחים כל יהודי שנקלע להם יחיד ביניהם, אתי היה דוילנסקי. לשנינו היתה הרגשה קשה. עצם הדבר שאתה מתהלך בעיירתך שלך, נפתחות דלתות לקראתך ונדמה לך, כי הנה יופיעו פנים מוכרות ויקרות לך ומופיעים במקומם גויים יורשי עמלק, דבר זה דיו לקטל בך כל רצון לשהייה במקום זה.

בינתים בא משה קפלן. גם הוא היה בדעה, שיש לעזוב את העיירה, בצבא האדם חסרו ספרים, נסעתי אתו, ערקתי למעשה מתפקיד, אך לא יכלתי אחרת.

היתה לי בכל זאת הרגשת אחריות כלפי דוילנסקי, אולי יטפלו אליו שם באשמתי. באנו אל המפקד, שהיה שרוי בדאגה לבשר לחייליו, הצענו לו לנסוע לוורונובה, ששם בכל בית אפשר לקחת פרה. כך הבאנו את דוילנסקי אלינו.

כאן קרה דבר הראוי להזכר.

יחידתנו שרתה את פלוגת „נורמדניה־נימן" אלה טייסי הצרפתים שסיעו לצבא האדום. הפקוד היה בידי רוסים. החזית היתה עוד בעצומה. נפלו קרבנות אדם. רק

אותנו לא שלחו לקו החזית. משרצינו לעמוד על פשר הדבר ענה לנו אחד המפקדים :

— אותכם לא נשלח למקומות הרגה. אתם ששרדתם מעטים וספורים אסור לסכן אף איש מכם. בעולם אין עוד יהודים. הורגתם בכל מקום, אסור.

בגרדה שבגרמניה בא אלינו לבקור גנרל וולופיאנוב מהאקספדיציה של צ׳לושקין. המצב היה אז קריטי, שם נפל גנרל צ׳רניכובסקי הגבור היהודי המהולל, הוא בא להפריש אנשים לחזית זו מכל השרותים, אנו היינו ממש על הכוונת של וולופינוב, בא מאיור כהן מפקד הנ.ק.וו.ד הציג אותי ואת דוילנסקי כנציגי הפרטיזנים שלחמו כל השנים בערף האויב.

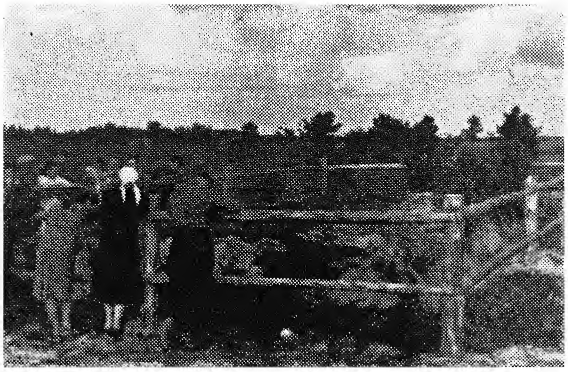
עמד וולופינוב הצדיע ואמר :

— כל הכבוד, על כאלה יש לשמור אל תשלחו אותם לחזית.

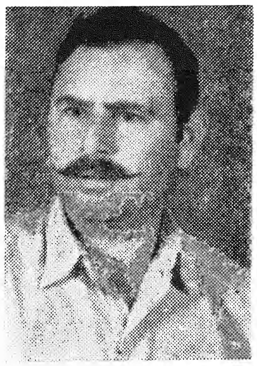
*

מעולם לא חשבתי עלי כעל לוחם קרבות, כעל איש מחתרת צבאית, מחבל ומישחית אלא שאין מדהמות בחיים. הנציזם השטני עורר בי את כוחותי אלה ולא רק בי ובחברי הוורונובאים הפרטיזנים, כך הטמין משטר זה לעצמו את זרע הכלייה של עצמו.

לקח זה הוא חשוב מאד ויפה גם לתקופות אחרות אל נראה את האדם כמו שהוא, נראהו כמקור לא אכזב של כוחות שהתקופה תולה בהם את תקותיה והם גלומים בו, ומסקנה זו השובה לימינו אלה ולימים רבים עוד בחיינו.

קבר האחים של הוילנאים בוורינובה
בו טמונה אשת הרושם

יקותיאל (קושקה) בויארסקי

ספורו של נער נוקם

באחד מימי מאי 1942 ראינו והנה העיירה מוקפת בחומת אנשים מזוינים. היהודים ידעו, כי הטבח מוכן, ההורים לא ידעו איך להגן על ילדיהם המבוכה היתה קשה מאד. אמי ז״ל אמרה לאבא:

מוטב שקושקה ילך. ישאר לפחות אחד בחיים.

הם בקשו מדוד מני־ריבה׳ס שעמד לצאת את העיר שיקח אותי. הוא הסכים. הייתי נער בן 16 בריא והוא הבין, כי לא אכביד עליו.

יצאנו בלילה, הגענו עד טושמנצה, מרחק של 8 ק״מ מוורונבה. נכנסנו לביתו של גוי אחד והוא החזיק אותנו יומים במתבן שלו. ביום השלישי בקש שנעזבנו, נודע לו כי חסד גויים זה עלול לעלות לו בחייו, הוא פחד. דוד לוין הלך אל אכר אחר לבקש ממנו מסתור, אנו נשארנו במתבן כשמטיבנו יצא וראה, כי אנו נמצאים בתחומו נחרד, הוא היה בטוח שלא רק דוד הלך, הוא התפרץ בחרדה רבה ודרש שנעזבנו ומיד.

לא היתה לנו ברירה ובאותו לילה יצאנו לפגש את דוד. הלכה אשתו, שני ילדיו שייקע וחונקה ואני הנער. לא ידענו לאן הלך דוד, אך איכשהו הגענו לאכר אליו רצה דוד לפנות, אלא שהוא כבר לא היה והאכר אמר לנו, כי דוד חזר לקחת אותנו וכנראה שהתעקפנו.

אכר זה ספר לנו, כי הלק מתושבי עיירתנו נרצה על ידי הנאצים ועוזריהם, עתה נרגעו הרוצחים ואפשר לשוב לוורוניבה. לכן עצתו טוב נעשה אם ננקט את דרך לידא כשנשוב לוורונובה. הלכנו אל מטיבנו הקדם ולבנו רע, שמא לא נפגש את דוד.

בדרך הילוכנו פגשנו קבוצת אנשים ההולכת מולנו. הם נבהלו וברחו, הבינותי שהם יהודים צעקתי לעומתם: יידן אנטלויפט נישט! האט נייסט קיין מורא!

והם חזרו אלינו. היתה זו רוחקה דוקשטולסקי, שני אחים שלה ואחותה.

הלכנו יחד לפגש את דוד ויחד חזרנו לוורונובה. באנו העירה לפנות בקר.

העיירה עמדה כבר בחרבנה. חלק מתושביה גלה או נרצח. את הורי כבר לא מצאתי. מכל המשפחה נשאר רק אחי הגדול הוא היה בבסטון בעבודה, השמועה על הטבח ביהודי העיר הגיעה לאזניו והוא נשאר בכפר ונצל. מי יודע לכמה זמן. גם דודי אבא׳קה נשאר אתו ושניהם חזרו עתה.

*

כעבור זמן מה העבירו את כולנו ללידא, נכלאנו שם בגיטו, עבדנו בפריקת בולי עץ ומרישים מקרונות רכבת והעמסתם על כלי תובלה אחרים. דודי היה נגר ושכנו בגיטו לידא היה מסגר שעבד במחסני הנשק של הגרמנים. המסגר היה מביא כל יום חלק אחר מרובה. עד שהשלים את הרובה כולו. את הקת וחלקי העץ שבו לא יכל היה להעביר והיה דודי מתקין בנגריה את החלקים האחרים. כך הגענו לרובה שלם ומתוקן.

רקמנו תכניות של בריחה. הרגשנו, כי קרוב היום בו יחוסל גם גיטו זה וטוב נעשה אם נקדים בריחתנו. רצינו ללכת לערבת נאצ׳ה שבסביבת אישישוק. דאגנו להעברת הרובים. היו לנו עשרים רובים, הם היו שארית תקותנו. הכנסנו את הרובים לחבית הצואה, שיהודי פולני בשם צוקרמן היה מוביל מחוץ למחנה. הוא היה יהודי טוב, את דרכו היה עושה יום יום עם חביתו לעיר ונהנה ממעמדו הנוח, בכל זאת הוא העביר לנו את הנשק במסירות נפש ליער. אנו יצאנו ליער זוגות, זוגות, בריוח של זמן ומרחק כאילו הלכנו לעבודה ונשארנו עם חשיכה ביער. שם הוצאנו את הנשק ממחבואו והלכנו.

הלכנו בלילות. עם בקר היינו מסתתרים ביער ובלילה חידשנו הליכתנו. ההליכה היתה קשה ומיגעת בחפזוננו. היו אתנו מספר בנות ממשפחת סטול שבבניאקון, הן עיפו ולא יכלו להמשיך. נכנסנו אל אכר אחד בלילה, הוצאנו את סוסיו והגענו ליער של נאצ׳ה לערבה הידועה.

בערבה זו היו משפחות יהודיות מאורגנות באוטריאד לוחם. הם אמצו אותנו תודות לנשק שבידינו. אני התקבלתי לאוטריאד כלוחם, למרות גילי הנמוך. הייתי נער מפותח, מצאתי חן בעיניהם. אמנו אותי יחד עם כולם והתכוננו להלחם.

בלילה הראשון העמידו אותי לשמירה ביער. הוציאו אותי לאמצע היער, לעביו והשאירוני לנפשי. היה לילה, הייתי צריך לשמור משעה 10 עד 2 אחר חצות, הזמן נמשך יותר מדי, חשבתי כי שכחו להחליף אותי, סרתי הצדה שכבתי ונרדמתי. כשבאו להחליף אותי לא נמצאתי בעמדתי ישנתי עמק, אך הרגשתי בחוש, כי באו והתעוררתי. אחד ממחליפי רצה להסגיר אותי למפקדה, אך השני אמר לו:

שים לב, הוא עוד ילד, ילמד עוד. נעזוב אותו.

למחרת קרה מקרה דומה, שני בחורים אחים, שעמדו בשמירה ואחד מהם נרדם במקום שמירתו, המחליף שמצא אותו ישן הסגירו למפקדה ולמחרת עם בקר העמידוהו במסדר מחוץ לשורתו והרגוהו ביריה לעיני אחיו. הדבר זעזע אותי. חשבתי, מה זה, גם כאן הורגים יהודים? אך נשבעתי לא לישון עוד.

מאז נחשבתי לאחד מן השורה ,מן החברה, הוטלו עלי תפקידים, עליתי בתפקידי וחיי ביער עברו עלי במלחמות עם גרמנים וחבלות במאמצם המלחמתי, בתחבורתם, בתקשרתם והיתה לי הרגשה טובה מאד.

פעם בשעות של לפני שחר הופיע אוירון גרמני וצלם את המחנה שלנו ולמחרתו הובא למקום צבא גרמני, ראינו אותם מרחוק. הם הלכו כעדר צאן. נדחקים אחד אל השני, צמודים, צמודים כחומה חיה נראו לי. הם הסתערו עלינו במאות פתחנו עליהם באש. התפתח קרב. שלמנו בקרבנות מספר, אך מהם נפלו רבים מספור. בכל זאת נאלצנו לסגת מחסר תחמשת ומעדיפותם המספרית. נסוגנו ליער בקבוצות מאורגנות שהתפזרו ברחבי הערבה.

באחד המקומות ביער זה פגשתי את ינקהלי קוניחובסקי בן עירנו.

הגרמנים עקבו אחרינו. נדדנו ממקום למקום רדופי מצודים ומותשי מפגשי מות והתקלויות. יצאנו כשידינו על העליונה. בהסות היער היינו אנחנו החזקים, אלא שאז הופיעו הפולנים הלבנים. היו בהם גם מאנשי הסביבה והמלחמה היתה לנו פנים ואחור, שוב לא היינו שליטים יחידים ביער. קרה וקבוצה בת 6 אנשים משלנו נשלחה להביא אכל למחנה. נתקלנו ב־200 פולנים, בבית הראשון הבחין השומר שלהם הוא צעק אלינו ,,לעמוד! מי זה?" ומיד ניתכו עלינו יריות הספקנו להרג את השומר, אז יצאו הפולנים מפנות שונות, הלילה היה חשוך והם יצאו בעשרות הרגנו בהם רבים, אך נאלצנו להסתלק.

חזרנו למחנה ללא אכל ובאותו לילה נאלצנו לעבור למקום אחר. עברנו לערבת לפצ׳יונקה שליד נהר הנימן, היה זה מרחק רב ועשינו אותו רעבים ועייפים, תוך מספר לילות כשביום אנו נעלמים ומסתתרים.

יום אחד התעוררנו ואנו קבורים מתחת למעטה עבה של שלג ואנו לא מוכנים לזה, מצבנו נעשה קשה. החורף הטיל מעמסות נוספות באכל, בלבוש ובמגורים. קשה היתה בעית ההנעלה וקשה מכל־הטלטולים התכופים. מלחמת הנקם שלנו היתה מלווה מלחמת קיום קשה, יש אנשים אשר רשמי המלחמות, הקרבות, הפעולות המלחמתיות והחבלניות שלנו העמיקו מעניותיהם בלב ובזכרון, אני משום מה זוכר את קשיי הקיום יותר מכל. בהם אני רואה את רב המאמץ של המציאות הפרטיזנית ובכך חלקו של החרף היה רב. כנער היתה בדידותי בחרף עמוקה יותר, הרעב תכוף יותר והקור נסך יאוש בהיותו אויב מתמיד ומתיש מאד.

באחד הלילות נשלחנו לסיור לבדק את הדרך ללפצ׳ינקי, בערבה האינסופית הזאת עברו פסי רכבת, שנשמרו על ידי הגרמנים בקפידה, כשעברנו נתגלו לעינינו 4 נאצים שפתחו עלינו באש מקלעים. אנו חסלנו אותם, אך נאלצנו לשנות כוון. עברו עלינו 8 ימים של מארבים ומלחמות פנים אל פנים נפלו אנשים מתוכנו, אולם חללי הגרמנים ונפגיעהם היו מרובים והתנחמנו בזאת.

ללפיצ׳נקה הגענו רק 8 יהודים. נקלענו לחטיבה רוסית. נתקבלנו כלוחמים. בחטיבה זו לא עבר יום בלי התנכלויות לגרמנים, לתנועתם ולאנשיהם והקרבות תכפו מיום ליום, הרוסים ראו בנו לוחמים חדורי רגשות נקם חזקים ואנשי קרב

הריפים, לכן הטילו עלינו משימות קרב וחבלה יום יום. מארבינו היו מוצלחים הרגנו בהם יום יום ופגרים גרמנים לעשרות הושארו בשדת לרקבון והרתעה, נעשינו מומחי מארבים. כל יציאה שלנו היתה התפרקות טובה למועקת הנקם שדכאה אותנו.

פרט לזאת היינו נשלחים לסביבות ג׳טיל להורדת רכבות, כאן הרוגיהם היו מרובים מאד, לעשרות היו נופלים הנאצים הפחדנים, כל גבורתם בגיטאות נתנדפה כשעמדו מול לוחמים ויערות.

בסוף 1944 היתה כבר גרודנה משוחררת וכן גם חלק מסביבתה. מפקד חטיבתנו שעמד בקשר „אוירוני״ עם הסוביטים חלק אותנו לפי הוראותיהם למספר קבוצות, יצאנו לאגוף את הגרמנים ולחסל „כיסיהם״ שבדרך. הלכנו לכוון סקידל שם עמדנו להפגש. ביחידה שלי השתתף מפקד החטיבה והוא מינה אותי בן ה־18 בסך הכל לסגנו וממלא מקומו, עברנו את הנימן בסירות הגענו למקום בו עוברים פסי רכבת, אל הפסים היו מוצמדים חוטים עם מוקשי נעל, כשרצינו לפרקם התפוצצו אחדים ופגעו באחדים מאנשינו, לפנות בקר הגענו ליער.

אם זה בגלל הדי ההתפוצצויות, או מפני שאכר אחד הבחין בנו וספר זאת לגרמנים, הם הופיעו עם בקר. השומר שלנו הבחין בהם. הם הלכו צפופים צפופים, חדורי פחד שאין להסתירו. הוזעקנו לפני שהם הספיקו לפעל, פתחנו ביריות והשכבנו עשרות מהם. הם ברחו, אולם מאתנו נפלו אז שלשה חברים יקרים.

כעבור יומים נפגשנו עם האוטריאד, באוטריאד היו אלה ימי נקם ומעש, הגרמנים היו במצב של מנוסה כללית, כל יום הביא גלים בורחים מהם ואנו נאלצנו יום יום לשקד על הריגתם. יום יום שמנו מארבים להם ויום יום הרגנו בהם עשרות ומאות, לי נראים ימים אלה כימים שבהם מצאתי ספוק־מה בנקמתי מרוצחי משפחתי.

בסוף אותה שנה דצמבר 1944 השתחררנו.

הגענו לוורונובה כאנשי נ.ק.וו.ד. נשלחנו לכפר רחוק כ־20 ק״מ מעיירתנו. הוטל עלינו לאסור שני פושעים פולניים משתפי רצח עם הגרמנים. נסעו אתנו עוד 2 רוסים היינו 8 איש לקחנו 2 אכרים עם רתמותיהם אמרנו להם לאן לנסוע ונסענו. כשהגענו לחוטור היעד ראינו אחד רץ מאחורי הבית בכוון לבית. משהו קרה ואנו לא השגחנו בכך, אחד העגלונים גם הוא פולני רץ להזהיר את אחיו, צעקתי שיעמוד. משלא נשמע לי הרגתיו, אולם אז כבר נגלו לנו 6—7 פולנים מזוינים במקלעים והם ממטירים עלינו אש צפופה, לא היתה ברירה השלכנו את עצמנו לבור שלידנו. התפתח קרב כשאנו חסויים בבור והם מצוידים בנשק עדיף. הרגנו אחדים מהם, אך נאלצנו לסגת.

בנסיגתנו נשאר חבר שלנו בידיהם. היה זה הקרבן האחרון שראיתי במלחמה זו.

זאב קפלן

בן 15 יצאתי ליערות

22.6.42

ביום זה נכנסו הגרמנים לוורונובה. אני הייתי אותו יום מחוץ לעיר. הרוסים שלחו אותי ואת מוטיל דיכובסקי (דער שוסטער), לשמור על פסי הרכבת, שלא יחבלו בהם האוקראינים ואחרים. למעשה שלחו את אבא, אך אני הלכתי במקומו, רציתי שאבא ינוח.

אמא עבדה בחנות הבירה, היה אז גיוס כללי, הבחורים שקעו בשתיה וידיה היו מלאות עבודה.

כשהתקרבנו שנינו לפסים ראינו משהו משונה. מכוון לא כוון הופיעו רוכבים אחדים על אפנועים ואחד הראה לשני את כוון הנסיעה תוך הרמת אגודל, קדימה! קדימה! ואכרי הסביבה עומדים חוגים חוגים וצוהלים.

הכרתי את הגויים אחד, אחד. היו בהם אכרי קלטקין, אלזורישוק וכפריב אחרים הם קדמו פנינו בצעקות ששון:

— עכשיו, יבוא סופכם יהודים ארורים, הגרמנים יגמרו אתכם יחד עם הרוסים המנוולים, לא נראה יותר את שניכם בסביבתנו ברוך השם.

הגרמנים שלא הבחינו אז בין יהודי וגוי לא שמו לב אלינו ואנו חזרנו העירה בשלום איש לא נגע בנו לרעה.

בדרך נשמעו יריות מכל צד. היו אלה יריות מותנות כנראה נדמה לי כי היו כבר שם נחתים גרמניים שתולים והם שענו להם באותות.

כשקרבנו לעיירה יצא אלינו סצ׳יז׳קו הפולני והצעיק אלינו:

— עתה הסוף שלכם יהודים קומוניסטים!

השמועה על בוא הגרמנים פשטה מהר. המגויסים התפזרו וכל אחד רץ לביתו. הורי חזרו מן החנות לפנות ערב. נכנסנו לביתו של נטע־אליה ישבנו שם כל הלילה וחכינו לבקר.

בבקר זרם כבר העירה צבא גרמני מצדדים שונים, ראינו שבויים רוסיים מובלים בידיהם וידיהם מורמות כלפי מעלה. יהודים נשארו בבתיהם והגויים הופיעו והתחילו לשדד חנויות. בשעת מעשה שמענו צעקות שלהם:

— הגיע זמנכם יהודים מוצצי־דם, יהודים קומונסטים, עתה ישרפו אתכם יחד עם מטיביכם הקומוניסטים.

בינתים התחלפו המפקדות של הגרמנים, עתה החלו להתאנות ליהודים. שמענו, כי הם עצרו את הרב הקלצקאי העלילו עליו, כי הוא זרק רמון על הצבא שלהם. יהודים התאספו מיד שלמו כפר נפש ושחררוהו.

עברו שבועות מספר והרגשנו היטב את טיבו של המשטר הנאצי, בראשית אוגוסט רצה הגויה טקלה מוורונוב להזמין גסטפו, כדי לגלות להם כביכול מי שיתף פעולה עם הרוסים. הגרמנים הרשו לגויים לאסף את כל היהודים לשוק, הם עברו בבתים וצוו לנו לצאת לככר. סלבריטה שעבד במזפתה של פינקלשטיין הלך בראש קבוצת גויים, שכנים שלנו הם הרביצו באלות מכות רצח ליהודים וחיינו נעשו הפקר להם.

בשוק העמידו את כולם בשורה הוציאו מתוכה את יצחק וולפיאנסקי יצחק קפלן, זרח שלופסקי ואסתר אחותו ודוד שלופסקי אחיהם הצעיר, הושיבו אותם לארץ ואמרו להם לחכות. את יתר הנאספים פזרו וגרשו לבתיהם במכות וגערות מקפיאות הדם.

גורל חמשת הצעירים לא נודע לנו אף פעם.

אותו שבוע הוציאו גם את הגזרה של נשיאת טלאי על הגב ועל החזה שיבליט את הזהות היהודית וכן נאסר על היהודים ללכת על המדרכות.

בדצמבר 1941 נלקחו כל היהודים לעבודת כפיה עבדו בנקוי אופנועי הכובשים, בתיהם ועוד. אנחנו היינו קבוצת צעירים שעבדנו בנקוי הכבישים משלג. זמן רב עבדתי עם „קושקה" יקותיאל בויארסקי, ברוך גרבצקי וזרח פופקו, יעקב דווילנסקי, ארקי דווילנסקי. גוטקה איישישקי ובחורות אחדות רחלה דוקשטולסקי ועוד, עבדנו בכביש ביניאקון־ווילנה. באחת השבתות לפני חנוכה רצחו את אנשי וילנה.

9.5.1942

השכמנו בבקר ראינו העיירד מוקפת אנשים מזוינים בכלי משחית. מרחוק הכינו גויים בורות גדולים ואנו לא ידענו.

בביתנו התאספו מספר משפחות היה שם משה גרשונוביץ אשתו ושני ילדיו, שרה גרשונוביץ בת דודו וחסיה בתה אברהם וזלמן בניה. ניונקה גרודזנצ׳יק. לייזרקה קצנלבויגן, אבא שלי בנימין, אמי ריבה, אחותי זלדה בן דודי אברהם קפלן ואחיו זאב קפלן.

התאספנו, כי גצביץ הגוי הטוב מדוצ׳שיוק רצה להצילנו מהעירה המוקפת ולהעבירנו לכפרו. הוא חזר לאחר שסדר עם השומרים. כי יתנו לנו לצאת והלכנו אחריו, הגענו לשוק הסוסים ללא תקלות, הכל היה מסודר, על יד הגדר עמד בנטוביץ השכן הפולני ושמר, גצביץ הלך „לסדר" עוד שומר אחד. פתאום הומטרו עלינו יריות. שמעתי איך הוא נזדעזע והפליט:

הו יז׳ו קוחני יא פוליאק (הו ישו אהוב, אני פולני)

התפזרנו לכל עבר. תחלה רצתי עם הורי אחר כך אבדתי אותם בדרך. הגעתי בריצה מבוהלת אל יער זאמוק (מבצר) של ברלוביץ הרוקח. עמד שם שוטר, הכרתיו זה היה בן הרועה של העיר, הוא החל לירות עלינו והפסיק. נתנו לו כסף והוא הרשה לנו להמשיך הגענו עד פסי הרכבת יצא שומר אחר מזוין ברובה והחל לאיים, כי יסגיר אותנו לגרמנים לפי דבורו בקולו המחרחר הכרתיו, הוא עבד פעם

אצלנו כשומר, קראתיו בשמו והוא נתרצה לנו, כאשר שלמנו לו 100 דולר ונתן לנו להמשיך.

הגענו לדוצישוק לא ידענו מי נהרג, מי נשאר בחיים, היינו רעבים מאד נכנסנו לבית אכר לקחתי לחם והלכנו יצאנו ליער.

בבקר קם זלמנקה גרשנוביץ העיר את משה והלכו לשאל את האכרים מה נשמע וכן להצטייד בקצת אכל. הגויים ספרו, כי גצביץ הטוב נהרג יחד עם הורי היקרים בשוק הסוסים, אחר כך נהרגו שרה גרשנוביץ, בתה חסיה, ניונקה גרודזנצ׳יק, לייזר קצנלנבויגן וחנקה דלוגין חברתו.

יצחק דוילנסקי קבר אותם עם שוך היריות בתוך ככר השוק.

מפיהם שמעתי, כי זלדה אחותי ושולקה גרשנוביץ נצלו, אך לא יכלנו לדעת היכן לחפשם.

את היום הזה בלינו ביער תוך מחשבה לצאת עם חשכה, להמשיך למקום מבטחים. לפנות ערב הופיע שוב השומר החרחרן שלנו ואתו עוד מספר גויים עם רובים, הם סגרו עלינו, הקיפונו וירו בנו, ברחנו, נחלצנו והגענו לכפר קטן, שהינו שם אצל גוי אחד בשם הדרוביץ שני ימים יום א׳ וב׳ באותו יום ב׳ היה הטבח ביהודי וורונבה.

רב היהודים נטבח. מהנשארים עשה היונדנרט רשימה, כדי להעבירם ללידא לסגר אותם בגיטו.

הגוי הטוב הביא לנו ידיעות אלה מן העיר.

מה יכלנו לעשות היינו לכודים החלטנו לשוב הביתה.

ביום ג׳ חזרנו לוורונובה. מצאתי את אחותי ואת שושקה גרשונוביץ וכן חלק ממשפחתנו, היה שם גם לייבקה קפלן ואחותו ליבקה ובעלה, אברהם קפלן וזאב בן דודי. הבתים היו חסומים. את הנשארים בחיים רכזו בפלאן החדש.

בתחלת 1943 הגענו שרידי עיירת וורונובה לגיטו לידא הגרמנים לקחו אותי ואת קושקה לעבוד בבנין, היינו שני נערים ששמרו על פרצופם, נראינו עוד כבני אדם וראויים לעבודה.

אז החלו להופיע שמועות על ארגוני פרטיזנים בסמוך בסביבה המיוערת. לימים נודע לנו, כי מאיר שמרקוביץ (שמיר) ומשפחתו ואלצ׳יק בלכר עברו לפרטיזנקה. יקותיאל ברח מיד ליער מבלי להגיד לאיש ואני נשארתי אובד דרך. באחד הימים שמעתי. כי בגיטו נמצא מאיר שמיר ולייבקה הקצפ מלידא והם עומדים לקחת אתם אנשים ליער ולהצילם, אז גמלה בי ההחלטה להצטרף אליהם ולחמוק גם אני.

הייתי ילד, ידעתי כי הם לא ירצו לקחת אותי, אך מן השמועות נודע לי, כי הלילה יוצאים הלכתי לפניהם, שכבתי לד הגדר בנקודת היציאה המיועדת וחכיתי. אותו לילה לא יצאו. דחו זאת לליל המחרת, חזרתי לעבודה, עבדתי כל היום ולפנות ערב יצאתי שוב לארוב להם ליד השער שמעתי אומרים:

— חברה כולם שכורים, התכוננו, עוד מעט יוצאים. הם עברו דרכי. שמעתי צעדיהם לידי, מאיר עבר אחרון כשראיתיו קמתי והצטרפתי להולכים. משהבחין בי

מאיר לא אמר מלה אלא חבק אותי בשמחה, יציאתי אושרה. שמונים איש נצלו אותו לילה ביניהם גם אנשי לידא, משפחה אחת מסלצ׳ניק ואלצ׳יק בלכר מדזורנישק.

ביער עם בלסקי

יום בלינו ביער ובלילה יצאנו להצטרף אל גדודו של הבילסקים למזלנו ערכו אז הגרמנים מצוד על הפרטיזנים ונקלענו ישר לתוך האש שלהם בנס נצלנו, כי הגרמנים נהגו להתחפר לירות ולא לזוז, כדי לא לפל במלכדת של הפרטיזנים מדריכינו ידעו זאת והגענו בשלום ליער המטרה. עם בואנו הופנינו אל ערבות נליבוקי שם התמקמנו מיקום של קבע.

כל אחד חפר לו בקתתו באדמה למגורים. אני התחפרתי בסמוך למאיר שמיר נלחצתי אליהם כאל הורים שחסרו לי ובבדידותי הגדולה הם היו לי תחליף טוב לם.

כשהיה המצוד הגדול בו רצו הגרמנים לחסל אחת ולתמיד את „קן הצרעות" של בלסקי התפזרנו לקבוצות נפרדות שהלכו לכווני דרך שונים. אני לא הייתי שייך לשום קבוצה ומצבי היה קשה, אך מאיר שמיר שפיקד על 50 איש לקח אותי אתו ונצלתי. עבדתי כרועה צאן, שרתתי במטבח הפלוגה וגדלתי ליד משפחת שמרקו־ביץ ומשפחת קנופקה. פעם חליתי בטיפוס, אנשים נזהרו מלקרב אלי הייתי אומלל מאד בבדידותי ובנדוי שנגזר עלי בגלל מחלתי, אך כרמלה שמיר ובײלה אולקנצקי אשתו של אלצ׳יק בלכר טפלו בי תוך סכון עצמי והן שהצילו אותי, גם בנות קונופקה שגרו בשכונתנו גילו אז יחס של הסתכנות לגבי גם הן טפלו בי, כיבסו כביסתי המכונמת ולא שעו לסכנה שבדבר.

כשאני נזכר בימי שואה ויאוש ואני נזכר בזועות שעברו עלי ובחיי שנצלו תודות לאנושות שלא נפגמה אני אינני יכל אלא לסיים ולומר: את חיי אני חייב למאיר שמיר ויהיו דברי אלה אות הערכה לו בימי משבר האדם.

יצחק בן עמי

במשטרי עוולה

משטר יהודי בבין משטרים.

הפולנים עזבו את העיר במנוסה עם בוא בשורות החתף על מפלותיהם יום יום, בקרבות עם הגרמנים. העיר נשארה ללא מלכות, השתררה מבוכה והאזרחים הריחו ריח של אנדרלמוסה וסכון שלומו של כל אחד ואחד.

הגויים האמונים עלי מסורת חמלניצקי ומאז ומתמיד, שהן שהייה היסטורית בחלום של הפקרות וביזה נדברו ביניהם לבוא העירה לפרוע מהומות ולבוז בז.

עם בקר החלו להופיע פתאם קבוצות, קבוצות של שודדים לתאבון מכפרים שונים שהסתובבו בעיר ללא מטרה, אך בעיניהם הורגשה המזימה.

היהודים אנשי התושיה מתמיד נבוכו וגילו חדלון ואזלת יד, הם היו בטוחים כי הופקרו חייהם ומי יודע איך יצליחו להחלץ ממצב ביש זה. לא קמה בהם הרוח. יזמתם ובינתם נסתתרו.

והנה בצהרים אסף יצחק אלקניצקי מספר בחורים התווה תכנית משלו לארגון בטחון חיי העיר בבין משטרים מסוכן זה. הוא גם העלה בפניהם הצעה איך להתגונן כרגע ודבריו נתקבלו.

תוך דקות נחלצו הבחורים ערוכים למשימה וגורל העיר בידיהם, הם לבשו את מדי הכבאים, חגרו חגורות צבא רחבות, חבשו קסדות נחשת של כבאים תחבו אקדחי צעצועים ושאר „כלי משחית" לחגורותיהם ויצאו לרחוב לקדם את פני הפורעים שהחלו כבר להתלקט למרכזים מותנים מראש.

הבחורים הלכו קבוצות, קבוצות, דחפו בכתף ממש את הגויים, שאלו לחפצם והציעו להם להתפזר, אם חפצי חיים הם. הגויים הרגישו, כי כאן לא המקום וכי ענין להם עם עומדים על נפשם נחושי החלטה וערוכים לכל.

לפנות ערב הרגשנו, כי הגויים המומים ונבוכים, הם לא התכוננו לשלם מחיר חיים בעד הביזה ורוחם נפלה, אז אספנו אותם בדחיפות וגערות וגרשנו אותם בבשת פנים מן העיר.

העיר נצלה לימים ספורים. בינתים באו הרוסים.

הגרמנים באים

עם בוא הרוסים והשנויים במשטר הפנימי היהודי נתחוללו במהירות מדהימה. אני נכנסתי ללמוד ב„בית ספר העשור", שהוא מעין הכנה ללמודים קדם־מקצועיים אקדמיים. חיי הנוער זרמו כמעט באפיק רצוי לעצמם, המשטר החדש שם לבו אלינו כאל דור עתידו ועתודת פעיליו בשטחים הכבושים. הוא השקיע בנו טפול והדגש הוטל על חיי חברה. נערכו נשפים לנוער, התקימו טיולים ועוד דברים שיש בהם משום גבוש חברתי.

ב־22.6.41 היינו בנשף רקודים, רקדנו עד אור הבקר והתכוננו להמשיך. פתאם נשמעו רעמי התפוצצויות איש לא ידע פשרן, כולם נבוכו ההילולה נפסקה באמצע. יצאנו מהאולם. הרחוב התמלא והיתה תדהמה כללית בעיר. נדהמו ביותר הסוביטים עצמם, הם שהיו צריכים להיות הראשונים בקבלת ידיעות על שנויים ומצבים חדשים הופתעו כמונו. העיירה נבוכה, המבוגרים התרוצצו בהולים ונדהמים, רק אנו הצעירים שרקודם נפסק באמצע קבלנו את הדבר כבלתי רציני ורצנו לראות את מקומות ההתפוצצויות שהשתרעו ליד צמת מסלת הרכבת, ברוחק מה מן העיר.

בינתיים ראינו את הרוסים והנה הם מתכוונים לעזוב את העיר, מנוסת הרוסים היתה מלאה ומבוהלת. אנחנו היינו המומים. היו שאמרו כדאי לברוח עם המשטר, שמא נתפש כחשודים במשטר החדש, ידענו כבר, כי המדובר בנאצים ויש לדעת כי אתם אין משחק, אך היו שאמרו, לא כי, אצל הרוסים תגויסו לצבא תיזרקו לחזית למקום סכנות, לעומת זאם עם הגרמנים תסבלו שעבוד, אך תינצלו ממות, מחזית לוהטת שהמות מהלך בה ותוצאותיה ברורות.

אני ברחתי בכל זאת, יצאתי עם עוד חברים והלכנו לכוון רוסיה, בערב הגעתי לדזוויניישיק, כפר בכוון הגבול הרוסי, הסתתרנו ליד בית בקצה הכפר, בלינו את הלילה תחת כפת השמים.

בבקר לא יכלנו להמשיך, נאמר לנו, כי הסביבה שורצת גרמנים והדרכים חסומות.

נאלצתי לשוב לוורונובה. בדרך תפשו אותי גרמנים והובילו אותי בעדינות למחנם. עמדו שם טנקים קלים מלאי חיילים צעירים ואדיבים, פרחי רוצחים היו אז עדיין והתיחסו אלי באדיבות, דברתי אליהם פולנית, אמרתי, כי אני חוזר לתומי הביתה. הם החזיקו אותי יום תמים, לא חקרו אותי, לא חשדו בי, הם הטילו עלי למלא בנזין בטנקים ממיכלים שלידם. הם האכילוני היטב. לפנות ערב אמרו לי, כי סיימתי תפקידי ושחררו אותי.

בשובי הביתה היתה כבר וורונובה מלאה גרמנים. במשך היומים ששהו בה הספיקו כבר להטיל בה ממוראותיהם. בבקר היו מוציאים יהודים לעבודות כפיה, היו מריצים אותם קילומטרים על קילומטרים באיומים ומכות ומעסיקים אותם בתקון כבישים.

בינתים התארגנו הפולנים כשוטרים־עוזרים לשליטים החדשים. את חלום שחרור מולדתם גנזו לפי שעה, את שנאתם לכובשם ההיסטורי כבשו לעת מצא וחפשו להם פורקן בנגישת יהודים.

באחד הלילות, ערכו הפולנים מצוד על „יהודים צעירים ששיתפו פעולה עם האדומים הארורים" הם עצרו חבריהם מאתמול, כדי למצוא חן בעיני הכובש. גם אני נאסרתי, אסרו אותי חברים טובים שלי מאתמול, האנשים רוכזו בחדרי המעצה, שהכינו הרוסים, בחדר 4־על־4 נדחסנו 40 איש לימים רבים, שלא ידענו מתי יגמרו. ישננו בעמידה כחדש ימים, אז הובא אלינו זלמן דוקשטולסקי שהגיע מוילנא לוורונובה ונתפש שם, מענין שלא „טפלו" בנו וחקירות לא נערכו, השאירו אותנו לנפשנו לספקותינו ולחששותינו. אך לא הרביצו לנו, אלא שכל יום היו מודיעים לנו, כי עוד יום יומים ואנו נוצא להורג, אכל לא ניתן לנו. התפרנסנו ממזון שהביאו הורים לאחדים מאתנו. היו אלה ימים ראשונים של השפלת כבוד האדם.

קשמינסקי מיודענו הפולקסדויטשע הגרמני תפש פעם חבילת אכל מידי אחת האמהות האומללות. הוא כיוון לאשה אמידה וידע שחבילתה יקרה, היא באמת הכילה תפוחים ובשר־עוף. הוא הביא אותה לגרמנים והסיתם לאמור:

הנה מה שהם זוללים, אפילו בימי מצוקה ומעצר הם אוכלים יותר טוב מאתנו.

אותו ערב, ערב יום הכפורים היה, התקרבה לחדרנו חדר המעצר קבוצת פולנים וגרמנים שכורים, כשהם נוחרים וצורחים צריחות אימה ואחרי מטר גדופים כלפי העם היהודי ובניו הארורים, מוצצי דם הנוצרים המטירו מטחי אש דרך החלונות, באפן אינסטינקטיבי התכופפנו. זחלנו על גחוננו אחד מעל ומתחת לרעהו, איך שהוא נצלנו הפעם.

אחרי רבע שעה הוציאונו אחד, אחד, הפשיטונו והלקונו בצנורות גומי שבידיהם, כהלקות בהמות עבודה וחיות בית, כאבו המלקות אך יתר מהן חרה לנו על ההשפלה הזדונית.

אז גמלה החלטתנו — לברוח. להתקיים. ובכל מחיר. נדרנו נדר זה אחד כלפי השני ועמדנו לקימו עם תם המעצר הזה. אלא... שבין כל הכלואים נצלנו רק שנים: אני וזלמן.

עשינו לנו כלים

ביום 8.5.42 כשחלקו את האנשים לחיים ולמות לצד שמאל הנדונים למות ולצד ימין הנדונים לחיים, עמדתי וחכיתי לגורלי, חישבתי תחבלתי איך להנצל וכשהגיע תורי הצטעק הגרמני שעבדתי אצלו בימים שבין צאתי מהמעצר ועד ליום הזה.

— זהו המסגר שלי ומשפחתו.

בדחיפה העביר אותי לצד ימין ונשארתי בינתים בחיים.

כעבור מספר ימים הועברנו אנו החיים לגיטו לידא, תמהנו לא ידענו האם לשם כך הושארנו?

בגיטו נשלחתי לעבודה לסדנאות. גם הסדנאות היו בתחום שלטונו של מושל המחוז האוברשטורמפירר המווג. היה זה גרמני נאצי מובהק שדגל ברעיון הנחיתות של הגזע היהודי, אלא שהתנגד לחסולם הוא הקים סדנאות אלה, כדי להוכיח כי אפשר להפיק תועלת מיהודים ולהפכם, לחמר יוצר, היה מין תיאורטיקון של „העבדות

המוצדקת" במאה העשרים, מענין, זכרנוהו לטובה, הוא החזיק את הגיטו בתנאים יותר טובים מאחרים ושוב זכרונוהו לטובה. אחר כך כשנתפש אחרי מפלת הנאצים ונשפט בבית הדין לדנציפיקציה נקראנו אז להעיד במשפטו ומבלי שנדברנו לא היה אף איש שיעיד לרעתו והוא שוחרר. כל כך חפצי חיים היינו, שכל מי שהשהה את השמדתנו לא בדקנו נמוקיו והודינו לו על זה.

משהכרנו איש את רעהו, מצוברים מעיירות שונות בסדנה, החילונו ברקימת תכניות בריחה במחתרת, ראשית פעולתנו היתה לרכז נשק לתקנו ממה שניתן, להתקין כלי התגוננות והתקפה ולחיות.

ההזדמנות ראשונה ניתנה לנו כשנשלחנו על ידי המווג זה להביא משורין רוסי נטוש מאזור, שנחשב למסוכן לגרמנים, הם פחדו ללכת לבד, לכן שלחו אותנו. מענין שלמשמידי היהודים לא היו כלי נשק כבדים, זלזלו בנו, אך משנתקרבה סכנת הפרטיזנים נזקקו לכלים כאלה.

יצאנו חמשה אנשים ומחשבתנו כפולה, לאסוף גם נשק אחר בשבילנו, שישמש אותנו כשנחזור לגיטו לדרכים אחרים, בלתי ברורים לנו אז או לקנות בו חרותנו אם נפגש בפרטיזנים לפני שנחזור לגיטו. עם נשק קל היה לצאת ליער. אם פגשו בפרטיזנים הם היו שואלים קדם אם יש נשק.

יצאנו בלתי מלווים, כלומר ללא לווי גרמני. לא עמד בהם האמץ ללכת למקומות מסוכנים כאלה וזה הובן לי, אך עד היום לא אדע איך סמך עלינו המווג שנשוב.

הגענו למקום המיועד, מחנה עזוב וכולו מאגר של נשק עזוב וגרוטאות, בחרנו משוריין הכנסנו לתוכו רמונים מספר, רובים שראינום ראויים לתיקון ורובה אוטומטי ללא בריח, כסינו זאת עם גרוטאות ויצאנו לדרך.

בדרך חזרה עברנו יערות והקימונו רעש, כדי למשוך תשומת לב הפרטיזנים אשר לפי המסופר שוטטו שם, עשינו זאת בתקוה „שניכבש" על ידיהם. באחד המקומות בבקשט כזכור לי יצאו שוטרים גרמנים מבוהלים, בתחתונים לגופם רועדים מפחד, חדורי אסון מתקרב ובלתי נמנע, חסרי בטחון ובהולים, משנתקלו בנו „במשלהם" נזפו בנו על שאנו „מקימים רעש במקום השורץ הרטיזנים".

עברנו ליד העיירה איוויה ידענו, כי יש שם גיטו והתעכבנו שם רצינו ליצור קשר עם הנוער בגיטו, נכנסנו לגיטו. מצאנוהו ריק מאדם, לאן נעלמו היהודים מה קרה? איך קרה הדבר האיום הזה ובחתף? נדהמנו, התחלנו לדבר אידיש והאנשים יצאו מחוריהם, נבהלו קדם המסכנים ממשורין גרמני שמא בא לכלותם והסתתרו בבונקרים, שהכינו הרגענו אותם, עודדנום ספרנו להם על קבוצות יהודיות המתארגנות לפרטיזנים, הצענו להם להיכון לימים של הצלה התקוה הרטיטה אותם הם בכו כילדים. האמינו ולא האמינו.

בשובנו למוסך בלידא התחלנו לתקן המשורין ולהתקין נשק לפרטיזנקה. בד בבד עם עבודת השפוץ של כלי המשחית הענק שהיה מיועד למלחמה בפרטיזנים התקנו כלים קלים לפרטיזנים עצמם, רבונו של עולם מה רבו סבוכיך ומה נפתלים דרכי ההצלה?!

הארכנו בשפוץ המשורין ימים על שבועות. הוא שמש לנו „כסוי" חשוב. בינתים נצטברו בידינו 5 רובים, תת מקלע קל, וכעשרת רמוני יד, כדורים שהיו בידינו פסולים היו רובם מעוקמי קלע היו והתקנו מכשיר לישורם, כדי שיסכונו לשמוש ברובים. העבודה נעשתה כמעט לעיני הגרמנים שבקרו במוסד יום, יום, והרובים אף נוסו ביריות לאזניהם כמעט, כשראינום נכנסים הקימונו קולות רעש איומים כשקורנסינו מקישים על ג'נטים ומשתקים את קול נפיצת היריות.

את מלאכת שפוץ הנשק בצעו אומנים זאב קרופסקי מלידא (שנהרג אחר כך יל ידי „אחיו" הרוסים בפרטיזינקה בנסותם לגזל ממנו אקדחו ומעיל העור שלו) ברוך לוין הנמצא בארץ שהתמחה אחר כך במיקוש רכבות גרמנים וכותב שורות אלה.

את העבודה הרשמית שנתנה לנו את הכסוי עשו שני פועלים ומהנדס. יהודים כולם אשר לצערנו חוסלו ברכבת החסול, המפורסמת.

מהנדס זה יהודי יקר היה, הוא קבל על עצמו לעמול יחד עם שני עוזריו, כדי להגיע להספק מניח את הדעת בעבודה וכך לשחרר אותנו, הנותרים למלאכה החשובה לנו, הם עמלו קשות תוך שעות מרובות ובעבודה מאומצת. ואנו עבדנו על חשבון עמלם בשיפץ הכלים.

גשושים לפרטיזנקה

אותו חורף 1942 החלו קשרינו עם הפרטיזנים להתרקם. היו מגעים, הותוו תכניות והוכן הכל ליציאה בבוא שעת הכשר.

פגישה ראשונה היתה כשנתקלנו בקצין רוסי שבוי מלחמה, שעבד יחד עם עוד שבויים בסדנאות הרכבת ושאף לצאת לפרטיזנקה. סוג עבודתנו המשותף קרב אותנו אהדדי, יהודים שעבדו אתו גם הם קרבונו וכך הוא החל לתת בנו אמון ולהתוות לפנינו דרך של ממש אל הפרטיזנים, לימים הבאנו אותו לתוך הגיטו כדי שידבר אל קהל בחורים שאספנו, היה זה מסוכן לשנינו, הוא בכל זאת הסתכן ובא לבקשתנו אל אחד הבתים המבודדים בגיטו לידא, הוא ספר לנאספים על קיומה של „איסקרה" גרעין הפרטיזנים שליד לידא. מנסיונו הוכיח, כי אין הדבר כל כך מסוכן או בלתי אפשרי, צריך רק להתמצא בשבילים המוליכים ליער שלא יתפתלו עם שבילי הגרמנים, הוא התוה לנו ממש את הדרך, בה אפשר להגיע ל„איסקרה" זו.

החרף החלו קבוצות יהודים מגיטו לידא לצאת לסביבות וילנה, כדי לפלס דרך לרבים המוכנים לצאת לפרטיזנים. קבוצה ראשונה שהיתה מורכבת מבחורים יוצאי צבא פולני נתקלה בדרכה ליער במארב גרמני ורובם הגדול נרצח. נסיון מר זה השאיר משקע כבד בלב כולנו. היאוש החל לקנן בלב וספקות שניקרו יצקו מורך בלבבות.

בכל זאת המשיכו קבוצות שונות להלקט, להחזיק קשר ולהתכונן מוחשית ליום שיבוא. הם היו אוספים כל מה שהיה לזה שיכות לנשק, אם זה כדור רובה חתוך, אקדח חלוד, קנה מקלעים ואבזרי יריה.

בקבוצה שלי היה כבר אז נשק בכמויות „נכבדות". היו לנו 10 רובים

משופצים, תת־מקלע שני אקדחים וגם מספר מועט של רמונים שנראו לנו חיים ופעילים. רב הכלים היו בשלב של גמר תקון וחכו רק לאפשרות מבחן יריתם.

הרכוש המשותף קשר אותנו והלכוד היה חזק. ידענו, כי אנו גוף אחד המתכונן למבחן של חיים, הדברים היו פשוטים. יום יום עסקנו בתכונה ליציאה ליער מתחת לאפם של הגרמנים, יום יום היינו עובדים במשותף, היו ימים שלא דברנו בינינו, רק קצב העבודה והמחתרת הנמשכת היוו תכן חיינו. היאוש נגוז, שום מחשבה על אי הצלחה לא הדאיגה אותנו, כל ענותנו נשכחה וכלנו היינו חדורים תקות המחר.

אפריל 1943

נודע לנו על קיום פלוגת פרטיזנים יהודים בפקודו של טוביה בילסקי וזנחנו את המחשבה על איסקרה. חשבנו על בילסקי.

חברי לעבודה הסתלקו בינתים ליער מבלי להודיענו, אחד מהם ברוך לוין מז׳לודוק לא רק הסתלק, אלא שגם סילק אתו את הנשק המשותף לכולנו. התאספנו קבוצת חברים נאמנים לעצמנו, כדי להתאושש מה„בגידה" ולהתלכד לקראת הצעד המכריע, ומענין — זמן רב התכוננו ליציאה, ידענו כי אין מוצא אחר ראינו את המות המתקרב והיינו מוכנים לדבר ובכל זאת ברגע המכריע נערמו כל מיני מכשולים, שלא הבאנו אותם בחשבון והם הטילו קשיים בלבנו וספקות לאין ספור.

הסתבר, כי לא חשבנו על המצב שיתהווה בגיטו עם צאתנו. קשה היה לעזוב את ההורים, קשה היה לא משום הפרידה או הגעגועים. ידענו מה צפוי להם ולא יכלנו להעלות על הדעת, שמחר ודאי יומתו הורינו, אחר כך אחינו ואחיותינו ואחר כך חברינו וכל קרובינו ואנו נהיה הגורמים לכך, היציאה הפכה פתאום למין „אנו את נפשנו הצלנו" למין גאולה במחיר בגידה. בינינו היו גם בנות ביניהן זו שהיא היתה אחר כך לאשתי. הן ראו בלבטינו, חשבנו שהן תוספנה על המורך שאחז בנו, אך קרה ההפך דוקא הבנות גילו נוקשות יתר ואמצו ידינו. אשתי לעתיד גילתה פעילות במשבר והיא אשר נתנה הדחיפה לקבל את ההחלטה במקום, ללא היסוסים הן נתנו את ההכשר בהבהירן, כי אין במעשינו בגידה, אלא הצלת עצמנו דבר שישמח קרובינו ויברכונו על כך.

אותו ערב הוצאתי את הרובה שהכינותי לי בהחבא, לא רציתי להסתכן יותר בנשק משותף התקנתי לי רובה שימנתיו והוא טמון היה אתי במרזב המים, כך עשו גם יתר החברים מאז המקרה עם לוין, זה לא פגם באמון להפך בזאת סולק פתוי לא רצוי.

בשעה 11 התאספנו כשלשים איש ומעלה כפי שקבענו לנו בפנה חבויה, כל אחד מצויד בכלי פריצה, חתכנו את גדר התיל בקצה הגיטו ויצאנו.

שליחו של בילסקי שיצא אלינו לגיטו דייק לרגע משיצאנו מעבר לגדר הוא כבר היה מוכן, הוא הוליך אותנו בנתיב ידוע לו וכעבור יומים של הליכה בסכנות, של זהירות, כשכל יהבנו עליו הגענו למחנה בילסקי ליד סטארה הוטה, היתה זו הליכה שלא נחרתה בזכרון כי היער היה בה עקר והיא עצמה לא נחשבה, בכל זאת אזכרנה.

בעבר הראשון נאלצנו לעבור נחל של מים קרים מאד, המשכנו ללכת בלילה וביום התחבאנו, יום תמים שכבנו מבלי להוציא הגה.

בלילה השני היה עלינו לעבור דרך ארוכה מדי היא נתמשכה ליד בית חרשת לנפוח זכוכית שנשמר על ידי פולנים וגרמנים, ולו אחרנו לעברו בשעות שאין בהן אפלה היינו מסכנים את עצמנו ואת הפרטיזנים אשר אליהם אנו מתכונים.

המוליך האיץ בנו. עשינו את רב הדרך בריצה ממש, כדי להספיק עד שחר להגיע למחנה בילסקי, עשינו מאמצים רצנו והתקדמנו. נלהבים ויגעים גם יחד הגענו בבקר למחנה.

היה זה בקר של אחד במאי 1943.

במחנה בילסקי

טוביה בדק קדם כל את נדונית הנשק שהבאנו לו, הוא לא היה מרוצה כל כך, ובטא זאת כדרכו בלשון גלויה ונטולת מעצורי תרבות לשונית. הוא היה מאוכזב, לפי דבריו הוא ידע על הסנדא שלנו. הוא זקוק לנשק למען כל החוסים בצל גדודו והנה רמינו אותו וכו׳ וכו׳.

נתקבלנו בכל זאת לגדודו, כל אחד היה צריך לדאג למקומו בגבולות המתוחמים של המחנה ובמו ידיו להכין לו את מקום משכנו. את הגברים העמידו מיד לשמירה היה זה בטוי של אמון מאין כמוהו והערכת ערכנו הגברית. כך השתלבנו לחיי הפרטיזנים מהרגע הראשון לבואנו ליער.

בין חיי העבדות וחסר יכלת העמידה על החיים לבין לוחם באויב ומתגונן ומגן על אחרים, לא היתה פדות של זמן וריוח של מחשבה ומצבי רוח. זה היה נפלא. עיפים ומיוגעים קבלנו על עצמנו את השמירה ועמדנו בה.

גדודו של בילסקי היה נייד מאד. הוא חנה באזור מיושב מדי, גדור יערות וכפרים וחוטורים ונאלצנו לנקט זהירות משנה ולהחליף מקומנו מפעם לפעם כאשר רק הרגשנו, כי הבחינו בנו. זה זעזע את הרגשתנו הטובה. מדי פעם בפעם נקלענו למצב של חיות רדופי מצוד.

בערב שבועות 1943 נשלחתי לשמירה בהצטלבות דרכים מורחקת כחמשה ק״מ מהמחנה. באמצע הלילה אור ליום ו׳ סיון, יום השבועות הראשון נסתימה משמרתי, החליף אותי חברי אפרים מוושיליישוק, עבדנו יחד בסדנאות בגיטו וידידותנו עברה מבחנים שונים והדוקה מאד היתה, ההוראה במיקום זה היתה לא להיראות, אך במקרה של רעש מנועים, היינו התקרבות גרמנים יש להסתכן ולהודיע על כך ביריה באויר, היה זה אות של אזעקה דחופה.

טרם שהספקתי לשכב נשמעה ירית האזעקה ואחריה צרורות של מכונות יריה, כעבור דקות מספר נערך המחנה. תופשי הנשק הועמדו כחומה חיה מסביב ובאמצע נשים וגברים חסרי נשק. נערכנו לשנים להגנה ונסיגה, כעבור זמן מה נפלו במחנה פצצות מרגמה, לא ידענו מה גדלו של הכוח התוקף ולפי הפקודה החילונו לסגת לכוון נהר הנימן, אשר מעברו השני היו גדודי פרטיזנים נוספים ערוכים כמונו.

גדודנו התחלק לשנים, הפלג שלנו ראה את עצמו פתאום קטן במספרו ללא איש מפקד, לא היה לנו גם נשק מספיק. השטח לא היה נהיר לנו. לא ידענו לאן אנו הולכים. אם לא אל תוך זרועות האויב. פיקדנו על עצמנו. השתדלנו לשמור על קור רוחנו. הוברר לנו, כי אנו הולכים נכון, בכוון לנימן והוטב לנו. פתאום נקלענו למערה יער, הלקת אדמה זו ללא צל של עץ הערתה אותנו, פתאום הועמדנו מול לועי האויב ללא כל מסתור ומחסה. היתה אתנו גם אשה עם תינוק, כאשר התעיפה מסרה את התינוק לאהיה ובאותו רגע דוקא שנשתהינו במערה היער הוא הפיל את התינוק מידיו, כשהתכופפו השנים לטפל בתינוק נתעכב המצעד כולו. הגרמנים נצלו את ההזדמנות. ניתכה עלינו אש כבדה ומכוונת, מחצית אנשינו נהרגה. נסוגונו תוך ברד הכדורים ופגזי המרגמות אל מעבה היער. זה הציל אותנו. הגרמנים לא העזו להסתכן לתוך היער.

במקום מחסינו ראינו, כי יש בינינו גם פצועים. בתוכם אשתו של זלמן דוקישטולסקי. רוחנו דוכאה המכה היתה כבדה מדי, אנקת הפצועים הוסיפה למועקה. פתאם קרה מקרה מצחיק, נשארנו בתוך היער וגשם החל יורד גיסו של בילסקי נרטב וצבע כובעו שירד על פניו שיוה להם מראה מגוחך מאד ופרצנו נצחוק.

לא יכלנו להתאפק. מראה פני אדם מעוותי קוים הפעילו את כל שרירי הצחוק והגיחוך, נשכחו פגעי הזמן ופרצנו בצחוק קולני. היתה זו התפרקות בזמנה.

בלילה לא העזנו בכל זאת לצאת ולהמשיך להתרחק ממקום פורענות זה. לא ידענו גם לאן עלינו להמשיך והיכן נמצא את גדודנו. שכבנו והתיעצנו והנה אנו שומעים רשרוש ובטישת נעלים. צעדי אדם. תפשנו כרגיל עמדות של הכן, אך היינו בטוחים כמעט, כי אין אלה גרמנים, הם כאמור לא מעזים להדור לשטה מיוער. היו אלה אנשי בילסקי.

טוביה זכר תמיד לשלח אנשים לחפש נדהים מגדודו.

טוב שבאו בעגלה. השכבנו עליה את הפצועים וזזנו מן המלכדת.

לילה תמים הלכנו־נסענו. פלסנו שבילים בטוחים מהתקפות אויב והגענו למקום מיוער ופחות מאוכלס. בשבילי זה היה מקום חדש ובלתי ידוע לי.

למחרת משלא חזר אפרים לבסיס הלכנו לחפש אותו מצאנוהו ללא רוח חיים. הוא היה ירוי ככברה וכל בגדיו חמוצי דם, הוא נורה מקרוב. הרגשתי כי כאן קרתה בגידה, תוך שבועים הגענו למקור ונודע לנו מיהו המלשין, יצאנו אל הגוי הזה חקרנוהו והתברר מפיו שאכן הוא הלשין, אשתו גם היא חורצת לשון היתה. סגרנו אותם בביתם והעלינו באש את הבית על יושביו. שרפנו גם את המלונה עם הכלב הטורף שלהם, עשינו זאת כאמצעי הרתעה וחסכון נפשות יקרות מישראל.

בערבות נליבוקי

טוביה הרגיש, כי מקומנו פורסם מדי ובחושו הנפלא הקדים והעביר את כל המחנה לערבות נליבוקי הנרחבים.

שוב התחפרות בזמליאנקי (בקתות קרקע) ושוב דאגה לנפשות המוצלות ואכל וצרכי חיים אחרים וסדנאות שרות לחיים.

עלינו הוטל להשיג אכל ואספקה לאנשים. היתה זו משימה נכבדה וכבדה, פעלנו תוך סכון מתמיד והתנגשות עם פולנים בוגדים, מאורגנים לרצח שרידים יהודים ועם סיירות גרמנים.

מפעם לפעם היינו יוצאים לפצוץ רכבות צבא גרמני, חבלה במסלות הברזל ונתוק קוי הטלפון. החיים פכפכו היתה הרגשה נפלאה, לימים נמסרה לנו גם השמירה על שדה התעופה של הפרטיזנים. היה זה מקום מוסוה באיווניץ ממנו קיימנו את הקשר עם מוסקוה ודרכו העבירו פצועינו והביאו נשק נוסף.

עם כל ההסואה היה השדה ידוע בסביבה והגרמנים החלו להתנכל לו ולסכן את חיינו שם. אך המשימה היתה כל כך נכבדה שעמדנו במלא הנכונות. מררנו את חייהם של הגרמנים בסביבה זו ניתקנו להם את כל דרכי הגישה והתקשרת, מגוחך היה לראות את הגויים נהנים מפעולתנו, עמודי טלפון אלה שאנו הפלנו היום היו הם מתקנים למחרת בשכר והרבה דברים נודעו לנו מפיהם.

קיץ 1943 המצוד הגדול

הגרמנים רכזו כמאה אלף חיילים, כדי להקיף את הערבה הגדולה ולבער את קני הפרטיזנים שבה.

קדם סרקו את הכפרים הקרובים וסגרו עליהם שלא אבואו בהם פרטיזנים ואם הם בתוכם — שלא יצאו, אחר כך החלו לחדר צעד צעד לתוך היערות. המקום נעשה צר לנו ומסוכן ביותר. דפרטיזנים בנו גשר במעבר סמוי, כדי להחלץ מן המצור הכבד, אך דוקא אז, ברגע האחרון בגד אחד הפרטיזנים הרוסים והגשר נתגלה, הדבר נודע במועד הנכון לטוביה והוא הופיע מולנו ובאיומי אקדח זרז אותנו לחזור בנו ולחפש מפלט במקום אחר, היה זה אחד המצבים הקשים ביותר. לרגע נדמה היה, כי אבד לנו סבר, כי כל פעולתנו תרד לטמיון ואבדנו .

היה שם זקן אחד משיט עצים בנהר, אשר ידע את כל נתיבי הסתר ונפתולי המשעול בערבה הלכנו בהדרכתו והגענו למקום מבטחים, גוי זכור לטוב, חלקו בהצלתנו לא מועט.

רב הדרך עברה בתעלות נקוז ושבוע ימים ארכה לנו, ביום רבצנו בתעלות הוסים במים ובלילה הולכים ובכלינו אין אכל לבד מגרעינים קצובים של שפון. הרעב והרטיבות התישה כוחנו, יום אחד העלה מישהו מדורה להחם גופו ונתגלינו. למזלנו לא הרהיבו הגרמנים להתקרב אלינו והפגיזונו למרחוק. חושו של טוביה עמד לנו גם הפעם לפי פקודתו לא נסוגנו, נשארנו במקום. הגרמנים היו בטוחים, כי עקרנו משם והלכו לחפש אותנו במקום אחר, כך נצלנו.

כשלון הגרמנים היה מלא. המצור הכבד לא נתן את התוצאות שציפו להן והם הסתלקו, נשארנו בסביבה אך נאלצנו להתקיים בקבוצות נפרדות.

בקורנו בגיטו לידא

קבוצתנו בראשותו של מאיר שמיר היתה מן הקטנות החלטנו לצאת לגיטו לידא ולהציל אנשים משם, הדרך היתה קשה ומסוכנת. בגיטו עצמו ארבו לנו

סכנות לא קטנות, היו בו פרטיזנים שנואשו במצודים וחזרו לגיטו, הם קבלו את פנינו בבוז והטילו אותנו לתוך וכוח של „תראה איך אתם נראים" „אנו לפחות חיים כאן" מה מצפה לכם ועוד כאלה נמוקי מדוחים. הם הפריע לאנשים לבוא אתנו, הם פשוט החדירו בהם ספקות ויאוש.

הצטרפו אלינו מספר קטן של בחורים ביניהם שנים שלשה בחורי ישיבה ואולקניצקי.

אפריל 1944

נסיגת הגרמנים היתה ברורה ובולטת בכל החזיתות ובכל שטחי הכבוש. הם נאלצים להסתתר והם נוקטים את דרך הערבות, כמונו פעם הם מסתתרים בימים ומתקדמים בנסיגותיהם בלילות.

השגנו אותם על האובניים שלנו. אנו מפתיעים אותם ולוחמים בהם, אנו הורגים בהם לעשרות ולמאות, עשרה ימים היו לנו גדולים גדלי נקם וגדלי אמונה. זנבנו בהם הרגנו אותם השפלנו גאותם, בימים אלה מועטים יכל היה האדם ללמוד הרבה ללמוד לתמיד, כי לא לעולם חוסן וכי כדאי לנסות תמיד לחיות ולבלות את האויב.

בימים אלה נפלו בנו חברים יותר מאשר ב־19 החדשים של הפרטיזנקה. אך הנסוי האנושי הזה של לחימה בכל התנאים בכל הנסיבות בכל הזמנים גם לאחר יאוש הוכיח את עצמו.

זה כדאי היה יש רק ללמוד את הלקח הרצוי.

יעקב אולקניצקי

נער בן 15 בתעתועי גורל

במשטר הרוסי עבדתי במאפיה. צעיר הייתי כבן 15 בסך הכל. לא קבעתי עדיין יחסי אל משטר זה או אחר, אך דבר אחד היה לי ברור, כי אין במשטר הזה סכנת חיים. אתה עלול לסיים חייך במאסר ובסיביר, אך אין באים להרגך בשל שייכותך הלאומית, מה שאין כן הנאצים, שעצם היותך יהודי הוא פשע לגבם ודינך מות ועינויים שלפני המות.

את זאת הבינותי וכשפרצה מלחמת גרמניה רוסיה הצטרפתי ועליתי במשאית שארגנו יחד עם הירשל סוקוליק וברחתי בכוון ממשלם של הרוסים.

כשעברנו את דזווינישיק רציתי להפרד מאחותי שם. בשוק נתקלתי בגיסי בעל אחותי והוא אמר לי:

— ילד, לאן אתה רץ, המשפחה כאן ואנחנו כאן, מקומך אתנו, השאר ואל תעשה דברים חפוזים.

נשארתי אותו יום אצלם ועוד יום נוסף וחזרתי אל וורונובה, אל בית הורי ואחי האחד. השני הוגלה לסיביר והיה שם.

הגרמנים כבר שלטו בוורונובה, אך החיים עדיין לא הושבתו כליל. המשכתי לעבוד במאפיה. לכאורה הכל כדהווה, אך בנפשי פנימה חשתי מין רעה העומדת לבוא עלינו ורציתי לברוח בכל מחיר.

כשאספו הגרמנים את יהודי העיירה אל ככר השוק היתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שנשמעתי להם, הלכתי, ראיתי את ההתעללות, ראיתי איך הוציאו שבעה יהודים והרגום ללא דין ודיין ואמרתי בלבי יש לברוח ויהי מה.

כשנקראנו בפעם השניה לצאת לשוק, כבר לא יצאתי, עם מאיר אחי לקחנו עצה וברחנו ליער הסמוך לעיר.

חזרנו העירה כשנסתיים המחזה המחריד של הוצאת יהודים להורג. דחינו את בריחתנו לשעת כשר.

בפעם השלישית כשהנאצים רצחו מאות יהודים וכמחצית יהודי עירנו נכחדו, אז אחרי האספה השלישית בככר השוק יצאנו ליער יחד עם עוד מספר נערים ואברכים, שהינו שם חמשה ימים, חפשנו דרך איך לחמוק מהשואה המזומנת, אך משראינו וסופר לנו, כי הם הקימו גיטו ואספו את כולם לגיטו חזרנו גם אנו.

מכאן הועברנו שנינו לגיטו לידא יחד עם אחותי וגיסי מדזווינישיק. אמנו ואחיותינו לא היו כבר בחיים. הי"ד.

באחד הימים נדרשנו לתת 250 יהודים לעבודה מחוץ לעיר, כל אחד ידע, כי זוהי מכסת המות של היהודים. אלה כבר לא ישובו עוד. עבדתי אז אצל הגביטס־קומיסר, ולא נצפה לי להשלח, אך משראיתי כי גם גיסי אליהו בלכר בין הצפויים אל המות ונסיתי לחשוב מה יהא בסופה של אחותי וילדים, התנדבתי לצאת במקומו. התיצבתי במקום המפגש, נקראו השמות, כולם ענו. משנקרא השם בלכר עניתי במקומו ויצאנו בכוון לרכבת. שם אמורים היינו לעלות לקרונות ולהשלח. רק יצאנו מתחום הישוב היהודי קפצתי מתוך השורה שלי וברחתי ואינני זוכר כיום איך זה היה. אם הם הרגישו בכך ואיך הגיבו. הייתי קל רגליים אז ולא הפסקתי לרוץ כשפני בכוון ליער.

6 שעות רצתי החזקתי כוון ולא נטיתי ימינה ושמאלה ובשעה השישית כשאני כבר עיף וסחוט עד להתעלפות מצאתי את עצמי שוב בשערי הגיטו. נזדעזעתי מתעתועי גורלי, לא הבינותי איך השיבני הנה, אך לא יכולתי לחשוב על בריחה מחודשת. עיף מדי הייתי ומדוכא מאד נכנסתי בהסתר לשער. התערבבתי בין אנשים. עצרתי וכלאתי את עצמי בגיטו, הפעם הייתי גם בלתי חוקי בגיטו.

כשנחתי קצת והחלפתי כוח וחיי היו בסכנה מרובה. החלטתי שוב לברוח וליאבק עם גורלי, לא הרפיתי ממחשבת הבריחה.

לגיטו הגיעו בינתים שמועות על פרטיזנים המסתופפים ביערות לידא וסביבתה, רצינו לצאת אליהם אך השמועות אמרו, כי בלי נשק אין אדם מתקבל אצל פרטיזנים ונשק לא היה לנו. במקרה נתגלה לנו בתוך בית משכננו בגיטו מחבוא של מטבעות זהב, שרשרות ושעונים, בעלי ה„סליק" הזה כבר לא היו בחיים. לקחנו את האוצר, יצאנו אל אחד הפולנים, קנינו בו רובה וכדורים ויצאנו, אנחנו וגיסי אל היער שליד לידא, במחשבה לשוב ולהציל את יתר בני משפחתנו.

אחרי שבועים יצא מאיר שמיר להביא אנשים מגיטו לידא, הצטרף גיסי אליו ובין היהודים שהצילו אז היתה גם אחותי מדזונישק ואשתו של מאיר שמיר.

4 חדשים שהינו ביער זה. פרנסנו את עצמנו ואת גדודנו, חישבנו דרכים להצלת יהודים ורקמנו תכניות של הוצאת יהודים מגיטו לידא. המקום היה מסוכן בהיותו קרוב מדי ללידא שורצת הגרמנים ועושי דברם הפולניים, אך מחשבת ההצלה הביאתנו להבליג על רחשי הסכנה ולהשאר במקום.

בינתים נתגלינו לגרמנים ובמצוד הגדול שערכו על היער שלנו נאלץ גדודנו להתפרק ולהסתתר בקבוצות קבוצות, או לחמוק ולעבור אל ערבות נליבוקי.

קבוצתנו מנתה כחמשה עשר איש. התקיימנו משוד מזון בלילה ומסתור ביום. כחיות נרדפות חיינו, מנותקים ממרכז חיינו וממפקדתנו, ללא כל ידיעה על הנעשה סביבנו ועל הקורה בגדודנו, אלא שלא הרפינו ממחשבת ההצלה. החלטנו כי יש להציל את מי שניתן מתוך הגיטו. אני רציתי ללכת לגיטו, כי רציתי להציל את אחותי. אנשינו הסכימו והלכתי.

בלילה באתי לגיטו אך מצאתי את אחותי חולת טיפוס ללא כל אפשרות של טלטול או הליכת מרחקים. לקחתי אתי שבעה יהודים ביניהם יצחק ויעקב דווילינסקי וחזרתי ליער. הבטחתי לאחותי, כי בעוד 10 ימים אשוב לקחת אותה, שתשתדל להבריא.

בערב, בו עמדתי לצאת עם נצולי גילה אותנו שוטר גיטו, הוא נגש אלי, ניסה להניאני, הוא אמר, כי הדבר ימיט אסון על היהודים שיוותרו בגיטו, משלא יכל להשפיע עלי בדבור עמד וסטר על לחיי סטירה צורבת. דחינו את היציאה מהגיטו לשעות אחדות ובחסות הלילה יצאנו והגענו בבקר אל יער חסותנו.

✱

10 ימים אחרי מבצע הצלה זה התארגן הגדוד מחדש. עמדנו לשוב לנליבוקי, החלטתי על דעת עצמי ללכת ללידא לפני שאנו מתרחקים ממנה ולהציל את אחותי.

כשהתקרבתי לגיטו שמעתי יריות, ידעתי כי הן מבשרות את הקץ של יהודי הגיטו. בכל זאת התגנבתי ונכנסתי. חדרתי לגיטו הראשון, לחלקו השני המופרד ממנו בגדר לא הצלחתי לחדר ושם דוקא היתה אחותי. נכנסתי אל בית מכרים שכבתי ונרדמתי. בשעה בשעה 5 בבקר העיר אותי המכיר ואמר:

— הגעת בדיוק לחתונה! מה עשית? לשם מה חזרת?

ובדברו משכני אל החלון. ראיתי והנה הגיטו מוקף מסביב אנשים מזוינים בבכל מיני כלי־משחית והמות מהלך בתוכו. אין מקום פנוי ממנו.

ממקום הצלתי הגעתי בדיוק אל הגיטו ביום חסולו.

בשעה 7 החלו הגרמנים להוציא קבוצות קבוצות של 50 איש אל מקום ההרגה. תוך כדי מבוכת אימים זו הצלחתי לעבור אל החלק השני של הגיטו. בו נמצאה אחותי. היא חכתה לתורה. משהבחינה בי התפרצה:

— מה עשית, יעקלי ברח אם חביב עליך אלהים, ברח מבקשתני ממך! התחלתי לשאל בין האנשים למי יש כאן נשק, הצטרפו אלי עוד שלשה. אחד מהם התאושש, נזכר בבונקר שראה פעם בעברו והוביל אותנו לשם.

בבוקר זה הסתתרנו עד 9 בבקר. פתאם נכנסה אשה ופרצה בצריחה נוראה:

— מה אתם עושים כאן? בגללכם ירצחו את כולנו. צאו!

יצאנו. הצטרפנו לקבוצה אחרונה של חמשים היהודים שחכו למותם הודאי. בעמדנו יחד פרשנו 6 איש, נגשנו לגדר הגיטו, היתה זו מחיצת קרשים בגובה של 3 מטר, ידענו כי מאחוריה נמצאת המנסרה של לידא, רצינו לעבור להסתתר בה. אך הגדר היתה צפופת קרשים או לוחות ללא מעבר או סדק, ללא חרך או פרצה.

רק בין שני קירות שחוברו יחד נשאר ריוח, חשבנו להדחק בו ולעבור. אולם באותו רגע נתקלנו בעיני גרמני שעמד מזוין והציץ בנו. נבהלנו, נבוכנו, אך הוא הפליט כלפינו:

— תברחו, אני אינני רואה אתכם!

עברנו, נשכבנו מאחורי סואר מרישים, שעמד כאן ובולי עץ מגובבים והסתתרנו. למעשה היינו מגולים כלפי הפועלים העובדים במנסרה. הגויים האלה ראו אותנו בבירור. לא היתה לנו ברירה. חכינו שתבוא השעה 4 אחר הצהרים ויסתלקו הפועלים, או אז נוכל למצא מסתור של ממש במרחבי המנסרה עצמה.

בשעה 4 בדיוק צלצל הפעמון. הפועלים החלו להדחק ולצאת, רק שנים מתוכם נדחקו להשאר בפנים אל מאחורי הפועלים הפורצים לצאת. קדם לכן ראינו את השנים מביטים עלינו ושומרים תנועתנו. לבנו נבא לנו קשות. משנתפזרו כל הפועלים נגשו אלינו ואמרו:

— ראינוכם. אנו יודעים, כי אתם יהודים ובורחים מן המות. לא נגלה אתכם בתנאי שתגלו לנו היכן השארתם מחבואי זהב ויקרות. אם תשמרו הבטחה נבוא בערב בעגלות קש נסתירכם ונעבירכם ליער.

היה בינינו אחד שענד שעון זהב, ירושת אביו והוא שמר עליו בכל עתות הפורענות, הפעם התגבר על יחסו זה אל השעון, הוא התיר אותו ומסרו להם. אנו מצדנו הבטחנו להם הכל בקשנו שיבואו לעת ערב וההסכם יקוים. חכינו לחשך הגואל וחששנו לטובות הגויים.

משהחשיך יצאנו והתקדמנו. מאחורי המנסרה עמד בית יציקה ראינו את השומר והוא ראה אותנו. אספנו אמץ נגשנו אליו ישר ואמרנו בתקיפות יתר:

— הגד מיד היכן כאן יציאה שאין בה גרמנים.

הוא הראה לנו את היציאה הבטוחה ויצאנו. נשתרכנו מאחורי בתי מגורים, כדי לחסות בצלם פתאם מישהו הצעיק:

— יידן, ווו גייט איר! (יהודים לאן תלכו!)

מצאנו בחור יהודי המסתתר אחרי הטבח מאחורי שיחי גודגדניות. הוא הזהיר אותנו לבל נלך, כי על כל 50 מטר מוצב זוג גרמנים מזוינים המסתובבים ואין כל אפשרות לחמוק מטבעת שמירתם. הצטרפנו אליו וחכינו 24 שעות. המסתור היה מפוקפק מאד אך לא היה מנוס, עם אור הבקר החילונו לחרד. היינו מגולים לעין השמש ידענו כי משתתחיל תנועת אנשים נתגלה ואז אנו אבודים. הרבה ברירות לא היו לנו, בשעה 6 כאשר ראינו פועלים נוצרים הולכים לעבודה הצטרפנו אליהם זוגות זוגות ברווחים מסוימים והלכנו. שני הזוגות הראשונים עברו בשלום. הזוג האחרון נתגלה הנוצרים החלו לרדף אחריהם ואחד מהם בחור לידאי נהרג ביריותיהם.

איך שהוא חמקנו ועברנו. בקילומטר ה־12 מלידא היה יער עבות נכנסנו והסתתרנו, כדי לחכות לפרטיזנים, אשר ידענו, כי הם מתגודדים כאן. פשוט לא ידענו לאן ללכת ולא להסתכן.

שבוע רבצנו במסתרנו זה. בלילה היינו יוצאים לכפרים להחרים אכל למעננו וביום היינו ישנים במאורתנו. ביום השביעי פגשנו פרטיזנים, הם ספרו לנו כי הגיטו חוסל כליל ואין נפש יהודית בסביבה. כי בקרבת מקום נמצא בילסקי ויחידתו וכי משפחה יהודית מסתתרת אצל גוי בכפר הסמוך. אותו לילה יצאנו קדם כל להציל את המשפחה מבלי לדעת מי היא והופתענו לשמחתנו, כי היתה זו משפחה חסרת אונים כולה נשים וזוג זקנים ומי יודע מה היה בסופה לולא מקרה זה. מפיהם נודע לנו, כי כאן נמצאת עוד משפחה יהודיה, אלא שטוביה בילסקי יודע על קיומה והוא עומד לבוא ולחלצה.

חכינו לבילסקי, הגוי המיטיב היה אחד משלנו, נוטה לענין הפרטיזנים מסרנו לו היכן מקום מחבואנו ובקשנוהו שיפנה אלינו את טוביה. למחרת באו הבילסקים הורו לנו את הכוון ועם תום השבועיים הגענו למרכז מחנינו.

שבועיים אלה היו ימים מורטי עצבים לכל בני משפחתנו וידידנו כולם היו בטוחים, כי איננו בחיים. כי איך יתכן להיות שבועיים מחוץ ליער ולהשאר בחיים בסביבה השורצת נאצים ועושי דברם שונאי ישראל פעילים ושואפי רצח, היחידים שהאמינו, כי נשארנו בחיים היו אחי ואחותי, היא היתה אומרת, כך ספרו לי:

— אין לי כל ספק שהוא ברח, הוא יודע לברוח ולחמוק מסכנות.

*

מאז נשארתי ביער, הגדוד התלכד מחדש וחיינו הפרטיזניים החלו לזרום באפיקם.

כשאני נזכר בחיים אלה אינני יודע להבליט מעשים מיוחדים שציונם גבורה, כי כל קיומו של מחנה בילסקי היה בו מן הגבורה המתמדת וסכון נפש ממושך למען הצלת שרידי שואה אלה, שניצלו ורוצים לחיות לקיים המשכם ולבלות את האויב.

אלף מאתים יהודים היינו במחנה, בהם לוחמים מעטים וטעוני טפוח והגנה מרובים ומי שסייע להם להתקיים והגן עליהם עשה את המעשה הנכון ביותר בזמן ההוא ובתנאים ההם.

אך היו גם מעשי גבורה שבלחימה, מעשי הסתכנות ונקמה ואין גם לזלזל באלה. אני עצמי השתתפתי במארבים מרובים על גרמנים, מיקשתי שירות שלהם, הרחקתי ממקום רכוזנו כדי למצוא אותם במקום רבצם. שמשתי גם שומר רוכב אשר גוננתי יחד עם חברי הקשישים ממני על בני חסותו של היער הטוב. הסכנות בהם נמצאתי או שנכנסתי לתוכן היו רבות, אך עולות על כולן בזכרוני הן פעולותי למען החרמת מזון לנצורי הערבה. בלט מפקדי מאיר שמיר. טוב היה להיות בפקודו הרציני והאחראי.

לפני צאתנו את היער קבלו חיינו מפנה משמח. להקות עריקי הגרמנים זאבי טרף מוכים ונפחדים אלה החלו מתרבות והיה טעם בלכידתם, היה טעם בנקמה שעשינו בהם. פעם זוכרני נלכדו כעשרה גרמנים, המפקד הרוסי השים עצמו שופט על

חייהם ויהודי מנליבוקי שימש לו מתורגמן. לפי תרגומו היו כל הגרמנים מודים, כי רצחו ופשעו טבחו ורמסו, שדדו ובוזזו ואז היה המפקד פוסק להם מות. את פסקי הדין על עשרת לכודים האלה הוטל עלי הצעיר באנשי היער לבצע. בצעתי אותם ברטט של קדושה, היתה לי הרגשה, כי זה ישמש לקח לדורות יבואו, דורות של גויים ושלנו, הם שלא יתנכלו לקיום עמים קטנים ובני עמים נרדפים ואנחנו שלא נשהה יותר במצבים של חסר בטחון ונתונים לחסד לאומים.

אחד, אחד הוצאתים לשולי היער ואמרתי להם לעמד בשקט ובלבי אמרתי לעצמי, זה בגמול לרצח אמי, זה לרצח אחותי קרובי ידידי וכולי. הם נפלו אחד אחד מכדורי הנוקמים וטוב היה לראותם נפחדים ועלובים, זה הקל במקצת על רגשי עלבוני היהודי. הנה הם גבורי ארופה אשר סחפו את כל ארופה להילולת הרצח נגד עם קטן, כאילו להלולה של מעשי גבורה והנה הם לפני בכל מערומי פחדנותם, שפלים ומושפלים מוגי לב וחלאת האדם. שאל ינסו לדבר עוד על עמים גבורים ואל יתהללו בגבורתם.

אך כאמור לא לזאת נתכוונתי ברשמי זכרונותי הפרטיזניים. בכוונתי לצין את חלקם הגדול של אלה שהקימו את הגדוד והתוו לו תכנית גבורה של קיום נפשות יהודיות, חדשים על גבי חדשים בערבות פרא רעב ופחדים, יש לספר ולשנן את ספור גבורתם האפור הממושך והזוהר בהתמדתו ובאחריותו הממושכת.

בת שבע (קלמנוביץ) פודיסיוק

ימי רוסיה העלובים

ביום 13.4.40 הוגלתה אמא לסיביר ואני יצאתי אתה לגלות מרצוני, כדי להיות אתה בנכר הרחוק.

את אמא הגלו על לא אשם והאשמה, הם רצו בדרך זו ללכוד את אהרון ולספק בזה את רצון הקומוניסטים המקומיים.

היינו 6 ילדים כאשר אמא התאלמנה והיא גידלה אותנו כאם וכאב, מששת הילדים היינו אתה רק שלשה, כאשר באו הרוסים עבר אחי אהרון את הגבול והגיע לוילנה, כדי לחמוק מזעם הסוביטים על היותו מיסד ומפקד ביתר.

בת ששים היתה כשנאלצה להפרד מכל מה שהיה יקר לה כאן בוורונובה ולהטלטל למרחק לא לה.

הרוסים הרשו לנו לקחת הכל מה שלבנו חפץ. כך הגענו לניקולייבקה עיירה בצפון סיביר על יד פטרופבלובסק. שנתים שהינו שם, בקולחוז קבלנו חדר מגורים, אך עבודה לא ניתנה לנו, גם לא יכלנו לעבוד לא אמא בזקנותה ולא אני שטפלתי בה. חיינו ממה שמכרנו ולמזלנו היתה הצריכה בחפצים ובגדים כל כך גדולה שיכלנו מכל בגד או חפץ שמכרנו להמשיך לחיות שבועות.

ב־1942 החל שיקורסקי לארגן את אזרחי פולין לקראת רכוז ויציאה ל,,מולדת" ונשלחנו לעבוד במסלת הברזל באקומולנסק קרטליי. גרנו בעיירה אסול ליד קרגנדר היינו שבע נשים עבדנו בהנחת הפסים כגברים לכל דבר. כך נעשינו אזרחים רוסיים.

בחיינו בקולחוזים עברו עלינו קשיים רבים. לא נתנו לנו לעבוד כאמור גם מטעם זה שהם אמרו, כי נוכל לחיות ממכירת חפצינו 10 שנים מבלי לעבוד. כל אחד רצה גם כי נגור אצלו, למעשה כל הדירה היתה מורכבת אצלם מחדר אחד ולא חשוב מה גודל המשפחה, אנו גרנו בחדר עם 10 נפשות משלהם מטה ליד מטה, שכר

דירה שלמנו בחפצים, עם בקר היינו יוצאות כרוכלים־פדלרים, מוכרים דברים ומתקיימים

באסול שהינו 4 שנים. שם אמא היתה זקוקה לטפולי ורופא נתן לי שחרור מעבודה.

האנשים בכפר היו טובים אלא שהקנאה בצעירה שאינה עובדת העבירה אותם על דעתם.

הרגשתי, כי לא אוכל להתמיד כך בבטלה, הדבר נעשה מסוכן בשבילי וחפשתי דרכים להשתלב בעבודה, אלא שרציתי בעבודה יותר קלה.

בין מספר המשפחות היהודיות היה אחד סויטיצקי מסלונים, חיט מקצועי ואשתו גם היא תופרת טובה, היא ידעה את מצבי ואת שאיפתי אז, והיא שדלה אותי להכנס לארטל לתפירה, שנפתח אז יחד עם ארטלים אחרים אני לא ידעתי תפירה מהי, אך היא לימדה אותי משהו במזורז ונתקבלתי לארטל. זה הקל על מצבי מאד.

כעבור שנה הוטב מצבם של האזרחים הותיקים ניתנו להם בגדים בקולחוז והם לא נזקקו כבר לנו עוד, הם אמרו לנו פשוט לעזוב דירתם ולצאת, לא היה לנו לאן לצאת לא היו דירות. הייתי מיואשת. במקרה נפגשנו עם משפחת בריש מסרנה, היתה זו משפחה מרובת ילדים החלטנו בכוחות משותפים לקנות לנו בקתת חימר „ליפיאנקה" הדבר עלה לנו בזוג כרים ומצעים ואחד מתושבי המקום מסר לנו את הליפיאנקה שלו בעוד שלעצמו הכין אחרת.

גרנו יחד. עד סוף 1944.

פעם ביום אחד כשבאתי הביתה מהעבודה לארוחת צהרים נכנס חיל מהאנ.קא.ווה.דא. עם בקבוק ביד ושאל אם יש לנו וודקה, או אולי ידוע לי היכן אפשר לקנות, הרגשתי כי כאן טמונה מלכודת, הרי היינו רק נשים, עניתי בשקט מעושה:

— כאן רק נשים ונשים אינן שותות.

הוא התבונן לכל צד והלך.

כעבור שבועים במוצאי שבת אחת באו אלינו שתי נשים מלומז'ה שגרו אתנו פעם באסול ובקשו, כי נאפשר להן ללון אצלנו. הן היו קונות קמח בסובחוז בו התגוררו ומוכרות אותו, הלננו אתן מספר פעמים, פעם ישבנו ושוחחנו על סיכויינו בסוף המלחמה, ידענו כבר כי פולין איננה קימת בשבילנו, אם כי לא האמנו לספורים על ממדי השואה חשבנו לשמועות זועה מכוונות. השיחה נמשכה והזמן חלף, שכבנו מאוחר מאד. עם תנומה ראשונה שמענו דפיקות בדלת.

שאלנו: מי שם

ענו: אנ.קא.וה.דה.

אמרתי:

— חכו עוד רגע אתלבש ואפתח לכם.

בינתים נצלתי שהות זו, היינו 7 נשים, צויתי לכלן להתלבש מהר, להסתיר את אור החלונות להחזיק את הדלת, כשהתבצרנו דיינו התחלנו לצעק ולקרא

לעזרה, הם ירו, נשמעה יריה ואחריה עוד ועוד בשעה 2 אחר חצות משנשתתקו הרחשים בחוץ, לא העזנו להשאר בבית נקטנו זהירות, יצאנו דרך החלון רצנו למשטרה לספר את שקרה לנו. השוטר התורן לא התרגש ביותר ואמר:

— לכנה לישון שום דבר לא קרה.

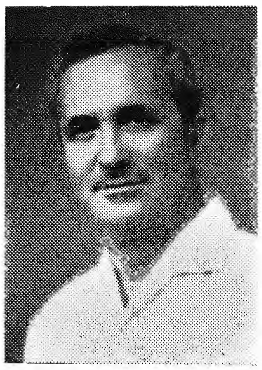
תשובתו היתה לי חשודה מאד ותמוהה בעיני. אני לא יכלתי להרגע, חשתי כי משהו מתרגש לבוא, למחרת ספרתי את קורות הלילה לחברי היהודים, בעבודה ומחוצה לה, אנשים לא ידעו מה ליעץ לי, אך אצלי בשלה החלטה לא לשוב לבקתתנו. הלכתי אל הנפח היהודי דוידוב שהיה מפורסם בסביבה כפועל טוב וכגבר בגברים, בקשתיו שימצא בשבילנו חדר, קשריו היו יוצאים מהכלל, הוא הכיר את כולם, חשבתי אולי ישתדל אצל הממונה על הבניה, אך השעה קצרה לי זכרתי כי בחדר סמוך לשלו גרה מורה גרמניה, ידידה שלו ולא הרפיתי ממנו עד ששכנע אותה למסור לנו את דירתה. עברנו לדירתנו החדשה ונרגענו.

כעבור מספר ימים סופר בעבודה, כי אלמונים פרצו לאחד החדרים שבסמוך לנו ורצחו שלש נפשות, לפי השמועה טעו המרצחים, הם נתכונו אלינו.

אז רק נתעוררה המשטרה, אנשי הסביבה לחצו עליה וסיעו לה בחפושיה יהדבר נתגלה.

נתפשו 3 חיילים והם הודו, כי נודע להם על „עשרנו" כביכול, אך מכיון שידעו, כי בדרך אחרת לא יוכלו לנו, לאחר הנסיון הראשון למדו כי במרמה לא יוציאו מידינו את רכושנו האחרון והם לא עמדו בפתיון לכן החליטו לרצוח אותנו ואח"כ לזכות בשוד.

חיי הקצרים ברוסיה היו חיים של ארעיות. ידעתי בה הרבה עלבון וצרות ידעתי את המשטר כמשטר המשעבד את יחידיו למען האקספרימנט, אשר מי יודע למה הוא נועד ולאן הוא מוביל, בכל אפן חיי שם עברו בים של עגמה ומסכנות התושבים ילדי המהפכה שזכו בהשגים של המשטר החדש ועמדו להם זכויות למוד החנם, גם הגבוה, ואפשרויות העבודה בילו חייהם בעוני מנוון, ותרתי על אזרחותי הרכושה ועליתי אם אמא ישישה למדינת ישראל. היא מתה כאן בבני ברק בגיל 88.

איזיק אולקניצקי

ארוכה הדרך ציונה

בחזרה בוורונובה

רכבת המשא האטה את מהלכה. מהפלטפורמה עליה אני ניצב, אני כבר מבחין בבנין העץ של תחנת הרכבת ורונובה. ידעתי שרכבת־משא זו לא תעצור בעיירת הולדתי, אבל כשעליתי עליה בתחנת ביניאקוני נענה נהג הקטר לתחנוני והבטיח להאט את מהלך הרכבת, לכשתתקרב לוורונובו, כדי שאוכל לקפוץ הביתה...

קפצתי מהרכבת הישר, אללי לי ליד, קבר־אחים. קבוצה נכרת של יהודי ווילנה, יצאה ב־1942 לעיירתי למצוא בה מקלט מפורענות הגרמנים, הם האימנו כי במקומות ישוב קטנים יד הגרמנים לא תשיגם אך היא השיגיתם, הם נאסרו ונצטוו לחפור בור לעצמם, הם הושלכו בו חיים ונורו. עוד קודם לכן שמעתי על קבר־אחים זה. עמדתי נרעש ונפעם, חלקתי כבוד לקרבנות ירושלים דליטא, שהיו מראשוני קרבנות השואה, עוד לפני האקציות ה„רשמיות" בוורונובה.

בתחנת הרכבת שום דבר לא נשתנה. אותו מנהל פצ'קובסקי הפולני, שנשאר על כנו בכל המשטרים: הפולני, הסובייטי, הגרמני ושוב הסובייטי. שקט ושלוה כאן, לבי הולם. איך זה לא נשתנה כאן שום דבר. איך יכול בית הנתיבות הישן לעמוד על כנו אחרי מה שקרה לעיירתי, אחרי חורבן יהדותה, לרגע כאילו כפאני השד אולם חיש מהר אני מתנער ממחשבותי אלה ושם את פעמי החופזים לכוון העיירה. ראשי כבד עלי. עתה אני הולך ועושה חשבון־נפש של ניצול שואה. החוזר לביתו שאיננו עוד בהתקרבי לעיירה אני מבחין בדמות של אשה צעירה, ההולכת ומתקרבת לכוון תחנת־הרכבת. זו אחותי בילה, היושבת עדיין בוורונובה ומחכה לבואי. שלחתי לה מספר מברקים על בואי, עתה היא באה לקבל פני.

אנו עומדים בתקופת האביב. השדות שמשני עברי הכביש מכוסים כבר פרחי־בר לרוב. עץ הדובדבנן הנץ את פרחיו, ואת ריחותיו העדינים והמוכרים לי כה, אני נושם לריאותי אביב בפולין, או תרצה בליטא, מקומות אלה שכה יפה שר עליהם המשורר הגדול א. מיצקביץ ב„פאן תדאוש" שלו. אביב של שנת 1946, אחר השחיטה

הגדולה של העם היהודי. והלא היו ארבעה אביבים אחרים, אביבים שעל כגון אלה אמר המשורר: „כי קרא אלהים לאביב ולטבח גם יחד, השמש זרחה, השיטה פרחה והשוחט שחט".

תחלת הדרך חוזר אני בעיני רוחי מהלך של שש שנים אחורנית. לא אביב אלא חורף 1940 לא שעת יום, אלא שעת לילה. קור עז חודר מבעד בגדי החורף החמים שלי ומגפי העור גם אז פסעתי באותה דרך. אלא שלא מתחנת הרכבת כי אם אליה. אמי מלווה אותי הולכת ורועדת, הולכת ומתייפחת. היא מלווה כאן את בנה השני, את אחי הבכור מנחם ליותה כשהלך להיות חייל בצבא הפולני, הוא יצא להלחם בצבא הגרמני, שפלש לפולין בספטמבר 1939 ונלקח בשבי. היא מחזיקה חזק בידי ואני חוזר ומתחנן „חזרי, אמא, חזרי הביתה, הן קר בחוץ, מה יועילו עוד מספר מאות המטרים שתלווי אותי? עוד נשוב ונתראה, הרי אני פוסע בדרך, בה הלכתי משחר נעורי, והדרך היא הדרך ציונה הלא כך חנכתם אותי בביתכם היהודי החם, את, אמי היקרה, בתו של ר' לייזר, ראש ישיבת שצ'וצ'ין שליד נובוגרודקי ואבי היהודי היקר וחם־הלב שעבד קשה במלאכת החייטות לפרנסת בני ביתו, וביחד עם זאת מצא גם זמן לעסוק בצרכי צבור באמונה. חזרי אמא, חזרי. עוד נתראה!".

ואמא חוזרת, הנה היא עומדת לנגד עיני מנפנפת בידיה לעברי, ככל שהיא מתרחקת ממני, כאילו היא מברכת אותי לך לשלום, בן יקר, צאתך לשלום, בן יקר, צאתך לשלום מוורונובה, ובואך לשלום לציון עיר קדשנו".

כבר שש שנים חלפו מאז, ואני עדיין נמצא בדרכי לציון. קשה ואסורה היתה הדרך. דרך מלאת סבל ועינויים, דרך של אסיר־ציון שכל חטאו היה השתייכותו לתנועת הנוער בית"ר. שנים של בתי סהר בברית־המועצות, מחנות רכוז, שמשום מה נקראים בשפתם „מחנות עבודה וחנוך". חזרתי אליך, ורונובה לקבר אבות. לקבר אבי, שנפטר עוד בשנת 1936. עתה מביאה אותי אחותי בילה לקבר האחים של יהודי וורונובה בו טמונה אמי היקרה הקבר נמצא במגרש המטווח שבקצה העיר. קשה להתנסות במבחן כגון זה. פעמיים באותו יום לעמוד על שני קברי־אחים. האחד בכניסה לעיירה מצד תחנת הרכבת והשני בקצה השני של העיירה, במקום ששמש בזמנו כמטווח לאנשי ה„שצ'לצי" הפולנים, אותו ידעה היעילות הגרמנית לנצל למטרתם הקדושה „הפתרון הסופי של הבעיה היהודית". עמדתי במקום זה. חלקתי כבוד לקדושי וורונובה, שהובלו כצאן לטבח — והדמעות חונקות את גרוני. אמי היקרה, לא זכיתי לראותך בחיים, והלא השתוקקתי לראותך, לחבקך ולספר לך על כל תלאותי. לקחתך אתי, לעזוב מקום ארור זה ולחתור ביחד למולדת.

על ידי עומדת אחותי בילה. מנסה לעודד אותי ולחזקני. עוד מעט נצא לדרך — היא אומרת — למאיר וליעקב אחיך נלך, הם נמצאים כבר בפולין ה„עצמאית". משם פתוחה הדרך לציון לא יארך הזמן וחלומותיך ושאיפותיך יתגשמו. בילה מספרת לי על מעשי הגבורה של שני אחי אלה, שני אחי הפרטיזנים שהיו ביחד אתה ובעלה אליהו ועוד רבים מבני עיירתנו בגדוד הפרטיזנים של בילסקי. הגדוד אשר רשם פרק מפואר בתולדות ההתנגדות היהודית בתקופת השואה, גדוד אשר

לחם ונקם בגרמנים ועוזריהם. אחינו יעקב היה בין נועזים שבפרטיזנים רב חלקו בפעולות החבלה שבצעו אנשי הגדוד, ובעיקר חבים לו חייהם אלה מבני וורונובה, שהוא הוציאם בחשאי מגיטו לידא. לאחר שהוא בעצמו ברח ליערות, הוא חזר מספר פעמים לגיטו לידא וכל פעם הוציא אנשים והביאם לגדודו של בילסקי מה חבל שאת אחותנו אסתר הוא לא הצליח להוציא, כי בבואו להוציאה, מצא אותה חולה. וכעבור מספר ימים חוסל הגיטו.

בילה ואני, חוזרים לעיירה. בילה ממשיכה לספר לי על הזוועות הרבות שעברו על בני עיירתנו. ועל גורלם המיוחדים של אחדים מהם לא קרו אז נסים ליהודים, אך משהו מופלא כן קרה והבולט בהם המקרה עם דודתי.

הדודה מוסיה היתה אשתו של אייזיק אולקניצקי הי״ד, ה„סטרוסטה״ של וורונובה בימי הצאר. שאת שמו אני נושא. הוא נרצח בחוה״מ פסח 1919, כשהפולנים כבשו את וורונובה, הם רצחהו אותו מפני שאחד מבניו היה מפקד המשטרה של ה„אדומים״. הבן עצמו הצליח לברוח עם הצבא האדום הנסוג לתוככי רוסיה, דודתי קבלה אותו יום הלם ונשארה משותקת ורתוקה למיטתה למשך כל שנות חיה. ילדיה אסתר, רחל, משה וישעיהו טפלו בה במשך כל השנים וגילו כלפיה מסירות וכבוד־אם יוצאים מגדר הרגיל; הם הביאו אליה את טובי הרופאים ושום דבר לא עזר אי אפשר היה להקימה ממיטת חליה. והנה ביום ה„אקציה״ נצטוו כל היהודים לצאת לככר השוק אלה שלא יצאו נורו בבתיהם. וכשהופיעו הגרמנים בביתה ומצאוה שוכבת במיטה וכוונו אליה את נשקם, היא קמה ממטה והצהירה: „אני הולכת למות יחד עם כולם״.

אחרי למעלה מעשרים שנות שתוק, היא קמה וצעדה מהלך של שני קילומטרים לכוון קבר האחים.

בדרך, בסיומה

יצאנו לדרך. לפולין, ומשם למחנות העקורים. בגרמניה למדנו את בני ישראל, נצולי השואה, קשת. רכשנו נשק ותחמושת כדי להביאם ארצה לעזרת היישוב הנאבק על קיומו. אותו נשק יקר היה חלק מהנשק שהוטמן על אנית הארגון הצבאי הלאומי „אלטלנה״, שעל סיפונה הגענו אחי יעקב ואני לחופי המולדת.

לכשתוקפים אותי מדי פעם געגועים לאותו מקום בו נולדתי, גדלתי וחונכתי, בו עברו עלי ימי ילדותי ונערותי, הרי זה לא לאותה אדמה ארורה הטבולה בדם קדושי ישראל, אלא אליכם אבי, אמי, אחי ואחיותי ויהודי וורונובה היקרים שאבדתם לנו לעולמי עד.

כואב לבי על שלא זכיתם גם אתם לבוא לקצה הדרך־לציון.

שמואל קופלוביץ' ז"ל
(צ'יקגו)

תוספת קטנה של נקמה

לא אכתוב על ימי פעולתי בגדודו הפרטיזני של בילסקי. היו אלה ימים של נקמה מתוקה ופעילה והייתי דוקא רוצה לכתוב עליהם ולהרבות בתאורי מעשים שונים הנוסכים בי ספוק של עמידת גבורה, אך על אלה כבר כתבו רבים וכן טובים ממני, אחרתי, הם הקדימו אותי וזכותם עומדת להם, אכתוב על נקמה שנקמתי ברוצחי יהדות וורונובה אחרי גמר המלחמה והפרטיזנים.

ביום 10.7.1944 קבל טוביה בילסקי פקודה לעזוב את היער ולהעביר את כל הגדוד אל נובוגרודק.

בשעה 9 בבקר היינו כבר ערוכים בטורים, בראשנו רכב טוביה עם הסיירת שלפני כולם וכך עזבנו את היער, עזבנוהו ברגשי צער ושמחה. סוף סוף ידענו ביער את טעם הנקמה הערב, את טעם הלוחמה והעמידה על הנפש.

אותו יום עמדה חמימה קשה באויר והדרך היתה דרך חול קשה המכשילה רגלים. ברחבי השדות וביערות התגוללו עשרות, עשרות פגרים גרמניים מעורטלי בגד ומוחלצי נעל, יערות רבים בערו ומהגופות הנחרכות נישאה צחנה איומה, קשה היה לנשום.

הדרכים היו חסומות באלפי חיילים רוסיים שהובילו המוני שבויים גרמניים, הנאצים הפחדנים חששו מפני נקמת הפרטיזנים והם הסגירו את עצמם לרוסים הסדירים שאמנת ז'נבה מחיבת אותם. הם הפסיקו ללחם טרם זמן, מחשש הפרטיזנים.

בנובוגרוד היו כבר גדודי פרטיזנים אחרים שכונסו הנה כמונו. אספו את כולנו לגן־המבצר וגנרל־מאיור רוסי נשא לפנינו נאום, בו אמר בין השאר:

— המלחמה לא נסתיימה עדיין ואתם הפרטיזנים צריכים עוד לעזור לנו, כדי לרוצץ את גולגולתו של הזאב הנאצי המטורף והפצוע, עלינו לעשות זאת עכשיו בתוך מאורתו עצמה.

אחרי נאום זה קבלו כל הפרטיזנים את ההפניות שלהם, אחדים שוחררו והורשה להם לשוב הביתה. אל עריהם, בתיהם ומשפחותיהם.

בפני עמדה השאלה:

— היכן הוא ביתי כיום:

האם אוכל ללכת לוורונובה, בה נולדנו כולנו ושנות עלומינו וילדותנו עברו בה וחלפו, כשוורונובה היא עתה קבר־אחים, קבר המוני של האנשים היקרים לנו והקרובים ביותר?

ידענו, כי אף איש לא יקביל פנינו שם, בכל זאת נמשכנו „הביתה" כדוגמת אותו ביבר הנמשך תמיד מחדש אל קנו ההרוס אחרי כל חרבן שפוקדו, הלכנו ברגל הביתה, לא היתה עדיין תעבורת סדירה כאן.

✶

ביום 18.7.1944 הגענו לוורונובה קבוצה של עשרים וחמשה איש בערך. כפי שאזכור הגענו העירה דרך סמטת ארמנישקי בשעה 3 אחר הצהרים.

מיוגעים, רעבים ומרי רוח עד למאד הגענו לעיירתנו.

וורונובה נראתה לנו כעיר רפאים, הבתים עמדו על תלם כמקדם, אך איש לא נראה בהם ולא ברחובות שביניהם, קמץ האנשים שפגשנו באקראי לטשו עלינו עיני תמהון ודהימה, הם לא האמינו, כי נשארנו בחיים. השארותנו בחיים הדהימה אותם. הם היו בטוחים במאה אחוז, כי נפטרו מאתנו לחלוטין, אף אחד מאתנו לא הלך לביתו שלו, העדפנו להיות יחד.

בעיירה שלט קומץ „בעלי בתים" רוסיים, פקיד ממשרד המלחמה הסוביטי ומספר פקידים שסייעו בידו כעוזרים אישיים. הם התגוררו בביתו של בנימין לוין. התיצבנו לפניהם, ספרנו להם, כי אנו בני העיירה הזאת וכי שוחררנו זה עתה מהפרטיזנקה כל אחד נשא אתו את נשקו האישי, לא הסתרנו אותו בפניהם.

הפקיד הראשי אמר לנו להתדייר בביתה של גולדה יחיאל׳ס ולהיות תמיד צמודים יחד. ללילה ציוה עלינו להציב שומרים עלינו ובכלל להיות על המשמר בכל מקום בואנו „כי אין לתת אמון באוכלוסיה המקומית".

בית גולדה היה תפוש על־ידי משפחה נוצרית, היא נאלצה לעקור מכאן ואנו לקחנו לעצמנו את המבנה.

ישנו על הרצפה, היינו רגילים לזה מזה חדשים מרובים, לא היה גם על מה לישון, ולבקש מצעים מהגויים לא רצינו, אולם מזון נאלצנו לבקש מהם, מאותה אוכלוסיה עוינת לנו, ממכרים משכבר, מאכרים מקומיים, קרה ואני אכלתי אצל משפחת גויים בסמטת בית המרחץ והאכל נתקע ועמד לי בגרון. תאבוני ניטל ממני, כשהבחנתי לפתע תוך כדי אכילה ברכוש יהודי שדוד הנמצא בביתם, רהיטים וחפצים יהודיים טפוסיים.

לא דברנו על זה, לא אני אתם ולא הם אתי.

אחרי זה קבלנו תפודים ובצל ולחם והחילונו לבשל לעצמנו בבית מגורנו ולאכל יחד.

מצבנו היה קשה מאד ומבחינה פוליטית בטחונית, אפילו מסוכן מאד, רגע רגע ארב לנו המות.

המלחמה לא נגמרה עדיין. גרמנים ערקו מהחזיתות ונשקם בידיהם ואתם פרטיזנים פולנים עויני רוסים ויהודים, בזה היו שניהם מאוחדים ומתאחדים. שניהם שוטטו ביערות מסביב לוורונובה. במשך הזמן הובאה הנה פלוגת חילים רוסיים ומפקד מטעם האנ־קא־ווה־דה, כדי לחסל את שרידי הקינים המזוינים של היסודות העוינים. המטה התמקם בסימטת רומאנישקי ליד טחנת הקמח של וילנסקי, שם גם התקינו בית סוהר לאלה שילכדו.

את השבויים הגרמניים היו מביאים לכאן לבית הסוהר, ואנו הפרטיזנים הועמדנו שומרים עליהם, כשהתקבצו 25 רוצחים שבויים היינו מעבירים אותם ללידא, שם נמצא מחנה שבויים גדול.

פעם עמדנו אני ויואל חפץ על המשמר ליד בית הסוהר, היה לי קר מאד מגפי היו קרועים ובלים ואני רואה הולך נאצי ומגפים לו חדשים ברגליו, קראתיו אלי וציויתי עלו לחלוץ את מגפיו. הוא חשב שאנו עומדים להרגו, כי כך הרי נהגו הם, והוא התנפל לרגלי, החל ליילל ולהתחנן, הוא התיפח בצורה היסטרית ובקש שנשאיר אותו בחיים, כשלקחתי ממנו את מגפיו ונתתי לו ללכת לשלום במגפי הקרועים לא היה מאושר ממנו אותו רגע.

כעבור שבועיים בא העירה לייבקה קפלן שהיה שוטר בוילנה, הוא הופיע במדיו הרשמיים וספר, כי הוא הולך אל אכר אחד בכפר ליטל ממנו את הבגדים, אשר משפחתו הפקידה אצלו לפני לכתם אל המוות אנו רצינו להניאו מזה, ייעצנו לו לא ללכת, כי המקום שורץ עדיין רוצחים פולניים והדבר מסוכן, אמרנו לו לבל יסמוך על הידיד, האכר המכר והנאמן לדאבוננו הוא לא רצה לשמוע בקולנו ומאז לא ראינו אותו עוד.

כדבר הזה קרה גם לאיסר פופקה, הוא נסע להחזיר לעצמו רהיטים ושילם בחייו, לאחר שניצל מכל הסכנות הנאציות.

*

הועדה הצבאית הסוביטית החלה לגייס רבים מן האוכלוסיה הפולנית ולשלחם לחזיתות שהיו עדיין פעילות, הפולנים היו מתמרדים, מסרבים ללכת והיתה יחידה צבאית מיוהדת שעליה הוטל ללכד את המשתמטים ולהביאם לוורונובה. לתפקיד זה היו הרוסים משתפים את הלוחמים היהודיים, עשינו זאת בלהט של רצון וטעם.

אולם אנו נשארנו מעטים. פרטיזנים יהודיים החלו לצאת את וורונובה, ללכת ללידא. מכל קבוצתנו נותרנו רק אני משה ברקוביץ, בנו לייזר ובנו של החזן יידל קאנופקה.

אנו נשארנו כאן, כי רצינו לנקום בשכנינו הרוצחים אלה הבוגדים והפחדנים, אשר ליד סנורים של הנאצים רצחו את יקירי נפשנו. ערכנו רשימה של רוצחים פולנים, אשר ידענו כי שתפו פעולה עם הגרמנים ועזרו להם להשמיד את כל מי שיקר היה לנו, רצינו להספיק למסור את רשימתם למפקד הנ.ק.וו.ד. הנוכחי, שהיה ידידנו הטוב ביותר.

הייתי יושב במשרדו שעות על גבי שעות והוא היה רושם הכל. אנו חתמנו על כל פרטי־כל והדגשנו ביותר את השמדת רוסים, שערנו, כי בעד יהודים לא יעשו להם מאומה.

כך נאסרה על פי האשמתי החתומה טקלה של ברייש הסנדלר, אשר הקיפה יחד עם חוליגנים אחרים את עיירתנו, הוציאו את היהודים למגרש השוק הובילו את הגרמנים בין שורותינו והוציאו את כל „הקומוניסטים" כביכל והרגום מחוץ לעיירה בחורשה, הם הוציאו אז את בני שמואל שלופסקי את גרשון איישישקי, יצחק וולפיאנסקי, ושייקה אולקניצקי והביאום למות טרם עת במו ידיהם הטמאות.

הסגרנו לשלטונות את המורה דומנסקי, שהפך ראש עיר בוורונובה ומפקד המשטרה הפולנית בתקופת הנאצים, אסרו אותם מיד יחד עם אחרים שהיו קשורים אליו.

*

חדש אחרי מאסרם נקראתי לתת עדות בבית המשפט בעיר ברנוביץ, לא ידעתי אפילו נגד מי אעיד כאן.

קשה היה להגיע לברנוביץ, דרכי התעבורה והתקשרת בכללה היו משובשות וקשות.

משהגעתי לברונביץ נצטויתי ללכת לבית הסוהר, הובאתי שם אל אולם גדול וקר, בן ישב חוקר מטעם המחלקה המדינית, הוא תלש פסת עתון שעל השלחן והחל להעסיק את עצמו בגלילת סיגריה מטבק גס, הוא סקר אותי למלא אישיותי, במשך 10—15 דקות זרק עלי מבטים חודרים והגה לא הוציא, רק לאחר מזה הואיל לפנות אלי ולהציג לי שאלות. קדם כל תמה עלי איך נשארתי בחיים כשכל היהודים נטבחו והושמדו? אחר כך רצה לדעת מה עשיתי בשלוט הנאצים ? דומה היה עלי באותם רגעי חקירתו, כי אני הוא אשר עומד לשבת על ספסל הנאשמים וכי כל החשדות נופלים עלי.

הוכחתי לו בתעודות, כי חמקתי מהגיטו וברחתי ליער והייתי בפרטיזנקה ולחמתי והכיתי בנאצים, בנוף שאל אותי אם אני מכיר את דומנסקי ואם הייתי אתו ביחסים טובים,

את מה שעניתי הוא רשם, פרט לפרט.

הוא רשם, כי בהיותו מפקד המשטרה הפולנית אסף דומנסקי מאתים ששים וחמשה יהודים וילנאים, אשר נמלטו מטבח גיטו וילנה אלינו, שהוא יחד עם הגרמנים הוציאם מבית הקולנוע שלנו, בו היו מרוכזים הוציאם בקבוצות של עשרים וחמשה, עשרים וחמשה אל תוך החורשה המוליכה אל הרכבת ושם ירו בהם והרגום.

הוספתי גם, כי לפי יוזמה עצמית עזר דומנסקי לגלות וללכוד חילים רוסיים, אשר מצאו מסתור אצלנו וירו בהם למות.

פרט זה אחרון השפיע על החוקר איומות, הוא התרגש ופנה אלי :

— אצוה להביאו הנה ותאלץ לענות על כל שאלותי באזניו ובפניו.

יצאתי מהחדר. אחר כך הכניסו אותי מחדש לאותו חדר, דומנסקי כבר היה פה, הוא עמד ופניו מופנות אל פני הקיר, ציוו עלי לשבת, אחרי 10 דקות אמרו לדומנסקי להסתובב אלינו.

כשהוא הבחין בי הוא הכיר אותי מיד, הוא לטש עלי שתי עינים בוהות והקיש בכף ידו אל מפתח פיו כמרמז שהוא רעב, ודאי הניח, כי כמכירו משכבר ארחם עליו ואביא לו משהו לאכל, מראהו היה איום. כולו מצומח זקן היה ופרעות ראשו לא מסורקות, בגדיו פרומים היו ורגליו היחפות תחובות בזוג דרדסים קלים.

החוקר שאל אותו אם הוא מכיר אותי ואם רבנו אי פעם או חיינו בשלום?

הוא ענה:

אני מכיר אותו ואת כל משפחתו.

אז פנה החוקר ושאל אם אני מכיר אותו ויש לי משהו לספר עליו.

נעצתי עיני בו ואמרתי לו כל מה שידעתי עליו, את שתפו פעולה עם הגרמנים ואת מקרה רצח יהודי וילנה ועוד ועד.

הוא הרכין ראשו וכבש פניו בחזהו, הוא ידע מה יהיה משפטו.

לפני צאתו בקש ממני שאסור אל אשתו, שאספר לה היכן הוא נמצא ושהיא תשלח לו חבילות מזון ובגדים.

*

כעבור שבוע שוב נקראתי למשטרה, נאמר לי לנסוע למינסק להעיד נגד מישהו בבית הסוהר.

ושוב לא ידעתי נגד מי אעיד הפעם.

מינסק היתה הרוסה כולה וטובלת בעיי מפלת, קשה היה למצא בה משהו ולהתמצא ביער הערמות המגובבות פה בכל מרחביה, פניתי אל אשה שעברה במקרה לידי ושאלתיה לאן עלי לפנות, כדי להגיע לבית הסוהר. היא הכירה בי מיד, כי אני יהודי. היא היתה יהודיה, היא גרה לא רחוק מכאן. היו לי מספר שעות עד מועד הפגישה ונעניתי לה לבוא אל ביתה. היתה זו דירה פעוטה ודלה, היא עצמה היתה רופאת שינים. היא שאלה אותי אם ידוע לי כי חג הפסח היום לנו, הייתי כולי פליאה, אני לא ידעתי, איך ידעה היא. הודיתי שאינני יודע. היא לקחה מיד קמח קהה שהיה ברשותה הלישה אותה במים, גלגלה את הבצק למצה ואפתה אותה במחבת על גבי פרימוס.

נשמה יהודית.

עזבתיה כשבלבי רגש מיוחד של גאוה על יהודינו. הנה היא, הורתה ולידתה, גדולה וחנוכה באוירה לא יהודית של רוסיה והיא זוכרת, כי פסח היום, כי שבת היום, פה"י שה"י עצום אחד. והיא יודעת, כי יש לאכל מצה היום. מי יתכון נפש יהודי.

בבית הסוהר הוכנסתי לתוך חדר, בו ישב בית המשפט הצבאי ואלוף צבא בראשו, כאן נאמר לי כי מדובר בטקלה של ברייישה הסנדלר.

ושוב חזר המשחק הידוע, יצאתי, נכנסתי, כשהיא כבר בפנים ופניה כלפי הקיר וכו'.

אשרתי את הנירות, אשר חתמתים בוורונובה והם שאלו אותה:
— האם את מכירה את שמואל קופולוביץ מוורונובה? האם היא מרגישה רגש של אשמה כלפי היהודים ואם היא שתפה פעולה עם הגרמנים?
היא ענתה על הכל בשלילה, כשאמרו לה לפנות אלינו ולהביט לעברי ונאמר לה גם לענות אם היא מכירה אותי, היא ענתה:
— כן!
פניה נתכרכמו והחוירו בהביטה עלי וראשה שקע מטה מטה.
גם אני נשאלתי אני עניתי, כי אני מכיר אותה משחר ילדותי, ולתוך פניה הוספתי ומניתי את כל פשעיה האיומים והדגשתי, כי היא התנדבה מרצונה לשתף פעולה עם הנאצים, כי היא יודעת יידש על בוריה ומבינה היטב גרמנית.
בשעת עדותי היא נסתה לשסע את דברי, אך אני הוכחתי לה ולכולם, כי היא פשוט פעלה מתוך דחף אנטיקומוניסטי מובהק, ספרתי עובדה לשם הרשם המזעזע, כי היא הצביעה על שני רוסים שהסתתרו בחצר שלה והגרמנים הרגו אותם לעיניה, בתוך גינת ביתה.
זה השפיע.
חזרתי לוורונובה בהרגשת הקלה.

נקמתי ברוצחי קדושינו נקמת דמם השפוך.

משה קפלן

נקמתי במחסל יהדות אזורנו

בדצמבר 1947 נקראתי על ידי ממשלת גרמניה והמחלקה לבעור הפושעים של מדינתנו לגרמניה, כדי להעיד נגד השטאבסלייטר וינדיש.

כל מי שעלה בגורלו המר להתענות בענויי גיטו לידא ויסורי המות של הגיטו הפתוח בעיירתנו יודע מיהו וינדיש. למעשה עמד וינדיש בראש פעולת החסול של יהדות וורונובה וכל הסביבה שלנו, אך וינדיש לא ויתר על שום הזדמנות להשמיד יהדים במו ידיו.

אני הכרתיו מקרוב, עבדתי אצלו ובלידא כצבעי, חדש תמים לפני חסול יהדותנו היקרה בוורונובה. כאשר בא היום המזוזע ויהדותנו חוסלה ונכרו שני קברי האחים, היה זה וינדיש עצמו שקבע מי לחיים ומי למות, אותי הוא השאיר אז בחיים כאדם דרוש לו, לשם כך גם השאיר אתי את משפחתי.

ימים אלה ששהיתי במחציתו עשוני עד טבעי למשפט זה.

המשפט התקיים במיינץ, מגנצה בעברית, זו עיר הפוגרומים הידועה מימי הבינים, כשנכנסתי לאולם קם וינדיש ממקומו הצדיע וקרא:

— הער קפלן איך לויבע ישראל (אדון קפלן אני מעריץ ומשבח את ישראל)

עניתי:

— ישראל אינה זקוקה לתשבחותיו של כלב כמוך.

הוא התיישב, בזה נוצרה האוירה בה יתנהל משפט זה ונרמז לו ברורות, שעליו לשנות את טכסיסי עמידתו בדין זה.

השופט החל בהליכים־המשפטיים ובין היתר נשאלתי באיזו שפה אני בוחר להעיד.

לידי ישב השוטר הישראלי שהשלים את הכנת התביעה והוא גם שימש מתורגמן. לא חכיתי לתרגומו ועניתי גרמנית:

— יש לי עתה מדינה משלי, מולדת. ועם ושפה משלי ובה אני רוצה להעיד.

העידותי על כל מה שידוע לי נגדו ונגד ורנר הרוצח המפורסם, שהתעללויותיו בוורונובה היו מקפיאים את הדם בהשמען.

המשפט נפסל באמצע הליכו, כי נתגלו מכשירי האזנה שהתקינו סנגוריו של וינדיש והם עצמם דרשו לדחות את המשפט בשל כך.

היה זה טכסיס מחושב, כדי לזכות בזמן נוסף ובהרכב בית דין יותר נוח להם.

*

במשך ימי שהותי בגרמניה ארחה אותי משפחה גרמנית אנטי נאצית מובהקת, שיצאו מכליהם כדי להנעים לי את זמני במולדתם, היה זה המורה ויקרי, פדגוג ידוע בבית הספר המקצועי של מיינץ, הוא אשתו והורי אשתו.

Urteil im NS-Prozeß: Lebenslang

Windisch nahm Urteil ‚aus Protest' an / Schuldig als Mittäter

— Mainz (Eig. Bericht) Der Zuhörerraum war bis auf den letzten Platz besetzt, als gestern nachmittag im sogenannten NS-Prozeß der Vorsitzende des Mainzer Schwurgerichts, Landgerichtsdirektor Müller, das Urteil verkündete. Der Angeklagte Leopold Windisch (56), der bis zu seiner Verhaftung 1964 in Mainz als Kaufmann lebte, wurde wegen gemeinschaftlichen Mordes an Juden in sieben Fällen zu lebenslangem Zuchthaus verurteilt.

Dem ehemaligen Stabsleiter und stellvertretenden Gebietskommissar in der weißruthenischen Stadt Lida wurden die bürgerlichen Ehrenrechte auf Lebenszeit aberkannt. Das Schwurgericht habe, so der Vorsitzende bei der Urteilsbegründung, die Überzeugung, daß Windisch insbesondere an den Vorbereitungen für die Vernichtung von etwa 12 000 Menschen im Mai 1942 nicht nur Gehilfe, sondern Mittäter war.

Sowohl in Lida als auch an anderen Plätzen im damaligen von Deutschen besetzten Gebiet habe der Angeklagte an der Auswahl von Opfern für die Exekutionen teilgenommen.

Als zweithöchster Repräsentant im deutschen Besatzungsbereich habe er auch bei einer vorhergehenden Vernichtungsaktion im Frühjahr 1942 nach der Überzeugung des Schwurgerichts sich beteiligt. Damals seien Juden in einer Zahl erschossen worden, die zwischen dreißig und dreihundert schwankte.

Andererseits gelangte das Gericht jedoch auch zu der Auffassung, daß der Angeklagte trotz erheblichen Tatverdachts mehrerer ihm zur Last gelegten Vernichtungsaktionen nicht überführt werden konnte.

מרצח נאצי למאסר עולם

בערב הביאוני אל בית הכמר המקומי. כשבאנו מצאנו שם כעשרה איש שהוזמנו לפגישה, הם בקשוני לספר להם משהו מנסיוני המר, ספרתי להם דברים כפשוטם, הם התיפחו למשמע הדברים והמשיכו לבכות שעה ארוכה.

משסימתי קמה דממה כבדה, הכומר התאושש ואמר:

— תבינו, הרי אלה דברים העומדים בסתירה גמורה לנצרות, איך הם עשו זאת.

לא התאפקתי ועניתי:

— אדוני הנכבדים, הרי הפגיעה הזאת בנצרות, מצד נוצריים מכל התקופות והשכבות נמשכת מאות בשנים, האנקויזיציות בספרד, עלילות הדם ועוד.

הם שתקו שוב והכומר אמר:

— אני מזמין אותך לבוא אתי מחר לכנסיה שלי ותראה משהו, אשר יענה לך בנושא זה.

למחרת באתי אתו לכנסיה, הוא הראה לי תמונות המתארות את שמחת

הנוצרים למראה הפרעות, שפרעו אנשי כנסיתם בתקופת ברוך ממגנצה והן מוסוות בסדינים.

הוא הסביר:

— אני מתבייש בזה לכן כסיתי את הזועה הזאת, עתה אני עומד להעביר החלטה להסיר אותן בכלל.

*

במאי 1969 נתחדש המשפט נגד וינדיש. ורנר כבר לא הופיע אתו. מחלת הסוכרת הכריעתו והוא רותק למיטת חליו.

בתחלת המשפט שאלוני השופטים, אם אסכים לכך שדברי עדותי יקלטו ברשמקול הסכמתי.

דברתי עברית.

השופט בקש שאתאר את כל מה שעבר עלי. ניתנה לי הרשות לחרג מן המסגרת העובדתית ולהביא גם משהו מן השטח הרגשי. הוא גם הציע לי כדורי הרגעה, תוך נכונות להסתכן בהתרגשויות שלי.

שמעתי בקולו הפלגתי בתאורים, מצבים, רחשים והייתי רגוע כל הזמן. לפי חוקת מדינתם מותר לשופטים המושבעים של מיינץ להציג שאלות לעד, עניתי בשקט גם על שאלות שנראו לי לעתים, אם לא פרובוקטיביות, אז לפחות מגמתיות. לא יצאתי מגדרי עד שהתערב וינדיש עצמו.

השופט הוסיף ובקש שאדבר גם על מה שקדם לוינדיש ולמעשיו האחרונים.

ספרתי, גם את זה שהוא הציל אותי בחסול וורונובה, גם איך חלק אנשים לחיים ולמות, לא ראיתיו רוצח אנשים במו ידיו, אני לא ראיתי, אם כי סופר על כך רבות על ידי אנשים נאמנים עלי שראו זאת במו עיניהם בכל זאת התפרץ וינדיש כאן דוקא:

— הער קפלן לולא אני שהצלתיך לא היית עומד היום כאן בעניבתך המקושטת.

עניתי לו:

— לא הצלתני, השארת לך 700 עבדים שהיו דרושים לך ובמקרה נקלעתי גם אני לתוכם.

הרגשתי שאני מאבד את שליטתי בעצבי, התרגשותי עלתה, כאשר שאל היכן הייתי אחרי המלחמה כאשר נסעתי לישראל והוסיף:

— האם לא היית במקרה גם באוסטריה?

— למה אתה שואל? — שסעתי אותו

והוא ענה:

— כי באוסטריה הג תובבו כנופיות לוכדי כלבים.

לשאלתי איזה כנופי ת? ואיזה כלבים, ענה:

— כנופיות יהודיות, שחפשו קצינים נאציים ומסרום למשטרה.

קבלתי הסברו ואמרתי:

— אם כך אני מצטער מעמק לבי שאני וילדי לא זכינו להשתתף בציד כלבים קדוש זה.

התובע קרץ לי בעיניו הנוצצות, הוא הזדהה כולו אתי.

מכאן ואילך הוא הוסיף להתחצף ושאלותיו תכפו והחציפו, כאן לא יכלתי להתאפק, דמעותי שמו מחנק לי, קולי נשנק. דמעותי שטפו וזלגו ללא הפוגות, נאלצתי לשתות מהכוס שעמדה לידי שתיתי בהפסקות, אך התרגשותי לא פגה.

הוא שאל:

— ומה אתם עושים לערבים המסכנים בישראל?

עניתי:

— לו נהגתם בנו כמנהג שאנו נוהגים בערבים היו נשארים ששה מיליון יהודים בחיים, וחיים חיי שקט ושפע.

בסוף נקט קו חקירה מעשי כביכל ושאל:

— כמה יהודים נרצחו בוורונובה?

עניתי:

— לא אזכור בדיוק, נדמה כשלשת אלפים איש בערך, אז הוא התפרץ:

— אתה שקרן, בעדותך הקודמת מסרת על אלפים חמש מאות איש ועתה אתה מוסיף עוד חמש מאות.

כאן לא יכלתי להבליג פרצתי ואמרתי:

— רוצח, האם לא ידוע לך, כי רצח אדם אחד, תינוק אחד הוא דבר חמור ביותר ואתה עומד אתי על המקח של עוד 500 נפש? היית ונשארת רוצח בפסיכולוגיה שלך בכל מאדך.

באמרי זאת תפשתי את כוס המים וזרקתיה בעודה מלאה ישר אל פניו.

וקרה דבר אופיני המיוחד מאד לכל הרוצחים, לרב למעלעי דמים אלה. כאשר הוא נפצע מהזכוכית ודמו פרץ מאפו הוא פרץ בהיסטריה והחל לצרוח כחזיר נחור.

ראש בית הדין הפסיק את מהלך המשפט, השופטים התפזרו, שוטר הוציא אותי מבית המשפט, אך לא אסרו אותי.

כעבור 10 דקות התחדש המשפט. שוב פרצתי והטחתי:

— אתה רוצה להציל עור כלב שלך, אך אף פעם לא תבין את ערך חיי אדם. היית רוצח ורוצח תשאר.

השופט פקד עלי לצאת והכריז לקהל , כי אני יוצא משום שעדותי נסתימה כשיצאתי אמר לי התובע

— טוב שהסכמת להקלטה, בטייפ נשארו גם גוני הקולות של התפרצויות האמת שלך וזה יוסיף למשקל נגדו.

מארחי ספר לי אחר כך, כי תלמידי בית ספרו נכחו באולם בית המשפט בשתי הפעמים, פעם באו אתו ופעם עם המנהל מונק עצמו, אשר גם הסכים לשחררם מהלמודים פעמים למשך שעתים תמימות, הוא גם ספר שבבית הספר עורכים

השניים משפטים צבוריים נגד הנאצים, כדי להחדיר במוחם של אזרחי העתיד את עמק הפשע אליו טולטל עמו על ידי אותו מטורף, הם בקשוני לבוא לכתה של המבוגרים ולספר, וגם כאן חזר אותו מחזה, אני ספור „פשוט" ספרתי, במלים פשוטות והם בכו בדמעות שליש.

ידעתי, כי יש ערך רב בשנון לקח ימים אלה לאנושות ולנו, ותפקידנו בזה הוא: לזכור, להזכיר ולא לתת לשכוח.

י. דוילנסקי

בהמשך למחתרת

עם גמר מלחמת העולם השניה התחילו היהודים המעטים שנשארו באירופה לנוע ממקום פזוריהם במטרה להגיע לארץ־ישראל. רבים היו הקשיים בהם נתקלו, גבולות סגורים במזרח אירופה, קבוצות שודדים שעוד פעלו ברוב הארצות ההן וחוסר יד מארגנת לפליטים, אך למרות כל זאת היו כל האמצעים וכל הדרכים כשרים למען המטרה והתגברות על מעצורים. כזרם חשמל עבר את שארית הפליטה. רעיון העליה דבק בכל והשמועות התפשטו במהירות, שאכן הגיע הזמן וקימת אפשרות להגיע למקום, בו לא יצטרכו הם ובניהם והדורות הבאים לעבור את חבוטי הגולה ואימות השואה שהם עברו.

צחוק הגורל הוא, שהמעבר למטרה הסופית והבטוחה היתה מגרמניה, מאותה ארץ ממנה יצא הרעל ההרסני וממנה התחילה המלחמה. במערב גרמניה התרכזה במחנות עקורים שארית הפליטה מכל ארצות מזרח אירופה. מהגיטאות, ממחנות המות ומחנות עבודת־כפיה, חילים משוחררים מצבאות שונים פרטיזנים, שלקחו את שחרורם לעצמם במו ידיהם וסתם יהודים שנשארו בחיים.

ביום אחד לפנות ערב נעצרה משאית ברחוב אורננבורג שבברלין וממנה קפצו שני בחורים שכוונו צעדיהם בריצה לבית, אשר שמש מקום לינה ומעבר למחנה הגבול שלכטנזה שבברלין המערבית. למחרת אותו יום היתה להם פגישה נרגשת עם נשותיהם שחכו להם בקוצר רוח, אחרי נסיעה כזאת שהיתה כרוכה בסכנת חיים ובמקרה הטוב ביותר — מאסר עולם. פגישה לא פחות נרגשת היתה להם עם איש הבריגדה שפעל במחנה הנ״ל וכיון צעירים ויהודים לקראת הבאות והמאורעות שעתידים היו להביא את המדינה. איש הבריגדה היה אדם דינמי מאד ונעים הליכות ממבט ראשון התקשרנו אליו והתחלנו יחד אתו לחשוב על שני דברים, על ארגון הנוער להכשרה ועליה לארץ, וצריך היה גם לחפש ולהציל ילדים ונערים, שנשארו עזובים ומיותמים ברוב ארצות אירופה המזרחית, לאחד אותם ולהעבירם לגרמניה ומשם לעליה. בזה גם טפלו מוסדות עלית הנוער והבריחה.

אחרי בירור עניני הוחלט להמנע מפילוגים בנוער ולאחד את כל הנוער במסגרת אחת של נוער חלוצי מאוחד, כך נוצר הארגון נו״חם, שאגד בתוכו את כל תנועות נוער מ„אגודת ישראל״ ועד לשומר הצעיר. מברלין נשלחו אנשי נוחם לאיזור האמריקאי של גרמניה, שם שבצום בחוות חקלאיות ומחנות ילדים ונוער שהוקמו על ידינו.

היתה לי הזכות להיות בין אלה שפעלו וטפלו בנוער שהובא מרומניה, הונגריה ומקצתם מפולניה, קשה לתאר באיזה תנאים היו הילדים אז בארצות אלה ובאיזה תנאים העבירו אותם לגרמניה. הילדים היו מלאי פחד וחוסר בטחון, חסרי אמונה באדם ומלאים חשדות, מוזנחים בחצוניותם, כמעט ערומים ומרושלים בנפשם. באחד מבתי המלון בתוך האלפים הגרמניים, על יד בר־רייכנהל, אחד המקומות היפים ביותר בגרמניה הגיעה קבוצת ילדים כאלה והתנחלו בטפולם והכנתם לחיים חדשים.

ראשית כל צריך להאכילם לשבעה להוציא מהם את פחד־הרעב ולרכוש את אימונם.

והנה ערב חגיגי ראשון, השולחנות ערוכים, הילדים יושבים סביבם, חדר האוכל הוא גדול ויפה ומוגשת ארוחת ערב יפה ודשנה מחכים לאות להתחיל לאכול. פתאם אנו מסתכלים ורואים כי רוב האכל נעלם מבלי לראות שהילדים אוכלים משהו. מתברר שהפחד למחר הרגיל אותם לאגור ליום שחור, וכך נמצא האוכל בכיסיהם של הילדים. לא עזרו לנו ההסברים שגם מחר לימים הבאים מובטח להם אוכל מספיק. אותו ערב היתה הסעודה מופרה. רק כאשר עברו כמה ימים והתאמתו הבטחותינו להם, התחלנו לרכוש את אימונם. אחרי פרשת האוכל בא החנוך להרגלי נקיון ולבוש, מטה נקיה עם סדין לבן, לא פעם צריך היה להוריד בנים ובנות מהמטה שירחצו ידים ורגליים לפני השינה. אחרי שהתרגלו לסדורי חיים חברתיים נורמליים התלויים בהקפדה על היגיינה וסדר השתלטנו על המניעות הפיזיות והתחלנו בטפולם הרוחני, אורגנו קבוצות ללמוד השפה העברית, קצת ידיעת הארץ והסטוריה של העם וכן למוד מקצועי. הטיפול הנפשי בילדים היה מן הקשים, הרב מהם היה מן העיר יאס, מה„גשר־הירוק", זה הגשר המפורסם כעולם תחתון משופע בהברחות, זנות, וגנבות, הילדים ספגו מן האוירה הזאת בדמם, הם ידעו כבר כי יצר לב האדם רע וכו׳ ואין להאמין לו, כשספרנו להם על הארץ על השפע שם, על מקום שכולו יהודים הם לא רצו לשמוע, הם פשוט התמידו בהתגוננות בפני השפעות.

התכונד לנשף חנוכה הציל את המצב. עם הנשף באה ההתעוררות, במשך חדשיים למדו שירים עבריים ורקודים והתלהבות בילתי ניתנת לתאור אחזה בילדים. בצמאון בלתי רגיל החלו להקשיב לסיפורינו על הארץ והעם היושב בה וביתר התלהבות למדו את תורת ההגנה והלחימה שהרביצה בהם מדריכת ה„שורה".

ערב ערב היו יוצאים קבוצות להרי האלפים ומקימים אימון ראשוני בלחימה, בשדה, התמצאות בשטח וכו׳. מופתעים היינו כלנו בשנוי החד שחל בילדי טפולנו, הם עשו קפיצת דרך מהפחד וחוסר הבטחון אל הבטחון העצמי, אל הדביקות למטרה והנכונות להקרבה עצמית, לא היה קים לגביהם שום קושי, או רתיעה וכל משימה שהוטלה עליהם בוצעה ביסודיות מדהימה.

נדמה לי כי ההצגה שביצעו בחנוכה בהדרכת המורה ליטמן היא אשר העבירה אותם לעולם אחר ונסכה בהם את הבטחון העצמי והשאיפה לשנויים בחייהם בתוך מסגרת השנויים שחלו בחיי האומה.

ביום שהחליט האו"ם על הקמת מדינה פרצו בצהלה של התפרקות, שמחה

ובכי שמשו בערבוביה שאינה נתנת להפרדה, הם רקדו רקודי הורא מלווים צעקות הסטריות נשיקות והתחבקויות. הילולתם והשתוללויותיהם נמשכו כל הלילה עד אור הבקר. אז ידענו כי כדאי היה כל העמל שבטפולם, הגרעין שנזרע נקלט יפה, גם אנו המדריכים מהם חלק שליחי הארץ חרדה נפשנו יחד אתם ושמחתם הדביקה גם אותנו.

באחד הימים בנוסעי באוטובוס בארץ, קם פתאום ממושבו מ. צ. בחור גבוה יפה תואר וממושקף, פנה אלי בשמי הפרטי והציע לי לשבת במקומו. לא הכרתיו מתחלה, אח"כ הוברר לי, כי הוא אחד הבחורים מאותו בית מלון בגרמניה. מפיו נודע לי מעט על יתר הבחורים שהיו אתנו במלון בגרמניה: חלק מהבחורים נפלו בהתקפה על הקסטל, אחדים נלחמו ונהרגו בירושלים העתיקה. רק מתי מספר נשארו בחיים ונמצאים במקומות שונים בארץ.

שלמה אביאל (שמרקוביץ)

אבי לי זועם

לילות ואני רואה בחלום את אבי
ע"י השולחן הגדול בבית המדרש בעירי
מול ארון הספרים המלא וגדוש
יושב יחידי שקוע בדף גמרא
לאורו הכהה של נר דל ועמום
ולוחש הוא נגון ככה עצוב, מה נורא
נגון של יגון, ועלבון של היקום
ודמעה על לחיו בדממה
תתגלגל בתוגה מבכה.

דומם ומדוכא וכולי חלחלה
אחוז בהלה מרוב תדהמה,
מנסה אז אני להביט לעברו
לזוז ולצעוד נכחו,
אך משום מה רגלי לא נעות
אך משום מה אינן נשמעות,
אבא ! אבי ! אללי לי !
חוסה ! רחם ! הרי זה אני !
מדוע פניך ממני תסתיר ?
מדוע פניך תסב אל הקיר ?
אך הוא לא ענה, הוא חמק ועבר
נשא את רגליו ועקר,
הנה מרים צעדיו בחפזה
מדלג ומקפץ בזריזות מפתיעה
בין שיחים וקוצים, מצבות וקברים,
ובבית העלמין ליד המצבה
פצועים בו פזורים והרוגים
גופות חרוכים, מכל עברים,
ונרות יום כפור שם דולקים.

לפתע גויות מתנשאות כשרפים
למרומי שחקים, למרומים,
וטסים, וטסים, וטסים...

*

והנה משתנה התמונה :
שוב אנכי בבית התפלה,
רב יודל חזן עטוף טליתו
בקול דק ונעים מתיפח מרה
שופך לבו לרחום וחנון
מבקש רחמים בתחנון :
רבונו של עולם ! אשר תחון יוחן
ואשר תרחם — ירוחם
עין נושאים לך לשמים
לב שופכים נכחך כמים
רחם נא האל על עמך ישראל !
הן בכל דור אתה הגואל !
וכל הקהל עטוף טליתות
לו עונה בתפלה בבכיות,
רב יוסף בעל תקיעה עולה לבמה
שופר התקיעות בידו וסדור התפלה
מחנן, מלחש בעצבות של תוגה :
מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה,
קולי שמעת אל תעלם אזנך.
וקול שופר פורץ מרומים
קורע שחקים, מעורר רחמים
תקיעה, תרועה, שברים,
ובוקעת שועה מעזרת הנשים,
שם גם אמי זכרונה לברכה,
מזילה דמעתה בסדור התפלה...
לפתע פתאם, אין קהל ועדה
אין חזן ותפילה.

*

מול ארון הספרים המלא וגדוש,
ע"י השולחן הגדול שבבית המדרש
יהודים שנים רבים ונצים.
רב יוסף אבי ברב' חיים פליג,

שניהם אינם מוכנים להבליג
במסכת אבות, בפלוגתא דנן
אבי הצטרף למאי דקאמרי רבנן,
יריבו מעדן ועדן רב חיים,
איננו משלים, ולכן הם רבים.

*

יהודים כבר סיימו תפלתם
עטפו הטלית ותפילין והלכו
והם עור רבים ונצים
מוכיחים באותות ומופתים
כי הם הצודקים:
לה' פתרונים לזה החלום.

*

ואני החלום סיימתי ואיקץ.
כך חוזר חלומי זה
חוזר אל עצמו על עצמו
ואדע כי אבי לי רומז ומצוה
לנקום נקמתו לא לתת לי דמי
עד אקים מצבה לו, לאבי לאבות
לאמהות וורונובה, לאחים אחיות
ותהי מצבה זו תחליף לנקמה
כצרור של חיים כצרור נשמה.

עיירתנו

זכרונות
דמויות
טבע
זוטות

יחזקאל פז־פוזיריסקי

וורונובה — עיירה שכלה כחול לבן

כיום במדינת היהודים, המשתרעת ממפרץ שלמה ועד הגולן איבדה קופסת הקרן הקימת הכחולה־הלבנה את המשמעות, שלשמה היא באה לעולם. הציונות, אשר מוקד הפעילות שלה היה איסוף כספים לשם גאולת אדמת הקדש אף היא איבדה את הזהר, שהאיר ליהדות הגולה בעיירות פולניה וליטה. אולם אז לפני מלחמת העולם הראשונה היו הדברים שונים. עיירתנו וורונובה עיירה קטנה יחסית שמנתה כ־220 משפחות יהודיות, בעלות תרבות יהודית של יהודים חרדים, שומרי מצוות ולומדי תורה, היתה בה הציונות כמעט דבר לא נחוץ ולא רצוי. בלימוד התורה נסתכמו כמעט כל לימודיהם ומעיניהם הלאומיים. בית הספר של המורה מילר היה בית תלמוד היחיד שלמדו בו עברית ואף זה ללא תכלית מוגדרת. הייתי אז נער בן 16 ולא זכור לי כל ארגון ציוני בעיר, אם כי היה כבר פעיל אז הבונד ועוד ארגונים שמאליים.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה התגלגלתי לרוסיה ובחוזרי עם תום המלחמה ב־1918 הרגשתי בשנוי שחל באוירה. ריח הציונות כבר החל נודף ומפיץ תקוה. הורגשה כמיהה לחיים יהודיים, לקשר עם העולם היהודי המתעורר, הקימונו את וועד הקהילה הראשון שלנו שאף אני הצטרפתי אליו. התעורר הרצון והצורך בבית ספר יהודי עברי של ממש והיה לי הכבוד לקחת חלק פעיל בהקמתו. החלה התעוררות צבורית בכל. בית ספרנו לא היה מסונף לרשת בתי הספר „תרבות" בפולין משום התנגדותו של רב העיירה הרב לוסקי ז"ל. הוא לא יכול היה להסכים לבית ספר שאינו דתי, למשאלה זו של בית ספר עברי דתי הצטרפו גם ההורים וועד הקהילה, ובהיות הרב כבר אז ציוני בכל רמ"ח אבריו נסתימו הדברים בפשרה ובית הספר קם והיה עברי דתי, לא מסונף לרשת בתי ספר של „תרבות". באותו זמן נתארגן מחדש חוג דרמטי שאף אני לקחתי חלק בפעילותו, חוג זה תרם רבות להווי היהודי והתרבות.

ביום מסויים הגיע מכתב מהלשכה הגלילית של הקרן הקימת לישראל בוילנה על כתובתו של ר' נחמיה שפירא ז"ל, מהציונים הראשונים שבעיירה שבא לעורר את העיירה להקים סניף של התנועה הציונית ושל קק"ל. ר' נחמיה שפירא ז"ל הזמין לביתו מספר אנשים ואני בתוכם, הוא ספר לנו על המכתב ותוכנו ועל המצווה תרתי־משמע שבהקמת הסניף, ועל כך שבימים הקרובים יגיע אלינו שליח מטעם התנועה הציונית, שליח מוילנה העיר. היה זה כמו נדלק אור בנפשו, הרגשנו שהנה אנו

עומדים להצטרף ולהשתייך לתנועה הציונית המאורגנת. פתאום היה טעם לחיינו ומטרה לנגד עינינו.

בשורת השליח מוילנה היתה בפי כל, דובר בו בכל בית יהודי, ציפו לבואו כמו למבשר הגאולה היהודית, והתכונה לבואו היתה רבה. בסוף הגיע השליח. הייתי גאה להיות בין מקבלי פניו, בשיחתו הראשונה עם הוועד שנתארגן סיפר השליח על הפעילות הציונית, על קק״ל שהציבה לה מטרה לגאול את אדמת הקדש ולישב עליה את שבי־ציון הבאים ולהקים את מדינת היהודים.

ההלוץ — צעירי מזרחי

רעיונות אלה אחזו בנו ומלאו נפשנו ללא שייר. בהתלהבות מרובה נגשנו לפעולת הקדש, הצבנו לעצמנו מטרה מקסימליסטית: קופסת קרן קיימת בכל בית יהודי, ואמנם כך היה. קם וועד למען קק״ל שעם חבריו נמנו: אסתר אולקיניצקי — מזכירה, אברהם אליהו דוילנסקי — גזבר, ר׳ יוסף שמרקוביץ יהודי משכיל וציוני, אברהם פודיטווינסקי, אשר בביתו היינו מקימים את הישיבות, אברהם יצחק פודיטווינסקי, גוטליב טרוצקי, יעקב טריצקי, שמואל ברקובסקי, וכותב שורות אלה יחזקאל פוזיריסקי נתמנה למורשה.

כעבור זמן קצר הגיע משלוח הקופסאות ולא עברו ימים מרובים והקופסה הכחולה־לבנה נצבה לה כבוד בכל בית יהודי בעיירה.

לא מעטים היו מחוסרי האמצעים בעיירתנו, ניסינו לעקוף אותם ולא פנינו

אליהם, אך משנודע להם הדבר נפגעו קשות ועמדו על כך בתוקף לקבל את קופסת קק״ל לביתם כדי שיוכלו, כך טענו, אף הם למלא את חובתם הלאומית בגאולת אדמת הקדש. בסיפוק רב ניתן להם מבוקשם. ואפילו רבה של העיירה הרב לייב לוסקי ז״ל עמד על כך שגם בביתו תוצב קופסה ומבוקשו ניתן לו. לא היה בית בוורונובה בלי קופסת קק״ל. פעולת ההרקה נתבצעה ע״י צעירי תנועות החלוץ המזרחי והחלוץ הכללי, אך לא הסתפקנו בהרקת הקופסאות בלבד, נוהגים היינו לאסוף כספים בכל הזדמנות של חגיגות והתקהלויות. אם היתה חתונה בעיירה מופיעים היינו והקופסא בידינו, כך גם בברית מילה, או בכל מאורע אחר כגון: ט״ו בשבט וכ׳ תמוז, ממלאים היינו חובת אסוף כספים אפיל בערב יום כיפור, בכך שמציבים היינו קערת־צדקה בבית כנסת שהכנסתה קדש לקק״ל ואפילו החוג הדרמטי, שנוהג היה להופיע תמורת תשלום לכרטיסים מפריש היה חלק מהכנסותיו לקרן הקימת. נוהגים היינו בכ׳ תמוז לקים ערב זכרון לד״ר בנימין זאב הרצל. את העצרת היינו מקימים בבית הכנסת. זכורני בשנה מסוימת חל כ׳ בתמוז ביום ג׳ שהוא יום השוק שבעיירה, הואיל וביום השוק היו כל אנשי העיירה טרודים, הכינונו את בית המדרש לחגיגה יום קודם, תלינו את תמונתו של ד״ר הרצל על קיר המזרח וקישטנו את ביה״כ בקישוטים שונים. למחרת בשעות היום, בעוד תכונת המסחר בעצומה נקראתי בדחיפות יחד עם גזבר הקרן א.א. דוילנסקי ז״ל אל הרב. נו, הרב קורא, באים אפילו ביום השוק.

התיצבנו לפני הרב בשמץ תמיהה ורגז. — התמונה — אמר הרב התמונה... ועוד בגילוי ראש... „לא תעשה לך פסל וכל תמונה״.

אבקשכם להוריד את התמונה מקיר בית המדרש. לשם כך הטריח אותנו כבוד הרב ביום השוק ביום הפרנסה שלנו? שאלנו, הרי כבוד הרב התפלל אמש מנחה ומעריב, והבקר תפילת שחרית וראה את הכל במו עיניו ולא העיר דבר למה דוקא עכשיו? וסיימנו קטגורית — לא נסיר את התמונה, לא נפגע בכבודו של ד״ר הרצל.

החל דין ודברים והגענו לידי פשרה. הבטחנו לכסות את התמונה בבד שחור דק ושקוף, כך שהתמונה תהיה מכוסה וד״ר הרצל ישקיף עלינו בשעת העצרת. התרשמנו שהדרישה של הרב באה על ידי לחץ מהחוץ.

כך קבלו חיי העיירה אופי חדש, הציונות היתה למוקד כל העיסוקים הציבוריים ולאט לאט גם הגיעה להגיונה המוחלט, לעזוב את כל העסוקים ולהגשים הלכה למעשה את תמצית כל המאוויים של דורות רבים, לעלות לארץ ישראל לישב בה, לבנות בה בית לאחז באדמתה. מדי פעם קם יהודי פלוני ולאחר מכן פלמוני, נעלמו מנוף העיירה אחד אחד ונסעו להעשיר את נוף ארץ ישראל.

באותה תקופה היתה כבר מעוצמת פעילותם של הנוער, החלוץ המזרחי והחלוץ הכללי, שעקר פעילותם ומטרתם היה עליה לישראל.

בטרם עליתי אני לארץ ישראל נתקבל מכתב מהמרכז קק״ל בוילנה, ובו נתבשרנו, כי קבלנו ציון לשבח על הפעולה המסורה שלנו, שנשאה פירות רבים.

חשבו ומצאו, כי העיירה שלנו אספה יותר כספים למען קק"ל מאשר הערים הגדולות, כמובן היה זה יחסית למספר המשפחות שבעיירה, כשהודעתי כעבור זמן על החלטתי לעלות לישראל ניסו להניא אותי מכך, כדי שאמשיך בפעולותי כמורשה מטעם קק"ל כמובן שסרבתי ועליתי.

עד היום אני גאה במדליית הזהב שקבלתי ממרכז הקק"ל בורשה. מלווה אותי ההרגשה, כי ללא מסירות תמימה זו של חברי ושלי לקופסת התכלת לא היינו מגיעים עד הלום. אני גאה על וורונובה שלי שכולה היתה תכלת־לבן.

חורשת קדושי וורונובה ביער הקדושים
השותלים: נחמה צור־שפירא ויהושע גול

שמעון לוין

עיירה ושכונות בה ושוק

חרם על השכונה

שכונתנו עמדה במורד ההר בדרך לנהר ולגשר. ציורית מאד היתה שכונתנו בגלשה מן ההר לטנן רגליה במימי הנהר. ואנו לא ידענו זאת, אלא לאחר זמן. היתה היא המשך לוורונובה העיירה ושונה ממנה.

העיירה היתה מוקפת יערות וטובלת בצמיחת־עד מגוונת מאד. ישר ממנה התמשכה חורשת יער בלרובסקי, שם היינו הולכים בחדשי סוף קיץ ללקוט גרגרי יער שונים, בין היערות לבינה הפרידו שדות רחבי ידים, שהקיפוה מכל הצדדים ושיוו לה לוית רהב של נוף וירק. שדות אלה רכוש פרטי היו של הפריץ, גרף שוונבך ועליהם נבנתה וורונובה, על בתיה ומבני שרותיה. שנים היו אנשי העיר מעלים שכר קרקעות לגרף הזה ודמי חכירה, עד שבאחד הימים החליטו לרכשם ובעזרת הגוינט והאיק״א עמדו להם שדות־שמושם אלה לקנין עד.

על חלק מהשדות האלה הוקמה השכונה החדשה שזכתה לשם „דער נייער פלאן" ויתר האדמות הרכושות שמשו מרעה לבקר, כי זאת לזכור — בכל בית בוורונובה היתה פרה.

השכונה החדשה לא תוכננה על ידי מהנדס בנין ערים, שתי שורות הבתים היו מרוחקות אחת מהשניה ובשטח שבין בית לבית נקוו שלוליות בסתיו ובאביב, שהפכו לרפש חומר ובצות אין סוף.

תושבי השכונה שאפו כל השנים להעביר את מגרש השוק אליהם, כדי לגרם להתפתחותה וגדולה. בענין זה גילו פעיליהם יזמה רבה אצל השלטונות ושתדלנותם הגיעה עד לשרי הפלך והמחוז של לידא ונובוגרודק, אולם מוסדות הקהלה התנגדו לתכניתם זו בתקף ומשלא יכלו להניאם מזה, הוחלט על דעת הקהל ועל דעת הרב להטיל עליהם חרם וכך לגרם לזה, שלא יטפלו בדבר ולא יניעו את השלטונות להעביר את השוק.

אותו ערב, בסמוך לחג הפסח געשה העיירה. הוכוחים וההתנצחויות גברו מרגע לרגע. פה ושם נפלו מריבות מלווי גדופים ובזיונות וכשהגיעה שעת הכרזת החרם, נהרו אנשי השכונה כולם כאחד, כדי למנוע את הדבר, הם פתחו במקהלת צריחות מאורגנות, הם רעשו, הקימו צעקות והשימו עצמם מריבים בינם לבין עצמם הכל כדי להפריע למחרימים, אך דבר לא הועיל, החרם עמד להתבצע. אולם משהחל הרב להכריז ממש את החרם פרצו כולם בצעקות:

געוואלד יידן א שרפה! העיר עולה בלהבות, הכל בוער!

הרב נאלץ להפסיק,

עוד מעט והיאוש תקף את התוקפים־המחרימים והחרם נתבטל, כשהנאספים רצו להתפזר ניצל הרב את המצב וכשהם התעיפו קמעה והצריחות פסקו הוא תפש וסיים את קריאת הנוסח והחרם היה לעובדה.

למעשה הועבר השוק ממקומו בכל זאת, אבל לא לשכונה ולא מיד ולא השוק כולו, כי אם חלק ממנו, היינו רק שוק הסוסים.

המגרש שנועד להיות שוק בשכונה החדשה הפך לקבר אחים של יהודי וורונובה למחרימים ולמוחרמים יחד.

השוק

הוא השתרע במרכז העיר והיוה מקור פרנסה לרבים מבני העיר. אנו הילדים לא אהבנו אותו. בימי השוק היתה גם הכנסיה שבמרכזו שוקקת שוחרים ומתפללים ופעמוניה הרועמים הטילו מורך בלבותינו. הם הזכירו לנו את הפרעות והאינ־קויזיציות. שלש פעמים היו הם מצלצלים בימי השוק ונשמעו לנו צליליהם כקריאה לדם ורצח. בימי השוק נשאה שנאת יהודים באויר, היא נמשכה מבית טומאה זה שכל עיקרו לא בא, אלא להזכיר לגויים את רצח אלוהיהם ולהצביע על הרוצחים שהם היהודים כביכל.

אכרי הסביבה היו אמנם לא מן הגרועים ובהיותם שונאים את השלטון היו נמצאים מקורבים ליהודים ובעצה אחת אתם ובסוד. אנחנו בכל זאת חששנו מכל התקהלות גויים ומאסנו את המגרש זה בימי השוק שבו. לעומתנו ציפו הורינו ליום השוק כליום הפדות והפדיון, ממנו פרנסו עצמם כחצי שבוע ויותר. וכך דורות על דורות.

פעמים בשבוע היו האכרים מתכנסים ובאים הנה, מביאים תוצרתם ומוכרים אותה ליהודים שונים, ביחוד לנוסעי וילנה, אלה הקומיסיונרים ששמשו מעמד בינים להעברת תוצרת כפרים לוילנה המטרופוליה שלהם. היו יהודים שחבו לשוק את מעמדם, כבודם ועשרם, הוא היה תקות קיומם ומקור כבוד גאותם שבוע שבוע וחדש חדש. אך לנו לילדים הוא הזכיר את טורקוומדה, הנה הנה ואנו רואים פרוצסית רצח מקושטת תרפים צבעוניים צועדת מעדנות מבית הטומאה אל מגרש רחב ידים ומשם ההמון מתפרע, אבק מתאבק וזעקות שבר ועפר מתערבב בדם יהודי סמוק.

ביתר ימות השבוע היינו נמשכים אל השוק, שם היינו משחקים כדורגל ומשחקים אחרים והמגרש הנרחב פיצה אותנו במרחביו ובאורותיו על המצרים בהם היתה נתונה ילדותנו, ילדות החיידרס עם החדרים הצרים ושעות היום החשוכות.

בידור מיוחד היינו מקבלים בשוק, כאשר היו מכבי האש יוצאים להתאמן בו. זה היה קורה לעתים קרובות מאד, עם כל שרפה שהיתה פורצת בעיירה היו הכבאים מרגישים שחסרים להם אמונים והיו יוצאים להשלים „השכלתם". כל

העיר היתה נמצאת אז במצב של חדוה הבאה מהגברות המופגנת, יום של גוף, בנגוד לחיי יהודים שכולם נפש, אמונה, יהדות וסגוף הגוף. לכל אחד היתה סבה אישית להיות גאה במישהו שם על המגרש, ליהנות מזיו הזריזות והכישורים הגופניים, אולם מחותנים עיקריים היינו אנו, ילדי העיירה ונעריה. נהנינו מזה שגם המבוגרים משחקים ומפגינים קלות דעת ופזור הנפש כמונו תמיד. הילדות

יום שוק בעיירה

משלה אז בכפה הנצחון היה שלנו. אז התפרקנו השתוללנו מסביב למתאמנים, לידם במרחק מה מהם, יום-הילולא-אריכתא הוכרז אז שלא בקולי קולות וההנאה היתה שלנו.

משחזרו ימי השוק שוב ירד מסך השעשועים וכבדות שבנפש הילד ירדה ועמדה בכל.

השכונה המסוכנת

עירתנו היתה טהורת גויים ואף אחד מהם לא גר ברחובותיה. את הגויים הכירה מן המרחק, מכפרי הסביבה שהיוו לה ערף. אכרים אלה היו נוחים ונוטי חסד ביחסיהם עם היהודים, קשה כיום להגדיר את לאומיות האכרים האלה, הם עצמם לא ידעו מה לענות כאשר נשאלו מה מוצאם הלאומי, הם היו עונים: אנו קטולים ודי, מין מחתרת היתה זו של הרוסים הלבנים והליטאים ששנאו את הפולנים שנאת דם וזה אשר קרב אותם אל היהודים. יש והיו מתלוצצים עם ידידם היהודי,

בסגנונם, בנוסח הנקוט אצלם, אנטיכריסט היו מכנים אותו, צולב אלהים וכו׳ אך הם עשו זאת ברוח טובה כמעט ורק בבדיחותא. קרבת יהודינו לקרקע, היותם מגדלי בקר לשם חלב ועובדי גני־ירק שליד בתיהם יצרה גם היא מין גשר הבנה בין השנים.

ונדמה היה כי „אצלנו זה לא יקרה״, הגויים שלנו וכו׳. ומה שעוללו לנו אחר כך, מה שעשו ושתוף רצחונותיהם עם הגרמנים היו ממש הפתעה בלתי חזויה.

רק שכונה אחת היתה בוורונובה שבה השתרגו והתישבו בין היהודים כמנין גויים — דאס חזירישע געסל — קראו לשכונה זו, רחוב החזירים. ביניהם כאלה שחיו מן היהודים ואכלו מלחמם, אך בכל פורענות שהיתה פוקדת את וורונובה, בחלופי שלטון ומשטר היו הם הראשונים שהתנדבו להיות שותפים לפורענות ויוצקים שמנם על גלגליה.

כך היה ב־1919, כאשר הפולנים באו כשליטים חדשים והותרה הרצועה והופקר דם יהודים וכך היה עם פלישת הנאצים. משכונה זו משותפת למעשה נפתחה הרעה אל יהודי וורונבה או שהורחבו ממדי פשעיה.

קני ההסתה הראשיים היו בתיהם של האחים נובוקובסקי. משם יצאה תורת השנאה המפעפעת כלפי היהודים, אחריהם ידועים לרשעות ותאות רצח וביזה היו בני משפחת אורשולקה, הם אכלו מפתם של שכניהם היהודים וחורקים שניים גם בשעת הנאתם מהם, וכאשר באה השואה הוציאו מזימתם מן הכוח אל הפועל ושתפו פעולה עם הרוסים בהצבעתם על היהודים „האנטי מהפכניים המובהקים״ ושתפו פעולה מאומצת מאד והדוקה עם הגרמנים, לגלות להם לראשונה יהודים „מהפכניים קומוניסטים״ ואחר כך לסייע בידם לרצוח, להתעלל לשדוד ולהשמיד. בדומה להם היו גם ישקה ואשביץ משרתו של הכומר ויאן בורישה הסנדלר עם הלנקה אשתו המרושעת. אלה האחרונים התנדבו, הם ובניהם למשטרה הגרמנית, כדי להרבות בשם המשטר ברצח יהודים.

אף פעם לא היה נוח ליהודים ממיעוט זה של הגויים, תחושה היתה בנו, כי אין לצפות לטובות מהם, אך מימדי האפתעה המזועת היו גדולים לאין ערוך ממה שחשנו.

ימח שמם לעד.

אהרון קוניכובסקי (קרני)

עיירת נעורים מתלבטים

וורונבה קטנטנת היתה, אך מלאה לבטים ובעיות, חפושי דרך ופתרונות יותר מכל עיירה בדוגמתה.

בהיותה סמוכה לוילנה ינקה מאוצרות תרבותה הגדושה הרחיבה אפקיה, הרקיעה שחקים וחזרה קצוצת כנפים אל רקע מציאותה שכולה צרות תחומים ומגבלות.

וורונובה היתה ערה תוססת ותגובנית גדושת ערכי מסורת ותרבות מתקדמת. מתפתלת ביסורי גאולה ושמירת היש, מסורת אבות ונתיבות דור חדש, דרור עמים ופדות ישראל. כל אלה גרמו להתרוצצות פנימית של דורנו בטרם שואה.

עם כל אלה היתה היא עיירה נחשלת ללא מקורות פרנסה וסכויי הרחבה ועתיד. רב אוכלוסיתה התפרנס ממלאכה. כולם כמעט נאנקו תוך מאבקם המיאש על אפשרות קיומם. הנוער גדל והתבגר בתוך אוירה של יאוש וחסר אונים, כשהוא אנוס לראות מצב זה כמצב שלו, של אבותיו יקריו אשר מצוקתם מצוקתו ונפשו נשאת אל לב מכאן.

הרכוז הרוחני־חברתי, ה„רעיוני כמעט" היה בבית הכנסת, אך דפוסי חברה אלה שנתחשלו ברכוז זה היו דפוסים שלאחר חיים, שלאחר מציאות. הם לא באו כתחליף להם ולא כהמשך להם, אלא כמין „קולטי אזלת־יד" ומרעיפי נחומים על לבות דואבים.

הנוער נשאר בחלל ריק, תלוש ממקור גדולו ומנותק מאפקי התפתחותו. שום זיק של תקוה לא נראה לו בעיירתו ומציאותה. אהבת הורים ואוירת בית ומשפחה הכבידו על הנוער והעיקו על לבו, הוא נקלע בין חולשה של סנטימנט משפחתי לבין גבורה אישית שהוא מוכן היה לה, כקרוא להחלצות בעולם החדש ומתרסי מאבקיו, הנוער נמשך לעליה. את מרכז ענינו העביר אל מועדון התנועה ושם שיקע לבטיו האישיים בנחמת צרתם של הרבים, והחריש זעקות־נפשו־לפדות ברקודי הורא ושירי ישראל.

יחד התחלנו לגשש בחושך חפשנו את ה„יש" ב„אין" שמסביבנו, חפשנו דרכים לשחרור ליציאה למרחב.

משהופיע השליח מוילנה וארגן את השומר הצעיר לא בדקנו ערכים, השקפות ופתרונות הגלומים בתנועה זו, נכנסנו אליה כהכנס אל מקדש נעורים הרוצה בטובתנו ומקדש קרבנות העולה שלנו. כאן נמצא לנו ההמשך אל מאויי הנפש

שנתעוררו בילדותנו „תחזקנה" והתקוה הכנוסים והאספות, ההפלגות ומושבות הקיץ פתחו את מחנקי לבותינו הצעירים והראו לנו את המוצא הכללי למרחב. שם למדנו לעשות ממצוקה כללית מנוף לכוח אדיר פורץ גדרים ובונה חומות מבטח.

הרומנטיקה והחלום, סיוטי המציאות ובהלת הלילה הפכו כאן לנכסים מבוקשים, כאן בסדנת נעורים זו חשלו מהם אכפתיות מבורכת, חורצת אפיקים לגאולת הפרט והכלל.

הכל נתמזג לזרם אחד שוצף ששטפו לארץ ישראל לעליה. להכשרה ועליה, לשנוי ערכים וחדוש דפוסי־חיים.

במשך הזמן קמו תנועות אחרות בעיר והנוער זרם גם לשם. היו התפלגויות וכוחים ומחלוקות על קוצו של יוד, אך כלנו היינו מאוחדים בכוון לעליה, כולנו התדפקנו על שערי ציון נעולים ויחד הגברנו חיילים לעמוד באמונתנו בדרך. ומה רבה היתה שמחת הכלל של הנוער כאשר יצאו שני חלוצים ראשונים לעלות

שני העולים הראשונים
שבתי גרודזנצ'יק־גורן ז"ל ויבדל"ח שלמה אביאל

ארצה אז הוברר לנו ולכולנו, כי נמצאה הדרך והיא משותפת להורים ובנים ולפלגים השונים בתוך דור הבנים.

בהשקיפנו לאחור מצטיירת לנו עיירתנו וורונובה כבית היוצר לפתרון עם אליו הגיע הנוער בכוחות עצמו, בכוח תסיסתו הוא. והלב כואב כשאנו נזכרים בוורונובה שאיננה ובנעריה שנכרתו והם בעצם טווית חלום יציאתם אותה לנצח.

הם לא זכו לצאתה ובקברות האחים שלהם טמונים מאוייהם יחד עם עצמות גופותיהם הרכות. לא יישכח הדבר ולנצח נבכה את הנעורים שנכרתו והם עדיין באבם.

ש. לוין

חברת „חיי אדם" וח׳ „משניות"

וורונובה לא ידעה מוסדות תורה, במשך שנות קיומה כקהלה נכבדה, שוחרת אור ויהדות, ברוכת רבנים גדולים וצבור תוסס לא קם בה אדם להניח יסוד לישיבה, או לבית ספר דתי, אם כי הצמאון להרחבת דעת היה בה ונוסס היה בכל שכבות העם.

מה עשו יהודים עמדו ויסדו בעצמם חברות להרבצת תורה, אם לא להגדילה ולהאדירה, הרי לפחות לא לתת לה להשכח.

החברה הראשונה היתה „חברת משניות". השתיכו לה יהודים, שחשבו עצמם תלמידי חכמים וגדולי דעת ונהגו חשיבות לגבי עצמם ומעמדם. ערב ערב בין מנחה למעריב ובשבתות וחגים היו מתכנסים בבית הכנסת, מצד ימין של הכניסה, מתישבים סביב השלחן הארך ושומעים תורה מפי ר׳ שלמה גולדנברג, מורה לאותו מקצוע בבית הספר תרבות תורה ודעת.

החברה השניה — „ח׳ חיי אדם" היתה ישובה מהצד השמאלי של הכניסה, מעבר לבמה מול חברת משניות, גם היא ליד שלחן ארך כשבראשו המגיד לפניהם שעורו מן הספר, אלה היו יהודים פשוטים „עמך", שצמאו למשהו שמעבר לתפישתו של האדם אשר יודע כי זה קיים אך אינו יכל לתפשו בכח חשיבתו עצמו.

אנשים פשוטים אלה, שלמים באמונתם ושלמים במעשיהם היו גם שלמים בנפשם, הם ידעו מגבלות ידעם ומיעוטי תורתם ושמו עצמם תלמידים לכל מה שהוא למעלה מבינתם, בעוד שהראשונים התימרו להיות למדנים, כי זה עלה בקנה אחד עם יחוסם היו אלה שוכחים יחוסם ומשימים עצמם כלי קליטה לכל מה שהוא למוד ודעת.

למעשה היו שניהם בוגרי אותן אולפנות שבעיר, בהן למדו גם חבריהם שמעבר לבמה. אלא שהיחסנים משהו העיק על נפשותיהם, הם לא יכלו להתקיים בשלוה בלי כתר התורה לראשם. ואיך זוכים בו אם לא על ידי הכתרה עצמית עמדו והכריזו עצמם למדנים. מענין היה אותו יהודי רגזן שהסביר את עצמו ולעצמו הסבר וחזור:

— אבי ז״ל היה למדן ואני, אבדל לחיים ארוכים וטובים, גם אני, מסתבר תלמיד חכם אנוכי, כלומר: הוכחות לכך משלי אין לי, משל קודמי יש לי ונאמנים קודמי.

בהם היה ראובן המוהל, אשר זה 50 שנה שלא נכנס אדם אצלנו בבריתו

של אברהם אבינו בלי מילתו, היה שם איצע שלופסקי, פייבל פופקא ועוד יהודים בעלביתיים. השעור שנאמר היה כולו יבש, מדויק וכללו דברים שיהודי רוצה לדעתם אך אין הם נוגעים ללבו ממש. למעשה לכגון אלה ישנם רבנים, שוחטים, כלי קדש השוקדים על קיומם לפי שהם דברים שבחובה ובמצוה.

מה שאין כן ב„חיי אדם", שם אמר את השעור ר' אברהמל הפחח. יהודי ישר ותמים, מאמין ומתמיד באמונתו בין ביום ובין בלילה, בשכבו ובקומו, חבריו תלמידיו היו אנשי עמל, בעלי מלאכה, סנדלרים, חיטים, נגרים ונפחים הם היו משלבים כפות ידיהם המגוידות־המיובלות על השלחן לפניהם ושמים עצמם אפרכסת לכל מוצא פיו. ר' אברהמל היה קורא מן הספר מדגיש כל דבר ומפרשו כמדת ידיעתו. לשם גיוון היה קורא להם מן „מנורת המאור" קריאה מלווה תוספת משלים וספורים משלו וכל גדולתו בתורה שבעל פה. כשהיה מגיע לתוספת שאינה כתובה בספר היה הוא מתעלה לדרגת מספר רב כשרון, המרתק שומעיו ומהלך עליהם מקסמיו. תמיד היה מוצא משל ואגדה לתבל בהם אמריו. הוא היה עושה זאת לרוב, כשנתקבל ב„אבן נגף" בספר שלא ממדת למדנותו לפרשה, היה הוא מעביר את קהלו אל עולם שלא מכאן ויחד אתם מרקיע אלי עולמות שכלן נפלאות ואגדה, מעשי חכמים וחכמתם, היה מוליך אותם אל הגיהינום והגן־עדן, מעלה בפניהם את בעית „הצדיק ורע לו" ומשתפם בכל מה שהיה שמור עמו לענינים שהם „למעלה מבינתו". בספוריו היה מספר להם על אחרית הימים וביאת הגואל עד שהיו שומעים ממש קול פעמי המשיח. כאשר היה מפליג בתארי היסורים המזומנים לרשעים בגיהנום, היתה חרדה אוחזת את היהודים הטובים האלה והם היו מחליטים בלבם בפעם האלף, שלא כדאי להתגרות בבורא העולם ולהסתכן במוראות הגיהנום וזועתיו. וחילופו בגן עדן, מה טוב לו לאדם כשהוא גומר את עבודתו ואת חיי עבודתו ויושב ימים ולילות לומד תורה ומדשן נפשו במעדני שור הבר והלויתן ומקנח בלגימת נהר האפרסמון.

מאמין גדול היה ר' אברהמל כאמור ולא רצה שמישהו מחבריו אלה יכשל במינות שפורענות בצידה לעולם הבא, אך היו בהם שסובבוהו בשאלות כעכנאים ומקשים על סדרי עולם ו„יושר" ונאמנות ושכרם, ועוד סתירות שקשו ממנו לישבן, אז היה ר' אברהמל שומע תמיהותיהם־קושיותיהם ופוטרם במימרתו הקלסית:

— נו, עליו, על הקדוש ברוך הוא אתה שואל, אצלו הכל ניתן ואפשרי והכל עלול להיות, עליו אין מקשין.

בין שתי חברות אלה היה שוני חברותי עמק. אנשי ח' משניות היו מאוחדים בשעת השעור ומפורדים לאחריו, היתה שבתם יחד בבית הכנסת מין אהבה התלויה בדבר, שעם סיומו של הדבר, ובמקרה זה ה„המשניות" מסתיימת גם האהבה והרעות. מה שאין כן חברת „חיי אדם" אלה אמתלה היתה להם המסבה ליד השלחן הארוך, עיקר הדבר היה באדם ובחיי אדם ממש. הם מלוכדים היו באהבת רעים ודאגה הדדית גם מחוץ לשעות המפגש בבית המדרש. אם חסר מישהו בשעור, מיד רצו לדעת סבת העדרו, הולכים לביתו שומעים לסבה ואם

יש צרך היו גם מסייעים לו, ומקיימים עצמם כחבורה מלוכדת לסבל ולנחת, לשמחה ולצער. כשחלה מישהו מהם היו באים כולם כאחד לבקרו יושבים אתו שעה ארוכה להפיג סבלו ולומדים לידו פרק ב„חיי אדם" כסגולה לבריות הגוף והנפש.

כאלה היו הורינו וקודמינו הישרים והתמימים וכזה היה עסוקם הרוחני.

שלמה אביאל־שמרקוביץ

שדרות וורונובה

עצים עתיקים ענפים וזקופים
בשדרה ארוכה נצבים
לרגל כל עץ סלע חשוף
גלמוד, דומם ועצוב.

חיים העצים זה דורות
משיחים, לוחשים, ברשרוש אגדות
מספרים ספורים, סודות ורזים
בשפתם — שפת העצים.

הסלעים כאמור עצובים
אף פעם לא ידעו חיים
גלמודים הם, שותקים ואלמים
אך שומרים הם סודות עולמים.

זכרתי לכם חסד שדרות
מימי נעורי, ולילות
חסותי בצלכם העצים, הסלעים,
ברקמי חלום ילדותי ונעורים,

ימים ולילות של יגון ושמחה
אושר, חדוה ונשמה יתירה,
אכזבה וכאב, ורגעי נחמה,
ואותה נערה בליל לבנה.

אותה נערה היפה בבנות
שעיניה שחורות וחודרות,
לעתים עצובות, עיפות,
אך לרוב שוחקות, מחיכות.

צמותיה פזורות עלי הצואר
וריח גופה־פרחי סמדר
דופק לבה — קול דודים
וכולה מחמדי מחמדים.

חבוקים וצמודים ישבנו יחדיו
ירח מעל, וכוכבי זהב
נמים העצים, נדמו סלעים,
היא ואני ערים אוהבים.

שקט דממה עטף את הליל
שנינו דומם בל דומיה לחלל,
דוממים ואלמים שם בצל
בל קדושת נעורים לחלל.

שמרו העצים, השדרות, אמונים
ומאום לא גלו ברבים,
הם חיים, מרגישים,
ללב ידידים, אוהבים.

שנת ת.ר, ימי מלחמה
החרב בחוץ תשכל, בבית אימה,
לגיוני פולנים בדרכים נסוגים,
ילדי יהודים בבתים רעבים.

נתרוקנו ממגרות, נשדדו חנויות
אין יוצא ונכנס, חדלו ארחות,
והולכי נתיבות ילכו עקלקלות,
בכל הדרכים סכנות נפשות.

יהודי אז משכים עם שחר לבוא
לכפר הקרוב לאיוון ידידו
לשבור קצת דגן לביתו
יצא הוא לדרכו בגופו בגפו.

בין עצי עצים ושבילים חמק ועבר
עם בקר האיר, הגיע לכפר
מהר ונכנס לבית האכר,
אך הלז הזדרז, ואמר :

חושה ! פני יוסל, חושה מהר !
אקחך הגורנה ושם תתחפר
הנה מרחוק, באופק נראים,
שני פרשים חמושים מתקרבים,

יוסל סרב ולא התחפר
הגוי מתחנן, מתמרמר,
בינתיים ההם עלו לחצר
קשרו הסוסים על יד הבאר,

יהודי ! יהודון ! הן זה המרגל !
דם יהודי בעורקיך נוזל,
מהר ! התפלל ! אם יש לך אל,
ליער קדימה ! התקדם ! לזסטרל,

גם לאכר נתנו הפקודה :
חיש מהר להכין ארוחה
בצים ובשר לטגן בחמאה
שבולת שועל לסוסים באורוה,

השנים אוכלים ושותים לשכרה
בלב רבי יוסל עלתה מחשבה
חמק וזנק לשיחים בקפיצה
ומשם בכפיפה, בזחילה לשדרה,

שמרו העצים בשדרות אמונים
ומאום לא גלו ברבים.
הם חיים, מרגישים
ללב ישרים, אומללים.

סלחי לי אמי מולדת שלי
הן לא תקנאי לשירי
היו שם עצים וסלעים בעירי
זכר אמונם עוד שמור עמדי,

חזרנו עתה אליך מולדת
מצאנוך שוממה ומיותמת,
מאז לא עלה החורש בשדותיך
נסתלקה השכינה מעל הרריך,

חזרנו אליך לגול חרפתך
חרפת השממה מעל אדמתך,
שאי נא עיניך סביבך וראי !
צאי במחול, תופיך עדי !

שדות וכרמים צומחים ועולים,
קומבין וטרקטור בשדות צוהלים,
ישובים למאות במדבר השממה,
עלובים מאתמל, קמו לתחיה.

בצוקי הסלעים, בהרים מה רבו
העצים, השתילים זה עתה נשתלו,
בשדות שוממים ננעצה מחרשה
בדרכים לא דרכים סוללים מסילה,

סלחי לי אמי מולדת שלי
הן לא תקנאי לשירי.
היו שם עצים וסלעים בעירי
זכרונם עוד שמור עמדי.

בגולה נשארו גם אבי ואמי
אחי וקרובי, וכל בני משפחתי,
להם רק להם הקדשתי שירי
זכרונם לעולם ישמר עמדי.

ש. לוין

רבנים ומחלקת רבנים

שנים מרובות ידעה וורונובה רבנים גדולים מכפי שיעורה ושיעור תלמידי חכמיה. מתחילה היו אלה רבנים יחידים, אחד אחד בתקופתו ואחר כך שניים הם היו. שני רבנים שבאו בשל מחלקת שפקדה עיירתנו ומחלוקת שהתמידה בעיר בשל פלוג וקנאת סופרים של זוג הרבנים.

גדולתם של רבנינו בלטה מאד. כאנשים שהסתפקו במועט שבמועט ולא מותרות להם בתורותיהם. מה שפסק להם קהל לקצבת פרנסה הספיק להם וכל מעיניהם היו רק בתורה ובהנהגת קהלתם בדרכיה וחוקותיה.

רבות שמעתי על רבנינו מספורי זקנים, אך אני רק על אלה שידעתים אספר.

בסוף המלחמה הראשונה ישב אל כס הרבנות בוורונובה הר׳ נפתלי דוד ז״ל. איש מידות, למדן מופלג, חריף ובקיא, למדן לעצמו ומקנה רובי תורותיו לבני עירו.

אחריו מילא מקומו הרב ר׳ זלמן סורוצ׳קין. למדן וחכם, איש צבור מובהק ונואם גדול. ר׳ זלמן היה אהוב מאד על העדה, בהיותו אוהב שלום ורודפהו בכל מצב ובכל נסבה.

יהודי וורונובה הרגישו, כי אין הוא לפי מדת קטנם כעדה, בפרט ששמעו הלך למרחקים וקהלות גדולות לטשו עליו עיניהן.

בסוף זכתה בו קהלת לוצק שעקבה אחריו שנים רבות. הוא נתקבל שם בכבוד מלכים ועד מהרה רכש את הערצת הרבים בעיר לוצק ובסביבתה. תוך תקופה קצרה יחסית התפרסם הר׳ סורוצ׳קין ברחבי פולין והוא נבחר יושב ראש אגודת ישראל הארצית.

כך יצא ועלה כנציגה לישראל לאחר שייצג אותה בקונגרסים וכנוסים. לימים נבחר כיושב ראש מועצה גדולי התורה בירושלים והמשיך בכהונה זו עד ערוב יומו.

אז נתקבל לעירנו הרב מישקובסקי, יליד ירושלים, בן למשפחת רבנים ששושלתה ארוכה. גם הוא היה איש אגודה נכבד, פעיל בצבור בעל הופעה חצונית מרשימה ביותר. משפחתו התערתה בעיר, כל אחד בחברת בני גילו. בניו חיים לייב ואברהם, כיום רבנים בישראל השתייכו אצלנו אל תנועות הנוער הציוניות החלוציות וכך גם בנותיו. הם חזרו לישראל ארץ מוצאם סמוך לפרץ השואה. משעזב את וורונובה נתקבל לעיר גדולה, שם כיהן כבוד עד עלותו מחדש.

אחריו נתקבל לעירנו הרב משה אהרון לוסקי. צעיר לימים היה בבואו אלינו

ישר מן הישיבה של וולוז'ין הוא היה בקי וחריף, שנון בדרשותיו וחדשן בנאומיו. נוסח רבנותו היה שונה משל קודמיו, הוא עסק בעניני יצוג וצבור יותר מהם, בשמשו גם ראש קהלה נבחר ומוכר. עסקנותו הוציאתו לערי הפלך והמחוז להשתדל למען עירו בפני שרי הפלך והמחוז ועליו נאמר, כי לעתים היה מתפלל שלא במנין מרב טרדות צבור ודרכים. שלשת אחיו בוגרי־סמינרים היו ומורים מוסמכים. הם התידדו עם בני נוער וורונובה והיו כמוהם לכל דבר. צרות משפח־תיות שפקדוהו שברו את הרב לוסקי הנמרץ, שני בניו פיניה'לי ויוסף שמתו על פניו הקדירו רוחו. הוא נלקח אחר כבוד להיות רב בז'טל, אך זהרו הועם והוא דעך שם, עד אשר מת מדוכא ושבע ממרורים. העיר זכרה את נאומיו חוצבי הלהבות שנים רבות אחרי לכתו מאתנו.

*

עם לכתו של הרב לוסקי מוורונובה נסתימה תקופת ההוד של רבנות וורונובה. אחריו התפלגה הקהלה עד לבלי התאחד וכל פלג הביא לו רב משלו. כך נגזר שקהלתנו המפוארת נספתה כשהיא שסועה לפלגות ושני רבניה יורדים אתה אלי שאול.

התפתחות זו שרשה ביומרות השונות שתקפה פרנסים בעיר, לראות עצמם מומחים לבחינת למדנותם של מועמדי הרבנות אשר הועתרו על עיירתנו, בהרבה דברים מוכנים היו עסקנינו לותר, אך לשמוט מראש עצמם את כתר התלמיד חכם לזה לא עמד בהם הכוח. לא היתה ברירה והעיר זכתה לשני רבנים.

הראשון היה ר' יעקב ציפקוביץ, חתנו של הרב מקלצק ונתכנה על כן „דער קלצקר", השני היה הרב ציפלביץ שעבר אלינו מקהלת מיאדל ונתכנה על שמה „דער מיאדלער".

הרב ציפקביץ היה למדן ובעל דעות עמוקות ומקוריות. לעומתו הרב ציפלביץ היה בעל הדרת פנים, הופעה נאה ודרשן המוני, שידע למשך לב שומעיו אליו.

שני הרבנים היו ראויים להתכבד בהם, אך 10 השנים שכיהנו בעיר הפכו להיות עשור של בזיונות הדדיים ודברי ריבות בשערים, כשכל שבת מועדת לעלבונות ווכוחים שלא לכבוד התורה ונושאי מצוותיה.

מכאיב הדבר שקנאת סופרים זו לא העלתה את רמת הצבור ולא הרבתה תורה וישיבות *.

וכך ברדת קהלת וורונבה שאולה היתה היא קהלה שנצטערה על שנים שעברו ללא חפושי דרך ומרחבי פתרון וכל תשומת הלב הצבורית מופנית אל משהו חולף מלהיב יצרים ומטשטש המוחין. בעברי פי קבר האחים — ספרו — התאחדו שני הרבנים ואחוה גדולה שררה ביניהם אך היה זה מאוחר מדי.

* בעוד שקהלות אחרות בקרבתנו פרחו והקימו אולפנות תורה בתוכן היתה וורונובה קהלה שזנחה את טפוח התורה ולא קמו בה לא ישיבה ולא חדרי למוד אחרים.

מ. ס. ו.

יענקל (יעקב) קמיניצקי

בן בניהם של הורים והורי הורים בוורונובה היה יענקל וקשור בטבורו אל העיירה הזאת, אף אם פרנסתו ממקום אחר היתה באה לו.

מתחלה עסק בממכר דברי רוקחות, אך משזה נאסר על חסרי דיפלומה נאחז י. קמניצקי במקצועו הישן, השכיר עצמו לסוחרי יערות ועבד ביעוץ לעניני יער ועצים.

רב ימיו עברו עליו בנדודים מחוץ לבית, בכל זאת קיים את קשר המשפחה וקיים את ביתו בית משפחה אך ברוח מסוימת המיוחדת רק לו.

בשלשה דברים התבלט יענקל: באמונתו בחנוך ותרבות כללית הדרושה לעם ישראל כדי שיצא למרחב חברתי ומדיני; באהבתו הרבה לציון ובחוש ההומור המובהק בו נתברך בשפע רב.

משלש אלה נבע ונולד קו תכונה נוסף באישיותו — האהבה לנוער שהם אוביקט החנוך, העתודה לציון ונתונים למעשה צחוק כענין של קלות רוח ללא חשש לקלות ראש.

הציונות שלו נבעה אצלו מאינסטינקס והגיון גם יחד. הוא היה ציוני מעצמו מהראשונים בעיירה, היה קורא את „הצפירה" ואינו מרפה מה„היינט" וה„מומנט" ששניהם דברו לרוחו והיו ציוניים ברב עמודי דפוסם, אהבתו היתרה היתה נתונה לאיטשעלע — יאושזון — יוסטמן, אשר את רשימותיו המעמיקות בנושאים רציניים היה מגיש בקלות סגנון שאינה נוסכת קדרות בקורא. משנבעו פלגים בתנועה הציונית הפך למעריצו של ז'בוטינסקי, אשר בו ראה את גלום הציונות שלאלתר וגישתו לציונות קבלה מפנה של השקפה רציונלית ומעשית לדעתו.

כשפרצו הפרעות נגד הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות פולין ובניו למדו בוילנה אמר להם לארז את חפציהם, לנתק מאולפנות פולין ולעלות ארצה, הוא רצה לשאת בנטל ההוצאה הזאת על אף מגבלותיו הכלכליות, כל חייו חלם על שיבת

ציון ולא זכה לכך אך עלית בנו היתה לו פצוי לאכזבתו וסמל לתקוה. כשהיה מוטל על ערש דויו בתוך השואה, ספרו, לא פסק מלדבר על ציון ועל בנו הנמצא כבר שם, זו היתה נחמתו.

לבניו אפשר ללמוד בוילנה מגיל צעיר, כדי להוציאם מאוירת החידר והעבש התרבותי שכה חשש מפניו וכשהעלתה אשתו הצעה לעבור לוילנה לנהל לילדים שם בית ולאפשר להם בכך את המשך למודיהם הסכים יעקב בכל לב. הוא אהב מאד לעבוד והרבה בה משתי סבות, גם משום אהבתו את היער אך בעקר משום שבעבודה ניתן לו להגשים את הלום חנוך בניו ברוחו. הוא לא פיטם אותם בציונות, כי אליה חשב יגיעו על ידי עמדה גאה, כבני אדם בעלי מקצוע אקדמאי ומסקנה עצמית שלתכליתם יגיעו רק במדינה שלהם. לכן לא היו בניו ציונים, אך משציוה על בנו לעלות ללמוד בירושלים, לא נתקל בהתנגדותו. הבן עלה ומשאלה ציונית אחת לפחות של יעקב נתקימה.

מכתביו לבנו זה היו רציפות אחת של השתפכות אבהית־ציונית בהם הגיע לדרגה של בטוי נלהב ונתגלה בהם האיש לכל עמק להטו הציוני.

באספות ציוניות היה נוהג להוסיף גם מדבריו הוא ותמיד בהתרגשות הגובלת עם התפרצות דמעות, זכורה התפרצותו זו בשנת 1936, כאשר ידיעות דמים הגיעו מן הארץ ובנו היה כבר שם, הוא ניסה לדבר על אשרו הגדול, שגם בנו בשורות המגינים, על בטחונו בנצח־ארץ־ישראל ובאמצע נקטעו דבריו ודמעות שמו מחנק לגרונו.

לנוער העיר היה יענקל סמל החברה התבונה בדיחות הדעת הטובה, הלצותיו והתלוצצויותיו היו לשם דבר בוורונובה. הנוער נדבק אליו והעריצהו ושמרו על כבוד קשישותו אף שבחברתם נשרו מחיצת גיל שהפרידו ביניהם. הם פשוט ראוהו כאחד מהם על אף היותו מורם מהם בנסוי חייו, במבחניו האישיים ובהלך רוחו אשר ראוי לכיבודם על אף היותו אחד מהם.

יענקל אהב לעיין בספר רציני והתענין בכל הקורה סביבו, הוא היה מעודכן בהרבה פרטי מאורעות עולם ומעשי אדם יותר מאחרים, לכן הקיפוהו תמיד אנשים שכרו אזנים לדעותיו וידיעותיו בענינים שונים.

השואה המתקרבת והרוח הנבואה של מנהיגי הציונים הדאיגוהו. ותגבר גם במצב בריאותו, הכבוש הרוסי שנראה לו ממושך המית בו כל תקוה להגשמת חלומו הציוני ועם בוא הגרמנים נפל למשכב ולא קם ממנו עוד, חזן העיירה קונופקה שזכה לעלות ארצה בסוף ימיו סיפר כאן, כי את נשמתו נפח קמיניצקי כשדאגתו למולדת אינה משה מפיו.

בן 64 שנים היה במותו, רוב שנותיו בילה מחוץ לוורונובה, אך את כל ספקותיו, חלומותיו ותקוותיו ינק בה וממנה, ייזכר אפוא שמו בפנקס עיירתנו האחרון.

חיה לוין־רוטברט

קוריוזים מאלפים

סטרומילה הידיד

לאבא היתה חנות כל בו למכלת משתה וחקלאות, הוא אהב ביותר את החקלאות, הבין בה הרבה והיו הגויים באים אליו לקנות צרכיהם, מתיעצים עמו ושומעים לעצותיו.

גם שוומבך בעל הארמון היה אתנו בקשרים וסוכן המשק שלו סטרומילה היה בא וקונה, כמעט את כל צרכי האחוזה היה קונה אצלנו והידידות בינו לבין אבא פרחה, ידיד בית היה לנו.

פעם בא אליו אבא להשוות חשבונות, הוא ראה לו זאת כמאורע של כבוד, הכניס אותו לסלון שלו ויצא מכליו כדי לשעשעו. בין היתר נתן לאבא נתח בשר, קרא לכלבו הגדול ואמר לאבא:

— נסה לתת לו את הבשר.

אבא ניסה. הכלב ניגש, התקרב וכשעמד לקחת את הבשר בזרבובו אמר לו סטרומילה:

טו אוד ז׳ידה (זה מן היהודי) הכלב קפל זנבו הסתובב והלך. אחר כך אמר לו:

— אוד פוליאקה.

והכלב אכל. אבא קם טרק את הדלת והלך.

כשהגיע הביתה היה חיור ונסער, לא יכלנו להרגיעו, לא יכלנו להציל מפיו מה קרה.

והנה הגיע סטרומילה בעצמו והחל להתחנן לפניו שיסלח לו שיבין כי לא לרעה התכוון.

במו עיני ראיתי השפלתו איך התכופף ונישק את חרטומי מגפיו של אבא, אך הוא לא רצה לסלוח, אנו שדלנוהו ואז רק הוא התפייס.

אך הוא לא התפייס אלא לאחר שהוא נשבע כי אין ולא היה בדעתו להתקלס ביהודים, פשוט יהודים הבאים לחצרו פוחדים מפני הכלב ונמסר לו, כי הם זוממים להרעילו לכן חנכו לא לקבל מהם אלא ברשותו.

מאז התיחס בהערכה רבה אל אבא ואמר:

— אני מכבדך משום שאינך מושקה ואינך ניתן להשפלה.

אני שמרתי את הדבר בלבי:

אם זוהי הידידות הפולנית יש להתרחק ממנה, ואם אכן תלוי כבוד היהודים

במבחנים שיעשו להם תמיד ובעמידתם על כבודם, מה טעם יש במדינה זו שלהם.

אנטושקה עוזרת ביתנו

עשר שנים שרתה אצלנו אנטושקה, שמעה יידיש כאחד משלנו ודבוקה היתה למנהגינו, אוהבת את אדוניה ונהגית מחפש מלא בעבודתה.

נוחה היתה לנו אנטושקה כל ימות השנה פרט לימי הפסחא שלהם, אז היתה אנטושקה הולכת לוילנה „לקלווריות" שלהם, המקום בוילנה היה מפורסם מאד, היה זה מקום משובץ טורי פסלים קדושים בארך של עשרות מטרים והיו הגויים עוברים בין הפסלים בכריעה כשהם זוחלים על ברכיהם וה„גלחים" הכמרים מזים עליהם מים קדושים ומזכירים להם את העוול שעשו היהודים לגואל, בהביאם אותו אלי צלב.

אחר בקור כזה היתה חוזרת אלינו המשרתת מבולבלת ומטומטמת בחושיה, יומים אי אפשר היה להחזירה לתלם חייה ועבודתה, אחרי זה היתה מתפכחת חוזרת ליושנה ונרגעת, ושוב השנה עברה כקודמתה בשקט, במסירות ובביתיות.

פעם אחרי בקור כזה היה זה גם ערב פסח שלנו חזרה שקועה כולה בהזיית ובלילה בעת שנתה הסתערה ממשכבה והחלה לצעק: הצילו!

כששאלנוה מה קרה לה ספרה, כי אחי ארקי בא אליה בסכין מרוטה ורצה לשחוט אותה ולהשתמש בדמיה לאפיית מצות.

אבא רץ מיד אל מפקח המשטרה, גוי שחי על הוודקה שלנו והשוחד של אבא, הוא בא נתן לה מספר סטירות, שיחרר אותה מההיסטוריה ונגאלנו מפוגרום ועלילת דם.

למחרת גרשנוה. אך אני החלטתי, כי גם אוכלי לחמנו צמאי דם שלנו וכי גם 10 שנים של אמון הדדי לא יועילו ליחסי הגויים אלינו.

רצח האוגרודניק (הגנן) הקטן

היינו מבשלים יי"ש בהחבא ונעזרים לפרנסתנו במכירתו. גויים היו באים שותים ושותקים. גם המשטרה שתתה ושתקה.

פעם בא הגנן הקטן, שתה כדי מנת כספו ורצה עוד, גרשתיו, לא רציתי שיצא שכור ויסכן אותנו. הוא הלך אל פוקריבקה והמשיך שם לשתות. משנשתכר התקוטט עם שני שכניו לשכרות ונאלץ לברוח מפניהם. הם רדפו אחריו הוא ברח לכוון ביתנו, הם הדביקוהו ליד דלת הבית שלנו, אחי ששמע צעקותיו יצא עם פנס לראות מה קורה שם והשנים אימו עליו.

— ארצ'י הכנס, אחרת נרצח גם אותך.

והם באמת רצחו את הגנן.

מיד רצו השנים יחד עם פוקריבקה וטענו, כי אצלנו הוא השתכר, אבא סדר את הדבר עם המפקח ניצלנו שוב מעלילת רצח או גרימת רצח ואני ידעתי כי ככה זה, הגויים ירצחו אחד את השני מריב אחוה ועלינו יטילו את האשמה ברוב אחוה לנרצח, האמת היא, כי גם הפרנסה הזאת במחתרת נמאסה עלי.

דו גייסט אראפ ?

בליל הסדר היה אבא נוהג לספר בשבחה של ארץ ישראל ואהבת היהודים אותה.

פעם ספר, כי הארנדר (את שמו שכחתי) ישב בפסח עם אשתו אמר את ההגדה, לעט את הקניידלך, נהנה הנאה מרובה מיידישקייט. בתוך הגויים ישב, אך לבו היה נתון לשם ומשהגיע לסיים ולומר לשנה הבאה בירושלים אמר לאשתו:

— שפרינצה ליבתי כל יהודי צריך לראות את ירושלים, בשנה הבאה אם ירצה שם נרתום העגלה וניסע לראות אותה.

שפרינצה התלהבה לרעיון, אך הוא הזהיר אותה, כי אין זה משחק, כי הדרך רחוקה עד ירושלים ורבת טלטולים ומשמגיעים אליה שוב יש קושי, כי ירושלים הרים סביב לה ויצטרכו לרדת במעלה הגבעות ולתת לסוס לנוח, להקל עליו:

— ואם כן — סיים — תצטרכי שפרינצה לרדת בכל פעם מהעגלה ולהקל על הסוס.

זה הרגיז אותה:

— מדוע דוקא אני ? תרד אתה, איך אוכל אחרי דרך ארוכה ומיגעת לכתף ליד העגלה ? זה בשבילי לקפץ מעגלות ?

התפתח ויכוח והארינדר הרים את השלחן הערוך ולקול נפץ כלי הזכוכית והחרסינה צעק: — שפרינצה, דו גייסט אראפ פון וואגן צו ניין ? (את יורדת מהעגלה או לא ?)

רבונו של עולם מה גדולה היתה אהבת יהודי „עמך" לארץ זרה זו מגובעת והררית!

גם אני דובקתי באהבה זו ודבקתי בה לאהבה, עד כדי כך אהבתי את ארץ תעלומותי, עד שבחלומי ראיתי אותה ואת בתיה חסרי הגגות המשופעים וכשבאתי ארצה ראיתי כי דייקתי בחלומי ולא ידעתי מנין.

מות הסטרוסטה

אולקניצקי הסטרוסטה משופע בנכסים היה, איש מראה ובולט בתארו, אנו גרנו אצלו בחצר, היתה זו חצר גדולה שעשרים דירות לה ובאר מים באמצעה.

הוא היה בעל נטיות בורגניות ונהנה ממעמדו אך בנו, נתגלו בו נטיות שמאלניות הוא התקרב לבולשביקים בבואם לעיירתנו ומשנסוגו נסוג גם הוא אתם, כשנכנסו הפולנים הוציאו את סטרוסטה אולקניצקי מביתו הובילהו אל מחוץ לעיר ודרשו ממנו שיגלה את מחבואו של הבן הבולשביק.

הביתה הביאוהו רצוח.

הם קשרוהו לזנב סוס, כך ספרו, ובחרבות רצו אחריו ומותתוהו, בעשף החרבות, אט־אט.

עד היום חרות מחזה אימים זה במעמקי זכרון ילדותי.

את מוחו הביאו צרור במטפחות, הוא נשפך מגלגלתו הרצוצה. מישהו אסף אותו קרוש ומעופר בדרך השדה. אותו ראיתי פצוח־קדקד ידו מחזיקה את ראשו הפצוע.

כך במצב זה הוציא את נשמתו וגוע. היד נקשרה ובתנוחה זו כשידו על ראשו נקבר סטרוסטה אולקניצקי.

אני ידעתי זעזוע ראשון של חלופי שלטון בגולה, ידעתי נוהגו של עם גולה ושסוע שזכה בעצמאותו עם עם דומה לו במצבו הקודם. חסד לאומים של אחים לצרה שגאולתם הקדימה לשלנו.

אדסקי הנפח

יידש דבר אדסקי שוטפת, שנים שהוא חי בין יהודים ואהב אותם, כך חשבו רבים, כך חשב גם הוא.

ילדיו שהיו מעורים כמוהו ביהודים באו לרחוץ בנהר במקום בו היו רוחצים אנחנו. שכנות טובה ומושרשת, משפחתית ממש, נחלת כל המשפחה, הוא ובניו אחריו.

פעם כשחזר אדסקי מן העיר שמע צעקות מקרבת הנהר. אנשים הודיעו, כי ילדים טובעים בנהר, הוא נתבקש להצילם, אך אדסקי פטר אותם בחיוך ממזרי:

— יהודים טובעים מה איכפת לכם, תנו לכולם שיטבעו וילכו לעזאזל.

והילדים טבעו.

היו אלה במקרה ילדי אדסקי עצמו, אך לי זה נשמע היטב, עתה ידעתי מה חושב עלינו ידיד עיר שלנו, ועד כמה הם ערומים בהיראותם ידידנו.

יודל המלמד

קראו לי חיה „דער יונגל״, למדתי גם בחיידר כאחד הנערים ועם הנערים. אשתו קיילה היתה עוזרת ליודל ומלמדת אותנו אף היא, רציתי להיראות כילד שמטתי את כובעי של אחי וחבשתיו לראשי.

פעם באחד מימי השוק של יום ג׳ פרץ יהודי אל החיידר שלנו והתאונן בפני יודל המלמד, כי תלמידיו גנבו מדוכנו את השק והוציאו מתוכו כמות „סחורה״ המסכנת את כל ריוח יומו.

שאל יודל מי לקח, בקש שיודו, שיופיע הגנב וייסלח לו אך איש לא הודה. כולם הכחישו. מה עשה יודל בקש סליחה מאורחו פנה ממנו ויצא לאורוה, הלכנו אחריו, גם היהודי הלך, באנו לאורוה ויודל עומד מוציא גבעולי קש מן האבוס מודדם ומשוום שיהיו שוים כאחד, כאחד שיצא מדעתו היה בעינינו, כאיש שעברו רוחו והוא פורש לו מחובתו ומשחק בקשים בשעה שאדם שותת דם ומפיל תחינות לעזרה, תהינו למה שעומד לקרות ושתקנו.

הא חזר לחיידר ואנחנו אחריו, אז ראינוהו גוזר את הקשים בסכין ,כולם במדה אחת חתכם ואמר:

— עכשיו ילדים יקח כל אחד קש בפיו ויעמוד שותק עד שאני אגיד לו לדבר, וכל זה למה, כי הקש מטבעו לגדל ולצמוח בתוך פה שאינו דובר אמת, כך נוכיח לאורחנו אם יש גנב בתוכנו או שננקה מאשמתנו.

כעשר דקות עמדו הילדים, כולם קשים בפיותיהם והם שותקים. משכלו הדקות שנתארכו כיובלות, הוציא יודל מלמד מפיותיהם את הקשים אחד לאחד, ערך אותם על השלחן בקצהו, מדדם ומצא אחד קצר מכולם, הוא נגש אל הילד בעל הקש הקצר ואמר:

— לך החזר לו את הגנבה ובקש סליחתו.

מסתבר שיודל לא היה „מלמד" וחכמתו הרבה אמרה לו, כי כך יגלה את הגנב, הוא הניח, כי הילד יאמין שהקש באמת יצמח, לכן יכוסס קצהו לקצרו כדי גדל צמיחתו. כך נלכד הגנב.

זה קוריוז בלי מוסר השכל מאלף, אך זכרתי ליודל חסד חכמתו וספרתי מה שזכרתי.

הייתי עוזרתו המובהקת של אבא בכל מסחרו גם ביי"ש, הייתי סוחרת מלידה אך בבוא יום עמידתי על דעת עצמי קמתי עזבתי את הכל ועליתי. נדמה לי, כי בשל קוריוזים אלה עליתי והם שנתנו בי את הכוח הזה להחליט בקלות על הניתוק וההעזה. בכוחם גם עזבתי את הורי הטובים שהיו זקוקים לעזרתי. עתידי ועתיד יהודי פולין והורי בתוכם הוארו בזוטות מאלפות אלה יותר מכל זרקורי מאורעות נכבדים אחרים.

אהרן קרני (קוניחובסקי)

מנשות עיירתנו

רייזל — אידע־יאכעס היתה האם המאושרת אשר זכתה לשלח את בתה יוכבד כסנונית ראשונה לארץ ישראל. באיזו הדרת־פנים היתה הולכת עם המכ־תבים של ממשלת פלשתינה־א"י ומספרת, על הניסים והנפלאות מארץ החלומות.

ולא הרחיק היום, והשני בתור, אברהם עלה לארץ־ישראל. „המניות" אצל אמנו רייזל עלו, מי ידמה לה, ומי ישוה לה, בימים ההם, שנים מבית אחד עלו ארצה לא כל אדם זוכה. ובעזרת השם! זכתה רייזל שהבת חיה השלישית במנין עלתה ארצה, נו? כבוד כזה במשפחה אחת היה כעין דבר נדיר.

ולאחר זמן לא רב, רצה הגורל שהרביעי במנין יאנקעלע צריך היה לעלות ארצה. ובו ביום קרא אסון... הסוס נפל, מקור פרנסתם של אחיהם אליעזר שהחזיק את המשפחה. ובשחוק על פניה יצאה האמא רייזל ואמרה: הסוס נפל? הרי כלנו נפל פעם. מה שצריך היה לקרות חלילה ליאנקעלע בדרך, נפל על ראשו של הסוס... כפרה...

ויאנקעלע הגיע בשלום לארץ ישראל.

יחזקאל פז (פוזיריסקי)

מעשה בטלפון

מעשה ביהודי מהעירה שלנו שעמד להשיא את בנו לבתו של גביר מעיר שכנה.

האירושין נערכו בבוא הגביר כדת וכדין, ימים ספורים לאחר הארושין הופיע שליח מן הדאר — מקום שהיה בו הטלפון היחידי בעירתנו — והודיע בבהילות כי האבא של הכלה מהעיר הסמוכה קורא לחתן לטלפון.

הבחור נתרגש, רץ אל אביו ובשר לו את הדבר. אביו צוה על בנו ללבוש את מיטב מלבושיו, החליפה השחורה, החולצה הלבנה עם העניבה והכובע החדש:

— בני היקר — אמר לו בסוף — אל תשכח לצחצח את הנעלים! ולוהו אל מכשיר הפלא — הטלפון.

בשעת השיחה התקרב האב אל בנו והניד ראשו לקצב דבורו כל העת, וכך עמד פעור פה מרב תמיהה עד לסיום השיחה.

בערב בין מנחה למעריב ישב האב בביה״כ וספר למתפללים שעמדו עליו וחקרוהו לפרטי השיחה המרעישה בטלפון. — „מבינים אתם?" חזר ופנה אל קהל המתפללים בשניה ובשלישית, אתם מבינים? עומד לי הבחור ומדבר אל המחותן שלי בעתיד כאילו פנים אל פנים, מתדין עמו, חולק עליו, ולבסוף מסכים עמו וכל זאת כאילו היו עומדים זה ליד זה, בדיוק כדרך שאני מדבר אליכם אין מרחק אין קילומטרים מעשה כשפים ממש!

מעשה בתקיעת כץ

מעשה ביהודי שהיה מוצא פרנסתו בקנית ומכירת פרוות. נוסע היה לכפרים הסמוכים לעירנו קונה מהאכרים בעלי חיים שונים ומוכרן, אלא שמנהג נפסד היה נקוט עמו: יושב היה בלילות בחברת מבלי עולם ומבזבז כספו במשחק הקלפים, לא עלינו.

באותו שעה היו יושבים זוגתו ועולליו בביתם ומצפים לבואו בכליון נפש ובטן רעבה. משהגיעו מים עד נפש, פנתה האשה לרב העיירה ושטחה לפניו את צרותיה. הזעיק הרב אליו את בעלה, גער בו קשות, העיר למוסר אזנו בדבר חובותיו של בן ישראל לאשתו וילדיו ובדבר החטא שבמעשיו, לבסוף דרש ממנו

בכל תוקף לחדול ממשחקי הקלפים. בלית ברירה, הבטיח היהודי שלנו לרב בתקיעת כף, שלא יוסיף עוד ללכת למשחקי הקלפים.

במוצאי שבת אחת בגבור עליו יצרו, יצא את הבית בתרוץ שהבטיחו לו סחורה בכפר הסמוך. עלה על עגלתו ונסע ישר אל חבורת הקלפים.

שומרי הלילה — היהודים — שבעיירה הבחינו בעגלתו של סוחר הפרוות החונה לה בטוחות ליד בית הקלפים. כיון שידעו את דבר ההבטחה שנתן הסוחר לרב להדיר רגליו מבית המשחקים, החליטו דבר וקמו ועשו. הם התירו את הסוס ושלחוהו לחפשי לבית בעליו. לא עבר זמן רב, אשתו פרצה החוצה כשזעקות שבר פורצות מגרונה:

בעלי! בעלי! רצחוהו הגויים! הסוס חזר בלי בעליו ומעילו בעגלה, רצחו את בעלי אוי לי!

לשמע צעקותיה יצאו מבתיהם כל יהודי העיירה ואף הרב ביניהם. שומרי הלילה הודיעו „שבעל התקיעת כף" יושב לו בבית פלוני שקוע בקלפיו.

למחרת הזמין אותו הרב לביתו:

— הפרת הבטחה „בתקיעת כף" הטיח הרב בפניו שוב הלכת לשחק בקלפים.

לא רבי, לא הפרת הבטחה — זעק היהודי, רבי! הבטחתי לך שלא אלך יותר למשחקי קלפים ואמנם את זאת מלאתי, לא הלכתי. אלא נסעתי ואת זאת לא הבטחתי.

בנתיבי הפדות

(ציבור, תנועות ומוסדות)

אברשקה מולצ׳דסקי (שריד)

קן השומר הצעיר בוורונובה

לא זכיתי להמנות עם מיסדי הקן, צעיר הייתי אז יחסית, אולם כזכור לי עמדה זכות זו לשבתי גרודזנצ׳יק ויבדלו לחיים ארוכים שייקה אולקניצקי, שלמה׳ל, (ברקוביץ) אביאל.

בסתיו 1929 החלה קבוצה של צעירים להתארגן, הם שכרו להם בפרוטותיהן החסוכות מועדון, בביתו של שיע (יהושע) גורודנצ׳יק והחלו לנהל פעולות.

בערבים היינו מתכנסים, מתחלקים לקבוצות גיל והתקדמות, למדנו שירים עבריים שתכנם ארץ ישראל, רקדנו רקודי הורא לצלילי נגונים של חסידים, שהיו זרים לעיירתנו המתנגדית־הליטאית ונהלנו שיחות. עקר השיחות היה על צורות החיים הנרקמות בישראל ועל הקבוץ.

הזקנים למזלנו ראו בפעולתנו מעין רוח שטות, שנכנסה בבני התשחורת ולא ידעו אם לזלזל בתופעה זו, או להתיחס אליה בקפדנות וחומרה.

אנו לא היינו ראשונים בפעולה ציונית בעיירה, קדמו לנו עסקנים ותיקים, שעסקו בפעולות קק״ל, הפצת עתונות ציונית וכו׳, גם בעליה לישראל היו שקדמו לנו, שעלו עוד בשנות 1924/5 וביניהם כאלה ששבו לוורונובה ודבת הארץ בפיהם.

ראשוניותנו בעיר שמורה לנו בשל גישת החדוש שבפעלנו. אנו הוספנו תנופת נעורים לציונות ונכונות־קיום והגשמה תוך ימי השפל שלה.

בשנים אלה גברה תעמולת הקומוניזם בעיירה ארגונם את פועלי המחט ב„פאראיין״ נראה אז כמעשה, שכולו מציאות, בעוד שאנו עסקנו ב„אוטופיות״ כביכל שאין להן אחיזה במציאות, קיתוני לעג נשפכו עלינו ה„תלושים״ בתוספת נמוקים „משכנעים״ לקוחים מהלכסיקון הקומוניסטי שהיה אז פופולרי ודבר אל לבות הנערים הלוהטים בלהט מהפכני וכן.

בכל זאת החל הקן לקסום לצעירים והם החלו נמשכים אליו.

מה היה סוד קסמו ? קדם כל, בטפול האישי בכל נער ונערה ובהתמסרות לעניניו ; שנית בגלויי החבה ליחידים־נבוכים, אשר כה היו משתוקקים לתשומת לב וחבה.

אנו ערכנו טיולים אל מחוץ לעיר „הפלגות״ קראנו להם, ויציאות אלה למרחבים ושטוטי הלילה עוררו נימות רומנטיקה חבויות והביאו ספוק לנפש וחוויות, שאחרים לא יכל לספקם.

תוך כדי פעולה ראשונה זו התרחש הפלוג בקן ורקעו פוליטי. חלק מחברינו

פרש ועבר לבית״ר. עד שנת 1939 התקימו שתי הסתדרויות הנוער בנפרד, בעקבותינו נפרד כל המחנה הציוני בעיירה לשנים, ההורים נסחפו לאותה פלוגתא ועברו למחנה, בו נמצא בנם או בתם.

בשנת 1930 יצאו שלמה אביאל ושבתי גרודנצ׳יק להכשרה ושלב חדש נשלב בחיינו. לא עוד עוסקים היינו במעשי נעורים אלא בהכרעות חיים, ביעודים וגורלות. בקורם הקצר של השנים בעיירה לפני עלייתם היותה מפנה מכריע בחיינו. בלענו

בוגרי השומר הצעיר יוצאים להכשרה

בצמא את ספוריהם על חיי הקבוץ בהכשרה, הכל היה כה חדש, בלתי שגרתי ומעורר דמיון, לתחנת הרכבת לוינו אותם בנעורינו ובזקנינו, בהתלהבות שכולה שירה ורקודים ,,התקוה״ ,,ותחזקנה״ לתמיהתם של הנוסעים הפולנים, אשר לא הבינו להתעלות של היהודים מעובדה שמספר ז׳דקים נוסעים לפלשתינה. הם תמהו לשמחה.

הקן הכה שרשים, גם עזיבת ראשונינו בארץ את הקבוץ לא השפיעה לרעה עליו. ערב, ערב קיימנו פעולותינו. בפרוטותינו הדלות ובעמל רב (,,חטיבת עצים״ ועוד) קימנו את המועדון שהיווה מפלט יחיד מהריקנות והשממון, שאחזה את הנוער למראה עיירתנו המפגרת בהתפתחותה וגידולה.

קן ראשון של השומר הצעיר

חברים יצאו להכשרה, וכל עליה של אחד מאתנו הפכה מאורע וחג לעיירה כולה.

עטופי חיבה וברכות הובלנו לתחנת־הרכבת תוך הרגשה ברורה, כי אין כאן להפריד בין היחיד והצבור.

בזכרון כל אחד מאתנו נשארות שנות הקן של השומר הצעיר בוורונבה כשנות חיינו היפות ביותר.

מאז שנת 1933, שנת צאתי להכשרה לא שהיתי יותר בעיירתנו, אולם ידוע לי, כי עד שנת 1939 נמשכה פעולת הקן כבתחלה ובשנה גורלית זו מצאו בו צעירים רבים ממקומות אחרים מפלט, עזרה וסעד ואכסניה חמה וחברי הקן העבירו אותם דרך הגבול הליטאי תוך סכון עצמי, כנאמנים לחנוכם הטוב.

לרבים עזרו, אך לעצמם לא יכלו לעזור וב־1942 קופדו חייהם יחד עם כל קרבנות הנצים בוורונובה.

נוער יקר זה, עשרות נערים אלה, שהיוו פוטניצאל בלתי רגיל של חולמים ומגשימים אבדו. באבדנם אבד העם עתודת יצירה והקרבה ואנו הוורונובאים — אחים ליבאים קרובי נפש ורוח.

הלואי ונהיה ראויים לומר לעצמנו: לא שכחנוכם ובחיינו נגשים את מה, שהיה לכם בגדר של חלום נוסף ולא זכיתם לפתרוניו.

מ. קוזניץ ז״ל

התנועה החלוצית והציונית בוורונובה

בראשית שנת 1925, הייתי בין ראשוני המייסדים של הסתדרות ,,החלוץ־הצעיר המזרחי״, בוורונובה היו קיימות אז שתי הסתדרויות חלוציות, ,,החלוץ־המזרחי״ ו,,החלוץ־הכללי״, ,,החלוץ־המזרחי״ נחשב אז ככח הציוני החזק שבעיירה ממנו עלו במשך הזמן ארצה, הרבה חברים וחברות. יוכבד בלוך (יחקה) החלוצה הראשונה שעלתה מעיירתנו ארצה עלתה על ידי החלוץ המזרחי, אך משום מה לא היה המשך לחלוץ המזרחי ובהסתדרות ,,החלוץ־המזרחי״ היינו מעטים מאוד סך־הכל 12 חברים וחברות, בועד שנהל את הפעולה, היו שמעון לוין, אברהם לוין ז״ל משה וולפינסקי ז״ל ואנכי, וכן עוד חבר אחד מטעם ,,החלוץ־המזזרחי״ הבוגר, תחילה היה זה יעקב קניחובסקי, ואחר כך יעקב קונופקין. המועדון שלנו היה יחד עם מועדון ,,החלוץ״־המזרחי״ בבית אברהם־אלי׳ ומטלה דווילנסקי ברחוב האיישישקאי, זה היה בקרבת בית הורי, ולכן יכלתי להתמסר במרץ לפעולה ב,,החלוץ־הצעיר־המזרחי״ אבל הדבר לא ארך הרבה זמן, עם התחלת המשבר הכלכלי בארץ־ישראל התחילו בשנת 1926 לחזור לוורונובה כמה מן החלוצים שעלו משתי ההסתדרויות גם יחד, ואז הכל התפורר.

בשנת 1927 לא היתה קיימת בוורונובה שום פעולה ציונית, והיתה מורגשת השפעתם של הקומוניסטים שרכשו את אמון הנוער באצטלה של האגוד־המקצועי, ואפילו על הספריה העירונית על שם י. ל. פרץ השתלטו.

בשנת 1928, נוסדה בוורונובה הסתדרות־ציונית אחידה ובלתי־מפלגתית בראשה עמדו אז נחמיה שפירא, ועוד כמה עסקנים ציונים ותיקים, הנוער שנשאר נאמן לציונות, נרשם כולו להסתדרות־הציונית הזאת. אני זוכר את הוכוחים שהיו לנו בתוך הנוער, לא ידענו באיזו תנועת נוער עלינו לבחור, לבוסף החלטנו להצטרף להסתדרות ,,השומר־הצעיר״, שהיתה אז יותר תנועת־צופים, מאשר תנועה פוליטית. לשם כך התקשרנו עם ההנהגה הגלילית של ״השומר־הצעיר״ בגרודנה, והעיר לידא שמשה בתור הנהגה־מחוזית, חברי הועד הראשונים היו: ישראל ברקובסקי, אבא ליפניסקי ז״ל. אהרן קלמנוביץ, שבתי גרודזינציק ז״ל ישעיהו אולקניצקי, שלמה שמרקוביץ, אברהם לוין ז״ל ואנכי.

הפעולה נמשכה כסדרה כמה חדשים עד שנסענו לכנוס־מחוזי בעיר לידא לשם נסענו עם הסמלים על הכתפיים, אשר סמלו את התנועה כתנועת־צופים. אך כאשר רק חזרנו מהכנוס, התרחש פלוג בתנועה רבים הרגישו, כי השומר הצעיר

הופך לאט לאט להיות תנועה שמאלנית וחלק גדול מהחברים ובראשם ישראל ברקובסקי ואהרן קלמנוביץ יסדו אז את הסתדרות „בית״ר״.

כך פעלו אז בוורונובה שתי הסתדרויות נוער חזקות, בחודש אב שנת תרפ״ט (1929) בזמן שהיו בארץ־ישראל מאורעות־הדמים של חברון־צפת. השתתפנו בכנס מפקדי תנועת השומר־הצעיר בישצנקו שע״י גרודנה, הדיונים שהתנהלו שם היו

הסתדרית החלוץ בוורונובה

למורת־רוחי, ומלא אכזבה עזבתי את תנועת השומר־הצעיר, והתמסרתי לפעולה רק בהסתדרות „החלוץ״. אגב, בוגרי השומר־הצעיר, היו שיכים ל„חלוץ״ וזה הקל עלי את הקרע.

המועדון של הסתדרות „החלוץ״ היה אז אצל משפחת מאירוביץ ברחוב הוילנאי, במורד ההר (אראפ־בארג), ובראש פעילים עמדו אז שבתי דלוגין ז״ל יהושע שמרקוביץ אברשקה מולצ׳דסקי, כתריאל קפלן ז״ל, יעקב בלוך ואנכי. במשך הזמן הספקנו לשלוח להכשרה את דניאל גרודזינציק, לייב אברמיסקי ופסיה פיסקובסקי (בתו של הטוחן), ובגמר הכשרתם הם עלו לארץ־ישראל. קבלנו גם את עזרתם של כמה מאוהדינו, ובראשם פסח איצקוביץ ואהרן לבקוביץ.

פעם הגיעה לוורונובה קבוצת „גורדוניה״ מוילנה, ובקשו שנסדר להם מושבת־עבודה ליד העיירה נסעתי אתם לאחוזת הרמנישוק, ובעל האחוזה קולביצקי, נאות

לסדר אותם בחצאי־ימי־עבודה באחוזתו, ושכן אותם באחד הבנינים, בזמנם הפנוי עסקו בפעולה חנוכית, אנו, חברי „החלוץ" והנוער, היינו מבקרים אותם כמעט כל ערב, והשפעתם בעיירתנו היתה רבה מאוד.

כאשר חזרנו אחרי ההכשרה לוורונובה, מצאתי את הסתדרות „החלוץ" כמעט משותקת, כדי להפיח בה רוח חיים עלה במוחנו הרעיון לארגן בוורונובה כנוס אזורי של החלוץ, הלכנו כתריאל קפלן ז"ל ואני ברגל לדזיוונישוק, איישאשוק, אולקניק, איביה ליפנישוק ולידה, נפגשנו עם חברי ועדי־„החלוץ" והבאנום לכך שהסכימו להשתתף בכנוס, כנוס החלוץ בוורונובה הפך למאורע מרשים. אחרי הכנוס, החלה מיד פעולה ערה בסניף החלוץ בוורונובה.

יש ופעולות קטנות וארעיות הופכות במסקר של זכרונות לשרשרת אחת גדולה ואחידה ואתה רואה אותן כחוליות הגיוניות שלה והיא כולה מהפכה גדולה ומלחמה לשנוי מציאות. כאלה היו פעולותינו לעליה והכשרה. חבל שכה מעט הספקנו להציל.

יוסף בנקובר — רמת־הכובש

מזכרונותיו של שליח

וורונובה קשורה אצלי במשהו מיוחד ומקומה בזכרונותי הוא מקום שכולו כבוד.

הייתי שליח מישראל, שבא לגייס אנשים לעליה וקבלתי מוורונובה יותר מזה. קבלתי עדוד ורוח רמה. עיירה קטנה זו הפיחה בי אמונה בעם היהודי בגולה. אנסה אפוא לשחזר את הסבות והנסבות שגרמו לקשרי נפש עם תקופתי הוורונובאית. שנת 24—1923.

משבר קשה עובר על ארץ ישראל. חלק של עולים עוזב את הארץ.

חוסר עבודה בערים — ובפרט במושבות, כתוצאה של התנכרות האכרים לצרכי התקופה, לעבודה עברית ולעידוד העליה. כתוצאה מהצפת המושבות בעבודה ערבית זולה, הורגש הצורך בעליה חלוצית מאורגנת היודעת את צרכיה ושליחותה. ואשר תדע שהשתרשותה בארץ תהא רצופה מלחמות מרות על כבוש עבודה עם ערבים השורצים לרוב ועם האכרים היהודים התומכים בהם.

תנועת החלוץ — בפולניה — הועמדה בנסיון קשה. הגידול המהיר והבלתי טבעי (מ־2000 ל־10000 בפולניה) של החלוץ יכול היה לסכן את התנועה ולהטותה לדרכים חדשות ולא רצויות לנו לגמרי, דרושה היתה אינטואיציה תנועתית עמוקה, כדי לשלוט במצב ולהפוך את החלוץ להסתדרות המונית, בלי לותר על עיקריו האידאולוגיים. יחד עם התרחבות התנועה היה צורך בהעמקת ערכיה החלוציים בהדרכה שיטתית ומסודרת והכרת קושי המצב. לנו השליחים דרושה היתה התאמצות מיוחדת במלוי התפקיד המשולש שהוטל עלינו: להכין קדרים בהחלוץ שיוכלו לעמוד בפרץ, לארגן ולחזק את ההסתדרות בפולניה ולתקן את המצב בארץ ע״י עליה בלתי פוסקת של אנשים בעלי הכרה ורצון, תודעה ונכונות. לפי הידיעות שנתקבלו ממוסדות ההסתדרות בארץ, לא עמדו גם החלוצים בנסיון ועברו לעיר ולמקומות שאין בהם ההסתכנות האישית במלחמות ממש עם יסודות עוינים ושלטון המעודד אותם.

המועצה הגלילית של „החלוץ״ בוילנה נגשה למלא את אחד מצרכי השעה הכי הכרחיים של תנועת החלוץ בגולה והחליטה, לארגן קיבוץ עליה של חלוצי גליל וילנה בשם „„הכובש״, אשר יעלה כגוף מלוכד ויעמוד לרשות הסתדרות העובדים בא״י לכיבוש ולעבודה. לעליה מידית אושרו ע״י המרכז לערך 200 חברים וחברות.

להקמת „הכובש" ענה הד גדול ברחבי גליל וילנה, מאות החלוצים המפוזרים בעיירות הקטנות והמרוחקות זו מזו התלכדו כאחד לעליה, להגשמה ולאלתר. ויותר משהיה בכך משום התנערות מכבלי גולה ונוון, היתה זו הנכונות להטות שכם, להצטרף לארגון־עליה יותר כולל ולנסות במשותף לסלול את הדרך בארץ בעבודה, בכבוש ובהתישבות. זיק תקוה זה עבר ככח חשמלי ברחבי „החלוץ".

כאן בלטה והזדקפה מעל לרבים וורונובה עיירת החקלאים הנדירה והנוער הנלהב והתוסס.

והצטיינו גם חלוצי מחוז וורונובה. בכל המקומות קמו סניפי „החלוץ נצני התארגנות של „החלוץ הצעיר" ושורה של קבוצי הכשרה שהיו בראשית צעדיהם, היה זה תענוג תנועתי ואישי רב להמצא בסניפי „החלוץ" אלה, להפגש עם הנוער התוסס, לפגוש את מערכת בתי־הספר בעברית ובאידיש, את החוגים הדרמטיים של הנוער החלוצי. להסחף יחד אתם בזרם ההתלהבות הכללית ולהתבשם מאותה רעננות עלומים שהקיפה את הכל.

אנשי וורונובה והסביבה לא הכזיבו. הם היו בין הראשונים שהצטרפו ל„הכובש" בועידתו הראשונה בוילנה והיו בין פלוגות עליה של ה„כובש" הראשונות שעלו ארצה — ובמספרים נכרים. ועם עלייתם ארצה גרתמו בעול ובאחריות תנועתית.

ימי הכנת ספר וורונובה וסביבתה חלים בימים בהם אנו מתקרבים לחגיגות 45 שנות „הכובש" בארץ, בימים אלה רשאים אנו להתגאות בחלוצי מחוז וורונובה חלקם הוא גדול במעבר היסטורי זה. שהביא לתמורות במבנה המדינה בדרך ובגישת העם לצרכיה.

בימים אלה רשאים עולי וורונובה והסביבה לסקור את עברם זה בגאון ובסיפוק.

לי כשליח הארץ בוורונובה אזכרנה כמקור עדוד לא ישכח וכשאני נזכר בפרק תקופה זו אני מרגיש, כי שותף אני להם וכי במשותף רשמנו דפים יפים בקורות ההתישבות שבטויים המובהק הוא „רמת הכובש".

סופר ע"י א. א. אולקניצקי

הניה קונופקה וחיה לוין (רוטברט)

ביתר בוורונובה

מיסדי הביתר בעיירתנו היו ברובם מפעילי התנועה של השומר הצעיר. מתחלה קבלוה כתנועת צופים, שאין לה שום אפי פוליטי מעמדי, אך ב־1928 בועידתה הראשונה בלידא בלטה נטייתה השמאלית, שהיתה זרה לנו. חזרנו 9 הצירים מהועידה והתקשרנו עם ביתר.

הקן הראשון מנה 30—40 חברים ובראשם מיסדי הביתר בעירנו: ישראל בריקובסקי, ארקי קלמנוביץ, אבקי ליפניסקי, חיה לוין (רוטברט) לייזקה קצנלבויגן, חיה מינה קונופקה, דלוגין, אברהמקי לוין ארקי לוין ועוד.

היינו מחולקים לפי הגילים לכפירים, בינוניים וקשישים. מוילנה בקשנו מדריכים להניח את היסוד לפעולה בקן והביתר היה לעובדה קימת בוורונובה.

ב־1928, בכנס אזורי ראשון בוילנה של הביתר, בו ישב ראש אהרון פרופוס התקבלו החלטות על הכשרה ועליה והתחלנו להגשים.

נהלנו פעולות תרבות ענפות, ערב ערב התכנסנו לשיחות על ספרות זרמים בציונות, השקפות על מבנה החברה בארץ ואחרות. הפעלנו את הנוער שבמסגרתנו לפעילות ציונית כספית. השתתפנו יחד עם אחרים באסוף כספים לקרנות הלאומיות ואספנו בעצמנו לקרן תל־חי, קימנו נשפים ערכנו בזרים בחנוכה ופורים ואקדמיות בי"א אדר וכ' תמוז. לועד הספריה העירונית צורפו חברינו אחרי מלחמה קשה וכשנכנסנו לעבודה לחמנו למען הספר הלאומי וחמר הקריאה המכוון מחשבתנו לבעיות עם ואדם.

בד בבד עם הפעולה ההסברתית שקדנו על פתוח הגוף עסקנו בספורט, רכשנו אהלים וציוד ספורטיבי ויצאנו לטיולים והפלגות במחנות קיץ אזוריים, שהיו מוקדשים להעמקת התודעה הספורטיבית והרעיונות.

לאט לאט החלונו גם בהכשרה הצבאית. ביזמתו ובהדרכתו של ירמיהו הלפרין מפקד ההכשרה הצבאית של ביתר בשלטון ביתר העולמי קיימנו פעולת הכשרה זו בתנופה וברמה רצינית.

ביולי 1939 נתקיים קורס מחוזי להכשרת מדריכים צבאיים מיסודו של אצ"ל. שכרנו חצר אצל בעל אחוזה פולני במיכלקוני שליד אשמיאני, נשק קבלנו מהצבא הפולני מהפולנים קבלנו גם מדריכים למחלקות קטנות. הפקוד וההדרכה היו משליחי הארץ מפקד המחנה היה שרגא חייקין וסגנו מיכאל אשבל שנהרג בפריצת כלא עכו.

המשטר היה צבאי כמו בקסרקט. ישנו במיטות שסדרנו במתבן, בו גם התנהלו כל הענינים האישיים, סדר היום היה צבאי ודחוס התאמנו בנשק קל, בחבלות וקרבות רחוב והתכוננו לעתיד צבאי מחתרתי בארץ.

בקבוצה הראשונה שיצאה בשנת 1929 להכשרת הביתר בקלוסוב ונדוורנה היו צבי סוקוליק, ארקי לוין, חיה לוין, אבקי ליפניסקי, מנחם אולקניצקי והרשקי ארקין.

עם ההכשרה נוסף לתנועת ביתר בעיירה מימד של ציונות קונקרטית והקן גדל. ניתן להגיד, כי פרט לעצם תפקידו משך הביתר גם „נוער אבוד" אל שורות

ביתר וורונובה — 1930

המגשימים, אלינו הצטרפו בני האזרח הקטן שהיו משכיחים מצבם חסר הסכויים בעיירה במשחקי קלפים, חבל רק שמסבות שונות קופחנו בחלוקת רשיונות העליה וגאולתנו היתה קצרה, אחרת היינו הופכים גם פאקטור של מציל נוער מתנון.

גם תנועת הצוהר שגשגה בוורונובה תודות לביתר, הורינו צדדו אתנו וראו חובה לעצמם להשתייך לתנועה קרובה לרוח בניהם.

אנו נהגנו גם להפגין השגינו בתרגילים ה„צבאיים" שלמדנו והשתתפנו במצעדים שונים בשורות ערוכות ובתלבשת מלאה, גם זה הוסיף לרשם ולהשקפה על הסביבה.

יחסינו הרציני אל ההכשרה הצבאית הופגן ושכנע. כאלה היו מצעדינו בימי חג שלנו וגם בימי פגרא של הפולנים אם זה בשלישי במאי או ב־11 לנובמבר.

בהכשרה ידעו אנשינו סבל ורעב ונשאנו בהם למרות ידיעתנו הברורה, כי תורנו לעליה יאחר לבוא, סבלנו סבל שבתודעה, זה הכשירנו להעפלה משלא ראינו סכוי לעליה ליגלית מהירה.

אך פרט לקשיים הממסדיים הרעיוניים הרשמיים כביכל שבהכשרה ידענו ידידות אמת עם שאר קבוצי ההכשרה וזו הגיעה לשיתוף פעולה ואחוה אפילו עם הכשרת השומר הצעיר.

קרה פעם שקבוצנו בנדוורנה יצא לטיול ונשארו שלש בנות ובן אחד לשמור על הבית מפני האוקראינים העוינים אשר ראו בנו מסיגי גבול עבודתם, האוקראינים שהיו פניים אז הבחינו כי מעטים אנו והם החליטו לחסל אותנו פשוטו כמשמעו, תוך רגעים הוקף ביתנו „הוצולים" מרושעים והסכנה נשקפה לחיינו, חיה לוין הרהיבה עוז ומשראתה, כי הרוצחים מנסים להתקרב צעד אחרי צעד ולהדק את טבעת הרצח קפצה דרך החלון ישר אל שורותיהם בהחלטה נחושה לא לחכות לנסים ולהלחם.

הם נבהלו ופינו לה דרך ותוך דקות ספורות היא הצליחה להבהיל באמצע הלילה את חברי השומר הצעיר וגורדוניה, אשר התנפלו על „הגבורים" האוקראיניים בגרזנים ובמקלות, ההוצולים ברחו ולמחרת ראינו אותם בקופת חולים הממשלתית מוכים ופצועים, נבושים ועלובים.

מקרה זה ראוי שיסופר בו, כי הוא מבליט את שנאתם הפרימיטיבית הפעילה של הגויים אלינו ואת אחות התנועות המתנגדות שגם היא היתה פשוטה וקונקרטית.

אחרי ישראל ברקובסקי נתמנה אהרון קלמנוביץ כמפקד הקן והיתה לו הזכיה הטרגית להיות מפקדו האחרון, יחד עם כל הנוער הוורונבאי היקר נספו גם אחינו הביתרים בשואה הנצית ועם בכותנו את נוער עיירתנו אנו מבכים את אחינו הביתרים אתם רקמנו חלום עם לוחם במדינתו והם לא זכו הי"ד.

פיקובסקי שלמה

להשלמת דמותו של ה„בית"ר"

הנוער שפריש מהשומר הצעיר היה ברובו מורכב מבני משפחות מסורתיות, אשר מושגיהם על תחית היהדות היו לאומיים קצוניים. הם לא השלימו עם פעולת השומה"צ גם בשל החלק המרכסיסטי שבה שטשטש את התחושה הלאומית וגם בשל החלק הספורטיבי, אשר היה למעשה יותר צופי מאשר התגוננותי צבאי ולא תאם את רצינות התקופה.

את אספת היסוד קימנו בחצר משפחת היה לוין. שם ברפת שלהם הוקרא מאמרו של ז'בוטינסקי, סכמנו קוי היסוד הפרוגרמטיים ולפיהם התלכדנו, קדם בשם „שומר־השחר" ואחר כך בשם בית"ר.

גם אנו אנשי וורונובה היינו נכנסים לשורות הביתר אחרי שנשבענו שבועת אמונים לעם למולדת ולתנועה וכעבור תקופה מסוימת נבחן הנער, אם עמד במבחן שבועתו קבל את האות של „נדר בית"ר". עם כמה שהיה לנו סמל זה יקר כתעודה אישית תעיד העובדה שאני שמרתי עליו בכל גלגולי עלייתי הבלתי חוקית והבאתיו ארצה.

פעולתנו התרבותית החנוכית היתה מכוונת ומגמתית שכל כוונה הכנת אזרחים לכבוש הארץ, לעבודה ולהגנה על הנכבש. נעזרנו בה רבות בבקורי אורחים מן הארץ, שליחי תנועה כולם, אשר התוו את תפקידינו כאזרחי ישראל בדרך, וכן בנתוח מאמרי מנהיגים, העתון „די וועלט" הפך אורים ותומים לנו, גם בנקיטת עמדות בבעיות ציוניות וגם בגבוש השקפותינו על מדיניות עולם וישראל, מעמד ועם, היינו גם מפיצים את העתון במסירות רבה ומרבים בכך את אוהדי הרעיון הרביזיוניסטי.

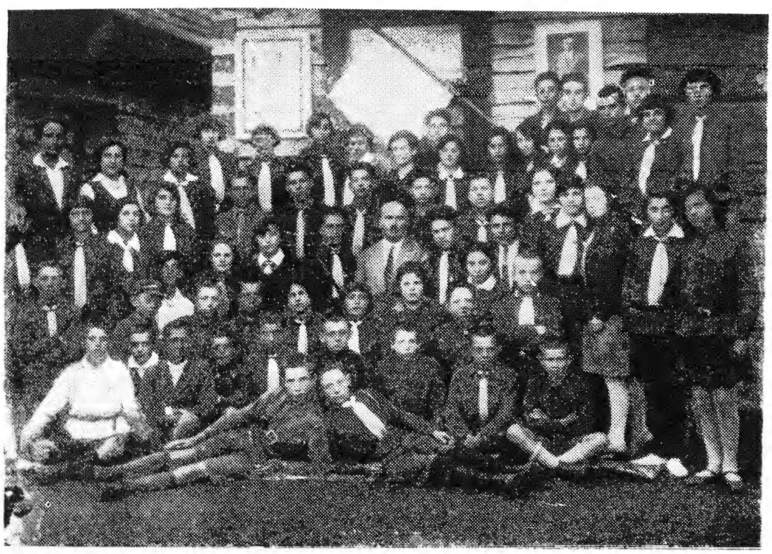
לפי קוי היסוד של התנועה נצלנו את תקופת המעבר כביכל של שהותנו בגולה להכשרה צבאית, שנעשתה על דעת שלטונות פולין ובסיוע מוסדותיהם הצבאיים ולהכשרת עבודה גופנית, בשתיהן השקיע קן ביתר בוורונובה מרץ רב, אנשינו השתתפו בקורסים להכשרה צבאית בפרופורציה מכובדת ובהכשרה הגופנית בפלוגות קלסוב נדוורנה, ברנוביץ, קלצה וולוז'ין ואחרות שמשו אנשי וורונובה מפקדים ומכווני דרך.

הדחיפה הגדולה ביותר ניתנה לביתר כולו ולקן שלנו כאשר הופיע ז'בוטינסקי בנאומו הגדול ההיסטורי על ה„אווקואציה", בו הציע לעם היהודי להסתייע ברצון־

העמים־להפטר־מאתנו ולהפוך את שנאתם לכוח מניע ומסייע בהעברת יהודי פולניה ויתר הגלויות לחוף המבטחים.

דבריו אלה שימשו לנו התראה שנבואה בצדה, עד שראינו עצמנו נתונים בספינה ה,,מחשבת להשבר" ועלינו לעשות במלא הדחיפות להצלת עצמנו והצלת אחרים, אני ששמעתי נאומו זה באולם הקונסרווטוריה בוילנה נדבקתי כל כך בדחיפות הבעיה, עד שלא יכלתי להיות פנוי ממנה אף רגע וכשהשתחררתי מהצבא הצטרפתי מיד לעליה בלתי חוקית עם כל הכרוך בכך.

משום מה הפכו אצלי ה,,גלים הזדוניים" של הגאולה שניתנו לנו דרך משל

ביתר וורונובה — 1929

יותר ממשיים ומסוכנים מגלי ים נטרף ממש. הסכמתי לעלות בקליפת האגוז להסתכן בים התיכון המסוכן ובלבד לא להשאר בים האנטישמיות הפולנית עם הסכוי של הנאציזם הגרמני הקרב ובא בשעריה.

אבא ז"ל, שנודע לו הדבר הוציאני לטיול במורד ההר שבעיירה וניסה לשול אותי להנמע מהסתכנות זו וכשראה, כי לא יועילו שדוליו ניסה לבקש, כי אדחה את הדבר לחצי שנה לפחות:

— רק עתה השתחררת מהצבא הפולני — התחנן לפני — הישאר קצת בבית, במשפחה ואז הרי גם אז אף איש לא יעצור בך.

עניתי לו:

— אבא, אני חושב, כי טוב היינו עושים לו מכרנו מיד כל מה שיש לנו ועולים

ארצה, אשר לי, לא אוכל לחכות, תחושה היא אתי, כי אין כל בטחון שאניות יוסיפו עוד לשוט בים, אפילו בעליה בלתי חוקית לא יוכלו עוד מעט לעלות, הים ייסגר בפנינו.

*

הבל שאין אנו יודעים לקבל דברי מנהיגים כדברי נבואה ממש ולהזקק להם כמו למציאות קימת.

טוב שהיו מעטים אשר נהגו לפי תהושה וראיית הנולד וכך נשארנו רבים למדי לפלטה להכנת המדינה לעם ולשרידיו, בשעה שיהודי אירופה הובלו למשרפות ולתאי החנק והגזים באושוינצים וביקרנאו לחמו כאן בניהם נגד האנגלים ומזימותיהם ונגד הערבים, מעטים מול רבים. בגלוי ובסתר, בכוח תחושת אימים והרצון החזק להתקיים ובכוח האמונה, כי אם נרצה נוכל לרבים שנגדנו וניתן לנו הדבר.

ש. לוין

תסיסות נעורים

(יד לנבוכי עיירתנו)

גורמי זמן דחפו את נערי העיירה לזרועות ההשכלה, הקידמה והחפש. נערים הרגישו לא בנוח בשלוות הנפש של עיר נעוריהם והם תססו והתמרדו ותסיסתם חפשה לה אפיקי פורקן ושנוי.

משנות ה־80 של המאה התשע־עשרה ועד המהפכה הרוסית ידעה וורונובה מרד דורות ומלחמת דעות של אבות ובנים. יחד עם האימפריה הרוסית וארופה התיכון־מזרחית נתעו וורונבאים רבים לאיזמים השונים, שניסרו בחלל העולם הרעיוני המתמרד, ולא הבחינו בין סוציאליזם לאנרכיזם, בין קומוניזם לניהיליזם, הכל דבר אל לבם בחדש שבו ושבה את נפשם בשנוי, במרד במגור המוסכמות.

משהכזיבה המהמפכה של 1905 וזעם ההמונים הופנה אל היהודים עם הפוגרומים הידועים, הופנתה תסיסת הנוער בעיירתנו אל העם היהודי פנימה, צלילי השירה הרומנטית החבת־ציונית בקעו ברחובות העיירה ונפש היהודי ההומיה הרדימה תסיסתה בחלומות ה„מחרשה" ושירי אליקום צנזור, ש. י. אימבר, אלכסנדר שפירא וגולדפדן.

מאז יש לראות את תסיסת הנעורים אצלנו כמישור אחד, שיש בו אמנם עליות וירידות, אך הן אינן תלולות ומזעזעות וכולן מוליכות אלי ציון.

בכל זאת נשארו בשולי העם שרידים בודדים, אשר התמידו בנאמנותם לעברם המהפכני אם כי כל מהפכנותם לא התבטאה אלא בתלית מטלית אדומה באחד במאי ובשירת האינטרנציונל לתוך השרוול. לסיביר הם לא הגיעו. הם דאגו לכך שלא יגיעו.

*

בשנת ה־20 למאה שלנו קמה לנו תנועה קטנה של קומוניסטים אנשי מחתרת. היא היתה קטנה מאד והצטמצמה למספר „משפחות", אך סעיף האנטי־פולניות שבמצעה עודד את אנשיה לחשוב, כי בסחורה זו יוכלו לצוד מספר איכפתניקים בתנועות הציוניות והם התחלו לפעול בין בני הנוער הציוני ולקסם להם באינטרס היהודי כמיעוט מופלה לרעה וברומנטיקה המחתרתית שבסעיף זה.

כ־15 שנה פעל ארגון קומוניסטי זה ואם כי לא הצליח בסעיף הפולני לצוד יהודים, בכל זאת הצליח להעלות על עצמם חרון המשטרה הפולנית וחשדותיה, כמעט כולם נשלחו לבתי הסוהר. היה זה למענם מין תעודת אישור לגבורת הסרק שלהם, שהיא בכל זאת גבורה.

במשך הזמן נוכחו רבים מהם בחסר התכלית שבדרכם הנלוזה וחזרו בהם. עוונם האישי לעצמם ולעמם כופר על ידי עלייתם והתפכחותם לכוון ציון. מעטים היו שנשארו נאמנים לעצמם ולדאבוננו שלמו בחייהם בעד דבקותם זו בטעות חייהם.

בין אלה האחרונים היו יסודות איתנים, אנשי מחשבה ועיון, מוכשרים וערים למתחולל בעולם וביהדות ומלאי נכונות אישית. כולנו זוכרים את ישראל ורסוצקי בנו של אלטער (דעם סטעלמאכ׳ס), שפעל במחתרת ורשת פעולתו היתה פרושה על פני מרחב אזורנו כולו. בסופו נאלץ לברוח לרוסיה, אך במקום לבוא אל מנוחתו הרעיונית נאשם שם בבגידה בסטלין־שמש־העמים והוצא להורג בשנות ה־30 החשוכים של הסטליניזם המשתולל.

בלטו בין הקומוניסטים ביותר האחים טרוצקי יענקל ובן ציון. בחורים אלה שרכשו השכלתם הנרחבת בכוחות עצמם, הצליחו לקיים מחתרת רחבה בסביבתנו ועמדו בקשר ישיר עם המעצמה הפסבדוקומוניסטית ושום כוח לא יכל להם, עד בוא השואה עמד להם מזלם ותסיסתם הניבה פרי. ערב השואה נעלמו עקבותיהם ואין אתנו יודע מה עלה בסופם.

טפוס מיוחד היה אלטרקה וידלנסקי האנרכוקומוניסט. בחור לבקן, סלבי במראהו החצוני, ראה הוא את עצמו שיך לרוסים ממש ומזדהה עם היבסקציה בתורתה ופעולתה. את וורונבה ראה כמפגע לקדמה ומוכן היה להקריב את כולה למולך הרעיוני שלו. חלומו הגדול היה לסגור את בתי התפלה, לאסור את מי שיתנגד לכך ולהעמידו למשפט בגידה. את כל מתפללי בית הכנסת רצה לשלח לסיביר ללא חקירה ודרישה.

אמונתו בקומוניזם היתה עורת, אם כי אף פעם לא הצליח ולא יכל היה להצליח להסביר את עצמו. מספיק היה שמישהו לא חשב כמוהו, שיחשבהו לבוגד במעמד הפועלים ובאיש העמל. אפילו בעלי מלאכה שבעיר ויגיעי כפים שבה נראו לו מפריעים למהפכה. את כולם היה מוציא להורג או משלח למחנות עבודה בסיביר ללא משפט והסבר. התנועה גמלה לו על כך באמונה המלא והטילה עליו תפקידים מחתרתיים חשובים והוא...מלא אותם באחריות וכשרון רב. בסוף נתפש ונשלח לכלא וורונקי, שהיה בית סוהר ומחנה עבודה לאסירים פוליטיים שם עונה עד מות בחקירות המשטרה החשאית. כששוחרר ונשלח הביתה, לא האריך ימים והלך לעולמו. עליו ניתן להגיד שעד יום מותו פעל למען מרקס אך אף פעם בחייו לא טרח לדעת מיהו ואת חייו הקריב לאליל שאת טיבו לא הבין.

*

תנועת הנוער הציונית המודרנית קמה לה לעירנו בשנות העשרים. היה זה ארגון נוער בשם „חרות ותחיה״ שהצטרף אחר כך להחלוץ המזרחי והכללי. וחבריו היו הראשונים שהגשימו, התכוננו לעלות ועלו.

השתיכות הנוער למסגרות החלוציות מילא תקוה ושמחה לבית ההורים. נראה

היה, כי בא הקץ לאי ההבנות המתמידות של אבות ובנים. העברית נשמעה ברחובות. שירי ציון נישאו בפי כל וארץ ישראל הפכה לבית־הפותר של בעית היהודים וורונובה בתוכה.

בסוף שנות ה־20, עם משבר העליה והמצב המתוח בארץ חל משבר גם בעיירה, אך הנוער התאושש מהר ותנועות שונות קמו לו והאריכו ימים עד בוא האסון הגדול.

תנועות אלה שהיו פועלות מתוך מרכז והיקף אין בהן מן החידוש לגבינו ולא מן המיוחד לתסיסת נוער וורונובה על כן לא נכתוב עליהן. אנו רק נציין: שיא התסיסה וכוחה הבונה בלט בשנות משבר אלה. אז נבחנו בני הנוער שלנו ברצינותם וכשרונותם האישית ועמדו במבחן, את משבר עולמם נשאו בשקט נפשי בלתי רגיל ואת נבטי תסיסתם המשיכו לטפח עד צאתם למרחב יחד עם כל מדינת ישראל בדרך.

הרהורי עליה

טובה שומרוני

רשמי מורה בוורונובה

לקראת שנת הלימודים 1933—4 נשלחתי על ידי ד"ר צמל שעמד בראש רשת בתי הספר „תרבות" בפלך וילנה לכהן כמורה בבית הספר העממי תרבות בוורונובה. חברי ועד בית הספר אברהם אליהו דוילינסקי ושלמה פוזיריסקי באו לוילנה להקביל פני. היתה זו מחוה מלבבת ומנבאה יחס של רצינות לחנוך וכבוד לעוסקים בו.

כמורה מתחילה, שרק עתה סיימה את למודיה בסמינר, מלאתי חששות ופחדים והלכתי לקראת תפקידי בדחילו ורחימו, אך וורונובה הפתיעתני לטובה והקלה עלי את כניסתי למקצוע.

מצאתי שם ועד הורים נלהב ומסור לחנוך העברי. אנשים משכילים כולם ובעלי הכרה לאומית ותודעת חנוך עמוקה.

בנין בית הספר היה דו־קומתי, שחדריו מרווחים וגדולים ואולם גדול לאספות והצגות.

היה זה בית ספר מיוחד, כלפי הממשלה היה צביונו חרדי דתי שבראשו עומד הרב ציפקביץ „המיאדלאי" אך בתכנו היה זה בית ספר לאומי מודרני. הילדים בו היו מצוינים ברובם הגדול, כמעט כולם השתיכו לתנועות נוער ציוניות לאו דווקא דתיות, גם תכנית הלמודים היתה של בתי ספר „תרבות" דאז, אלא שבהסכמה כללית למדנו בכתות הגבוהות למודי דת ותודעה יהודית, יידישקייט.

המורה ר' גולדברג

צוות המורים ללמודי חול וכלליים היו מו־רים שנשלחו על ידי מרכז המורים בוילנה, שני המורים ללמודי קדש היו אנשי וורונובה. האחד, הרבי גולדברג, דער וילער רבי, היה איש האש־כולות, מלא וגדוש ידיעות וחכמה, השני ר' יוסף שמרקוביץ אביהם של שלמה אביאל ומאיר שמיר היה גדול בתורה וגמרא ומשכיל, שהשכלתו הכללית היתה מרמה נרחבת, כאדם לאומי הפיח בלמודיו רוח ציונית וקרב את תלמדיו לבעיות הנצח של היהדות והשלכותיה בהווה. הוא ניסה לשכנע גם את עמיתו רבי גולדברג לנקוט דרך חנוך זו והוכוחים שהתפתחו ביניהם היו מענינים

מאד ותרבותיים ובשבילי — מאלפים ביותר, ר׳ יוסף היה איש נוח, טוב לב, נעים הליכות ומענין, תמיד למדנו משהו ממנו.

המצב הכספי של המוסד היה קשה ביותר. ההורים שנאלצו לשלם שכר למוד גבוה היו לרב מדלת העם וידם לא השיגה לשלם את שהטילו על עצמם, כאן נתגלו אנשי הועד בכל זהרם, הם כתתו רגליהם וחיזרו על פתחי ההורים מיד לאחר יום השוק, לגבות את הסכומים הדרושים לתשלום שכר המורים. היהודים היקרים ר׳ אברהם אליה דווילינסקי, ר׳ חיים אולקניצקי, ר׳ שלמה פוזיריסקי ור׳ נחמיה שפירא, מי יכל לאמוד את שעור להטכם הציוני הלאומי כשרון הקרבתכם למען הגשמתו ? ואחרון אחרון ר׳ זיידל בויארסקי, גזבר הועד שעמל וטרח ללא לאות למען קיומו של בית הספר, צפור נפשו היה הוא לו ומסירותו לענין אין משל ודוגמא לו.

לימים הפך בית הספר למרכז תרבות ומגדל אור חברתי, ממנו שפעו קרני אור לאומיים לעיר כולה ולצבור בה. כל הפעולות הציוניות התרכזו בו, החל באספות וויעודים, דרך בזרים לטובת הקרנות הלאומיות וכלה בעצרות הזכרון, קבלת פני שליחים מישראל וכו׳.

*

במשטר הפולני השוביניסטי הנבוב ידענו קשיים לא מעטים. כאשר היה צריך לבוא המפקח הפולני אחזה אותנו חרדת אימים. ההורים והמורים חיו בכל פעם מחדש את סכנת חסולו וסגירתו של האולפן היקר להם ושותפותנו לדאגת גורלו העמיקה מאד, המפקח כשבא, לא בא אלא לחטט ולמצא תואנות להכשלתנו ולחבל תחבולות לסגירת המוסד. המצב הסניטרי לא מצא אף פעם חן בעיניו ותמיד העלה תמיהתו התממותו בפנינו :

— מדוע אין אתם שולחים ילדיכם לבית הספר הממשלתי, הרי שם רמה עולמית ושם נהנים הילדים מזכויות יתר...

הרמז היה מובן.

לא אשכח את בקורו האחרון המפתיע בבית ספרנו, של אויב ישראל זה. עם בואו נפוצה מיד השמועה כי הוא בא, הוא הופיע בכל האנטישמיות הגסה שלו, בכניסתו לכיתה לא שאל, לא שמע, לא האזין, אלא פתח מיד בשטף של צריחות והשמצות :

— היתכן. שתצלומו של מושציקי, נשיא מדינת פולין תהיה תלויה מתחת לתצלומו של ד״ר הרצל שלכם ושל ביאליק. זוהי חוצפה יהודית לא נסבלת.

בנשימה אחת נפנה אל מר גינדלין מנהל בית הספר וכנה אותו בשמות גנאי משפילים, בנוכחות המורים והתלמידים, לאחר מכן טרק את הדלת ולא רצה לבקרו עוד, למזלנו הצליח הרב ונכבדי העיר לפייסו איכשהו.

עמדנו בכל, עמדו בזה ההורים היקרים, נציגיהם ואתם גם אנו ועל אף המכשולים והקשיים קימנו את בית הספר שהוציא מחזורים של חניכים לתפארת, נאמנים לערכי חנוכם הלאומי העברי ולעול התחיה הלאומית והתרבות העברית,

ממנו עלו והשתרגו מגשימים, חלוצים שכל אחד יצר לו עולם השקפות משלו על המדינה היהודית ומשטרה החברותי.

לציון מיוחד נראית לי שרתת בית הספר ליבע זילברמן, אשר כונתה בעיר בשם ליבע „דער גליאק" לא משום שצלצלה בפעמון בית הספר, אלא משום נטייתה לדבור יתר ושמיעת מליה שלה עצמה.

היא קיימה את עבודתה כשליחות מיוחדת ונשאה בתפקיד השרות במסירות וכבוד, לעתים נראית לי ליבע זו כאחת הנפשות שפעלו על במת תחיה העברית בוורונובה בצל ובצד אך מילאה את תפקידה תוך הכרה עמוקה ומגובשת, כי בלעדיו תפגם שלמות המחזה. בית היוצר של נפש האומה מי יודע איזה תפקיד בו נכבד היה יותר מרעהו ? לי היתה וורונובה מולדתי השניה הרוחנית והלבבית.

שמעון לוין

מחנכים, חנוך, מוסדות חנוך ותנאי חנוך

מלמדים

ר׳ צבי הירש למלוין — קראו לו „דער תלמוד תורה רבי״ ובחיידר שלו למדו כמעט כל טובי הנוער בעיירתנו מסוף המאה ה־19 עד ראשית המאה העשרים.

הוא היה יהודי קפדן, דיקן, ישר לב ולא הפלה בין תלמידיו לטוב ולרע. את מלאכתו עשה בנאמנות ושקד על הקניית חומש ורשי וקצת תנך לצאן קדשיו בכל מרצו ומאדו.

50 שנה היה הוא הרבי המקובל שאין עליו עוררין. אם כי ליותר מחומש ורשי לא הגיעו אצלו תלמידיו, בכל זאת היו ההורים מוסרים לו ילדיהם בלב שקט כלפדגוג זקן ורגיל.

ב־1920 הטילהו בריון פולני אל מתחת לגלגלי הרכבת והוא סיים את חייו באפן מזעזע ומפתיע.

תלמידיו לרב היו אבות ובנים באותה משפחה וכמעט רב המשפחות בעיר ביכו את מותו כבכות מחנך מקובל עליהם ויחיד בחייהם.

ר׳ פייוול ווייס ור׳ ביירל המלמד — שניהם קימו חדרים לצדו של ר׳ צ. ה. למלוין, אך עמדו בצלו.

ר׳ יהודה קרצמר — החיידר שלו היה מכובד ביותר ומיוחד במינו. אצלו למדו רק בנים והם הגיעו גם ללמוד גמרא.

אשתו קיילה הגבנת שימשה „מלמדיס״ לצדו ולימדה את הבנות לקרוא טכסטים דתיים הדרושים לכל בת ישראל כשרה.

מוסדם המשותף הפך מוסד גבוה בעיירתנו ועם מותו של ר׳ יהודה נתיתמו הנערים לומדי הגמרא והמשניות.

חיידר מתוקן — מורים

בתום מלחמת 1914 בא לעירנו המורה מדזווינישיק. הוא הקים חיידר־מתוקן, בו לימדו הוא עצמו את מקצועות היהדות, כולל תנ״ך ובתו הבכירה — שלימדה קרא וכתוב ביידיש, רוסית גרמנית וגם חשבון היתה עזר כנגדו ומין מורה הכפופה למנהלה.

מסבות משפחתיות התחסל מוסד זה זמן קצר אחר היוסדו.

אחריו בא המורה איגולסקי שהמשיך בחיידר מתוקן זה בביתה של ביילה שכנתנו ברחוב וילנה. כל המוסד הכיל כתה גדולה של כ־40 תלמיד, מעורב גיל ומין. מורה זה לימד עברית יידיש ומעט חשבון ואליו נשלחו רק תלמידים

שהוריהם יכלו לשלם את שכר הלמוד ה„גבוה" יחסית. אני, למשל שידי לא השיגה לשלם שכר למוד כזה מצאתי לי פנת סתרים ליד אחד החלונות של החידר וסופג הייתי לקרבי את תורתו החדישה ואוירת הגשתה, כספוג רוחות מרעננות אחרי גשמי קיץ מקדירי הנפש.

קסמו לי במיוחד ערבי השירה בערבי שבת. שירה זו הציתה בי שלהבת שלא דעכה עד הדריכה אותי ארצה, נראה לי כי זו היתה השפעתה גם על כלם.

באותו חיידר לימד ר' שמואל אולקניצקי רוסית, פולנית וגרמנית. לימים נפרדו השנים ר' שמואל נשאר מנהל מוסד זה והמורה איגולסקי פרש והקים כתה דומה בביתו של יענקל קמיונסקי. זכה מורה זה וכתתו הפכה כעבור זמן בשנים 1921/2 לבית ספר רשמי ואחר כך, לבית הספר העברי „תורה ודעת".

אחרי יום הלמודים של 12 שעות בחיידר שהיה מקובל דורות על גבי דורות ונמשך עד חשך, כשאחינו הגדולים באים בפנסים להוליכנו הביתה באפלת הערב החרפי, היה בבית הספר „תורה ודעת" משום מהפכה. הלמודים נמשכו בו רק 5־6 שעות ביום. המקצועות היו שונים ומגוונים והעיקר למדו שפות, חשבון וקריאה ובבית — שעורי הבית.

תוך שנים ספורות עלה בית ספר זה ברמתו הלמודית, בשטות חנוכו ובכוונו הברור ציונה. המורים היו בוגרי סמינרים של גרודנה וילנה וביאליסטוק. ותכנית הלימודים מאושרת ע"י מרכז.

המנהל שמעון דובינסקי, איש לידא, היה אדם אוהב ילדים ומחנך בחסד עליון. ואותו מורה איגולסקי הלומזאי שממנו נטל המוסד את ראשיתו, היה מורה בעל השכלה מקצועית תלמודית גבוהה. איש קומה כרסתני וקרח, כבן 50 היה כשלמדתי אצלו. הכרתיו כאיש חפשי בהשקפותיו, אך את התלמוד והתנ"ך הגיש בצורה משכנעת ומעוררת כבוד. ולא פעם תפשנוהו, כשהוא מתבודד בבית המדרש ומתמיד עם דף גמרא ודוקא בנגונו המסורתי.

אל סגל זה הצטרף לתקופת־מה שמואל גורביץ, סטודנט חלוץ שערק מן הצבא האדם וציפה ליום עליתו ארצה. בימים הראשונים היה לן בבית הכנסת ומתפרנס מעבודת גופנית פשוטה, הוא היה חופר בורות, חוטב עצים ועוד כאלה עבודות ששכרן מועט ותדירותן מועטת יותר. מעסיקיו השונים הרגישו, כי כאן לפניהם כוח חבוי שברכה בו והזמינוהו לעבודה בבית הספר. הוא לימד רוסית חשבון וגיאוגרפיה וגילה יכלת דידקטית מעולה. אישיותו השפיעה עלינו השפעה שבדוגמה האישית, ללא אמר, קסם לנו האיש ונתבשמנו מהליכי נפש והלכי רוח שבו. עד... שביום בהיר אחד נעלם האיש וידענו, כי בארץ נמצאנו.

כאן באמת מצאנוהו, הוא שימש מנהל בית ספר באחד מערי הארץ עד צאתו לפנסיה.

זכורה לנו זכרון עמוק המורה הצעירה גלגורט, בת רב באחת מעירות וילנה, גם היא הילכה עלינו קסמים ביפיה, באישיותו השלמה ובסוד־חלום־עליתה ובריחתה מהבית לשם כך.

ומשלים את מסגרת אישי ההשפעה עלינו הוא שמעון טלופ, בוגר גימנסיה עברית שעיירתנו שמשה לו תחנת מעבר אל הפדגוגיה בישראל.

המורה גלגורט מתה כאן לפני מספר שנים, אך טלופ עודנו כאן באונו הפדגוגי ומשמש מנהל בית ספר בחולון.

עד כמה היתה רמת בית ספרנו זה מן הגבוהות יעידו שמות המורים שלימדו בו, וקסלר — כיום ד"ר וקסלר מנהל תיכון בחיפה ומחבר ספרי למוד ועזר למורים. פגשתיו ב־1947 בגרמניה, מורה שליח היה. הוא הכיר אותי מיד אחרי שנים כה רבות. ואחרון אחרון טובה פולינסקי. הלא היא טובה שומרוני. מורה מצליחה סגנית מנהלת ואצלנו מורה מצליחה ומחנכת דגולה לציונות ועליה.

מקום טרגי בזכרונותינו נשאר למורה למתמטיקה וגיאוגרפיה חיים לוסקי אחי הרב ר' משה אריה לוסקי, שבא אלינו בשנות ה־20 אחרי סיימו טכניון רוסי והמורה לפולנית מירמלשטין שנישאו בעירנו והתמידו בתלמודם בבית הספר תושיה עד בוא השואה. שניהם אהבו את עירתנו, את הנוער־חניכיהם ואת הורי החניכים ויחד אתם נספו ונקברו בקבר האחים.

*

במשך תקופת קיומו של בית הספר המשיכו החיידר'ס לפעל ולבצר את חומת היהדות, שתהא היידישקייט נשמרת גם בנשוב רוחות חוץ, אשר אימו בקסמיהן המדומים על הנוער המסוער, מחפש נתיבות החדשות לעצמו ולעמו.

אנו נזכור לטוב את המלמדים הנאמנים של וורונובה למרות ריחוקנו מהם ומהשקפותיהם וחנוכם מרחק רב.

למען האמת נבעו לא פעם פרצים בבית ספרנו זה והתרבות הפולנית עמדה לקנות לה שביתה במוסד, אך אנשי העיר, נושאי התרבות הפולנית קשורים היו בזכרונם ברצח הסטרוסטה אולקניצקי והעלם הרך משה זבינסקי והם ותרו גם על שפתם ותרבותם.

ניסה זאת מר ליכטמן אשר רצה למזג יידיש עברית ופולנית גם יחד ולא עלה בידיו. הוא זכור לנו מזה שנשא לאשה את בת עירנו אסתר איישישק. ומזה שבהיותו איש מרכזי ביודנרט בגיטו לידא, סיכן חייו למען יהודי וורונובה בגיטו זה ונספה יחד אתם. השני שניסה לאצל עלינו מרוח האצולה הפולנית היה המורה פס יליד גליציה, אך אישיותו המתוסבכת דחתה אותו ואת תורתו מאתנו והוא נאלץ לעבור מהר ללידא ושם... התנצר.

אנו רושמים זאת לזכות מורינו הנערצים, שבית ספרנו הפך בית היוצר לנאמני האומה ותרבותה. ערכי החנוך העבריים לאומיים שהקנו לנו נשתרשו ונשמרו בנו עדי היותם מגן לנפש מפני תרבות זרה ומכוני צעדינו אלי מבטחי ארץ ומדינה.

שמעון לוין

הבנין והתוכן
(אפופיה של רוח)

החיידר והחיידר „מסוקן" לא נזקקו לבנין ומבנה, כדי להפיץ רוחם ולהרביץ תורותיהם. מספיק היה חדר אחד ושלחן אחד ארך וספסלים סביב לו שהתורה תתקיים בהם. מכאן שמו של החיידר — חדר אחד והוא אכסניה לתורת ישראל והיא מתקיימת. הרבי לא היה זקוק לקתדרה משלו, בראש השולחן היה הוא מסב ומניע ומנענע את צאן־קדשיו להחזיק ולהחרות אחריו מלה במלה את מה שנחרת בלוחות, הצלילים נספגו בדם תלמידיו והרי לך עתודה מושלמת להמשך הקיום של עם ישראל. לא היו צריכים ציוד למודי ומעבדות נסוי, מכשירי כתיבה ושרטוט ולא לוחות קיר ושאר אביזרים ויזואליים, כאן פעל הקול קול יעקב, הצליל והלחן בלבד הם שעשו את השליחות הדידקטית והתורה נקלטה.

במשך הזמן כשרוחות חדשות החלו מתנשבות ונוסד בית הספר „תרבות" עמדה וורונובה בפני בעיות שונות. לא חדר אחד לכל הגילים, כי אם חדרים חדרים לכל כתה, ובכל חדר רהיטים אישיים לתלמידים ולמורים וחצר ופרוזדור וכלי כתיבה ומכשירי למוד, וכל זה מותנה בבנין אחד מתאים ובנין כזה לא היה כלל בנמצא בכל וורונובה.

תחלה שוכן בית הספר בבית יענקיל קמיונסקי (סבוליק). בבית זה היו 5־6 חדרים לא גדולים וקירותיהם לוחות עץ דקים וחרכים בינותם. אמנם כל כתה ידעה את חדרה ונמצאה מובדלת אחת מהשניה, אך משפסקה השתיקה והחלו הלמודים, נתמזגו קולות התלמידים והיו לתוהו ובוהו אחד של צלילים מקוטעים ומגובבים ללא ראשית ואחרית, ומה שנעשה בכתה אחת נראה ברור בכתה השניה מבעד לחרכי חלווחים ונפלו מחיצות כביכל ושוב — חיידר אחד גדול ומה לעשות?

הכניסה היתה דרך מסדרון אחד ארוך וחשוך, זרוע כלים מכלים שונים וכשהיו התלמידים פורצים פנימה מאור החצר והמשחקים היו נתקלים וכושלים ונתעים לחדר לא להם ודי כשלון וקצף, הפרעה וקשי.

בכל זאת נחשבה תקופה זו לתקופת זוהר בחנוך העברי בעיירתנו. המורים דבוקי התלהבות למשימתם הדביקו בה את חניכיהם והחניכים שאהבו את מוסדם עשו מאמצים גדולים ועמדו בכל הדרישות שדרשו מהם ובמבחן הריסון העצמי, שהוא ממבחני הנוער הקשים ביותר.

משנתרבו התלמידים ונמשכו לבית הספר עלתה בעית הבנין והפכה אקטואלית ביותר, אם כי כל אחד בעיר ידע, כי אין כל סכוי לכך, כי דלים אמצעי קהל להתמודד עם משימה זו. אף על פי כן קם הדבר והבנין נבנה.

בראשית היו התרומות העממיות של אנשי העיר, כל אחד תרם כפי יכלתו ולמעלה ממנה. מזקן ועד טף ועד אשה ונער, בשם כולם ועל ידי כולם נתרמו כספים וסכומים הצטברו לקרן הבניה. אחרי זה באו תרומות ותמיכות מוורונובאים באמריקה, נאמני בית עירם ומולדתם הישנה ומגביות ממגביות שונות בהזדמנויות שונות בתוך העיירה והבניה החלה.

את תכנון המבנה מסרו לר׳ לייזר בנאי (לייזר דער צעסלער) והוא אשר עמד גם לבנותו. היה זה בנין ראשון מטבעו בעיירה, בן 2 קומות היה וכולו קורות עץ כבדות „שיעמוד הבנין לדורות. פעם אחת בונים, לא כל עשר שנים אפשר לבנות ולא כל מאה״.

ואני זוכר את ר׳ לייזר זה, האיש המפורסם ביותר בסביבה היה הוא אז, עושה היה בתוך הבנין כקוסם שאין ילוד אשה רגיל יכל לתכון מעשיו ולהבינם. עומד היה ר׳ לייזר תמיד עם פלס מים בידו, ופלס זה לא מש מידיו כאותו מקל קסמים שאינו מש מידיו של הקוסם כל עוד ההצגה נמשכת. איש לא הבין איך מסייע לו מכשיר קסמים זה ולשם מה אין הוא מניח קורה מן הקורות ללא מגעו־אשורו וללא לטופו של זה הכלי. האמינו בר׳ לייזר ויוקרתו רבתה מאד בקרב יהודי וורונובה. אין צרך הרבה, מספיק שכל פריץ בסביבה לוקח את ר׳ לייזר לבנית ביתו־ארמונו ואף יהודי לא ידרוש תעודת הנדסה ממנו. משקבל יהודי סמיכות מידי פריץ שוב אין בודקין אותו.

אותנו הילדים היתה דמותו מעסיקה ימים מרובים. ראינוהו עומד ודופק בפועלים ומאיץ בהם והם נשמעים לו, רצינו לעזור לו גם אנו, הצענו את עצמנו, את זריזותנו ונכונותנו לשליחויות, אך הוא היה מגרש אותנו ומרחיקנו מן הבנין תק על תק. כל כך הצליח ר׳ לייזר עד שהקהל מסר בידיו גם את בנית בית הכנסת ושפוץ בית המדרש, גדול היה ר׳ לייזר, יחיד בין יהודים ולנו טפוס ומין דבר.

את הגגות של הבנינים מעשי רעפים אדומים תלו שני יהודים כשרים ותמימים הלא הם אייזיק ושמיירל „די שינדלמאכערס״.

קיץ זה קשה היה לנו לתלמידים. כתות הלמוד פלשו לתוך בית הכנסת ועזרת הנשים והתלמוד תורה שחלונותיו היו קרועים לו לצד בית הקברות והוא פעם המה מתלמידים, חיידר היה, שלמדו בו. רבים מתוכנו נאלצו גם ללמוד בפרוזדורים ו„לעבוד״ על הברכים. אך נשאנו בסבל הזה בקלות, כי ידענו שקרוב היום ואנו נכנס לבית ספרנו החדש.

עבר קיץ ואנו נושענו, בית הספר החדש עמד על תלו והוא מפואר ומרווח וגאות כולנו עליו. הוא היה שטוף אורה ומרווח, איתן ורענן שריח השרף ועצי יער נודף ממנו וכל כתה שליטה בחדרה ומופרשת מיתר כתות.

והנה הגיע החורף והקור פלש אל חלל המבנה המרווח ותנורי הברזל שהוכנסו ללא אדריכלות יתרה לחדריו, בלעו עצים מרובים מכדי יכלת העיירה ומה שיותר חממת את החלל יותר נטפו הקירות אידים והדלתות והחלונות הלכו

בית הספר החדש והמורה טובה שומרוני

מים. מדורי גיהנום עדו אז אלינו. קור וחום חליפות צמררו גופינו הפעוטים, הרכון עצי ההסקה העשנים הכאיבו ראשינו וגרמו להתעלפויות, האפים נזלו מים והגרונות נצרדו. וראה זה פלא איש לא התאונן ואיש לא רגן. התגאינו בבנינו הגדול, בחדרי המדרגות והמדרגות המעוקלות שבו, בחדרי הלמוד הנפרדים וחדרי המורים והספריה והמזכירות שלנו וזה הספיק לנו.

בבנין זה ידענו את ימינו היפים ביותר. בו למדנו והעשרנו רוחנו ובו חשלנו את רצוננו לשנויי חיים והגשמת חלומות.

מי מימן וקיים את בית הספר? זה לא ידענו תקופה ארוכה. וגם לנו זה היה לפלא — איך הוא מתקיים? מי משלם למורים ולכל העובדים, מי מחזיק נקיון? ומי דואג לתחזוקת בנין תפארתנו?

עד שקם ועד ההורים ובראשו ר׳ נחמיה שפירא. את הועד בחרו כולם. לא היה נושא שכה יענין את כל תושבי וורונובה וירכזם, כמו נושא החנוך וגורל הילדים. ר׳ נחמיה היה יהודי משכיל, אשר שימש פעם מורה לעברית והפך סוחר מצליח בערוב ימיו. איש אמיד ועשיר רוח שההוראה, החנוך ובעית הדור מחלחלים בדמיו. ולידו יהודים נלהבים ויקרים, אשר עזרו לו ובית הספר התקיים.

תולדות הקמתו של בנין בית הספר בוורונובה וקורות החזקתו הן ספור אחד ארך של התמודדות יהודים דלי אמצעים עם בעית חנוך שהיא גירלית לפי מושגיהם והם יצאו ממנה מנצחים. חבל שנצחונם זה בא באחור זמן.

אנשי מידות

יהושע שומרוני ז״ל

ותיק הציונות ר׳ נחמיה שפירא

הכרתיו כשהגיעה בשורת ההצהרה של בלפור לעירתנו.

הייתי אז תלמיד החיידר. הלכתי לתומי באחד מימי אחר־סוכות גשום ועברתי דרך ככר השוק המרופש והנה רואה אני ליד ביתו של ר׳ נחמיה ליד המרפסת עומד מעגל אדם. קהל זקנים וצעירים ילדים ופעוטות. על רקע הכנסיה הגבוהה מחודדת הכפה עשה בית זה רשם מפעים. ר׳ נחמיה עמד על המרפסת, נישא מעל הכל, בידו האחת החזיק עתון, מברק אשר בנימין לוין הביאו מווילנה ישר אליו והוא קרא בקול ובהטעמה קריינית:

„הממשלה הבריטית תעזור ותסיע להקים בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל״.

בידו השניה החזיק תמונת דיוקנו של נחום סוקולוב, בה עשה מעוגי במה בהם הדגיש את מה שטעון היה הדגשה. את עקר הדגש הטיל על המלים: הממשלה הבריטית וכו׳ וכו׳ המעצמה האדירה ביותר בעולם, שליטה יחידה באסיה, היא תעזור ותסיע. נו!

תוך כדי דבור נפנה אלינו הילדים ואמר:

— לכו ילדים הביתה וברכו ברכת „שהחיינו״. השמחה היא שלכם, כי בדורכם קרה הנס, אתחלתא דגאולה חלה בדור שלכם, בימות חייכם אתם.

אני למדתי אז חומש ורש״י אצל הרבי מאישישק, וידעתי כבר על יציאת מצרים וכשהתבוננתי בר׳ נחמיה שפירא, כיצד מרעיף הוא דבוריו ממרומי מרפסתו אל העם שמתחתיו היה עלי כאילו ראיתי את משה רבנו פנים אל פנים. זה משה רבנו של ימינו מסביר כך לעמו את גדולת הודו של מעמד זה. ובלבי הילדותי החל להתרקם רגש שגיב אל משהו בלתי נהיר לי עדיין.

לימים, כאשר הציונות גדלה ופשטה בעירנו והעמיקה רשמה לעמק ולרוחב, על כל זרמיה וגוניה, היה לה ר׳ נחמיה שפירא המנהיג, הוא היה הנציג המובהק של הציונות הכללית ונשיאה היה, עומד בראש התנועה העברית ובי״ת ספרה „תרבות״, פטרון התנועות החלוציות ויושב ראש של כל הישיבות, בהן נדונו עניני ארגון ואמצעים כספיים.

הוא עצמו נהה אחרי הזרם הרדיקלי בתנועה זו והגה חבה רבה לאגף העבודה בישראל וב„ציוניזמוס", כפי שהוא היה מכנה אותה בחגיגיות יתרה ובהטעמת רהב. זה הוסיף קו של קדמה לאופיו ותו של חן לאישיותו.

הוא היה גאה בכך שסוקולוב מתכתב אתו, את ביתו העמיד לרשות התנועה הציונית בעיר ובספוק מיוחד היה מראה לכלם את מניות הבנק שיסד ד"ר הרצל בסוף המאה הקודמת שהוא ר' נחמיה רכש אותן אז, ללמדנו, כי כבר אז ידע הוא היכן להשקיע את כספיו. הוא לא הניחם על קרן הצבי.

ללא שים לב לקשישותו היה ר' נחמיה שפירא מוכן תמיד להופיע בדרשה בבית המדרש, או בנאום באולם ולחזר על הפתחים כדי לאסוף כספים בכל מגבית ציונית. בערב יום הכפורים היה הוא עוטה בגדי חגו והולך אל בית הכנסת, כדי לשבת ליד קערות התרומות למען הקרנות הלאומיות.

בשנות העשרים, כאשר התנועה הציונית נחלה כשלונות וכל שונאי ציון ביהדות שמחו למשבתה היה הוא היחיד, אשר אמונתו בה לא נתערערה ובאמונתו זו היה גם מדביק אחרים מעודדם ומנחמם:

— אלה הם חבלי הגאולה, היה אומר, ואשרינו שאנחנו זכינו לכך, אחרי ה„חבלי" תבוא ה„גאולה".

ואנו התנחמנו.

ר' נחמיה היה כל כך בטוח בגאולה וברעיון התגשמותה המלאה, שגם בימים הקשים ביותר של הישוב בארץ ישראל, כאשר כנופיות ערביות היו משתוללות בסיועה ובעזרתה של ממשלת בריטניה „שלו" עמד ושלח את בתו צעירתו לישראל.

אמונתו בציונות היה בה משום מרחק הראיה ויסוד הנבואה. בלעדי אישים כאלה כמו ר' נחמיה שפירא לא היתה הציונות קמה ממפלותיה ואולי אף לא היתה זוכה להתגשמותה.

על כל פנים בוורונובה לא היתה הציונות בת־תקומה לולא הויתו שלו.
חוב גדול אנו חבים לו לר' נחמיה שפירא ז"ל.

מ. ס. וו.

ר׳ יוסף שמירקוביץ

ר׳ יוסף היה איש האשכולות המתחדש, שאינו מפסיק ממשנתו ומתמיד בהרחבת השכלתו התורנית והכללית גם יחד, לילותיו היו מוקדשים לעיון בכל מה שנכתב ונקבע כהלכה בהויות העולם והעולם היהודי. לכן היו השקפותיו מתקדמות ביותר ומקדימות במסקנותיהם את אנשי העיר בשנים ודורות, הוא היה ידוע כפורץ סייגים לקידמה ומפלס לו נתיבות אל מרחבי הדעת והידע. שנים רבות לפני שהנוער חרת על דגלו את צו החיאת הלשון העברית היה הוא דובר עברית ונהנה מצלילי עברה ועשר ניביה הקדומים, מלים פשוטות ונמלצות בעברית העבירוהו אל עולם דמויי עברו של העם כשהוא היה עדין שתול באדמת מולדתו בשם ומלכות. עברית ועבר, לכן היה גם אוהב ציון וגאה ביהדותו, משניהם ינק עמידותו וחן הויתו בכל מצביו הקשים וסבוכי תמורותיהם הכלכליות, מעולם לא התאונן ולא דוכא ממדרונים בחייו, כי נפשו היתה תמיד בעליה והפסגה אל רמות עבר בתולדות עמו והן מילאוהו חדות תקוה וסברי תוחלת.

ר׳ יוסף עבר משברים בחייו, מסוחר יערות אמיד ירד לדרגת הנוני קטן ואחר כך גם בחנותו לא ראה נחת ונאלץ להזדקק לשכירות, בכל זאת לא ראהו איש בשברון רוחו ולא ניכר היה עליו, כי קרבן משבר הוא.

אשתו שטיסל, אשה פשוטה ותמימה ידעה את בעלה וניסתה לאפשר לו את משובותיו האידיאיות. היא נטלה על עצמה את נהול החנות הקטנה וכבת ישראל כשרה גידלה בניה ומילאה את חובותיה במלא האחריות היהודית. בכך ניתן לו לבעלה להתמסר ל„תחביביו״ — תכניו.

כך אפשר היה לראות את ר׳ יוסף בלילות לאור עששית כהה רכון על ספרים ומסכתות ולומד. ומעשה שאורה בעיר מצאוהו בכך בשטוטי לילותיו ומשקרב אל המאחר בלילות נתברר לו, כי ר׳ יוסף מתכונן לקרא את יוספוס פלביוס במקורו והוא לומד עתה רומית.

*

הוא היה אוהב את עבודת השדה אהבה שהסמל והמטרה כרוכים בה לאחד שהעבודה והאדמה קשורים אהדדי. בעבודת אדמה ראה את המכשיר לגאולת העם, אשר חטא לאדמתו והפך עצמו לעם הרוח ולעם של רודפי רוח. הוא האמין, כי בהסתגלות לחקלאות המקהה יהירותו של אדם ונוטעת בו ענוה יגאל האדם היהודי ממשוגותיו האינטלקטואליות המופרזות, יגמל מהנטיה לחיים של קלות אז תבוא גאולת העם ותיהפך עובדה ומעשה. אך פרט למטרה זו שבחקלאות ראה בה ר׳ יוסף גם סמל של צמיחה והתחדשות, של כמישה שיש לראותה חולפת ומפנה מקומה לנצנים חדשים. לכן היה מרבה לעבד את אדמת גנו ובד בבד עם הפקת תועלת לביתו לילדיו מירק גינתו והאבסת פרתו החולבת בפסלת עלוותה, היה גם רוה נחת וחדוה מהסתכלות ברחשי הצמיחה של ציצי עמלו והיענות האדמה ליגיעו. כאן עלתה לו תחית עמו כפורחת והיתה לו מושכל ראשון בחייו ובחיי בניו והדור הצעיר בכלל.

את תחושות התחיה של עמו ולשונו ניסה בדרכים שונות להעביר לילדיו ולנוער העיירה, הוא אהב את הנוער, בחברת צעירים חש התחדשות עצמית והשים עצמו אחד מהם לכל דבר, היתה זו מעין השקפת עולם האומרת:

אם הנהיה להתחדשות ועלומים קיימת באדם שוב מתקימים בו גם העלומים וההתחדשות למעשה.

את הנעורים גרס ר׳ יוסף לא כקטגוריה ביולוגית חולפת, אלא כמצב בחיי האדם שאפשר לקימו למשך תקופה ארוכה ביותר על ידי מאמץ רוחני מעמיק, כמלוא חובת תקופה וצו התפתחות היסטורית שכורח בה וחזון. לכן העריך את השומר הצעיר שהפך את „הצעיר" לסימן הכר של חברה יוצרת ומפעילה מרץ נעורים (לפי דעתו) ודגל בחנוך החברתי הטוב של תנועה זו הקודם לכל יסוד שברעיון. לכן גם העריך מאד את כל תנועות העבודה בעם, גם את השמאליים ביותר, כי באדם העובד ראה את תקות כל העם (לפי דעתו) והיה מצדיק כל סטיה ביהדות אם היא נעשתה לטובת העבודה והפיכת האדם היהודי לאדם עובד, כי את העבודה גרס כמטוד חנוכי לאדם.

*

יוסף שמרקוביץ בלט ביותר כאב הנתון לצרכיהם הנפשיים של ילדיו ודואג למתן תכן של מנהג והשקפה לכל נהיותיהם. שלחנות השבת שלו היו סוערים ורוננים, כאשר היה מעלה בפני ילדיו אתגרי רעיון ווכוח והם כ„גדיים שנתיישו" היו מתריסים בהשקפות משלהם מזעזעות־יסודות־הקיים. אז היה ר׳ יוסף קם מיישר הדורים, מפשר בין ניצים ולרב היה מסיים:

— אנו זקוקים למרד בנים, אך רק בשטח אחד, בשטח עליה הכרוכה בשנוי סדרי משפחה עזיבת הורים וערים והתקוממות נגד אבא־אמא. ביתר השטחים כבוד הורים הוא ערובה להמשך הקיום.

את היותו הורה, אב לילדים בתקופת ההתעוררות ראה ר׳ יוסף כשליחות בבחינת „דור אחרון לשעבוד וכו׳" והיה נוהג בילדיו כמי שנמסר לו צבא עתיד לאמונים והוא חיב לקימם בהתמדה. הוא השתדל לדבר „עבריס" עם כל מי שנזדמן לו שיראו עד היכן זיקתו לשפה זו מגעת. בכל חג שמחת תורה היה בין המארגנים את המנין הציוני, והוא עשה זאת בהתלהבות בלתי רגילה, כמי שפורש מן העבר שצרך בו בכל השנה ומשקע עצמו בעתיד, לכשיבנה בית המקדש וצעירים ירננו תהלת הגואל, לא לחנם היה בשעת רגזו מתפרץ וגוער בבעל דבבו:

— יבונה בית המקדש עליך!

לגבי הנזוף היתה הנזיפה מעלה אזכור־צליל של קללה רוסית, אך לגבי ילדיו והנוער בכלל ולגביו הוא הכונה היתה:

— אנו במתח של „יבונה בית המקדש" עומדים ואתה מקל דעת ועוד.

הענש הכבד ביותר שהעניש בו ילדיו היה, כאשר הטיל עליהם לשנן 25 פעמים חמשה פרקי תנך, ביחוד מספריהם של ישעיהו בן אמוץ ומיכה המורשתי. תמורתם היה מאפשר להם את המשחק עם צאן משובותיהם, והיה בענש זה מעין ההקבלה בין קלות הדעת לבין ההתמדה בחזון הנביאים והשגות לשונם, שאין הם פטורים מהם והתרו של המשחק מותנה בקיום הצווים הרציניים האלה.

בעיר היו רק שלשה שקבלו את עתון הצפירה ר׳ נחמיה שפירא ר׳ וולוויל שלופסקי והוא, אלא ששלשתם קבלו עתון אחד רק, כי שלשתם חתמו עליו במשותף והסדר היה שר׳ יוסף היה קוראו אחרון, כדי שיוכל להחזיק את העתון זמן ממושך, כדי שיוכל לעיין בו עיון בלתי חפוז והעיקר, כדי שיוכל לשמור על העתונים אצלו בבית ועוד כוונות עיון כאלה. היו נערמות בביתו חבילות חבילות עתונים והוא היה חוזר עליהם מדי פעם בפעם וטועם מיינם הישן שכולו חדש בשבילו. אך יותר מכל אהובים היו עליו החוברות לילדים שהיו מצורפים לעתון אחת לשבוע. חוברות אלה היה הוא מדפדף בהן מאלף עד תו ובהזדמנויות שונות היה מתישב עם ילדיו וקוראם בפניהם אחד מקרא ושניים פרוש, למען יתקשר עולם דמיונם לעולם המציאות של הלשון העברית ויתרגלו לה, כך שהיא תהיה להם לשון חלומם וכלי מחשבתם ודמיונם.

בבקרי שבת של קיץ היה יוצא עם ילדיו ליער שבסמוך, כשהכל טובל בטללי שחר וארגווני זריחה והיה מלמד אותם שירי עם ושירי ציון „שם במקום ארזים" „ובמחרשתי" „מכבים אנו" הוא היה שר רוקע ברגליו לקצב השיר ומרנין את הילדים ומפעילם לשירה. הקבלה זו של שירה מילולית עם שירת הטבע של רננת אדם עם כנפי רננים יש ליחסה לכשרונו החנוכי הכביר ולדמיונו העשיר, לא לחנם נשארו ילדיו שבויים בקסמי מולדת מומחשים אלה של בקר שבת ויער, עדי היותם מועמדים ראשונים לעליה ולאלתר.

משעלה בנו בין ראשוני עולי וורונובה היה הוא מאושר באבות ואת מכתביו היה קורא בפני הורים קרובים ללבו. גדול היה חגו כאשר היה מקבל מדי שבועיים את עתוני „דבר" מישראל, הם הביאו לו את ריח הארץ לביתו ממש ולבו היה גואה מנחת, לתוך העתונים היה הבן מכניס בהברחה סיגריות, ישראליות עם כתובות

עבריות כמו „עדין" „מלכה" „לטיף" אז היה הוא אוסף אותן ומסתירן ובשעת חג מחלקן בבית המדרש כשהוא מציען למקבל בעבריס:

— הנה, טעם נא מן הפפירוסה הארץ-ישראליס שכתובתה עבריס וטעמה ערב למאד מאד.

קרבתו זו לנוער, לחנוך ולעברית הביאה לו גם תועלת בחייו, כשירד לגמרי מנכסיו נתקבל כמורה לבית הספר „תרבות" ולא היה מאושר אז ממנו. אמנם תלוי היה בשכר הלמוד הדל ובחסדי ההורים, אך ילדיהם הקשורים אליו ושותים בצמא את תלמודו מלאו לבו שמחה גדולה ותוכן רב והיה זה שכרו הממשי המיוחל לו.

✶

בתוככי וורונובה התהלך ר' יוסף והוא מרחף, כמי שמכין פעמיו להתהלך בערוגות הבושם של ישראל המתחדשת. הוא היה כולו דריכות למעבר הגדול אשר ודאי הוא שיקרה והוא יהיה אז שם והוא יעבד אדמתו שם, ישבע לחם וידבר שם בלשון עמו ושפת חלומו. אך הוא לא זכה ונאלץ להסתפק בבנו המגשים ולהתנחם בחלקו זה בתקומת העם. ונחמה זו מלאה את כל חלל לבו הדואב והחזירה לו תקותו, הוא היה חי בנחמה זו עד שהיתה לו מציאות בלתי מעוררת ובעמדו על סף המות פרץ כלפי קלגסי הרצח הגרמניים והצעיק:

— אותי לא תחסלו, ידיכם קצרו לי. לי יש בן בישראל ואליו ואל מעשי ידי דורו לא תגיעו, כי עד אז תקוצץ ידכם הרשעה.

נזכרנו כאיש שחלם על ימי תקופתנו הזוהרים והוא את זהרם חש רק מרחוק.

מ. ס. ו.

רייזל מולצ׳צ׳קי

זוג הרוקחים מולצ׳צ׳קי אייזיק ורייל נחשבו ככל בעלי המקצועות החפשיים בכל עיירה מעמד בפני עצמו, אלא בהבדל מעירות דומות הם לא נהגו אצילות בעצמם, לא התנשאו ולא נבדלו מיתר אנשי העיר והשתדלו להתערות בעיר ועניניה, כאנשי עמך לכל דבר.

ביחוד היא, הרוקחת רייזל מולצ׳צקי. אשה חכמה ודינמית, שופעת מרץ ותגובנית מאד היתה רייזל ובולטת בעיר כאשה היחידה, המתפנה לוכוחים פוליטיים וצבוריים ומעזה לעמוד מול גברים עסקנים מובהקים ולנצחם.

חן מיוחד היה לה בדבורה ולהט בלתי נדלה, לכן היתה השפעתה על קהל שומעיה גדולה ומובטחת מראש. איש לא התחייב אמנם לשנות מדעתו וללכת בעקבותיה אחרי נצחונה, אך כל אחד רצה לשמוע אמריה, להאזין ללהט דבורה וליהנות מהופעה מיוחדת במינה זו, של אשה היורדת מבמתי האצולה ומשתדלת להיות שורה בתוך בני עמה ונזקקת לתמיכתם המוסרית החברתית.

נטייתה בתוך זרמי התנועה הציונית היתה נתונה להשומר הצעיר, לא זכור לנו אם בגלל השתיכות בניה לתנועה זו התקרבה היא אליה, או כי בשל נטייתה שלה לתנועה זו חלה השתיכותם לה של הבנים. על כל פנים ידוע היה בעיירה, כי רייזל והשומר הצעיר הם אחדות אורגנית שאינה ניתנת להפרדה ושום שנוי לא יחול כאן. היא היתה הפוליטרוק של התנועה בין ההורים, בכל הזדמנות היתה מתפנה ופונה אל הורים מסוימים שישלחו ילדיהם להשומר הצעיר והיתה משפיעה עליהם בכל אמצעי ההשפעה שברשותה. זיקתה לתנועה זו היתה זיקה של מעמד עד כמה שלא ייראה הדבר מוזר. לא מעמדה הכלכלי־המסחרי, האמיד הוא אשר קרב אותה אל השומר הצעיר ההולך ומשמאיל, אלא מעמדה כהורה אצילה הסולדת מהשפעות מסורת וחיידר הוא אשר כוון אהדתה לו, מצא חן בעיניה הדגש על החנוך החברתי הטוב, היחס הכן בין המינים בנוער וההקפדה על ההופעה החצונית הארופית, שהפכו לסמני הכר של התנועה הזאת.

ביתה הפך אכסניה לכל שליח שבא לקן שלנו ושמה נודע ברחבי התנועה בפולין כפטרונית הקן בוורונובה ופותרת בעיות אכסון וכלכלה לאושפיזיה.

לימים החלה להזדהות גם עם האהדות והאיבות של השומר הצעיר כלפי תנועות מסוימות והיתה נותנת אהדתה להן או משלחת בהן חיצי איבתה הבוערות. הכל לפי יחסן להשומר הצעיר ולהפך.

היא היתה מפלה לטובה את חניכי התנועה בכל. גודגדניות אדמומות שהיו גדלות בגינות בתי עיירתנו גדלו גם אצלה והיוו מושא להגנה קפדנית בפני זאטוטים שהיו פורצים וקוטפים מן ההפקר. רייזל שמרה על גרגרי יער וגינה אלה כעל בבת עין, אך משמצאה כי חניך התנועה שלה הוא הקוטף, היתה מבליגה על רגזה סולחת ואומרת:

— אין דבר אכלו, ילדים אל תתבישו הן טובות מאד.

לעומת זאת כאשר הגיעה הידיעה על רצח ארלוזורוב והחשד על מיהות הרוצחים ומוצאם התנועתי, היתה היא שהגיבה ללא הסתיגות בזעמה העוין כלפי בני תנועה זו שחסידיה בישראל נחשדו במעשה. בשעות שונות ביממה היתה נעצרת אותו חדש של הסנסציה המכאיבה ברחוב, מקהילה קהילות סביבה ויורקת להבות איבתה כלפי מי שראתה אותו כ„שחור משחור", „חשוך באדם", ריאקציה מפגרת וכדומה תארים מבישים כאלה.

משלא נגע הענין בשומר הצעיר היתה רייזל מולצ'צ'קי ציונית נלהבת ועושה ומעשה למען הציונות ברב מרץ וכשרון ארגוני. היא היתה יוזמת מפעלי הכנסה ומגביות למען הקרנות הלאומות, מארגנת בזרים ויומי פרח ועוסקת בהתרמות וגביות קשות בכל שעת כשר שניתנה לה.

כל ידיעה על הנעשה בארץ ישראל נגעה בה לטובה ולרעה וכשעלו בניה ארצה בין ראשוני העולים החלוציים שלנו הרגישה רייזל עצמה מחותנת קרובה ממש למדינה־בהתהוותה וגאותה על בניה לא היה גבול לה.

ברקע האנושי והנשיי של וורונובה היתה רייזל כגעש הבולט בפעלתנותו הלוהטת ובקפריזות התפרצויותיו, אישיותה הבטיחה תמיד אטרקציות צבוריות, שוורונובה כל כך היתה ששה להן. בהוויתה זעזעה את מי המנוחות שהשתררו בעיירה, מגרישה גלים בהם ומטביעה את הירוקת שכיסתה על האגם השקט.

אשת לפידות היתה לנו רייזל, אם לילדי טפוחה ולוחמת במשנאיהם ובסך הכל גלום של אם התוססת את תסיסת הדור ומקדימה בכך הרבה מושגים על אמהות ואשה בחברה.

שמעון לוין

בית הכנסת החדש

(נר נשמה לר׳ צבי יצחק הגבאי)

בית הכנסת הישן שעמד מאות בשנים מט לפול, ושנים מרובות עמד בהתמוטטותו. משקופי החלונות שקעו עד אין לפתוח בהם חלון לאויר. הדלת בכניסה היחידה של בית הכנסת נרקבה ונפתחה בדי עמל ואם נפתחה לא נסגרה. עמדו והתקינו לה תיל על גלגלת ומשקלת בסופה והיה התיל מכביד על פתיחתה ומקשה על אנשים להזקק לה. לעומת זאת כשנעזבה הדלת, היתה המשקלת שואפת כלפי מטה ומושכת אתה את הדלת ומטרקה אלי אמות פתחה ברעש גדול וטרידה מעצבנת.

החליט הרב לוסקי האהוב על קהלתו להטיל על חסידיו לבנות בית כנסת חדש. קדם נטל עצה עם ר׳ צבי יצחק לוין גבאי בית הכנסת, שלא ישארו דבריו מעל באין מוציאם אל הפועל. יש אומרים, כי לולא ר׳ צבי יצחק לא היה בית הכנסת נבנה אף פעם, ובדרבא מניה, מעיקרא לא היתה החלטה מתקבלת ולא היה הרב לוסקי מעלה החלטה זו אף אם היתה מתקבלת.

ר׳ צבי יצחק חשוך בנים היה ושיקע את כל מרצו בטפוח אכסנית הדת בעיר. נמוך קומה היה ככל נמרצי האדם, פקח ואיש התושיה. עלינו הילדים אהוב היה ביותר בשל מזגו הטוב ישרו ואהבתו אותנו, את כולנו את כל ילדי העיר. לא יכל ר׳ צבי יצחק לעבור ליד ילד מילדי וורונובה מבלי שיצבוט לו בלחיו ומבלי ללטפו. קהל המתפללים כבדוהו בשל השכלתו היהודית ותרבות האדם שלו. הוא ידע יחסי צבור מה הם ואף פעם לא בא לכלל רגז, ולא צער אף איש ואפילו את הפחותים שבצבור.

ר׳ צבי יצחק ידע גם איך לצבור כסף על־יד על־יד ולשמרו למען צרכי הצבור ורוחתו. בערבי ראש השנה ויום הכפורים, בעשרת ימי התשובה היה נוהג לשלוח לכל קהל עדת המתפללים ברכות שנה טובה וחתימה טובה ועליהן מאחוריהן היה נוהג לרשום חשבון שנתי, שכל אחד חייב כביכל בעד עליות לתורה, מפטיר, שישי גלילה, הוצאה והבאה. ושאר מיני הנאות מצוה וכבוד. את החשבון היה כותב בכתב מסולסל שמספריו ופרוטו אחוזים זה בזה עד בלתי הכר, מכיון שלא היה איש שיפענחו את כתב תביעתו זה, היה כל אחד בא בערב יום הכפורים לפני תפלת מעריב ומשלם בכבוד את מה שהטיל עליו ר׳ צבי יצחק במרומז ובמסולסל.

וכך שנים על גבי שנים. עד שנצטבר הכסף והיה לסכום מכובד.

משהובא דבר בניית בית הכנסת לידיעת הצבור, היה כבר ביכלתו של הגבאי האהוב לדבר נכבדות ודברו נתקבל. כל אחד נטל על עצמו לתרום ימים מימיו ולעזור בפרוק בית הכנסת הישן והוספת כוח עבודה לחדש.

את יום חנוכת בית הכנסת והחזרת ספרי התורה ממקום שמירתם לאכסניתם מפוארת החדשה לא נוכל לשכוח.

היה זה בשנות העשרים ואנו ילדים קטנים ובית הכנסת בדמויינו — בית המקדש דירושלים, שהושבה תפארתו והוא קם מחרבנו. כל העיר חגגה את המאורע והירש איציע מנצח על השמחה. הוא רקד בראש חוצות, כשהוא לוהט כולו מהתלהבות של מצוה ועיניו משיטות כלפי שמים בעולם שכולו תפלה ומצוה, אחוה וריעות ושלום.

בתום החגיגה נשאו איתו כולם על כפים תוך שירה ורקוד. מודים לו על שעות ההתעלות שגרם להם. איתי ערב התנשאו יהיקים ונתקרבו להדדי ויריבים השלימו ביניהם וידעו אושר משותף מהו, והאחוה שורה בקרב בני עדת וורונובה ואינה מבחינה בין קרוב לרחוק.

✶

ביום אחד נשרפו שני בתי הכנסת בידיהם הזדוניות של נציגי השלטון הארור ולא ידעו הזדים, כי בהשרף שני מקדשי המעט של וורונובה שרפו אמונת אדם ועם, וגזרו כליה על עצמם על דתם ועצמאותם.

בית הכנסת החדש

מתינו במדינה

אנשי וורונובה שמתו במדינה

הרבי ר' שלמה גולדנברג
רחל גולדנברג
החזן יהודה קונופקה
רחל קונופקה
גוטליב קוניכובסקי
הניה־חוה קוניכובסקי
אליעזר קוניכובסקי
מלכה לוין
טובה הריץ
שבתי גורן (גרודזנצ'יק)
ראובן גול
יעקב גורויץ
שלמה פופקה
יצחק בן יוכבד כהן
(נפל בהגנת המולדת)
יוסף דווילנסקי
מאשה פז
אלטה קלמנוביץ
יהושע שומרוני
מתתיהו קוזניץ
קפלן אברהם
משה מולצ'צ'קי
יהודית בלוך
אסנת הריץ (לוין)
דוקשטולסקי בנימין
(מת בחו"ל, ביום הדפסת הספר)

על זאת אספדה

ש. אביאל

שבתאי גורן (גרודזנציק) ז"ל

בדמי ימיו נעקר מאתנו שבתאי, מותו הלם את כולנו בתדהמה איומה, אם בגלל שאהבנוהו והערצנוהו, או בגלל כי היינו צעירים מדי ולא השלמנו עם הסתלקותו של חבר, בן גיל וידיד אשר הלך אתנו לאורך כל הדרך, מאז ימי הילדות ועד עתה, ונפשו קשורה בנפשותינו קשר בל ינתק.

איש וורונובה מובהק היה שבתאי. בעירה קטנה וחמודונת זו, מוקפת היערות והמעיינות, כלילת התפארת, המיושבת כולה תושבים יהודים ורוח אלהים, תורת ישראל וגעגועים לציון וירושלים מרחפת על כולם. באוירה ריחנית־רוחנית זו גדל שבתאי וספג לתוכו את הטוב, היפה והנעלה שבחינוך היהודי, בחדר, בבית־הספר, בגמנסיה ולאחר מכן בישיבה.

בשנות ה־20 עם התעוררות החלוצית המוגברת באזורנו התעורר הוא, בהתלהבות המיוחדת לו, יסד מוסדות לפעילות ציונית וארגן כל נער ונערה. הסביר, פעל והפעיל לציונות ולחלוציות, להכשרה ולהגשמה. היה בין ראשוני ומקימי השומר־הצעיר בעיירה והתבלט במסירותו והתלהבותו לתנועה ולרעיון ארץ־ישראל העובדת. בעלותו ארצה הכה שורשיו בקרב פעילי הבחרות הסוציאליסטית בירושלים, היה חבר ההגנה ואיש ההתגיסות המתמדת. במלחמת העולם השניה הלך אחרי הקול הקורא והתגיס לצבא הבריטי. לאחר השחרור, עת נתקבלה ידיעה המחרידה על החורבן קהלת ישראל והשמדת יהודי אירופה ואתם כל יקירנו בני העירה, היה הוא אחד ממארגני שארית הפלטה ובין ראשי המדברים בערבי הזכרון שהוא סיע בארגונם.

נעים היה להמצא בחברתו בכל העיתים ובכל הזמנים. מאז ימי הילדות ועד ימיו האחרונים בגולה ובארץ לא נותקו חוטי האהבה הרעות והידידות בינינו, כולנו אהבנו עליזות רוחו והאפטימית שלו המתמדת.

מאור פניו והלבביות הקורנת מעיניו, אהבת הזולת, המסירות והנאמנות לחבר, רוחו הטובה והמלבבת הדביקו אותנו בשמחה, תקוה, אמונה וקסם. עוד בנעוריו ידע להאציל מתכונותיו הטובות על זולתו.

אני זוכר את שבתאי בהכשרה, בעבודה בביח״ר לדיקטים, שם לא נמצא שני שידע להשתוות אליו בעבודתו הקשה והמפרכת, בגילגול הקורות מעל הערמה הגדולה למרתף האדים. „הפאלסטינץ הגיבור״ כנוהו הפועלים האוקראיניים אשר במחיצתם עבד. היה עובד ועמל תמיד ללא תלונות וללא חשבונות וסבר הפנים וטוב הלב שלו נוסכים רוח טובה על הנמצאים בקרבתו.

אהוב היה על כולנו, בתום לב ונפש אהבנוהו. בזעקת כאב ויגון, ובנפש דואבה ליוינוהו למנוחת עולמים. ובלב רבים מחבריו ידידי נשאר פצע עמק שטרם הגליד. זכרונו לא ימוש מאתנו לנצח.

ראובן גול ז"ל

צעיר, עליז, תוסס ומלא כח עלומים היה עת ערק מידי המשטרה הפולנית וישם פניו לקובה המדינה, אשר פתחה בימים ההם את שעריה לצעירים וצעירות מכל התבל. אך ראובן גול אשר עוד מימי ילדותו התחנך בתנועה הציונית, לא השלים עם עובדה השתרשותו שנית בגולה, ולו גם בקובה — שם הצליח להסתדר יפה. ראובן עשה הכל כדי להמשיך קשריו עם הציונות וחזון תקומתה הוא השתלב בתנועה הציונית וב„החלוץ" בהוונה, ניתק אחיזותיו עם קובה, קבל סרטיפיקט ועלה ארצה. עם עלותו שם פניו לירושלים, שם מצא עבודה, הקים משפחה ומצא מנוחה לנפשו.

ראובן אהב את הארץ אהבת נפש. את הארץ וכל יושביה. תמיד עליז היה, רוה ספוק, מלא תקוות ונמרץ, פעיל ומסור ונאמן בהגנה. במאורעות 1929 השתתף בהגנת ירושלים, וכך המשיך לכל קריאה ולכל פעולה.

בעת צרה ומצוקה לפרט ידע לנחם, לעודד בנוסחתו האחת:

כל זה יעבור במהרה: מיר וועלן זיי איבערלייבן. עם כל זאת התגעגע מאד לחבריו וידידיו שנשארו בעירה, בשנות ה־30 עם עליתם של רבים מוורונובה נקשרה נפשו בנפשם לאהבתם, ורבים הם אשר מצאו בביתו פנה וסעד בעת מצוקתם.

לאחר מלחמת העולם, בהוודע גורלם המר של בני עירנו, היה הוא בין הראשונים לעזרת פליטי העירה שהגיעו לארץ, ובכל הדרכים והאמצעים עמד לעזרתם. היה אחד הפעילים בארגון יוצא וורונובה — לתפקיד זה היה פנוי בכל עת ובכל שעה.

קרבן המחלה הממארת היה, הוא נעקר מתוכנו כשאנו במלא התגבשותנו כארגון והוא אחד מאתנו במעשה הזה, ברקמת חברתנו נתהוה קרע. הוא יחסר לנו לא פעם.

נזכרנו לברכה.

יעקב גורביץ ז"ל

מנעוריו גדל והתחנך בעושר וברווחה, מעולם לא ידע מחסור ותמיד שפע שמחה וחדות חיים, וידידות לכולם. עם התעוררות הציונית בסוף שנות ה־20 והתארגנות הנוער בתנועות ובמפלגות לא הצטרף למחנה מסוים, הוא היה אומר: הרי אני אוהב את כולם ומאי נפקא־מינה היכן אשתבץ? כבדנוהו ואהבנוהו. על אף היותו מחוץ למסגרתנו. סלחנו לו גם גישתו זו השובבנית במקצת, נמנענו מלדרש ממנו רצינות.

במרוצת השנים עזב את בית הוריו המרווח והעשיר ועלה לארץ, מאז בא שינוי מכריע בכל שטחי חייו, פשוט לא הכרנוהו, הוא הרצין ונרתם כולו לעבודה, להגנה וליצירה. עבד בכל עבודה קשה ומפרכת שנים רבות. גם לאחר נשואיו עמל קשות וחי תקופה ארוכה בתנאי דיור גרועים ביותר (חדר אחד), אך מעולם לא התאונן, ולא התלונן, שמח היה בחלקו ומעולם לא אמר צר לי המקום בארץ זו.

בשנות המאורעות התגייס לנוטרות ומלא תפקידו במסירות ובנאמנות.

לאחר קום המדינה נתקבל לעבודה בתעש שם התמסר לעבודה בהצטיינות יתר, עד כי מינוהו למנהל עבודה, בתפקיד זה השקיע כל מרצו ויכולתו, התחבב על כל פועלי המפעל ועל הממונים עליו, כן זכה להשתכן בשיכון ההסתדרות אשר בקרית־שלום ומשם עבר לדירה יותר מרווחת בגבעתיים.

אותנו חבריו בני העירה אהב אהבת נפש, את כל חם לבו הפנה אלינו ושעותיו הפנויות. שבתותיו היה מקדיש לבקורים אצל בני העיר. הוא היה חבר הוועד של ארגוננו וגם כאן מלא תפקידו באהבה.

יעקב גידל ילדים וחנכם לתורה לעבודה ולאהבת המולדת, וכאשר זכה והגיע למנוחה ולנחלה חלה במחלת לב, אשר ממנה לא קם יותר.

בארגון יוכר חסרונו ולחברתנו תחסר ידידותו האיתנה והמתמדת.

ת. נ. צ. ב. ה.

יוסף דוילנסקי ז"ל

חלוץ, פועל, איש תנועה בכל נפשו ובכל מאודו, היה יוסף היקר, ידיד נאמן לכל חבריו ומיודעיו מאז ימי נעוריו, ביתו היה פתוח לרווחה, בשמחה ובלבביות קבל כל חבר, מכר ומודע, תמיד התפנה לעזור לסייע לזולת, וכשהצליח בכך היה מאושר, מכניס אורחים היה יוסף מאין כמוהו. רבים מאתנו לא ישכחוהו, אותו ואת אשתו רחל תבדל לחיים טובים וארוכים, תמיד נזכור את ביתם החם ושולחנם הערוך בימים של מצוקה וחוסר עבודה. איש העבודה והעמל היה, מעולם לא בחל בשום עבודה ועבד ככתוב ממש — בלבנים, בבלוקים ובכל עבודה קשה. שנים רבות עבד במאפיה ע"י התנור הלוהט ותמיד חיוך של חן נסוך על פניו. שמח בחלקו היה למרות התנאים הקשים בם חי חייו. הצריף העלוב שלו היה נקי וחמים, מלא אור ושמחת חיים. רבים מאתנו מצאו מנוחה ומרגוע בביתו, תמיד ארוחה חמה וכוס תה ודברי נחמה. מעולם לא אמר כי צר לו המקום, משום כך נמשכו אליו, מעולם לא התאונן, אהב את הארץ, את המושבה, את חבריו, וידידיו הרבים. ומה גדלה שמחתו עת הגיע לשיכון רחב ידיים מוקף גן עצי פרי, ירקות, ופרחים למכביר. בעת שטיפל בכל אלה שרתה עליו השכינה.

היה איש תרבות ברמח ושסה. אוהב ספר, ועושה להשרשת הספרות עדי היותה מצרך נדרש לכל.

יוסף היה ממיסדי הספריה בת אלפי הספרים בוורונובה, ואת מסורתו זו המשיך כל חייו. ובנוה־כבוש אשר בפתח־תקוה ידוע היה יוסף כאיש אשר בספר ובהנחלת הספרות הוא שם את מעיניו.

לאחרונה כשתש כוחו מעבודה קשה נתקבל לעבודה במועצת פועלי פ"ת. שם הוטלו עליו תפקידים רבים ובעיקר תיק השיכון. בכל תפקידיו עסק באושר ובמסירות אין קץ, כולם כבדוהו ואהבוהו. לאחרונה חלה במחלה ממארת, אשר שמה קץ לכל תכניותיו ותקוותיו.

לא זכה יוסף לראות בהופעת ספר זה שכה נכסף לראותו, ובעודו במיטב אונו ושכלו ובעוז יכלתו נקטף מאתנו ואיננו עוד. מותו השרה אבל על חוגים נרחבים, והלויתו הפכה מפקד של אהבה והערכה שרחשו לו רבים. השתתפו בה רבים מבני המושבה ורבים שהגיעו מהחוץ כי המשטרה נאלצה להפסיק את התחבורה במרכז העיר, ומאות כלי רכב, וחברים, וידידים ליווהו למנוחת עולמים.

זכר צדיק לברכה.

ש. אביאל

יהושע שומרוני ז״ל

רקע צמיחתו של יהושע, גידולו והתפתחותו היא העיירה הקטנה וורנובה.

עירה נחמדה זו כלילת היופי המוקפת יערות ושדות מוריקים, דגן ופרחי בר צבעוניים, מעינות זורמים ומשתפכים לבריכה שבתוך יער עבות כבחלום קדומים, עירה זו עיצבה את רוחו והעשירה את נפשו בשלל גוני רגש וחלום.

יהושע היה עלם עדין ורגיש שלבו פתוח לרחשי עולם ואדם.

חום לבו ומזגו הנלהב ליווהו מאז ימי נעוריו וכולו קודש לשרות החברה. לכן התמסר לעבודה צבורית כשרת האדם מבלי לברור לו שטחי פעולה. הוא פעל בנהלת הספריה המפורסמת בעירנו, השתתף בסטודיו הדרמית היה חבר בהסתדרות הציונית, פעיל בק.ק.ל. ואחד ממיסדי קן השומר הצעיר. לתנועה זו הוא הקדיש את כל מרצו ומאודו. לאחר שראשוני המיסדים חברי הנהלת הקן עלו לארץ הוא נטל עליו את כל המעמסה של קיום הקן והימים והלילות שלו היו קודש לתנועה.

יפה תואר היה ותמיר ורעמה שחורה ומתולתלת עטרה את ראשו ופניו היפים. עינים חולמות ומחיכות היו לו וכולו מעורר תשומת לב, שיא חלומותיו היה ידיעת השפה העברית על בוריה ועליה לארץ.

במרוצת הימים הוא נפגש עם דובה, מורה בבית־ספר תרבות בוורונובה, ונפשותיהם נקשרו לאהבה ויחד הגשימו חלום נעוריהם ועלו לארץ ישראל.

את ביתם אשר בעין גנים בפתח תקוה בנו לתפארת, בית בו שררה תרבות עברית ורוחה רחפה על הכל, הם היוו חברה תרבותית המעוררת קנאה. את ילדיהם חנכו לתורה, לעבודה ולמעשים טובים, לחן לתהילה ולתפארת וזכו לראות בהם נחת רב.

יהושע כחבר ועד ארגוננו היה מתמסר גם כאן לפעולה בכל נפשו ומאודו, ביחוד לאחר השואה. כל הכנוסים וערבי הזכרון היו מעשי ידיו עד כי אין לתארם בלעדיו, לספר הזכרון היה מקדיש עתותיו ולמרות מחלתו היה מתרוצץ, מתכנן ומארגן, מחכה באי סבלנות ליום הופעת הספר.

באחד הימים הוחמר מצב בריאותו ונשלח לבית החולים. היינו מודאגים והתפללנו לשלומו, כעבור זמן חזר לשמחתנו לביתו, היינו אז מלאי תקוה, כי יחלים ומה רבה היתה התדהמה והצער כאשר לפתע נפלה הידיעה המחרידה כי נעקר האיש ואיננו עוד.

ש. אביאל

מתתיהו קוזניץ ז"ל

ושוב נפלה עלינו בשורה מחרידה ואיומה, מתתיהו הטוב בחברים ובידידים, האהוב והנערץ איננו, הן רק לפני מספר ימים כה שמחנו, עת שמענו כי מצבו הוטב ובמהרה ישוב לאיתנו. בקרב חברינו בני עירנו היה מתתיהו לשם דבר, סמל של חברות, ידידות, מסירות ונאמנות עד אין קץ, מתלהב ומתרגש. כזה היה בנעוריו, בתנועה ובקן השומר הצעיר וכזה נשאר עד סוף ימיו.

ביתו בחיפה נקרא בפינו בשם: מלון מסדה 48, כי מכניס אורחים היה מתתיהו מאין כמוהו. בכל לבו, נפשו ומאודו היה חי את חיי חברתנו, שמח בשמחת כולנו ואבל ביגוננו, כל שבא לביתם ידע כי ימצא שם בית חם ומלבב, זרועות פתוחות ושיחה לבבית ונעימה.

מתתיהו אהב את הארץ אהבת נפש, לאחר מלחמת השחרור היה בין המאושרים ביותר ולאחר מלחמת ששת הימים לא היה קץ לשמחתו:

— תראה למה זכינו — אמר — הרי אנו המאושרים בדורות האחרונים: ירושלים שלנו, יהודה והשומרון, ארץ ישראל שלנו ומה חסרנו עוד רק חבל מה חבל כי הורינו, אחינו ואחיותינו כל היקרים לנו נספו בגולה ולא זכו לראות כל אלה.

מתתיהו היה חבר ועד קהילת וורונובה בישראל והיה מתמיד להשתתף בערבי זכרון. לאחרונה כאשר חלה קשות בקשו בני משפחתו למנוע ממנו טלטולי דרך בנסיעה ארוכה לערב הזכרון בפתח תקוה אך הוא לא ויתר. הגיע והרגיש לא טוב, נפרד מאתנו ונסע. ואנו לא ידענו כי היתה זו פרידה אחרונה.

משאת נפשו היתה לראות את ספר וורונובה בהופעתו, אך מי מילל ומי פילל כי בספר זה כבר תודפס תמונת דיוקנו והיא עטופה שחורים.

עם מותו נעלמה דמות עממית וורונובאית טיפוסית, וחבל חבל על דאבדין דלא משתכחין, יהי זכרון ברוך.

מלכה לוין זצ"ל

בעודנה צעירה בשנים, במיטב שנותיה, נתאלמנה ובבית נשארו ששה ילדים. היא כנסה את בני המשפחה לדיין במצבה והחליטו, אסנת תסע לא"י, ארקה הבן הבכור ירתם בעול העגלה ירושת האב, ויתרם יכינו עתידם בתנאי יתמות.

בימים הם נתברכה העירה במתפרות גדולות לקונפקציה לבגדי נשים וגברים, שנמכרו בסיטונות לסוחרים בערים הגדולות ותשלח מלכה את בניה ובנותיה לבית המלאכה של בנימין לוין ללמדם מלאכת התפירה, וכאן חל מפנה בלתי חזוי, השוליות צורפו לאגוד החייטים ושם הלעיטו אותם בתורת המרכסיזם ובעתיד עולם המחר. ביתה של מלכה הפך עד מהרה לבית ועד, לפגישות וכנוסים חשאיים של המפלגה הקומניסטית, במרוצת השנים נאסרו שני הבנים, האחד נשפט למאסר, עונה שם וחלה בשחפת, השני הצליח לברוח לרוסיה ושם שוב נאסר ונשלח לסיביר ועד היום לא ידוע מקומו וסופו.

אסנת הבכירה שעלתה לארץ — ליבניאל, הפכה מיד לחלוצה מסורה ונאמנה.

כאן היא לא שכחה את משפחתה, השתדלה והשיגה דרישת עליה לשתי אחיותיה טובה ומאשה, אשר בינתיים התיאשו מעולם המחר ועלו ארצה, גם טובה ז"ל בנתה ביתה ביבניאל וכעבור זמן מה הגיעה מלכה האם לא"י. כאן נשמה לרוחה, שבעה נחת מבנותיה שהשתרשו בארץ והקימו דור ממשיכים, נכדים ונינים נחמדים בריאים ויפים, כאן הגיעה למנוחה ולנחלה, התקשרה לארץ ולישוביה לאהבה אותם, פה היתה עליזה ומאושרת. בשנות המאורעות העמידה את עצמה לרשות ההגנה, והעבירה נשק ותחמושת מישוב לישוב ועד נהריים הגיעה, היא עשתה זאת מתוך הנחה:

— אצל זקנה הם לא יחפשו, (ביי א אלטע יידנע וועט מען נישט זוכען).

באחד הימים עם באה לבתה בת"א הרגישה לפתע חולשה, קראה לבתה ואמרה: את יודעת, נדמה לי ואני גם מרגישה שהבנזין נגמר אצלי. אני הולכת לאבא. על מותי תודיעי לאחיותיך בשקט ובלי בהלה, כי לטובה יש ילדים קטנים, אל תבהילי אותם. אז עצמ את עיניה ומתה, והיתה מיתתה מיתת נשיקה.

אהרון קרני.

לזכרו של יהושע ז״ל

כברת דרך ארוכה עשיתי עם הח׳ יהושע בקן, בהכשרה, ובעליה. בגרותו ואשיותו, העניקו לו את הכבוד להיות ראש הקן. רבות נפגשנו, בכינוסים שונים, הפלגות בחיק הטבע, פגישות עם קני עיירות סמוכות, תמיד פעמה בנו ההכרה כי יש לנו ראש. דמותו וחן ייצוגו, העמידה אותו מעל לקני תנועה אחרים. כאוטו־ריטה פעל. ובהנהגה המקומית הנהיג בתבונה, באחריות ורצינות בצד עליצות ובדיחות הדעת, והתרוממות הרוח, כל זה נתן אותותיו על ההתפתחות הדינמית, ורמתו התרבותית כאחד.

רצה הגורל ויהושע לא שובץ לשום מסגרת קיבוצית בה יכול לעשות את ההכשרה כהכנה להגשמה ועליה. כולם כבר עלו מזמן ארצה, ונשאר רק הוא אחד המוהיקנים האחרונים. עוד מעט והשנים תחלופנה והוא לא יוכל להשתלב במסגרת של הקיבוץ צעיר. מה עשה יהושע ? עשה הכשרתו במקום מגוריו. ללא לאות עבד, ובכל הענפים, עמד בכל המערכות למען האדרת המפעל הציוני־הסוציליסטי. הכשרתו נמשכה ללא קץ. לא עברה פעולה שממנה יעדר אם זה ל„בזר״ אסף יהושע חפצים שונים ודברי אמנות בשביל הגרלה למען קק״ל, אם זה למנין המסורתי־הציוני בשמחת־תורה יהושע היה גבאי וגם השמש, ולמחרת החג שמיני־העצרת הלך יהושע לאסוף את נדרי הפסוקים של „אתה הראית״ בבתים, אם מישהו עבר חבלי עליה אחרי ההכשרה הרי היה זה יהושע, מתי־מספר ידעו את אשר קרה לו, זוהי אולי התקופה הקריטית והקשה ביותר שעבר מעודו. לאחר שנותק מכל, שרף אחריו את כל הגשרים, וקרקע חייו נשמטה מתחת לרגליו, עדיין לא ראה כל סיכוי ואלטרנטיבה אחרת לא היתה קיימת בשבילו. יהושע שבשביל עצמו היה מאד צנוע, לא הטריד, לא אילץ, ולא ביקש. הוא התבייש. את כאבו נשא בליבו פנימה ושתק. כמיהתו לארץ היתה כה עזה שלא יכול היה לחשוב על עליה כשהוא אכול ייאוש ודאגה. אולם אי קבלת אישור עליה דכא אותו. לשבת עוד שנה תוך ניוון וללא מעש, עד אשר יקציבו עוד מספר סרטפיקטים היה למעלה מכוח סבלו. זוכר אנוכי ישבנו פעם בחדרה של המורה דובה (הרעיה) דברנו על הא ועל דא, ובלי משים עלתה השאלה הכאובה, ראיתי שיהושע מתמוטט. הוא מוכרח לעלות אחרת עולמו יחשך. נטלנו יזמה שדלנית והוא נושע.

את אישור העליה המיוחל קיבל, כשעליתי ארצה נפרדנו בברכה :

להתראות בקרוב בארץ ישראל העובדת. כעבור שבעה — שמונה חדשים נפגשנו בפתח־תקוה ויהושע זוהר כולו. בעיר זו שקם את עצמו ורוחו נתחדשה. ברבות הימים הקים ובנה יחד עם הרעיה טובה את ביתו לתפארת בישראל.

עם הסתלקותו לקתה חברתנו וצל מעיב על ארגוננו. כי היה הוא הרוח הטובה של כולנו וכך נזכרנו תמיד.

פרופ. משה קוזניץ

אבי מתתיהו ז״ל

(נולד בוורונובה לנחום ושיינה ביום 1.3.1909 ח׳ אדר תרס״ט
מת 4.8.1970 ב׳ אדר התש״ל)

אבא היה אדם בעל תכונות מופלאות: אדם גאה בעל ידיעות נרחבות, יהודי נאמן, בעל ואב מסור ואוהב, מכניס אורחים מצוין, אמן רגיש, איש עליז ואדם ישר, איש העמל, הספר והסדר.

אהבת העמל, אהבת הספר ואהבת הסדר הם דברים שערכם לא יסולא בפז ואבא הוריש לנו אותם כדי שננסה ללכת בעקבותיו, כל אלה ומעל הכל יושרו וחביבותו עשו את אבא לאיש אהוד בחייו, אהוב על ידי בני משפחתו, מקובל על בני עיר מולדתו וורונובה שבפולין ומכובד ע״י שכניו וחבריו לעבודה. דמותו החביבה תשאר לעד בלבות כל יודעיו.

מילדותי הייתי גאה בכך שאבא היה פועל והוא שחנך אותי להעריך את כל מה שניתן לי בעמלו הרב. אבא השתדל תמיד לצע את עבודתו בשלמות.

אבא השאיר אחריו רשימות וכתבים שרשם לעצמו והודות לאהבת הסדר שלו נצלו מסמכים ופרטים רבים המשתזרים למסכת חיים עממית מענינת, החל מעיר מולדתו, דרך בית הספר העממי בעירה והגימנסיה „תרבות״ בלידה, ימי ההכשרה באלקוש ועליתו ארצה ב־כ״ד בשבט התרצ״ג (20.2.1933), וכלה בפעילותו בארץ ובדאגתו לאשתו נחמה, תבדל לחיים ארוכים, לי ולאחותי הדסה ולבני בתינו. חום ואהבה שהשפיע עלינו העמידוהו בשורה של ההורים, אשר ידעו את סוד לכוד המשפחה וחנוך בנים בכוח חום הנפש להמשך טוב, יצירה וחדות העמל.

הכתבים שהשאיר אחריו אבא בצורה מסודרת למדי מספרים על פרק רב תכן בתולדות העירה בפולין, בקורות הכמיהה והעליה לארץ, בהתארגנות תנועת העבודה העברית בארץ וחלקה בתקומת מדינת ישראל.

באחת מרשימותיו של אבא מצאתי כתוב: „יש מלה נשגבה רק אחת בלבות אנשי ורונובה, לעלות לארצנו לארצנו״

זכרו ישאר חרות בלבנו לאהבה לשלמות ולנאמנות ליעודי התקופה.

ש. אביאל

ר׳ גוטליב קוניכובסקי ז״ל

בסוף 1933 הופתעתי לשמוע, כי ר׳ גוטליב הגיע ארצה עם אשתו הניה־חוה׳ל. הופתעתי, כי ידעתי את ציוני וורונובה ויכלתי לשער מי מהם יעלה ירהיב עוז ויעלה בתנאים ההם ששררו בארץ, אך ברשימתי זו לא נכלל ר׳ גוטליב אפילו בדמיוני המפליג ביותר, זכות עמדה לו והוא נדרש ועלה אך העליה היתה בכל זאת שלו ומהחלטת עצמו.

הוא שאלני איך יוכל לקבל עבודה בארץ. אמרתי לו עליך לפנות להסתדרות והוא ענני:

— הסתדרות זאל זיין הסתדרות איפה היא היכן מוצאים אותה?

כלומר, אין זה נפקא מינה לגבי דידי מי יתן לי עבודה ומה שמה. ראשית חכמה לעבוד ואם עבודה תמצא לי הכל יימצא. קליטתי בארץ תהא עובדה קימת. אני רק עבודה תן לי.

ישבתי עם פ. מישורי איש מ. פ. תל־אביב אז כשהוא הופיע בהסתדרות. כשמישורי שמע מפיו מה איוכו המקצועי הוא קפץ משמחה:

— מעקה תוכל לעשות? א פארענטשע? א פארענשע צו טרעפ?

ר׳ גוטליב הצטחק מלא חזה:

א פארענטשע? ווער, וואס, ווען? מי זה אינו יכול לעשות א פארענטשע.

והוא לא ידע, כי בבנק החקלאי (אגרו־בנק) שנבנה אז בתל־אביב ברחוב אלנבי נתקעה העבודה בשל חסר „נגר לעניז״ שידע לבצע את עצוב המעקה למדרגות הפנים המובילות לקומות העליונות.

מישורי היה מאושר. מהנדס הבנין יותר ממנו.

בסכומה של השיחה בין השנים בין ר׳ גוטליב והמהנדס סוכם כי הוא מקבל 40 אגורה ליום, בדיוק כפלים מהשכר הנהוג אז.

משכלה יום עבודה והמהנדס היה מרוצה והודה לו על כך אמר ר׳ גוטליב:

— אתה מרוצה? טוב מאד. אך יותר אינני עובד כאן, מחר פורש אני.

לא לשם סחיטת כספים אמר מה שאמר, חרה לו שאין כאן רמה מקצועית כשלו, חרה לו שאין הערכה מספקת ליכלתו לכשרונו.

המהנדס שדל אותו והעלה שכרו כשהגיע ל־70 אגורות ונדמה היה שהכל שפיר מצאתיו פתאם מטיל ברחובות ת״א באמצע היום תמהתי:

— מה לך ר' גוטליב מטיל? אינך עובד?

— עובד, עובד. אך נחש כמה נותנים לי?

נסיתי לנחש 80? 90?

— הייסח וואס — ענה — מער קענסטו נישט ציילן? הונדערט מיט צען פלאסטערס (אגורות, פיאסטרעס לפי בטויו).

וכך בכוחות עצמו, ללא טובות מוסדות פלס לו נתיב לחייו, עשה ישיבתו בארץ ישיבת קבע ששרשיה עמוקים ופארותיה אינם זקוקים לתומכות.

וזכה ר' גוטליב להביא הנה את כל משפחתו שתולים בארץ ומושרשים, מושרשים.

בשעות הפנאי היה עוזב ביתו ויוצא לשוטט ברחובות תל אביב הקטנה, שהיתה בעיניו סמל הכרך, הצמיחה והגדלות. הוא אהב את תל־אביב מאד ושהייתו בה ספקה את כל מה שנפשו חשקה, היא היתה למענו מעין החויות והספוק שלו ומפיגת בדידותו. בין כתלי סמטאותיה יחיד לא זקוק היה לחברה.

אלא שכשם שהתערה בארץ לא התערה בחברתה, ולא רכש לשונה, מתחלה מתרעם היה על שבחרו להם להחיות שפה מתה ולהעדיפה על פני חברתה החיה בפי כל. הוא לא הבין לשם מה עשו זאת.

— לאבראיש (עברית) שפראך, היה מתרעם. יידיש זה מובן לכל יהודי. זוהי גם שפה מכובדת, הרי גרמנית חשיבותה בכך שדומה היא ליידיש. פארשטייסט. לאבראיש וועד, וואס, ווען?

הרגיז אותו על שאינו מוצא ניב מהלך המשתפו אל נכדיו ומכאן תרעומת שלו. אך ברבות הימים הכיר בחסרונו הוא והיה כואב מאד שאין הוא מדבר בלשון עמו. נחמתו היחידה היתה:

— הערסטו מ'קאן לעבן מיט יידיש גם פה. הנה כשאני פונה לסטרז'ניק (שוטר־שומר) ביידיש הוא מבין אותי גם כן.

כל זאת לא העיב על שמחתו הרבה ועליצותו המתמדת. לא היה דבר שהקדיר מצב רוחו כאן, כשהוא נזכר שלמעלה משישים היה בעלותו ועד היום אין הוא זקוק לחסדי הזולת היתה גאותו עולה בו והיה פורץ:

— קוק כ'בעט דיך, אף אחד מהבעלי בתים'לעך שלך שם לא עלה, פחדו לעלות ואני עליתי. ואני אחוז ומשוקע כאן. פארשטייסט.

אז היה מביט על כפות ידיו המיובלות מקור חייו ועתידו והיה מאושר. צעירות היתה עולה בו ומרעננת הרגשתו והוא נעשה שותף לחבורת הצעירים, אוהב אותם ומשתדל לשהות בחברתם.

כשאני מעלה דמותו לנגד עיני אני רואה יהודי פשוט, ישר, נבון כפיים ונבון חיים, שאת ארץ ישראל סגל לו לעצמו בתפישתו הפשוטה והבריאה, אשר נתגבשה לו בוורונובה עיירת העבודה וכמהת הגאולה הפשוטה.

וואראנאווע

א בוך - א מצבה
פאר די קדושים פון וואראנאווע
וואס זענען אומגעקומען
דורך די נאציס
אין די יארן 1941‏-1944

רעדאקטאר:

חיים רבין

רעדאקציע:

מאיר שמיר (שמערקאוויטש), יהושע שומרוני ז"ל,
שלמה אביאל (שמערקאוויטש)

בוך קאמיסיע:

ש. אביאל, ז. דאקשטולסקי, ש. לעווין, נ. צור, ג. קאמעניעצקי,
ח. ראטבארט (לעווין), מ. שמיר, יהושע שומרוני ז"ל

ארויסגעגעבן דורך ארגון עולי וורונובה אין ישראל

מיט דער מיטהילף

פון וואראנאווער סאסייטי אין אמעריקע

אינהאלט פון וואראנאווער בוך

אונדזער שטעטעלע

גבורה און אומקום

אונדזער שטעטעלע

ו. שומרוני ז"ל

כ'זע דיך מיין שטעטל

כ'זע דיך מיין שטעטל, וואראנאווע מיין קליינס,
ווו איך בין געבוירן, מיין יוגנט פארבראכט.
מיט דיר האט פארוועלקט א בלימעל א שיינס,
מיט דיר האט א לעבן א בליענדס פארשמאכט.

געווען אין דיר יידן פארהאוועטע לידער
אבער גליקליכע פרייליכע ארבעטער־יידן,
שוסטערעס, שטעפערס, סטאליארעס און שניידער
בעקערס און קרעמערס בלעכער און שמידן.

געווען דא גבורים יונגע פורמאנעס.
געטריבן א לעבן פון וואנדער און לוסט,
אַן זייער פריילעכקייט — טו איך מיך דערמאנען —
פלעגט אלעס זיין אומעטיק, וויסטיק און פוסט.

כזע דאס בית מדרש, כזע נאך די שול,
ווו שמערל דער אלטער פלעגט צינדן די ליכט.
ס'האט די שכינה געפירט דא איר הייליקע שפיל,
באלויכטן מיט שטראלן יעדן יידנס געזיכט.

אט זע איך לאקאלן פון יוגנט און ברויז,
פון זיי ס'הילכט ארויס נאך פרייד ליד און קלאנג,
פון יוגנט וואס בויט זיך א לאנד פאלק און הויז
און באלויכט איר שווער אומעט מיט עמק געזאנג.

איך זע דא אויך ארבעטער פון פאראיין און פארטיי,
וואס קעמפן פאר גלייכהייט פון גוי און פון ייד
און ווען ס'קומט אן דער יום־טוב דער גרויס ערשטער מאי
הענגען זיי בלוט רויטע פענער ביי וועלוועלע דעם שמיד.

כ'וויין ווען כ'געדענק דעם בית ספר און חיידער,
מיט זייערע רחל'עך שלמה'לעך חנה'ס און ניאמעל'עך.
ווו זענט איר איצט טייערע, יידישע קינדער
וואראנאווער הערצער זויבער הייליקע נשמה'לעך.

איך געדענק אייך יידן פון גייסט, נשמות הערצלעך
פון „נייעם פלאן״ ביז אויף יענער זייט בריק.
זומער אין רעקלעך, פלעגט איר ווינטער אין די פעלצלעך
פארגארטלען דאס ווארעמקייט מיט א פשוטן שטריק.

כ׳געדענק אייך פון לידער פון ווילנער גאס און מארק,
פון שטיבער, פון קראמען, ביי זאק און פון פעסל,
פון שול־הויף, גערמאנישקי, פון טאל פון בארג,
פון טייכל, פון וועלדל און פון אייישישקער געסל.

כ׳געדענק אייער שארפקייט, איר טריב־פאלעמיסטן,
איר פלעגט זיך דאך שפארן אן עק און אן סוף,
נישט צוליב געלט און הנאה, נישט פארלוסט און פארדינסט
נאר איברן אויסזען פון ישראל און איבער א נייעם רב.

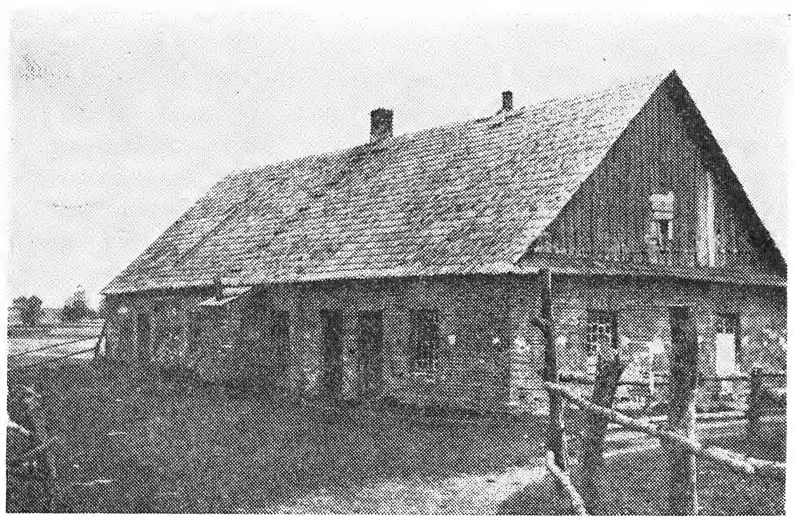
כ׳געדענק אייך שפאצירן שבת מיט ברייט שטילע שריט
אין די אלייען, אין וועלדל, ביים טייך און ביים באן
נאך א שווער־יאכיקער וואך, פון קנאפ־פרנסה געמיט
פלעגט איר דאגות פארטרייבן מיט סתם גאנג און שפאן.

כ׳זע און איך בענק
כ׳וויין און כ׳געדענק
דיך ווארנאווע מיין היים
כוויין נאך דיר אין געהיים.

מתתיהו קוזניץ ז"ל

צימעס תהלים און מעדיצין

וועגן טשאלנט דארף איך אייך קיין סך ניט דערציילן. יעדער איינער האט געוווסט, אז שבת נאכן קומען פון דאוונען שחרית און מוסף פון בית־מדרש, צי פון שיל דארף מען זיך באלד נעמען צו דעם טשולנט, אבער וועגן צימעס עסן יעדן שבת דאס האבן ניט אלע געוווסט, און נישט אלע האבן מקיים געווען די מצוה דערפון. אלזא! דעם צימעס פלעגט מען אפקאכן פרייטיק בייטאג, און ארייננטשעלן אין הייסען קאכעלע איוון און ארויסנעמען פלעגט מען דאס ערשט אין אוועגט. מען פלעגט דאס עסן פרייטאג־צו־נאכט א פאר שעה נאכן עסן די ערשטע גרויסע סעודה, קומענדיק פון בית מדרש און שול, נאכן אפדאוונען לכו נרננה אין מעריב.

די באד אין וואראנאווע

שבת איז געווען א מצוה צו עסן 3 גרויסע סעודות, איינע פרייטיק־צו־נאכט, די צווייטע סעודה איז דער שבתדיקער מיטאג מיט טשאלנט, און די דריטע סעודה עסט מען שבת פארנאכט בין מנחה־למעריב. דאס האט געהייסן שלש־

סעודות. איך דערמאָן זיך, ווען כ׳בין געווען א קליין קינד גיי איך צו צו מיין מאַמען שבת פאַרנאַכט און איך זאָג, אז איך וויל עפּעס עסן, זאָגט זי מיר, וואַרט צו מיין קינד, באַלד קומט דער טאַטע פון בית־המדרש פון מנחה און מיר וועלן גיין אַלע צוזאַמען עסן „שלש־סעודות״. האָב איך געמיינט שלש סעודעס איז אַ מאכל אַזאַ. דער צימעס האָט געהאַט כל מיני טעמים, ווען מ׳האָט אים געגעסן פרייטאָג־צו־נאַכט הייס קאָכעדיק, און נאָכער פאַרטרונקען א הייס גלעזל טיי וואָס מ׳האָט אָנגעגאָסן פון דעם הייסן טאָפּ, וואָס איז געשטאַנען אין קאָכעלע פון אויוון. אָדער ווי מען פלעגט דאָס רופן אין פּעטשערקע פון אויוון.

פרייטאָק־צו־נאַכט נאָכן עסן און אָפּזינגען די זמירות פלעגט א טייל ייִדן גיין אין בית־מדרש, עס איז געווען א חברה „משניות״ מיט אַבּרעמל דעם קאַטלער בראש, א חברה „שולחן־ערוך״ און „חיי אדם״ מיטן ווילנער רבי, און א חברה פון „תהלים״ און ווער ס׳איז ניט געגאַנגען אין בית־מדרש, האָט געפונען וואָס צוטאָן אין שטוב.

אַדורך קוקען די פּרשת־השבוע, אָדער אָפּזאָגן דעם גאַנצן „שיר־השירים״.

נו ,איז דען א וונדער! אז פרייטיק־צו־נאַכט פאַרן גיין שלאָפן איז געווען א מצוה צו עסן דעם צימעס. אויף מאָרגן שבת, פלעגט מען ענדיקן דעם צימעס ווען ער איז שוין געווען קאַלט. און די טיי אין לאַך איז אויך געווען קאַלט. איז מילא! וואָס טוט מען אז עס איז ניטאָ קיין טיי איז טרינקט מען אַקעגנדל קאַלטע וואַסער. אין דאָס זעלבע קאַלטע וואַסער פון עמער, האָט מען פאַרטרונקען נאָכן טשאָלנט, און גאָט־צו־דאַנקען עס האָט קיינעם ניט פאַרשעט.

נאָכן טשאָלנט האָט מען זיך צוגעלייגט שלאָפן אויף א פּאָר שעה. און מ׳איז אויפגעשטאַנען געזונטערהייט און געגאַנגען דאַווענען מנחה אין בית־מדרש.

אָבער איינמאָל פרייטאָק־צו־נאַכט האָט פּאַסירט מיטן עסן דעם צימעס זייער א טראַגישע זאַך, איינער א גוטער און שטילער ייִד אין וואָראַנאָווע, עסענדיק דעם צימעס, איז אים פּלוצלונג א שטיקעל אייזען פון טאָפּ געבליבען שטעקן אין האַלדז, א סך פרויען פלעגן קאָכן דעם צימעס אין אַקיילעכדיקן טשוהונענעם טאָפּ (סיר־יציקה) און אַזוי וועלענדיק אַרומנעמען דאָס צוגעבריענטע צימעס פון אַרום טאָפּ האָט זיך אָפּגעבראָכן אַשטיקל טשוהון פון טאָפּ, און עסענדיק דעם צימעס, איז געבליבן דאָס שטיקעל אייזין אין האַלדז און ניט אַהער און ניט אַהין. מ׳האָט גערופן דעם פעלדשער פון שטעטל, און ער האָט גאָרניט געקאָנט העלפן, ער האָט געזאָגט אז מ׳דאַרף דעם חולה פירן אין ווילנער שפּיטאָל, וואָס זאָל מען דאָ טאָן? עס איז פרייטיק שפּעט ביינאַכט, קיין אויטאָ אָדער טאַקסע איז ניט געווען אין וואָראַנאָווע, האָט מען אים באַלד מיט אַ פערד און וואָגן גענומען פירן קיין ווילנע, דאָס איז געווען א מהלך פון העכער 60 וויאָרסט, איז פרעגט ניט, ווי לאַנג האָט געדויערט ביז מ׳האָט זיך דערשלעפּט קיין ווילנע דערווייל האָט מען עפּעס אַליין אויך גענומען טאָן. סוף סוף אן אייגענער ייִד, וועט מען זיך ניט פאַרלאָזן אויף דאָקטוירים אַליין, מ׳ווייסט דאָך אז טיי און תהילים שאַט קיינמאָל נישט און דאָס קענען זיי מאַכן דאָ, מ׳דאַרף ניט פאַרען

קיין ווילנע דערצו, און טאקע דאס מאכן שנעל אידער ס׳איז שפעט, האט רבי שמערל און רבי ליפא אויפגעקליבן די שטענדיקע תהילים־זאגער און אפגעזעסן א גאנצע נאכט אין בית־מדרש, און אויך אינדערפריה ביזן דאווענען שחרית און אפגעזאגט דעם גאנצען „תהלים מיט מעמדות”, און „ברכי־נפשי” און ווי עס ווייסט אויס, איז זייער תפילה אנגענומען געווארן אין הימל.

ווען מ׳האט דעם חולה געבראכט אין ווילנער יידישן שפיטאל איז דארט געווען א באוווסטער רופא אף־אוזן וגרון, און ער האט מצליח געווען ארויסנעמען דאס שטיקעל אייזען פון האלדז אָן אפעראציע, און שבת־צו־נאכט׳ס האט מען געבראכט צוריק אהיים, דעם פאפולערן ווארנאוער ייד מיט גרויס פרייד.

נאך דעם פאל האט מען זיך שוין גוט געהיט ביים עסן דעם צימעס.

יהושע שומרוני

זכרונות׳לעך

פליארקע דער גוי האט מיך געמאכט א ציוניסט

ס׳איז געווען חמשה עשר בשבט. א פראסטיקער זוניקער שיינער ווינטער־טאג. כ׳בין מיר ארויס אביסל זיך גליטשען אויפן סטאוו, מיר זענען געווען עטליכע חברים פון יענער זייט ברעג איך דער איינציקער ייד צווישן דער כאליאסטרע, די קאנקעס זענען געווען האלצערנע, אליין געמאכטע און ביז מ׳האט זיי אנגעבונדן אויף די שיך האט גענומען א גאנץ שטיק צייט. כ׳האב נאר אנגעהויבן זיך גליטשן, הער איך פליארקע אדאשקע דעם שמיד׳ס רופט זיך אפ צו מיר:

— שיקא טוואי באטקא טעבא קליטשע (שיקע דיין פאטער רופט דיך).

אמת, כ׳האב טאקע געווארט דעם טאג דער טאטע זאל קומען פון ווילנע, חמשה עשר בשבט, האב איך געוויסט, אז דער טאטע ברייננגט פאר אונדז „חמשוסער גרייטס״ „פייערס״ פון „ערצישרועל״.

מיט מיינע האלב־געפרוירענע הענט האב איך קוים אפגעבונדן די פארשנייטע שטריקלעך פון די קאנקעס און ווי א אונטערגעשאסענער געלאפן גלייך צום פארשנייטן שליטן דער טאטע איז געזיצן און געווארט אויף מיר, מיינע דריי שקצים זענען אויס נייגיריקייט אויך געלאפן נאך מיר.

דער טאטע האט מיר דערלאנגט א קרענצל געטריקנטע פייגן און א גאנץ גרויסן הויפן שטרוטשעס פון באקסער, ער האט מיר שטילערייד געהייסן אויך מכבד זיין די ערלים מיט די פירות. א שמיץ געטון דאס פערד און אוועק אין שטאט אריין צעטיילן די סחורה, וואס ער האט געבראכט פון ווילנע פאר די קרעמער.

מיר זענען אלע פיר אריין צו אונדז אין סטאדאלע און איך האב געגעבן יעדן איינעם צו פארזוכן די פייגן. די באקסער האב איך זיי געגעבן בתנאי זיי זאלן די קערלעך, די ביינלעך פון די באקסער מיר אמקערן צוריק, כ׳האב זיי באדארפט צום שפילן אום־צו־גראד.

זיי האבן באלד גענומען גריזשען די הארטע פרוכט און איך האב זיך אפגעקערט אין א זייט, פארבארגן געמאכט א ברכה מיט א שהחינו און אויך געגעסן. פליארקע וואס איז געווען א סך עלטער פון זיאנקע ליאמבערג׳ס און פון וויקטאר הידול׳ס האט אנגעהויבן אויספרעגן ביי מיר:

— ווו וואקסן דאס אזעלכע זיסע געשמאקע פרוכטן?

איך האב אים דערקלערט:

— זיי וואקסן אין אונדזער לאנד, אין פאלעסטינע, 70 יאר געדויערט ביז ס׳בליט אויף דער באקסער, אבער ס׳איז דארט דא אזוי פיל, אז ציגן דראפן זיך

אויף די בוימער און עסן דאס אן געלט, ממש אומזיסט.

פליארקע האט אויסגעשטעלט אויף מיר זיינע צוויי גרויסע בלויע אויגן, ניט קיין סך געטראכט און געזאגט האלב פראגע האלב ווינדער:

— אויב דאס איז אייער לאנד מיט אזעלכע פרוכטן טא פארוואס זיצט איר דא? פארוואס פארט איר ניט אהין?

איך האב אים ניט געהאט וואס צו ענטפערן. כדי זיך אויסצודרעיען פון דער לאגע האב איך זיי צוגעגעבן נאך צי פייגן און מיר זענען אוועק צוריק אויפן טייך זיך צו גלישטען.

די זעלבע וואך שבת, ווען כ׳בין געגאנגען מיטן טאטן דאוונען האב איך דערזען אויפ׳ן טיר פון בית המדרש א מודעה:

„היינט (מארגען) שבת נאך טשולנט וועט דער ארץ־ישראל שליח אבטיחי איבערגעבן א לעבעדיקן גרוס פון פאלעסטינע. מען בעט די גאנצע ווארשאווער יוגנט קומען אין הויז פון אלטער טראצקי הערן דעם שליח״.

דעם זעלבן שבת־צונאכט האט מיך אסתר׳קע מוסי״ע איינגעשריבן אלס מיטגליד אין דער ציוניסטישער יוגנט־ארגאניזאציע „חרות ותחיה״.

אדאשקע דעם שמיד׳ס זון האט מיך נישט ווילנדק געבראכט צו דעם ארץ־שראל שליח און פון אים צום ציוניזם.

דער טערק די באבע און די לבנה

ווען מ׳האט געגראבן אויפן מארק א צווייטן ברונעם און מהאט געדאפט אוועקשטעלן א שווירסנע מיט א „באבע״ צום נוצען דעם ברונעם, איז אויסגעבראכן א שארפע מחלוקת צווישן איטשע טערק און צלאל דער רימער:

אויב מ׳וועט די באבע אוועקשטעלן צו דער צפון־זייט וועט זי פארשטעלן איטשעס שטוב און זיין טאכטער לאה׳ס קראם, אויב מ׳וועט אבער אוועקשטעלן די באבע צו מזרח־זייט וועט זי פארשטעלן — האט צלאל געטענה׳ט זיין באשעליס קראם.

האט אויסגעבראכן א דריי פראנטיקע מלחמה: אין מארק, אין בית מדרש אוןביים רב אין שטוב. ביידע זייטן האבן נישט אפגעלאזט און געקעמפט צווישן זיך ביי יעדע געלעגנהייט.

דאס שטעטל האט פאסיוו מיטגעמאכט דעם קאמף און דאך געפילט, אז גלאטיק וועט ווארנאוו נישט ארויס דערפון, ס׳איז געווען א שטיקל צייט פול מיט שפאנונג, מה׳אט דאך געמוזט אמאל ענדיקן מיט׳ן ברונעם, איינצייטיק איז עס געווען א געלעגנהייט פון פארשידענע אטראקציעס. יעדער טאג האט געבראכט זיינע סענסאציעס און ידיעות פון „פראנט״ און ס׳איז נישט געווען די אוטוריטעט וואס זאל מאכן אן ענדע צו דער אונקלארער לאגע און ענטשיידן אהין אדער אער.

איינמאל א שבת־צונאכט, דער עולם איז ארויס פון בית־המדרש אין הויף ארויס, אויסגעזוכט א פלא ווו מ׳האט געקאנט זען די לבנה און אנגעהויבן זי מחדש צו זיין פון אלע זייטן הערן זיך מורמלערייען, יידן יאגן זיך איבער איינער דעם אנדערן מיט „פרוש המילות״ און שנעלע תפילה זאגעריי און אט שיסט מען

אויס, איינס צום אנדערן טאנצנדיק צו דער לבנה מיט „שלום־עליכם" „עליכם שלום". ייִדן בוצקען זיך און רופן אויס שלום צווישן זיך, גיט איטשע דער טערק א לויף צו צו צלאל דעם רומער און גיט אים א פאטש אין פנים מיט דעם „ליקוטי" וואס ער האט געהאלטן אין האנט און גיט אגעשרי:

— צאלקע גנב, גיי אוועק פון דער לבנה פאסקודניאק!

אויף מארגן האט דער רב זיך אנגענומען מיט מוט און געפסקנט:

— צוליב'ן כבוד פון דער לבנה און צער פון קהל וועט מען מאכן א ראד אויפן ברונעם מיט קייטן און א קארבע און שלום על ישראל.

א פערד מיט רבנישע שטיק

אמאל אין א נאך סוכותדיק רעגנדיקן טאג האט חיים־ארע געפירט דעם מיאדלער רב מיט ביירל אליהו'ס קיין איישישאק אויף א זיצונג פון דער קהלה.

דער וועג האט זיך געצויגן לאנגזאם. יעדעס מאל האט א רעגן באשמיסן דאס פנים, בארד און פאות האבן געקאפעט טראפן וואסער, ווי פרייטיק נאך דער שוויצבאד און מקוה, די רעדער האבן זיך שווער איינגעשניטן אין דער צעווייקטער ערד מיט א איינטאניקן גליטש־פלאטש, אבער ווי נאר ס'האט זיך אביסל אויסגעליי־טערט און דער רעגן האט זיך אפגעשטעלט האט חיים ארע געצויגן זיין מעשה, וועלכע האט אנגעהויבן נאך ביים ארויספאר. ער האט זיך אויסגעגאסן זיין הארץ פאר דעם רב אויף זיין שכן יודל דוד־ליפא'ס, א שלעכטער שכן, א מערדער:

— אט למשל, ער בינדט קיינמאל נישט צו זיין פערד, דרייט זיך דער פערד ארום ביינאכט, גייט אריבער צו מיר אין גארטן און מאכט חרוב די קאניטשינע, חרוב ונחרב מאכט ער מיר פון מיין הארוואניע, נו וואס טוט מען מיט אזא שכן? סוף סוף ייִדן רחמנים ווי מאכט מען דאס אזוי?

ער פרעגט זיך אן עצה ביים רב אוןווארט וואס וועט דער זאגן, פארט א רב א בן־תורה, ווו תורה דארט איז חכמה, נו לאמיר הערן, אין דעם זעט ער דאס פערד זיינס ווארט אויך. אינמיטן דרינען איז ער שטיין געבליבן און רירט זיך נישט, ער גיט א קוק ס'פערד איז אביסל גערעכט, דאס זענען זיי אריין אזוי אין די טוזגיניאנער בלאטעס, ווער ווייסט נישט וואס הייסט טוזגיאנער בלאטעס?

חיים ארע אויפגערעגט אויף יודל דוד־ליפעס, אויפגעפרעסן פון כעס אויף אים, שפרינגט אראפ פון וואגן און הייבט אן מכבד זיין דאס פערד מיט'ן שטעקן פון בייטש, דאס פערד אבער מאכט זיך נישט דערפון, ער ווארפט מיט די פיס, מאכט דריידלעך מיט'ן עק און רירט זיך נישט פון פלאץ.

דא אין חיים ארע ארויס אינגאנצן פון די כלים און א געשריי געטון:

— דו פאדלע איינער דו האסט שוין אויך אנגעהויבן פראווען דיינע רבנישע שטיק!

דאס האבן שוין די צווי חשובע ייִדן נישט געקאנט דערליידן. דעם רב האט אנגעכאפט ביים הארצן, אזוי באליידיקן א פערד, א כשרע בהמה נעביך, דער צער בעלי חיים האט זיך אין אים אפגערופן, ער האט א ווונק געטון ביירל אליהו'ס,ביידע זענען זיי אראפ במחילה פון וואגן און אזוי פארגאנגען צופוס ביז ארויפאבארג.

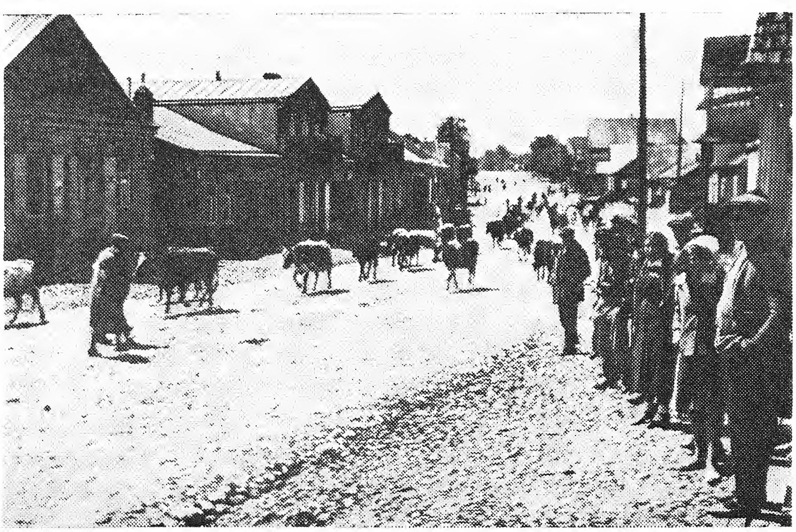
מתתיהו קוזניץ ז"ל

מיט די קי צום ערשטן מנין

דעם זיידן אבא פלעגן מיר — זיינע אייניקלאך — רופן וואראנאווער זיידע, אין שטעטל האט מען אים גערופן אבא דער מידזוועדזקער. די גויים פון די דערפער ארום וואראנאווע פלעגן שטענדיק זאגן אויף אים:

— או אבעלא פיווא יאק סמעטאנא (ביי אבען איז די ביר אזוי ווי סמעטענע), ווייל אלע זיינע יארן וואס ער האט געוווינט אין וואראנאווע האט ער געפירט א געשעפט פון ביר.

איך דערמאן זיך אלס קינד פון א יאר צען, זומער אין א שיינעם העלן פרימארגן, איך כאפ זיך פלוצלונג אויף, איך הער מען טרובעט. איך טו זיך שנעל אן, און עפן אויף די גאסיקע טיר. כ'גיי ארויס אין דרויסן און איך זע ווי פון ווייטן פון ווילנער גאס, קומט אן דער שטאטישער פאסטוך, דוד־לייבע דער „בעזרוק" מיט עטליכע קו און טרובעט כסדר אן אויפער.

מיין זיידע אבא, וועלכער איז שוין לאנג אויפגעשטאנען, און אויסגעמאלקן אונזערע ביידע ווייסע קו עפעס אויף די סטאדאלע, און לאזט ארויס די קו אויפן גאס און אזוי טוען אונזערע שכנים, וועלכע האבן קו, און מיט איין מאל ווערט דער מארק און דער ברוק פול מיט קו א גאנצע סטאדע. זיי ווערן פארשווינדן פון מיינע אויגן דורך דער לידער גאס, נאכן נייעם פלאן, אויף די גרינע פעלדער פון דער נייער פאשע, וואס די ווארשאווער אייגנטימער פון די קי האבן ניט לאנג אפגעקויפט ביים ווארשאווער פריץ קעכלע־שוואנבאך.
שטייענדיק אזוי אין דרויסן, האב איך די געלעגנהייט צו באטראכטן די יידן וואס גייען תמיד דאווענען אין בית־המדרש מיט'ן ערשטן מנין. איך זע ווי עס גייט יעקב־משה דער שוסטער, פון עק לידער גאס, מיט אייזיק דעם שינדל־מאכער, איטשע־משה דער בעקער, אין נ'ח־אלי דער סטאלער, און אברהמעלע מאשעס דער ווילנער־פארער, דערנאך זע איך ווי עס גייט ירחמיאל דער שמיד און איטשע דער קוילן־ברענער פון הארמאנישקער געסל און ישיע (יהושע) דער טאקער מיט שמערלען שינדל־מאכער פון חזרש'ן געסל, און פון די וואס וווינען אויפן מארק, אברהמל דער רופא, נח דער באר, גרוינעם דער שוסטער, אברהמל דער קצב, איטשע דער טערק, מאטעל דער רימער, נטע־אלי דער קצב, דוד ליפע דער קאראבעלניק און מאטעל מינע־ריוועס, וואס האבן געווינט נעבן גלח. פון איישישיקער געסל קומט אן חיים זרח דער גלעזער, און שמחה דער שוסטער. כ'זע אויך 2 ווייבער ווי זיי גייען צום ערשטן מנין, דאס זיינען שרה־מערע, נחום־הירש'ס פרוי אין זעלדע די רימערקע, יעדערע פון זיי טראגט דעם גראבן קרבן־מנחה סדור אין האנט.

מיין זיידע אבא נעמט דעם טלית און תפילין זעקל אונטער דער פאכווע, און צוזאמען מיט אונזער שכן איטשע דער קוואשניק, גייען זיי ביידע אין בית־מדרש. איך בין נייגעריק צו וויסן ווער עס דאווענט נאך מיט ערשטן מנין, איך גיי נאך זיי שטילערהייט און איך שטעל זיך ביי דעם רב'ס שטוב, און איך זע. ווי עס קומען אן פון באד געסן וועלוול דער מישאנדזניק, אפרים דער שוסטער, שעפסל דער שמידט (דער מילינצער) און פון בארג־אראפ קומען אן אריה דער בעדער בערל דער שוסטער אליהו דער שניידער און יאסל מנוחה'ס, דער זיידע מיינער דערציילט מיר, אז דאס זענען די געשוואוירענע דאוונער פון ערשטען מנין.

דאקעגן מיטן צווייטן מנין אדער ווי פלעגט מען דאס רופן אין ווארשאווע דעם רבנ'ס מנין פלעגן קומען דאווענען אין בית־המדרש ראובן דער מוהל, אברהמל דער קאטלער, הירש־איטשע דער גבאי, אייזעק דער אפטייקער, יוסל־שטיסילס, מיין פאטער נחום־אבעס, בצלאל דער רימער, ישיע נחומס, לייזער־הירש דער שניידער, פייבעל־ברוך־אהרונ'ס דער רעסטאראנטשיק, נחמיה דער קרעמער דער חזן, און נאך יידן וואס וווינען ניט ווייט פון רב, פארשטייט זיך אז אפרים דער שמש האט געדאווענט מיט ביידע מנינים... דער זיידע מיינער, ווען ער איז געקומען פון דאווענען, איז די ערשטע ארבייט זיינע געוועזן אפקערן דעם פארד און צונויפנעמען די מיסט. נאכדעם גייט ער אריין אין שטוב, וואשט אפ די הענט און פארנעמט זיך מיט איינארדנען די מילך. די פרישע מילך אראפטראגן אין סקלעפ און די נעכטיקע

מילך די איינגעזייערטע קריגלעך נעמט ער ארויף און מאכט דערפון תוצרת־חלב.
אט אזוי טאג־טעגליך איז דאס געווען זיין ארבייט. מיין זיידע האט אין שטוב געמאכט אלע שטובעקע ארבייט, ער איז געווען א סטאלער, א מאלער, א שוסטער און א שניידער, אלע זיינע יארן איז ער געווען געזונט, און זיך בארימט אז ער איז קיינמאל ניט קראנק געווען. ביז ער האט זיך איין מאל אוועקגעלייגט קראנק און שוין מער ניט אויפגעשטאנען פון בעט.
זאל דער אנדענק פון די אלע יידן בלייבן טייער ביי אונדז.

אבראמע גינזבורג

וואראנאווע א באגריף פון הארציקייט

(צום אנדענק פון די טייערע שעליובסקיס)

איך בין נישט קיין וואראנאווער, כ׳האב זי צום ערשטן מאל באזוכט אין 1929 און פארבראכט אין איר עטליכע יאר און בין ארייננגעוואקסן אין דעם קליינעם שטעטעלע.

דאס איז געווען א שטעטל פון הארעפאשניקעס, יידן מיט א זעלטענער נויגונג צו ארבעט. אין דער פרייער צייט נאך שווערער יאגעניש נאך פרנסה האבן זיי געארבעט אין די גערטנער נעבן די הייזער און געפלעגט גרינצייג און קארטאפלן דער קאפ זאל זיין רוהיק.

די יוגנט אין וואראנאווע איז געווען א דינאמישע אינטעליגענטע פול מיט דראנג צו דערנייערונג און שעפערישקייט. זי האט אויך געשמט מיט איר גאסטפריינדלעכקייט, ווען עמיצער איז געקומען צו גאסט קיין וואראנאווע האט אים די יוגנט אופגענומען ווארעם און הארציק דערפאר זענען אין וואראנאווע געווען שטענדיק געסט, סיי זומער, סיי ווינטער. שטענדיק זענען דארט געווען אזעלכע, וואס האבן זיך געגויטיקט אין א ווארימער היים און זי געפונען אין וואראנאווע און אין איר יוגנט. יעדער האט צוגעלייגט א האנט און געהאלפן מיט וואס ער האט געקאנט.

כ׳מוז דערמאנען אייניקע פאמיליעס פאר וועמען כ׳האב א מאראלישן חוב און פארצייכענען מיט עטליכע ווערטער די משפחות מייטשיק און יהושע שמערקאוויטש, הענעך און ליבע גראדזענטשיק און ספעציעל די טייערע משפחה וועלוועל און שרה׳ל שעליובסקי. וועלוויל דער סטאליאר איז געווען א פיינער ייד — א הארעפאשניק, געלעבט אויסשליסלאך פון זיין ארבעט. שרה׳ל איז געווען זייער א שיינע פרוי געארבעט און געפירט די ווירטשאפט צוזאמען מיט די טעכטער — א גארטן, פעלדער, אזוי ווי דאס רוב פאמיליעס אין שטעטל. די 4 טעכטער וואס זיינען געווען שענער איינע פון דער אנדערער זענען געווען פראדוקטיווע, שעפערישע און געזעלשאפטליכע. זייער שטוב איז געווען אפן פאר יעדן. שטענדיק זענען דארטן געווין חברה, געסט, קרובים אדער סתם באקאנטע. די פאמיליע האט זיך אויסגעצייכנט איר באשיינדקייט האט געהאט א ספעציעלן טעם. און דערפאר טאקע האט שטענדיק געצויגן אהין. וועלוול שעליובסקיס שטוב לאזט זיך ניט פארגעסן, ווייל דאס איז געווען א באגריף.

זאל די ווארימקייט און פריינדשאפט פון דער היים, גיין פון דור צו דור, און א טרייסט זאלן מיר געפינען אין אלץ און אין די אלע וואס זענען געבליבן פון דעם שטעטל וואראנאווע, די משפחה שעליובסקי וועל איך קיינמאל ניט פארגעסן.

אהובה קאנאפקע

לאמיר געדענקן

אויף די וועגן צווישן לידע און ווילנע
זענען פעלדער וועלדער געוועזן גרינע
און צווישן זיי, ווי פון טוי געוואקסן שיין
זענען שטעטעלעך מיט ייִדן פול מיט קדושע־חן.

שטעטעלעך מיט ייִדן, לעבעדיק מיט לוסט
מיט פריידן און ליידן ווי גאט האט פארגליסט.
דארטן ביים טייכל, נאענט צום וואלד
געשטאנען איז אונדזער שטעטל דורות לאנג אלט.

אין אים גאסן און געסלעך געקרייצט און צעצווייגט,
א שול, א בית מדרש, א בית עולם ביים זייט,
א הייזל איינשטאקיק, א גאנעק ביי דרערד
און ביי זייט דא א דורכגאנג צום גארטן צום פערד.

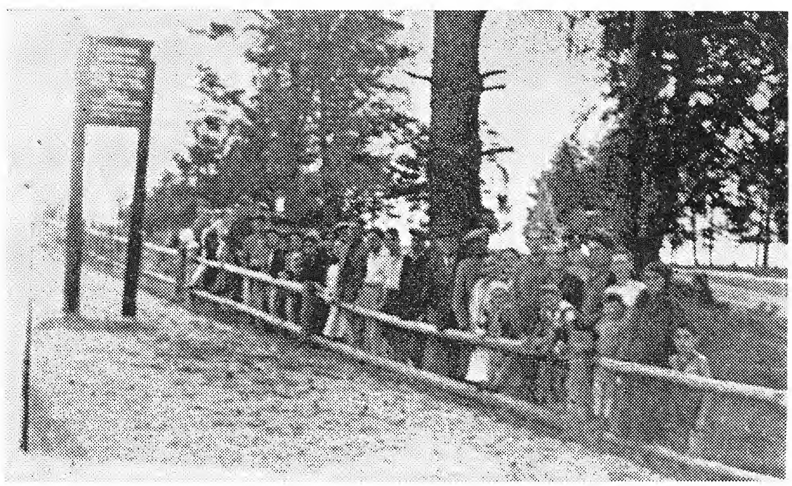
אין מיטן מארק א קלויסטער מיט גלאקן געקלאנג.
אראפ די אלייען, דער פאלאץ, דער שבת גאנג.
א קליינע באן סטאנציע ביים זאמאק ביים וואלד
זי וועט ברייגנגן נייעס מסתמא... מ׳ווארט זי קומט באלד...

ווען א חתונה אין שטעטל איז זי חתונה פון אלע.
קומען אלע אלע, פריילעך מאכן חתן־כלה
מ׳דארף נישט זיין געלאדן, ווער פרעגט דען מחותנים
מיר זענען דאך דא איינס, איז זייט נישט קיין נאראנים.

ווען ס׳פארל וועט זיך פארן וועלן קינדערלעך דאך זיין
ייִדן וואס וועלן טיילן פרייד מיט אונדז און פיין.
אזוי ז׳וואראנאווע געוועזן א שטעטל — איין — משפחה
ווי יעדער האט געטיילט זיך דא מיט שיקזאל, בראך און ברכה.

פלוצעם האבן ווינטן זיך אויף איר צעפלאקערט
אויסגעוואַרצלט ס׳שטעטל, ווי א פעלד עס פארהאקערט
איז אונדז פוסט געווארן האט זיך ס׳הארץ צעריסן
זענען מיר פון דאן אַן איינזאם, טריב איז אין געוויסן.

איינמאל אבער אין יאר צוזאמען זאלן מיר זיין
מיט די טייערסטע אונדז מענטשן, קדושים פון יידישן פיין
בעטן מחילה פון זיי דאס הארץ זיך אביסל אפוויינען
און זאלן מיר זיי אייביק געדענקען יעדן און אלע אינאיינעם.

ביים ברודער קבר פון אונדזערע טייערע

יהושע שומרני ז״ל

ציוניזם וועטעראן ר׳ נחמיה שפירא

כ׳האב אים דערקענט ווען ס׳איז אנגעקומען אין שטעטל די ידיעה וועגן דער באלפור דעקלאַרציע.

כ׳בין געווען א חידער־יינגל און גייענדיק אזוי אין א נאכסוכותדיקן רעגנדיקן טאג איבערן בלאטיקן מארק, זע איך ווי נעבן ר׳ נחמיה׳ס שטוב ביים גאנעק שטעט א „רעדל״ מענטשן, עלטערע, יונגערע און קינדער א סך קינדערלעך. אויפן פאן פון הויכן, שפיציקן קלויסטע, ווו ר׳ נחמיהס שטוב איז געשטאנען איז עס געווען א בילד וואס מאכט אן איינדרוק. ר׳ נחמיה איז געשטאנען אינדעהויך אויפן גאנעק, אין איין האנט האט ער געהאלטן א טעלעגראמע צייטונג, וואס בנימין לעווין האט געבראכט פון ווילנע גלייך צו אים און געליינט דעקלאמאטאריש אויפן קול:

„די ענגלישע רעגירונג וועט שטיצן און העלפן אויפבויען א נאציאנלע היים פארן יידישן פאלק אין ארץ־ישראל״.

אין דער צווייטער האנט האט ער געהלטן נחום סוקולובס בילד און מיט איר זשעסטיקולירט און מיט זשעסטן אונטערשטראכן וואס מ׳דארף אונטערשטרייכן, דער עיקר טראפ האט ער געלייגט אויף דעם: די ענגלישע רעגירונג א.א.וו. די גרעסטע מאכט אויף דער וועלט, די הערשערין פון אסיע זי וועט אונטערשטיצן זי וועט העלפן. נו!

אין דעם האט ער זיך געגעבן א קער צו אונדז קינדער און געזאגט:

— גייט אהיים און מאכט „שהחיינו״. ס׳איז אייער שמחה, ווייל אין אייער דור איז דער נס געשען די „אתחלתא דגאולה״ הויבט זיך אָן אין אייערע צייטן.

איך האב דעמלט געלרנט חומש מיט רש״י ביים איישישיקער רעבין און געוויסט וועגן יציאת מצרים, קוקנדיק אזוי אויף ר׳ נחמיה׳ן ווי ער רעט אראפ פון די הוכקייט פון גאנעק, האט זיך מיר פארגעשטעלט משה רבנו. דער משה רבנו פון אונדזער צייט גיט צו פארשטיין זיין פאלק דאס גרויסקייט פון מאמענט. אין מיין קינדעריש הארץ האט זיך אנגעהויבן ענטוויקלען א געפיל צו עפעס, וואס איז מיר נאך נישט גאנץ קלאר געווען.

שפעטער ווען דער ציוניזם האט זיך ביי אונדז אין שטעטל צעוואקסן אין דער ברייט און אין דער טיף, אין אלע זיינע שטרעמונגען און שאטירונגען, איז ר׳ נחמיה שפירא געווען דער הויפט פארשטייער פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע, איר פרעזעס, געשטאנען אין דער שפיץ פון דעם העברעישן תרבות

ווען פאטראן פון די חלוצישע ארגאניזאציעס און פארזיצער פון אלע זיצונגען, ווו מ'האט באהאנדלט ארגאניזאציע און געלט פראגען.

אליין האט ער געערט צו די ראדיקאל ציוניסטן אין פוילן און געהאט גרויס סימפאטיע פארן ארבעטענדיקן־פליגל אין ישראל און פון דעם „ציוניזמוס", ווי ער פלעגט עס אנרופן מיט א באזונדער פייערליכקייט און גרויסארטיקייט. און דאס האט צוגעגעבן א פראגרעסיוון שטריך צו זיין פערזענלייקייט.

ער איז געווען שטאלץ מיט דעם וואס סאקאלאוו פירט א צווישנשריפט, מיט אים, האט זיין שטוב געשטעלט צו דינסט דער ציוניסטישער באוועגונג און מיט באזונדער סאטיספאקציע געוויזן די אקציעס פון דער באנק, וואס ד"ר הרצל האט געגרינדעט,שוין דעמלט האט ער געווסט וווהין צו אינוועסטירן זיינע געלטער.

נישט קוקנדיק אויף זיין עלטער איז ער תמיד גרייט געווען ארויסטרעטן מיט א דרשה אין בית המדרש, אדער מיט א רעדע אין זאל און גיין איבער די הייזער זאמלן געלט אין יעדער ציוניסטישער אקציע, ערב יום כפור פלעגט ער זיך אנטאן יומטובדיק און גיין זיך אוועקזעצן ביי א קערה פאר קרן היסוד און קרן קימת לישראל.

ווען דער ציונזם האט געליטן מפלות אין די צוואנציקער יארן און אלע שונאי־ציון האבן זיך געפרייט מיט זיי איז ער געווען דער איינציקער מונטערער, וואס האט יעדן געטרייסט און געמונטערט:

— דאס זענען די חבלי־גאולה, פלעגט ער זאגן, אז ווייל איז צו אונדז, וואס מיר האבן דאס זוכה געווען, נאך די „חבלי" קומט די גאולה.

און מיר האבן זיך געטרייסט.

ר' נחמיה איז אזוי געווען זיכער אין דעם געדאנק פון גאולה, אז אין די סאמע שווערסטע צייטן אין לאנד, ווען אראבישע באנדעס האבן זיך צעבושעוועט מיט דער שטיצע פון „זיין" ענגלאנד האט ער געשיקט זיין יונגסטע טאכטער קיין ארץ ישרל.

זיין גלויבן אין ציוניזם האט געהאט אין זיך דעם ווייטן קוק, דעם עלעמענט פון נבואה און פאראויסזען. אַן אזעלכע פערזענליכקייטן ווי נחמיה שפירא וואלט דער ציוניזם נישט אויסגעהאלטן זיינע מפלות און אפשר נישט געקומען צום פארווירקליכן.

אלנפאלס, דער ציוניזם אין וואראנאווע וואלט אן ר' נחמיה שפירא נישט עקזעסטירט.

מיר האבן אים אסך צו פארדאנקען.

ר. גול ז״ל

זכרונות, טיפן און קרבנות

מיין טאטע א קרימינאל עקספערט

אין 1918, ווען די דייטשן האבן פארלאזט ווארשאווע, האט זיך געשאפן א רעזשימלאזע לאגע ביי אונדז און מיר האבן געמוזט אליין שאפן א רעזשים אין שטעטל. מיר האבן ארגאניזירט א זעלבסטשוץ, פון יידישער יוגנט און גויים.

אין דער שפיץ פון איר זענען געשטאנען פון די יידן אריה גורוויץ, נחום קוזניעץ, אברהם אליה דוויליאנסקי, און יחזקאל פוזיריסקי, און פון די גויים — דער גלח נאוואקאנסקי אויך א מין יידעלע. מיט דעם מיליטערישן טייל האט אנגעפירט „חיים טשארנע״.

מיר האבן זיך געשטעלט א ציל באשיצען דאס שטעטל פון באנדעס, גנבים און רויבער. דערצו האט מען באדארפט זיין באוואפנט און יעדער האט צוגעשטעלט געווער, איך למשל האב צוגעשטעלט 2 ביקסן און טויזנטער קוילן.

ס׳געדענקט זיך מיר, וו אין א ווינטער נאכט האט א באנדע גויים באפאלן שמואל־הירשן פון עק שטעטל און צוגענומען ביי אים א פארמעגן. באלד אינדערפרי איז געווארן א טומאל, ס׳זענען באלד געווארן עקספערטן אויסצופארשן די זאך און געפונען די גנבים. צווישן זיי איז אויך געווען מיין טאטע, ער האט געקענט אלע גויים פון דער סביבה, בשעת די עקספערטן האבן גערעט האט ער זיך אנגעבויגן פארטראכט, ער האט זיך אזוי צוגעקוקט צום שניי און געזאגט: לויט די שריט איז דא געווען צווישן זיי א קרומער גוי, דאס מוז זיין פיפירקע פון טריקעלע דאינעווע. מ׳דארף גיין צו אים.

מ׳האט באלד צוזאמענגעשטעלט 40 באוואפנטע מענער און מ׳איז אוועק צו פיפירקען קיין טריקעלע דאינעווע. די חברה האבן ארומגערינגעלט דאס דארף. מ׳איז אריין צום קרומען פיפירקע אין שטוב איז ער נאך געשלאפן, ווען מ׳האט אים אויפגעוועקט האט ער פרובירט אנטליפן, אבער ס׳איז נישט געגאנגען דורך פיפירקין האט מען געפונען דאס גאנצע רויב און זיינע מיטארבעטער.

פוילישער נאציזם איז עלטער פון דעם דייטשישן

(צום אנדענק פון אייזיק אולקניצקי און משה זבינסקי)

צייט כ׳געדענק האט ער געהייסן ביי אונדז אייזיק „דער סטאראסטע״. ער איז געווען דער סטאראסטע פון שטעטל ביים צאר ניקאלאי, א מין נאמינירטער בירגערמייסטער. שפעטער בעת דער דייטשישער אקופאציע האבן זיי אים אויך

אנפארטרויט די שטאט פארוואלטונג. אזוי איז ער געווען דער אייביקער קאנדידאט פאר'ן בירגערמייסטער פאסטן אין שטעטיל.

ער איז געווען א הויכער מאן, מיט ברייטע פלייצעס, מיט א שיינער ברייטער בארד, שטענדיק איז געליגן א ברייטער שמייכל אויף זיין פנים, און א קלוגער תלמיד חכם אויסדרוק האט אראפגעשיינט פון זיין ברייטן שטערן. ער איז געווען תלמיד חכם און געווען אויך „אנגעשטאפט" מיט בילדונג.

„דער סטאראסטע" — א. אולקאניצקי הי"ד

אין יענע צייטן איז עס געווען א זעלטנייט, צו דעם איז ער געווען א ייד א חכם און האט פארטיידיקט די יידישע אינטערעסן מיט חכמה סיי פריוואט יידישע ענינים, סיי פון קהל און שטעטל.

די צארישע בעאמטע, וואס פלעגן ווי זייער שטייגער זוכן צוטשעפעניעשן האט ער מיט זיין שארפן מוח און חכמה אזוי באהאנדלט, אז זיי זענען געווען צופרידנגעשטעלט און געהאט פולן רעספעקט פאר אים און די יידן האט עס קיינמאל ניט געשאט. ער האט געראטעוועט יידישע בחורים פון פריזיוו, פון לאנגיעריקער מילירישער דינסט און ער האט נישט געזשאלעוועט קיין מי און געלט, ווען ס'האט זיך געהאנדלט אין יידישער דיסקרימינאציע א.א.וו.

אין 1914 ביי די דייטשן האט ער געזארגט דאס שטעטל זאל נישט ליידן פון הונגער, אין די צייטן ווען מ'האט אפילו ברויט געטיילט בצמצום. א דאנק אים איז די טיילונג געווען אן ארענטליכע אן אונטערשייד פון רייך און ארעם, גוים און יידן. די קריסטן ארום האבן אים דערפאר געליבט און געשאצט.

ווען ס'האט זיך געענדיקט די וועלט מלחמה און פוילן איז אויפגעשטאנען, אין יאר 1919 האט אים דער גענעראל געלאזט רופן צו זיך ביים גלח אין שטוב, גענומען אים פארשן איבער חטאים, וואס ער איז נישט באגאנגען און אים פאראור־טיילט צום טויט. מיט אים איז אויך פאראמשפט געווארן צום טויט משה'קע דעם מעסיאנדזניקס.

די פוילישע וואנדאלן און לייכטזיניקע בלוט זויגער האבן זיי בײדע ארויס־געפירט אויסער דער שטאט, נישט ווייט פון וויגאדקע און זיי ברוטאליש דערמאר־דעט. פוילישע רייטער האבן זיי מיט זייערע שווערדן צעהאקט די קעפ לעבדיקערהייד.

דער נאציזם אין פוילן איז עלטער פון דעם דייטשישן.

דער ירושלמי

אזוי האט מען אים גערופן אין שטעטל, אפשר דערפאר ווייל ווי הרב מישקאווסקי האט ער אויך געשטאמט פון ירושלים.

זיין ריכטיקן נאמען געדענק איך נישט, ער האט געוווינט אראפ־בארג נעבן שמשול ברוך אהרונס, צוזאמען מיט זיסלען. זיין ווייב האט מען גערופן הענקע די טרעסיניכע, ווייל זי האט געהאט א קרענק זי האט זיך שטענדיק געטרייסלט.

דאס איז געווען אין יאר 1917, אין שטעטל איז אנגעקומען א נייער דייטשער קאמענדאנט וואס האט געהייסן פליגער. ביי זיין אנקומען האט מען באלד געזען, אלע יידן זאלן ארויסגיין אויפן מארק־פלאץ, דער ירושלמער איז אויך געגאנגען. ער איז געווען זער אשוואכער און דערפאר א לאנגזאמער גייער. ווען פליגער האט אים געזען גייענדיק אזוי לאנגזאם, איז ער צו אים צו פון הינטן און אים דערהרגעט, דאס איז געווען נעבן דער קרעטשמע ביים אנפאנג פון מארק.

דער טויטן מארש פון יידן צום מארק האט זיך אנגעהויבן נאך אין 1917.

הירש איציע

די פאפולערסטע פיגור ביי אונדז איז געווען צבי יצחק לעווין, ווי מ'האט אים גערופן הירש איציע גבאי. ער איז געווען דער אייביקער גבאי און שטאט האט אים געהאט צו פארדאנקען א סך אויפטוען פארן געזעלשאפטליכן רעליגיעזן לעבן פון די ווארענאווער יידן.

מיר יוגנטליכע האבן אים ליב געהאט צוליב זיין הארציקייט און ליבע צו אונדז קינדער, אליין נעבעך א קינדערלאזער פלעגט ער זיך באציען צו יעדן קינד פון שטעטיל מיט ליבע, געדולד און אויפמערקזאמקייט. תמיד באגעגנט אונדז מיט א שמייכל און מיט א קניפ אין בעקל. אבער ספעציעל ליב געהאט האבן מיר אים דוכט זיך פאר זיין זיסן הארציקן זינגען בשעת'ן דאווענען. ימים נוראים ווען ער האט געדאווענט פארן עמוד האט זיין קלינגענדיקע זיסע שטימע דורכגענומען אונדזער נשמה און ארייגעדרינגען אין הארצן, אפילו נישט רעליגיעזע יידן פלעגן באווירקט ווערן פון זיין הארציקן דאווענען, זיינע קדושות, הקדוש'ס, שמונה עשרה'ס האבן זיי צוגעצויגן צו קומען אין בית־המדרש, זיינע קינות תשעה באב האבן צעבראכן דאס הארץ און צוגעבונדן אויף לאנגע טעג און יארן צום בית המקדש

און צום לאנד און פאלק. דאס איז געווען זיין קראפט. נישט קיין אפיציעל אקטיווער ציוניסט האט ער דעם ציון־באנד פארפלאנצט מיט קלאנג און שטימע און פאר־שטארק די צוגעעריקייט צום אלטן ציון.

אין זיין טאטעגליכער אופפירונג האט ער געקאנט צוציען מענטשן און באצויבערן אלט און יונג, פרומע און פרייע, מ׳האט אים פשוט ליב געהאט צוליב זיין פשוטקייט, טראץ דעם וואס ער איז געווען טיף געלערנט אין תורה, גמרא און חכמה און צוליב זיין דינסטווילִיקייט טראץ זיין הויכער קלאס צוגעעריקייט פון אונדזער שטעטלשער הירעארכיע.

ווען ער איז געווארן גבאי האט זיך אלץ באנייט און לעבן פון שטעטל ער האט אויסגעבויט די נייע שול, ער האט באנייט דאס בית מדרש יידן זאלן זיך צוזאמענטרעפן און א פאסיקן ארט מיט זייער בורא, ער האט פארברייטערט דעם הקדש, כדי ארעמעלייט זאלן האבן ווו מענטשליך איבערנעכטיקן, אין זיין צייט איז תמיד געווען ווארעם און ליכטיק אין די שילן. ווו ער האט גענומען געלט האט קיינער נישט געוויסט.

ביים פארטיילן די עליות און כבודים האט ער נישט אונטערשיידעט צווישן ארעם און רייך און ס׳האט זיך אפגעפילט א דעמקראטיע און גענגזייטיקע אכטונג צווישן ווארנאווער מתפללים.

ווער ווייסט וויפל איבעריק בייז בלוט און כבוד־מחלוקותן האט ר׳ הירש איטשע פארשפארט ווארנאווע.

א גרויסע ערציערישע פערזענליכקייט איז ער געווען, וואס האט מיט זיין פערזענליכן מוסטער דערצויגן און באגייסטערט.

ראובן גול ז״ל

וועגן־אומוועגן צום ציוניזם

אויפן וועג ווילנע-לידע, ביי דער ליניע, צווישן גרינע לאנקעס און הויכע הימלדיקע סאסנאווע וועלדער איז געליגן מיין שטעטעלע וואראנאווע.

דאס גאנצע שטעטעלע האט זיך געצויגן אויף איין לאנגער גאס, אין מיטן איז געווען דער מארק און דער קלויסטער, דערפאר האט מען גערופן דאס שטיקל גאס פון ווילנער זייט ביז'ן מארק די ווילנער גאס און פארקערט דעם צווייטן עק צו לידע צו — לידער גאס.

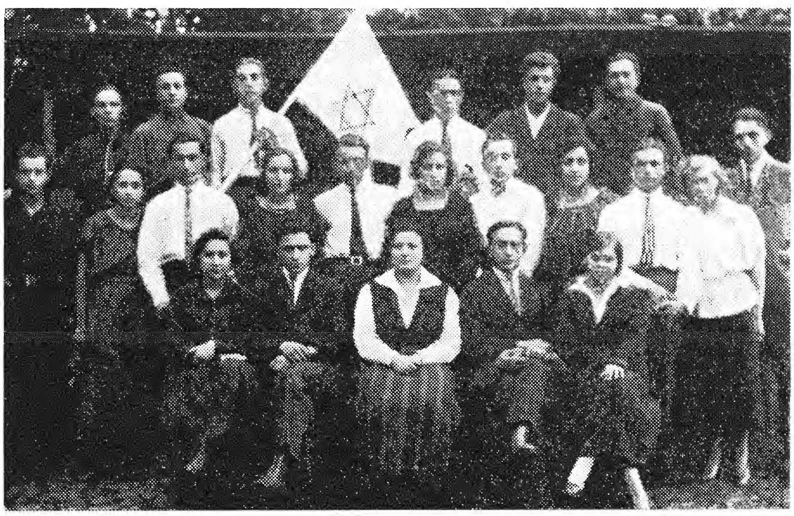
וואראנאווע האט זיך גערעכנט אלס א קולטורעל שטעטל מער ווי אלע אין איר ארום. שוין פאר דער ערשער וועלט מלחמה איז געווען ביי אונדז א דראמאטישער קרייז, א מין פרייוויליקע טרופע, וואס פלעגט מאכן טעאטער׳ס, אויך א גרויסע רייכע ביבליאטעק, וואס אין יענע יארן איז דאס געווען א זעלטענע דערשיינונג.

אין 1910—1914 זענען שוין דא געווען ציוניסטן, וועלכע זענען געשטאנען אין פארבינדונג מיט דער רוסישער אלגעמיינער ציוניסטישער באוועגונג, אויך אין צארישן רוסלאנד איז דער ציוניזם געווען פארדעכטיקט, דאך האט עס נישט אפגעשוואכט די איבערגעגעבענע ציוניסטן ווי נחמיה שפירא, יוסף שמערקאוויטש (שטיסל׳ס) און זאב שעליוווסקי (דעם טערקס). ווען זיי האבן זיך מתיאש געווען פון די אלטע האבן זיי געזוכט וועגן צו דער יוגנט אריינדרינגען אין זיי א פונק פון אויפלעבונג און דראנג צום בעסערן. זיי איז געלינגען מיט קליינע מיטלן און באשרענקטע מעגליכקייטן צעפלאקארן אין אונדז א פלאם און ברען צו אלעם, וואס איז פארבינדן מיט ארץ־ישראל, זיי זענען אריינגעדרינגען צום לערער מילערס חדר, אונדז געבראכט עברעיש׳ע ביכער, עברעישע לידער, און מיר האבן געשלינגען די לידער ווי זיסע געטרענק. מילער אליין איז געווען א ציוניסט און שעהן האבן מיר פארבראכט מיט אים, זינגנדיק לידער ואם אשכחך ירושלים, שאו ציונה נס ודגל, די ציונסטישע שבועה, מיר הויבן די הענט צו מזרח און שווערן, אין דער סאכע איז מזל ברכה, און אנדערע לידער.

אין דער ערשער מלחמה איז אלץ אפגעשטארבן, די מענטשן זענען זיך צעפלויגן פון שטעטל, מיטן אופשטיין פון דער פוילישער רעגירונג האבן ציוניסטישע פירער באלד אנגעהויבן זוכן אנהאלט אין דער פעריפעריע און פארקערט, דערהויפט האבן דאס געמאכט די וואס זענען געשטאנען אין דער שפיץ פון די ציוניסטישע אקציעס, ס׳האט זיך אנגעהויבן דאן דער פאליטיש און זאכליכער ציוניזם פון איין זייט געלט־טעטיקייט און פון דער צווייטער זייט דאס זוכן וועגן צו דער גרויסער וועלט.

דאן איז געקומען די באלפור דעקלאראציע. מיר האבן פארשטאנען אז ס'איז געקומען די צייט צו שאפן פון דאסניי א ציוניסטישע ארגאניזאציע.

מיר האבן זיך פארבונדן מיט ווילנע, ס'זענען געקומען רעדנער, מ'האט זיך ארגאניזירט, מיר האבן באנייערט דעם דראמאטישן קרייז מיר האבן געשפילט טעאטער און דאס געלט געווידמעט דעם קרן־קימת און ביבליאטעק, ס'האט זיך אויך געשאפן א יוגנט־ארגאניזאציע ,,חרות ותחיה" מ'האט געמאכט פארזאמלונגען, געשפרעכן און געגרינדעט אוונט־קורסן און די אוונטען זענען געווארן פול מיט טאט און לערע.

חרות ותח"ה — 1924

אין איינעם א הייסן זומער־טאג 1920 איז געקומען צו אונדז א בחור פון ווילנע אין א ווייס היטל מיט א בלויער קאלישקע און געזוכט וועגן צו דער יוגנט פון 13—18 יאר. ס'האט זיך ארויסגעוויזן, אז ער איז אליין אן איישישקער און געקענט א האלב שטעטיל, ער האט געלערנט אין ווילנע, כ'מיין ער האט געהייסן שאול קאלעקא דער שפעטער באוויסטער העברעיש פארשער און לעקסיקער. ער האט זיך צונויפגערעט מיט אסתרקע אלקאניצקי (מושעס), מיט חנקה ווינער און יענקעלע טראצקי, און זיי זענען געקומען צו מיר. אלץ איז געווען צוגעגרייט נאר איין זאך האט באשווערט: ווו קומט מען זיך צוזאמען די עלטערן זאלן אונדז ניט שטערן, מען האט אפגעפילט אז ס'וועט זיין נישט לייכט, ווייל ציוניזם איז געווען טריף־פסול ביי די עלטערן און מ'האט געמוזט ארבעטן אונלעגאל, די אופגאבע האט מען ארויפגעלעגט אויף מיר. רובקע אלטער דעם קצב'ס זון.

איך האב גערופן צו זיך חיים משהקע קפלן (יענקל די דודעס) און לייבקע קאפלן (דעם אלעקוץ), מיר זענען ארויף אויף דער ווייבערישער שול, אופגעבראכן די טיר און ס'האבן זיך געהיימערייד, פון מויל צו אויער צוזאמענגעקליבן א 30 מאן. דער רעדנער האט דערקלערט אונדזער אויפגאבע, אלץ איז געווען קלאר, נאר פון דער זייט האט זיך געעפנט א שארפע דיסקוסיע איבער דער אונגליקליכער פראגע: עברית אדער יידיש. די הויפטגעגנער פון עברית זענען געווען אינגאנצן דריי חברים, יוסף דווילאנסקי, פרומקע ביכביד (אלטע רעדעס) און לאה'קע רבינוביץ (נוח אליה דעם סטאליארס), א נס וואס די מערייט האט געזיגט און מיר האבן באשלאסן רעדן עברית.

אין ועד זענען אריין גיטל מישקובסקי (דעם רב'ס טאכטער) אסתרקע אלקאניצקי חנקע ווינער, ראובן גול, יעקב טראצקי, ישראל ווערסוצקי און שמואל גורוויץ.

מיר האבן גענומען א צימער ביי אלטער טראצקי פאר א לאקאל. כדי צוציען די יוגנט אין איר מערהייט האבן מיר באשלאסן שאפן א שפיל־און־ספארט־פלאץ אנגעהויבן האבן מיר מיט א הוידע (נדנדה) און ס'האט זיך געפרעגט ווו הענגט מען אויף די הוידע — ווו מאכט מען דעם שפיל פלאץ. דא בין איך געווארן פלוצעם דער מרכז אויף מיר האט מען ארויפגעלייגט שאפן מאטעריאל פאר די ספארט־איינריכטונגען און א פלאץ. דער עיקר א פלאץ ווו נעמט מען?

און דא הויבט זיך אן דער עיקר פון אונדזער געהיימקייט און אונלעגאלקייט דאס זוכן אומוועגן צו ציוניזים און פאר ציוניזם.

איך בין אוועק אין ווארענאווער הויף צום פריץ, כ'האב זיך אנגעגעבן אלס דער זון פון אלטער קצב און דער פריץ האט מיר דערלויבט אויסווילן זיך א פלאץ. דאס איז געווען אין עק שטעטל נעבן קריסטליכן צווינטער, ער האט מיר אפילו דערלויבט זיך באנוצען מיט בוימער פאר די ספארט־זאכן. צייט 2 טעג האב איך מיט חיים משה'קי קפלן געמאכט די אלע זאכן, דאן איז געקומען דער ועד און האט באשטעטיקט די זאך.

די יוגנט האט אנגעהויבן שטראמען צו אונדז, מיר האבן נאר אויפגענומען חברים פון דער באוועגונג צום שפילן און דאס האט געווירקט. יוגנט האט זיך פארשריבן די באוועגונס מיטגלידער האבן זיך פארמערט און ס'האט אויפגעוואכט ווארענאווע. אונדזער ספארט פלאץ איז געווארן דער יוגנט־צענטער אין שטעטל און... אין שטעטל איז געווארן א גרויסער געוואלד:

— מ'פארפירט די יוגנט, רחמנא ליצלן! מ'פארשלעפט זיי דער רוח ווייסט וווהין! וואס פלוצעם ארץ־ישראל מיט אנדערע נארישקייטן.

דער הויפט־געגנער איז געווען אייזיק בערמאן און איטשע דער טערק, ס'האט געקאכט געברויזט. ס'איז דערגאנגען צו אן „עכוב הקריאה" אין בית המדרש. ס'האבן זיך געשאפן צוויי פראנטן, א טאג האבן מיר געמיינט דער זיג וועט זיין פון אונדזערע אנהענגער, ווייל מיר זענען געווארן גרויס, שטארק און געוואקסן, מיר

האבן געשאפט געלט, געשפילט טעאטער געקויפט ביכער. אבער דאס פייער פון די געגנער האט זיך אלעמאל צפלאקרט מער און מער, זיי האבן געהאט א געזונטע טענה:

— ס'טייטש שבת!

און די צווייטע געזונטע טענה:

— ס'טייטש ייינגלעך מיט מיידלעך צוזאמן! און יידן שווייגן?

מען האט גערופן מיין טאטן צום רב:

— דיין זון איז דער הויפט־מאכער פון די אלע רחמנא־ליצלן־זאכן און דו מוזט אים אוועקנעמען וועט אלץ זיך צעפאלן.

זיי האבן אזוי לאנג געדרוקט אויף אים, ביז ער איז אוועק אויפן פלאץ און מיט אן האק אלץ צעהאקט און צעבראקט.

קיינער האט זיך נישט קעגנגעשטעלט, איך אודאי נישט, ווען דאס איז אן אנדער ייד דערוועגט ער אפילו נישט צוקומען צום פלאץ אבער ס'איז דאך געווען מיין טאטע.

ס'האט אבער נישט געהאלפן, די געביידע איז שוין געווען אן אויסגעבויטע. מיר האבן שוין געקאנט עקזיסטירן אן דעם ספארט פלאץ 200 ביכער פון די נייעסטע מאדערנסטע און יענער צייט האבן מיר געהאט און יוגנט האט געליינט ביי אונדז און

די ביבליאטעק־קאמיסיע — 1924

מיטגעלעבט מיט אונדז. מיר זענען געווען דער יסוד פון דער דראמאטישער סעקציע און געקריגן גרויסע פראצענטן פון דער איינקונפט, די עלטערע האבן זיך געפריווט יעדעס מאל אונדז אפצונארן, אבער מיר זענען געווען צו שטארק און וויפיל געלט מיר האבן געוואלט האבן מיר באקומען. ס'האט אמאל פאסירט און זיי האבן נישט געוואלט האלטן דעם אפמאך. האבן מיר זיי אזוי אנגעלערנט, אז זיי האבן פארזאגט א צענטן מער נישט אנהויבן מיט אונדז. דאס איז געווען סוכות צייט, געשפילט האט מען אין קרעטשמע פון שטעטל. מיר האבן אליין אויפגעשטעלט בענק פון ברייטער און דעם צווייטן טאג סוכות ביינאכט האט מען באדארפט פארשטעלן, זענען מיר אריין אין מיטן יום־טוב און פארשמירט אלע בענק מיט פעך. זיי זענען געקומען נאכמיטאג צו דער לעצטער רעפעטיציע און דאס דערזען האבן זיי זיך אונטערגעגעבן אינגאנצן.

ביז באנאכט האבן מיר דאס פאררעכטן, מיר האבן געבראכט א גוי א סטעלמאך, ס האט געקאסט געלט און ער האט אפגעפוצט די בענק.

מיט דער צייט האבן מיר זיך צוזאמענגעגאסן מיט דער אלגעמיינער ציוניס־טישער באוועגונג און מיט די עלטערע ציוניסטן פון אונדזער שטאט, מיר האבן אונדזער ביבליאטעק פאראייניקט מיט זייערער, אונדזער געלט געגעבן דעם קרן הקימת און דער ציוניזם בכלל איז געווארן א פאקטאר אין שטעטל.

אזוי האבן מיר געמוזט דורך וועגן־אומוועגן ארגאניזירן די יוגנט, זי ארויספירן אויפן וועג פון עליה פרייהייט און לעבנס־זיכערקייט.

נאאיווע, טייערע עלטערן אונדזערע, ווער ווייסט וויפיל נאך יוגנטליכע פון וואראנאווע אייערע קינדער וואלטן זיך געראטעוועט דאס לעבן, ווען נישט אייערע נאאאיווע נסים־גלויבערייען.

די סאסייטי פון וואראנאווער אין אמעריקע
און וועגן איזי דיקסון

(פון בולעטין פון דער סאסייטי)

מיט 67 יאר צוריק האבן זיך פארזאמלט א גרופע וואראנאווער לאנדסלייט און האבן באשלאסן צו גרינדען א סאסייעטי.

אזיווי די וואראנאווער לאנדסלייט זענען דאן געווען ווינציק אין צאל, איז די אויפגאבע געווען זייער א שווערע. זיי האבן געגארט צוזאמען זיך טרעפן מיט לאנדסלייט און ניט פארלירן די היימישע חבר׳שאפט און פריינשאפט.

דער ערשטער מיטינג איז גערופן געווארן אקטאבער דעם 22־סטן, 1904, ביי ווילי ראזענשטיין אין 198 הענרי סטריט, ניו יארק.

די וועלכע האבן זיך באטייליגט אין דעם ערשטן מיטינג און ווערן אריינגערעכענט אלס די ארגאנייזערס, זיינען ווי פאלגט.

אברהם בערנשטיין, אברהם טראצקי, מאקס מאבעליצקי, מאקס אסטרינסקי, הערי אסטרינסקי, העריס דיימ, לואיס לעווין, פיליפ אלקין, מאריס לעווין, סעם זאבינסקי, מאיר לעווין, אברהם דראזעץ, סעם וואלפיאנסקי, איזראעל ביקוויד, דזשייקאב גאלד, אלי צירינסקי, היימאן קאמענעצקי.

עס איז ווינטשענסווערט צו דערמאנען, אז אונדזער ערשטער טשערמאן איז געווען פיליפ דלוגין.

אייניגע פון זיי האבן פארלאזן די סטייט, און צום גרויס באדויערן זענען אייניגע פון זיי מער ניט צווישן די לעבעדיקע. ערע זייער אנדענקונג.

אזוי זענען פארלאפן יארן נאך יארן. מען איז זיך געגאנגען פארשיידענעם. עס איז געווען אומעגלעך צו עקזיסטירן, מיר האבן אבער ניט געוואלט אויפגעבן אונדזער קאמף.

אין 1498, ווען עס איז דערקלערט געווארן די זעלבסטשטענדיקייט פון ישראל, און מיר האבן זיך דערוואוסט, אז א סך וואראנאווער זענען אנגעקומען אין ישראל און זיי ווארטן אף אונדזער הילף, האבן מיר גלייך געגרינדעט אן „עמוירדזשענסי רעליעף״ מיט דער הילף פון דער וואראנאווער ליידיס אקזיליערי און דיקסאן, ווי שטענדיק, איז גלייך ערוויילט געווארן אלס פינאנס סעקרעטאר און ענערגיש זיך אריינגעווארפן אין דער ארבעט און געהאלפן זיי מיט פעקלעך, געלט, קליידער. מיר האבן אפילו באוויזן אריבערצוברענגען אייניגע לאנדסלייט פון ישראל און פון אנדערע טיילן פון אייראפע, זיי באזארגט מיט קליידער און פארשידענע אנדערע זאכן און איצט זיינען זיי עטאבלירט און מאכן א פיינעם לעבן.

איצט א פאר ווערטער צו איזי דיקסאן:

איזי דיקסאן איז אריינגעקומען אין דער סאסייעטי אויגוסט דעם 11־טן, אין יאר 1914, אין דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה. ער איז געווארן

זייער אקטיוו אום צו העלפן די לאנדסלייט אויף יענער זייט ים. ער האט געטרייט צו גרינדען א רעליעף, קאמיטע, געווען דער סעקרעטאר פון רעליעף לאנגע יארן. געהאלפן שיקן א שליח קיין ווארנאווע מיט 22 טויזנט דאלאר, וואס איז דורכגעגאנגען דורך זיינע הענט. איינגעארדנט דארט א פאלקסשול, א לייי־קאסע, אויך מעדיציניש׳ע הילף, א.א.וו. געטרייט צו זאמלען קליידער און שפייז און דאס געשיקט קיין ווארנאווע. און דא מוזן מיר געבן קרעדיט אונדזער ברודער איזי דיקסאן פאר זיין גיטער און נאבעלער ארבעט וואס ער האט געטאן פאר יארן און יארן.

אפריל דעם 28־סטן 1925, איז ער ערוויילט געווארן אלס פראטאקאל סעקרעטאר און האט אנגעהאלטן דעם אמט ביז 1927.

אין 1927 איז ער ערוויילט געווארן אלס פינאנס סעקרעטאר. אנגעהאלטן דעם אמט פאר 18 יאר. געשריבן די קאנסטיטוציע פעברואר דעם 15־טן, 1930. ער האט זיך באטייליגט אין אלע אקטיוויטעטן פון דער סאסייעטי.

אין דער צווייטער וועלט מלחמה, ווען מ׳האט אוועקגענומען אונדזער באיס, האט די סאסייעטי באשלאסן צו שיקן פארשידענע פעקלעך צו זיי „אווער־סיס״ און אין די סטייטס. דיקסאן האט דאן ארייגעלייגט א וועלט מיט ארבעט צו פאקן די פעקלעך און אוועקשיקן זיי. עס איז קיין זאך ניט געפאלן שווער.

✶

מיר געבן דא דאס בילד פון אונדזער ברודער איזי דיקסון (דוקשטולסקי), וועלכער איז פארבונדן מיט לייב און לעבן מיט אלעס, וואס האט א שייכות צו ווארנאווער ברידער.

א „פארטי״ צום באנזיך פון די דיקסונס אין ישראל

אין לויף פון 56 יאר אין אמעריקע האט איזי דיקסון באוויזען צו האלטן פארבינדונג מיט ווארשאווער און אפרופן זיך מיט הילף ביי פארשיידענע געלע־גנייטן.

מיט דריקן אויס אונדזער אפשאצונג צו איזי דיקסון ספעציעל פאר זיין בייש־טייער צום יזכור בוך מיט געלט און מיט זאמלען געלט פאר דעם צוועק.

איזידאר דיקסאן

מיין לעבנ׳ס ליד

איך בענק נאך א טרייסט, אמאל דאס געהאט,
אין הונגער אוןליידן דאמיט געוועז זאט
איינזאם אויף דער וועלט בין איך פאבליבען,
א יתום געווארען צו א יאר זיבען.

איך געדענק ווי אין חלום מיין מאמע פלעגט מיט זינגען
דער נגון טוט מיר אין מיינע אויערן נאך קלינגען,
איך קען ניט פארגעסען דעם טייערן נגון,
די שלאף ליד מיט וועלכע זי פלעגט מיר פארוויגען.

„שלאף מיין קינד, מיין טייערער לעבען,
זאל דיר דער עוויגער לאנגע יאר געבען,
זאלסט אויפשטיין געזונד אויפ׳ן פרימארגען,
דער טאטע און מאמע וועט פאר דיר זארגען״.

יואו איז אייער ווארט וואס איר האט מיר פארשפראכען,
איר האט אייער צוזאג אין גאנצען געבראכען.
וואס שווייגט איר, וואס ענטפערט איר מיר ניט אצינד !
איר בלייבט שולדיג אן ענטפער אייער איינציגען קינד !

גבורה און אומקום

משה קפלן
און אביסל
חיה קפלן

א דאנק אונדזער קינד

די ערשטע אויסראטונג

אין 11־טן מאי 1942 זענען די דייטשן מיט זייערע היגע אונטערהעלפערס געגאנגען פון שטוב צו שטוב און ארויסגענומען אלע יידן פון קליין ביז גרויס, זיי געשטופט מיט שלעק און מיט מכות צום מארק־פלאץ וואו ס'האט געפריווט זיך ארויסדרייען האט געקריגן טויט שלעק מיט העק און שטעקנס, מיט אייזערנע פרענטעס.

ווען אלע זענען שוין געווען אויפ'ן פלאץ איז אויפגעטריטן דער נאצישער הערשער ווינדיש און געהאלטן א רעדע, ווו ער האט דערקלערט אז אין 1938 האט דער רייכסטאג אין בערלין אין זיין באהאנדלונג אויפגעוויזן, אז דאס יידישע פאלק איז שולדיק אין אלע צרות פונ'ם דייטשישן פאלק און פון דער גאנצער מענטשהייט. דאן איז אויך ארויסגעגעבן געווארן א טויט אורטייל אויף דעם יידישן פאלק און איצט וועט ער, ווינדיש, אים אויספירן ביי אונדז אין באצירק. ער פאדערט, אלזא, מיר זאלן האלטן ארדנונג. יעדער משפחה־עלטסטער וועמען מ'וועט אויסרופן זאל נעמען זיינע בני בית און אנדערע אפהענגיקע פון אים און זאל גיין אין דער ריכטונג פון לידע. ווער ס'וועט פרובירן זיך קעגנשטעלן אדער אנטלויפן וועט פררניכטעט ווערן מיט דער פולער גרויזאמקייט ווי עס קומט אים.

ער איז געווען א קליינוווקסיקער, א בלאנדער, אן אויסגעפוצטער אין אן עס־עס אנצוג און ווען ער האט גערעט האט א דעמאניש געלעכטערל אראפגעשיינט פון זיין פנים. נאך דער רעדע איז ער אליין געשטאנען אויפן קרייצוועג פון לידער גאס, די באן, און הערמנישקי און פארטיילט די יידן צום לעבן און טויט. די וואס זענען געגאנגען קיין לידער גאס זענען געגאנגען צום טויט. זיי זענען באלד געווארן הפקר און די ווילדע חיות די שכנים אונדזערע זענען געשטאנען באנדעס־ווייז און זיי באשיט מיט טויט־שלעק. נאך איידער זיי זענען געקומען צום קבר.

ביים לידער שאסיי איז שוין געווען א גרוב אויסגעגראבן און נעבן אים בערג פון קאלך און כלאָר. די יידן זענען צוגעגאנגען גרופנווייז, זיך אויסגעטאן ביי דער זייט און אריינגעגאנגען אין גרוב אריין נאקעט, דא האט מען זיי צעשאסן און לעבעדיקערייד, נאך פארן אויסהויכן די נשמה אויסגעלייגט זיי שיכטנווייז און צווישן אַיין שיכט און דער צווייטער אויסגעשפרייט קאלך מיט כלאָר פאר א

דיזענפעקציע. צווישן די באגראבענע זענען אויך געווען יידן, וואס זענען בלויז געווען פארווינדעט און זיי זענען דערשטיקט געווארן פון דער שווערער קערפערן־מאסע לעבעדיקערייד.

אזוי איז אומגעבראכט געווארן די מערהייט פון די ווראנאווער יידן און די יידן פון איר ארום. אן ערך דריי טויזנט יידן.

מיר, האנטווערקער און די „נוציקע יידן״ זענען מיר געבליבן און נאך באוויזן צו זען, ווי מ׳ברענגט צוריק די קליידער פון די טויטע און נאך אנדערע גרויל־בילדער, וואס ס׳איז אונמעגלעך זיי צו פארגעסן. דאס גרויזאמקייט פון אונדזערע שכנים קאן מען נישט פארשטעלן. זיי זענען געשטאנען פול מיט בלוט־דארשטיקער פרייד, גרייט אויסצופירן יעדע אכזריותדיקע אויפגאבע, וואס דער בעל־הבית וועט אויף זיי ארויפלעגן, צו אזא בלוט הוליאנקע זענען נאר פעאיק קאניבאלן. זיי זענען צוגעפאלן צום רויבן, זיי האבן געשלאגן די וואפנלאזע קרבנות ביז צום טויט, זיי זענען ארומגעלאפן צווישן די הייזער איינגעבראכן, גערויבט און צעשטערט, אבער מער פון אלעם האבן זיי געוואלט יידיש בלוט.

כ׳געדענק דאס נידערטרעכטיקע מערדערישקייט זייערס מיט אלי און חוה שפאקונער. דאס פארל, ווען זיי זענען אוועק אויפ׳ן מארק־פלאץ האבן זיי איבער־געלאזט זייער פיצל יינגעלע אין וויגעלע, זאל ער כאטש בלייבן לעבן, האבן זיי געקלערט. צום סוף האט ווינדיש זיי איבערגעלאזט צווישן די „נוציקע״ און ווען זיי זענען געקומען צוריק אין שטוב אריין, האבן זיי געטראפן זייער עופעלע צעפליישט און צעפיצעלט אין וויגעלע. דאס האבן געמאכט נישט קיין אנדערע נאר די בלוט דורשטיקע שכנים זייערע. ווער קאן זיך אין זיין פינסטערער פאנ־טאזיע פארשטעלן אזא נידערפאלן פון מענטש? איז דען דא א נקמה פאר׳ן טויט פון אן אונשולדיק קינדעלע?

פון אלע אונזערע יידן זענען געבליבן זיבנהונדערט, מ׳האט אונדז נישט געלאזט זיך צוריקקערן אין אונדזערע הייזער, די דייטשן האבן זיי שוין געהאט רעקווירירט פאר זיך. מיר זענען געבליבן אלע אין דער לידער־גאס און נאך א פאר טעג האט מען אונדז אריבערגעפירט קיין לידע אין דארטיקן געטא.

איידער מיר זענען זיך צעגאנגען האט ווינדיש ווידער געהאלטן א רעדע און געזאגט:

— איך האב אייך איבערגעלאזט צייטווייליק לעבן, ווייל דאס דייטשישע מיליטער דארף אייך נאך האבן. אבער דער סוף אייערער וועט זיין דער זעלבער.

אין לידער געטא אריין

שבת איז דאס געווען. ערשטער טאג שבועות. מ׳האט אונדז אלע ארויסגע־טריבן פון די הייזער און מיר האבן געוויסט, אז מען ווארצלט אונדז דא אויס אויף אייביק. יעדער האט גענומען פעקעלעך מיט עסנווארג און קליידער, וויפיל יעדער

האט געקאנט פארשלעפן און פארטראגן. אזוי האבן מיר פארלאזט וואראנאוועֺ, דאס געבורטס פלאץ פון אונדזערע אור־אור־עלטערן.

אויסער דער שטאט האבן די דייטשן מיט זייערע אונטערשטופערס אנגע־הויבן אראפרייסן די פעקלעך פון אונדז און זיי פארוואַרפן אין די ראוועס פון שאסיי, שלאגנדיק אונדז דאביי מכות רצח. ווער ס'האט זיך פארמאטערט גייענ־דיק און איז אונטערגעשטאנען האט געקריגן געשלאגן ביז בלוט.

אזוי האט מען אונדז געיאגט צופיס 9 קילאמעטער ביז באסטון. פון דארט האט מען אונדז אופגעלאדן אויף וואגאנעס און פארפירט קיין לידע.

דער יודנראט האט אונדז איינלאָקירט אין געדיכט־אנגעשטאפטע צימערן און ס'האט זיך אנגעהויבן דאס טרייבן צו דער ארבעט, דאס געשלעג און איזדי־עקעוועס זיך.

מיך מיט פאיקאווסקין, וואס מיר האבן געארבעט פריער ביי ווינדישן אלס פארבערעס האט מען צוגעטיילט צו זיינע ווארשטאטן. לויט זיינע פאראָרדנונגען האבן זיינע פריערדיקע קנעכט געערט צו אים. און יידן נעבעך האבן אונדז מקנא געווען.

איך האב געארבעט אויך אין אנדערע דייטשישע הייזער אלס פארבער. צווישן זיי אויך ביי ווערנערן. דאס איז געווען א געפערליכער סאדיסט. יידן וואס האבן געארבעט ביי אים האבן יעדן פארנאכט געמוזט זיך צושטעלן צום „אויסצאל־ארדער", ער פלעגט דאן דורכגיין מיט א גרויסן הונט, צוגיין צו יעדן איינעם און זאגן דעם הונט:

— באצאל אים!

און דער הונט האט אים צעריסן, צעריטשעט זיין הויט און פלייש. איך האב דאס געוויסט פלעג איך יעדן פארנאכט אויסדרייען זיך און אנטלויפן.

ווי איך האב זיך ארויסגעריסן פון לידער געטא

מיין שוואגער משה וואלפיאנסקי האט זיך אויסגעבאהלטן ביי א גוטן גוי, זיינער א באקאנטער און פריינד. אין איינעם פו די אוונטן זענען אריין צום גוי 2 דייטשן און געוואלט מיטנעמען מיט זיך משה'ן. זיי האבן זיך געווארפן אויף דעם גוי מיט געשרייען און דראונגען, פארוואס ער וואגט אויסבאהאלטן א יידן. דער גוי מיט משה'ן האבן זיך א ווארף געטון אויף די 2 גבורים, צוגענומען ביי זיי דאס געווער און משה האט זיך געראטעוועט. אבער ער האט געמוזט פארלאזן זיין חבר'ס הויז און אוועק אין וואלד אריין. אין א מיטאגס שעה ווען ער איז געווען מיד פון וואנדערונגען האט ער זיך אוועקגעלייגט שלאפן.

ווען די שארפע זון־שטראלן האבן אים אויפגעריסן פון שלאף, האט ער דערזען נעבן זיך א פוילישע יונגע שיינהייט, זי האט אים געזאגט, אז זי זיצט שוין אזוי העכער א שעה און קוקט אויף אים, איר ליבע צו אים האט זיך צע־פלאקערט און זי קאן זיך נישט איבערשטארקן. זי האט אים גענומען צו זיך אהיים.

אזוי איז ער אונדז פארשווינדן. מיר האבן נישט געוויסט וואס מיט אים איז געשען. מיר זענען אפגעריסן געווארן פון אים.

אין א געוויסן טאג ענדע מערץ 1943 איז צו אונדז געקומען די מוטער פון דער שיקסע, האט אונדז איבערגעגעבן פון אים א לעבעדיקן גרוס און געזאגט, אז זי וויל אונדז ארויסראטעווען פון געטא. מיר האבן אבער נישט געוואלט ארויסגיין אָן אברה׳מעלן, אונדזער פיצעלע יונגעלע. זי פלעגט פון דאן אָן קומען צו אונדז פון מאל צו מאל און אונדז ברענגען פעקלעך עסן און מער נישט גערעט פון אונדזער ארויסגיין פון געטא.

איינמאל האט זיך ווידער דערוועקט די פראגע פון אונדזער ארויסראטעווען פון געטא און ווידער די פראגע פון קינד. דאס מאל האט זי שוין באשטאנען אונדז נעמען מיט׳ן קינדעלע.

זי איז אוועק. מיר האבן געזאלט זיך באזארגן מיט קליידונג. איך האב מיין סוד דערציילט מולע׳ן (ער איז איצט אייגנטימער פון קולנוע אין הרצליה) און מיר זענעןביידע ארויס באנאכט און אוועק צום שוואגער. ס׳איז געווען אפגערעט, אז מיר זאלן קומען שפעטער נעמען יעדער זיין משפחה. מולע האט זיך אנגעהויבן דרייען צווישן די גויים און איך מיט׳ן שוואגער האבן מיר צוגענומען ביי א גוי א פערד און שליטן — און איך בין ארויס קיין לידע אליין.

גאנץ פרי בין איך אנגעקומען אין געטא. נעבן טויער איז געשטאנען לייבקע אזשעכאווסקי, א גוטער בחור פון לידע. כ׳האב אים א רוף געטון ביים נאמען האט ער מיר אויפגעעפנט דעם טויער און כ׳בין אריינגעפארן מיט׳ן גאנצן שפאַן.

כ׳האב מיך אפגערוט עטליכע שעה, און ווידער א דאנק לייבקען ארויס מיטאג־צייט דורכ׳ן טויער פון געטא. כ׳בין ארויס, קומט אויס לעגאל, אוועק איבער דער שטאט און דארט אוועקגעשטעלט זיך אפווארטן מיין פרוי מיט׳ן קינד.

מיין ווייב האט גענומען אברה׳מעלן, זיך ארויסגעגנבעט דורך א שפאלט פון פארקן אין דער הינטערשטער טייל געטא.

מיר האבן באשלאסן מיטנעמען מיט זיך 80 קוילן, כדי מ׳זאל אונדז אננעמען אין פארטיזאנקע. זי האט גענומען די קוילן צו זיך אין בוזעם. פון געטא צום שליטן איז געווען א גאנץ ווייטע שטרעקע, אינצווישן האט ביי איר ביוסטהאלטער געפּלאצט א בענדל. די קוילן האבן זיך צעשיט אויף דער ערד און דא גייען דייטשן אפּ און אוף. איר לאגע איז געווען שרעקלעך. זי האט זיך אבער באלד אריענטירט, אוועקגעלייגט דאס קינד אויפ׳ן שניי אויף די קוילן און האט אוועקגעקניעט נעבן אים צו איבערוועקלען אים קלאמערשט. זיי זענען דורכגעגאנגען דורך איר און נישט באמערקט איר אונגליק.

ביז זי איז צו צו מיר האט אוועקגענומען עטליכע גוטע לאנגע שעה. איך האב געזען דייטשישע פאליציסטן גיין דורך און קומען צו צו מיר, דאס הארץ

האט מיר כמעט געפּלאַצט, אָבער כ'האָב זיך געמאַכט נישט זעענדיק, געפּורקעט זיך ביים געשפּאַן, דערנאָך אויסגעשפּאַנט דאָס פערד און געפירט אים צום וואַסער, מיין פּויליש־מיליטערישׁ קליידונג האָט מיך גוט פאַרשטעלט און כ'האָב זיך געראַ־טעוועט.

פאַרנאַכט האָב איך זי געזען אַנקומען און קעגנאיבער איר האָב איך געזען גייען דייטשישע פּאָליציסטן, כ'האָב שרעקליך מורא געהאַט, אָבער אויך דאָס איז אַדורך בשלום און מיר זענען אַוועקגעפאָרן. אויפ'ן וועג איז אָנגעגאַנגען אַ פּוי־לישער פּאָליציסט און אַרויפגעשפּרינגען אויפ'ן שליטן, מיר האָבן אים אויסגעזען פאַרדעכטיקט האָט ער אָנגעהויבן אונדז אויספאַרשן וווּהין מיר פאָרן און פון וואַנען. מיין פרוי האָט זיך באַלד אָריענטירט און אים ענטפער געטון:

— דאָס קינד האָט געקריגן די טיפוס קרענק און מיר פירן אים צום דאָקטאָר.

דאָס האָט אים אַ ברי געטון. ער איז אַראָפּ מיט אַ שפּרונג פון שליטן און אַוועק.

מיר זענען אָנגעקומען צום שוואָגער בשלום.

דאָ איז שוין געווען צוגעגרייט פאַר אונדזערטוועגן אַ בונקער אין דער קו־שטאַל פון זיינע פריינט די טשאַיקאָווסקיס און 8 מאָנאַט האָבן מיר אָפּגעלעבט ביי די גוטע טשייקאָווסקיס.

אין לויף פון די מאָנאַטן זענען אָנגעקומען נאָך פּופצן יידן, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן ביי יוסף טשייקאָווסקיס ברידער. ס'זענען דאָ געווען דוד, אליהו און יוסף גרשונאָוויטש, שרה־רבקה אַרקאָוו, יוסל שפּרינצעס, זיין קרוב, מולע חיות און זיין פרוי און זייער טעכטערל.

די טייערע טשייקאָווסקיס האָבן אונדז אויסגעהאַלטן מיט סכנות־נפשות איינשטעלנדיק זייער לעבן און פאַרמעגן פאַרן יידישן לעבן.

אין וואַלד אַן געווער — דאָס קינד אין גוישע הענט.

איינמאָל באַנאַכט האָבן די דייטשן באַפאַלן די כוטאָרן אַרום אונדז, פאַרברענט זייערע הייזער און אויסגעשאָסן איינוווינער. אַלס נקמה פאַר 2 דייטשן וואָס זענען דאָ געהאַרגעט געוואָרן. מיר זענען אַרויס מיט טויט־שרעק אין וואַלד אַריין. מער האָבן מיר נישט געוואָלט קומען צוריק אַהער. ס'איז געווען געפערלעך פאַר אונדז און פאַר אונדזערע בייהעלפערס. אין וואַלד האָבן מיר זיך דערמאָנט, אַז מיר האָבן אין דער גרויסער בהלה פאַרגעסן דאָס קינד אין בונקער. כ'האָב זיך אומגעקערט. אין שטוב האָב איך געטראָפן די אַלטע טשאַיקאָווסקי, געהאַלטן דאָס קינד אויף די הענט און געוויינט. כ'האָב גענומען מיין קינדעלע און אַוועק.

אין וואַלד זענען די וועגן געווען בלאָטיקע פאַרפלאָסן פון צעגייענדיקן שניי, ס'איז שווער געווען אַרויסצושלעפּן די פיס פון דער זינקנדיקער בלאָטע און דער וועג האָט זיך געצויגן אָן אַ סוף. מיר זענען געגאַנגען פול מיט שרעק שטילערייד און דאָס קינד האָט געהאַלטן אין איין וויינען. די מענטשן האָבן מורא געהאַט, אַז זיין געוויין וועט אונדז אויסגעבן און עמיצער האָט פאָרגעשלאָגן אין אַ באַראַטונג

מ׳זאל פטור ווערן פונם קינד. מיר האבן דאס געהערט. איינער א ייד פון סאלעצ׳ניק איז צו צום קינד, צוגעשטעלט די לופּע פון ביקס צום קעפּעלע פון קינדעלע און געפרעגט:

— דערשיסן, אדער נישט דערשיסן?

כ׳בין נישט באשטאנען, כאטש די ספקות האבן אויך מיך געפרעסן: צי מעג איך ברענגען א געפאר אויף אזויפיל יידישע נפשות צוליב איין קליין, אומשולדיק, זויבער קינד. כ׳האב גענומען דאס קינדעלע אויף מיינע הענט, כ׳האב אים געגלעט, געוואלט אים בארוהיקן, פארשטילן זיין געוויין, דערמיט אויך בארוהיקן די מיטגייענדיקע אבער די קעלט און דער הונגער האבן אים פארשאפט ווייטיקן. ער האט זיך געקורטשעט פון שמערצן אין בייכעלע און אין די הענט און פיסעלעך, ער האט אלץ שטארקער און שטארקער געיאמערט. דוד גרשונאוויטש האט זיך דערמאנט, אז דא אין נאענט דארף וווינט א גוי, אולאנאווסקי, לאמיר איבערלאזן דאס קינד ביי אים פאר א מלבוש און א ברויט וועט ער אים האלטן ביז איר, עלטערן וועט אים קומען אפנעמען.

ס׳האט מיר געווייטיקט דאס הארץ אבער כ׳האב געוויסט, אז דאס איז דער איינציקער אויסוועג.

דער גוי האט מסכים געווען. זיין שטיבעלע איז געווען א פּיצעלע. און איין קליינטשיקן צימערל זענען זיי געשלאפן 8 נפשות, מיט אן אלטער באבע אינ־דערמיטן. זיי האבן אריינגעלייגט אברה׳מעלען אלס ניינטן אין אלגעמיינעם בעט און ער איז געבליבן ביי זיי.

ווען ס׳איז אביסעל רוהיקער געווארן זענען מיר געגאנגען אים באזוכן פון מאל צו מאל, אים א דרוק טון צום הארצן און ברענגען עפּעס דעם גוי. ער איז געווען שמוציק, פארלייזיקט, ער איז געשלאפן צופוסנס פון אלע און זיך געמאטערט מיט זיי צוזאמען.

מיר פלעגן אים נעמען אמאל צו אונדז אין וואלד אריין, אבער די ריזיקע איז געווען צו שטארק, דאס קינד פלעגט וועלן אנהויבן גיין, אביסל זיך פעסטען און מיר פלעגן מוזן אים פארשטילן און דערדריקן אלע זיינע פארלאנגען.

פאראמאל האבן מיר זיך אויסגעגראבן א בונקער ביי אולאנאווסקין אין הויף. מיר פלעגן פארברענגען מיט אים א פאר טעג און ווייטער אוועק. מיר האבן זיך אומגעקערט צו טשייקאווסקין, אבער דאס קינד האט ער מורא געהאט צו נעמען צו זיך.

טעג פלעגן דורכגיין און מיר האבן אברה׳מעלען נישט געזעען. אמאל בין איך צו אים געקומען נאך א לאנגער צייט. די זון האט געשיינט, האב איך געהערט ווי ער פּישטשעט אויף זיין שטייגער. כ׳בין געגאנגען נאך דער שטימע. כ׳האב אים געטראפן אין דער בודע פון הונט. דער הונט איז אוועק האט ער אויסגענוצט די געלעגנהייט און זיך צעשפּריט אין דער בודע. כ׳בין געליגן פון ווייטן און זיך

צוגעקוקט צו אים ער איז געליגן אויפן בייכעלע און געפּליסטערט:

— אט איז א ווונד, נאך א ווונד, טוט וויי, טאטע, מאמע.

כ'האב געוואלט צו צו אים, אים אנרירן, אבער כ'האב מיר דאס נישט געקאנט דערלויבן.

איינמאל האב איך אים געזען ווי ער קריכט צו צו דער גרויסער משפּחה־שיסל זוכן רעשטלעך עסן און די שיסל איז ליידיק. ער האט געפּליסטערט „הונ־געריק" „איך הונגעריק". ער איז צוגעקראכן צו דער קו, אונטרגעלייגט זיך און אנגעהויבן זויגן די אייטער־וואָרצלן, אבער ער האט געשעפּטשעט:

— נישטא קיין מילך, נישטא.

ס'האַרץ האט זיך מיר צעריסן. ער איז צוריקגעקראכן אין בודע אריין ווי א פריבלודנע הונט, זיך אויסגעצויגן ווי א הונט וואס האט זיך אנטוישט פון רחמים, און איז געבליבן אן ברויט און אן אויפמערקזאמקייט. איך האב מיין ווייטיק פארשפּארט טיף אין הארצן און זיך אומגעקערט צו טשייקאווסקין.

אין א געוויסער נאכט זענען געקומען ווייסע פאליאקן צו אולאנאווסקין און אים געדראט מיט טויט, אויב ער וועט נישט אנדעקן די „יידן", וואס באהאלטן זיך ביי אים. עמיצער האט אים פארמסרט, מ'האט נאר נישט דערציילט ווי אלט איז דער געפערלעכער „ייד" וואס באהאלט זיך ביי אים. זיי האבן אים פארמאטערט מיט דראונגען, אבער ער איז אויסגעשטאנען אלץ און נישט אויסגעגעבן דאס קינד.

אויף צומארגנס איז ער דאך געקומען צו אונדז און געפאדערט מיר זאלן אפּנעמען דאס קינד. ווי האבן מיר אים געקאנט נעמען? מיר האבן זיך געוואלגערט אין די וועלדער בייטאג און געזוכט א פארבעלטניש ביינאכט און געגאנגען רויבן אונזער עסן ביי די גויים. דאך האבן מיר אים אמאל גענומען צו אונדז אין וואלד אריין, ער איז שוין אלט געווען 13 מאנאטן און ער האט נאך נישט געקאנט גיין, מיר זענען דוקא געווען צעפרידן דערפון, ווייל אזוי איז אים לייכטער געווען אפצוהיטן. פלוצים אין דער פרייקייט פון וואלד האט אברה'מעלע זיך אויפגעשטעלט און אנגעהויבן קלאפּטשען מיט זיינע פיסעלעך. ער האט זיך אליין דערפרייט ביז היסטעריקע. ער האט געוויינט און געלאכט צוזאמען. דערוויל האט מען אויפ'ן שאסיי דערזען דייטשן גייען. מיר האבן זיך דערשראקן, געכאפּט דאס קינד און פארשטאפּט אים דאס מיילעכל, ער זאל אונדז נישט אויסגעבן מיט זיינע קולעכלעך.

מיר האבן אים שנעל צוריקגעבראכט צו אולאנאווסקין. מער האבן מיר אים שוין נישט געקענט נעמען צו זיך, ווייל ס'איז אים שוין שווער געווען צוצוהאלטן ביי זיך.

ווען מיר האבן אים באזוכט שפּעטער מיט א שטיקל צייט האט אונדז זיין בעלת־חסד דערציילט מיט טרערן און כליפּעניש, אז ערשט נעכטן האט זיך איר געטראפן, זי האט באמערקט, אז דאס קינד איז נישטא. זי האט זיך דערשראקן און ארויס אים זוכן אין פעלד, האט זי אים געפונען צווישן די בעיטן פון בלעטערדיקע

קארטאפל־פלאנצן, זיין בלאנד פלאקסן קעפעלע האט ארויסגעקוקט פון דער גרינ־קייט. זי האט אים געפרעגט וווהין ער גייט ? האט ער איר געענטפערט :

כ׳גיי צום טאטן.

פון דאן לויפט ער ארום אין צימער פון עק צו עק, ווי ער וואלט געוואנדערט אין ווייטקייטן אריין און עטוואס ארומגעזוכט.

מיר לעבן אלס וואלד־באנדיטן אדער וואלד־חיות

מיר האבן געפילט אז מיר מוזן אנטלויפן צו די פארטיזאנער. מולע איז שוין געווען מיט זיי פונלאנג מיר האבן ערשט געזוכט א וועג צו זיי.

איינמאל איז ארויס רובקע ארקין און דער לאדזשער אינזשיניער, וואס האט זיך אויפגעהאלטן מיט אונדז און האט זיך באגעגנט מיט פוילישע פארטיזאנער. די פאליאקן האבן זיי צוגעזאגט מיטצונעמען צו די פארטיזאנער. זיי זענען געקומען מיטנעמען זייערע פרויען מיט קינדער און זיי זענען אוועק צו די פאליאקן. ס׳זענען מיטגעגאנגען מולעס פרוי מיט׳ן קינד, דעם אינזשיניערס פרוי מיט זיינער א קוזינקע. מיר זענען געבליבןווארטן אויף א ידיעה פון זיי, כדי שפעטער אויך ארויס צו זיי. אין א פאר שטונדן ארום איז רובקע צוריק געקומען א צעשראקענער צום טויט און דערציילט, אז די פוילישע פארטיזאנער האבן זיי געלאזט צוגיין נאענט און דאן אנגעהויבן זיי צו שלאגן טויט־שלעק. דעם אינזשיניער האבן זיי דערשלאגן צום טויט, ער אליין איז אוועק אונטער די קלעפ, אבער די פרויען זענען געבליבן און ווער ווייסט וואס מיט זיי איז איצט. מיר האבן שוין דאן געהאט געווער זענען מיר געלאפן. מיר האבן אנגעגריפן די פאליאקן און באוויזן אפצוראטעווען מולעס פרוי מיט קינד און דעם אינזשיניערס פרוי, די קוזינקע זיינע איז שוין געווען טויט.

די פאליאקן האבן אונדז נישט געקאנט מוחל זיין אונדזער חוצפה. פון דאן אן האבן זיי ארומגענישטערט נאך אונדז מיט פארגרעסערטע כוחות און מיר האבן געמוזט פארלאזן דעם וואלד. מיר זענען אריבער אין פעטראקנער וואלד.

מיר זענען אמאל געליגן אין וואלד און געדרימלט אויס מידקייט, איך האב זיך אויפגעכאפט אויסלויזן מיינע פארלייזיקטע קליידער. ס׳איז געווען שטיל ארום און ארום כ׳האב נישט געהירט גארנישט, פלוצעם הויב איך אויף דעם קאפ און דערזע דייטשן דערנעענטרן זיך צו אונדז. כ׳האב א שפרונג געטון צום אנטלויפן און אויסגעשריגן :

— אנטלויפט דייטשן קומען.

מיר זענען זיך צעלאפן אלע. מיט מיר איז געלאפן הינדיטשקע דעם שטומאק׳ס. מיר האבן געזען דייטשן רינגלען ארום די הייזער און מיר זענען פארשלאסן און פאררינגלט נישט צום אנטלויפן, כ׳האב זיך א ריס געטון און דורכגעריסן זיך דורך די דייטשישע רייען. זיי האבן זיך דערשראקן און איך בין אוועק, אבער איינער האט זיך אפגעשאקלט אנגעהויבן נאכצולויפן נאך מיר און נאכגעווארפן א האנט גראנאט, כ׳בין אוועקגעפאלן און ניצל געווארן, ווען כ׳האב זיך אויפגעשטעלט איז

ער געווען נישט ווייט פון מיר, אבער ווען כ׳האב אויפגעהויבן מיין ביקס צו אים איז ער אנטלאפן, און זיינע חברים האבן זיך אויך אוועקגעווארפן אויפן באדן. אזוי איז הינדיטשקין געלינגען צו אנטלויפן און זיך פארשטעקן אין איינעם פון די הייף, אבער א פאליאק האט זי באמערקט און האט זי געשאסן אין הויף. פון מיין באהעלטניש האב איך נאך געהערט ווי זי בעט זיך ביי אים ער זאל זי לאזן לעבן, אבער ער האט נישט גלייגט קיין אכט אויף איר געבעט. מיין ווייב און אן איוויער ייד מיט׳ן צונאמען פולזשיד, זיין פרוי און טאכטער האבן זיך פארשטעקט אין א גערשטן פעלד און זענען געבליבן לעבן. מיין שוואגער האט זיך נישט אויפגעכאפט פון שלאף האבן זיי אים אין שלאף דערשאסן. מיט אים זענען אומגעקומען אוסקא און יוסף פופקע.

איך בין געלעגן אין דער הויכער תבואה ביז שפעט אין אוונט, כ׳האב געלעקט די פייכטע שטיינער, כדי אפצוקילן דעם פחד, וואס האט געזאטן אין מיר און פארטריקנט דאס מויל און דעם גארגל. ווען כ׳האב דערזען די לבנה אין איר פולקייט האב איך פארשטאנען, אז ס׳איז שוין מיטנאכט און כ׳בין ארויס צום נאענטן דארף זוכן א באהעלטניש פאר זיך און אפזוכן דערנאך מיין פרוי. כ׳האב מיט אמאל דערפילט א שרעקליכע איינזאמקייט, א מין געפיל פון איבעריקייט וואס דער טויט איז שוין בעסער פון דעם.

כ׳בין געקומען צו יוסף טשאיקאווסקין און געטראפן מיין ווייב. מיר האבן זיך ביידע צעוויינט. מיר האבן שוין נישט געקלערט זיך צו טרעפן לעבעדיק. מיר האבן געיאמערט געכליפעט ווי פיצלעך קינדער, אבער די גויים האט עס נישט גערירט. זיי האבן געפאדערט מיר זאלן זיי באפרייען. זיי האבן מורא געהאט.

מיר האבן צוגעווארט ביז נאכט און אוועק אין וואלד אריין.

מיר ווילן זיך איבערגעבן צו די דייטשן

די וועלדער זענען פול געווען מיט פוילישע אונטערערד גרופן, מיט ווייס־פוילישע פארטיזאנער און אנדערע גויישע גרופן. מיר האבן מורא געהאט פאר זיי אלע. מיר זענען געלאפן פון וואלד צו וואלד, ווי געיאגטע חיות, דערווייל איז דער הארבסט אנגעקומען, דאס פייכטקייט און די קעלט האט אונדז אפגעשוואכט אינגאנצן. יעדער טאג ווידער האט מיט זיך געבראכט נייע צרות און נייע שרעק.

מיר האבן אבער געוואלט לעבן צוליב דעם קינדעלע. מיר האבן תמיד געוואלט זיין נאענט צו אים. אמאל ווען מיר זענען אזוי געקומען צו אולאנאווסקין האט ער אונדז געבעטן מיר זאלן צונעמען דאס קינד. ער האט דערציילט, אז די ווייסע פאליאקן קומען צו אים דורך די נעכט און פאדערן ער זאל זיי איבערגעבן די „יידן" וואס ער באהאלט אויס. ער האט דערציילט, אז איינמאל האבן זיי אים אראפגעלאזט אין א טיפן גרוב פון א לעדיקער קרעניצע און האבן געשאסן איבער זיין קאפ, כדי אים אנצושרעקן, אבער טראץ דעם האט ער זיך געשוווירן פאר זיי, אז ביי

אים זענען קיין יידן נישטא און זיי האבן אים געלאזט אביסל צו רו, אבער ער האט מורא און ער בעט מיר זאלן נעמן דאס קינד.

אינצווישן האט אונדזער גרופע זיך צעשפליטערט. יעדער האט געזוכט פאר זיך א גוטן גוי. דוד גרשונאוויטש און זיין זון יוסף און שרה רבקה ארקאוו האבן די פאליאקן געכאפט און דערשאסן. אזוי האט מען מיר דערציילט.

אולאנאווסקי האט געהאלטן אין איין פאדערן מיר זאלן צונעמען פון אים דאס קינד. דערווייל האט דער פראסט זיך געלאזט אפפילן אין די נעכט, און אנגע־גריפן ספעציעל די דאך־לאזע, מיר פלעגן אויפשטיין אין וואלד באדעקטע מיט שניי. קיין עסן האבן מיר נישט געהאט. מיר זענען געווען הילפלאז און אונגליקליך. נעמען דאס קינד צו זיך וואלט געהייסן נעמען אים צו א זיכערן טויט, צו א לאנגזאמען טויט, וואס זיין פיין איז שווערער ווי דער טויט אליין. מיר האבן באשלאסן זיך איבערצוגעבן צו די דייטשן. צום שנעלן און זיכערן טויט.

מיר האבן געענטפערט אולאנאווסקין :

— טו מיט דעם קינד וואס דו ווילסט, מיר האבן אים נישט וווהין צו נעמען. מיר זענען אויסגעשטעלט אין וואלד אויף הונגער און פראסט. אויסער דעם גייען מיר זיך איבערגעבן די דייטשן אין די הענט אריין.

מיר זענען געווען זיכער, אז דער דאזיגער אמת וועט ווירקן אויף אים, ער איז געווען א גוט הארציקער גוי מיר האבן אויך געקלערט אפשר דער אויסזיכט פון אויסהאדעווען זיך א קינד וואס ער וועט אים נישט דארפן אפגעבן צוריק צו זיינע עלטערן, וועט אים אביסל ווייכער מאכן.

אויף צומארגנס זענען מיר אוועק צו די דייטשן. מיר האבן שוין מער נישט געקאנט אזויפיל ליידן.

מיר זענען ארויס פון וואלד, געגאנגען גלייך גרייט מ׳זאל אונדז כאפן און אט זענען מיר שוין נעבן דער נאצישער פאליציי סטאציע, אבער ווי נאר מיין פרוי האט דערזען די פאליציי האט זי אנגעהויבן וויינען :

— פארוואס דארפן מיר זיך איבערגעבן אליין, לאמיר ענדערן די ריכטונג, פרובירן אונדזער מזל נאך איין מאל, אפשר וועט אונדז געלינגען אנצוקומען צו די פארטיזאנער.

ס׳איז געווען נישט פשוט, מ׳האט באדארפט דורכגיין א באן ליניע, וואס האט געפירט צו געדיכט באזעצטע פעלצער מיט דייטשן.

מיר זענען צוריק אוועק אין וואלד אריין. געגאנגען נאר אין די נעכט. איך האב דעם וועג נישט געוויסט בין איך געקראכן אויף אלע פיר. געטאפט און געזוכט די סטעזשקעס און מיין ווייב האלט זיך אין מיין פאלע. מיט אונדז זענען אויך געגאנגען נחמה כץ און מאשינקי איר טאכטער. אויך זיי האבן זיך אנגעהאלטן אין דער פאלע פון דער בלאנדזנדיקער מענטשן־קייט. מיר זענען געשלאפן אין אנטון, אין לויף פון דער צייט האבן זיך אויף אונדז אנגעזעצט לייז און געפרעסן אונדזער פלייש און בלוט. די קליידער האבן זיך פארנעצט און אויסגעטרוקנט אויף

אונדזער קערפער, די שיך האבן מיר געטראגן אויף דעם האלדז, א שאד געווען צו גיין מיט זיי ווייל מיר האבן געוויסט, אז ס'שטייען אונדז נאך פאר פיל אנטלויפונגען.

די לעצטע טעג פון אונדזער פארווארפן קינדעלע

און דער ווינטער איז אויך געקומען.

די קעלט איז געווען נישט צום דערליידן. די פיס האבן אפגעפרירט און דער קערפער איז שוואך געווארן. דער הונגער האט אונדז גענצלעך אפגעשוואכט און די פארצווייפלונג איז געוואקסן און דערדריקט. אין אזעלכע טעג פלעגן מיר זיך דערמאנען אין אונדזער קליין יתומל. און אפשר... אין דעם וואס איז „געווען" אמאל אונדזער קינד און האט זיך פארלאזט אויף אונדז, אז מיר וועלן אים באשיצן און מיר האבן אים מפקיר געווען. פון איין זייט איז לייכטער געווען צו קלערן אז ס'איז בעסער וואס ער איז נישט מיט אונדז דא אָן א דאך און א צודעק. אבער צוריק גענומען האט דאס הארץ אונדז געצויגן צו אים. מיר האבן אזוי געוואלט אים זען, ארומנעמען, אים צודריקן צום הארצן אנרירן אים. מיר האבן געזוכט א וועג צו אים אין דארף אריין.

צופעליק האבן מיר זיך דערוויסט, אז אולאנאווסקי האט געמאלדן דעם דארף־עלטסטן, אז ער האט געפונען א קינד אין פעלד און ער ווייסט נישט וואס צו טון דאמיט און דער האט אים געראטן גיין צום דאקטאר ארויסנעמען א צייגניש, אז דאס קינד איז געזונט און נישט געיידישט, וועט זיך שוין געפונען עמיצער וואס וועט אים נעמען צו זיך. אולאנאווסקי — אזוי האט מען דערציילט — האט נעבעך געמוזט זיך מטריח זיין קיין טריקל ווו ס'האט געווינט א דאקטאר און דער דאקטאר האט ארויסגעגעבן א צייגניש, אז דאס קינד איז דורכגעגאנגען א נויטווענדיקע אפעראציע און נישט קיין יידישע „מילה", אזוי אז דאס קינד איז א פאלקאמער קריסט.

ווען ער איז אהיים געקומען האט ער געקלערט נישטא מער וואס מורא צו האבן, מיט אזא צייגניש וועט ער האלטן דאס קינד ביי זיך. אבער וואס, די גויים האבן געוואלט דאס קינד יעדער איינער צו זיך, און געפאדערט ער זאל זיי דאס אפגעבן. דער דארף עלטסטער האט אפילו געדראט, אז ער וועט אנטדעקן דעם גאנצן קאמפלאט מיט'ן דאקטאר. אולאנאווסקי האט נישט געהאט קיין ברירה, ער איז געקומען צו אונדז מיר זאלן קומען אפנעמען דאס קינד. ער האט מורא געהאט, אז זיי וועלן דאס קינד ענדלעך ליקווידירן.

זייענדיק ביי אים האבן מיר באשלאסן נישט נעמען דאס קינד. ער איז געווען שרעקלעך אפגעשוואכט, הויט קראנק און בלוט ארעם. מיר האבן געוויסט, אז ער וועט נישט אויסהאלטן אין דער קעלט פון וואלד אפילו א טאג, ער וועט אויך שטארבן פון הונגער. בעסער זאל ער בלייבן ביי אים איידער אים נעמען אויף א זיכערן טויט.

מיר זענען **אוועק.**

אולאנאוווסקי האט געשפאנט פערד און וואגן, געפארן אוועקפירן דאס קינד צום דארף־עלטסטן. דאס קינד האט אפגעפילט עפעס א שרעקליכע זאך און ער האט אנגעהויבן שרעקלעך צו וויינען און שרייען פאפאפא מאמאמא. דאס קעפעלע האט ער אויסגעדרייט צו אונדז און זיך געבעטן. געזוכט אונדז מיט די פארטערנטע אויגעלעך זיינע. מיר אבער האבן זיך פארבאלטן און אוועק.

ווען זיי זענען אוועק זענען מיר צוריק אריין אין אונדזער גרוב און געוואַרט צו הערן, וואס האט פאסירט מיט׳ן קינד.

מיר האבן אפגעוואַרט שעהן, אולאנאוווסקי איז נישט געקומען. ערשט פארנאכט האבן מיר פלוצעם דערזען די קלאטשע איז צוריקגעקומען מיט׳ן שפאן אויף זיך אן דעם וואגן, אן קיינעם, מיר האבן זיך שרעקלעך איבערגעשראקן, אבער ווען מיר האבן געזען אז זי לויפט שנעל אריין צום לאשעקל אין שטאל און זייגט אים אן האבן מיר פארשטאנען, אז זי האט זיך פשוט ארויסגעריסן צו איר קינד און מער גארניט.

טיף אין אונדזער הארצן האט זיך עפעס אפגעריסן :

שרעקלעך האבן מיר געטראכט, זי די שטומע חיה האט זיך ארויסגעריסן פון אלעם, כדי אנצוזייגן איר קינד, און מיר ? וואס זענען מיר ? ערגער ווי חיות ? ווי האבן מיר געקאנט אזוי מפקיר זיין אונדזער קינדעלע ? אונדזער בלוט און פלייש !

ווען אולאנאוווסקי איז געקומען האט ער דערציילט, אז מ׳האט אוועקגעשטעלט דאס קינד אויף א באנק, דער סטאראסטע איז צוגעגאנגען אויפגעהויבן דאס העמדעלע און אויפגעוויזן, אז דער „געפערלעכער פיינט״ איז א ייד. אלע האבן באשלאסן מ׳זאל דאס קינד אוועקפירן צו די דייטשן.

אולאנאוווסקי איז אוועק אין שטאט אריין איבערגעבן דאס קינד אין טורמע אריין. מיט אים איז געפארן זיין 13 יעריק טעכטעריל וואס האט שרעקלעך ליב געהאט איר שטיפברודערל. ווען דער עס־עסניק האט זיי דערזען האט ער א זאג געטון צו אולאנאוווסקין :

— נעם דאס קינד צו זיך און דו וועסט זיין פאראנטווארטלעך פאר אים.

ער האט נישט געוואלט און דער דייטש האט געקלינגען צום דארפס־גלח וואס האט אנגעפירט א יתומים־הויז און האט אים אוועקגעגעבן דאס קינד.

איצט זענען מיר אוועק בארוהיקט. מיר זענען אוועק זוכן א וועג צו די פארטיזאנער.

✶

צוריקקומענדיק פון וואלד נאכ׳ן נצחון זענען מיר אוועק צום גלח ער זאל אונדז אפגעבן אונדזער ייִנגעלע.

ווען מיר זענען אנגעקומען אין יתומים־הויז האבן מיר אים דערזען אין פענצטער. כ׳האב אים דערקענט, ער האט צוויי חן־פינטעלעך אין פנים און ער פארזשמורעט איין אייגעלע ווען ער פארקוקט זיך.

דאס קינד האט אונדז דערקענט נאך אזא לאנגע צייט. ער האט זיך צוגעטוליעט און געפּליסטערט אין אויפהער:

— פּאפּאפּא! מאמאמא!

אלע ארום האבן געוויינט אויף אונדז קוקנדיק.

כ׳האב מיר געטראכט:

זער סענטימענטאל זענען זיי די גויים. שטארק עמפּינדלעך. אבער ווו איז דאס אלץ פארשווינדן ווען ארום אונדז האט געבושעוועט דער גרויליקער יידן מארד? דעמאלט זענען זיי מיטגעריסן געווארן אין בלוט-קאראהאד און געוועזן די הויפּט-מחותנים אין דעם שדים געטאנץ.

מ׳טאר זיך נישט פארלאזן אויף גויישע סענטימענטן.

קיילע גראדזענטשיק־שמיר

לעצטע וואראנאוער טעג

(שטיקלעך זכרונות)

שבת 8.5.1942

מיר טרייסלען זיך אויף פון שלאף. מיר עפנער לאנגזאם שטיל די לאדנס, די לופט זעט איצט אויס ווי קאמפאקט, נישט צום אטעמען, ס׳דריקט און ס׳שטקיט אין הארץ, עמיצער באמערקט :

— היינט וועט עפעס געשען.

מ׳קוקט ארויס דורך די שפארונעס פון די פענצטער און מ׳גיט א זאג אזוי זיך ווי אן כונות :

— מיר זענען פארשפארט !

ארום אין ארום שטייען אונדזערע פוילישע שכנים באוואפנט מיט פארשידענע כלי־משחית, לאפעטעס, רידלען, גראבליעס, ווילעס און דראנגען. ס׳מאכט א דערדרי־קנדיקן רושם, ס׳דאכט זיך פאר א ווײַלע, אז ווען זיי וואלטן געקומען מיט ביקסן אדער אנדערע שוס־מיטלען וואלט עס געווען מער בכבודיקער, ס׳דערדריקט דיך טאפלט, אז דו זעסט מ׳גייט צו דיר מיט שטעקנס און דראנגען און מ׳גרייט דיר צו א מיתה־משונה טויט ווי פאר הינט וועגן, ווי אין דזשונגל.

דו קוקסט זיך צו און ווער קומט עס דיך הרגענען נישט פרעמדע זענען זיי, דאס זענען די פוילישע שכנים, דײַנע נאענסטע שכנים און באקאנטע, אט איז אזילטשוק, און אט בידיק, בורשע און אנדערע, זיי האבן ערשט נישט לאנג מיט דיר צוזאמען געלערנט אין שולע, האסט מיט זיי צוזאמען פארבינדן א פריינטשאפט, און אט, איצט האבן זיי זיך גענומען צו דיר, ס׳טוט וויי, ספרעסט אין הארצן ס׳ווערט דיר שווער צום דערשטיקט ווערן און ס׳עגבערט אין קאפ : איז וואס ? איז דאס אונדזער סוף ?

ס׳רייסן זיך ארויס קרעכצן, יידן האכצן אונבאהאלפענערייט, מיר ווייסן ס׳קומט אויף אונדז דער טויט און מיר קאנען זיך נישט ראטעווען. מיר זענען פארשפארט און פארשלאסן, ארומגערינגלט מיט פוילישע בלוט־גיריקע חיות און דייטשישע זשאנדארמען ווי אין קייט פון שטאל און אייזן.

אין מיין עלטערינס שטוב זענען צוזאמענגעשטופט א דרייסיק לאקאטארן, זיי זענען איצט אלע צוזאמען און יעדער פאר זיך, באזונדער. יעדער דרוקט אויס זיין מורא אויף אן אנדער אופן, איינער שווייגט א דונערנדיק שוויגן, אן אנדערער

ברעכט די הענט, קנאקט די פינגער, בייסט די נעגל, א דריטער האלט אין איין קנייטשן די פאלעס פון בלוזע, פון רעקל און די אויגן, אלע אויגן זענען א טיפער קוואל פון שרעק. דאס פרעסעגישט אין הארצן און די געדריקטע געפילן זענען צו שווער מ׳קאן נישט אויסהאלטן, יעדער בעט ביי גאט ס׳זאל שוין קומען דער סוף, ס׳זאל זיך שוין ענדיקן די צרות. ווער קאן אויסשטיין אזא גרויל. ס׳איז שוין בעסער דער טויט.

און די שעה׳ן ציען זיך, אלע געפונען זיך אין א צושטאנד פון ערוואַרטונג, אויך די רוצחים פון דרויסן און קיינער ווייסט נישט פארוואס פארזוימט מען זיך? וואס ווארט מען?

אמענדע, נאך לאנגע גרויזאמע שעהן האט מען אראפגענומען די באלאגערונג און די רוצחים זענען זיך צעגאנגען.

נאך נישט.

נישט היינט.

דער גרויל־טאג וועט זיך נאך ווייזן אויס אומקערן און מיט טאפלטער גרויז־אמקייט, דערווייל האט מען דאס אפגעלייגט און קיינער ווייסט נישט פארוואס און נאכוואס,

אויף צומארגנס קומען די גוטע שכנים נאכאמאל, איצט שוין אן ווילעס אין די הענט און קלערן אויף, אז דאס איז געווען א צופאל מ׳האט נאר געוואלט עפעס זוכן, אזא מין פרווו, אן אקספערימענט.

זונטיק 9.5.42.

ס׳איז נמאס, ס׳ווילט זיך אנטלויפן. דער געדאנק אליין אז אזא „עקספערימענט" קאן זיך איבערחזרן קאן פארגליווערן דאס בלוט אין די אדערן. די יונגע זוכן וועגן ווי צו אנטלויפן. יעדער זאגט ארויס זיין מיינונג איבער דער לאגע, איבער דער מעגליכער צוקונפט און ווי אזוי מ׳דארף אנטלויפן. מיין מאיר לעגט פאר מיר זאלן אנטלויפן. איך ווייס, אז ער איז גערעכט, אבער ווען כ׳גיי אריין אין צימער און כ׳זע אונדזער קליין טעכטערל פון פיר מאנאטן, ליגט זיך רוהיק און בעטעלע און פארלאזט זיך אויף אונדז, אז מיר וועלן זארגן פאר איר, אז מיר וועלן זי נישט מפקיר זיין לאזט מיך נישט דאס הארץ איך זאל אנטלויפן אן איר, מיט איר אנטלויפן — אונמעגליך.

זענען מיר געבליבןווארטן גלייך מיט אלע.

טעמא דלוגין קומט פון צווייטן עק שטאט און בארוהיקט די עלטערן, זי ווייסט, זאגט זי, פון א זיכערער קוועלע אז ס׳איז געווען נישט מער ווי א עקספערי־מענט, זיי האבן נאר געפרוווט זוכן און אזוי ווייטער. די נאאיווע נעבעך בארוהיקן זיך.

מאנטיק 10.4.1942.

מיר זענען ארומגערינגלט מיט א פארשטארקטער באוואפנטער איינהייט. דאס מאל זעען מיר זיי שוין, ווי זיי גייען אריין אין די שטיבער און שלעפן ארויס יידן אין מארק אריין. אונדזער ריי וועט אויך נאך קומען.

מיר זענען געווען צווישן די לעצטע, מ׳האט אונדז געהייסן ארויס אויפן מארק־פלאץ. מיר פילן אז איצט איז דער סוף, פון דארט וועלן מיר שוין אהיים נישט אומקערן זיך מער, מיר ווילן שוין גיין, אבער יוסקע דער פריזיער קומט צו גייז און זאגט:

— איר גייט נישט אוועק פון דאנעט ביז איר וועט מיך ניט צודעקן אין מיין בונקער, און אויף דעם דעקל זאלט איר מיר אוועקשטעלן א באליע וואסער.

צוליב וואס דארף עס דאס די וואסער ווייסן מיר נישט, אבער מיר האבן זיין ביטע דערפילט, ער איז אריין אין בונקער צוזאמען מיט זיין ווייב און פיר קינדערלך, און ער איז באמת געבליבן לעבן, שפעטער האט מען אים אויך געהארגעט, אבער דערווייל האט עס אים אפגעגליקט.

אויפן מארק־פלאץ זענען מיר די לעצטע, מיר קוקן זיך צו וואס ס׳קומט דא פאר.

א טיש איז געשטאנען אינמיטן פלאץ, נעבן אים די צוויי הערשער, יידן זענען צוגעגאנגען און מ׳האט זיי געווענדעט רעכטס צום טויט, לינקס צום לעבן ביזן נאענטען טויט. ארטשיק ווינער גייט צו מיט זיין משפחה און שוויגער דלוגין, דער אובערמייסטער פרעגט ארטשיק ווער געערט דאם צו זיין פאמיליע און ווען דער נאצי זעט אזא גרויסע משפחה צעפינקלען זיך זיינע אויגן, ער ווארפט ארויס א באפעל:

—לויף גלייך!

אבער ארטשיק בעט זיך, לאז ער כאטש וועניגסטנס איבערלאזן צום לעבן אים מיט דער פרוי, ס׳העלפט נישט.

חייקע מאנספעלד האט געהאט א מאן א דייטש, וואס האט זיך גע‏יידיטש נאך אין די צוואנציקער יארן, ווען די רוסן זענען אריין איז ער פארשווידן און קיין שפורן נישט געלאזט. חייקע האט געמיינט נאאיווערייד, אז אירע דייטשישע פאפירן וועלן איר העלפן. זי גייט צו צום טיש מיט דעם פאק פאפירן אין האנט ווי זיי וואלטן געווען איר לעצטע זיכערע האפנונג. זי פירט מיט זיך אויך איר שוועסטער מיטן מאן און זייערע קינדערלעך זיי זאלן אויך געניסן פון אירע דייטשישע רעכט. זי האט אויך מיטגענומען מיט זיך קייזי גורוויץ, רייזקע קוניכאווסקי מיט טאכטער, דער דייטש האט איר געהייסן זיך אוועקשטעלן אין א זייט, ער וויל קאנטראלירן אירע פאפירן, זי איז געשטאנען פול מיט זיכערקייט, אז זי וועט זיך ראטעווען און וועט נאך ראטעווען די אלע וואס זי האט מיט זיך מיטגענומען, אדאנק דעם דייטשישען ייחוס אירן.

ער האט זיך אויסגעקערט צו איר און א פרעג געטון:
— ווער זענען די מעטשן?
זי האט אים דערלאנגט די פאפירן און צוגעגעבן:
— מיין מאן איז א דייטש און די רוסן...
ער איז געווארן אן אויפגעקאכטער:
— און דו האסט דאס געוואגט צו לעבן מיט א דייטש!
גלייך ווי זי וואלט דא באגאנגען א שווערן פארברעכן, ער האט זי גלייך געשיקט צו די פאראורטיילטע צום טויט.

מיר זענען געבליבן אליין, אן ערך אן האלבע שעה זענען מיר געבליבן איינער אליין, אַן אונדזערע הארציקע וואראנאווער, נעבן מיר איז געזיצן ביירל לעווין, א יודנראטלער, ער האט ארונטערגעריסן דעם ארעם־באנד פון יודנראט און מיר געבעטן כ׳זאל אים באגראבן אין דרערד. אין דער זעלבער מינוט איז צוגעקומען דער געביטסקאמיסאר ארויסצונעמען אים צום טויט, אבער זיין חבר, דער אובערמייסטער פון ווארנאווע האט זיך מיט אים געשפארט און געשריגן:
— כ׳בלייב מיט אלע „דומע יודן" כ׳וועל נישט האבן צו וועמען צו רעדן, מ׳מוז מיר איבערלאזן דעם יידן מיט אלע איבעריקע יודנראטלער.
זיי זענען געבליבן לעבן, פארלויפיק.

מיר זענען נאך געבליבן 2 וואכן אין ווארנאווע 13 אונגליקליכע משפחות, צעפליישטע נשמות. צעבראכענע העצער. האלבוועשקעס. אויסגייגענדיקע האל־בוועשקעס, דאך האבן מיר געוואלט לעבן.

ווען מען האט אלעמען ארויסגעשיקט קיין לידע, איז מאיר מיינער געגאנגען זיך געזעגנען מיט זיינע עלטערן, אין עק שטאט, איך בין געבליבן מיט מיין קליין טעכטערל אין שטוב, כ׳האב געזען א בילד וואס כ׳קאן דאס נישט פארגעסן, די פאליאקן, אפילו די יוגנטליכע זייערע האבן זיך א לאז געטון אין די יידישע הייזער, די פאריתומטדיקע שטיבעלאך און האבן רראבירט און ארויסגענומען אלץ, און וואס איז שוין משטיינסגעזאגט דארט געבליבן צום נעמען? אבער יעדער זאך האט זיי געלאקט און געצויגן — אממערסטן דאס גענֵיסן פון הפקר.
איך בין געזיצן אין ביניאקאנסקיס שטוב איינינקע אליין מיט מיין קליין עופעלע אויף די הענט און כ׳זע דאס אלץ, אלץ גייט פארביי מיינע אויגן און כ׳קלער:
— רבונו של עולם אט האסטו דיר די גוטע שכנות, די פוילישע שטאלצע קולטור, אט דאס איז זייער אריסטאקראטיע, דאס אלץ צוזאמען איז פארשווינדן און נישט געווארן ווי נאר ס׳האט זיך געמאכט א מעגליכקייט גענֵיסן פון אן הפקר זאך אפילו פון צעבראכענע שארבנס און אלטע שמאטעס.
אין דעם זענען אריין אין שטוב יונגאטשעס, צעהיצטע, צעיאכמערטע, איינער פון זיי, מיינער א שול־חבר האט א ווארף געטון:
— פריילן גראדזענטשיק, וואס טוסטו דא?

כ׳האב אים נישט געענטפערט כ׳האב זיך א ריס געטון, ארויסגעלאפן און גאס ארויס און זיך אוועקגעזעצט מיט מיין טעכטערל מיין האפנונג אין מיטן גאס, כ׳האב געוויסט אז אין די הייזער לויערט דער טויט.

די דייטשן האבן אפגעפילט, אז מיינע פאריקע שכנים און פריינט וועלן מיר מאכן א לינטש, האבן זיי מיך אריינגענומען צו זיך אין הויז, אין הויז פון עטל אולקאניצקי, ווו זיי האבן געוווינט, זיי האבן מיך דארט געהאלטן ביז מאיר איז צוריקגעקומען.

זיי האבן געמוזט האבן מאירן האבן זיי מיך אויך אפגעראטעוועט פון די פוילישע הענט.

י. קוניכאווסקי

אין מיין אייגענער פארטיזאנקע

מ׳קושט די רוסישע טאנקען

די לעצטע יארן פאר דער נאצישער קריג האט דאס וואראנאווער יידנטום געליטן פון פוילישן רעזשים, נישט נאר רעליגיעזע דריפות נאר פשוטע כוליגאנישע שיקאנעס און עקאנאמישע פארדרענגונגען. מיט דעם רוף פון „סוואי דא סוועגע" האט מען אויפגעשטעלע פוילישע געוועלבן און נישט דערלאזט די פאליאקן קויפן ביי יידן. די יוגנט ווידער איז געבליבן צוקונפטס לאז און געזוכט אויסזיכטן, ווער — אין ציוניזם און עליה און ווער אין קאמוניזם.

אין 1939 ווען די רוסן זענען אריין אין וואראנווע, האבן יידן דאס אנגענומען אלס צייטווייליקע פארלייכטערונג און די יונגט האט געקושט די פארשטויבטע טאנקען און געטאנצט פאר פרייד.

איך בין באלד באשטימט געווארן אלס פירער פון דער צייטווייליקער ארדנונג. כ׳האב באשטימט א קאמענדאנט און ארגאניזירט א געמישטע פאליציי פון יידן, ליטווינער און ווייסרוסן. ס׳האט דאס לעבן אנגענומען נייע איינגעארדנטע פארמען.

שפעטער בין איך אוסגעווילט געווארן אלס דעפוטאט אין דער פאלקס־פארזאמלונג אין ביאליסטאק, וואס האט געזאלט באשטימען דעם גורל פון דעם פארנומענעם מערב ווייסרוסלאנד. פארשטייט זיך, אז נאך עטליכע טעג פארהאנדלונגען האט מען איינשטימיק באשלאסן צו פאראייניקן דעם מערב מיט׳ן מזרח ווייסרוסלאנד וואס געערט צו סאוויעט רוסלאנד.

צומארגנס, באלד נאך דער אפשטימונג איז שוין געווען דארט די פארטיי־פירער פון סאוויעטישן ווייסרוסלאנד און גענומען איינשטעלן די מאכט.

די גרעסטע טייל פון דער וואראנאווער יוגנט האבן געקריגן מלוכה־פאסטנס, אסתרקע אלקאניצקי און יעקב טראצקי האבן געארבעט אין פאסט צבי סאקאליק,

בערקע פסח׳ס, אלקאניצקי און קאנאפקין האבן געארבעט אין קאאפעראטיוון געוועלב, קאנאפקין אין שפאר־קאסע צבי קראשונסקי אין פאליציי, יצחק אולקאניצקי אין רעסטאראן און אנדערע אויף אנדערע פאסטנס. איך בין געווארן דירעקטאר פון דער סאציאלער פארזיכערונג (רא־סא־ביעז) אין קרייז ארום. כ׳האב באדארפט אויפנעמען אלע אלטע פוילישע פענסיאנערן און באשטימען נייע ארבעטס־און־קריגס פענסיאנערן. כ׳האב זיך געוואלט ארויסדרייען פון דעם אמט, אבער ווען כ׳האב געזאגט, אז כ׳בין צו שוואך פאר אזא פאראנטווארטליכן פאסטן האט מען מיר געענטפערט „ניע זנאיעש נאוטשים, ניע כאטשעש זאסטאווים״ (קאנסטו נישט וועלן מיר דיך לערנען, ווילסטו נישט וועלן מיר דיך צווינגען), אזוי האב איך זיך גענומען צו אן ארבעט וואס כ׳האב אין איר קיין אנונג נישט געהאט.

נאך דעם וואס כ׳האב גענומען א אינספעקטאר אין א בוכאלטער און אנגעגעבן א מודעה אין צייטונג ווער ס׳קאן קריגן פענסיע בין איך איבערגעגאנגען א קורס פון עטליכע טעג און באשטימט די לעבנס פון וועטעראנען און אלטע מענטשן. מיט דער צייט האט מען מיך קריטיקירט אויף יעדער פארזאמלונג און כ׳האב געזען, אז אין דעם סאוויעטישן רעזשים דארף מען נישט ארבעטן ריכטיק, כדי אויסצומיידן קריטיק, מ׳דארף נאר אנגעבן גוטע באריכטן ביזטו באשיצט פון דער פאלקס קריטיק. לויטן באריכט לויבט מען דיך. האב איך זיך אויסגעלערנט דאס פאך און מיינע באריכטן זענען געווען אזעלכע, אז כ׳האב געקריגן פרעמיעס און לויב געזאנגען אין די צייטונגען.

ערשט שטאלין פון די סאוויעטן אין באלד א שפיאן.

אין 1941 מיטן אוסברוך פון דער רויסיש־דייטשישער מלחמה האט מען מיך באשטימט פון וואינ־קאמאט, אלס מיטהעלפער ביים מאביליזירן מענער אין דער רויטער ארמיי. מיר האבן געארבעט אין פאלאץ. נאך א פאר שעה ארבעט האט מען אונדז אנגעזאגט, אז די דייטשן זענען שוין אין שטעטל. מיר זענען ארויס דורך טיר־און־פענצטער און אוועק אין נאענטסטן וועלדל. פון דארט זענען מיר אוועק קיין מזרח צופוס, אויפן וועג צו דזוויענישאק האבן מיר זיך אנגעטראפן אויף א סאוויע־טיש־מיליטערישער איינהייט און נאך לאנגע דינגעגנישן, זענען מיר צוגעטיילט געווארן צו א מיטליטערישער אפטיילונג, ווו מ׳האט אונדז באוואפנט מיט גראנאטן און באפוילן זיך איינגראבן אין וועג ביים וואלד, אז ווען דייטשישע טאנקען וועלן דורכגיין זאלן מיר זיי באווארפן מיט גראנאטן.

ס׳האט זיך געהערט דער רעש פון די טאנקען, די ערד האט געציטערט פון זייער שווערן שריט, דער קאמאנדיר האט באפוילין:

— גרייט זיין! ווארטן אויפן באפעל „פייער״! דערווייל גייען שוין די טאנקען. זיי גייען פארביי נעבן מיר, דער ערשטער, דער צווייטער איך ליג אליין און ווייס נישט צו טון, דאן הערט זיך דער באפעל:

— „אוגונ״ (פייער)

כ'וואָרף מיין גראַנאַט און ס'הויבט זיך אָן אַ שיסעריי, אַ מלחמה, אונדז געלינגט זיי אָפּצוהאַלטן, זיי אַנטלויפן און לאָזן איבער עטליכע ברענענדיקע טאַנקען, דער קאָמאַנדיר איז געווען שטאָלץ מיט אונדז, אויף אַ פאַרזאַמלונג וואָס ער רופט באַגריסט ער אונדז און זאָגט:

— אַזוי וועלן מיר זיי פאַריאָגן קיין בערלין, כ'בין שטאָלץ מיט אייך, מיר וועלן זיי לערנען ווי צו קעמפן.

אָבער נישט לאַנג וואָרטנדיק איז אָנגעקומען אַ גרויסער כּוח פון דייטשישע טאַנקען און זיי האָבן אונדז געלערנט „ווי צו קעמפן".

אונדזערע זענען אַנטלאָפן ווי מייז, יעדער אין אַן אַנדער ריכטונג. איך מיט נאָך פון וואָראָנאָווער וואָיענקאָמאַט, דוכט מיר אַז איינע איז געווען צבי קראַשונסקי זענען מיר געלאָפן אויפן וועג קיין ליפּנישקי, דאָרט האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף רוסיש מיליטער, זיי האָבן אונדז אָנגענומען פאַר שפּיאָנען און באַלד אַרעסטירט. די וואָך איז געווען אַ שטרענגע, מיט די ביקסן אָנגעשטעלט צו אונדז, מיר האָבן נישט געטאָרט פאַרבייטן אַ וואָרט איינער מיט'ן צווייטן. צום סוף האָבן זיי אונדז אָפּגעפירט טיף אין וואַלד אַריין, וווּ מיר זענען געזיצן לאַנגע שעה'ן, ביז ס'איז געקומען אַ באַפעל, „צום פּראָקוראָר".

פאַרן געדאַנק זענען אונדז געקומען פאַרשידענע סאָוויעטישע פּראָצעסן און ס'איז אַדורך אַ שוידער אין די גלידער, ווער ווייסט וואָס מ'וועט מיט אונדז דאָ מאַכן? אין דעם קומט איינער און רופט מיך צום פּראָקוראָר, דאָרט האָב איך געהאַט יענעם פאַרהער ער האָט מיך געפרעגט פאַרשידענע פראַגן, אַלץ ווי שפּיאָן איך קלער אים אויף, אַז מיר זענען אַנטלאָפן פון די דייטשן, כ'ווייז, אים מיין רונדן שטעמפּל, און ער גלייבט נישט:

— מי וואַס זנאַיעם (מיר קענען אייך) איר זענט פּעאיק צו אַלעמען. (איר־מיינט יידן).

און צו איינעם גיט ער אַ וואָרף:

— אָטפּראַוויט! (אָפּפירן)

ווער ווייסט וווהין אפשר קיין סיביר, אפשר קיין מאָסקווע און מאַכן אַ פּראָצעס, אָבער ביי מיר איז זיכער, אַז אין קריג'סצייט וועט מען אונדז ערליידיקן אָן אַ פּראָצעס בכלל.

נאָך אַ לאַנגער אויספאָרשונג פון פאַרשידענע אויספאָרשער גיט דער פּראָקוראָר אַ באַפעל:

— אָסוואָבאָדיט (באַפרייען)

און צו אונדז זאָגט ער:

תּיכף זיך צושטעלן צום נאָענטסטן וואָיען־קאָמאַט.

מיינע אידיי הכּרים — רוּיבער מערדער

האָבן מיר באַשלאָסן גיין קיין איוויע און דאָרט זאָלן מיר זיך צושטעלן צום מיליטער־אַמט. זענען אָבער שוין דאָרט געווען די דייטשן.

מיר זענען אוועק קיין לובטש. מיר האבן דארט געטראפן א שרעקליך בילד, דאס שטעטל איז געווען באזעצט מיט גויים פון ארום וואס האבן געבראכן און געראבעוועט וואס ס׳האט זיך נאר געלאזט. מיט פורן זענען זיי געקומען, געפאקט און אוועקגעפירט יידישע פראציע יידיש האב־און־גוטס, פאר מיר איז עס געווען שרעקליך, ווען כ׳האב צווישען די רויבער דערקענט מיינע אידיי חברים, וואס כ׳האב מיט זיי צוזאמען ערשט אָ מיטגעארבעט און געוואלט זיך שאפן א בשותפותדיקן בעסערן מארגן פאר אונדז. אט איז כאוואר לייקאוויטש, א גוי מיט וועלכן איך בין צוזאמען געזיצן אין קאמער, און אט אבראמטשיק דער שטילער פילאזאף און אנדערע. א פינצטערער חלום האב איך געמיינט, ס׳איז אבער נישט געווען קיין חלום, ס׳איז געווען א פינצטערע ערנסטע ווירקליכקייט.

די יידן זענען געווען מאכטלאז, פארשלאסן אין די הייזער, קיין טראפן וואסער איז ניטש געווען ביי וועמען צו בעטן.

מיר זענען ווייטער אוועק, די וועגן זענען געווען געפאקט. טויזנטער יידן גייען, לויפן, ווייסן נישט וואוהין, מיר דינען נישט די פיס, פאר די אויגן שטייט מיר לובטש און כ׳ווייס נישט צו וועמען לויף איך.

אזוי זענען מיר אנגעקומען קיין מינסק, אבער די דייטשן זענען געקומען פאר אונדז, דארף מען גיין צוריק, מ׳דארף דורכגיין דעם קודאנאוואר (דזערזשעינ־סקער) וואקזאל, און ס׳איז אונמעגלעך, ס׳איז געווען פארשפרייט מיט מענטשליכע גלידער, מיט צעפליישטע קערפערס. אויף טעלעפאן דראט זענען געהאנגען מענטש־ליכע געדערים, קערפערס וואס האבן נאך גלעבט זענען געליגן און זיך געבעטן הילף, אייניקע פארחלשטע האבן זיך געבעטן א לעק וואסער, פון אונטער די רוהינעס האבן פארשפארטע קערפערס געשריגן מ׳זאל זיי ראטעווען. אזוי העלפנדיק די וואס האבן נאך געלעבט זענען די דייטשן אנגעקומען און אונדז פארכאפט.

כ׳אנטלויף פון דייטשישן גרויל

זיי האבן אונדז אוועקגעפירט אויף א ווייטן פעלד, ארייגעזעצט אין א גרוב און שטארק באוואכט, מיר האבן איינס דאס אנדערע געפרעגט מיט די אויגן, וואס וועלן זיי מיט אונדז מאכן. די שרעק איז גרויס, מיר זענען הונגעריק און פארמא־טערט, אין דעם פרעגט איינער א דייטש ווער פון אונדז קאן דייטש. קיינער האט נישט געענטפערט, פרעגט ער:

— ווער איז דא א יודע.

זיי האבן אנגעוויזן אויף מיר, ער רופט מיך צו, איך גיי. ווען כ׳בין צו אים צוגעגאנגען האט ער מיך געפרעגט ווער כ׳בין, האב איך געענטפערט א יודע, האט ער מיר פארפארן מיט׳ן פוס א פאר מאל און געזאגט:

א שמוציגער, יודע.

אזוי עטליכע מאל ווען כ׳האב נישט געוואלט ענטפערן, ווי ער וויל האט ער מיך געשלאגן מיט זיין נאהייקע ביז כ׳בין אוועקגעפאלן אין גרוב, אנמעכטיק, דאן האט ער מיך געלאזט צו רו.

ער האט זיך אזוי אפגעשפּילט מיט נאך קרבנות ביז ס׳איז צוגעפאלן די נאכט.

דא איז מיר געקומען דער געדאנק, אנטלויפן. וואס שנעלער. ס׳איז ממילא נישטא וואס צו פארלירן. כ׳האב זיך צוזאמענגערעט מיט עטליכע לידער חברה און צבי קראשינסקי פון דער אראפגאס און מיר זענען אנטלאפן.

אבער נישט אלעמען איז עס געלונגען, די דייטשן האבן דאס באמערקט, כ׳בין געבליבן אליין.

כ׳בין געלאפן איינער אליין אין דער גרויסער נאכט, ביז כ׳בין מיד און דערשעפּט אוועקגעפאלן און אנשלאפן געווארן ערגעץ אין א פעלד.

זיי האבן מיך געפונען א שלאפנדיקן און גענומען קיין שטאלפּצע. אלע פארהאלטענע האבן זיך ארומגעדרייט אין א מיל ווו זיי האבן איינגעארדנט א לאגער. מענטש אויף מענטש אן עסן, נאך דריי טעג איז מיר געלונגען צוצוקומען צום קעסל, האב איך אבער נישט געהאט א כלי אין וואס צו נעמען דאס ביסל שיטערע זאפּ, כ׳האב דאס גענומען אין היטל און געזופּט וואס ס׳איז פארבליבן.

די מאנאט שיידער אויף א ווארנאווער ביידעם

כ׳האב ווידער באשלאסן אז מדארף אנטלויפן. כ׳בין אוועק דורך פעלדער, ווייט פון וועגן און אנגעקומען קיין איוויע. זיך געטראפן מיט באקאנטע זיך אנגעהערט וואס די דייטשישע מערדער טוען אפ יידן, און... מאדנע דוקא דאס האט מיך א צו געגעבן צו גיין אהיים זען וואס מאכט מיין ווייב און קינד.

כ׳בין אנגעקומען קיין ווארנאווע, אז קיינער האט מיך נישט באמערקט, כ׳האב געבעטן דער מומע פעשיע־רייכל איבערגעבן מיין ווייב רייזקען, אז כ׳בין דא. געקומען איז מיין טעכטערל ביענעלע, זי האט מיר איבערגעגעבן, אז מ׳האט נעכטן ארעסטירט שייקע אַלקאניצקין, יצחק וואלפיאנסקין, שלובסקין, זאכארקין א.א. און אז אויך איך בין אויף דער ליסטע.

כ׳האב זיך געבאלטן אויפן בוידעם ביי דער מומען און אפגעליגן דריי מאנאטן, דורך א שפּאלט פלעג איך ארויסקוקן אין גאס אריין און זען שרעקליכע זאכן, כ׳האב אמאל געזען ווי מ׳יאגט קלארע מאנשפעלד גאס אראפּ און מ׳האלט זי אין איין שלאגן, וועלוועל ראטמאן האט מען אנידערגעווארפן אויפן בריק און געטרעטן מיט די פיס און אויפער, יצחק אולקניצקי מיט נאך יידן האבן געקערט די גאס נעבן דער מומען. ס׳האט זיך צו מיר דערטראגן די ידיעה וועגן דעם מאסן מארד און איישישאק, כ׳האב געזען אז די מלחמה איז נישט אויף א ווײלע און באשלאסן פארלאזן דעם בוידעם מיטן שטעטל.

אין א פניצטערער נאכט זענען מיינע טייערסטע רייזקע מיט ביענעלן געקומען זיך געזעגנען מיט מיר און כ׳בין אוועק גיין קיין ראדין. די נעכט האבן געשראקן מיט פארשידענע גערוישן, אין הארץ האט געציפּט דער געדאנק, אז כ׳האב מיינע נאענטסטע איבערגעלאזט, אוועק, זיי נישט געקאנט העלפן און ווער ווייסט ווען מ׳וועט זיך זען. די נאכט האט זיך געצויגן, האסט שוין געוואלט זען דעם שיין פון טאג

און וויסן ווו געפונסט זיך, הגם דער טאג האט געבראכט מיט זיך לעבנס געפאר. ענדליך האב איך אין א פארטאג דערזען דעם שפיץ פון ראדינער קלויסטער. אריינגעקומען צום ערשטן באקאנטן האט ער מיט א שרעקליכער מורא מיר אנגעזאגט, אז כ׳האב דא אן אייגענע מומע, ער האט מיך אפילו נישט געהייסן זיך זעצן, כ׳בין אוועק צו איר זי האט מיך ווארעם אויפגענומען און כ׳בין אוועק אין יודנראט זיך רעגיסטרירן אויף א צווייטן נאמען, כ׳האב געוואלט דא א ביסל מנוחה צום סוף קריג איך א בריוועלע פון מיין רייזקען דורך מאיר איצקאוויטש, אז מ׳האט מיך געזוכט אין ראדין, ווייל איין גוי האט מיך דערקענט. כ׳האב ווייטער געמוזט לויפן.

כ׳האב מיר געמאכט א פארטיזאנקע

פון ראדין פלעגט מען פירן יידן צו צוואנגס ארבעט אין וואלד אריין אויף א גאנצע וואך און פרייטיק פלעגן זיי פארן אהיים. איך האב זיך פרייוויליק אנגעגעבן צו דער ארבעט, אבער כ׳פלעג פרייטיק אויך בלייבן אין וואלד און נישט צוריק פארן, כ׳האב געארבעט ביים וואלד וועכטער.

איינמאל זענען געקומען פאליציאנטן צוזאמענגענומען די יידן קיין ראדין אינמיטן דער וואך, האב איך באשלאסן יעצט נישט צו גיין צוריק כ׳האב צוגערעט נאך עטליכע יידן, מיר האבן געגעבטיקט אין וואלד, דעם טאג איז ראדין ארומגער־ינגעלט געווארן מיט באוואפנטע מענטשן — חיות, די דייטשן האבן ארויסגענומען עטליכע און זיבציק יונגע יידישע בחורים זיי געגעבן לאפעטעס, ארויסגעפירט זיי צום בית עולם, אויסער דער שטאט, די בחורים האבן פארשטאנען, וואס דא וועט זיין האבן זיי זיך צוזאמענגערעט, באפאלן די געסטאפאווצעס מיט לאפעטעס און שטיינער זיי גוט צעשלאגן און אנטלאפן, א טייל האבן די מערדער באוויזן צו שיסן, אבער די גרעסערער טייל האט זיך געראטעוועט. זיי האבן געוויסט אז איך בין אין וואלד, האבן א טייל פון זיי זיך געווענדעט צו מיר, מיר זאלן שאפן א פארטיזאנען גרופע.

די ערשטע זארג איז געווען צו קריגן געווער אינצווישן זענען געקומען עטליכע ראדינער יידן מיט בעביכעס צו אונדז, האבן מיר זיי פארקויפט און ס׳איז מיר געלונגען קויפן די ערשטע פראנצויזישע ביקס מיט געציילטע קוילן. דער פוילישער פאליציאנט, וואס האט אונדז פארקויפט די ביקס האט אונדז געזאגט, ווו ס׳איז נאך דא ביקסן צו קריגן און די נייע ביקסן האבן מיר שוין גענומען מיט כוח. אין א קורצער צייט האבן מיר געהאט עטליכע שטיקלעך געווער און מיר האבן באשלאסן אנהייבן א פארטיזאנישע טעטיקייט געגן די מערדער פון אונדזערע טייערסטע פרויען, קינדער, ברידער און עלטערן.

די ערשטע זאך זענען מיר אוועק אויפן וועג לידע־גראדנע און אונטערגעצינדן די בריק, נאכדעם האבן מיר אויפגעריסן און רואינירט זיי די מילכיקערייען אין

שטעטעלע זאבלאץ און אין דארף נאציע, וועלכע פלעגן צושטעלן די מערדער פוטער, קעז און אנדערע מילך פראדוקטן.

מיר האבן געמוזט זוכן אזעלכע „זאדאטשעס" וואס זאלן אונדז נישט ברענגען צו קיין צוזאמענשטויסן מיט די שווער באוואפנטע מערדער־דייטשן, אבער מיר האבן נישט געוואלט אפהאלטן אונדזער טעטיקייט, אזוי האבן מיר צוגענומען 120 קי פון דייטשישע פאסטוכער וואס האבן זיי אוועקגעטריבן פון די פויערן און זיי געטריבן צו די דייטשישע קאמאנדעס אין גראדנע.

אין וואשילישאק, ראדין האבן מיר פארברענט דייטשישע מאגאזינעס מיט תבואות און עסנווארג וואס איז געווען פארבערייט פאר די הערשער.

נאך זייענדיק גאר קליין האבן מיר אויפן וועג גראדנע ווילנע אויפגעריסן א באן מיט פרימיטיווע מיטלן און ווי מ'האט איבערגעגעבן זענען דאן געווען א גרויסע צאל דייטשישע קרבנות.

כ'האב געהרגעט דעם מערדער פון ראדינער יידן

מיר זענען געווען שוין 27 בחורים נישט אלע באוואפנט אבער ענערגישע און געזונטע און מיר האבן אויפגעלעבט פון אונדזער נקמה אין רוצחים, מיר האבן געזוכט ממש זיך קאנפראנטירן מיט קליינע דייטשישע גרופן, פאראמאל האט א פוילישער באפריינדעטער קאמענדאנט אונדז אנגעזאגט, אז נישט ווייט אין א דארף געפינען זיך 4 פאליציסטין און זיי קלויבן זיך צוריק צופארן. האבן מיר באשלאסן זיי אנפאלן און ענטוואפענען. מיר האבן זיך צוזאמענגעקליבן, פארטיילט די אויפגאבן יעדן איינעם, נישט אלע זענען געווען קאמפספעאיק, איך בין באשטימט געווארן אלס ערשטער, לויט מיין צייכן האט יהודה בונק, א ליטווישער בחור, א געוועזענער מיליטער־מאן, געדארפט ארויסלויפן אויפן וועג און פארהאלטן דעם וואגן.

מיר האבן אוסגעוויילט א גינסטיקן פלאץ, צוגערוקט זיך אויף די בייכער און געווארט מיט אונגעדולד אויף אונדזערע קרבנות, און נאך מער אויף דעם הייליקן געווער.

כ'בין אבער ערשטוינט געווארן ווען כ'האב דערזען אנשטאט איין וואגן עטליכע און אנשטאט 4 מאן — 28—30 דייטשן, באוואפנטע פון קאפ ביז די פיס און מיט זיי די פאליציאנטן, זיי זענען צוגעקומען גענוי נעבן אונדזער פונקט אראפ פון די פירן און געגאנגען גלייך אויף אונדז מיטן געווער גרייט. כ'האב נישט געוויסט וואס צו טון. קלאר איז געווען, אז מ'האט אונדז פארראטן און זיי זעען אונדז, ס'איז נישט געווען לאגיש זיי צו אטאקירן, ס'איז געווען צוועקלאז צו אנטלויפן, ס'איז געווען נאך נארישער זיי דורכלאזן און אוועק, אין דער מינוט האב איך שוין געהאט נעבן זיך א דייטש מיט א אווטומאט געווענדעט צו מיר. ס'איז געווען דער אוברמייסטער פריד פון ראדינער געטא, וועלכער האט אנגעפירט

פערזענליך מיט דער שחיטה פון ראדינער יידן, כ'האב א צי געטון דאס צינגל פון מיין ביקס און ער האט זיך א דריי געטון אוועקגעפאלן טויט.

דאס איז אבער אויך געווען דער טויט־צייכן פאר יהודה בונק, ער האט געמיינט, אז כ'הייס ארויסלויפן אויפן וועג, איז ער ארויס און מער נישט געקומען. אונדזער גליק איז געווען, וואס די דייטשן האבן זיך דערשראקן און אוועקגעפאלן אויף דרערד, זענען מיר אנטלאפן.

די פויערן האבן אויפצומארגנס דערציילט, אז נאך א לאנגע צייט זענען זיי געלעגן, די דייטשישע פחדנים און נישט געוואגט אויפצושטיין און ווייטער פארן.

שלמה סאדאווסקים נקמה א מינוט פאר זיין טויט

די באציונגען מיט די רוסישע פארטיזאנען זענען געווען זער שלעכטע, זיי פלעגן פשוט אנטון צרות זייערע יידישע קאמפס־ברידער שפעטער האבן מיר זיך דערוויסט, אז דאס זענען געווען פארברעכער, וואס רוסן האבן מיטגעבראכט פון סיבירער טורמעס, כדי זיי זאלן אויפשטעלן קאזארמעס, אויסבויען באן ליניעס און פלוג־פעלדער און ווען די רוסן זענען אפגעטרעטן, האבן זיי באשלאסן צו בלייבן אין די פויליש־ליטווישע וועלדער, זיי האבן געלעבט פון רויב און מארד אונטערן דעקמאנטל פון פארטיזאנער.

ס'זענען אבער אויך געווען רוסישע פארטיזאנען, וואס מיר מיט זיי האבן ברידערליך מיטגעארבעט, אמאל זוכנדיק א גרעסערע קערפערשאפט, זיך אנצושליסן אין אים האבן מיר אנגעטראפן אויף א רוסישער גרופע פון געוועזענע רוסישע אפיצירן, זיי זענען געזעסן אין א פושטשע פון דעם אזוי גערופענעם דריטן רייך. צווישן זיי זענען געווען דריי יידן פון וואשילישאק, מיר האבן זיך פאראייניקט און א רוסישער אפיציר איז געווארן קאמענדאנט פוןביידע גרופן, מיר זענען ביידע געווען ארעם אין אמוניציע, אבער מער געניגט צו אויפטוען. מיר איז אמאל אויסגעקומען אויפרייסן א באן מיט א סנאראד, אנדערע — מיט אנדערע פרימיטיווע מיטלן, אבער קיין איין מינוט איז נישט אריבער אן פלענער וועגן נקמה און טויט פאר די דייטשישע רוצחים.

אינצווישן האט זיך אפגעשפאלטן א בעסערער טייל פון די פארברעכערישע גרופן און געשאפן אן אפטיילונג פון פארטיזאנער, נישט ווייט פון אונדז אין דער זעלבער פושטשע, מ'האט זיך געוואלט פאראייניקן, אבער ס'האט זיך אנגעהויבן א קאמף פאר דער פירערשאפט און מיר האבן געמוזט אפטרעטן.

פארן אפטרעטן, און איינעם א שנייאיקן טאג האבן די דייטשן געכאפט א פארטיזאנס א ברודער און אים געצווינגן ער זאל זיי אויסגעבן די פארטיזאנען פלעצער, ער האט זיי צוגעפירט נאנט צו אונדז און זיי געזאגט זיי זאלן אויסשיסן וועלן די פארטיזאנען ארויס פון די זעמליאנקעס און זיי וועלן זיי כאפן. די פארטיזאנער האבן אבער געענטפערט מיט פייער און זיך צעלאפן. דער ברודער

אויך. מיר ווידער זענען ארויס אויפן וועג, זען וואס ס'טוט זיך, האבן אונדז די פורמאנעס פון די דייטשן אלץ דערציילט און אויך ווי פיל דייטשן זענען דא.

מיר האבן זיך פארלייגט נישט ווייט פון זייער זאמלפונקט און ווען זיי האבן זיך דערנעענטערט האבן מיר געעפנט א זאלב־פייער און אוועקגעלייגט פון זיי 8 פגרים מיטן געווער, פון אונדז איז געפאלן נאר איינער, אבער נישט פון זייערע קוילן, ער האט פלוצעם אנגעהויבן נאכלויפן נאך די אנטלאפענע דייטשן געשאסן און געשריגן:

— דאס האט איר פאר איירע מעדערערייען! וואס האט איר געהט צו מיינע ברידער און שוועסטער?

און אזוי שרייענדיק און לויפנדיק איז ער אנידערגעפאלן אן אטעם און געשטארבן. דאס איז געווען שלמה סאדאווסקי פון סאבאטניצע.

לויט פרטיזאנישע עטיק און באגריפן, איז דאס געווען דער אמתער באטעמ־טער טויט, ווען א מענטש הויכט אויס זיין נשמה ביים שיין פון פאלנדיקע, אנטלויפנדיקע, פחדנישע מערדער פון זיין פאלק און משפחה.

1943 — מיר וואקסן, איך ווער נאגראדירט

מיר זענען אריבער אין א צווייטן וואלד. דארט איז צו אונדז געקומען פון הויבט פארטיזאנען שטאב אן ארגאניזיר גרופע, וועלכע האט אונדז אלעמען ארגאניזירט אין איין אטריאד, מיט'ן נאמען „קאטאווסקי".

די פארברעכער גרופן האט מען ליקווידירט אויף א סאוויעטישן אופן און מיר האבן גענומען אויפלעבן, מ'האט אונדז געשיקט אויף גרויסע אקציעס, ביי מיר פערזענליך זענען דאס געווען אינהאלטספולע טעג אין מיין פארפייניקט לעבן. איך בין געווארן א גרופן פירער. אלע האבן מיך אפגעשאצט, אלע האבן געוואלט גיין אונטער מיין אנפירערשאפט אין קאמף און אויף „זאדאטשעס", ווייל כ'בין געווען א פארזיכטיקער פאראויסגייענדיקער קאמאנדיר, אבער אמוויכטיקסטן איז געווען דאס וואס ביי מיר איז קיינמאל נישט פארלוירן געגאנגען קיין מענטש. איך פלעג נישט ערלויבן צו שכורן און האב געוויסט וועגן יעדן איינעם ווו ער געפונט זיך. איך האב ביי די שווערסטע אומשטענדן געוויסט ווו צו געפונען יעדן איינעם און אים ברייננגן אין אטריאד אריין.

אבער איבער דעם אפשר ביי א אנדער געלעגנייט.

מ'האט מיך אמאל געשיקט מיט מיין גרופע אויף דער ליניע דרוזגעניק אוראן אראפלאזן א באן מיט דייטשישע אפיצירן, וואס זענען צוריקגעפארן פון א חפש. מיר האבן געהאט דאס פארגניגן צו הערן, אז אריבער 100 טויטע זענען גע־פאלן פון זיי, אויסער פיל צענדליקער פארוואונדעטע. אבער צוריקגייענדיק האט זיך חברה פארוואלט נאך נעמען אביסעלע נקמה פון א פוילישן וואלד וועכטער, וואס האט געהארגעט און אויסגעגעבן יידן צוליב רויב צוועקן, ער האט געוווינט נישט ווייט פון דער באן סטאציע אוראן, מיר האבן אים געטון זיין רעכט, אבער

צוריקגייענדיק האט מען אונדז שווער באשאסן. מיר האבן געמוזט אפציען, אבער איך האב קיין איין מענטשן נישט מפקיר געווען. מיר האבן זיי געשלעפט אויף די פלייצעס און געבראכט אין אטריאד אריין.

אין דער זעלבן מאנאט כמעט, האב איך אנטייל גענומען אין א אקציע אויף דער באן־ליניע מארצישאנץ — זובראווע, מיר האבן געדארפט אופרייסן די קליינ־באן ליניע מיט וועלכער זיי פלעגן ארויספירן האלץ פון די וועלדער. ס׳האט זיך דא ענטוויקלט א שווערער קאמף. די דייטשן האבן איבערגעלאזט 7 טויטע און 3 פארווינדעטע וואס זענען שוין מער צום לעבן ניט געקומען. פון אונדז איז פארווינדעט געווארן איינער שלמה קורלאנצ׳יק פון שטעטעלע אוראן, אויף דער באזע האט ער נאך באוויזן צו פרעגן, וויפיל שונאים ס׳זענען געפאלן, ווען מיר האבן געענטפערט: — צען, האט ער א זאג געטון:

— נו, וועט מיר איצט זיין לייכטער... און איז געשטארבן.

צום סוף פון 43 סטן יאר האט מען מיך געשיקט אופרייסן 5 קילאמעטער טעלעפאן מיט די סלופעס אויף דער ווילנא־גראדנער ליניע איך האב דאס אויסגעפירט מיט ווייניג רייס מאטעריאל און אן קרבנות.

אין דער צייט האב איך אויך אויף דעם זעלבן פלאץ אויפגעריסן א באן פון אמוניציע מיט די זעלנער צוזאמען.

ווען כ׳בין געקומען צוריק, האט מיך דער קאמאנדיר גערופן און מיר אנגעגעבן א הויכע נאגראדע, לויט א פאראארדנונג פון צענטער ס׳האט געהייסן **פון מאסקווע.** (די קאפיע פון דער נאגראדע — זע זייט 339)

מיר ווערצלען אוים די דייטשישע מיטארבעטער

א ספעציעלע אויפגאבע האט מען ארויפגעלייגט אויף אונדזער חברה יידן אין דעם יאר.

ס׳האבן זיך דאן געמאכט אייניקע ליטווישע דערפער ארום ווילנע, ווו די דייטשן איז געלונגן ארגאניזירן די באפעלקערונג, זיי באוואפנען און באווירקן זיי זאלן באקעמפן די פארטיזאנער. דאס געווער האט זיי געלאקט און נאכמער די מעג־ליכקייט אויסצוראטן יידישע פארטיזאנער, איז געווען נאטירלעך, אז מ׳האט געשיקט דערצו יידן, און מיר זענען געגאנגען מיט פרייד זיי אויסצוווארצלען.

איך האב געקעמפט אין דעם ליטווישן מערדערישן דארף מאסטייקע, מיר האבן זיי ארומגערינגלט, ארויסגענומען אלע זייערע קעמפער די אזוי גערופענע „סאמא כאווע" מערדער צוליב רויב, און זיי פארניכטעט ביז צו איינעם, אין דער אקציע האב איך זיך געטראפן מיט משה קאגאנאוויטש פון איוויע.

דאס 43־סטע יאר איז געווען א יאר פון טאט און קאמף פאר מיר. ס׳איז געווען א שטיקל צייט, ווען מיר האבן יעדן טאג געמוזט דורכגיין פון דריטן רייך קיין ווייס־רוסלאנד און דער גרענץ גארניזן האט באוואכט די גרעניץ און האט די שפיל געמאכט גאנץ ערנסט, ווי היטלר האט געבאטן און אפגעהיט דאס געביט וואס

ער האט געוואלט אנעקסירן צום דריטן רייך מיט א שטארקער וואך. האבן מיר געמוזט זיך אדורכרייסן יעדעס מאל מיט קאמף און בראווורע פארמאטערט זענען געווארן זיי און מיר האבן נאך א בלוטיקן קאמף פארשטילט אויף תמיד דעם גארניזאן. מיר האבן אפילו אפיציעל באהערשט דעם דורכגאנג און די געגנט ארום.

שווער איז געווען די אפראוויזאציע פראגע, מיר האבן געהאט א אפטיילונג פון משפחות, צווישן זיי די מערהייט יידן. נישט יעדער האט דאס געקאנט באנעמען, צו האדעווען „קאמפסלאזע עלימענטן" ווען דער פרעוויאנט איז אזוי קנאפ און פארבינדן מיט אזויפיל סכנות מיר יידן האבן דאס יא פארשטאנען און יא געטון, אזוי אז צו די אלע קאמפן וואס די קריסטן האבן געהאט האבן מיר געהאט דעם צודאט פון קריגן עסן און ווירטשאפטס באדערפנישן פאר די משפחות. זיי זאלן נישט אונטערגיין ערב דער באפרייונג און זיג, ביי אזא קאמף איז געפאלן אונדזער גוטער פארטיזאן און חבר טענצער און זיין בלוט האט באשפריצט מיינע קליידער.

אנטיסעמיטיזם פון פארטיזאנער

מיר זענען געוואקסן פון טאג צו טאג. פון אונדזער קאטאווסקי אטריאד איז אויסגאוועקסן א גאנצע בריגאדע, אונטערן נאמען „לענינסקי קאמסאמאל" און זי האט אנגעהויבן קריגן געווער פון רוסלאנד דורך פארשידענע וועגן אויך דורך עראפלאנען.

מיר האבן אפילו אנגעהויבן מאביליזירן מענטשן פון דער בירגירליכער באפעלקערונג און ס'האט זיך אנגעהויבן צו פילן א ביטערער אנטיסעמיטיזם אין די רייען, נאכער אויך אין די קאמאנדירענדיקע שיכטן, מיר זענען זיי געווארן איבעריק. שוין מ'דארף אונדז נישט מער, די פאראדנונגן זענען געווען שוין שונא־ישראלדיק, „ארוסישיקן א טייל יידן קיין מזרח" א.א.וו.

אין וואלד האבן זיך פארמערט די ווייס־פוילישע מערדערישע פארטיזאנען וואס פלעגן אנפאלן אויף אונדזער גרופן, זיי פלעגן פירן פארהאנדלונגען מיט די רוסישע פארטיזאנער, מ'זאל זיי אריסגעבן די יידן וועלן זיי מער נישט אנפאלן אויף די רוסישע פארטיזאנער. איינמאל האבן זיי פארכאפט א פאר רוסן און געפאדערט פאר זייער באפרייונג עטליכע יידישע חברים, גוט איז געווען, וואס אזעלכע פראגען האט מען געמוזט באהאנדלען אין פארטיי און דא איז מיין פאזיציע געווען א פעסטע, צוליב מיין ריינער פארגאנגנהייט און צוליב מיין קעמפערישער געגנווארט. פארט א קעמפער מיט 2 העלדישע נאגראדעס און א ליסטע פון צענדליקער דייטשישע געהארגעטע פון מיין האנט. מיט מיר זענען געווען נאך א פאר אזעלכע ידישע העלדן און א דאנק אונדז איז זיי נישט געלונגען אונדזער לעצטע אויסראטונג, די פארניכטונג פון לעצטן ביסל געראטעוועטן יידנטום. צו ענדע האט מען אונדז דריי יידן אויך באשטימט צו אפיציעלע אויפגאבן, אין וועלכע מיר זענען געשטאנען אין א דירעקטער פארבינדונג מיט מאסקווע און דורך דעם נס איז אונדז געלינגען צו בלייבן לעבן ביז צו ענדע.

כ׳האב זיך ווידער געראטעוועט פון וואראנאווע

נאכן קריג נאכן ארויסגיין פון וואלד האט מען מיך באשטימט אלס פאר־זיצער פון ראיאנער סאציאל פארזארגונג אין א שטעטל אוסטרינא. כ׳האב געטון אלץ און מ׳האט מיך אריבערגעפירט קיין וואראנאוע, אויף דעם זעלבן פאסטן, וואראנאווע איז געווען פוסט פו׳ן יידן. פון אלע יידישע פענצטער האבן ארויסגעקוקט היימישע גזלנים, גויישע וואס האבן צוגערויבט די יידישע הארוואניע און קיינער האט זיי נישט געווערט.

איינמאל בין איך געפארן מיט נאך 5 חברים קיין פאלעצקישקי, א דארף 11 קילומעטער פון אונדז, דורכצופירן א זאיאם א מין מלוה עממי. מיר האבן געגעכטיקט ביי א גוי, א חבר, א געטרייען. באנאכט האט מען אנגעקלאפט כ׳זאל ארויסגיין, כ׳האב פארשטאנען, אז דאס זענען די ווייס־פולישע פארטיזאנער דער בעל הבית האט מיר געזאגט אז מיר זענען ארומגערינגלט. כ׳האב געוויסט, אז מיין טויט איז זיכער, כ׳האב א כאפ געטון מיין נאגאן אין האנט, געהייסן די חברים זיך ראטעווען און כ׳בין ארויס דורך א אונטערשט פענצטער שיסנדיק און אנטלאפן. מיט מיר האט זיך אויך געראטעוועט א גוי א ווכטיקער דאס האט מיך נאכאמאל אפגעראטעוועט. ווען נישט וואלטן מיינע בעסטע חברים געזאגט, אז כ׳בין געווען אין פארבינדונג מיט די פאליאקן אין מקריב געווען די געפאלענע חברים מיינע.

ס׳איז מיר קלאר געווארן צום הונדערסטן מאל, אז צווישן גויים האט א ייד קיין לעבנס־אויסזיכט. כ׳האב מיר אליין אויסגעשריבן א קאמאנדיראווקע קיין גראדנע, פון דארט בין איך אוועק מיט דער באן קיין לאדז. דארט האט מיר מאיר שמיר ארויסגעהאלפן און כ׳בין שנעל אוועק פון דעם פארשאלטענעם פוילן און אויף אייביק.

✶

נאך דעם נאצישן אומקום בלייבט דאס פארכאפן יידיש האב און גוטס דורך די יידישע מערדער מיט דעם דעקמאנטל פון נייער מאכט נישט קיין קלענערער פארברעכן.

אין וואראנווע האב איך דורכגעלעבט א צווייטע טיפע טראגעדיע.

זלמן דוקשטולסקי

געווארן א העלד נישט ווילנדיק

פון ווילנע קיין ווארנאנאווע אויף א דערנער וועג

ווען די קריג צווישן רוסלאנד און די נאציס איז אויסגעבראכן אין יוני 1941 בין איך געווען אין ווילנע, די ליטווינער האבן געוויסט, אז עס גרייט זיך א מלחמה, האבן זיי גוט אויסגענוצט די אפהענדיקייט פון די רוסן זייערע אגרעסארן און האבן זיי אויסגעשאכטן ביז צו איינעם, דאס ליטווישע מיליטער האט דא אויס־געפירט א גרינטליך שטיקל ארבעט.

די דייטשן זענען אריין אין ווילנע אין 24.6.41 איך האב דעם טעם פון זייער רעזשים גוט אפגעפילט האב איך שנעל געמאכט א ויברח, ווען זיי זענען אנגעקו־מען בין איך אוועק. כ׳בין פארפארן קיין ביאלע וואקי, כדי פון דאנען אוועק קיין ווארנאנאווע.

אין ביאלע וואקי האט מען געגראבן טארף פאר דעם פוילישן רעזשים, די דייטשן האבן דא באשעפטיקט יידן ביים אויסגראבן דעם הייץ־מאטעריאל, אבער זיי האבן נישט געצוויגען די יידן צו זיין אין א פארשלאסענעם געטא. דאס איז געווען א גאנץ גוט געפיל, און כ׳האב באשלאסן צו בלייבן דא, אבער די דייטשן אליין האבן פארשפרייט א קלאנג, אז אין ווארנאנאווע לעבן די יידן בעסער און שענער ווי איבעראל, ווייל דאס איז א פוילישער באצירק און ס׳הערש דארט א ליבעראלער רעזשים, כ׳האב פארלאזט ביאלע וואקי און אוועק געפארן מיט מיין משפחה קיין ווארנאנאווע.

פאר דער שטאט האבן מיך אפגעהאלטן פוילישע פאליציאנטן, זיי האבן געזוכט מיין ברודער, ער איז געווען אן אלטער קאמוניסט האבן זיי מיך אנגענומען אלס מיין ברודער און מיך ארעסטירט.

אין טרומע האב איך געטראפן יצחק דוויליאנסקי און נאך עטליכע יוגנטליכע פון שטעטל, די פאליאקן האבן אונדז געפייניקט צום טויט, מ׳האט אונדז אריינגע־שטיפט און צוזאמענגעקוועטשט אין ענגע צימערן, נאר צום שטיין און מיר האבן אפילו אונדזערע מענטשליכע באדערפנישן געמוזט מאכן שטייענדיק.

ערב יום כפור האבן באשלאסן די פאליאקן, צווישן זיי אויך אונדזערע שול־חברים זיך „אפרעכנען" מיט אונדז זיי האבן ארומגערינגלט די טורמע און אריינגעשאסן אונאויפערליך דורך די פענצטער מיר האבן זיך אנגעבויגן, צוזאמענ־געקנוילט איינס אויפן אנדערן און בנס געבליבן לעבן.

צופעליק האט זיך דא באוויזן דער בירגערמייסטער, א פאליאק וואס איז אנטלאפן פון די רוסן און געוווינט צייטווייליק און ווילנע, ער איז געווען אן אינוואליד און איך האב אים דאן געהאלפן ווי מ'העלפט א שטעטישן מענטש, האב איך געפריוווט רעדן צו זיין געוויסן און ער האט מיך באפרייט.

האב איך ווידער געווינט אין ווארענאווע ביי א ייד אין עק שטעטל, פאראמאל האבן די פאליאקן געכאפט זיין ווייב, ווען ער האט זיך דאס דערוויסט, אליין א אונטערוועלט מענטש איז ער ארויס און אנגעבראכן די פוילישע פאליציאנטן די ביינער, ביינאכט זענען זיי געקומען מיט א פארגרעסערטער גרופע און מ'האט ארעסטירט אלע מענער. ער אליין איז דערווייל אנטלאפן און פארשווינדן, האבן זיי אונדז געבראכט אין „טעלעפאניסטן הויז” זיי האבן אונדז אויסגעטאן ממש נאקעט, אריינגענומען אונדז איינציקווייז אין צימער, אנגעשטעלט א פאטעפאן און ביי די קלאנגען פון דער מוזיק אונדז געשלאגן צום טויט ביז מ'האט פארחלשט, ווען דער געשלאגענער האט פארחלשט האבן זיי אים ארויסגעווארפן אויפן גאס, איך האב זיך אביסל אפגעפרישט אין גאס און פארקראכן אויף אלע פיר צו א באקאנטן אין שטוב אריין ווו זיי האבן מיר דערמונטערט.

אויף צומארגנס האט מיך באגעגנט איינער אזא פוילישער פאליציאנט פון מיינע באקענטע, האט ער זיך פארווינדערט, וואס כ'לעב נאך, וואס כ'גיי נאך ארום אויף זיין וועלטל און ער האט מיר פארזיכערט, אז מ'וועט מיך סיי ווי סיי הרגענען, כאטש דאס מאל האב איך זיך אפגעראטעוועט.

כ'בין אנטלאפן צו משהקי קפלנס ברודער, משה איז דארט אויך געווען. כ'האב געוואלט וואס שנעלער אוועק צו מיין משפחה, געווען בין איך בלוי און שווארץ פון די מכות וואס כ'האב געקריגן, כ'האב זיך געפילט איינזאם און אונבאַ־האלפן ווי א קינד.

כ'האב זיך געשלעפט אהיים צו גיין, גייענדיק און פאלנדיק. דאס איז געווען אין פעברואר 1942 די הערשער האבן געמאכט אן אבלאווע אויף ווילנער יידן אין ווארענאווע, מ'האט זיי צונויפגעזאמלט אין קינא־זאל און מ'האט זיי אויסגעמארדעט ביז צו איינעם. צווישן זיי איז אויך געווען מיין פרוי א ווילנערן איך האב דאס נישט געוויסט, אבער צוריקגייענדיק אהיים האב איך באגעגנט איינעם א ווילנער, פון אברהם מארעווסקיס טרופע, ער האט זיך געראטעוועט בנס און איז ארויס פון שטעטל פארשטעלט אלס גוי, ער האט זיך נישט געמאכט וויסנדיק און זיך געווענדעט צו מיר ווי א גוי, מיט בארעמהערציקייט האט ער מיך געווארנט נישט צו גיין קיין ווארענאווע. ער האט מיך גענומען קיין זשערמון, 16 ק"מ פון לידע און פון דארט זענען מיר אוועק קיין לידע, פון אים האב איך זיך דערוויסט וועגן מיין ווייבס טויט. אין לידע דא האבן די יידן נאך געהאט אביסעל רו, מ'האט זיך צו זיי באצויגן מער ליבעראלער. דער יודנראט עלטסטער, ה' ליכטמאן האט יארנלאנג געלערנט צוזאמען מיט'ן געביטסקאמיסאר, האבן זיי זיך איצט פריינטליך פארהאלטן. דער שטעטישער גלח איז אויך געווען א יידן־פריינט און אדאנק אים האבן די

דייטשן געמוזט זיך האלטן מענטשליך און פארלייכטערט דא די געטא און פארשפארונג באדינונגען. די געסטאפא האט עס נישט געשמעקט. איינמאל האבן גנבים זיך ארייגעבראכן צום גלח אין שטוב און אים באגנבעט, דער גלח האט אינ־דערפרי געפונען א יידישן ראק מיט א געלער לאטע, און ער האט געפאדערט פון די יידן אין געטא מ׳זאל אים ארויסגעבן די גנבים און אומקערן די גנבה, די גנבים זענען באמת געווען יידן און גנבים פון פאך און זיי האבן געוואלט אראפווארפן פון זיך די שולד, האבן זיי אויסגערטראכט, אז:

— ס׳ווייזט אויס אז פרעמדע יידן פון ווילנע האבן דאס געמאכט, ווייל היגע יידן וועלן דאס נישט טון זייער גוטן גלח, ווילנער יידן האבן זיך פארשטעלט אלס געטא יידן און אויסגעפירט דעם רויב, זיי האבן אויך צוגעגעבן, אז ווילנער יידן האבן געגעבן כאבאר דעם יידנעלטסטן און דעם געביטסקאמיסאר, אז מ׳זאל ניט זוכן ביי זיי.

דאס איז געווען א כאראקטעריסטישער אונטער־וועלט טריק, דאך האט די געסטאפע זיך אנגעכאפט אין דעם, זיי האבן באלד ארעסטירט די שטאט עלטסטע, די יידן האבן זיי אלע צוזאמענגענומען אוין שטאטישן פלאץ און די פארברעכער זענען ארומגעגאנגען צווישן די שורות און אנגעוויזן וועלכע יידן זענען דא פרעמדע. די געסטאפע האבן ארעסטירט די אנגעוויזענע באלד אויפן פלאץ. איך בין אויך ארייגעפאלן צווישן זיי.

10 טאג זענען מיר געזיצן אין טורמע, מיר זענען געווען א זעכציק מאן און ליכטמאן צווישן אונדז, אויפן צענטן טאג האב זיי אונדז אלע ארוסגעפירט צום שיסן. צופעליק האט „מיין קויל״ מיך נאר צעריטשעט, ס׳האט גערונען פון מיר בלוט כ׳בין אוועקגעפאלן פון שוידערלעכן שאק, די דערשאסענע נאך מיר זענען ארויפגעפאלן אויף מיר מיך פארדעקט און כ׳בין געבליבן לעבן. שפעטער מיט עטליכע שעה אין דער נאכט האב איך מיך אויפגעמונטערט און ס׳האט מיך פארדראסן, וואס כ׳בין לעבן געבליבן. מיין לעבן איז מיר נמאס געווארן, מיין ביטערע איינזאמקייט האט מיך דערשלאגן און באטריבט כ׳האב זיך אופגעזעצט, אויפגעשטעלט און דערזען נאך צוויי לעבן־געבליבענע, כ׳האב דערקענט, צוויי ווילנער קאנסקי און פערלשטיין, מיינע באקענטע. מיר האבן אנגעהויבן אינסטיקטיוו צו לויפן, אריבער דעם פארקן און אנטלאפן, איך בין אריין צו סלומניצקין אין הויז, כ׳האב פארברענט מיינע פארבליטעקטע קליידער און אנגעטון אנדערע.

אויפצומארגנס בין איך ארויס אין גאס, און געגאנגען זוכן אן אנהאלט, ערגעץ ווו צו ארבעטען כ׳בין געגאנגען צו די פארבערעס, זיי האבן געהאט בעסערע באדינגונגען אלס נוציקע מענטשן פאר די דייטשן, וועלכע האבן זיי אויסגענוצט פאר זייערע פריוואטע צוועקן, דארט האב איך באגעגנט אונדזער משה קאפלן.

יידן האבן זיך באלד דערוויסט, אז כ׳האב זיך אפגעראטעוועט. מיינער א קרוב האט זיך אויסגעבאלטן ביי א גוי האט ער אים געשיקט, ער זאל מיך אויפזוכן און מיך ברייגגן צו אים. כ׳האב מיטגענומען מיט זיך אויך פערלשטיינען און בין

געגאנגען. כ׳האב פריער געוואלט גיין קיין ביאלי וואקי. דער ווינטער איז געווען שרעקליך און כ׳האב געוויסט, אז די מאמע האט איבערלאזט קליידונג ביי א באקאנטער קריסטין, האב איך צוויסן געטון מיין מאמען, אז כ׳דארף ווארעמע קליידער, איז זי אוועק צו דער קריסטין, נעמען אביסל אנטון פאר איר גרויס קינד נעבעך, האט זי די קריסטין אויסגעגעבן צו די מערדער און זיי האבן זי דערמארדערט. מיין עלנטקייט איז נאך מער געוואקסן, מיין לעבן איז מיר געווארן דערעסן, ס׳איז מיר דערעסן געווארן צו זיין א געיאגטע חיה, דאך בין איך געבליבן לעבן און יעדער טאג וואס ס׳איז מיר געלינגען צו בלייבן לעבן האט אין מיר דערוועקט א ווילן צו טון אלץ און לעבן.

אין ביאלי־וואקי האבן יידן נאך אלץ געארבעט ביי גראבן טארף און זענען געווען באוועגונגס־פריי. איך האב דאך באשלאסן אנטלויפן און אוועק צו די פארטיזאנער, און מיר זענען אוועק.

ווען מיר זענען געווען נאענט צו דער פושטשע האבן מיר געבעטן גויים זיי זאלן אונדז אריבערפירן אהין, ווייל מיר האבן געהערט אז דארט זענען דא פארטיזאנער, די גויים האבן געוואלט פון אונדז געלט זיי האבן אויך געפאדערט פון אונדז ווייץ און קארן. מיר האבן געמוזט אליין זיך דורכברעכן א וועג, אין דארף סאראק טאטאראוו האבן מיר באגעגענט א טאטער, א בארעדעוודיקן, ער האט אונדז דערציילט, אז באנאכט קומען אער „באנדיטן" וואס רויבן צו עסנווארג און פלייש. מיר האבן פארשטאנען ווער זענען די באנדיטן, ס׳איז מיר קלאר געווארן, אז אין דער געגנט רדין־איישישוק געפונען זיך די „באנדעס" זייערע, כ׳האב ארגאניזירט א גרופע פון 12 מענטשן (צווישן זיי גרישע גורעוויטש דער שפעטערדיקער פארטרעטער פון יצחק שדה אין פלמ״ח און ליובא כץ די וואס ארבעט איצט אין אוניווערסיטעט און נאך), מיר האבן געקריגן געווער מיט שווערע ריזיקא און טעג־פארלוסט און מיר זענען אוועק צו דער נאטשער פושטשע נעבן ראדין.

מאי 1942.

מיט צרות, הונגער און גויישע געיעגן זענען מיר אנגעקומען צום וואלד, דעם וועג האבן מיר געמאַכט מיט׳ן כוח פון אונדזער געווער און ווייל מיר זענען גרייט געווען צום קאמף פאר אונדזער לעבן.

מיר האבן געפרעגט איין גוי אין פעלד, צי ס׳זענען דא אין דער געגנט פארטיזאנער, ער האט זיך שטארק דערשראקן, אבער מורא האבנדיק פאר אונדז אויך האט ער געענטפערט מיט א גויישער דיפלאמאטיע:

— אז איר וועט דא בלייבן באנאכט וועט איר עפעס געפונען.

מיר האבן אים געגלעבט.

מיר האבן זיך באהאלטן און אנטשלאפן געווארן האלב־ואכע, אינדערפרי האבן מיר געהערט דאס קלאפן פון וועגנער, ווען מיר זענען ארויס פון באהעלטניש האבן מיר געזען אויפן וועג שלעפן זיך וואגנס פול מיט עסנווארק. קלאר, אז דאס זענען

פארטיזאנער. מיר זענען צו צו זיי און געבעטן זיי זאלן אונדז מיטנעמען מיט זיך, זיי געזאגט, אז מיר זענען יענקילי קוניכאווסקיס חברים פון וואראנאווע האבן זיי געגלייבט, אז מיר זענען „כשר". ער איז געווען ביי זיי א וויכטיקע פערזענליכקייט דאך האבן זיי אונדז איבערגעלאזט אין דער זייט און אין לאגער נישט אריינגעלאזט געוואלט ווארטן ביז דער קאמאנדיר זייערער סטאנקעוויטש וועט קומען.

פארנאכט איז ער געקומען. א רוסישער מוטיקער פאראשוטיסט, מיט אים איז אויך געקומען זיין פארטרעטער, ווען זיי זענען צוגעקומען צו אונדז נאענט איז זיין פארטרעטער כמעט אראפגעפאלן פון פערד, דאס איז געווען ליובע׳ס ברודער ליאווע כץ. די ברודער און שוועסטער באגעגניש איז געווען א שרעקליך דראמאטישע. מ׳האט אונדז באלד צוגעקאאפטירט צו די פארטיזאנער.

מיר האבן באלד אנגעהויבן אנטייל נעמען אין די פארטיזאנען טאטן, מיר האבן אופגעלעבט, מיר האבן צוריקגעקריגן אונדזער מענטשליכן כבוד. דער געדאנק פון נקמה אין די מערדער האט פארווישט יעדן קלער וועגן די סכנות פון צוזאמענ־שטויסן זיך מיט דייטשן.

מיך מיט גרישקען האט מען פון מאל צו מאל געשיקט אנהאלטן די פארבינדונג מיט נאליבאקער פושטשע — ווו ס׳איז געווען אונדזער באצירק.

אויפן וועג האבן מיר זיך אמאל דערוויסט, אז אין איישישוקער געגנט באהאלטן זיך אויס יידין ביי קריסטן, און ווען ס׳גייט זיי אויס דאס געלט הויבן זיך אן זייערע בעלי־טובות צו טשעפן צו זיי און דערמארדן זיי. מיר האבן באשלאסן אויף אייגענער פאראנטווארטליכקייט אפטון א יידיש שטיקל ארבעט, מיר זענען באנאכט אריין צו א גוי, וואס האט דערמארדעט א יידן, מיר האבן אים דערמארדעט און איבערגעלאזט א מעלדונג:

— דער קריסט איז דערמארדעט געווארן צוליב זיין פארברעכן געגען א ייד, וואס האט זיך ביי אים אויסגעבאלטן און אזוי וועלן מיר אפטון יעדן פון אייך, וואס וועט וואגן הרגענען יידן אדער זיי איבערגעבן צו די דייטשן.

זאלבעדריט האבן מיר דאס געמאכט. נאכדעם איז צו אונדז צוגעטרעטן אויך ניאמקע זאגאווסקי, (איצט א חבר אין אגד חיפה). דאס האט געווירקט, די פריוואטע יידן מארדן האבן אויפגעהערט.

דעצעמבער 1942.

ס׳איז געקומען א דעלעגאציע פון ווילנער געטא, זיי דערציילן, אז דארט זענען דא יידן, וואס זענען גרייט זיך איינשטעלן און ארויס אין די וועלדער, מיר האבן זיי צוזאמענגעפירט מיט סטאנקעוויטשן ער האט אונדז געפרעגט ווער איז גרייט צו גיין אין געטא ראטעווען די מענטשן האב איך מיך אנגעגעבן, כ׳האב געבעטן מ׳זאל מיר מיטגעבן צוועלף מענטשן און מיר זענען אוועק קיין ווילנע.

מיר האבן זיך אפגעשטעלט אין ביאלי וואקי. זעקס זענען מיר נאר ארויס פון וואלד צום געטא, זעקס זענען געבליבן אויף א פאל ווען די ערשטע זעקס וועלן אריינפאלן אין דייטשישע הענט.

מיר זענען אריין אין געטא די דייטשן זאלן אונדז נישט באמערקן, די ידישע געטא פירער האבן יא געוויסט וועגן אונדז. מ׳האט אונדז באלד גערופן צו גאנס׳ן דעם פארזיצער פון יודנראט און דעסלער דער יידישער פאליציי קאמענדאנט. איידער מיר האבן געפריוווט אויפקלערן אונדזער אויפגאבע, האט דעסלער ארויסגענו־מען זיין רעוואלווער, געדארט און געפאדערט מיר זאלן זיך שנעל אפטראגן, גאנס האט אונדז יא אויסגעהערט און האט מסכים געווען מיר זאלן בלייבן אין געטא, אבער מיר זאלן זיך פארפליכטן נישט ארויסנעמען פון דאנעט יידן „דאס קאן אויף אונדז ברענגען א גרויס אונגליק". מיר האבן געוויסט פארוואס ער האט מורא, דער מענטש איז געווען אויף זיין שטייגער אן ארנטליכער, מיר האבן אים צוגעזאג נישט ארויסנעמען קיין מענטשן פון דאנען.

מיר האבן זיך פארהאלטן אין געטא אפאר טעג און מיר זענען אוועק... מיט פערציק מענטשן, די מערהייט פון זיי יינגע, נאציאנאל געשטימטע. אויפן וועג האבן מיר זיך אנגעשטויסן אויף א דייטשישער לויערונג, ס׳האט זיך אנטוויקלט א קאמף און אייניקע פון די פערציק געראטעוועטע זענען געפאלן, זיי האבן דעם וואלד נעבעך נישט זוכה געווען צו זען.

אין נאטשע, אין דעם פאלק אויפ׳ן נאמען „לענינסקי קאמסאמאל" איז די לאגע געווען זער א שווערע, אין דער צייט וואס מיר זענען דא נישט געווען זענען דא פארגעקומען אבלאוועס און קאמפן, די נייע מענטשן האבן נישט געהאט קיין געווער און מיר האבן זיי געמוזט אריבערפירן קיין נאליבוקי.

אונדזערע פארטיזאנער האבן אפגעטרעטן פאר די ווייסע פאליאקן, מיר האבן אפגעטרעטן קיין רודניק, דארט איז שוין געווען א רוסישער דעסאנט. אין דער זעלבער צייט זענען אער אנגעקומען פארטיזאנער פון געטא ווילנע מיט אבא קאוונער אינדערשפיץ. מיר האבן זיי געדארפט העלפן, אונדזער אינהאלט איז איצט געווען, העלפן יעדן יידן וואס האט זיך געראטעוועט אין וואלד אריין, און ווייטער ווירקן, כדי צו ראטעווען נאך יידן. מיר זענען אוועק פונדאסניי קיין ווילנע און ארויסגענומען נאך גרופן פאר די פארטיזאנער. איינמאל ווען מיר האבן געפירט אזא גרופע זענען מיר אריין אין א קאמף מיט פאליאקן, חיים לאזע, איצט הויפט סעקרעטאר פון קופת חולים לאומית אין ישראל האט דאן פארלוירן זיין האנט. עטליכע מאל האבן מיר געפונען בלאנדזענדיקע יידן אין די וועלדער.

זיי זענען געווען פארשטעקט אין פארווארפענע ווינקלען, אפגעריסן פון אלע וועגן פון האפנונג און זיכערקייט. זיי זענען דאס אנטלאפן פון די פאליאקן, וועלכע האבן נאכדעם וואס יידן האבן זיך געראטעוועט פון היטלערן, זיי פארפאלגט און דערמארדעט. זיי האבן געוואלט דערגענצן די יידן אויסראטונג. מיר האבן זיי גענומען צו זיך, זיי באשיצט ביז מיר האבן זיי צוגעקאאפטירט צו די קעמפערישע אפטיילונגען. איינע פון די רעשטלעך איז געווען ליזקע וויינשטיין, איצט אין ועד הפועל פון דער הסתדרות.

דא אין דער געגנט האבן מיר געהאט שווערע פארמאטערנדיקע קעמפן מיט די ווייסע פאליאקן, וואס וועלנדיק אפגעווינען צוריק זייער היימאט האבן זיי דערווייל אויסגעמארדעט די רעשטלעך יידן. פון מאל צו מאל זענען מיר געווען געצווינגען אפטרעטן פון אונדזערע לאגערן, כדי צו פארמיידן קרבנות.

אין איינעם פון אזעלכע ריקמארשן האבן מיר זיך באגעגנט מיט אן אפטיילונג פון נאראטשער פארטיזאנער, פון די טשאפאיווצעס, וועלכע האבן געקעמפט אין ווילנער געביט, זייער קאמענדאנט לונקא האט אונדז אריינגענומען אלס מינענלייגערס.

מיר האבן אנגעהויבן מינירן דייטשישע מיליטער באנען און הונדערטער הונדערטער דייטשישע זעלנער האבן באצאלט מיט זייער לעבן. צוויי וואָכן צייט זענען אוועק מיט מינירען באנען, סאבאטאזש און קאמפן, מיר האבן זיך דאן צוריק געקערט אין דער באזע מיט טראפעען, איך בין געקומען מיט א פוילישן פולימיאט ר,ק,מ. און טוביה שירס מיט א דייטשישן אוטאמאט, דא האבן זיך צוגעטשעפעט צו אונדז אונדזערע וואפנברידער מיט ברוטאליטעט און צוגענומען ביי אונדז אונדזער מיט שרעק און לעבנס־געפאר דערווארבענעס אוטאמאטישע געווער, דאס איז געווען אויסגעשפראכענער אנטיסעמיטיזם. די רוסישע ברידערלעך האבן זיך בכלל נישט גערעכנט מיט אונדזערע באדערפענישן און מיט דעם, אז אין אונדער געפארפולער אויפגאבע נייטיקן מיר זיך מער ווי אנדערע אין פאלקא־מערן געווער. זיי האבן פשוט נישט פארגינען יידן זאלן זיין בעסער באוואפנט ווי זיי. אויף אונדזער גליק איז אונדזער בשותפותדיקער קאמענדאנט מארקאוו געווען פארהייראטעט מיט א יידישקינד, האבן מיר אים דערציילט, וואס ס׳האט פאסירט און אים איבערגעגעבן אונדזער מורא און פארדאכט צו די קאמפ׳ס חברים אונדזערע.

ער האט עס גוט פארשטאנען און גערופן צו זיך דעם קאמיסאר פאר „ספּעציעלע" אנגעלעגנייטן און אים געהייסן טון אלץ דאס געווער זאל אונדז אומגעקערט ווערן. פארשטענדליך, אז ס׳האט זיך געהערט א שטארק אנטיסעמיטיש בורטשן. זיי האבן זיך קעגנגעשטעלט, אבער ער האט זיי גערופן און זיי געגעבן צו פארשטיין:

— נו גיט א קוק יידן ווילן נישט אוסבאהאלטן זיך אין די קוכן, זיי ווילן קעמפן, זיי זענען „באיצי" קעמפער ווי אונדז און אונדזערע ברידער, פארוואס שטערט איר זיי?

דאן האט מען אונדז צוגעטיילט צו א ספעציעלער אפטיילונג און אונדזער אויפגאבע איז געווארן אינטערעסאנט.

דער גרויסער זיג און די גרויסע געפאר

אין פעטראטשי איז געשען א מערקווירדיקע זאך וואס סוצקאווער און קאטשערגינסקי האבן באשריבן נאכדעם וואס זיי האבן ביי אונדז גענומען פרטים וועגן דעם געשעעניש:

די פּאַטשט פון ווילייקי, פּאסטוו און נאראטש האט געזאלט אנקומען און איז נישט אנגעקומען. דער דייטשטשער פּאסט־עשאלאן האט מורא געהאט פארן נאענטקייט פון די וועלדער, ער האט מורא געהאט זיך באוועגן צו לאנג אין די וועגן, האט ער זיך פּארטיילט אויף צוויייען איין טייל איז געקומען פון איין זייט, די צווייטע פון דער צווייטער זייט און אין מיטן וועג האבן זיי זיך באגעגנט און איבערגענומען די פּאַטשט איינער פון צווייטן.

אונדזער שפּיאַנאזש אפּטיילונג האט זיך דערוויסט פון דעם און מיר זענען ארויס לויערן אויף די דייטשן, עטליכע שעה האבן מיר זיי אפּגעוואַרט און אז ס'איז געקומען די מיאדזשולער דייטשישע פּאליציי, מיט די זאק האבן מיר זיי אדורכגעלאזט און פון אונטן זיי אנגעגריפן און זיי ליקווידירט ביז צון איינעם.

דאס זענען געווען ביעלארוסן און פּאליאקן אונטער דער קאמאנדע פון א דייטש, די שמחה איז געווען גרויס מיר זענען געווען אויסער זיך פון גרויסן זיג. זענען מיר אריין אין נאענטן דארף, זיך אנגעטרונקן און אביסל איבערגעכאפּט די מאס. מיר האבן געהאט גליק וואס די וואדקע איז געווען קנאפּ זענען מיר נאך נישט אינגאנצן געווען שכור, אנדערש ווער ווייסט וואס ס'וואלט פּאסירט. דער פּאסטאווער גארניזאן איז דערווייל אנוטערגעקומען און אנגעטראפן זיך אויף אונדז דער קאמף האט געדויערט 6 שעה, פּארטיזאנער פון ארום זענען אונדז געקומען צו הילף, אבער צו שפּעט, אינצווישן האבן מיר זיי אליין אויסגעהרגעט און נאך גענומען 20 געפאנגענע.

די געפאנגענע זענען געווען פון די ארומיקע דערפער, די פּארטיזאנער האבן זיי גוט געקענט און האבן געבעטן דעם קאמאנדיר ער זאל זיי אונדז איבער געבן צום משפּט, די נקמה האט געזאטן אין יעדענס העצער. דער קאמאנדיר האט דורכגעפירט א פּראצעס ווי ס'געערט צו זיין. דער אורטייל איז געווען קלאר, מיר האבן זיי אויסגעראטן אויף זייער שטייגער. זיי האבן זיך געמוזט אליין אויסגראבן זייערע גריבער דאס איבעריקע האבן מיר שוין געמאכט. מיר האבן נישט פארשווענ־דעט אויף זיי קיין קוילן, מיט מעסערס האבן מיר זיך באנוצט, מיר האבן אפּגעפּילט דעם טעם פון נקמה אין אלע זיינע עלעמענטן אויך אין דעם עקעל.

און נאך וועגן א קאמף, אויך א זויבערער און גערעכטער.

מיר זענען געגאנגען איינצונעמען א פיינדליכן לאגער פון ליטווינער, האבן מיר דארט פארלוירן א גוטן חבר אונדזערן א באוויסטער העלד, וואס האט געקריגן די העכסטע סאוויעטישע אויסצייכנונג נאך זיין טויט, ער האט געהייסן איצקע בלאט, געווען פון גלובאקע. איצקע פלעגט איבערגיין די דייטשישע ליניעס און אויספּילן די געפערליכסטע אויפגאבן. ווען מיר האבן שוין געהאלטן ביים איינצונעמען דעם לאגער האט ער געוואלט מיט זיין אויסגעשפּראכענער ליטווישער שפּראך זיי איבערצייגן, זיי זאלן זיך פרייוויליק אונטערגעבן און פארמיידן דערמיט אומזיסטע אונגליקן, זיי האבן אים ארייגעהאקט א קויל פון דער נאענט. דאס איז געווען

נידערטרעכטיק פחדנותדיק ווי עס פאסט פאר פחדנישע מערדער, נאך אנדערטהאלבן יאר אין פארטיזאנקע איז ער געפאלן פון א פחדנישער קויל. האבן מיר זיי באצאלט לויט ווי מיר קאנען, מיר האבן שוין אויסגעפירט א סך אויפגאבן אבער דער קאמף, שיינט מיר, איז געווען דער אינטערעסאנטסטער און דער זויבערסטער.

אלס טשאפאיעווצעס האט מען אונדז געלערנט מיר זאלן זיך אויפפירן ווי עס פאסט פאר זיין נאמען, דאס הייסט אויסראטן יעדן שפור פון דייטשן און זייערע מיטהעלפער ווו נאר מיר געפונען זיי. מיר האבן עס געטון ווי מ'האט אונדז אנגעזאגט. א סך דייטשן זענען אריינגעפאלן אין אונדזערע הענט און מער די וועלט נישט געזען. דאך זענען געווען דייטשן, וואס מיר האבן זיי געלאזט לעבן לויט די אנווייזונגען פון מאסקווע, זיי האבן דערנאך מיט אונדז גוט מיטגעארבעט געגן זייערע אייגענע ברידער. ווען מיר האבן זיך באפרייט האבן מיר זיי געלאזט לעבן, זיי זענען באמת געווען איבערגעגעבן צו אונדז און האבן זיך דאס לעבן פארדינט. זיי זענען זיכער געווען נאך דעם דער יסוד פון דער מזרח דייטשישער מדינה. דער רוסישער אימפעריליזם איז געווען דאן און איז תמיד ביי זיי העכער ווי דער אלגמיין מענטשליכער און יידישער נקמה אינטערס.

אין נארטש הערשן יידן

דא האבן מיר קאנצענטרירט א שטארקע פארטיזנישע קאמאנדא איינהייט, מיר האבן געמוזט האלטן אין איין קעמפן און צאלן מיט טייערע קרבנות. די דייטשישע בלאקאדעס ארום אונדז האבן אונדז געצווינגען אפט מאל צו פירן לעבנס קאמפן און פון מאל צו מאל אויך צו ליגן אין בונקערן. דער נאצישער טערור האט אונדז נאך אלץ באדראט און מיר האבן קיין רו נישט געהאט, אבער דאס האט צוגעגעבן א באזונדערן אינהאלט אונדזערע פארמעסטונגען מיט זיי, מיר האבן געקעמפט קעגן דעם טויט שרעק, וואס האט געלויערט אויף אונדז אונאויפערליך. פארשטענדליך אז דאס האט ספעציעל באוויזן די יידישע אפטיילונגען מער ווי די אנדערע, דא האט זיך אויסגעצייכנט די איינהייט פון פאדפאלניען, א יידישער בראווער בחור ווי א לעמפערט, ער האט אנגעווארפן א שוידער אויף דער גאנצער פארערטערישער סביבה ארום אונדז, ס'איז דערגאנגען דערצו, אז דער גאנצער וואלד, וואס האט זיך געצויגן ביז בארנאוויטש-נאליבוקי, צענדליקער קילאמעטער די טיף און די ברייט איז געבליבן א פארטיזאנישע טעריטאריע און נאר מיט אונדזער פאספארט האבן מענטשן זיך געקאנט באוועגן, אין דער צייט, וואס ארום און ארום האבן געהערשט די דייטשן.

אמת, די דייטשן האבן זיי פארברענט די הייזער, ווייל זיי האבן זיי חושד געווען אז זיי זענען איבערגעגעבן די פארטיזאנער און מיר ווידער האבן אויף זיי ארויפגעלייגט שווערע שפייז-קאנטריבוציעס און אלץ אוועקענומען פון זיי מיט צוואנג.

אונדזער יידישער ביישטייער צום רוסישן זיג איבער די נאציס

דעם 1־טן מאי 1944 האט אונדזער צענטער פון מאסקווע ארויפגעלייגט אויף אונדז די אויפגאבע, אויפצורסיין אלע באן ליניעס אויף אלע וועגן פון ווילנע ביז דעם פראנט פון ניעמאן, דאס האט געזאלט זיין די יום־טוב מתנה פאר „מוטרעל־ראסייע".

מיר האבן אונדזער אויפגאבע פולשטענדיק אויסגעפירט. ביז דעם 22־טן יוני ד.ז. יאר זענען אלע באן ליניעס געווען צעשמעטערט און צעשאסן.

דאן האט זיך אנגעהויבן דער רוסישער קעגן אנגריף פון סטאלינגראד און אונדזער שטיקל ארבעט האט זיי גוט צוגעהאלפן, די דייטשן וואס זענען געבליבן אפגעריסן פון זייערע טראנספארט ליניעס זענען געווארן צוגעשמיד צו באזונדערע שוואך פונקטן, דערוויטערט פון זייערע קאמאנד־פונקטן און זייער מפלה האט זיך דערנעענטערט פון טאג צו טאג.

דאס האבן מיר יידן אויסגעפירט אן קיינעמס־הילף, מיר האבן געוואלט אונטערשטרייכן אונדזער ספעציעלן ביישטייער צו דער נאצישער מפלה. צווישן אונדז זענען געווען יונגן קעמפערס, בראווע און מוטיקע כ׳געדענק טעווקי שערס, מגיד, קוטשער און אנדערע, שפעשער האבן מיר געדארפט איינגעמען מיאדזול, א שטעטל וואס איז געשטאנען אינגאנצן אויף אוזיערס, און איז געווען א דייטשישער אינדזול, שטארק באזעצט דורך זיי און שווער באשיצט מיט זייער מאדערנסטן געווער, מיר האבן זי איינגענומען און געפאנגן א סך דייטשן, צווישן זיי איז אויך געווען א רוסישער פארטיזאן, וואס האט אונדז, פריער פארראטן, מיר האבן געטון זייער אלעמענס רעכט, ווי ס׳באדארף צו זיין.

ענדילך האבן מיר זיך צוגאמענגעטראפן מיטן רוסישן מיליטער, כ׳האב באמערקט צווישן זיי א ייד אן אפיציר ער האט מיך אויך דערקענט. ווי יוסף מיט בנימינען אין חומש האבן מיר זיך גוט צעוויינט ער האט זיך פארענטפערט:

— וווהין כ׳בין געקומען ביז איצט האב איך נישט געטראפן א זכר פון יידן און אלע שפורן פון זייער אומקום זענען געווען פארווישט, כ׳האב נישט געגלייבט, אז ס׳זענען נאך דא לעבעדיקע יידן.

זיי זענען אוועק און מיר זענען ווייטער געבליבן אין די וועלדער און חדשים נאך לאנגע זענען אוועק פול מיט שפאנונג, קעמפן און נקמה.

ארויס פון די וועלדער

מיר האבן געלעבט מיט דער האפנונג, אז אט וועט זיך דאס אלץ ענדיקן און מיר וועלן קומען אהיים, ברייגגען טרייסט די רעשטלעך פון אונדזערע טייערסטע, אבער קיינער איז נישט געבליבן. ליידער.

ווילנע איז געווען טיילוויז צעשטערט, אבער א גרויסער טייל ידישע הייזער זענען נאך געשטאנען גאנץ און נישט באריגט. זיי זענען געווען באזעצט דורך די

גויים די „גוטע" שכנים, טעבקי שערס האט יא געפונען זיין טאטן מיט זיין ברודער לעבעדיק.

ר׳ יונה דער פעלטשער

מיך האבן די רוסן אויפגענומען מיט גרויס כבוד, זיי האבן געמיינט, אז איך בין מיין ברודער דער אלטער קאמוניסט פון דעם פוי־לישן רעזשים נאך. זיי האבן מיר איבערגעגעבן א וויכטיקן פאסטן און מיך נאמינירט פליציי־קאמענדאנט און טורגאל, כ׳האב אנגעהויבן דארט ארגאניזירן די פאליציי. דארט האט מיך געטראפן א יידישער בחור מיט וועלכן כ׳האב געארבעט ביים טארף ווען כ׳בין אוועק פון וואראנאווע, ווייזמאן, ער איז איצט אין נתניה, האט ער מיר געזאגט:

— אנטלויף פון דאנען, ווי אמשנעלסטן, ווי נאר זיי וועלן זיך דערוויסן אז ביזט א ייד וועלן זיי דיך באנאכט דערמארדן און קיינער וועט אפילו נישט רעאגירן דערויף.

כ׳בין אנטלאפן ווידער קיין וואראנאווע.

ס׳איז געווען מיט־אויגוסט 1944, כ׳האב דארט געטראפן יצחק דוויליאנסקין, מאיר שמיר איז געווען דארט פריער און איז אוועק, משה קאפלן איז געווען אין רוסישן מיליטער, ס׳זענען נאך געווען דארט אייניקע מענטשן, מערסטנס פרויען, און ווידער די זעלבע טראגעדייע, ידישע הייזער שטייען נישט גערירט און גויים וווינען אין זיי, זיי דרייען זיך ארום אין וואראנאווע און פירן זיך ווי ביי זיך אין דריים אן א שום געוויסן־ביסן, מ׳האט מיך נאמינירט אלס פייערלעשער קאמאנדיר, כ׳האב צוווישן די פייערלעשער געפונען אלע מערדער פון אונדזערע עלטערן, זיי זענען געווען טרומע וועכטער איבער אונדז אין די דייטשישע טורמעס. ווען כ׳האב דאס געגעבן צו וויסן די מאכט־האבער, האבן זיי מיר געענטפערט:

— מיר ווייסן, מיר ווייסן! (זנאיעם דאַ זנאיעם)

כ׳האב נישט געקאנט בלייבן ווייטער אין וואראנאווע, די גויים האבן געהארגעט יעדן פארבליבענעם יידן ווען נאר ס׳האט זיך געלאזט, איך בין געווען מיט דוויליאנסקין מיר האבן ביידע אפגעפילט א שלעכט געפיל. דער פאקט אליין, אז דו דרייסט זיך ארום ביי דיר אין שטעטל, סעפנען זיך טירן און דו מיינסט, אט אט וועט זיך באווייזן אין זיי א באקאנט געזיכט פון מענטשן, וואס זענען דיר טייער און אנשטאט זיי דערשיינען פאר דיר גויישע מארדעס, עמלק׳ס אייניקלעך, דאס אליין איז געווען געגוג אפצוטויטן ביי דיר יעדן ווילן צו בלייבן וווינען דא.

אינצווישן איז אנגעקומען אער משה קאפלאן, ער האט אויך געהאלטן, אז

מ׳דארף אוועק פון דאנען. אין רוסישן מיליטער האבן געפעלט פריזיערן, בין איך מיט אים מיטגעפארן, אייגנטליך האב איך דעזערטירט הייסט עס, אבער כ׳האב אנדערש נישט געקאנט טון.

כ׳האב געהאט א געוויסע פאראנטווארטליכקייט פאר דוויליאנסקין, טאמער וועט מען זיך טשעפן צו אים צוליב מיר, זענען מיר בײדע אוועק צו אונדזער קאמאנדיר, וואס האט געזוכט פלייש פאר זיינע זעלנער און מיר האבן אים פארגעלייגט פארן קיין ווארנאוועס וווּ פון יעדער שטוב קאן מען נעמען א קו. אזוי האבן מיר אריבערגעבריינגט דוויליאנסקען צו אונדז.

דא איז געשען א באמערקונגסווערטע זאך.

אונדזער איינהייט האט באדינט די אפטיילונג „נאראמאנדיע־ניעמאן״, דאס זענען געווען די פראנצויזישע לופטפליער, וואס האבן בייגעהאלפן דער רוסישער ארמעע. די קאמענדע איז געווען אין רוסישע הענט, דער פראנט איז נאך גאנץ שטארק אנגעגאנגען, ס׳זענען נאך געפאלן מענטשליכע קרבנות, נאר אונדז האב׳ן זיי נישט געשיקט אויפן פראנט, ווען מיר האבן געוואלט פארשטיין די סבה דערפון האט אונדז איינער פון שטאב אופגעקלערט:

— אייך וועלן מיר נישט שיקן געהרגעט ווערן, איר זענט אזוי ווייניק לעבן געבליבן, אייך טאר מען נישט איינשטעלן אפילו איינעם פון אייך, אויף דער וועלט זענען געבליבן געציילטע יידן, מ׳האט אייך גענוג געהארגעט, מ׳טאר נישט.

אין גערדא, דייטשלאנד איז אונדז געקומען באזוכן דער גענעראל וואלפיאנאוו פון טשעלושקינס עקספעדיציע, די לאגע דא איז געווען קריטיש, דא איז געפאלן דער בארימטער יידישער העלד, גענעראל טשארניכאווסקי. וואלפיאנאוו איז דא געקומען אפציען פון דאנעט מענטשן פון אלע פארמאציעס צום פראנט צו, ער האט שוין געהאלטן ביים נעמען אויך אונדז, אבער דער מאיאר כהן, קאמאנדיר פון נ.ק.וו.ד. דא, האט מיך פארגעשטעלט מיט דוויליאנסקין אלס פארשטייער פון די פארטיזאנער, וואס האבן די גאנצע יארן פון קריג געקעמפט קעגן דעם שונא, וואלפיאנסקי האט זיך אויפגעשטעלט פאר אונדז, סאלוטירט און געזאגט:

— מיין פולסטע אנערקענונג, אזעלכע מענטשן דארף מען אפהיטן שיקט זיי נישט אויפן פראנט!

*

כ׳האב זיך קיינמאל נישט געהאלטן אלס קעמפער, אלס מענטש פון מיליטערישן אונטערגרונט, סאבאטאזשניק און שמעטער־מאן, אבער נישטא אין לעבן קיין דערשטוינענדיקע סיורפריז, דער נאצישער שטן האט דערוועקט אין מיר אזעלכע כוחות. און איך בין נישט איינער אזעלכער, אלע מיינע ווארנאווער חברים פארטיזאנער זענען מיר אזעלכע געווען, אזוי האט דער נאציזם זיך אליין אונטערגעלייגט זיין אייגענעם קערנער פון זיין טויט.

דאס איז א לערע, וואס איז וויכטיק זי צו געדענקן אויך אין די קינפטיקע דורות, מ׳דארף נישט זען דעם מענטש אזוי ווי ער זעט אויס, מ׳דארף אים זען אלס אונדער־שעפּליכער קוואל פון מעגליכקייטן און קרעפטן, וואס ווען ער ווערט אויפגעפאדערט אדער אויפגעצווינגען זיי צו אנטדעקן און באנוצן אנדעקט ער זיי און באנוצט זיי.

דאס איז א וויכטיקע קאנסעקוועני פאר אונדז, און פאר אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער, מענטשן פון קליינעם יידישן פאלק.

ВРЕМЕННОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ № 66943

Предъявитель сего Конюховский
(фамилия)
Яков Готлидович
(имя и отчество)
Награжден приказом начальника Белорусского штаба партизанского движения № 314/рк от „24“ Апреля 1945 г.
за доблесть и мужество, проявленные в партизанской борьбе против немецко-фашистских захватчиков медалью „Партизану отечественной войны“
„I“ степени медаль №

Начальник Белорусского штаба
партизанского движения

Подпись вручающего
(должность и фамилия)

18 Июня 1945 г.

א דאנק יאנקעלע קוניכאווסקין זענען מיר געווארן כשר.

י. קוניכאווסקיס פארטיזאנישער מעדאל

קיי ליסורסקי

אונדזער קינד האט אונדז געראטעוועט

ווען ס׳האט אויסגעבראכן די דייטשיש־רוסישע קריג איז מיין מאן געווען אין רוסישן מיליטער און איך בין געבליבן אליין מיט מיין פיצעלע קינד אין לידע.

דאס קינד איז דאן אלט געווען קוים א יאר מיט 22 טעג.

דעם טאג האבן זיי אונטערגעצינדן דעם געטא אין לידע פון אלע זייטן. איך בין אנטלאפן. אין מיין שויס, איינגעבונדן אין דער פאלע פון מיין קליידל האב איך געטראגן מיין קליין פייגעלע. כ׳בין געלאפן אין מיין געבורטשטעטעלע וואראנאווע.

אויפן וועג בין איך מיד געווארן און כ׳האב זיך אפגעשטעלט נעכטיקן אין באסטון, א 10 קילאמעטער פון וואראנאווע. צוזאמען מיט מיר האט דארט גענעכטיקט אויך פרוי לעווין, יושקע לעווינס מוטער. אינדערפרי איז געקומען א פור פון וואראנאווע כדי אונדז אהיים צו נעמען. מיין טאטע, מיין געטרייער האט אינזינען געהאט זיין טאכטער. כ׳האב זי געבעטן זי זאל מיטפארן מיט אונדז, אבער זי האט נישט געוואלט. דער פורמאן האט אונדז דערציילט, אז אין ווראנווע געפונען זיך די דייטשן און זי האט זיך נישט געאיילט אזוי שטארק אריינפאלן צו זיי אין רעזידענץ. די זעלבע נאכט האט מען באמבארדירט באסטון און פרוי לעווין איז דארט געפאלן.

10.5.42 שבת, האט מען ארומגערינגלט וואראנאווער געטא און נאך דריי טעג באלאגערונג האבן זיי אנגעהויבן צו שיסן דירעקט אין געטא אריין.

פאר דעם האבן די דייטשן געבראכט אין אונדזער געטא אלע יידן פון סאלעטשניק, דזווינישק און באסטון. ס׳איז געווארן שרעקלעך ענג, נישט צום לעבן, נישט צום אוסהאלטן און דאס שיסעריי, דאס פייפן פון די קוילן האבן אנגעווארפן א שרעק. די קוילן זענען געפלויגן פון אלע זייטן, יידן האבן זיך פארבאהאלטן, זיי האבן נאך געוואלט נאך אביסל לעבן. זיי האבן געוויסט, אז דאס שיסן און די באלאגערונג ברענגען מיט זיך טויט און אונטערגאנג, דאך האבן זיי נאך געוואלט לעבן אביסעלע.

מיר האבן געהאט א בונקער ביי אונדז אין הויז אונטער דער פאַל, אלע יידן האבן זיך דארט פארבאלטן, מיר זענען געבליבן אויסער דעם בונקער, מיר האבן מורא געהאט טאמער וועט דאס קינד זיך צעוויינען און דאס וועט אויסגעבן דאס געבעלטניש. אבער דאס פיצעלע מיינס האט נישט געוויינט, גלייך ווי דאס וואלט געוויסט די לאגע און האלט זיך איין צוליב אונדז.

זונטיק זענען די יודנראטלער ארומגעלאפן און געשריגן:

— יידן גייט ארויס פון די בונקערס, מ׳וועט אייך גארנישט נישט טאן.

אבער די יידן זענען נישט ארויסגעגאנגען און געבליבן אין די בונקערס.

מאנטיק האבן די דייטשן מיט זייערע יוצר משרתים פארשטארק די וואך ארום דעם געטא. זיי זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און האבן ארויסגענומען אלע יידן.

טויזנט מיט אכט הונדערט יידן האבן זיי ארויסגעפירט אויפן מארק פלאץ. מ׳האט זיי געצווינגען זיך אויסצולייגן אויף דער ערד און פאטאגראפירער מיט אפאראטן, זיי זענען ארומגעלאפן און זיי פאטאגראפירט ליגענדיק.

דער סאלעטשיקער רב׳ס זון, אן איוואליד מיט אפגעשניטענע פיס האט זיך אויך אוועקגעלייגט. ווען דער געביטס קאמיסאר האט אים דערזען פון ווייטנס איז ער צו אים צוגעגאנגען, האט אים געפרעגט ווו האט ער אנגעווירןביידע פיס, דער בחור האט אים דערציילט. דער דייטש האט אים אויסגעדרוקט זיין מיטלייד. מ׳האט געזען אין זיין פנים צייכנס פון אמתער רחמנות און מיטגעפיל, אבער דאס אלץ האט אים נישט געשטערט באלד נאכדעם אים צו דערמארדן. א פאר מינוט פאר דער שחיטה האט דער ארכי־מערדער רחמנות געהאט אויף זיין פיס־לאזן קרבן.

ארום־און ארום זענען געשטאנען אונדזערע טייערע שכנים מיט דראנגן און העק, מיט רידלן און ווילעס און אונדז אפגעהיט מיר זאלן נישט אנטלויפן פון טויט.

ס׳איז געפאלן דער באפעל:

— אויפשטיין! מארש!

פאר אונדז זענען געגאנגען מיינע עלטערן, מיין שוועסטער. מיין מאן איז געווען פול מיט שרעק איבערן גורל פון אונדזער קינד. איך האב געקוקט אויף מיין עופעלע און ער האט געקוקט צו מיר מיט זיינע קליינע אייגעלעך, צו מיר און צו מיין מאן, צו מיר און צו מיין מאן, פלוצעם האט ער א זאג געטון:

— זיי וועלן אונדז נישט הרגענען, זיי וועלן אונדז לאזן אהיים גיין.

ער האט געוויסט, אז מיר דארפן רחמים און ער האט זיך אונטערגענומען אונדז צו טרייסטן.

אויף דעם קרייצוועג איז געשטאנען דער געביטסקאמיסאר און פארטיילט די יידן צום לעבן און צום טויט. אונדזערע עלטערן האט ער געשיקט גלייך, מיר האבן זיך צוגעטוליעט צו זיי, געוואלט זיין מיט זיי אין יעדן פאל. אבער דער פיינער רוצח האט אונדז א שטופ געטון אויף רעכטס, אונדז אפגעריסן פון טאטע־מאמע און אונדז פארשיקט צום... לעבן. ער האט זיך נאך געניייטיקט אין אונדז. מיר האבן ביידע געהאט פאכן און פאך־צייגנישן, האט ער אונדז נאך געדארפט האבן.

מיר זענען געבליבן זיצן, מיר האבן אויסגעהערט די שיסערייען, וואס האבן פארענדיק מיט אלע אונדזערע טייערסטע. ווען ס'האט זיך געענדיקט די שי־סערייען איז צו אונדז צוגעגאנגען א פוילישער פאליציסט און א זאג געטון:

— זארגט נישט, איר בלייבט לעבן!

גלייך ווי דאס וואלט געווען איצט אונדזער איינציקע זארג.

פארנאכט האבן זיי ווידער צוזאמענגענומען די רעשט פארבליבענע אויפ'ן מארק־פלאץ, א פאטאגראף האט אונדז ווידער פאטאגראפירט, ווייזט אויס, כדי פעסטצושטעלן וויפיל ידן האבן זיי דעם טאג אויסגעראטן. סטאטיסטיק צוועקן.

זיי האבן ביי אונדז אראפגענומען דאס גאנצע צירינג, צוזאמענגעווארפן אלע טייערע זאכן אין גרויסע פאטשיילעס, וואס זענען געווען אויסגעשפרייט אויף דר׳ערד און מ'האט אונדז געהייסן גיין אהיים.

ווען כ'האב זיך אויפגעהויבן בין איך גלייך געלאפן צו די גרויסע ברידער קברים. זיי זענען שוין געווען פארשיט מיט ערד, אבער די גאנצע ערד האט זיך גערירט, חלקימווייז האט זיך דער באדן־דעק געהויבן און ארונטער געלאזט ווי א גרויסע ברוסט וואס אטעמט און שעפט לופט. די רוצחים האבן זיי באגראבן לעבעדיקערהייד אדער האלב לעבעדיק.

*

שפעטער מיט 10 טעג האט מען אונדז געשיקט אין לידער געטא.

מ'האט אונדז דערלויבט צו נעמען נאר דאס וואס א מענטש קאן פארטראגן. ביז באסטון האט מען אונדז געטריבן צו פוס, דארט האבן זיי אונדז געפאקט אין לאסט־וואגאנען און געפירט קיין לידע.

23־טן מאי 1942 זענען מיר אנגעקומען אין לידער געטא.

די גויים פלעגן יעדן טאג קומען און אונדז אנזאגן די בשורה, אז נאך א פאר טעג וועט מען אונדז אלע אויסשחטן.

מיין מאן האט געארבעט אין א ווארשטאט אויסער דער שטאט, ווען מיר האבן דערפילט אז ס'קומט אן דער לעצטער טאג פון אונדזער אויסראטונג זענען מיר אוועק צו אים. ער האט מיך מיט'ן פיצל קינד פארבאלטן אין א שאפע. אין שראנק האב איך געזאגט צום קינד:

— איצט וועסטו זיין פארזיכטיק און זאלסט נישט רעדן.

ער האט צוגעלייגט זיין קליין פינגערל צום מיילעכל און געענטפערט:

— שא, נישט רעדן.

און ער האט נישט גערעט. וויינען האט ער אויך געוויינט שטילינקערייד, אזא געוויין וואס לאזט זיך נישט הערן.

אין א פאר טעג ארום האבן זיי אונדז געפונען און צוריקגעשיקט אין געטא אריין.

*

אחרון־של־פסח איז מיין מאן אוועק אין וואלד אריין. איך בין געבליבן אין געטא מיט מיין קינדעלע. ער איז קראנק געווארן אויף דיפטעריט און כ'האב געוואלט פריער אים אויסהיילן פון דער טויט־קרענק כאטש די אויסזיכטן זענען געוועזן שוואכע. אלע דיפטעריען קראנקע אין געטא זענען אויסגעשטארבן צוליב מאנגל אין הייל־מיטלן, שפייזלאזיקייט און מינימאלער באדינונג. צו מיין גליק איז געוועזן אין געטא א יונגער יידישער דאקטאר (ווייי איז מיר, כ'האב זיין נאמען פארגעסן) און ער האט זיך אונטערגענומען אויסקורירן מיין פיצל עופעלע. אויף זיין באפעל בין איך ארומגעלאפן אין געטא, אין סכנת נפשות פון איין פלאץ צום צווייטן און האב געפאקט אן איינשפריצונג געגן דיפטעריט. די אפטייקערן האט נישט געקאנט צוזען מיין צער און האט מיר אוועקגעגעבן אלע פלעשלעך, וואס זי האט געהאט. מיין קינד איז געזונט געווארן. דער דאקטאר איז נישט אוועק פון זיין בעטעלע ביז ער האט אים נישט געזען א געזונטן.

ווען מיין מאן איז געקומען דאס צווייטע מאל ענדלעך אונדז נעמען אין וואלד אריין האבן מיר געוואלט מיטנעמען דעם יונגן דאקטאר. ער האט נישט געוואלט ער האט נישט געוואלט איבערלאזן אויף הפקר די געטא מענטשן אן זיין מעדיצינישער איבערגעגעבענער אויפזיכט. נו זאגט אליין ווער איז דאס דער מענטש וואס זוכט יידישע העלדישקייט אין די נאצישע געטאס און געפונט נישט?

*

גייענדיק אין וואלד האבן מיר אויסגעשטאנען שרעקליכע שוועריקייט ס'איז געוועזן א הייסער אייר טאג. א חדש נאך פסח, ס'איז שווער געוועזן צו גיין אין דער היץ. צו דעם נאך האבן מיר געבלאנדזעט און נישט געפונען דעם וועג. נאך א שווערן טאג זענען מיר אריין צו א גויה אין שטוב אריין, איר זון איז געוועזן א פאליציסט ביי די דייטשן אין לידער געטא, א מערדער א יונג, זי האט אונדז אויסגעשטעלט א פולן טיש מיט עסן און אונדז דערקוויקט די נשמה.

דאס קינד האט נישט געגעסן. ער האט צוזאמענגענומען די אנגעשניטענע שטיקלעך ברויט מיט זיינע קליינע הענטעלעך און זיי אויסגעשטעלט אין שטויסן. די גויה האט אונדז געבעטן מיר זאלן אים פרעגן פארוואס ער עסט נישט, האט ער געענטפערט:

— מאמע, כ'וועל דאך ווען שפעטער אויך עסן.

*

אין וואלד האט אונדז קיילע גראדזענטשיק (שמיר) געגעבן א שטיקל ברויט האב איך דאס צעבראכן אויף צווייען, דאס צווייטע שטיקל געבאלטן אויף שפעטער האט ער געוואלט נאר בידע מיט אמאל, אז כ'האב אים נישט געוואלט געבן און כ'האב אים געזאגט:

דו וועסט דאך שפעטער אויך ווען עסן האט ער געענטפערט:

— מאמע וואס הארט דיך, אז האסט נישט קיין ברויט דערקוטשע איך דיר דען? אדער כ׳וויל דוקא עסן?

*

די אבלאוועס אין וואלד זענען געווארן אלץ אפטער און אפטער, ער איז שוין געווען מער פרייער אין וואלד, נישט איינמאל האב איך מורא געהאט, טאמער איז ער נישט געגוג פארזיכטיק, טאמער האט ער פארגעסן וואס ער האט געלערנט אין געטא, די שרעקליכע לערע פון גרויל־טעג, אבער ווי נאר ס׳איז געפאלן דער באפעל צום גיין, זיך פארבאלטן, אועק אין אן אנדער פלאץ אין וואלד צוליב די אבלאוועס, פלעגט ער באלד א שפרינג טון אויף מיין מאנ׳ס פלייצעס, גרייט צום רייטן אין די פינצטערע ווייטקייטן פון די פושטשעס מיט זייערע סכנות און שרעק. גייענדיק — לויפנדיק פון אן אבלאווע פלעגט ער ווידער זיך פארשליסן אין זיך און זיך איינהאלטן נישט צו וויינען, צו רעדן, אדער פאדערן עסן.

אין אונדזערע פינצטערע וואנדער וועגן פון די נאצישע גרויל־טעג האבן מיר אויסגעשטאנען הונגער, נעץ און קעלט וואס האבן צעבראכן אונזער גייסט און נשמה, אבער ער דאס פיצעלע מענטשעלע האט אלע דריי אויסגעליטן מיט געדולד און מוט ווי א דערוואקסענער מענטש און אפילו מער פון א דערוואקסענעם.

אין טעג פון גענצליכן הונגער אין וואלד טאג־איין־טאג־אויס איז מיר שווער געווען צוצוקוקען ווי מיין פיצעלע ייִנגעלע לעכצט נאך א ביסן עסן, אבער ער האט געהאט א ספעציעלן אינסטינקט אין אזעלכע שעהן אונדז צו טרייסטן און פארלייכטערן אונדזער שווער געמיט. מיט זיינע טרייסט ווערטער און גוטע ריידעלעך האט ער אונדז צוגעגעבן מוט צום לעבן און האפנונג.

און אזוי זענען מיר צוליב אים און א דאנק אים געבליבן לעבן.

מינע קאנאפקע (מוטשניק)

ס׳האט פונקט גערעגנט

א טאג איידער די דייטשען האבן פארנומען אונזערע געביטן האבן זיי אראפּגעווארפן א באמבע אין פאלאץ, און ווען מיר האבן מיט שרעק גערעדט וועגן דעם האט אונז איינער פון רייקאם פארטיי געזאגט:

— האט ניט מורא אזוי ווי גראז קען ניט וואקסן אויפן האנט אזוי קאנען דא די דייטשן ניט זיין. צומארגנס האבן די רוסן גענומען מאביליזירן די מענער אין אטייל פרויען, אזוי ווי אין פיריגאנצע 10 ק״מ פון ווארנאווע האט זיך געבויט אן אעראדראם האט מען מיך מיט דינה קודלאנסקין געשיקט דארטן ארבעטן אין קופע. אויפן וועג זענען שוין געווען פיל געהארגעטע און פארוואונדעטע פון די דייטשע באמבעס און ווען מיר זענען אנגעקומען אויפן פלאץ איז געווארן א טומל, אז ס׳איז ניטא קיין טעלעפאנישע פארבינדונג מיט קיינעם, און אז די דייטשן זענען נאענט פון דאנען. די רוסישע אנגעשטעלטע האבן זיך גלייך געזעצט אויף פארשיידענע פאר־מיטלען און אוועקגעפארן און מיט זיי אויך דינה (זי איז אגב נאכדעם צוריקגעקומען מען האט איר ניט אריינגעלאזט אין רוסלאנד). איך בין געבליבן, כ׳האב זיך ניט געוואלט שיידען מיט מיין פאמיליע. די פויערים האבן גלייך צעראבירט אלץ וואס ס׳איז דארט געווען, און אזוי ווי גיין גלייך אהיים האט מען ניט געקענט, בין איך געגאנגען מיט די באקאנטע שיקסעס מיט וועלכע איך בין געקומען, כדי צוזאמען איבערנעכטיקן ביי א פויער. דארט האבן זיך צונויפגעקליבן די שכנים און מע האט גערעט, אז איצט וועט מען אביסל נקמה נעמען אין די יידן.

די שיסערייען זענען געווען שרעקליך, דער הימעל אינגאנצן רויט פון שרפות און זיי האבן געזאגט אז ווארנאווע ברענט אינגאנצן און די יידן האט מען אלע געפטרט. זיי האבן געגעסן אין געטרונקען אין פאר מיר איז די נאכט געווען איין אייביקייט. אויף צומארגנ׳ס ווען די דייטשן האבן זיך נאר באוויזן אין דארף האבן מיר גענומען גיין גלייך אהיים, מיט מיר גלייך זענען זיי שוין ניט געגאנגען נאר איך בין זיי נאכגעגאנגען. כ׳בין געקומען אין שטעטל עס האט ניט געברענט.

כ׳האב אלעמען געפונען מיט צושראקענע אויגן, מ׳האט זיך מורא געהאט צו ווייזן אין גאס און דערציילט ווי אזוי דייטשן זיינען פלוצלינג אנגעקומען. מ׳טראכט וועגן דער ביטערער צוקונפט, אבער פארשטייט זיך אז אויף שחיטות האט מען זיך ניט פארגעשטעלט. ווען ס׳איז געקומען בתיה פינקלטיין מיט איר פאמיליע וועלכע האבן געוואוינט אין א שטעטל נעבן דער ליטווישער גרעניץ און דערציילט, אז דארטן שיסט מען די יידן האט מען איר ניט געגלויבט, מיין שוועסטער בתיה מיט איר פאמיליע האבן זיך אויך געפונען אין יענער געגנט אין א שטעטעלע רודזישקי, האבן מיר באצאלט א קריסט ער זאל פארן ברייגגן זיי צו אונז. זיי האבן זיך טאקע זייער דערפרייט מיטן ערשטן גרוס פון אונז, נאר די עלטערן זייערע קענענדיק די דייטשן פון דער ערשטער מלחמה האבן ניט געגלויבט וואס מען דערציילט און ניט געוואלט נאך פארלאזן די היים... ווען מיר האבן דעם קריסט געשיקט א צווייט מאל ער זאל זיי דאך ברייגגן, האט ער זיי שוין געפונען ווי מען פירט זיי אויף א זאמלונג פלאץ מיטן קינד און פעקעלע פארן האנט, זי האט בלויז א שאקל געטאן צו אים מיטן קאפ.

מ׳האט אלע יידן פון דארט דערטרונקען אין טראקער אזיערע. ס׳איז א קלארער פאקט.

אזוי האבן זיך אנגעהויבן ביסלעכווייז די צרות ביי אונז. מע איז געווען אלע פארצווייפעלט, כאטש א טייל האבן געהאט אביסל האפנונג אייניקע האבן געזאגט, אז דאס ספירטיזם טישעלע קלאפט אפ אויף גוטן און האבן זיך פארלאזט אויף אנדערע איינגערעטע סימנים, ביז עס האט זיך אנגעהויבן די אקציע ווען זיי זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און געשאסן אלע קראנקע.

אין א געוויסע צייט ארום האט מען א נעם געטאן 6 מאן זרח, אסתר, און דוד שעלובסקי, יצחק וואלפיאנסקי ישעיהו אולקניצקי, גרשון איישישקי, און מ׳האט זיי שוין ניט אומגעקערט. מ׳האט געהערט אז אין די ארומיקע שטעטלעך און אין לידע איז שוין א שחיטה־טאג געווען, און יעצט האט זיך דערנענטערט אונזער שחיטה־טאג. ווען מ׳האט דערשאסן די 5 מאן בנימן קאפלאן מיט זיין פרוי, ניאניע גראדזענציק, לייזער קאצענעלענבויגן, און גערשענאוויטש און איך קום א וויינענדיקע צו רחל קאצענעלנבויגן זאגט זי:

וויין ניט, אין א פאר טעג ארום וועלן מיר זיך אלע טרעפן און אונדז וועט ניט זיין ווער עס זאל באוויינען.

זי איז טאקע אומגעקומען צוזאמען מיט יהודיתן און פאמיליע.

*

3 טעג פאר דער שחיטה האבן מיר ניט געטארט ארויסגיין פון די הייזער, נאר מיר פלעגן זיך דורככאפן איינע צו די אנדערע, איך קום אריין צו דלוגינען, זיי האלטן, אז אזוי ווי אהרן ראמט די וואוינונגען ביי די דייטש וועט מען זיי אפשר לאזן לעבן. דאס זעלבע זאגט עטקע לובעצקי ווען זי קומט צו מיר, אזוי

ווי איר דודה אסתר ליכטמאן קען דעם שטאבס־לייטער וועט זי אפשר זיי אלעמען ראטעווען. ליידער האט עס זיי ניט געהאלפן.

עס קומען צו אונז איטקע אלעקניצקי אין חיה דעם מיאדלער רב׳ס טאכטער פארצווייפעלט פרעגן וואס מיר טראכטן צו טאן, מיר זאגן זיי אז מיר טראכטן זיך פארשטעקן איבערהויפט צוליב די עלטערן. מיר האבן דאן געוואוינט ביי קאלמא־נאוויטשן אין האל, ווו די רוסען האבן אונז געהאט איינגעקווארטירט, האלטענדיק, אז פאר א ציוניסטישע פאמיליע איז אונזער פריערדיקס הויז צו גרויס און צו גוט, זיי האבן אונז צווײמאל געביטן די וווינונגן ביז מיר האבן שוין געווארט זיי זאלן אונדז שיקן אויף סיביר. מיט אונדז צוזאמען האבן געוואוינט דזשוענישקער פאמי־ליעס בלעכערס, האבן מיר זיך צוזאמען געמאכט א מעלינע.

אזוי ווי מען הויבט אן טרייבן צום פלאץ, גייען ארויס אונדזערע שכנים, דער קלעצקער רב מיט זיין פאמיליע, ער פלעג פאריכטן די דייטשן זייגערלעך און ער האט געטראכט, אלס נוציקער ייד וועלן זיי אים און זיין פאמיליע לאזן לעבן. זיין ברודער הירשל האט געהאט צוגעגרייט 2 פלעשער בענזין כדי א ווארף צו טון אויף זיי און אונטערצינדן אלץ, נאר מ׳האט אים ניט געראטן דאס צו טון ווייל עס וועלן זיין פיל יידן אין מעלינעס און זיי וועלן אומקומען.

די רבנים האבן געהאט יעדערער זיינע אנהייגער און ניט געשטימט צווישן זיך און געלעבט אין מחלוקת אבער אויפן זאמלונגס פלאץ האבן זיי זיך איבער־געבעטן. מיט זיי צוזאמען איז אויך געגאנגען דער סעלעצ׳ניקער רב און זיין זון דער אינוואליד אין א וועגעלע, ער ווייזט זיי דאקומענטן אז ער איז אן אינוואליד פון דער ערשטער וועלט מלחמה וואן ער האט געקעמפט פאר דייטשלאנד, זיי פירן אים אוועק אביסל ווייטער און שיסן אים. אונדזערע אנדערע שכנים יצחק דוויליאנסקי, בישל אין זייערע פאמיליעס, ווי אויך די דזשוענישקער פאמיליעס בלאכער, יאנקעלעוויטש, און שניידער כאפן זיך אריין צו אונז אין שפייכלערעס כדי צוצוגרייטן א גוט פארמסקירט טירעלע. אין דער מעלינע האבן מיר זיך באהאלטן צוזאמען עטליכע און צוואנציק מאן. פון אינווייניק הערן מיר ווי מ׳גייט אלע ווילע אריין אין שטוב מ׳קלאפט די ווענט און מ׳זוכט, מיר האלטן זיך איין, מ׳דריקט און מ׳קושט די קליינע קינדער זיי זאלן זיין רואיק, פונדעהויך איבער אונדז, אויפן בוידעם שלעפט מען אראפ שיינקע בלאכאראוויצ׳עס ברודער, וועלכן מ׳האט געפונען פארשטעקט אין שטרוי און מ׳שיסט אים אויפן פלאץ. מיר טרייסלען זיך פון שרעק עטליכע שעה ביז ד״ר גארדאן פון נאוואגראדעק וועלכער האט געוויסט פון אונז, האט אונדז אנגעקלאפט אז מיר קענען שוין ארויסגיין, אין אזוי האבן מיר זיך דערוויל געראטעוועט.

*

אין לידער געטא טרעפט מען זיך אפט מיט די ביסל געראטעוועטע ווארא־נאווער, מיט אנדערע ארבייט מען צוזאמען, די לאגע ווערט וואס ערגער, די גרוסן פון ארומיקע שטעט און שטעטלעך דערציילן בלויז וועגן שחיטות, מ׳זאגט

אז אין ווילנער געטא איז אביסל די לאגע בעסער רחל שבח און פאמיליע פרובירן זיך דערשלאגן קיין ווילנע, אויפן וועג פערהאלט מען זיי, זי אנטלויפט און בלאנדזשעט מיט דעם קינד אין וואלד אין ווען זי קומט אין געטא צוריק האט זי זיך מורא צו ווייזן, ווייל מען זוכט זי. מ׳דערוווּסט זיך דערווייל פון ביעלסקיס אטריאד אין וואלד ווו מען קען זיך ראטעווען.

רחל קאפילעוויץ ווארט דער ברודער זאל זי אפנעמען אין וואלד, אבער ווען זי דארף גיין ווייגט דאס קינד אין וועג און זי קומט צוריק.

מיינע שוועסטער קומען אין וואלד מיט גרויסע שוועריקייטן, אין א קורצע צייט ארום קומט דארט פאר גרויסע אבלאווע און זיי מוזען צוריק קומען אין געטא. פייטשע גראדזענטשיק זאגט אז מ׳קען זיך מיט דעם קינד אין ערגיץ ניט רירן און זיי באשליסן צו טיילן דעם גורל מיט אלע יידן.

מיר האבן אנגעהויבן ריידן צו אונזערע שכנים אז מ׳דארף מאכן א מעלינע, מ׳האט געגראבן גאנצע נעכט. נאך שווערע ארבייט האט מען געמאכט א טונעל ביז אונטער א שטעלכל אויפן הויף. דער ארייגאנג פון קארידאר מיט א פארמאסקירט טירעלע.

מיין מאמע האט איין פארטאג אין ספטמבער א קוק געטאן אין פענסטער זען וואס עס הערט זיך אין געטא, האט זי פונוייטן נעבן די דראטען געזען סילועטן און האט א געשריי געטון „מיר זענען שוין ארומגערינגעלט״. אלע פון הויז זענען גלייך געווען אויף די פיס, און אין געטא זענען שוין מענטשן ארומ־געלאפן ווי משוגע, ניט געוויסט וואס צו טון, זיך פארשטעקן אדער גיין אין דער אויסזידלונג „אויף ארבייט״ ווי עס האט געהייסן. מיר זענען 15 מאן אראפ אין מעלינע אין פון אויבן האט אונז גוט פערמאסקירט לייבע א באראנאוויטשער ייד, וועלכער האט שוין געהאט פארלוירן זיין גאנצע פאמיליע און האט ניט געוואלט לעבן אדער גיין מיט אונז, די מעלינע איז געווען בלויז צום זיצען די פיס איבער זיך, קיין עסן, טרינקען איז ניט געווען, בלויז א שטיקעל ברויט, נאר צוליב שרעק האט זיך אונדז ניט געוואלט עסן. די ליפן זענען געווען פארברענט פון דורשט, ס׳האט זיך צופעליק געפונען א רידל האט מען אויסגעגראבן אין א גריבל אביסל פייכטקייט אין באשמירט די ליפן, מיין טאטע האט אפאר מאל געחלשט האבן מיר אים קום אין דערשטיל אפגעמינטערט. אינדערהויך אין הויז איז כמעט שטענדיק עמיצער געווען מען האט כסדר געזוכט, זיי פלעגן אנבינדן א קלאץ צו די פערד, לויפן איבער די הויפן און אז ס׳פלעגט זיך אפקלאפן א פוסטער פלאץ האבן זיי געוויסט, אז דארט איז א מעלינע און זיי פלעגן זיך פארהלטן כאפן די יידן. מיר פלעגן הערן די קולות און וויינעריי די שיסערייען פון די געכאפטע יידן. אזוי האבן מיר זיך געמאטערט אין שרעק 6 מעת־לעת.

ווען מ׳האט שוין מער ניט געקענט אויסהאלטן האבן מיר געמוזט ארויס, מיר האבן אפגעווארט און ווען עס איז געווען א רעגן האבן מיר אויפגעריסן דאס טירל, איבערגעריסן די דראטן און מ׳איז געלאפן אויף גאטס בארא, די נאכט

איז געווען טונקל און מיר זענען געווען כמעט בלינד געזען זער שוואך אויף די אויגן. מיין מאמע און שוועסטער רבקה אין יפה זענען אוועקגעלאפן מיט בתיה פאדיטוויאנסקי, איר מאן און זון, וועלכע זיינען געווען צוזאמען מיט אונז אין מעלינע, זייענדיק זיכער אז אויך מיין אבא און שוועסטער העניה לויפן נאך זיי, נאר מיין אבא׳ס מאנטל האט זיך פארטשעפעט אין די דראטן, און מיר האבן זיך גלייך פארלוירן פון אלעמען און ניט געוויסט ווו צו גיין. מיר זענען געבליבן צעשראקענע און ניט אריענטירט זיך ווו מיר זענען. מיין שוועסטער זאגט זי וועט גיין אביסל זיך אריענטירן, זי איז אוועק יעדע מינוט איז געווען א יאר. מיר האבן חרטה געהאט וואס מיר האבן איר געלאזט גיין זיך צעשיידן, און ווען מיר האבן איר דערזען צוריק זענען מיר שוין ווידער געווען גליקליכע, און דאן האט מיין טאטע דערקענט דעם צריף ווו ער פלעגט אין געטא גיין דאווענען, עס איז ווייט פון בית־הקברות, און פון דארטן איז נאענט צו סטאשעוויטשן וועלכער וואוינט טאקע נעבן געביטס קאמיסאר ווו מיר האבן געארבעט און מיר קענן אים אלס אן ערליכן קריסט. גייענדיק צו אים זענען מיר אריינגעפאלן אין א זומפיקן פלאץ ווו מיר האבן קוים ארויסגעשלעפט איינע די אנדערע אן שיך, דאן האבן מיר באמערקט א פאליסמאן שטייט אין רויכערט א ציגאר דארט ווו מיר דארפן דורכגיין.

מיר לייגן זיך אוועק, הויבן אלע ווילע די קאפ א קוק טאן, עס ווערט שוין באלד טאג און ער רירט זיך ניט פון ארט, רויכערט איין ציגאר נאכן אנדערן, און ווארט ענדליך האבן מיר געהערט ווי מ׳רופט אים. אז ער איז אוועק האבן מיר זיך דערשלעפט צום בית־עלמין. דאן איז געווארן אויף אונדז א שיסעריי פון דער פאליציי וועלכע האבן זיך געפונען אין א שטוב נאענט, זיי האבן ווייזט אויס געהערט א באוועגונג אויפן בית־עלמין נאר ווייל עס האט גערעגנט האבן זיי זיך געפוילט ארויסגיין און באשאסן פון ווייטן. מיר האבן זיך געלייגט צווישן די קברים, די קוילן זענען געפלויגן איבער אונדז און ווען ס׳איז שטילער געווארן און עס האט שוין געגומען ווערן ליכטיקער זענען מיר צוגעקומען צו סטאשעוויטשעס שטאל פונקט, ווען זי איז געגאנגען מעלקן די קי און זי האט אונז דערזען האט זי א געשריי געטאן „אוי יעזוס מאריא״ ווי קומט איר דא? מיר זענען אריין אין שטאל. זי האט אונז געהייסן ארויפגיין אויפן בוידעם, ארויפציען דעם לייטער אז קיינער זאל ניט קענען ארויפקומען צו אונדז, שפעטער האט זי אונדז געבראכט א ליימענעם קרוג ווארימע טיי, מיר האבן צוגעלייגט די הענט זיך דערוואַרימט אביסל ווייל האלטן אין די הענט האבן מיר ניט געקענט פון פארגליווערטקייט. זיי האבן אויך געבראכט אביסל זייערע ווארימע טרוקענע זאכן און געגומען אונ־זערע נאסע זאכען צום טריקענען. מיר זענען געלעגן זיך געטרייסלט פון קעלט און שרעק, געטראכט וועגן גורל פון אונדזערע נאענסטע און געמיינט, אז מיר וועלן דא קענען זיין עטליכע טעג און באטראכטן אונדזער ווייטערדיקן וועג, נאר ווען ס׳איז געווארן פינצטער זענען זיי ארויף צו אונז מיט ברויט מיט מילך און געזאגט

אז מיר וועלן מוזן זיי גלייך פערלאזן ווייל זיי האבן מורא, עס האט ניט געהאלפן אונדזער בעטן, זיי זאלן אונדז לאזן איבערניכטיקן די נאכט. זיי האבן דעם טאטן אריבערגעטראגן איבער א קליאטקע געוויזן אונז ווו דאס וועלדל ראשליקי איז, און פון דארטן דארפן מיר אנקומען אין סיאגלע ווו ס'געפונען זיך שוין אפט פארטיזאנער. אגב האבן מיר עס אליין געוווסט פון די שוועסטער וואס זענען צוריקגעקומען פון וואלד נאך דער אבלאווע, זיי האבן אונדז אויך אנגעזאגט מיר זאלן ניט פרעגן דעם וועג ביי פאסטוכער, ווייל זיי וועלן אונדז אויסגעבן. אין מאנטל האב איך געהאט עטליכע הונדערט זלאטעס האב איך זיי א העלפט אוועקגעגעבן. אין וועלדל איז געווען נאס מיר האבן זיך צוגעטוליעט צו א בוים איינע צו דער אנדערע ניט מורא געהאט פאר חיות נאר פאר מענטשן. מיר זענען איבערגעזעסן די נאכט און גענומען גיין וועג אויס וועג איין, א גאנצן טאג, מורא געהאט עמיצן צו באגעגענען פרעגן דעם וועג, נאר זייענדיק שוין מיד פון גיין און זעענדיק פונווייטן אן עלטערן פויער וואס פארט, בין איך ארויס צו אים און געפרעגט דעם וועג, ער זאגט אז מיר געפונען זיך 3 קמ' פון לידע, מיר האבן געזען, אז עס איז אומזיסט אונזער דרייען זיך און מיר האבן באשלאסן גיין מיטן גלייכן וועג און זאל זיין וואס וועט זיין.

מיר גייען, איך פאראויס זיי נאך מיר, מיין טאטע א מערקבארער ייד, מען קוקט אונז נאך ביז מיר מערקן, אז מען קאנטראלירט פונווייטן דאקומענטן, מיר האבן זיך גלייך אדריי געטאן אויף א פעלד און געבליבן זיצן, ערשט קומט צוגיין א מאן און זאגט אונדז גלייך, האט ניט מורא איך ווייס אז איר זענט יידן, און די לעצטע פאר טעג זענען דא דורכגעגאנגען פיל יידן נאר די דייטשן האבן זיי געכאפט. זיי היטן אפ און האבן שוין פיל געפטרט. מיד געבן אים אוועק די לעצטע געלט און בעטן אים ער זאל אונדז פירן מיט א זייטיקע וועג, ער זאל גיין א שטיק פאראויס אין מיר נאך אים. ער גייט מיר לויפן אים נאך פונווייטן ביז מיר האבן אים פערלארן און מיר האבן גענומען בלאנדזען אליין און זיך געווינטשן עס זאל אונדז טרעפן א קויל מיר זאלן אלע אומקומען, ביז וואנען מיר האבן זיך דערשלאגן אין סיאגלע. מיר האבן געזען אין א שטוב ברענט אן אויוועלע, עס קאכט זיך עסן און א יונגער שגץ גייט ארום מיר גייען אריין, נעמען זיך אביסל טריקענען די זאכן זיך דערווארימען קומט אן די קריסטין, הייסט אונדז אוועקגיין ווייט פון שטוב ווייל עס קומען דא אמאל דייטשן און אמאל פארטיזאנער. מיר זיצן ווייטער צווישן קוסטעס אויפן פעלד און פארנאכט מיר זעען עס קומען אן צורייטן פארטיזאנער, מיר לויפן מיט שמחה צו צו זיי. זיי זענען רוסן און ווען זיי דערוויסן זיך פון אונדז, אז מיר זענען יידן קומען יעצט פון לידער געטא, זאגן זיי צו אונדז ביז ערשט האט איר פארבראכט מיט די דייטשן איצט קומט איר דא ? עס קומט אייך דערפאר שיסן! זיי שטעלן אונדז עוועקביים וואנט מיר זאלן זיך ניט דערוועגן צורירן פון ארט. אייגעם פון דער גרופע האט עס ווייזט אויס פאדראסן און ער האט זיך משתדל געווען מען זאל אונדז באפרייען, איז אפשטייענ־

דיק אזוי א גאנץ לאנגע צייט האבן זיי אונדז געזאגט מיר זאלן זיך אפטראגן פון דאנען זיי זאלן אונדז מער ניט זעהן.

דורכמאכענדיק אונדזער ווייטערדיקען וועג האבן מיר זיך ווידער אנגעטראפן מיט עטליכע רוסישע פארטיזאנער, וועלכע האבן דעם טאטען אפגעשטעלט אין א זייט ער זאל אליין גיין צו ביעלסקין אין אטריאד, אונדז וועלן זיי מיטנעמען צו זיך אין אטריאד אלס זייערע פרויען. עס האט ניט געהאלפן דאס רעדן צו זייערע געוויסן. פלוצים האט מען אין דארף געהערט, אין דער נאענט שיסערייען און ניט וויסענדיק ווער עס שיסט זיינען זיי גיך אנטלאפן און אונדז אפגעלאזט. עס האבן געשאסן שכורע פארטיזאנער זיי האבן געמיינט אז דייטשן שיסן. מיר גייען ווייטער ווינ׳שענדיק זיך צו באגעגענען יידן.

מיר האבן דורכגעמאכט נאך פיל שרעק פון די רוסישע פארטיזאנער זיי האבן אונדז יעדעס מאל געוואלט שיסן, אבער ווען מיר האבן געזאגט: מיר גייען צו ביעלסקין האבען זיי זיך אפגעשראקן. מיר האבן זיך ענדליך געטראפן מיט א גרופע יידן פון לידע, צווישען זיי קיילע רודניק מיטן מאן און קינד. די יונגערע טיילן זיך דאן אפ באזונדער און גייען אוועק, מיין טאטע קען ניט נאכהאלטן, דאסגלייכן קיילע און איר פאמיליע. מיר גייען צוזאמען. אין אווענט מיר גייען דורך א דארף, דער פויער זיצט מיט זיין פאמיליע ביי א שווארצן הילצערנים טיש מיט אויסגע־שאטענע קארטאפל מיט זויערמילך. מ׳עסט רואיק. מיר טראכטן ווען מיר קענען חאטש זיין ביי אים אין שטאל. מיר טרעפן זיך נאכדעם מיט א לידער ייד סטארא־דווארסקי, וועלכער פירט א גרופע יידן צו ביעלסקי און מיר זענען שוין צוזאמען. געפינענדיק זיך איינמאל אויף א זייטיקע וועג זענען אנגעפארן עטליכע פארטי־זאנער און זעענדיק ווי איך האב זיך דערשראקן, האבן זיי גלייך געזאגט אז זיי זענען יידן. עס איז געווען טוביה ביעלסקי מיט עטליכע זיינע מענטשן. איך האב זיי צוגעפירט צו אונדזער גרופע, — ער האט זיך דערפרייט מיטן גרופן־פירער, וועלכן ער האט שוין געקענט פון פריהער און האט געהייסן אלעמען מיטנעמען צו אים אין אטריאד אזוי ווי עס פלעגט טרעפן אויף פארש׳ידענע וועגן. אין דעם ווייטערדיקען וועג שוין מיט אלעמען צוזאמען האבן מיר אין א דארף געטראפן זיסע ביעלסקין, שלאפענדיק אין אווארעמען בעט ביי א פויער, ער דערפרייט זיך מיט די גערא־טעוועטע יידן און גיט גלייך איבער מיין טאטען דאס ווארעמע בעט.

✶

פון מיין מאמע און שוועסטער ווייסן מיר דערווייל גארניט, ביז עס קומט ערב ראש־השנה. מיר זיצן מיט אלעמען ביי א פייער און ווארעמען זיך, ערשט מ׳רופט אונדזערע נעמען און מ׳זאגט אן אז די מאמע און שוועסטער זענען געקומען. זיי האבן דורכגעמאכט זייער א שווערען וועג מיט בתיהן און פאמיליע צוזאמען, מיר זענען די גאנצע צייט געווען נאענט איינע פון די אנדערע און ניט געוואוסט.

מיר גייען שוין אלע צוזאמען. עס איז ערב יום כפור און מיר קומען אין

וואלד פאטאשנע. צונויפגעקליבענע יידן פון פארשידענע שטעט אין שטעטלעך. מיין טאטע דאוונט כל־נדרי און אנדערע תפילות אויף אויסענווייניק און אלע העלפן צו מיט א פארביטערטן ניגון.

באטאג פלעגט מען רוען, ביינאכט פלעגט מען גיין עטליכע ק״מ. די שמאטעס פון די פוס פלעגן רוענדיק נעמען צופרירן און עס פלעגט זיין שווער זיך פונדאסניי אויפצורירן. אזוי האבן מיר זיך דערשלעפט צו ביעלסקין אין נאליבוקער פושטשע. דארטן זענען געווען 2 לאגערן. מ׳האט אונז געוואלט צעטיילן אין ביידע לאגערן, נאר עשהאל ביעלסקי האט פארזאגט מ׳זאל ניט צעטיילן קיין פאמיליעס געגען זייער ווילן.

מ׳איז אין וואלד צווישען יידן. מ׳פארגעסט אז מ׳האט געלעבט אמאל אנדערש אבי מ׳זעט ניט קיין דייטשן. אין א געוויסן טאג האבן עטליכע פאמיליעס געמאכט א פייערל, געוואלט איבערקאכן אביסל די זאכן וואס מ׳טראגט, האט דאס א דייטשער אעראפלאן בדיוק געמערקט און באמבאדירט דעם שטח. דער עמער און אלעס איז געווארן דורכגעלעכערט אבער מיר האבן באוויזן צו אנטלויפן פון פלאץ.

עס קומט צום באזוך אין אטריאד פון שטאב סאקאלאוו. ער קען מיך און אריינקומענדיק מיט ביעלסקין צו אונדז אין זעמליאנקע פארזאגט ער אים ער זאל אונדז צוזען און געבן וואס מיר פארלאנגען, מיר האבן קיינזאך קיינמאל פערלאנגט און געווען צופרידן, אז מיר זיינען צווישען יידן און וועלן טיילן צוזאמען דעם גורל.

*

א טאג איידער די רויטע ארמיי האט אונז באפרייט, זענען די דייטשן לויפענדיק שוין אין וואלד באפאלן דעם לאגער אין געשאסן 9 מענטשן. מ׳האט געמוזט פארלאזן דעם וואלד, ווייל זיי האבן גענומען לויפן אין וואלד אריין. ביעלסקי האט ארויס־געפירט פון וואלד 1230 געראטעוועטע יידן, וועלכע האבן אויף פארשידענע וועגן זיך דערשלאגן צו אים, וויסענדיק אז עס איז דא א ידישער אטריאד און קאמאנדיר, וועלכער נעמט אויף אלע יידן. מיר זענען אנגעקומען מיט אלעמען אין נאוואגרודקע און פון דארטן קיין ווארנאווע. מיט פארביטערטע הערצער און א טיפן טרויער זענען מיר אנגעקומען, אנפגעריסענע, שמוציקע, פארבונדן די שיך מיט דראטן זיי זאלן זיך האלטן. אין דער הרובער אויסגעמאטערטער ווארנאווע אויפן מארק געקוקט, אוי; די ידישע הייזער אפשר וועט זיך עמיצער ווייזן צו אונז. אלע קוקן אויף אונז ווי מיר וואלטן גקומען פון יענער וועלט, עס איז בלויז צוגעקומען איין ידישער מאיאר, האט זיך מיט אונז דערפרייט און געזאגט, אז ער פארט שוין דא לאנג ארום אין געגענט אין מיר זענען די ערשטע יידן וואס ער באגעגנט. דערפרייט האט ער זיך איבערהויפט מיטן טאטען מיט וועלכן ער האט זיך שפייטער דערמאנט א בלאט גמרא, ער האט אונדז אריינגעפירט צו זיך אין צימער געלייגט א לאבן ברויט אויפן טיש, וואס מיר האבן שוין לאנג ניט געזען. געגעבן אונז עסן און

טרינקען, און אויסגעפונען פאר אונז א צימער ביי דלוגינען. אלע יידישע הייזער זענען געווען פערנומען פון די רוסישע אדער פון די געוועזענע דינסטן וועלכע האבן שטענדיק געחלומט וועגן דעם.

די רוסישע יידישע מיליטער לייט האבן זיך דערוואוסט איינע פון די אנדערע, אז אויפן כביש פארבייפארענדיק וואוינט א יידישע פאמיליע פלעגן זיי מאכן א פעקל עסענוואַרג און א ווארף טון צו אונדז. עס זענען זיך צוזאמענ־געקומען דאס ביסל געראטעוועטע יידן מען איז געווען צעשפרייט איבערן שטעטל מען פלעגט כסדר גיין איינע צו די אנדערע, אבער ארויסגיין הינטערן שטאט איז געווען א מורא צוליב די ווייסע פאליאקן, וועלכע האבן שוין באוויזן צו פטרן 2 געראטעוועטע יידן, קאפלאן און פופקא.

וואראנאווע איז שוין ניט געווען פאר אונדז. מ'האט ניט געקענט דורכגיין די גאס און קוקן אויף די צוגערויבטע יידישע הייזער און ווען מ'האט ערלויבט צו פערלאזן האבן מיר פערלאזט מיט שרעק מ'זאל אונדז ניט פירן נאך סיביר.

✶

ווי אנדערע אבער האבן מיר זי איצט פארלאזט. אמאל ווען אן עולה פלעגט אוועקפארן פלעגן כמעט אלע גיין באגלייטן צום באן, דער באן פלעגט זיך אפשטעלן פלעגט מען זינגען התקוה, אלע פאסאזשירער פלעגן קוקען אין די פענסטער. איצט האבן מיר זיך אלע צונויפגעקליבן און געגאנגען אויף די איינציקע קברים. נאכדעם אויפן אלגעמיינעם גרויסן ברודער קבר מיין טאטע האט געמאכט אן הזכרה זיך געזעגנט מיט די קברים, פארבייפארענדיק אויף בעניאקאן א דריי געטאן דעם קאפ, זיך געזעגנט מיטן אלטן יידישן בית־עלמין מיט די לעצטע יידישע הייזער ביזן סיבירניקס לעצטע יידישע שטוב און אוועק אויף תמיד.

יקותיאל (קושקע) באיארסקי

א קינד א פארטיזאן

אין א שיינעם מאי טאג 1942 האבן מיר געזען, אז דאס שטעטל איז ארומגע־רינגלט מיט א מויער פון באוואפנטע כוליגאנעס, יידן האבן באלד פארשטאנען, אז די שחיטה איז פאר די אויגן עלטערן האבן נישט געוויסט וויאזוי זאלן זיי באשיצן זייערע קינדער. דאס אונבאהאלפנקייט איז געווען שרעקליך, מיין מאמע האט געזאגט צום טאטן:

— זאל קושקע גיין, זאל ער כאטש בלייבן לעבן.

זיי האבן געבעטן דוד מעניע ריבה׳ס, וואס האט זיך געקלויבן ארויס צו פארן פון וואראנאווע ער זאל מיך נעמען מיט זיך, ער האט באשטאנען. כ׳בין געווען א יינגל פון 16 יאר געזונט און שטארק און ער האט געוויסט, אז כ׳וועל אים נישט פאלן צו לאסט.

מיר זענען אוועק באנאכט און זענען אנגעקומען קיין טאשמאנצע, אן ערך 8 קילאמעטער פון וואראנאווע. מיר זענען אריין אין א גויישער סטאדאלע, א גוטער גוי געווען ער האט אונדז אפגעהאלטן א צווי טעג, אויפן דריטן טאג האט ער אונדז געבעטן מיר זאלן אים פארלאזן ער האט זיך דערוויסט אז ס׳דראט אים א שווערע שטראף פאר אויסבאהאלטן יידן, ער האט פשוט מורא געהאט פאר זיין לעבן. דוד איז אוועק צו א צווייטן גוי ער זאל ביי אים פוילן א באהעלטניש. מיר זענען געבליבןווארטן אויף אים, ווען דער גוטער גוי אונזערער איז ארויס און האט אונדז געטראפן ביי זיך אין סטאדאלע איז ער געווארן א טויטער, ער איז געווען זיכער, אז נאך דוד׳ן זענען מיר אויך אוועק, ער האט אויסגעבראכן אין שרעקליכער פאניק און זי געבעטן מיר זאלן אים פארלאזן און תיכף.

מיר האבן קיין אויסוועג נישט געהאט און נאך די זעלבע נאכט זענען מיר אוועק זוכן דוד׳ן, זיין ווייב, זיינע צוויי קינדער שייקע און חונקע און איך דאס יינגל אלע אונבאהאלפענע האבן מיר געמוזט גיין און נישט געוווסט ווו דוד איז, דאך האבן מיר אנגעטראפן צו דעם גוי, וואס דוד איז צו אים אוועק, אבער דוד איז שוין דארט נישט געווען און ער האט אונדז געזאגט, אז דוד איז אוועק צוריק צו אונדז.

דער גוי האט אונדז דערציילט אז אין וואראנאווע איז געווען אן אקציע, אז א טייל פון אונדזערע יידן האבן די דייטשן מיט זייערע באהעלפערס אויסגעמארדעט און איצט האבן זיך די מערדער אביסל בארוהיקט און מ׳קאן שוין צוריק גיין קיין

וואראנאווע, איך האב גערעטן מיר זאל גיין דורך לידע, מיט א שווער הארץ זענען מיר אוועק צום ערשטן גוי, ווייל וואס וועט זיין אז מיר וועלן זיך נישט באגעגענען מיט דוד׳ן.

אויפן וועג האבן מיר באגעגענט א גרופע יידן, וואס זענען אונדז געגאנגען אקעגן, זיי האבן זיך דערשראקן פאר אונדז און אנטלאפן, כ׳האב פארשטאנען אז זיי מיינען מיר זענען גויים, האב איך אנגעהויבן שרייען צו זיי:

— יידן אנטלויפט נישט, האט נישט קיין מורא!

זיי האבן זיך אומגעקערט. דאס איז געווען רוחקע דאקשטולסקי, אירע צוויי ברידער און א שוועסטערל.

מיר זענען שוין געגאנגען צוזאמען זוכן דודן און צוזאמען אוועק קיין וואראנאווע.

מיר זענען אנגעקומען אהיים גאנצפרי. דאס שטעטל איז שוין געווען האלב פוסט, א טייל יידן האט מען אויסגעמארדעט, א טייל האט מען ארויסגעפירט קיין לידע. מיינע עלטערן זענען שוין נישט געווען, פון מיין גאנצער פאמיליע איז געבליבן נאר מיין עלטערער ברודער, ער האט געארבעט אין באסטון, דא האט ער געהערט די ביטערע בשורה איז געבליבן נעכטיקן דא און אזוי זיך געראטעוועט ווער ווייסט אויף וויפיל צייט. מיט אים איז אויך געווען דודע אבא׳קס אוןביידע זענען זיי געקומען אהיים.

אין א שטיקל צייט ארום האט מען אונדז ארויסגעפירט קיין לידע. זיי האבן אונדז פארשלאסן אין געטא און גענומען צו צוואנגס ארבעט. מיר האבן געארבעט ביים אויס לאדן האלץ קלעצער און שווערע באלקנס פון די באן וואגאנעס און פארלאדן זיי אויף אנדערע פיר מיטלן. דודיע איז געווען א סטאלער און זיין שכן אין געטא איז געווען א שלאסער און געארבעט אין די דייטשישע געווער מאגאזי־נעס. פלעגט דער שלאסער ברענגען יעדן טאג אן אנדער טייל פון א ביקס, ביז ס׳איז פארטיק געווארן א פולע ביקס, דעם פריקלאד מיט די אנדערע האלץ טיילן האט דודיע צוגעפאסט אין סטאליארניע, ווייל דאס האט מען נישט געקאנט אריבערשמוגלן און געטא אריין.

אזוי האבן מיר געהאט א גאנצע ביקס אין אונדזער באזיץ און ווייטער געזארגט פאר געווער.

מיר האבן געוועבט פלענער ווי צו אנטלויפן, מיר האבן געפילט, אז נאך אביסל וועט מען ליקווידירן דעם געטא דא אויך און ס׳איז גלייכער וואס שנעלער פון דאנען אוועק.

מיר האבן געפלאנט צו גיין אין נאטשער פושטשע נעבן איישישאק. מ׳האט געזארגט ווי אזוי אריבערפירן די ביקסן. 20 ביקסן האבן מיר געהאט, אונדזער איינציקע האפנונג, מיר האבן ארייגעלעגט דאס געווער אין א פעסל „דרעק" וואס צוקערמאן פלעגט ארויספירן פון געטא, ער איז געווען א גוטער ייד, ער האט געהאט א גוטן פאסטן, יעדן טאג געווען אין שטאט, דאך האט ער זיך

איינגעשטעלט דאס לעבן און די גוטע ארבעט פאר אונדזערוועגן און אריבער־געפריט אונדזערע ביקסן אין וואלד אריין מיט לעבנס־געפאר ממש.

אין וואלד זענען מיר אריין פארלעכווייז און ווייט איינס פון צווייטן, מ׳זאל נישט באמערקן, עלעיי מיר גייען צו דער ארבעט און אזוי שוין פארבליבן צו נאכט צו אין וואלד. דארט האבן מיר ארויסגענומען די ביקסן פון באהעלטניש און אוועק.

מיר זענען געגאנגען אין די נעכט, אין פרימארגנס האבן מיר זיך באהאלטן אין וואלד און באנאכט ווידער געגאנגען, ס׳איז זער שווער געווען צו גיין מיר זענען פארמאטערט געווארן יאגנדיק. מיט אונדז זענען געווען עטליכע שוועסטער פון א ביניאקאנער פאמיליע סטאל, זענען זיי שרעקליך פארמאטערט געווארן און נישט געקאנט ווייטער מיטמאכן דעם וועג, באנאכט זענען מיר אריין צו א גוי, ארויס־גענומען זיינע פערד פון שטאל און אוועקגעפארן מיט פערד־און־וואגן ביז צו דער באוויסטער נאטשער פושטשע.

*

דא אין פושטשע זענען געווען יידישע משפחות ארגאניזירט אין איין אוטריאד. יידישע קעמפער. זיי האבן אונדז אויפגענומען אדאנק דעם געווער, מיך האבן זיי אריינגענומען אין דער קאמפס־אפטיילונג טראץ מיין יונגן עלטער. כ׳בין געווען פיזיש זער ענטוויקלט כ׳בין זיי געפעלן. כ׳האב מיטגעמאכט אלע מיליטערישע איבונגען צוזאמען מיט אלע און געווארט אויף דער געלעגנהייט צו קעמפן.

די ערשטע נאכט האט מען מיך ארויסגעשטעלט צו דער וואך אין וואלד. מ׳האט מיך ארויסגעפירט אין מיטן וואלד און מיך איבערגעלאזט היטן, ס׳איז געווען נאכט, איך בין געווען אליין, כ׳האב געדארפט היטן פון 10 אוונט ביז 2 א זייגער באנאכט, די צייט האט זיך שרעקליך לאנגזאם געצויגן. כ׳האב געמיינט מ׳האט מיך פארגעסן איבערצובייטן בין איך אוועק אין אזייט, אוועקגעזעצט זיך און איינגעשלאפן. ווען מ׳איז געקומען מיך אומבייטן האט מען מיך נישט געפונען, כ׳בין צו שטארק געשלאפן, אבער כ׳האב אפגעפילט אינסטיקטיוו, אז מ׳זוכט מיך און כ׳האב זיך אויפגעכאפט, איינער פון די צווי, וואס זענען געקומען מיך אומבייטן האט מיר געוואלט אויסגעבן דער קאמענדאטורע, אבער דער צווייטע האט געזאגט:

— נעם אין באטראכט, אז ער איז נאך א קינד, ער וועט נאך צייט האבן צו לערנען דיסציפלינע. לאז אים אפ.

דעם צווייטן טאג איז געשען אזא זעלבע זאך, צווי יונגע צווי ברידער זענען געשטאנען געהיט און איינער פון זיי איז איינגעשלאפן אויף דעם פאָסטן, ווען ס׳איז געקומען זיין אפטוישער און אים געפונען א שלאפנדיקן, האט ער אים צוגעשטעלט צו דער קאמענדאנטורע, האט מען אים אינדערפרי אוועקגעשטעלט צום ראפארט און אים דערשאסן פאר זיין ברודערס אויגן. כ׳בין געווען אן

ערשיטערטער פון דעם פאל, כ׳האב געטראכט דא הרגעט מען אויך יידן ? דאך האב איך באשלאסן מער נישט איינצושלאפן, קיינמאל נישט.

פון דאן אן האט מען מיך געהאלטן פאר איינעם פון דעם חברה. מ׳האט ארויפגעלייגט אויף מיר פאראנטווארטליכע אויפגאבן, כ׳בין געשטיגן אין דער ראנגע, און מיין לעבן אין וואלד איז אוועק אין קעמף געגען דייטשן, כ׳האב געמאכט סאבאטאזשן, צעשטערט זייערע קריגס פלענער, אויפגעריסן זייערע עשאלאנען און צעשמעטערט זייערע קאמוניקאציע מיטלן און כ׳האב געהאט אן אויסערגעוויינלעך געפיל, דאס גוטע געפיל פון קאמף און נקמה.

איינמאל, א פרימארגן האט זיך באוויזן א דייטשישער עראפלאן און פאטאגרא־פירט אונדזער לאגער און אויף צומארגנס זענען זיי געקומען מיט פיל דייטשישע זעלנער. מיר האבן זיי באמערקט פון ווייטן. זיי זענען געגאנגען ווי א סטאדע שעפסן, איינער האט זיך געשטופט צום צווייטן, ענג, ענג זענען זיי געגאנגען. ווי א פעסט־געפאנצערטע מויער האבן זיי מיר אויסגעזען, אין די הונדערטער האבן זיי זיך א ווארף געטאן אויף אונדז. מיר האבן זיי באשאסן די ערשטע. ס׳האט זיך ענטוויקלט א קאמף, ס׳האט אונדז געקאסט קרבנות, אבער זיי האבן באצאלט מיט הונדערטער הונדערטער טויטע און פארווינדעטע.

מיר האבן דאך געמוזט אפטרעטן צוליב מאנגל אין אמוניציע און ווייל זיי ווענען געווען אין די הונדערטער מער פון אונז, מיר זענען אוועק טיף אין וואלד אריין און אפגעטרעטן גרופנווייז. דא האבן מיר זיך צעשפרייט אין ווייט אפגעשייטע פונקטן אין דער ברייט פון דער אונענדליכער פושטשע.

דא האב איך באגעגנט יענקל קוניכובסקי אונדזער שטעטישן.

די דייטשן האבן אונדז נאכגעיאגט, מיר האבן געוואנדערט פון ארט צו ארט, געיאגטע פון זייערע אפטע אבלאוועס און פארמאטערט פון אפטע טויט־צוזאמענ־שטויסן מיט זיי, דאך האבן מיר ענדליך געזיגט. אין שוץ פון וואלד זענען מיר געווען די שטארקע אבער דא איז געקומען אן אנדער צרה ס׳האבן זיך אנגעהויבן וויזן די ווייס־פוילישע באנדעס, זיי זענען געווען פון דער געגנט און האבן געקענט בעסער פון אלע די גאנצע פושטשע. איצט זענען מיר שוין נישט געווען די איינציקע הערשער פון וואלד און מיר האבן געמוזט פירן א קאמפף פון צוויי פראנטן.

ס׳האט אמאל פאסירט, אז אונדזערע א גרופע פון זעקס מאן זענען געשיקט געווארן ברייננגן עסן פארן אטריאד. מיר האבן זיך אנגעשטויסן אויף אן אפטיילונג פון א 200 פאליאקן, אין איין שטוב האט דער וועכטער אונדז באמערקט און געשריגן :

שטיין בלייבן ! ווער זענט איר ?

און באלד האט זיך א גאס געטון אויף אונדז א רעגן פון שיסע־יי, מיר האבן באוויזן צו הרגענען דעם וועכטער, אבער דאן זענען ארויס פון אלע ווינקלעך צענדליקער פוילישע באנדיטן, די נאכט איז געווען שרעקליך פינצטער און ס׳איז אונדז געלונגן אוועקהרגענען פון זיי צענדילקער אבער מיר זענען אוועק אן עסן.

די נאכט האבן מיר געמוזט אריבער אין אן אנדער פלאץ אין פושטשע. מיר זענען אוועק אין לעפטשונקער פושטשע נעבן ניעמאן, מיר זענען אוועק א ווייטע שטרעקע און געמאכט, דעם שווערן וועג הונגריק און מיד, עטליכע נעכט דורכאנאנד.

*

איינמאל זענען מיר אויפגעשטאנען און מיר זעען מיר זענען פארגראבן אינגאנצן און שניי, דער ווינטער האט זיך א לאז געטון אויף אונדז מיטאמאל, אין מיטן שלאף, און מיר זענען גארנישט צוגעגרייט צו אים. אונדזער לאגע איז געווארן קריטיש, דער ווינטער האט אונדז אינגאנצן דערדריקט, מיר האבן געדארפט זארגן פאר מער עסן, פאר ווארעמער אנטון, פאר אנדער וווינבאדינגונגען, אממערסטן שווער איז געווען די שיך־פראגע און שווערער פון אלעס — די אפטע וואנדערונגען אין די שנייען און וויאגעס. אונדזער נקמה קאמף איז געווען איצט באשווערט מיט א ספעציעל שווערן עקזיסטענץ קאמף, פאראן מענטשן פון אונדז די געוועזענע פארטיזאנער, וואס געדענקען ספעציעל די העלד טאטן און קאמפן, וואס מיר האבן געפירט, איך געדענק אממערסטן דוקא די שרעקלעך שווערע לעבנס־באדינגונגען וואס מיר האבן געהאט אויסצושטיין. קיינער שרייבט נישט איבער אזעלכע פשוטע זאכן, אבער איך זע אין דעם די הויפט גבורה פון דעם יידישן פארטיזאנישן לעבן און דעם האט דער ווינטער גאנץ שווער זיך אפגעשפיגלט אין אונדזער שווער לעבן. אלס יינגל וואס איז פאריתומט און פאראיינזאמט געווארן מיטאמאל, האט מיין איינזמקייט זיך נאך מער פארטיפערט אין ווינטער, דער הונגער איז געווען שטארקער און אפטער און די קעלט האט אזוי צעבראכן או פארמאטערט און צוגענומען דעם גאנצן מוט. אויסצושטיין א ווינטער אין די פושטשעס איז א אויסערגעוויינליכע העלדישקייט, וואס נאר באוווסטזיניקע קעמפער, צילבאוווסטע קאנען דאס באווייזן.

א נאכט, איינמאל, מ׳האט אונדז געשיקט אויסקוקן דעם וועג קיין לעפטשינקי, אין דער אונענדליכער טיפער פושטשע זענען דורכגעגאנגען באן־ליניעס און פלוצעם האבן מיר זיך אנגעשטויסן אויף 4 דייטשן, וואס האבן אונדז באלד באשאסן מיט זייערע אווטאמאטישע ביקסן, מיר האבן זיי ערליידיקט און פארשטילט, אבער מיר האבן געמוזט בייטן די ריכטונג. צוריקגייענדיק האט עס גענומען ביי אונדז 8 טעג און 8 נעכט פון לויערונגען, טשאטונגען און איינס אויף איינס קאמפן. ס׳זענען געפאלן פון אונדזער זייט קרבנות טייערע, אבער די דייטשישע קרבנות זענען געווען פילפאכיקערע, און נאך אלעמען איז דאך דאס געווען איינער פון די הויפט צילן פון דער פארטיזאנקע און מיר האבן זיך געטרייסט דערמיט.

מיר זענען אנגעקומען קיין לאפיטשנע נישט מער ווי אכט מענטשן. מיר האבן זיך אנגעשטויסן אויף א רוסישן רעגימענט. זיי האבן אונדז אויפגענומען ווי קעמפער, דא אין דעם רעגימענט איז נישט אריבער איין טאג אן צוזאמענשטויסן

מיט דייטשן און מיר האבן זיי באקעמפט טאג־איין־טאג־אויס, די רוסן האבן אונדז באטראכט אלס בראווע קעמפער, וואס קעמפן מיט א נקמה געפיל און זענען אפפער־פעאיק, האבן זיי אויף אונדז ארויפגעלייגט אפטע שווערע קריגס אויפגאבן און סאבאטאזש טאטן יעדן טאג.

מיר האבן זער גוט געלויערט אויף זיי און געהארגעט יעדן טאג אונצאליקע דייטשן, זייערע פגרים האבן זיך געוואלגערט אין די צענדליקער אין די וועגן און אויף די פעלדער, זיי זאלן פוילן און אפשרעקן זייער ברידער די פחדנים.

זיי האבן אונדז אויך געשיקט קיין זשעטל ארונטעררייסן באן עשאלאנען אין דער געגנט, דא האבן מיר זיי געהרגעט אין די הונדערטער זיי זענען געפאלן ווי די שעפסן פחדנותדיק און אין א מאסן פאניק. די גרויסע גבורה זייערע, וואס זיי האבן באוויזן אין די געטאס קעגן אויסגעהונגערטע שוצלאזע יידן האבן זיי אינגאנצן פארלוירן ווען זיי האבן זיך אנגעשטויסן אויף א הייפל פארטיזאנער.

*

אין סוף 1944 איז שוין גראדנע געווען באפרייט און אויך א טייל פון איר געגנט, אונדזער קאמאנדיר, וואס איז געשטאנען אין פארבינדונג מיט מאסקווע האט אונדז צעטיילט לויט זייערע אנווייזונגען אויף עטליכע גרופן, און מיר זענען גרופווייז ארויס דערשלאגן צו ענדע די דייטשישע רעשטלעך און אפרייניקן זייערע געצעלטע נעסטן. מיר זענען אוועק אין דער ריכטונג פון סקידל דארט האבן מיר זיך אלע געזאלט טרעפן. אין מיין גרופע האט זיך געפונען דער הויפט קאמאנדיר פון אונדזער רעגימענט און ער האט מיך דעם 18־יעריקן בחור באשטימט אלס זיין פארטרעטער. קיין גליקלעכער פון מיר איז דאן נישט געווען, וווייזט אויס אז כ'האב דאס אפשר כשר פארדינט אלס קעמפער.

ווען מיר זענען אריבער דעם ניעמאן און צו צו די באן ליניעס האבן עקספל־אדירט עטליכע מינעס ס'האט זיך ענטוויקלט א קאמף מיט א סך דייטשן און דריי טייערע חברים זענען געפאלן פון אונדז.

צו די זעקס מיליאן קרבנות זענען צוגעקומען נאך דריי, אבער זייער טויט האט געבראכט צום לעבן.

י. בן־עמי

אין גוישע רעזשימען

א יידישער רעזשים

די פאליאקן האבן פארלאזט די שטאט אין א פאניקע, ווי נאר ס'זענען אנגעקומען די ידיעות וועגן זייערע טאג־טעגליכע מפלות אין קאמף מיט די דייטשן. דאס שטעטל איז געבליבן אן א רעזשים. ס'איז געווארן א שטיקל פאניקע און יידן האבן דערפילט אז עס שמעקט מיט תוהו־ובוהו, ווירוואר און סכנה.

די גוים, דערצויגענע פון דורות אויף דער כמיעלניצקי־טראדיציע פון אייביק חלומען וועגן הפקרות און רויב, האבן זיך באלד צונויפגערעט צו קומען אין שטאט אריין מאכן פאגראמען און ראבירן וואס ס'לאזט זיך.

שוין אינדערפרי האבן זיי אנגעהויבן אנצוקומען גרופענווייז. גראביעזשניקעס מיט די אויגן. פון פארשידענע דערפער זענען זיי געקומען. זיי האבן זיך ארומגעדרייט אין שטעטל אזוי זיך אן א ציל, אבער פון זייערע אויגן האט זיך ארויסגעלייגט זייער פינסטערער געדאנק.

יידן, וואס געבן זיך שטענדיק אן עצה זענען דוקא אין דעם פאל געווארן אפהענדיק און מאכטלאז. זיי זענען געווען זיכער, אז זייער לעבן איז הפקר געווארן און ווער ווייסט צי וועלן זיי זיך קאנען ארויסדרייען פון דער איצטיקער צרה. ס'האט זיך אפגעטון פון זיי זייער מוטיקייט. זיי האבן אנגעווירן זייער חכמה און איניציאטיוו.

אינדרינעם, אין מיטן טאג, מיטאג־צייט האט יצחק אולקאניצקי צוזאמענגערופן עטליכע יונגן און זיי פארגעלייגט זיין פלאן, ווי אזוי זיך שיצן פון די מערדער און מיר האבן אנגענומען זיין פלאן.

אין לויף פון מינוטן האבן זיך אויסגעטיילט די בחורים, גרייט צו דער אויפגאבע, איבערנעמען דעם גורל פון שטאט אין זייערע הענט. זיי האבן אנגעטון די פייערלעשער מונדירן, אנגעגירטלט ברייטע סאלדאטסקי פאסיקעס, ארויפגעזעצט די מעשענע קאסקעס אויף די קעפ, ארייגעשטעפט אין די פאסיקעס קינדער־רעוואלווערן און אנדערע שיס־מיטלען און ארויס אין גאס מאכן די פאגראמשטשיקעס א „ווארימען" קבלת פנים. די פאגראמשטשיקעס דערוויל האבן זיך שוין פארטיילט, ווי לויט א געהיימען ווונק, אין שוין פון פריער אפגערעטע זאמלפונקטן.

אונדזערע חברה זענען געגאנגען גרופנווייז און אנגעהויבן שטופן זיך צו די פאגראמשטשיקעס אקסל צו אקסל, זיי געפרעגט וואס זענען זיי דא אויסן און זיי געראטן זיי זאלן זיך צעגיין צוריק אין זייערע דערפער אויב דאס לעבן איז זיי

נאך ליב. די גויים האבן דערפילט, אז דא האבן זיי נישט אנגעטראפן דעם פלאץ, דא וועלן זיי האבן צו טון מיט מענטשן וואס וועלן זיך נישט לאזן און וואס זענען גרייט אויף אלעס.

פארנאכט האבן מיר אפגעפילט, אז די גויים די גבורים זענען געווארן ענט־מוטיקט און דערשלאגן. צו באצאלן מיט'ן לעבן פאר'ן רויב האבן זיי נישט געהאט קיין חשק און האבן אנגעווירן דעם גאנצן מוט. מיר האבן זיי באלד צוזאמענ־געטריבן מיט דראנג און געשרייען און זיי ארויסגעטריבן פון שטעטל מיט בושות און חרפה.

אויף עטליכע טעג האבן מיר געראטעוועט דאס שטעטל. געפירט א יידישן רעזשים פון זעלבסטשוץ און לעבנס־אויפמערקזאמקייט. דערווייל זענען אנגעקומען די רוסן.

דייטשן קומען

מיטן אנקומען פון די רוסן האבן זיך געשאפן געוואלדיקע ענדערונגען אינער־לעך אין יידישן לעבן. איך בין אריין לערנען אין דער „צעניעריקער" שולע, א מין צוגרייטונגס שולע צו אקאדעמישע פאר־פאך בילדונג.
דאס לעבן פון דער יוגנט האט געפלאסן אין א כמעט גינסטיקער פאר זיי ריכטונג, דער נייער רעזש'ם האט געלייגט זער גרויסע אכט אויף אונדז ווי אויף דעם צו־קונפטיקן דור, די צוקונפטיקע אקטיווע קאדרן פאר די דערארבערטע פאר זיי לענ־דער. ער האט אין אונדז ארייגעלייגט מי און אויפמערזאמקייט און געלייגט ספעציעלע אכט אויף דער געזעלשאפטליכער דערציונג, מ'האט געמאכט פאר אונדזערטוועגן באלן, אויספלוגן און נאך אזעלכע אונטערנעמונגען, וואס גיבן צו א סך צום געזעלשאפטליכן צוזאמענלעבן.

דעם 22־סטן יוני 1941 זענען מיר געווען אויף א טאנץ אוונט. מיר האבן געטאנצט ביז אין פרימארגן און געוואלט נאך ווייטער טאנצן. פלוצעם האבן זיך א הער געטון אן אויפרייסונג און דונערן און קנאלערייען, וואס קיינער האט נישט פארשטאנען פון וואנען זיי קומען. אלע זענען מיר געווען דערזאריענטירט און דער געטאנץ האט אויפגעערט אינמיטן. מיר זענען זיך צעגאנגען אהיים. די גאסן זענען שוין געווען פול מיט מענטשן, די שטאט איז געווען דערשטוינט און דערשלאגן. אממערסטן דערשטוינט זענען געווען די רוסן אליין, זיי, וואס האבן געדארפט וויסן די ערשטע איבער יעדע ענדערונג אין דער פאליטישער סיטואציע זענען געווען דערשטוינט מער ווי אלע.

אין שטעטעל איז געווארן א סומאטאכע און זי איז געוואקסן פון מינוט צו מינוט, די עלטערע זענען ארומגעלאפן צעשראקענע און אפהענטיקע און דאס אונקלארקייט איז געווען גרויס, נאר מיר יוגנט האבן דאס אנגענומען אלס נישט ערנסט, מיר זענען געלאפן צום פלאץ ווו די אויפרייסונגן זענען געווען, לענגאויס, די באן ליניעס, ווייט אויסער דעם שטעטל, ווי מ'לויפט צו א פריילעכער סענסאציע.

אינצווישן האבן מיר געזען, אז די רוסן פאקעווען זיך און גרייטן זיך צו פארלאזן ווארשאַווע. די רוסן זענען אנטלאפן אין א שרעק און איילעניש. מיר זענען געווען דערשטוינט און צעמישט. אייניקע פון אונדז האבן געהאלטן, אז מ׳דארף אנטלויפן צוזאמען מיט די רוסן, ווייל די נייע הערשער קאנען אונדז נאך אלטן אין פארדאכט אלס רעשטלעך פון אלטן פיינטליכן רעזשים און אנטון צרות. יעדער האט געוויסט אז מיט די נאציס איז נישטא קיין שפּילעכלעך. ס׳זענען אבער געווען אנדערע, וואס האבן געזאגט:

— נאר נישט צו די רוסן, ביי זיי ווערט איר תיכף מאביליזירט, מ׳ווארפט אייך אריין אין די שרעקליכסטע פראנטן, אין די גרעסטע סכנות און איר זענט נישט זיכר מיט׳ן לעבן. דאגעגן מיט די דייטשן וועט זיין שווער, איר וועט זיין פארשקלאפט, אבער מיט זיי איז מען כאטש זיכער מיט׳ן לעבן.

איך בין דאך אנטלאפן. כ׳בין ארויס מיט נאך א פאר חברים און געגאנגען אין דער ריכטונג פון רוסלאנד. אוונטצייט בין איך אנגעקומען קיין דזוויגישעק, מיר האבן זיך פארבאלטן הינטער א גויישער שטוב אין עק דארף. די נאכט האבן מיר פארבראכט אונטער דעם בלויען הימל.

אינדערפרי האבן מיר געוואלט ווייטער גיין, אבער מיר האבן שוין נישט געקאנט. מ׳האט אונדז געזאגט אז די גאנצע געגנט איז פארפלייצט מיט דייטשן. נישט ווילנדיק בין איך צוריקגעגאנגען קיין ווארשאַווע.

אויפן וועג האבן מיך די דייטשן געכאפט און מיך אפגעפירט גאנץ איידל צו זיך אין לאגער. דא זענען שוין געשטאנען לייכטע טאנקען פול מיט יונגע העפליכע סאלדאטן, דאן זענען זיי ווייזט אויס נאך געווען לערניונגלעך־מערדער, נאך נישט רייף אינגאנצן. זיי האבן זיך באצויגן צו מיר זער העפלעך, איך האב גערעט צו זיי פויליש, כ׳האב דערקלערט, אז כ׳גיי זיך מיר דא אהיים. זיי האבן מיך אפ־געהאלטן א גאנצן טאג און האבן מיך נישט געפארשט, נישט פארדעכטיקט, זיי האבן פשוט מיר געהייסן אנפילן בענזין אין אלע טאנקען. דערנאך האבן זיי מיר געגעבן גוט אפצועסן און פארנאכט מיר געזאגט: האסט געענדיקט ביזט פריי.

מיט דייטשן אין ווארשאַווע

קומענדיק אהיים איז שוין ווארשאַווע געווען פול מיט דייטשן. אין די צוויי טעג האבן זיי שוין באוויזן אנצוווארפן א פחד אויף יעדן. אינדערפרי האבן זיי ארויסגעשלעפט יידן אויף צוואנגס־ארבעט, זיי האבן זיי אנגעיאגט קילאמעטערס מיט שרעק און שלעק און דערנאך זיי באשעפטיקט מיט פאריכטן שאסעען.

איינמאל באנאכט האבן די פאליאקן געמאכט אן אבלאווע אויף „יונגע יידן וואס האבן מיטגעארבעט מיט די פארשאלטענע קאמוניסטן". זיי האבן ארעסטירט זייערע חברים פון נעכטן, כדי צו געפעלן דעם זיגער, זיי האבן מיך אויך ארעסטירט, מיינע בעסטע נעכטיקע חברים. מ׳האט אונדז קאנצענטרירט אין די שטאט ראט צימערן, וואס די רוסן האבן אויפגעשטעלט, אין א צימער פון דלת־אויף־דלת

האבן זיי אריינגעשטופט צו פערציק מאן אויף לאנגע טעג, וואס קיינער האט נישט געוויסט ווען זיי וועלן ענדיקן. מיר זענען אזוי געווען דא א מאנאט צייט שלאפנדיק שטייענדיק, דאן האבן זיי געבראכט אער אויך זלמן דוקשטולסקי ער איז געווען א ווילנער און געווען אונלעגאל אין ווארשאווע, האבן זיי אים געכאפט און ארעס־טירט. אינטערעסאנט אז זיי האבן אונדז נישט געפארשט נישט געטשעפעט זיי האבן אונדז פשוט איבערגעלאזט מיט זיך אליין און מיט אונדזערע ספקות און טויט־שרעק. מען האט אונדז נישט געשלאגן, נאר יעדן טאג האבן זיי אונדז געלאזט וויסן, אז נאך אין א צוויי דריי טעג וועלן זיי אונדז אויסמארדן. עסן האבן זיי אונדז נישט געגעבן. מיר האבן געלעבט פון דעם עסן וואס אונדזערע עלטערן האבן אונדז געבראכט.

דאס זענען געווען די ערשטע טעג פון דעם גרויסן מענטשן־דערנידערונג.

אמאל האט קשמינסקי, אונדזער באקאנטער פאלקסדויטשע אויסגעכאפט א פעקל עסן פון איינע פון די אונגליקליכע מוטערס, ער האט ספעציעל געצילט און געטראפן אויף איינע פון די רייכע משפחות און האט געוויסט, אז איר פעקל וועט אוואדע זיין א טייערס, פול מיט גוטע זאכן, האט ער דאס געבראכט צו די דייטשן און זיי צוגעהעצט:

— זעט, אט האט איר וואס זיי עסן, אפילו אין די שלעכטע טעג פון מאנגל און ארעסט, זיי עסן בעסער פון אונדז.

דאס איז געווען פונקט דער טאג פון ערב יום כפור, דעם זעלבן טאג זענען צוגעקומען צו אונדזער צימער א גרופע שכורע פאליאקן מיט דייטשן, זיי האבן געכארכלט, גערעוועט און געשריען דראונגס־אויסגעשרייען אונדז פארגעווארפן, אז מיר זענען א וויסטיק פאלק פון קריסטליכע בלוטזייגער א.א.וו. און באלד נאכדעם האבן זיי אונדז באשאסן דורך די פענצטער. מיר האבן זיך אינסטינקטיוו אנגעבויגן און א ווארף געטון זיך אויף דרערד איינס אויפ׳ן אנדערן און ווי ס׳ניט איז זיך געראטעוועט ביז צו איינעם.

א פערטל שעה נאך דער שיסעריי האבן זיי אונדז ארויסגענומען איינציקווייז אויסגעטון אונדז נאקעט און פארנומען שלאגן איבערן נאקעטן קערפער מיט גומי שלויכן, אט ווי מיר וואלטן געווען ארבעט־בהמות אדער שטוב־חיות. די שלעק האבן שרעקלעך וויי געטון, אבער מער פון זיי האט וויי געטון די בעס־טיאלישע באציונג און מענטשן־דערנירונג.

דאן איז ביי אונדז רייף געווארן דער באשלוס — אנטלויפן. בלייבן לעבן. פאר יעדן פרייז. מיר האבן זיך דאס צוגעזאגט איינס דעם צווייטן און מיר האבן דאס געמיינט מיט דער פולער ערנסטקייט. מיר האבן געזאלט דעם נדר אונדזערן מקיים זיין באלד, נאך דער באפרייונג פון דעם ארעסט. אבער... פון אלע אונדז זענען געבליבן נאר צוויי: זלמן דוקשטולסקי און איך.

*

אין לידער געטא.

אין 8.5.42 ווען מ׳האט פארטיילט ווארנאוועהר יידן צום לעבן און טויט, בין איך געשטאנען גלייך מיט אלע און געווארט אויף מיין גורל. כ׳האב געקלערט ווי זיך צו ראטעווען און ווען ס׳איז צוגעקומען מיין ריי איז פלוצעם צו צו מיר דער דייטש, וואס כ׳האב ביי אים געארבעט פון יענעם טאג ביז דעם פינצטערן אונגליקס טאג, ער האט זיך צעשריגן:

— דאס איז מיין שלאסער מיט זיין פאמיליע! איך ברויך אים!

מיט א שטופ האט ער מיך אריבערגעפירט אין דער רעכטער זייט און איך בין געבליבן לעבן.

אין א פאר טעג ארום האט מען אונדז איבערגעפירט קיין לידע אין געטא. דא האט מען מיך געשיקט ארבעטן אין די ווארשטאטן. אויך זיי האבן געהערט צו דעם געביטס גאווערנער אובערשטורעמפירער העמוועג. דאס איז געווען א ריכ־טיקער נאצי, וואס האט געהאלטן פון דער טעאריע, אז די יידן זענען א פאלק פון נידעריקער ראסע, אבער ער איז געווען קעגן זייער אויסראטונג. ער האט אויפ־געשטעלט די ווארשטאטן, כדי אויפצוווייזן אז מ׳קאן די יידן פראדוקטיוויזירן און האבן פון זיי א נוצן. ער איז געווען א מין טעארעטיקער פון דער „בארעכטיק־טער שקלאפעריי״ אין 20־סטן יארהונדערט. אבער, אינטערעסאנט אים האבן מיר נישט איינמאל געדענקט צום גוטן. ער האט געהאלטן דעם געטא אין בעסערע באדינגונגען ווי אנדערע. מיר האבן אים נאכדעם ווידער דערמאנט צום גוטן. ווען מ׳האט אים געכאפט נאך דער מלחמה און ער איז געשטאנען פאר׳ן געריכט פון דענאציפיקאציע, האט מען אונדז גערופן עדות זאגן קעגן אים. מיר האבן זיך נישט אפגערעט, אבער קיין איינער פון אונדז האט נישט געזאגט קיין שלעכטס קעגן אים און מ׳האט אים באפרייט. אזוי גיריק זענען מיר געווען צו לעבן, אז ווער ס׳האט אונדז אפגעהאלטן אביסל דעם טויט האבן מיר נישט געוואלט וויסן פארוואס ער האט דאס געמאכט, מיר האבן געפילט א דאנקבארקייט צו אים.

אין די ווערקשטאטן האבן געארבעט יידן פון פארשידענע שטעטלעך. מיר האבן זיך נישט געקענט, אבער ווען מיר האבן זיך אביסל באקענט האבן מיר באלד אנגעהויבן צו פלאנירן פלאנען ווי צו אנטלויפן פון דארט אין וואלד אריין. די ערשטע זאך האבן מיר אנגעהויבן זאמלען געוועהר און דאס פארריכטן, כדי צו האבן מיט וואס צו קומען אין וואלד אריין.

די בעסטע געלעגנהייט האבן מיר געהאט ווען דער זעלבער העמוועג האט אונדז געשיקט ברייגנען א רוסישן טאנק, וואס האט זיך געוואלגערט אין דער געגנט אויף דעם פלאץ וואו די דייטשן האבן מורא געהאט צו גיין. זיי האבן נישט געוואלט מיטגיין מיט אונדז און אליין האבן זיי דאס געהאלטן פאר געפערלעך פון זייערוועגן האבן זיי אונדז אליין געשיקט. זיי אליין די יידן אויסרעטער האבן נישט געהאט קיין שווער געווער. פאר אונדז איז געווען גענוג לייכט געווער,

זיי האבן גרינגעשעצט די יידן, אבער ווען ס׳איז אונטערגעקומען דאס פארטיזאנישע געפאר, האבן זיי זיך אנגעהויבן נייטיקן אין שווערע כלים.

פינף מענטשן זענען מיר ארויס און אלע מיט א געדאנק צו זאמלן געווער אויף פאר זיך. מיר האבן געוואלט דאס געווער זאל אונדז דינען, ווען מיר וועלן זיין צוריק אין געטא, אדער ווען מיר וועלן דערלעבן ארויס פון דארט אין וואלד אריין, מיר זאלן זיך אפקויפן דערמיט אונדזער פרייהייט ביי די פארטיזאנער. מיט לייכט געווער איז לייכט געווען ארויס אין וואלד אריין.

מיר זענען געגאנגען צום טאנק אָן א דייטשישער באגלייטונג, זיי האבן פּשוט מורא געהאט מיטצוגיין, כ׳פארשטיי אבער נישט וויאזוי האט העמווען זיך פארלאזט, אז מיר וועלן צוריקקומען.

דער פלאץ איז געווען א פארלאזטער רוסישער לאגער, אינגאנצן פול מיט פארנאכלעסיקט און קאליע געווער און אלט אייזן. מיר האבן אויסגעוויילט א פאנצער מאשין, זי אנגעפילט מיט עטליכע גראנאטן, ביקסן, וואס מיר האבן געזען אז מ׳קאן זיי פארריכטן און אן אוטומאטיש מאשין געווער אָן א שלאס. מיר האבן דאס פארדעקט מיט בראך־אייזן און אוועק אויף צוריק.

גייענדיק אזוי אויף צוריק האבן מיר ספעציעל אנגעמאכט א רעש, ווען ס׳איז אונדז אויסגעקומען דורכגיין דורך א וואלד. מיר האבן געוואלט צוציען דערמיט די אויפמערקזאמקייט פון די פארטיזאנער, וואס האבן דארט ארומגענישטערט. אין איין ארט, כ׳מיין דאס איז געווען באקשט, זענען די דייטשן ארויס צעפלאשעטע, אין אונטערוועש, דערשראקענע צום טויט, ווי ס׳וואלט זיך דערנעענטערט אן אומגליק אן אונפארמיידלעכער, זיי זענען געווען אונזיכער און צעשראקן, ווען זיי האבן געזען, אז דאס זענען מיר, „זייערע״ מענטשן האבן זיי אונדז אפגעזידלט, פארוואס מיר זענען אונפארזיכטיק אין פלעצער ווו ס׳ראיען זיך „פארטיזאנער״.
מיר זענען דורכגעגאנגען דורך איוויע, מיר האבן געוויסט, אז אין דעם שטעטל איז דא א געטא האבן מיר זיך דארט אפגעשטעלט אנצוקניפן א קאנטאקט מיט דער יוגנט אין געטא, אבער ווען מיר זענען אריין האבן מיר געטראפן דעם געטא לעדיק, ווו זענען אהינגעקומען די יידן? וואס איז דא געשען מיט׳ן גאנצן שטעטל?
ווי אזוי איז דאס געשען? מיר האבן זיך צעטומעלט, אנגעהויבן צו רעדן יידיש און די מענטשן זענען ארויס פון די לעכער. זיי האבן זיך נעבעך דערשראקן. זיי האבן געזען א פאנצער־וואגן מיט דייטשישער אפצייכנונג האבן זיי געמיינט מ׳קומט זיי ליקווידירן און זיי זענען אריין אין די בונקערן.

מיר האבן זיי בארוהיקט, אויפגעמונטערט, מיר האבן זיי דערציילט וועגן יידישע גרופן, וואס ארגאניזירן זיך אלס פארטיזאנער, מיר האבן זיי פארגעלייגט זיי זאלן זיין גרייט, ווייל די טעג פון רעטונג דערנעענטערן זיך. די האפנונג האט זיי אויפגעמונטערט. זיי האבן געוויינט ווי פיצלעך קינדער. זיי האבן געגלייבט און נישט געגלייבט.

אין לידע, אין גאראזש האבן מיר באלד אנגעהויבן מאנטירן דעם וואגן און איינצייטיק אויך אויסמאנטירן געווער פאר אונדז. מיר האבן דאס געמאכט איינ־צייטיק, אין דער זעלבער צייט, וואס מיר האבן פארבארייט דעם ריזן כלי משחית געגן די פארטיזאנער האבן מיר פארבארייט לייכטע געווערקצייג פאר די פארטי־זאנער אליין. רבונו של עולם וויאזוי פארפלאנטערט זענען די וועגן פון זעלבסט־רעטונג ?

מיר האבן ספעציעל אויסגעצויגן די צייט פון מאנטירן דעם פאנצערניק. ער האט אונדז „געדעקט" אדאנק אים האבן מיר באוויזן צו שאפן פאר זיך 5 ביקסן. 1 מאשין געווער און א צענדליק האנט־גראנאטן. די קוילן וואס מיר האבן געהאט זענען געווען מיט אויסגעקרומטע קעפלעך, האבן מיר אינצווישן איינגע־ריכטעט אן אפאראט צום אויסגלייכן זיי, כדי זיי זאלן נוצן פאר די ביקסן. מיר האבן דאס אלץ געמאכט אונטער דער נאז כמעט פון די דייטשן, וואס האבן אונדז באזוכט טאג־איין־טאג אויס. מיר האבן אפילו אויסגעפריווט די ביקסן פאר זיי אין די אויגן כמעט. ווען מיר האבן זיי באמערקט צוקומענדיק האבן מיר אנגעמאכט אזא רעש, אז אלץ איז פארהילעכט געווארן.

דאס געווער האבן געריכטעט ספעציאליסטן, וועלוויל קרופסקי פון לידע (די רוסישע ברידער פארטיזאנען האבן אים נאכער געהרגעט ווייל זיי האבן געוואלט צונעמען זיין רעוואלווער), ברוך לעווין וועלכער איז דא אין ישראל, (ער איז אין דער פארטיזאנקע געווען דער גרעסטער ספעציאליסט אויפרייסן דייטשישע וואגאנען) און דער שרייבער פון די שורות.

מיט דעם פאנצערניק האבן זיך אפגעגעבן דער אינזשיניער מיט זיינע צוויי יידישע ארבעטער. ליידער זענען זיי אומגעקומען אין דער באוווסטער ליקווידאציע ־באן.

דער אינזשיניער איז געווען א טייערער ייד. ער האט געארבעט פאר דריי, כדי מיר זאלן זיך קאנען אפגעבן מיט אונדזער ארבעט. אלע דריי האבן זיי געהארוועט שווער צו באווייזן א נארמע פון זעקס.

מיר זוכן א וועג צו די פארטיזאנער

דעם ווינטער פון 1942 האבן מיר געקריגן א קאנטאקט מיט פארטיזאנער מ'האט געהאלטן באציונגען, געמאכט בשותפות פלענער ווי צו אנטלויפן און מ'האט צוגעגרייט אלץ צום אנטלויפן.

די ערשטע באגעגניש האבן מיר געהאט מיט א רוסישן אפיציר. א פלעננניק ביי די דייטשן, וואס האט אויך געארבעט אין די ווארשטאטן פון דער באן ער האט אויך געוואלט אריבער אין וואלד אריין. מיר האבן געפונען א געמיינזאמע שפראך און צוזאמען געזוכט וועגן אין וואלד אריין. פאראמאל האבן מיר אים געבראכט צו אונדז אין געטא ער זאל רעדן פאר אונדזערע חברים. דאס איז געווען זער מסוכן פאר אים אבער ער איז געקומען צו אונדז און גערעט פאר פארזאמלטע

אין שטיבל אין עק געטא. ער האט דערציילט די פאַרזאַמעלטע וועגן דער עקזיס־טענץ פון „איסקרא", דער פאַרטיזאַנישער קערן פון לידע. פון זיין פּראַקטיק, האט ער אויסגעוויזן איז די זאַך גאַנץ לייכט און נישט אַזוי מסוכן, מ'דאַרף נאָר געפינען ריכטיקע סטעזשקעס אין וואַלד מ'זאָל זיך נישט אַנטרעפן אויף דייטשישע וועגן. ער האט אונדז אַנטדעקט ממש דעם וועג וואָס פירט צו „איסקרא".

דעם זעלבן ווינטער האָבן יידישע גרופּן אָנגעהויבן אַרויסגיין פון לידער געטא אין דער ריכטונג פון ווילנע און מאַכן אַ וועג פאַר אַנדערע, וואָס ווילן זיך אָנשליסן אין דער פאַרטיזאַנקע. די ערשטע גרופּע וואָס איז באַשטאַנען פון פריערדיקע פּוילישע זעלנער האט זיך אָנגעטראָפן אויף אַ דייטשישער לאַיער גרופּע און די מערהייט פון זיי זענען אומגעקומען אין דעם צוזאַמענטרעף. דער ביטערער פאַקט האט איבערגעלאָזט אַ שלעכטן בייגעשמאַק אין די הערצער. דער צווייפל האט גענוגט די נשמה און אָנגעפילט מיט פחד יעדן איינעם.

דאָך האָבן זיך ווייטער צוזאַמענגעקליבן גרופּן און זיך געגרייט צום טאָג פון אַרויסגאַנג. זיי האָבן צונויפגענומען אַלץ וואָס האט אַ שייכות צו געווער, אַ קויל, אַ רעוואָלווער אַ פאַראַסטעטער, אַ לופע פון אַ ביקס און אַנדערע שיס קליינקייטן.

אין מיין גרופּע האָבן מיר שוין געהאַט גאַנץ „פיינע" קוואַנטומס פון געווער. מיר האָבן געהאַט 10 ביקסן אַ מאַשין־געווער, 2 רעוואָלווערן און אַ שפּאַר ביסל גראַנאַטן, וואָס האָבן אונדז אויסגעזען לעבעדיקע. די מערהייט כלים זענען געווען אין צושטאַנד פון אַרויסענדיקן זייער אויסריכטונג און נאָר געוואַרט אויף דעם טאָג ווען מ'וועט זיי אויספּרובירן.

דאָס געמיינזאַמע פאַרמעגן האט אונדז זער צוזאַמענגעברידערט, מיר האָבן געפילט, אַז מיר זענען איינס, איין קערפּער וואָס גרייט זיך צום לעבנס־עקזאַמין. יעדן טאָג האָבן מיר געהאַט איין אינהאַלט: צוגרייטן זיך צום אַרויסגיין פון וואַלד און דאָס אונטער דער נאָז פו די דייטשן.

טאָג־איין־טאָג־אויס האָבן מיר געאַרבעט צוזאַמען נאָר אין איין ריכטונג. ס'זענען געווען טעג ווען מיר האָבן צווישן זיך נישט אויסגערעדט קיין וואָרט. דאָס געהיימע און בשותפותדיקע מיטאַרבעטן זענען געווען אונדזער אינהאַלט אין לעבן. אַזוי איז פאַרשוווּנדן די פאַרצווייפלונג, אונדזערע ליידן האָבן שוין געערט כמעט צו דער פאַרגאַנגענהייט, מיר האָבן שוין געלעבט מיט'ן מאָרגן.

אַפּריל 1943

מיר האָבן זיך דערוויסט וועגן טוביה ביעלסקיס אַטריאַד און מיר האָבן פאַרגעסן אין איסקרא.

דערווייל האָבן מיינע חברים זיך אָפּגעטראָגן אין וואַלד אַריין און אַפילו נישט געגעבן צו וויסן דערפון און ברוך לעווין פון זשעלודאָק איז נישט נאָר אַוועק סתם אַזוי, נאָר אַפילו צוגענומען ביי אונדז בשותפותדיקע געווערצייג. דער פאַר־ראַט האט אונדז דערשלאָגן. מיר האָבן זיך צוזאַמענגענומען אַ גרופּע געטרייע

חברים, כדי זיך געגנזייטיק צו דערמונטערן פון „פארראט” און ווידער זיך גרייטן צום וואלד. אבער דא האבן זיך באוויזן פארשידענע שטערונגען, וואס מיר האבן נישט געדענקט וועגן זיי. ספעציעל האט אונדז באשווערט די לאגע, וואס קאן זיך שאפן מיט אונדזער אוועקגיין און מיר האבן וועגן דעם בכלל נישט געטראכט און געקאנט טראכטן. שווער געווען איבערלאזן אין געטא די עלטערן. נישט צוליב דעם עצם געזעגנען אדער איינזאמקייט. מיר האבן געוויסט וואס זיי דערווארט מיט אונדזער אוועקגיין, די דייטשן וועלן זיי דערמארדן און נאך זיי אויך די ברידער און שוועסטער, חברים און קרובים און אלץ צוליב אונדז. פלוצעם האט אונדזער ארויסגיין פון געטא געקריגן א כאראקטער פון עגאיזם און אייגענער זארג, א מין זעלבסט רעטונג אויפן חשבון פון יענמ׳ס לעבן. צווישן אונדז זענען אויך געווען מיידלעך, איינע פון זיי מיין צוקונפטיק ווייב, מיר האבן געמיינט, אז זיי וועלן אונדז אפשוואכן, אבער ס׳איז געשען פארקערט, זיי האבן זיך ארויסגעוויזן מוטיקער און אנטשלאסענער פון אונדז, זיי האבן אונדז געשטארקט. מיין ווייב ספעציעל האט געגעבן דעם שטויס דערצו און געווירקט מיר זאלן זיך ענטשליסן וואס שנעלער, לויט איר און אירע חברות פארראטן מיר קיינעם נישט און אונדזערע קרובים וועלן גליקליך זיין מיט דעם געדאנק וואס מיר זענען געראטעוועט.

דעם אוונט האב איך ארויסגענומען די ביקס, וואס כ׳האב מיר געבאלטן פאר זיך אין רינווע, אזוי האבן אויך געטון די אנדערע חברים.

ארום 11 האבן זיך צוזאמענגענומען מער ווי א דרייסיק מענטשן,אויף דעם באשטימטן ארט יעדער איינער מיט איינברוך־כלום, מיר האבן איבערגעשניטן דעם פארקן און ארויס.

ביעלסקיס שליח איז געווען פינקטליך צו דער מינוט, ווען מיר זענען געווען אויסער דעם פארקן האט ער אונדז שוין אפגעווארט. ער האט אונדז געפירט דורך פארהוילענע סטעזשקער און נאך 2 טעג אין א וועג פון געפאר און שרעק, פון פארזיכטיקייט און אפהענגיקייט אין איין מענטשן זענען מיר אנגעקומען צו בעסלסקין אין לאגער, נעבן סטארע הוטא. דער וועג האט זיך דוקא נישט איינגעקריצט אין זכרון, ווייל אלע געפילן האבן זיך געטראגן אין דער ריכטונג פון ציל, דאך געדענק איך גוט דעם וועג.

דעם ערשטן אוונט זענען מיר דורכגעגאנגען א טייכל מיט שרעקליך קאלטע וואסער. מיר זענען געגאנגען דורך דער נאכט און אין טאג־צייט זיך פארבאלטן. א גאנצן טאג זענען מיר געליגן נישט אויס רעדנדיק א ווארט. די צווייטע נאכט איז דער וועג געווען א שרעקלעך לאנגער, מיר זענען געגאנגען לענג אויס א גלאז פאבריק וואס דייטשן און פאליאקן האבן זי באוואכט, ווען נישט דאס געדיכטע פינסטערקייט וואלטן מיר באשטימט איינגעשטעלט אונדזער לעבן און די פארטיזאנער. דער וועגווייזער האט אונדז געיאגט, מיר זענען דעם וועג ממש געלאפן, כדי באווייזן ביז׳ן פרימארגן אנצוקומען צו בעלסקין.

אזוי לויפנדיק אַן אָטעם זענען מיר אנגעקומען אינדערפֿי אין לאגער אריין. דעם ערשטן מאי 1943.

אין לאגער פון די ביעלסקיס

טוביה האט קודם כל רעווידירט דעם נדן וואס מיר האבן אים געבראכט, ער איז זער נישט געווען צופרידן מיט דעם געווער, ער האט עס אויסגעדריקט לויט זיין שטייגער, אפנהארצק און מיט א שפראך אַן קולטור ברעמזן. ער איז געווען אנטוישט, ער האט געוויסט וועגן אונדזער „ווארשטאט", ער דארף האבן געווער פאר אלע זיינע מענטשן און מיר האבן אים אפגענארט א.א.וו. א.א.וו.

דאך האט ער אונדז גענומען צו זיך אין רעגימענט. יעדער איינער האט גע־דארפט זארגן פאר א ווינפלאץ פאר זיך אין די גרעניצן פון לאגער און זיך אליין אויסבויען זיין הויז. די מענער האט מען באלד גענומען צו דער וואך, דאס איז געווען דער העכסטער אויסדרוק פון צוטרוי צו אונדז און די טיפסטע אפשאצונג פון אונדזער מענערישער ווערט.

אזוי האבן מיר זיך אריינגעפלאכטן אין פארטיזאנישן לעבן פון דער ערשטער מינוט אין וואלד.

דער איבערגאנג פון קנעכטשאפט און קאמפּסלאזיקייט צו קעמפער וואס קעמפן מיט׳ן שווער באוואפנטן שונא און באשיצן נאך אנדערע שוואכערע פון זיך איז געווען א קורצער, אַן צופיל מחשבות און שטימונגען. א מחיה, מידע און פארמא־טערטע האבן מיר אויף זיך גענומען דאס וואכן די נאכט און מיר זענען דאס אויסגעשטאנען.

בעלסקי אוטריאד איז געווען זער א באוועגלעכער. ער איז געווען ארומגע־רינגלט מיט באוווינטע פונקטן, באצוימט מיט חוטורן און וועלדער און יעדעס מאל האבן מיר געמוזט צוליב פארזיכטיקייט וואנדערן פון פלאץ צו פלאץ און זיך פארשטעקן יעדעס מאל פון דאסניי ווי נאר מיר האבן זיך דערוויסט, אדער אפ־געפילט, אז מ׳האט אונדז באמערקט. דאס האט געווירקט פסיכאלאגיש נישט גוט, פון מאל צו מאל האבן מיר זיך געפילט ווי געיאגטע חיות.

ערב שבועות בין איך געשטאנען אויף וואכט אין א קנויט־פונקט אַן ערך 5 קילאמעטער פון דעם לאגער. אין מיטן דער נאכט פון ערב שבועות האט זיך געענדיקט מיין שמירה און מיין חבר אפרים פון וואשילישאק האט מיך אפגעביטן, מיר האבן צוזאמען געארבעט אין די ווארשטאטען, געווען אין געטא, אונדזער פריינטשאפט איז אויסגעשטאנען געגוגע פריוון און געווען א טיפע. דאן איז געווען א פאראָרדנונג נישט ווייזן זיך, אבער אין פאל ווען מ׳הערט א גערויש פון מאטארן דאן מוז מען זיך אפילו איינשטעלן און געבן צו וויסן וועגן דער געפאר מיט א שאס אין דער לופט. דאס איז געווען א סימן פון דרינגנדן אלארם. איידער כ׳האב זיך באוויזן לייגן שלאפן האט זיך געהערט אַן אליארם־שאס און נאר אים שיסערייען פון א קוילן־ווארפער, אין געציילטע מינוטן איז דער לאגער

געווען וואך און אויסגעשטעלט. די געווער טרעגער זענען געשטאנען ווי א פעסטע מויער ארום און די וואפנלאזע מענער און פרוין אין מיטן. מיר זענען געווען געריכטעט צו באשיצן זיך און צום אפטרעטן. באלד זענען געפאלן עטליכע באמבעס און שראפנעלן אין לאגער. מיר האבן נישט געוויסט ווי גרויס איז דער אטאקירנדיקער כוח און לויטן באפעל אנגעהויבן אפטרעטן אין דער ריכטונג פון ניעמאן, וואס אויף זיין צווייטן ברעג זענען געווען אנדערע פארטיזאנישע אטריאדן.

אונדזער פאלק האט זיך פארטיילט אויף צוויי, אונדזער טייל האט זיך ארויסגעוויזן דער קלענצטער אין צאל און אָן א קאמאנדיר. מיר האבן אויך נישט געהאט גענוג געווער און אויך נישט געקענט די געגנט, נישט געוויסט וווהין מיר גייען אפשר גלייך צום שונא אין די הענט אריין. מיר האבן געקאמאנדירט אויף זיך אליין, אנגעהאלטן רו און קאלטבלוטיקייט, מיר האבן געזען אז מיר גייען ריכטיק. פלוצים ווי מיר זענען אריין אין א נאקעטער פאליאנקע זענען מיר פלוצים געבליבן שטיין קעגנאיבער קאנאנען פון שונא אן א שוץ א באהעלטניש. מיט אונדז איז אויך געווען א פרוי מיט א זייגלינג ווען זי איז מיד געווארן האט זי איבערגעגעבן דאס קינד איר ברודער און פונקט דאן ווען מיר זענען ארויף אויף דער פאליאַנקע איז אים ארויסגעפאלן דאס קינד פון די הענט. ווען די ביידע האבן זיך אנגעבויגן אויפהייבן דאס קינד האט זיך דער גאנצער מארשרוט איינגעהאלטן, די דייטשן האבן אונדז דערפילט אויסגענוצט די געלעגנהייט און אונדז באשאסן שווער און געדיכט. די העלפט פון אונדזערע מענטשן זענען דאן געפאלן.

מיר האבן אפגעצויגן צוריק אין וואלד אריין אונטער א האגל פון קוילן און שראפנעלן. די דייטשן האבן מורא געהאט פאר׳ן וואלד און אזוי האבן זיך די איבריקע פון אונדז געראטעוועט.

אין אונדזער באהעלטניש האבן מיר דערזען, אז אויסער די קרבנות האבן מיר אויך פארוואונדעטע, צווישן זיי אויך דוקשטולסקיס ווייב. דאס האט אונדז אפגעשוואכט און פארצווייפלט, דאס קרעכצן פון די פארוואונדעטע האט צעבראכן אונדזער גייסט. פלוצעם האט פאסירט און מיר האבן אויסגעבראכן אין א שטארקן געלעכטער. דער רעגן האט זיך געשטארקט מיר זענען געבליבן זיצן, נישט געקאנט ווייטער גיין דערווייל האט ביעלסקיס שוואגער זיך אויסגעדרייט צו אונדז און מיר האבן דערזען, אז זיין פנים איז געווארן פארענדערט ווי א קלאון, די פארב פון זיין היטל האט זיך צעלאזט אויף זיין פנים און אים פארגרימירט ווי א פאיאץ. מיר האבן זיך נישט געקאנט איינהאלטן, דאס געזיכט פון א מענטשלעך פנים מיט פארקרימטע שטריכן האט באווירקט אלע אונדזערע לאַך־מוסקולן, מיר האבן פארגעסן די געגנווארט, די צרות און אויסגעקנאלט אין א הילכיקן געלעכטער. צופעליק האט עס געהאלפן.

די נאכט זענען מיר נישט געגאנגען. מיר האבן נישט געוויסט וווהין צו גיין, ווו וועלן מיר געפונען אונדזער אוטריאד. מיר האבן זיך אויסגעלעגט און זיך בוראטן וואס צו טון. אין דעם הערן מיר א גערויש פון מענטשן. מיר האבן שוין

געמיינט דייטשן קומען און געכאפט דאס געווער. אבער דאס זענען געווען טוביה׳ס שליחים.

טוביה׳ס פאראנטווארטליכקייט פאר מענטשנס לעבן, פאר גראַטעוועטע ייִדן איז געווען געוואלדיק און ער האט געדענקט אין דער סומאַטאַכע אונדז אַפּצוזוכן.

א גאַנצע נאַכט האבן מיר זיך געשלעפּט מיט אונדזערע פאַרווינדעטע ביז מיר זענען צוגעקומען צו א פלאַץ וואס איז געווען געדיכט באַוואַלדערט און אין א וועניקער באַזעצטע סביבה. פאַר מיר — א נייע נישט באַקאַנטע סטאַנציע.

אויפצומאַרגנס האבן מיר געשיקט זוכן מיין חבר אפרים. ער איז נישט אַנגעקומען צו דער באַזע. מיר האבן אים געפונען אויף זיין פּאָסטן א טויטן. ער איז געווען צעשאָסן ווי א זיפּ מיט לעכער, איינגאַנצן באַפּאַרבט די קליידער מיט בלוט. זיי האבן אים פון דער נאָענט צעשאָסן. ער האט אונדז אָפּגעראַטעוועט. א דאַנק זיין העלדישקייט זענען הונדערטער ייִדן געבליבן לעבן אין יענער אַבלאַווע.

מיר האבן דאָ אָפּגעפּילט א פאַרראַט, עמיצער האט ענדעקט און איבערגעגעבן די דייטשן. נאָך 2 וואָכן האבן מיר געוווּסט ווער דער מוסער איז געווען. מיר זענען אַוועק צו דעם גוי. מיר האבן אים געפאַרשט אַזוי, אַז ער האט אַלץ מודה געווען און אַז אויך זיין ווייב איז א מוסערטע. מיר האבן זיי פאַרשלאָסן אין זייער שטיבל און דאָס אונטערגעצינדן מיט זיי צוזאַמען. אפילו די בודקע מיט׳ן שרעקליכן הונט זייערן האבן מיר פאַרברענט, כדי אַנצולערנען די גויים, אַז ייִדיש בלוט איז מער שוין נישט הפקר און כדי צו ראַטעווען אַנדערע ייִדישע לעבנס. אבער דאָס געפיל, אַז מיר זענען נישט קיין פליייש־שעפּסן איז געווען דאַביי דאָס גרעסטע און טיפסטע געפיל.

אין נאַליבאָקער פּושטשעס

טוביה האט אָפּגעפּילט, אַז מ׳האט אונדז דאָ דערשמעקט און מיט זיין וווּנדערליכן פאַרגעפּילט אונדז אַריבערגעפירט אין די ברייטע נאַליבאָקער פּושטשעס.

מיר האבן זיך ווידער איינגעגראָבן אין זעמליאַנקעס, ווידער די זאָרג פאַרן עסן, אויפשטעלן, וואַרשטאַטן צו באַנייען און באַשיצן דעם עולם. אַלץ אָנגעהויבן ווידער פון דאָסניי.

אונדזער גרופּע האט געהאט די אויפגאַבע, שאַפן עסן און פּראָוויאַנטן פאַר די מענטשן. דאָס איז געווען א שרעקליך געפערליכע אויפגאַבע. אויסער דער דייטשישער סכנה האבן מיר זיך איצט יעדעס מאָל אַנגעשטויסן אויף פּוילישע גרופּן, פאַררעטער און אומענטשן, וואָס האבן אַרומגעבושעוועט אין די וועלדער אויסצוראָטן די לעצטע רעשטלעך ייִדן.

פון מאָל צו מאָל זענען מיר אַרויס אונטערמינירן און באַשיסן דייטשישע מיליטער־וואַגאָנען, מיר האבן אויפגעריסן באַן־ליניִן און טעלעפאָן־פאַרבינדונגען. דאָ איז געוואַקסן אונדזער קעמפערישע טעטיקייט. דאָס לעבן האט געקלאַפּט, ס׳איז געווען פול מיט אינהאַלט און קאַמף. מיט דער צייט האט מען אונדז אויך

געגעבן אפצוהיטן דאס פלוג־פעלד פון די פארטיזאנער, דאס איז געווען א פארבאלטן פלאץ נעבן איווינ׳ץ פון דארט האבן מיר געהאלטן פארבינדונג מיט מאסקווע און דורך אים האט מען איבערגעפירט אונדזערע פארווינדעטע אין די רוסישע שפיטעלער און אויך געבראכט געווער און אמוניציע.

מיט דעם גאנצן פארמאסקירן דאס ארט האבן זיך די דייטשן דערוויסט פון דעם און אנגעהויבן זיך צו טשעפן און צו באשיסן. אונדזער לעבן איז אריין אין א נייער טאגטעגליכער געפאר, אבער די אויפגאבע און דאס פלאץ זענען אזוי געווען וויכטיק פאר יידיש לעבן, אז מיר זענען צוליב דעם אויסגעשטאנען אלץ. דא האבן מיר געמוזט האלטן די איניציאטיווע. מיר זענען דערגאנגען די דייטשן די יארן. מיר האבן זיי יעדעס מאל אפגעשניטן פון זייערע באזעס, מיר האבן זיי איבערגעריסן אלע קאמוניקאציע־מיטלן, סאיז געווען קאמיש ווי די גויים פון ארום האבן דערפון הנאה געהאט, די טעלעגראף סטויפעס וואס מיר האבן באנאכט אומגעווארפן האבן זיי אויפצומארגנס צוריק אויפגעשטעלט און די דייטשן האבן גוט געצאלט פאר דער ארבעט.

זומער 1943 — די גרויסע אבלאַווע

די דייטשן האבן קאנצענטרירט ביי אן 100000 זעלנער כדי ארומצורינגלען די ריזיקע פושטשע און אויסראטן די נעסטן פון די פארטיזאנער איינמאל־פאר־אלע־מאל.

פריער האבן זיי איבערגעזוכט אין אלע ארומיקע דערפער און זיי פארשלאסן, אז קיין איין פארטיזאן זאל דארט נישט זיין און נישט אריין. נאכדעם זענען זיי אריין אין וואלד שריט נאך שריט. ס׳אונדז געווארן ענגער פון מינוט צו מינוט. מיר האבן געבויט א בריק אין א פארבארגן אָרט, כדי זיך ארויסצורייסן פון דעם ריזן־קלעם. אבער די לעצטע מינוט האט איינער פון די רוסישע פארטיזאנער פארראטן און זיי האבן זיך דערוויסט פון דער בריק. טוביה האט זיך דאס דערוויסט און ער איז צו צו אונדז און מיט א רעוואלווער אין די הענט האט ער אונדז געצווינגען זיך אומצוקערן פון דער בריק און זוכן א באהעלטניש אין וואלד. דאס איז געווען איינע פון די ערגסטע סיטואציעס אין אונדזער פארטיזאניש לעבן. פאראמאל האסטו געזען, אז די גאנצע מי און ליידן, וואס מיר האבן איבערגעטראגן, כדי צו בלייבן לעבן איז אראפ אין ניוועטש, און נישטא מער קיין האפנונג.

ס׳איז געווען דא אן אלטינקער גוי וואס האט געלאזט קלעצער אין טייך, ער האט געקענט אלע געהיימע וועגעלעך אין וואלד, אלע פארדרייטע סטעזשקעס, וואס נאר חיות ווייסן זיי און ער האט אונדז ארויסגעפירט צום גוטן. א גוטער גוי, א צדיק. א דאנק אים האט די פארטיזאנקע אפגעראַטן.

די מערהייט פון וועג זענען מיר געגאנגען אין דרענאזש־ראַוון, א וואך האט גענומען דער גאנג, באטאג זענען מיר געליגן אין די וואסרן און באנאכט אויפגעשטאנען און געגאנגען און אין טאש האבן מיר אפילו א ברעקל עסן נישט געהאט, אויסער עטליכע זשמעניעס קארן־זערנעס. דער הונגער און דאס נאסקייט

האבן אונדז פארמאטערט און אפגעשוואכט, איין טאג האט עמיצער פון אונדזערע מענטשן זיך געמאכט א פייערל צו דערוואַרעמען זיין נשמה און מ'האט אונדז אנדעקט. צו אונדזער גליק האבן די דייטשן תמיד מורא געהאט פארן וואלד און זיי האבן נישט געוואגט צוצוקומען נאענט צו אונדז. זיי האבן אונדז נאר באמ־באַרדירט פון דער ווייטנס. א דאנק טוביה'ס געזונטן אינסטינקט זענען מיר ווידער געראטעוועט געווארן, לויט זיין פאראָרדנונג האבן מיר זיך נישט גערירט פונם פלאץ, די דייטשן זענען געווען זיכער, אז מיר זענען אוועק און געלאפן אונדז זוכן אויף אן אנדער פלאץ.

דער דורכפאל פון די דייטשן איז געווען טאטאל. די ריזן־אבלאווע וואס זיי האבן געמאכט האט זיך געענדיקט מיט גארנישט און זיי זענען אוועק. מיר זענען געבליבן אין דער סביבה אבער מיר האבן זיך צעטיילט אויף גרופן און אזוי ווייטער געלעבט און געקעמפט.

אונדזער באזוך אין לידע אין געטא

אונדזער גרופע מיט מאיר שמירקוביץ (שמיר) אין דער שפיץ איז געווען פון די קלענצטע, מיר האבן באַשלאסן ארויס קיין לידע אין געטא און ראטעווען ייִדן. דער וועג איז געווען א שווערער און פול מיט געפאר. אין געטא אליין האבן אונדז אפגעווארט גאנץ געפערליכע זאכן, דארט זענען געווען פאריקע פארטיזאנער, וואס זענען מיד געווארן פון די אבלאוועס און זענען צוריק אוועק אין געטא. זיי האבן אונדז אויפגענומען מיט באליידיגונגען און שאנדע. זיי האבן אויף אונדז אויפגעצווינגען דעם אונגעווינטשטען ויכוח פון „זעט וואס פאר א פנים איר האט" „מיר לעבן דאך ווי ס'איז נישט איז און וואס דערווארטעט אייך א.א.וו.". זיי האבן אונדז געשטערט זיך צוזאמענרעדן מיט מענטשן. זיי האבן פשוט אנגעווארפן פארצווייפלונג אויף ייִדן. ס'זענען מיט אונדז מיטגעגאנגען דאן א קליינע צאל ייִדן צווישן זיי א צוויי דריי ישיבה בחורים און אולקאניצקי.

אפריל 1944

דער ריקמארש פון די דייטשן איז געווען א פאלקאמענער, זיי זענען צוריק געגאנגען פון אלע פראנטען און פון אלע דעראבערטע פונקטן. פלוצים האבן זיך די ראלן געביטן. איצט זוכן די דייטשן אונטערוועגן אין די פושטשעס און באַ־העלטנישן אין די וועלדער. זיי באהאלטן זיך באטאג און גייען אין די נעכט און מיר יאגן זיי נאך.

דא האבן מיר זיי געטראפן אויפן בראך פונקט, מיר האבן זיי אומעטום פארלאפן, געהארגעט, געממיתט און דערשלאגן צענדליקער און הונדערטער פון זיי. מיר האבן געהאט דאן 10 גרויסע נקמה טעג און 10 גרויסע טעג פון גלויבן: אז מ'לעבט דערלעבט מען.

מיר האבן זיי נאכגעיאגט און דערנידריקט, געטרעטן מיט די פיס זייער כבוד, זייער ווירדע און מיט זייער אייגן דערפינדענע פיין־מיטלען האבן מיר זיי דערשלאגן צום טויט.

*

אין די וועניקע טעג פון סוף קריג האט אמענטש אזוי פיל געלערנט מער ווי אין יארן און דורות, מיר וועלן די לערע נישט פארגעסן מיר ווילן אז יעדער זאל געדענקען:

אין די ערגסטע צייטן דארף מען פרובירן איבערקומען די שוועריקייטן און לעבן און — דער עיקר — איבערלעבן דעם שונא. פרעכקייט, און זעלבסטאיינ־בילדונג, איז נישט קיין גאראנטיע פאר אייביקער העלדישקייט.

אין די געציילטע לעצטע טעג זענען געפאלן פון אונדז מער חברים ווי אין די 19 חדשים פון פארטיזאנקע, אבער דער עקספרימענט פון וועלן קעמפען בא אלע אומשטענדן אפילו אין מאמענטן פון פארצווייפלונג האט זיך בארעכטיקט.

ס׳איז כדאי געוועז.

רבקה קאנאָפּקע־מאַיאָרטשיק

דער טויט פאר די אויגן

א מאנטיק איז עס געווען, 5 אזייגער פערנאכט, איך גיב אקוק אין פענסטער אין זע אז פין לידער גאס לויפן זייער פיל מענטשן בלאסע, און צעשראקענע. איך לויף שנעל ארויס אין גאס, איך פרעג וואס עס איז געשען, ענטפערן זיי אז די דייטשן געפונען זיך אין לידער גאס, נעבן איטע אולקאניצקי ז״ל, פארשטייט זיך, אז עס איז גלייך פינסטער געווארן אין די אויגן, וויסענדיק וואס עס פאסירט אומעטום מיט די אידן, ווו די רוצחים זענען אריין, און אז מיר וועלן אויך האבן דעם זעלבן גורל.

אין 6 וואכן ארום דאנערשטאג, אזייגער 2 בייטאג, זענען אנגעפארן פיל מאשינען און זיך אבגעשטעלט נעבן קלאיסטער, עס זענען אראפגעגאנגען זייער פיל געסטאפא און גלייך געגאנגען פון שטוב צו שטוב און גענומען טרייבן אלע מענער אויפן מארק. פארשטייט זיך, אז זיי האבן געהאט גענוג הילף פון דער קריסטליכער באפעלקערונג. אויפן מארק האט מען אלע מענער אבגעהאלטן אייניקע שעה אין שרעק און פארן באפרייען אהיים האט מען אלעמען גוט צעשלאגן. 6 מאן האבן די באנדיטן מיטגענומען, יצחק אנצולס, גרשון איישישק ישעיהו אולקאניצקי און זרח, דוד און אסתר שעלובסקי און לויט די ידיעות האט מען זיי גלייך דערמארדעט. ס׳האבן זיך געלאזט הערן ידיעות, פון פיל שטעט וועגן מארד רויב און שחיטות, ביז וואנען ס׳איז געקומען דער טאג אויך אויף אונזער שטעטעלע. אין ווארנאווא זענען געווען צונויפגעטריבן פון די ארומיקע שטעטלאך, ביניאקאן שעלעטשניק דזוויענישיק און נאך.

פרייטאג דעם 8־טן מאי 5 אזייגער פארטאג איך גיב אקוק אין פענסטער, געסטאפא גייען ארום מיט געווער אין גאס, אין זיי האבן שוין קיינעם ניט דערלויבט צו גיין צו דער ארבעט, מען האט גלייך פארשטאנען אז קיין גוטס דערווארט אונדז ניט, און טאקע באטאג האט מען זיך דערוויסט אז אין לידע איז געווען זייער א גרויסע שחיטה, בלויז אביסל יידן זענען דעווייל געבליבן לעבן.

אונדזער שטעטל איז געווארן ארומגערינגעלט מיט פאליציי און דייטשן

איינציקע האט זיך איינגעגעבן אינטערצוקויפן די פאליציי און אנטלויפן פון שטעטל, מיר האבן פערמאסקירט א צימער און מיר האבן זיך בעהאלטן. 28 מאן מיר די שוועסטער מיט טאטע מאמע ז״ל, משה בלאכער מיט די טעכטער לאה מיט איר פאמיליע, שרה הינדע און פאמיליע, יצחק דווילאנסקי און פאמיליע ביסל און פאמיליע, אנקעלאוויץ פרוי און שוועגערן און די פאמיליע שניידער.

ר׳ יהודה קוניפקא ז״ל
שׂ״ן איז שו״ב פון וואראנאווע

דעם 11־טן מאי מאנטאג פארטאג זענען אנגעקומען 3 היימישע באנדיטן פון נייעם פלאן שרעקליך שיכורע און האבן גלייך גענומען טרייבן אלעמען אויפן מארק, פון מארק האבן זיי גענומען גרופעסווייז, אביסל איבערגעלאזן נאך צו לעבן, און די איבעריקע געטריבן אויפן נייעם פלאן, נעבן וועלדל, ווו ס׳איז געווען צוגעגרייט גריבער און אלעמען געשאסן. דאס ביסל איבערגעבליבענע אידן האט מען געבראכט צוריק אויפן מארק ביי יצחק דווילאנסקי איז געווען א לאקאטאר פון נאַ־וואגרודעק (ד״ר גארדאן) ער האט געוווסט ווו מיר אלע באהאלטן זיך. ער האט זיך איינגעשטעלט און איז געגאנגען צום פלאץ און געהאט ביי זיך סם, זיין מזל איז געווען אז ער איז געבליבן לעבן, האט ער אונדז אלעמען פארשריבן צעווישן די לעבעדיקע און איז אונדז געקומען זאגן אז מיר קענען שוין ארויס פון בעהאלטענישן מיט צעבראכענע הערצער זענען מיר אלע ארויס אויפן פלאץ צו דעם ביסל איבער־געבליבענע יידן. דער געביטסקאמיסאר ווינדיש האט געהאלטן א רעדע און געזאגט אז נאר פארלויפיק בלייבן מיר לעבן און אז אלעס גייט נאך לידע, מען האט אלעמען אויפגעטריבן אויפן נייעם פלאן. מיר זענען געווען ביי זלמן לווין אין שטוב. דעם ערשטן טאג שבועות דאס איז אויסגעקומען שבת האט מען געהייסן יעדן נעמען א פעקעלע און מ׳האט אלעמען געטריבן צו פיס ביז באסטון, די וואס זיינען געגאנגען לאנגזאם האבן נאך אויפן וועג געכאפט גוט געשלאגן. פון דער פאליציי און באסטון האט מען אונדז געגעבן וואגאנען און מ׳האט אונדז געפירט קיין לידע פארנדיק אין די וואגאנען האבן מיר געטראכט, ווי גוט וואלט עס געווען ווען מ׳קאן אזוי פארן און פארן אייביק.

שמואל קאָפּעלאָוויטש ז"ל

נאך אביסל נקמה גענומען

וועגן מיינע טעג אין בילסקיס פארטיזאנקע וועל איך נישט שרייבן, דאס זענען געווען טעג פון זיסער, טעטיקער נקמה און ס'וואלט זיך געוואלט שרייבן א סאך, אבער איבער אונדזערע טאטן האט מען שוין געשריבן, אנדערע און בעסערע פון מיר.

וועגן פארטיזאנישע נקמה ווייסט שוין יעדערער, איך וויל איצט דערציילן וועגן א ספעציעלער נקמה נאך דער פארטיזאנקע.

✶

דעם 10.7.1944 האט ביעסלקי באקומען א באפעל צו פארלאזן דעם וואלד און ברייננגען דעם גאנצן אטריאד קיין נאוואגרודעק.

9 א זייגער אינדערפרי זענען מיר געווען אויסגעשטעלט אין רייען. פאראויס איז געריטן טוב'ה ביעלסקי מיט דער ראזוויעטקע (סירת) און מיר האבן פאלאזט דעם וואלד. מיט א געפיל פון פרייד און צער האבן מיר אים פארלאזט, דאך האבן מיר אין דעם וואלד דעם זיסן טעם פון נקמה געפילט.

דער טאג איז געווען א שרעקליך הייסער און דער וועג א זאמדיקער, א שווערער. אויף די פעלדער און די וועלדער האבן זיך געוואלגערט צענליקער־צענליקער טויטע אפגעשינדענע דייטשן. פיל וועלדער האבן געברענט און פון די פארברענטע טויטע פגרים האט זיך געטראגן א שרעקלעכער עקעלדיקער ריח. שווער צו אטעמען.

אויף די וועגן זענען געפארן טויזנטער רויט־ארמייער, וואס האבן געפירט מאסן דייטשישע געפאנגענע. די נאצישע פהדנים האבן מורא געהאט פאר דער נקמה פון די פארטיזאנער, האבן זיי זיך פרייוויליק איבערגעגעבן דעם רוסישן מיליטער.

אין נאוואגרודעק זענען שוין געווען אנדערע פארטיזאנישע אטריאדן, מען האט אונדז אלע צוזאמענגענומען אין שלאס־פארק און א רוסישער גענעראל־מאיאר האט געהאלטן פאר אונדז א רעדע, ער האט געזאגט צווישן אנדערס:

— די קריג איז נאך נישט פארענדיקט און איר פארטיזאנער דארפט אונדז נאך העלפן דערשלאגן דעם משוגענעם, פארוווינדעטן, נאצישן וואלף ביי אים אין זיין אייגענער נארע.

נאך דעם האבן אלע פארטיזאנער געקריגן זייערע „ספראווקעס". אייניקע האט מען באפרייט און ערלויבט צו גיין אהיים.

פאר מיר איז געשטאנען די פראגע: ווי איז איצט מיין היים?

קאן איך דען גיין צוריק קיין ווארשאווע ווי מיר אלע זענען געבוירן גע־ווארן און אונדזערע יארן פארבראכט, ווען מיר ווייסן, אז ווארשאווע איז איצט איין מאסן־קבר פון אונדזערע טייערסטע ליבסטע מענטשן?

מיר האבן געוויסט, אז קיינער וועט אונדז דארט נישט מקבל פנים זיין, דאך האבן מיר זיך געצויגן „אהיים" ווי א ביבער, וואס ציט זיך צו זיין נעסט נאך יעדן חורבן זיינעם. מיר זענען געגאנגען אהיים צופוס, ס'איז נאך קיין טראנספארט נישט געגאנגען אער צו.

דעם 18.7.1944 זענען מיר, א גרופע פון 25 מענטשן אנגעקומען צוריק קיין ווארשאווע. אויף וויפיל כ'געדענק זענען מיר אנגעקומען דורך דעם ארמענישקער געסל ארום 3 אזייגער באטאג.

אויסגעמאטערטע, הונגעריקע און אין א שטארק געדריקטער שטימונג, זענען מיר אריין אין שטעטל.

דאס שטעטל האט אויסגעזען טויט. די הייזער זענען געשטאנען ווי אמאל, נאר קיין מענטש האט מען נישט געזען. די פאר מענטשן וואס מיר האבן צופעליק באגעגנט האבן אויסגעגלאצט אויף אונדז דערשטוינטע אויגן, נישט גלייבנדיק, אז מיר לעבן נאך. זיי זענען געווען הונדערט פראצענט זיכער, אז זיי זענען אלע פטור געווארן. קיינער איז נישט געגאנגען צו זיך אין שטוב, מיר האבן זיך געהאלטן צוזאמען.

אין שטעטל זענען געווען א פאר רוסישע „בעלי־בתים". א בעאמטער פון סאוויעטישן וואיען־קאמאט מיט א פאר געהילפס מענטשן זיינע. זיי זענען איינגע־שטאנען ביי בנימין לעווין אין הויז. מיר האבן זיך געמאלדן און דערציילט, אז מיר זענען פון דעם שטעטעלע און מיר זענען באפרייט פון די פארטיזאנער. יעדער פון אונדז האט געהאט מיט זיך זיין געווער. מיר האבן דאס נישט פארבאלטן.

ער האט אונדז געהייסן נעמען פאר זיך דאס הויז פון גאלדע יחיאל'ס און מיר זאלן זיין אלע צוזאמען, און אז אויף ביינאכט זאלן מיר אוועקשטעלן א וואך אין שטוב און ווו נאר מיר וועלן זיין, ווייל די היגע באפעלקערונג טאר מען נישט גלויבן.

אין גאלדע יחיאל'ס הויז האבן מיר געפונען א קריסטליכע פאמיליע, זי האט זיך געמוזט ארויסקלויבן און מיר האבן דאס הויז צוגענומען פאר זיך.

מיר זענען געשלאפן אויף דער פאדלאגע, ווייל מיר זענען שוין געווען געוויינט דערצו מאנאטן לאנג, מיר האבן אויך נישט געהאט אויף וואס צו שלאפן, און נישט געוואלט בעטן געלעגערס ביי די גוים. אבער עסן האבן מיר געמוזט אויסבעטן ביי דער פיינדליכער באפעלקערונג, ביי באקאנטע שטעטישע פויערן. מיר איז אויסגעקומען צו עסן ביי א פאמיליע אין באד געסל. דאס עסן איז מיר געבליבן שטיין אין האלדז, דער אפעטיט איז מיר פארגאנגען, ווען כ'האב פלוצעם דערזען אין זייער הויז יידיש אנגעראבעוועט מעבל און פארשידענע ספעציפיש יידישע

זאכן. מיר האבן נישט גערעט וועגן דעם נישט איך מיט זיי, נישט זיי מיט מיר.

נאכדעם האבן מיר געקריגן קארטאפל מיט ברויט און ציבעלע און זיך אנגע־הויבן אליין קאכן עסן אין שטוב. און געגעסן אלע צוזאמען.

די לאגע אונדזערע איז געווען זייער א שווערע, אין פאליטיש־זיכערן אינזיכט — אפילו מסוכן, יעדע מינוט האט אונדז געדראט דער טויט.

די מלחמה האט זיך נאך נישט געענדיקט. דייטש זענען אנטלאפן פון די פראנטן מיטן געווער און מיט זיי פוילישע פארטיזאנער. ביידע האבן פיינט געהאט די רוסן מיט די יידן און ביידע האבן גראסירט אין די וועלדער ארום וואראנאווע. מיט דער צייט האט מען אראפגעבראכט אן אפטיילונג פון רוסישע זעלנער מיט א נאטשאלניק פון דער ענ־קא־ווע־דע. צו באקעמפען די באוואפנטע רעשטלעך פון די פיינדליכע כוחות. דער שטאב האט זיך איינסטאלירט אין רא־מאנישקער געסל ווו ס׳איז געווען ווילענסקיס מיל. דארט האבן זיי אויך איינגע־ריכטעט א טורמע.

די געפאנגענע דייטשן פלעגן זיי ברענגען אין טורמע אריין און מיר פאר־טיזאנען האבן געדארפט האלטן וואך איבער זיי. ווען מהאט אנגעזאמלט 25 נאצישע מערדער פלעגן מיר זיי אפפירן קיין לידע, ווו ס׳איז געווען א געפענגס לאגער.

איינמאל האב איך און יואל חפץ געהאלטן וואך ביי דער טורמע, מיינע שטיוול זענען געווען צעריסן און כ׳זע א דייטש מיט נייע שטיוול, האב איך אים ארויסגע־רופן און געהייסן אויסטון די שטיוול, ער האט געמיינט, אז מיר גייען אים שיסן, ווייל אזוי האבן זיי זיך געפירט, האט ער זיך געווארפן צו מיינע פיס מיט א היסטערישן געיאמער, ער האט געוויינט און זיך געבעטן מיר זאלן אים לאזן לעבן. ווען איך האב צוגענומען ביי אים זיינע נייע שטיוועל און אים געגעבן מיינע צעריסענע און אים געלאזט אוועקגיין מיט זיי א לעבעדיקער, איז נישט געווען קיין גליקלעכער פון אים.

נאך א פאר וואכן איז אנגעקומען קיין ווארענאווע לייבקע קפלן, וועלכער איז געווען א פאליציאנט אין ווילנע, ער איז געווען אין דעם מונדיר און דערציילט, אז ער גייט צו א פויער אין דארף אפנעמען די קליידונג וואס זיין פאמיליע האט אים איבערגעלאזט פארן גיין צום טויט. מיר האבן אים געראטן נישט צו גיין, ווייל דארט געפונען זיך פיל פוילישע מערדער און ס׳איז געפערליך. אויף דעם פריינדליכן קריסט זאל ער זיך נשט פארלאזן, ער האט אונדז נשט געפאלגט, ליידער האבן מיר אים שוין מער נישט געזען.

דאס זעלבע איז געשען מיט איסר פופקע, ער איז געפארן אפנעמען מעבל און באצאלט מיטן לעבן, נאך דעם וואס ער האט זיך געראטעוועט פון די נאציס.

✶

דער וואיענ־קאמאט האט אנגעהויבן מאביליזירן פיל פון דער פוילישער באפעלקערונג און זיי ארויסגעשיקט אויף די פראנטען, וואס זענען נאך געווען טעטיק. זיי פלעגן אבער זיך קעגן שטעלן און ס׳איז געווען א ספעציעלע מילי־

טערישע אפטיילונג, וואס פלעגט זיי דארפן כאפן און ברייגען קיין וואראנאווע. די רוסן האבן באשעפטיקט דאביי יידישע קעמפער.

מיר זענען אבער געבליבן וועניקע. יידישע פארטיזאנער האבן אנגעהויבן ארויספארן פון וואראנאווע קיין לידע. פון אונדז זענען געבליבן נאר איך, משה בערקאוויטש, זיין זון לייזער און יידל (דעם חזנ'ס) קאנאפקע.

מיר האבן געוואלט זיין דא און זיך נוקם זיין אין אונדזערע גוטע "שכנים" די רוצחים און פאררעטער. מיר האבן אויסגעשטעלט א ליסטע פון פוילישע באנדיטן וואס האבן געהאלפן אומברייגען אונדזערע טייערסטע און זיי איבערגעבן דעם נאטשאלניק נ.ק.וו.ד. אונדזער בעסטער פריינט. איך פלעג מיט אים אפזיצן אין זיין ביורא שטונדן־לאנג און ער פלעגט אלץ פראטאקאלירן. מיר האבן אין די פראטאקאלן אונטערגעשטראכן ספעציעל דאס, וואס זיי האבן אויסגעמארדעט רוסן. פאר יידן אליין וואלט מען זיי גארנישט געטון. כ'האב זיך אנטערגעשריבן אויף אלע פרטים און געווארט אויף זייער רעאגירן.

אזוי האט מען אויף מיין אונטערשריפט ארעסטירט אין איין וואך טעקלע באריישעס דעם שוסטער, די וואס האט ארומגערינגלט צוזאמען מיט אנדערע כוליגאנעס אונדזער שטעטל, ארויסגעפירט די יידן אויפן מארק פלאץ און געגאנגען מיט די דייטשן צווישן אונדז, ארויסגענומען די „קאמוניסטן" און זיי דערשאסן אונטערן שטעטל אין וואלד. זיי האבן ארויסגענומען שמואל שעלופסקיס קינדער, גרשון איישישקי, יצחק וואלפיאנסקי און שייקע אולקאניצקי און אייגנהענטיק געבראכט זיי צום פריסטן טויט. מיר האבן דאן אויסגעגעבן דעם פוילישן לערער דאמאנסקי, וועלכער איז געווארן בירגערמייסטער פון שטעטל ביי די דייטשן און קאמענדאנט פון דער פוילישער פאליציי. מ'האט אים באלד ארעסטירט און פיל אנדערע.

✶

א מאנאט נאך זייער ארעסט האט מען מיך ארויס גערופן אלס עדות קיין באראנאוויטש. כ'האב נישט געוויסט אפילו פאר וועמען.

ס'איז געווען זער שווער אנצוקומען קיין באראנאוויטש, די טראנספארטן און די וועגעס זענען געווען זייער שלעכטע.

אין באראנאוויטש האט מען מיר געהייסן גיין אין טורמע, ארייגעפירט אין א גרויסן קאלטן צימער, ווו ס'איז געזיצן אן אויספארשער פון דער פאליטישער אפטילונג. ער האט אפגעריסן א שטיק צייטונג און גענומען וויקלען פאר זיך א ציגארעט פון מאכארקע, מיך אנגעקוקט א גוטע 10־15 מינוט און קיין ווארט נישט געזאגט, ערשט דאן האט ער מיר אנגעהויבן שטעלן פראגן. ערשטנס וויאזוי בין איך לעבן געבליבן ווען אלע יידן האט מען אויסגעהרגעט? וואס האב געטון פאר די דייטשן? אין דער דייטשישער אוקופאציע? גלייך ווי איך וואלט געווען דער פארדעכטיקטער. כ'האב אים דאקומענטאריש באוויזן, אז כ'בין אוועק פון געטא אין וואלד אריין און געווען אין די פארטיזאנער. ענדליך האט ער מיך געפרעגט

צי קען איך דאמאנסקין און צי כ׳בין געווען מיט אים אין גוטע באציונגען. מיינע ענטפערס האט ער פארשריבן. ער האט פארשריבן, אז זייענדיק דער פאליציי־קאמענדאנט האט דאמאנסקי צונויפגענומען צוויי הונדערט און פינף און זעכציק ווילנער יידן, וואס זענען אנטלאפן פון דער ווילנער שחיטה צו אונדז, ער מיט די דייטשן האבן זיי ארויסגענומען פון קינא, ווו זיי האבן זיי קאנצענטרירט, ארויסגעפירט זיי צי פינף־און־צוואנציק מאן אין וועלדל, וואס פירט צו דער באן און זיי דארט דערשאסן.

כ׳האב אויך צוגעגעבן אז דאמאנסקי האט אויף אייגענער איניציאטיוו געהאלפן אויפדעקן און אויסכאפן רוסישע זעלנער, וואס האבן זיך ביי אונדז אויסבאהאלטן און זיי האבן זיי דערשאסן.

דאס האט אויף אים געווירקט שרעקליך. ער האט זיך געווענדעט צו מיר:

— כ׳וועל אים איצט הייסן אריינפירן און אים אין די אויגן וועסטו דארפן ענטפערן אויף אלע פראגן.

כ׳בין ארויסגעגאנגען פון צימער נאך דעם האט מען מיך צוריק געבראכט, דאמאנסקי איז שוין געשטאנען דא מיט׳ן פנים צו דער וואנט. מ׳האט מיר געהייסן זיך זעצן. נאך 10 מינוט האט מען געהייסן דאמאנסקין זיך אויסדרייען צו אונדז.

ווען ער האט מיך דערזען האט ער מיך באלד דערקענט. ער האט אויסגעגלאצט א פאר אויגן און מיט דער האנט צום מויל געוויזן, אז ער איז הונגעריק. געמיינט אודאי, אז אלס באקאנטער וועל איך אים ברענגען עסן. ער האט אויסגעזען שרעקליך, אינגאנצן פארוואקסן, די קליידער צעריסן און מיט קלומפעס אויף די פיס.

דער סלעדאוואטעל האט אים געפרעגט צי קען ער מיך און צי מיר האבן זיך קיינמאל נישט געקריגט?

ער האט געענטפערט, אז ער קען מיך און מיין גאנצער משפחה.

דער פארשער האט דאן מיך געפרעגט צי קען איך אים און וואס האב איך צו דערציילן.

איך האב געקוקט דאמאנסקין אין די אויגן און אלץ אים געזאגט וועגן די ווילנער יידן וועגן זיין גאנצן צוזאמענארבעט מיט די דייטשן.

ער האט אראפגעלאזט זיין קאפ, ער האט געוויסט וואס זיין אורטייל וועט זיין.

פארן ארויסגיין, האט ער מיך געבעטן כ׳זאל זיין ביי זיין פרוי, איר דערציילן ווי ער איז און אז זי זאל אים שיקן פעקלעך.

✶

שפעטער מיט א וואך האט מען מיך ווידער גערופן אין פאליציי אריין, מ׳האט מיר געהייסן פארן קיין מינסק עדות זאגן דארט אין טורמע. כ׳האב ווידער נישט געוויסט קעגן וועמען.

מינסק איז געווען אינגאנצן צעקלאפט און זער שווער געווען זיך אריענטירן. האב איך געפרעגט א פארבייגייענדיקע פרוי ווי צו גיין, זי האט מיך באלד דער־

קינט, אז כ'בין א ייד. זי איז געווען א יידיש־קינד געוווינט נישט ווייט, כ'האב געהאט צייט עטליכע שעה בין איך מטגעגאנגען מיט איר אהיים. איר וווינונג איז געווען שרעקליך ארעם און קליין. זי איז געווען א ציין דאקטארן. זי האט מיך געפרעגט צי כ'ווייס, אז היינט איז פסח. כ'האב זי באווינדערט. איך האב נישט געוויסט כ'האב געזאגט דעם אמת אז כ'ווייס נישט. דאן האט זי גענומען שווארצע מייל, וואס זי האט געהאט, פארקנייטן מיט וואסער און געמאכט א מצה אויף א פרימוס מיט א פאטעלניע, א יידישע נשמה. כ'האב זי פארלאזט מיט א באזונדער שטאלץ אויף אונדזערע מענטשן, א געבוירענע, דערצויגענע און אויפגעוואקסענע אין יידישקייט־לאזן רוסלאנד און געדענקט אין פסח און אין עסן מצה. ווער קאן דאס אפשאצן א יידיש....

אין טורמע האט מען מיך ארייגעפירט אין א צימער, ווו ס'איז געזיצן דער וואיענע־טריבונאל מיט א פאלקאווניק אין דער שפיץ. דא האט מען מיר געזאגט, אז עס גייט אין טעקלע באריישעס.

ס'האט זיך ווידער איבערגעחזרט די שפיל פון ארויסגיין און אריינגיין. ווען זי איז שוין געשטאנען מיט'ן פנים צו דער וואנט. א.א.וו. כ'האב באשטעטיקט די פאפירן וואס כ'האב אין וואראנאווע אונטערגעשריבן.

זיי האבן זי געפרעגט צי זי קען שמואל קאפעלאוויטש פון וואראנאווע, מ'האט איר איבערגעפרעגט, צי זי פילט זיך שולדיק אין צוזאמענארבעטן מיט די נאציס.

אויף אלעס האט זי געענטפערטש נעגאטיוו. ווען מ'האט איר געהייסן זיך אומקערן צו מיר און ענטפערן צי זי קען מיך האט זי געענטפערט: — יא!

זי איז געווארן טויט בלאס, ווען זי האט מיך דערזען און אראפגעלאזט דעם קאפ.

איך האב אויך געענטפערט, אז כ'קען זי נאך פון מיין פריסטער קינדהייט. כ'האב איר אין פנים ארייין ארייגעזאגט אלע אירע פארברעכנס, און אז זי האט זיך אנגעגעבן פרייוויליק העלפן די דייטשן, זי קאן פערפעקט יידיש און פארשטייט דייטש.

בשעת מיין עדות זאגן האט זי מיר עטליכע מאל איבערגעריסן, אבער איך האב איר אויפגעוויזן, אז זי האט פשוט געארבעט אלס אנטיקאמוניסטן. כ'האב דערציילט א פאקט צוליבן עפעקט, אז זי האט אנגעוויזן אויף 2 רוסישע סאלדאטן, וואס האבן זיך אויסגעבאלטן ביי מיר אין הויף און די דייטשן האבן זיי פאר אירע אויגן דערשאסן ביי איר אין גארטן.

דאס האט געווירקט.

כ'בין צוריק געפארן קיין וואראנאווע מיט א פארלייכטערט געפיל.

כ'האב גענומען נקמה פון אונדזערע מערדער, די רוצחים וואס האבן געהאלפן אויסראטן אונדזערע טייערסטע און ליבסטע.

בת שבע פודיסיוק־קאלמאנאוויטש

מיינע רוסישע נעבעך־טעג

דעם 13.4.40 האבן די רוסן פארשיקט מיין מאמען קיין סיביר און איך בין מיט איר מיטגעגאנגען פון אייגענעם ווילן, כ׳האב געוואלט זיין מיר איר דארט אין דער פרעמדער ווייטקייט.

זעקס קליינע קינדער זענען מיר געווען ווען דער טאטע איז געשטארבן און זי האט אונדז אויפגעהאדעוועט ווי א מאמע מיט א טאטע צוזאמען, פון די 6 קינדער זענען מיר איצט געווען מיט איר נאר דריי, ווען די רוסן זענען אריין איז מיין ברודער אהרון אריבער די גרעניץ און איז געקומען קיין ווילנע, ער האט געוואלט זיך ארויסראטעווען פון זייער נקמה ווייל ער איז געווען גרינדער און קאמענדאנט פון ביתר פון דער ,,נאצ. פאשיסטישער באוועגונג״.

די מאמען האבן זיי פארשיקט אן איר שולד און אָן א מינדסטע יורידישע באשולדיקונג, דאמיט האבן זיי געוואלט כאפן אהרונען און צוליב טון מיט דעם די שטעטישע קאמוניסטן.

זעכציק יאר איז זי האלט געווען, ווען זי האט זיך געמוזט געזעגענען מיט אלץ, וואס איז איר געווען טייער אין שטעטל און אוועקוואגלן אין דער ווייטער פרעמדקייט.

די רוסן האבן אונדז דערלויבט צו נעמען אלץ וואס מיר ווילן. אזוי זענען מיר אנגעקומען קיין ניקאלאייעווקע, א שטעטל נעבן פעטראפאוולאווסק אין צפון פון סיביר. 2 יאר זענען מיר דארט געווען, מ׳האט אונדז געגעבן א צימער אין א קאלכאז, אבער קיין ארבעט האט מען אונדז נישט געגעבן, מיר האבן אויך נישט געקאנט אננעמען קיין ארבעט, נישט מיין מאמע צוליב איר אלטקייט און נישט איך וואס האב געמוזט ארומגיין ארום איר. מיר האבן געלעבט פון דעם וואס מיר האבן פארקויפט זאכן, צום גליק איז דא געווען אזא מאנגל אין קליידונג, אז מיר האבן געקריגן וויפל מיר האבן געוואלט פאר די בגדים און פאר יעדער זאך אזוי האבן מיר געקאנט לעבן וואכנווייז.

אין 1942 האט שיקארסקי אנגעהויבן ארגאניזירן די פוילישע בירגער, כדי זיי קאנצענטרירן און ברענגען צוריק אין זייער ,,היימאט״ האט מען אונדז אויך געשיקט ארבעטן ביי די באן־ליניעס אין אקומוליאנסק קארטלעי. מיר האבן געוווינט אין א שטעטל אסול נעבן קאראגאנדאר, זיבן פרויען זענען מיר געווען, מיר האבן געארבעט גלייך מיט די מענער ביי לעגן די באן ליניעס. אזוי זענען מיר געווארן רוסישע בירגער.

אין אונדזער לעבן אין קאלכאזן זענען מיר אויסגעשטאנען א סך שוועריקייטן. זיי האבן אונדז נישט געלאזט ארבעטן ווען מיר האבן אפילו געוואלט און געמוזט

ארבעטן, זיי האבן געזאגט אז מיר קאנען לעבן פון פארקויפן אונדזערע זאכן און אנהאלטן אפילו 10 יאר אן ארבעט, יעדער איינער האט גאוואלט מיר זאלן וווינען ביי אים, אייגענטליך איז יעדע דירה ביי זיי באשטאנען בלויז פון איין צימער ווי גרויס די משפּחה זאל נישט זיין, מיר האבן געוווינט אין איין צימער מיט 10 זייערע נפשות בעט־ביי־בעט. דירה־געלט האבן מיר געצאלט מיט זאכן, יעדן פרימארגן זענען מיר ארויסגעגאנגען ווי פעדלארעס פארקויפט זאכן און געלעבט.

אין אסול זענען מיר געווען 4 יאר, דארט האט מיין מוטער געמוזט אנקומען צו מיין פלעגע און צוזעאונג און איר דאקטאר האט מיך באפרייט פון דער ארבעט.

די מענטשן אין דארף זענען געווען גאנץ גוטע בטבע, אבער זיי האבן נישט געקאנט צוזען ווי א יונגע פרוי ארבעט נישט, כהאב געפילט, אז מער וועל איך נישט קאנען אנהאלטן אזוי אן ארבעט. ס׳איז פשוט געווארן מסוכן פאר מיר און כ׳האב געזוכט מיט אלע מעגליכקייטן א וועג, זיך אריינצודרעען אין דער צוגעטיילטער ארבעט, כ׳האב אבער געזוכט א לייכטע ארבעט.

צווישן די געציילטע יידישע משפּחות איז געווען איינער א סוויטיצקי פון סלאנים, א שניידער פון פאך און זיין ווייב אויך א גוטע נייטארן, זי האט געוויסט מיין לאגע און מיין פארלאנג און זי האט מיך צוגערעט כ׳זאל אריין אין ארטעל פון געניי. דאן האט זיך אויפגעעפנט א ניי ארטעל, אבער איך האב נישט געוויסט בכלל וואס הייסט נייען האט זי מיך אויף שנעל צוגעלערנט אביסעל נייען און כ׳בין אריין אין ארטעל. אזוי איז מיר שוין לייכטער געווארן.

אין א יאר ארום האט זיך די לאגע פון די דארטיקע בירגער פארבעסערט, זיי האבן געקריגן צוגעטיילט קליידער אין קאלכאז און מיינע בעלי־בתים האבן זיך שוין נישט געגוי־טיקט און אונדזערע קליידער, האבן זיי אונדז גאנץ איינפאך געהייסן ארויס פון זייער וווינונג, מיר האבן אבער נישט געהאט וווהין צו גיין, ס׳זענען נישט געווען קיין דירות צו קריגן, כ׳בין געווען פארצווייפלט. צופעליק האבן מיר זיך באגעגנט מיט דער פאמיליע באראש פון סארנע, א פאמיליע מיט א סך קינדער האבן מיר באשלאסן צוזאמען קויפן א לעפיאנקע, אזא ליימיקע הייזקע, מיר האבן באצאלט מיט 2 קישנס און בעטגעוואנט און מיר האבן געקויפט די שטוב ביי איינעם, וואס האט אונדז אוועקגעגעבן זיינע און זיך אויפגעשטעלט א צווייטע.

מיר האבן צוזאמען געוווינט ביז 1944.

✶

איינמאל, ווען כ׳בין געקומען בייטאג פון דער ארבעט אויף מ־טאג, קומט אריין אין לעפיאנקע א זעלנער פון דער געהיים פאליציי מיט א פלאש און האנט און פרעגט צו מיר האבן אפשר וואדקע, אדער אפשר ווייסן מיר ווו מ׳קאן קויפן. כ׳האב אפגעפילט, אז דא האט מען אונדז פארלייגט א פאסקע האב איך געענטפערט מיט א קינסטליכער רוהיקייט:

— דא וווינען נאר פרויען און פרויען טרינקן נישט.

ער האט זיך ארומגעקוקט ארום און ארום און איז אוועק.

אין צוויי וואכן ארום אין שבת צו־נאכטס זענען געקומען צו אונדז צוויי לאמזשער פרויען, וואס האבן געוווינט מיט אונדז אמאל און אסול אין געבעטן מיר זאלן זיי דערלויבן צו נעכטיקן ביי אונדז. זיי פלעגן קויפן מעל אין סאווכאז און זי פארקויפן, מיר האבן זיי שוין עטליכע מאל געלאזט נעכטיקן ביי אונדז. איינמאל זיצן מיר אזוי און רעדן איבער דעם וואס ס'וועט זיין נאך דער מלחמה, מיר האבן געוויסט אז פוילן עקזיסטירט שוין נישט פאר אונדז, כאטש מיר האבן נישט געגלויבט, אז די בראך איז אזוי גרויס, מיר האבן געמיינט, אז די אלע מעשיות וועגן די נאצישע גרויזאמקייטן זענען פאליטישע פליאטקעס פאר פראפאגאנדע צוועקן. מיר זענען זיך אזוי פארזיצן ביז שפעט אין דער נאכט אריין. זער שפעט זענען מיר איינגעשלאפן. ווי נאר מיר האבן געכאפט דעם ערשטן דרימעל הערן מיר מ'קלאפט, מיר פרעגען:

— ווער איז דאס ?

ענטפערן זיי:

— די נ.ק.וו.ד.

האב איך א זאג געטון:

— ווארט צו א ווילע, כ'טו זיך אן און וועל עפנען.

דערווייל האב איך אלע פרויען אויפגעוועקט, מיר האבן זיך אנגעטון אויף שנעל. כ'האב געהייסן פארשטעלן די שיין פון די פענצטער און צוהאלטן פעסט די טיר. ווען מיר האבן זיך גוט באריקאדירט האבן מיר אנגעמאכט א געשריי. זיי האבן אויסגעשאסן עטליכע מאל און אוועק. ארום 2 אזייגער האט זיך דאס שיסעריי אויפגעהערט און אין דרויסן איז געווארן שטיל. מיר האבן מורא געהאט צו בלייבן אין שטוב, מיר זענען פארזיכטיקערייט ארויס דורך דעם פענצטער און אוועק אין פאליציי. דער דיזשור אפיציר איז נישט נתפעל געווארן פון אונדזער שרעק און געזאגט:

— גייט שלאפן ווייבער, ס'איז גארנישט נישט געשען.

זיין ענטפער האט מיר אויסגעזען אביסל פארדעכטיקט. כ'האב זיך נישט געקאנט בארוהיקן, כהאב געהאט א געפיל, אז עפעס וועט דא נאך געשען, עפעס פיקט זיך דא, אויפצומארגנס האב איך דערציילט די געשיכטע אונדזערע יידישע חברים ביי דער ארבעט, אבער קיינער האט מיר נישט געקאנט געבן קיין עצה. ביי מיר האב איך באשלאסן נישט צו נעכטיקן ביי אונדז אין לעפיאנקע, כ'בין אוועק צום יידישן קאוואל, א באקאנטער אין דער סביבה ארבעטער און שטארקער מאן, ער האט געהאט גוטע באציִיונגען מיט אלע און אלעמען געקענט, כ'האב געוואלט ער זאל זיך אוסטארן פאר אונדז, אבער ס'איז געווען צו שפעט, ער האט אונדז איינגעארדנט א צימער אויף דער נאכט נאר און מיר זענען רוהיק אובערגעשלאפן די נאכט.

און א פאר טעג ארום האט מען ביי דער ארבעט דערציילט אז אונבאקאנטע מענטשן האבן אין דער נאכט באשאסן איינע פון די לעפיאנקעס און דערשאסן דריי

מענטשן. לויט ווי מ׳האט דערציילט האבן די מערדער געהאט א טעות, זיי האבן דאס אונדז געמיינט און צופעליק, געהרגעט אנדערע.

ערשט דאן האט זיך די רוסישע פאליציי צעוויגט און אנגעהויבן זוכן, די מענטשן פון ארום האבן איר געהאלפן און מ׳האט געכאפט די פארברעכער.

דאס זענען געווען 3 זעלנער, זיי האבן זיך מודה געווען, אז זיי האבן זיך דערוויסט וועגן אונדזער „רייכקייט״ האבן זיי געפריווט פריער מיט א קונץ אונדז צו בארויבן, ווען זיי האבן אבער געזען אז מיט דעם גייט עס נישט האבן זיי באשלאסן פשוט אונדז צו דערמארדן און אזוי ארום אונדז באנעמען, זיי האבן נישט געקאנט — האבן זיי געזאגט —ביישטיין דעם נסיון.

*

מיין לעבן אין רוסלאנד איז געווען א צייטוויילעקס. כ׳האב אבער אין דער קורצער צייט אוסגעשטאנען גענוג צרות און דערנידערונגען. דער רוסישער רעזשים איז אן עקספערימענט וואס ווער ווייסט וויהין עד וועט פארפירן, דערווייל אבער האט דער מענטש דארט קיין ווערט, אלנפאלס כהאב דארט אפגעלעבט א לעבן אין א ים פון ניטשיקייט און פיין. די בירגער דארט די געבוירענע שוין אין דער רעוואלוציע געניסן פון פארשידענע דערגרייכונגען ווי אומזיסטע הויכבילדונג און ארבעטס־רעכט, אבער זיי האבן פארשפילט זייער לעבן אין דערדריקנדיקער ארעמקייט און מענטשליכער נישטיקייט, כ׳האב פארציכטעט אויף מיין דערווארבענער בירגערשאפט דארט און אוועק מיט מיין אלטער מאמען קיין ישראל.

זי האט נאך זוכה געווען דא צו לעבן און געשטארבן צו 88 יאר.

ה. סאלאדוכא

צום אנדענק פון די פארשניטענע ווראנאווער יידן

וואראנאווע איז פאר דער מלחמה געווען איינס פון די פילצאליקע יידישע שטעטלעך אין ווילנער געגנט. די יידישע באפעלקערונג איז דא אויף א טראגישן אופן פארשניטן געווארן, פונקט ווי די יידן פון אנדערע שטעט און שטעטלעך אין דער צייט פון דער בלוטיקער היטלעריסטישער אקופאציע.

וואראנאווער געראטעוועטע פון די וועלדער — ביים ברידער קבר

דעמבב 23־טן סעפטעמבער 1941 יאר, נאכן אויסשעכטן די יידן פון רודאמינע, בין איך, א 19־יאריקער בחור, צוזאמען מיט מיין 17־יאריקן קוזין פון דארטן אנטלאפן. נאר לאנגע בלאנדזשעניש אין וועלדער זענען מיר, הונגעריקע, פארפרוירענע אנגעקומען אין שטעטל דיוויענישאק (20 קילאמעטער פון וואראנאווע). גוטע יידן האבן זיך איבער אונדז דערבארעמט. דא האבן מיר זיך א ביסל דערוואַרעמט, געקומען צו זיך, נאר לאנג האט דאס נישט געדויערט.

דעם 15־טן יאנואר 1942 יאר, האט דער געביטס־קאמיסאר פון לידער באצירק באפוילן: „אלע יידן, וואס וווינען אין די ארומיקע שטעטלעך: דיוויענישאק, סאלעטשניק, בעניאקאן און אין די קלענערע ישובים — מוזן זיך אין פארלויף פון 5 טעג אריבערקלייבן אין וואראנאווער געטא".

דעם 18־טן ינואר 1942 האבן מיר צוזאמען מיט אנדערע יידן פון דיוויענישאק איבערגעוואנדערט קיין וואראנאווע. דא זענען דעמלט געווען אן ערך 5.000 יידן. מען האט מיר צוגעטיילט א ארט צום שלאפן אין א קליין שטיבל, ווו ס'האבן שוין געוווינט 32 מאן.

ה. סאַלאַדוכאַ

125 גראם ברויט א טאג, קאטארזשנע ארבעט אלס גאסן־קערער — אזא איז געווען אונדזער לעבן. אבער שוין דעם ערשטן זונטיק נאך אונדזער קומען האט זיך אנגעהויבן ביסלעכווייז די ליקווידאציע פון די יידן אין געטא.

די מערדער האבן צוזאמענגעקליבן 25 היימלאזע עלטערע יידן און זיי דערשאסן. יעדער טאג האט געבראכט פרישע קרבנות. דא האט א ייד פארגעסן, אז ער טאר נישט גיין אויפן טראטואר, א צווייטער האט אנגעטאן א מלבוש אן א געלער לאטע, ביי א דריטן האט מען געפונען פלייש אין טעפל, עמעצער האט געוואלט דורכשפרייזן די גאס נאך דער „שפער־שעה" — אלע זענען זיי אויפן ארט דערשאסן געווארן.

דעם 7־טן מאי גאנץ פרי האט מיר מודיע געווען דער עלטסטער ייד פון אונדזער „שטוב" — רב פיניע, א מענטש אין די 80־קער יארן, אז דאס שטעטל איז שטרענג באוואכט פון עס עס און געסטאפא־לייט.

צומארגנס זענען שוין געווען צענדליקער קרבנות דאס זענען געווען די, וועלכע האבן געפריווט אריבערגיין אויף דער ארישער זייט. דעם 10־טן מאי איז געקומען צו פארן א פארשטייער פון געביטס־קאמיסאר און געהייסן ברענגען צו זיך די מיטגלידער פון יודענראט, וועלכע ער האט געמאלדן: „אין לידע האבן 6 יידן אפגעטאן א שענדלעכע זאך — זיי האבן דערמארדעט און באגנבעט א הייליקן גלח. פינף פון זיי האט מען שוין געכאפט. דער 6־טער הייסט משה לעווין, אלט 40 יאר, פון פאך א מאלער. עס איז נישט אויסגעשלאסן, אז ער — דער מאלער משה לעווין — געפינט זיך אין וואראנאווע. דעריבער וועט מען אין די נאענטסטע טעג איבערקוקן די דאקומענטן ביי אלע יידן. דער יודענראט דארף, פארשטייט זיך, העלפן, און קיינער זאל, חלילה, נישט מורא האבן. מורא דארף בלויז האבן משה דער מאלער — דער מערדער".

וואס דאס אלץ באדייט, האבן מיר ערשט פארשטאנען דעם 11 מאי: באלד אין דער פרי זענען אנגעקומען קיין ווארענאווע הונדערטער היטלעריסטישע הענקער און מען האט זיך געלאזן פון שטוב צו שטוב „זוכן משה דעם מערדער".

אלע יידן האט מען ארויסגעטריבן אויפן מארק, און די וואס האבן זיך געוואלט אויסבאהאלטן — זענען גלייך אויפן ארט דערשאסן געווארן.

אויפן מארק האט מען די יידן געהאלטן ביז 2 בייטאג, פארשטענדלעך אונטער א שטרענגער וואך. דאן איז געקומען א באפעל, גרופנווייז, פאמיליעווייז זאל מען מארשירן פארויס נישט ווייט פון מארק. דארט, ווו ס׳קרייצן זיך די וועגן, איז יעדע גרופע געווארן פארהאלטן. און דא האט זיך אנגעהויבן דאס שרעקלעכסטע — די סעלקעציע. מענער אין איין ריכטונג, פרויען — אין צווייטער און קינדער אין א פארקערטער ריכטונג. די הויפט מאסע יידן האט מען געזאמלט אויף איין ארט. צווישן זיי האבן זיך געפונען: זאלבערג, דער דאלמעטשער מיט דער פרוי, די מיטגלידער פון יודענראט, דער קאמענדאנט פון דער יידישער פאליציי אין געטא און זיינע מיטהעלפער.

אלע האבן געוווסט, אז לינקס איז די טורמע, רעכטס, ביי דעם הויכן אנשיט פון דער באן־ליניע, פלעגט מען אלע מאל אויספירן די עקזעקוציעס. זייער פיל פון די, וועלכע מען האט געשיקט רעכטס אדער לינקס, זענען געלאפן גלייך. און „גלייך" איז טאקע געווען דער לעצטער וועג פון דער מערהייט ווארענאווער יידן. א פאר הונדערט מעטער הינטערן שטעטל זענען שוין געווען צוגעגרייט טיפע גריבער, ווו מען האט אריינגעשליידערט האלבנאקעטע דערשאסענע יידן. דאס געשריי, דער יאמער און געוויין פון פרויען, קינדער און מענער איז נישט צו באשרייבן. דער וואס האט דאס אלץ געזען און געהערט וועט עס קיינמאל נישט פארגעסן.

אזוי זענען אומגעקומען דעם 11־טן מאי 1942 יאר די יידן פון ווארענאווע. זאלן די פאר ווערטער זיין אַ מצבה פאר. דעם פארשניטענעם יידישן ישוב.

רעד. באמערקונג :

דאס ארטיקל פון סאלאדוכא איז אן אויסצוג פון פאלקסשטימע, מיר גיבן דאס, הגם נישט אלע פרטים זענען דא געגעבן אויסגעפארשטע — צום אונטערשטרייכן, אז די איינציקע קוועלע צו דער אומקום פארשונג בלייבן די יזכור ביכער.

משה קפלן

אזוי איז געגאנגען מיין שטעטעלי צום טויט

צוויי רבנים דער קלעצקער און מיאדלער גייען צום טויט,
זיי האלטן האנט ביי האנט די פרויען און קינדער
זיי זוכן דעם ענטפער אויף דער שווערער פראגע
אין תורה גמרא, משניות קבלה.
איז דאס מעגליך, אז ס׳איז נישטא בכלל קיין ענטפער ?
איז אפשר האבן זיי פארגעסן דעם ענטפער ?
אבער ער איז דא ער מוז דאך זיין.
אזוי זענען געגאנגען צוויי רבנים צום טויט.

שאול־ראובן און מינקע גייען צום טויט.
אין די זייטן זייביידע, קינדערלעך אין מיט,
א טרער און נאך איינע באנעצן די באקען,
זיי באדעק די קינדערליך מיט די הענט.
זיי דרוקן זיי צום הארץ און טוליען זיי צו זיך,
אפשר וועלן זיי זיי אזוי ארום באשיצן,
שאול ראובן מיטן שלייער פון חלומות איבער יידן לאנד און ציון
גיט א ציטער נישט פארווירקליכט איז דער חלום
ער גייט נישט קיין ישראל נישט קיין ציון
אנשטאט דעם גייט ער און זיינע קינדערלאך צו דער אייגענער לוויה.
אזוי איז שאול ראובן און מינקע געגאנגן צום טויט.

פייוול ברוך־אהרונס, אליה דער שניידער
און וועלוול מעסיאנז׳ניק גייען צום טויט.
גרויע בערד צעשווימענע ווייסע קעפ צעפאטעלט
א נפקא־מינה, טראכטן זיי, אויף ד׳ערד צי אונטער איר
מיר לעבן דאך שוין יארן פון געשענקטע יארן
איז וועלן מיר אינטערוועגס פארענדיקן
אויף אויסנווייניק א קאפיטל תהילים, משניות א פרק.
אפשר אין דעם זכות וועט דאך קומען די ישועה
מ׳טאר דעם גלויבן נישט פארלירן,
נישט פארליר דעם גלויבן!
אזוי זענען געגאנגן פייוול, אליה, וועלוויל צום טויט.

יאסל און שטיסל גייען צום טויט, יוסף און שטיסל.
שרעק און האפנונג, טרויער און טרייסט אין די געזיכטער
ביי יוסלן לייכטן ארויס די קלוגע זיינע אויגן.
שרעק זיך נישט מיין ווייב,
ס׳נאך נישט דער לעצטער וועג פון אונזער פאלק,
מיר האבן אונזער צווייג אין ישראל.
ער וועט פארווירקליכ׳ן אונזער טרוים, א מכה שונאים
אזוי איז יוסיל און שטיסל געגאנגען צום טויט.

יאנקעלע אברמ׳לס, דינה׳לע קיילעס,
ביילינקע מאלצ׳אדסקי גייען צום טויט,
דינה, קום איך וועל דיך פארבאלט׳ן
— זאגט א ז׳אנדארם — און וועסט לעבן
דאנק — זאגט דינה׳לי — איך בלייב מיט טאטע, מאמע און שוועסטער.
יאנקעלע׳ס פויסט צעשפאלט דעם מערדער׳ס פנים,
און ביילינקע, יונג און וויל נאך לעבן, גייט שטאלץ,
ס׳נאענט דער טאג — זאגט זי — פון כבוד צו זיין א ייד,
אזוי זענען זיי דריי שטאלצע געגאנגען צום טויט.

צירע־לאה, קיילע, פייגע, מיניע־ריבע
שרה־זלאטע, שרה־מערע גייען צום טויט.
ס׳ווארטן לייט ארעמע נעבעך אויף זייער שטיצע
כלות ארעמע, זיי זאלען זיי צו חופה העלפן,
איז וואזשע גאטעניו האסטו דא אפגעטון ?
זיי וועלן נעבעך ווארטן אז מיר וועלן גיין.
גאט פון רחמנות גאט פון נקמה ווו ביזטו ?
מיר זענען פרויען, נעמען אן דעם דין, אבער דו ווי ביטו ?
אזוי זענען וואראנאוואר צדקניות געגאנגען צום טויט.

אזוי איז מיין שטעטעלע געגאנגען צום טויט
פענימער הייליקע, ליפן אין תפלה, אויגן אין גלאנץ
פראגע צייכנס פון צוויי טויזנט יאהר טעות
מיידלעך און יינגלעך, שיינענדע בלימלעך
קינדערלעך קליינינקע, הערצעלאך שייניקע,
אונבאהאלפענע טאטע׳ס פארצווייפעלטע מאמעס,
מיט ספקות צו גאט און גלויבן אין פאלק,
אז עס וועט נאך לעבן
קעמפן און שטרעבן

און נעמן נקמה פאר יעדער נשמה
ווער נאך ווי זיי ווייסט,
אז נאר דאס איז די טרייסט.

וואראנאווע ביים לעבנס-גאנג

ואלה שמות
קדושי וורונובה

(שנספו בשואת הנאצים)

א

אברמיסקי אלתר ואשתו, שפרה
ובני המשפחה
אולקניצקי אברהם, מאשה
אולקניצקי איטה בתם ובני המשפחה
אולקניצקי בנימין, מאשה ובני המשפחה
אולקיניצקי חיים־יעקב, אשתו
ובני המשפחה
אולקניצקי יוסף, ברטה ובני המשפחה
אולקיניצקי יצחק, אשתו, איטל אמו,
ובני המשפחה
אולקיניצקי ישעיהו, אלקה
ובני המשפחה
אולקניצקי שמואל, ברכה
אולקניצקי גליקה, ולויל
אוליטוביץ זלדה־ריבה
אוליטוביץ יצחק, פייגה ובני המשפחה
איצקוביץ פייבל הוה ובני המשפחה
איצקוביץ פסח
אישישקי גרשון, שיינה ובני המשפחה
אישישקי יחזקאל, פייגה ובני המשפחה
אישישקי יצחק, מריל, אהרון
אפשטיין יעקב, לאה, פייגה,
ובני המשפחה
ארקין אהרון, מרגלית, ישראל, חיים,
בנימין, דבורה, שיינה
ארקין איטה־חנה, בריל (בתה)
ארקין בלומה, צבי (בנה)

ב

בויארסקי הרשל, הניה ובני המשפחה
בויארסקי זיידל, בוסל, לייב,
ובני המשפחה
בואירסקי שלום, פרידה ובני המשפחה
בינונסקי אייזיק, אשתו
ביניאקונסקי נחמה, מנדל, יואל
ובני המשפחה
ביניאקונסקי ליבה
בלוך שבתי, רייזל (בתו)
בלוך לייזר, אשתו, רייזל (אמו)
ובני המשפחה
בלטריסקי אברהם יוסף, ביילה
בלטריסקי אלתר, שרה ובני המשפחה
בלטריסקי בועז, פרומה־לאה, ליבה,
דבורה
בלטריסקי בנימין, פסיה
בלטריסקי הירשל, פייגל
בלטריסקי חיים־אליהו, אשתו
בלטריסקי אריה־ליב
בלטריסקי יוסף, אשתו ובני המשפחה
בלטריסקי פסח, אשתו ובני המשפחה
בלטריסקי צבי, צביה ובני המשפחה
ברלוביץ פייבל, אשתו ובני המשפחה
ברן אברהם, אשתו, רודה, שיינה
ברקובסקי בשה־ריינה, יצחק (בנה)
ברקובסקי שמואל, אשתו
בשיסט אסתר

ג

גול יוסף, אשתו, חיה (אמו)
גול מאיר, מלכה, חיה, בתיה, משה
גוביץ חנן, טובה ובני המשפחה
גוביץ טוביה, רייזל
גוביץ יוסף, שיינה ובני המשפחה
גורביץ מאיר, לאה, חיים־דוד
ובני המשפחה
גורביץ קייזה
גרודזנצ׳יק אהרון (אורה), זלדה
ובני המשפחה
רגודזנצ׳יק יהושע, שרה, גרוניה
גרודזנצ׳יק יוסף, מייטה
גרודזנצ׳יק יעקב, חיה, חיים־אליהו,
יהודה־משה
גרודזנצ׳יק נחום־הירש, שרה־מרה, יואל
גישה
גרודזנצ׳יק נחום, ליבה (אמו)
גרודזנצ׳יק פנחס, יהודית והבת
גרבצקי צבי (הירשקה), צירל
ובני המשפחה
גרשונוביץ דוד, בתיה, יוסף
ובני המשפחה
גרשונוביץ משה, דובה, לייב, חיה
ובני המשפחה
גרשונוביץ משה, שרה, אברהם, זלמן,
חסיה ובני המשפחה

ד

דובינסקי ישראל, פריידל ובני המשפחה
דובלנסקי שמואל, אשתו
דובלנסקי חיים, אשתו ובני המשפחה
דוברוב אלתר, אשתו, טוביה, חיים
דוידוביץ חוה
דוילנסקי אברהם אליהו, מטלה, מוסיה,
בנימין ובני המשפחה
דוילנסקי ולויל, יהודית, טימה
דוילנסקי יצחק, אסתר ובני המשפחה
דוקשטולסקי צדוק, חנה (אמו)
דלוגין שמשון, קריינה, רפאל, סוניה,
חנה, אלקה
דלוגין שבתי, טימה ובני המשפחה

ו

וולמן משה, אשתו, שבתי ובני המשפחה
וולמן נחום, רייזל, ביירל, ירחמיאל,
בנימין ובני המשפחה
וולפיאנסקי אנשל, פייגה
וולפיאנסקי יצחק, אסתר ובני המשפחה
וולפיאנסקי משה, לובה
וילנסקי בעל טחנת הקמח, אשתו
ובני המשפחה
וילנצ׳יק בנימין (בינה)
וילנצ׳יק לייבה, אשתו ובני המשפחה
וילנצ׳יק משה, ריינה, אטיל, חיים־יעקב
וינר אהרון, רחל ובני המשפחה
ולויל דער מיעסיאנז׳ניק
ורסוצקי שלמה, הודס ובני המשפחה
ורסצקי הינדה, ברוך (בנה),
דובה (בתה)
ושיליסקי גרשון, אשתו ובני המשפחה

ז

זבינסקי לייזר, פייגה ובני המשפחה
זבלוצקי משה, דברושה ובני המשפחה
זילברמן ליבה

ח

חפץ ישעיהו, פייגה, פייבל, גישה

ט

טבשונסקי לייב, אדלה ובני המשפחה
טבשינסקי מאיר
טורק משה, רחל ובני המשפחה
טרוצקי גוטליב, מרישל ובני המשפחה

טרוצקי יצחק־מאיר, דבורה, משה,
יעקב, רחל, ביירל
טרוצקי יצחק, פייגה־יהודית, פריידה
ובני המשפחה
טרוצקי יעקב, אסתר

ל

לביטוביץ ובני המשפחה
לבקוביץ אהרון, פריידל ובני המשפחה
לבקוביץ השיל, פריידל ובני המשפחה
לבקוביץ לייב־יחזקאל, רבקה, פסיה
לובצקי אהרון־הירש, לאה
לובצקי חיים, אדלה ובני המשפחה
לובצקי שבתי, בתיה ובני המשפחה
לוין אהרון (בן יעקב־בועז), שרה
ובני המשפחה
לוין אהרון, חנה ובני המשפחה
לוין אליהו, צירה־לאה
לוין בנימין, אשתו, אברהם־מאיר, בלה,
הודס, חנה, שאול, אפרים
לוין ביירל, שרה לאה, שלמה, שלום,
שמעון
לוין דוד, שרה ובני המשפחה
לוין ולויל, בת שבע ובני המשפחה
לוין זלמן, רבקה, מאיר (בנם)
לוין יעקב
לוין לייזר־הירש, בלומה, בתיה, דבורה,
אברהם
לוין מוטל, חיה, דוד, זלדה
ובני המשפחה
לוין מנדל, אסתר ובני המשפחה
לוין שאול־ראובן, מינה ובני המשפחה
לוין שלמה ובני המשפחה
ליפניסקי אברהם יצחק, גרוניה
ליפניסקי יחזקאל, פרומה, צבי
ובני המשפחה
ליפניסקי שמעון טוביה, שרה, אבא
ליפניסקי זיסל, לאה־ינטל, מינה
לפידות אברהם לייזר, גיטל
ובני המשפחה

מ

מאירוביץ זלטה, בעלה ובני המשפחה
מאירוביץ מאיר, אשתו ובני המשפחה
מאירוביץ ראובן, פסיה ובני המשפחה
מגילסקי אברהם־בר, מלכה, גדליה
ובני המשפחה
מולצ׳דסקי אייזיק, רייזל, בלה (בתם)
מגולסקי בנימין, פייגה־רחל, גדליה,
שמואל, שיינה
מיכלובסקי מכלה, סיומה)בנה)

ס

סולמיאנסקי מרי, אשר (בנה),
זלטה (בתה)
סולץ ברקה ובני המשפחה
סולץ ולויל, מאשה ובני המשפחה
סולציאנסקי חיים־יונה, פסיה־בריינה,
ובני המשפחה
סוקוליק קיילה, יוסף (בנה)
סטיקוליטצ׳יק חיה, בתיה (בתה)
ובני המשפחה
ספקוינה חיה

פ

פודיטוויאנסקי אברהם, שרה לאה
ובני המשפחה
פודיטוויאנסקי אברהם, אשתו
ובני המשפחה
פוזיריסקי אברהם, חנה ובני המשפחה
פוזיריסקי שלמה, נחמה ובני המשפחה
פופקה יעקב, לובה, זרח ובני המשפחה
פופקה פייבל, אסתר
פופקה יעקב, בריינה

פופקה יוסף, שרה־רבקה
פופקה ירחמיאל,ביילה־יהודית, אברהם,
פריידה, אסתר ובני המשפחה
פופקה מוטל, שפרינצה, חיה־לאה
פופקה יוסף, לאה, איסר
פופקה פנחס, אשתו, בתיה
פופקה שאול, מרים ובני המשפחה
פייקובסקי יהודה, אסתר
פייקובסקי מוטל, שיינה, חיים, צבי
פיינשטיין משה, אלתה, מוניק
ובני המשפחה
פינקלשטיין בנימין, רחל ובני המשפחה
פינקלשטיין שיימע, חסיה ובני המשפחה
פלוטניק יהושע, שרה ובני המשפחה

צ

ציגלניצקי אברהם ,אשתו ובני המשפחה

ק

קגן יצחק, לאה ובני המשפחה
קובנסקי יעקב, גרוניה, מרים, אהרון
קודלינסקי ולויל, קיילה, דינה, מאשה
קוזניץ יצחק, בת שבע ובני המשפחה
קוזניץ לייב
קוזניץ נחום, שיינה
קוזניץ פסח, הניה ובני המשפחה
קוזניץ שמחה, אשתו ובני המשפחה
קולה פייגה יהודית, בעלה
ובני המשפחה
קוסובסקי בנציון, מרים ובני המשפחה
קופלוביץ חיינה, יוסף (בנה)
קורופטווה חיים־יוסף
קלמנוביץ יהושע
קמיונסקי יעקב, שרה, הניך, פייגה, גליה
קמניצקי יצחק, חיה גיטל
קמניצקי יעקב, אלתה
קמניצקי אייזיק, נחמה ובני המשפחה
קניחובסקי רייזל, חיינה (בתה)
קפלן אבא
קפלן בנימין ריבה ובני המשפחה
קפלן יוסף, שרה, לייב, ביילה, זלמן
קפלן יעקב, קריינה, שלום
קפלן יצחק, חיה ובני המשפחה
קפלי ירחמיאל־יהודה, רשל
ובני המשפחה
קפלן כתריאל־בר
קפלן גרוינים ובני המשפחה
קפלן לייב, ביילה ובני המשפחה
קפלן משה, חיה־בתיה, לייב
ובני המשפחה
קפלן נטע־אליה, אסתר, שרה
קפלן שאול
קצנלבויגן רחל, ירחמיאל (בנה),
לייזר (בנה), זלמן (בנה)
קרשונסקי הירש (סיבירניק)
קרשונסקי יהודה, לאה, צבי, מרים
קרשונסקי משה, ליובה ובני המשפחה

ר

רבינוביץ נוח־אליה, אשתו
רודניק מלך, רבקה, רודל
רוטמן ולויל, מרים, אלתר
ובני המשפחה
ריבקצי אהרון, אשתו, משה
ובני המשפחה
ריבק שמואל, אשתו ובני המשפחה

ש

שפטינסקי שבתי, שפרה ובני המשפחה
שלובסקי ולויל, שרה, סימה
שלובסקי זרח, פסיה
שלובסקי שמואל, פייגה־רחל, דוד, אסתר
שמרקוביץ בצלאל, בתיה, רבקה
שמרקוביץ יוסף, שטיסל, משולם

שמרקוביץ יעקב, שרה, חיים, רחל
ובני המשפחה
שמרקוביץ יצחק, מלכה
שמרקוביץ מאיר (מייצ'יק), דינה
ובני המשפחה
שמרקוביץ מלכה, פייגה (אחותה)
שניידר יצחק, שרה ובני המשפחה
שפטינסקי חיים, אחותו
שפטינסקי שלום

שפטינסקי נחמיה, חיה, הניה, קיילה
שפירא נחמיה, רודל
שפירא שלמה, חיה, ביילה
ובני המשפחה

הרב יוסלביץ, אשתו ובני המשפחה
הרב ציפקוביץ, אשתו, חוה
ובני המשפחה

רשימת עולי וורונובה והסביבה בישראל

אברמיסקי אריה	שד' נורדאוי 82, תל־אביב
אברקוביץ יהודית	רח' קטרוני 54, פתח־תקוה
אלפרוביץ חיים	עגמי בלוק 78/8 2/4, יפו
אלקוני ישעיהו	בית אלפא
אולקניצקי משה	קיבוץ אילון
ארבייטר חיה	נוה עוז ע"י פתח־תקוה
ארקין ראובן	שכון סלע, רמת־גן
ארקין צבי	
ארקין פסח	
אולקניצקי דב	רח' מוריה א/16, חיפה
אבינועם פסיה	כפר סירקין
אפלוג ביילה	רח' חנה סנש, נס־ציונה
אולקניצקי מאיר	רח'ההסתדרות 68, גבעתיים
אולקניצקי אייזיק	רח' הלפיד 3, תל־אביב
אולקניצקי שרגא	שכ' סגל רח' סוקולוב 16/16, בני־ברק
אולקניצקי יעקב	רח' הרצוג 13, גבעתיים
אביאל שלמה	רח' רוקח 35, רמת־גן
אובר חנה	רח' בני משה 15, רמת־גן
בליטר הניה	רח' הגשר 65/4, תל־אביב
בינונסקי שמואל	שכונה ב', 165/2, באר־שבע
בלכר ביילה	רח' בילו 13, פתח־תקוה
ברקובסקי ישראל	שדרות נורדאו 80, תל־אביב
ביליצקי אברהם ובתיה	רח'מרדכי אנילביץ 33, עכו
באיארסקי יקותיאל	רח' אוסטושינסקי כפר־סבא
בלוך יעקב	פתח־תקוה
בלוך אברהם	תל־אביב
בלוך חיה	כפר־סבא
בן שלמה חנה	ר.' בן יהודה 4, חיפה
בלטריסקי שלום	רח' סוקולוב 34, נתניה
גרבצקי ברוך	המוסך המרכזי „תובלה", באר־שבע
גינזבורג אברהם	רח' הגיבור האלמוני 34, יד־אליהו
גולניק יפה	רח' יצחק שדה 82, תל־אביב
גול שרה	רח'מודיעין 4, רמת־גן

גיל יהושע	שדרות עמנואל 8, תל־אביב
גורדון דניאל	רח׳ אלכסנדר ינאי תל־אביב
גולדשטין רבקה	רח׳ ביאליק 53, רמת־גן
גרשוני יוסף	רח׳ ביאליק 88, רמת־גן
גרשנוביץ אליהו	שכ׳ מכבי אש, נתניה
גינזבורג בתיה	רח׳ יואב, רמת־גן
דוקשטולסקי זלמן	כפר הנשיא, רמתיים
דוילנסקי רחל	גוה כיבוש 412, פתח־תקוה
דוילנסקי יצחק	רח׳ סלנט 1, פתח־תקוה
דרוזניצקי אליעזר	בית אליעזר, רח׳ עצמאות 12, ע״י חדרה
הרץ אסנת	רח׳ שבתאי לוי 22, הדר הכרמל ,חיפה
הרץ ראשקה	הדר, הוד השרון
ובר שולמית	רח׳ הגליל 16, נוה שאנן, חיפה
וינר מיכאל	מעוז אביב 2/1
ויינר שרה	רח׳מנשה 1, רמת־יצחק
זופרנר רשקה	תל־אביב
זהבי אברהם	גבעת נשר, ע״י חיפה
כהן יוכבד	רח׳ השרון 56, כפר־סבא
ליפניסקי אליהו	רח׳ עמוס דניאלי 52, רחובות
לסקין מיקי	רח׳ הדקל 7/4, אשדוד
לוי אסתר	רח׳ הראל 17, גבעתיים
לוין שמעון	רח׳ נורדאו 2, פתח־תקוה
לפרטין דניה	שכון בילו מס. 60 ב׳, רמלה
מוצניק מינה	רח׳ גליפולי 58, יד אליהו, תל־אביב
מיורצ׳יק רבקה	רח׳ לגוארדיה 68, בלוק ג/457, יד אליהו
מולדצ׳סקי אברהם	קבוץ אילון, הגליל המערבי
מאירית חוה	רח׳ אלוף דוד 69, רמת־גן
שטרוסקי נחמה	רח׳ צ׳רניחובסקי 25, תל־אביב
סוקוליק צבי	רח׳ אז״ר, ראשון־לציון
פז יחזקאל	רח׳ מוהליבר 18, פתח־תקוה
פייקובסקי שלמה	רח׳ אבן גבירול 184, תל־אביב
פודישוק בת־שבע	רח׳ החשמונאים 18, תל־אביב
פופקה הירש־יודל	רח׳ יואב 34, רמת־גן
צור נחמה	רח׳ משמרת 33, אופקה ע״י ת״א
קרבצוב הניה	רח׳ הברת המלה, עטלית
קפלן משה וחיה	דרך הנגב 89, רמת־יצחק
קפלן אשר	רח׳ פבריגט 55, קרית בורוכוב

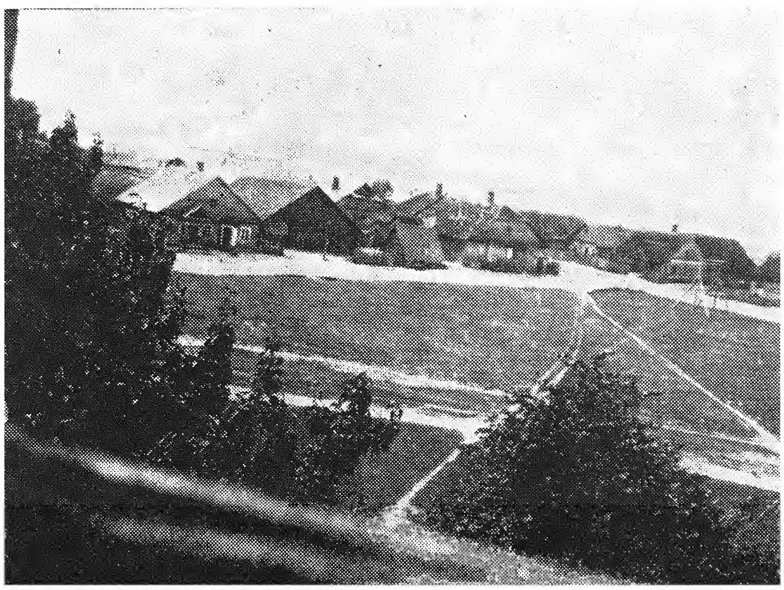
קריינר מאשה	רח׳ ארלוזורוב 67, תל־אביב
קפלן יצחק	זכרון יעקב
קניכובסקי יעקב	רח׳ בצלאל 11, תל־אביב
קפלן זאב	רח׳ קפלן 17, דירה 2, נוף ים, הרצליה
קמינצקי גוטמן	רח׳ יגור 6, יד אליהו, תל־אביב
קרני אהרון	רח׳ הגשר 61, תל־אביב
קונופקין יעקב והשה	רח׳ אבישי, רמת־יצחק
קונופקה אהובה	רח׳ לגרדיה 43, תל־אביב
רובינובסקי טובה	רח׳ מסדה 40, חיפה
רוטברד חיה	רח׳ ז׳בוטינסקי 237, תל־אביב
שמיר מאיר וכרמלה	רח׳ מאיר בעל הנס 9, רמת־יצחק
שטיקולשציק מרדכי	רח׳ השילוח 8, קרית שלום, תל־אביב
שינבוים שרה	עין גנים 18, פתח־תקוה
שומרוני טובה	עין גנים 18, פתח־תקוה
שמר מרדכי	קיבוץ אילון, הגליל המערבי
שיטניצקי חיה־ליבה	רח׳ קרן הקיימת 93, באר־שבע
שפטינסקי אוה	רח׳ ההידקל 7/4, אשדוד

סולצ'ניק גדולה

ספר - מצבה לקדושי סולצ'ניק
שנספו בשואת הנאצים
בשנים 1941־1944

העורך:
ח. רבין

המערכת:
אסתר (כץ) טייבל, צמח קרום

סלוצ'ניק בנופה

תוכן — אינהאלט

גרויס סאלעטשניק

ואלה שמות קדושי סולצ׳ניק

הירש קפלן

(קנדה־טורונטו)

העיירה הקטנטנת „סולצניק גדולה"

בהצטלבות ארבעת הרחובות, מהם הורכבה סולצ׳ניק, השתרעה ככר השוק. כראש ככר זו התנוססה הכנסיה הגדולה של הקטולים.

הכומר בורק שהנהיג קהלתו הקטולית היה נוח לבריות ונוח פחות או יותר ליהודי העיירה, אך משעלה על כסאו הכומר הצעיר נשתנה המצב ולא פעם היו אוכלוסי הסביבה מתכנסים בככר, מתגודדים ומעלים את „בעית היהודים". בעית היהודים, לפי מושגיהם ומציאות העיירה היתה אם להרשות ליהודים לרעות פרותיהם בסמוך לשדותיהם או להכריחם לכלא בקרם ברפתות ועוד כהנה בעיות ועניינים.

כל שבועים היה מתקיים היריד הסביבתי שהיה מן הגדולים בסביבה והיה גורם־פרנסה רב־ערך ליהודי עירתנו.

ליד הכנסיה עמד בית המרקחת שהיה מושכר מדי פעם בפעם לרוקחים יהודים. משפחת הרוקח זץ שהתגוררה בסולצ׳ניק מספר שנים השתתפה בפועל בחיי התרבות שלנו ונטלה חלק בחיים הפוליטיים בעיר.

בשכנות לבית המרקחת גרה משפחת שמואל ושרה לוין (כמעט כולם בישראל, נצלו בפרטיזנקה). שמואל השקט ושרה התוססת נהלו מסחרים שונים ואף הילדים היו עוסקים במסחר, בימי היריד היו מוציאים לשוק מאזנים והאכרים שהיו באים לעירה היו שוקלים רכולתם ומשלמים לילדים דמי שקילה.

ליד הלוינים גרו הקרומים. ר׳ משה־יעקב קרום יהודי אדוק מאד וישר לב עבד בתפרות בפנת הבית האחת ובשניה נהלה אשתו השקטה והעדינה פרומל מתפרת בגדים. משתי ההכנסות בעבודה רבת שעות היתה משפחה זו מתפרנסת בקשי. (הבנים יוסף וצמח נמצאים בישראל).

בסמוך להם עמד הבית הדו משפחתי הגדול שכונה בשם קרצ׳מה (פונדק). בצדו האחד גרו הסטרלצקים ובשני הנוטה לצד רחוב וילנה — החלבנוביצים. שתי משפחות אמידות ומבוססות. האחת עוסקת היתה בממכר בדים והשניה — בסחר נעלים. ר׳ ולויל סטרלצקי סוחר הבדים היה עסקן פעיל בעירה ובקהלתה. הוא היה גבאי בית הכנסת ובעל תפילה להפליא. כתריאל חלבנוביץ היה אברך משכיל, איש התודעה ונעים שיחה אך בעניני קהל ועיר לא התערב.

מעבר לרחוב גרה משפחת חבייבסקי שכל בניה כמעט נמצאים בקנדה. החבייבסקים התפרנסו מבית השכר שלהם ובחשאי היו גם עוסקים בממכר ייש.

בענף זה האחרון עסקה האשה האמיצה חיה, שנטלה על עצמה את הסכון שבמסחר אסור זה ואת ההחלצות מן הסכנות.

במעלה רחוב וילנה לכוון השוק גר יוסף ולטוך ומשפחתו. יהודי גבה קומה וגברתן, כל חייו עסק בעגלונות ומביא לחנונים את סחורותיהם מוילנה. גויים היו מתפעלים מגבורתו ומספרים עלילותיו וגדלת כוחו בכל עת.

בקצה העיירה, כמעט בסופה חי אלתר שיימן ובני ביתו. היתה זו המשפחה היחידה שחיה חיי אכרים. פרט למסחרם בכפרים היו מעבדים במו ידיהם חלקות שדה שונות. העירה היו באים רק לשבת וימי חג כדי להתפלל בבית הכנסת.

במרכז ליד השוק, מספר בתים אחרי החבייבסקים גרו שמשול למלמן ויעקב ז׳בינסקי. שניהם קימו מתפרות גדולות ונחשבו לאמידים ביותר. שמשול יחס לעצמו חשיבות יתר וקרא לעצמו ר׳ שמשל למלמן, רמז לחשיבותו.

לידם גר ר׳ מוטיע לנדא. יהודי למדן ובעל השכלה כללית. הוא ניהל את הבנק שהיה בעיירתנו ושרת גם עירות יותר גדולות שבסביבה. היתה לו גם חנות בדים. בשל עסקי הבנק היה נוהג קשוחות עם בני עירו והם כנוהו בשם העמלקי.

לידו ישב ולויל הסנדלר בעל משפחה גדולה וקבצן מופלג. הוא היה עוסק בשיחות פוליטיות ומתמצא בהויות שונות. פרנסתו הלקויה ודלותו המרה לא דכאה רוחו, תמיד מצאוהו ער למתרחש בעולם ומוכן לשוחח עם כל איש על „פוליטיקה" ובכל שעה.

בשכנותו גרה מרי לוין בעלת חנות ובניה שעסקו במעשי יער. היה זה בית מלא שמחה ושירתה היפה של חוה הבת (כיום בישראל) היתה בוקעת החוצה ומוסיפה גון של עליצות לאפרורית הרחוב. מולם גרה חנה־דבורה לוין שהחזיקה אטליז ובניה גם הם עסקו בדברי יער.

בפנת הרחובות לידא־וילנה עמדו שני בתים גדולים וגני ענק מאחוריהם. היו אלה בתי האחים חיים משה גולדנסקי ויצחק הרץ. היו אלה משפחות מפורסמות במעשי הצדקה שלהם ביחוד הגדיל בזאת ר׳ חיים משה שביתו היה פתוח ממש לכל עובר אורח נצרך וכל הרוצה בא ונהנה ממה שהכינה בעלת הבית בתנור ובמזוה. גם נזקקי העיירה, ואולי ביחוד הם, ידעו את סוד הבית הפתוח ועשו בו שמוש לעתות מחסור ומצוקה.

בסוף ימיה של סולצ׳ניק נוסף אל בית הגולדסקים חצקל לוסקי, חתנו של ר׳ יצחק הרץ, אברך משכיל דתי־מתקדם היה חצקל סוחר מחונן ועוסק בצרכי צבור בחן ובטעם. בשל קולו הערב היה עובר לפני התיבה ביחוד בימים־נוראים והיה בעל תפלה ערב.

זכור לי ערב כל נדרי בגיטו לידא, בדיוק אחרי הטבחים הגדולים שעשו הנאצים ביהודי הגיטו. אנו נשארנו אז באמבר הגדול, התפללנו וחצקל לוסקי התפלל כל נדרי בנגון המסורתי והיה נגונו אז כולו נכאים, שובר לבבות, מקר דמעות ונחרת בזכרון לשנים רבות.

אחרי ביתו של יצחק הרץ בנה חיים משה לוין, בעלה של סוניה גולדנסקי,

את ביתו החדש בסמוך ל„בית הגדול", בבית זה שכן הבנק של העירה ומצדו השני התגוררה משפחת כץ. היתה זו משפחה עמלה ויודעת יגע וסבל. נוסף על עבודת התפירה שעשו רייזל ואסתר עסקה יתר המשפחה באפית לחם. כל בני הבית היו מאוחדים בכמיהתם להשכלה ובהשקפותיהם הפרולטריות הקצוניות הבשלות. ב־1918 אסרו הגרמנים של אז את בנם יעקב כץ, משורר מבטיח גדולות, ענוהו עד מחלה והעבידוהו בפרך וכאשר שוחרר עלה על ערש הדוי וכלה חייו בהיותו בן 22 בלבד. לא ארכו הימים ומת גם אבי המשפחה וחתנו, בעלה של חיה בהשאירם שתי אלמנות, שהאחת מטופלת בשני תינוקות, השתים נאלצו להתאושש מאלמנותן ולעמל קשות לפרנסת הבית.

בחזית הבית גר הרב רקובסקי רועה קהלת סולצ'ניק הקטנטנת. יהודי צנוע ושקט, אביון ומדוכא, פרט לפרנסתו הדלה קופח גם בביתו ולא רוה נחת מילדיו.

ליד הקואופרטיב הפולני עמד ביתו של שלמה החיט (בתו דינה בישראל), אחריו בית השופיאנים, העשירים בסוחרי הבדים ולידו בית קט ונמוך משופע בדירים רבים. במשפחה ברוכת נפשות — היה זה ביתי־מולדתי. אמי אשה טובת־לב ועמלנית ידעה חיים קשים בחלדה, אך היתה מתחלקת בפתה עם אחרים ובהסתר עוזרת בכספה הדל לעניים ממנה, אבא נתנסה בפרנסות שונות וללא הצלחה. ואמא נאלצה לעמל קשות לקיים את המשפחה.

אחד הבתים הגדולים בעיירה שעמד בסמוך לפאני מאריה היה מדויר על ידי נסיכי האביונות של סולצ'ניק פרט לשמעון הזגג שחי על יגיעו, גרו שם שלש ארבע משפחות שנזקקו לפשיטת יד. אחריו עמד עוד בית גדול ובו מירל סגל האלמנה, ישראל קוטלר החיט, רודה של הטיח וסושקה הפקחית. בסוף רחוב לידה גר ר' אלתר הסייד עם אשתו מיירה־יידיס, בתם זלטה ובנם בייניש. מיירה־יידיס תמהה על כך שאנשים מנהלים קרבות בלילות אפלה „הרי יכולים הם לנקר איש את עיני רעהו חס וחלילה" כך היתה אומרת.

*

כך נראתה עיירתנו ואלה דמויות תושביה זכרונם לברכה. קטנטנת היתה עירתנו ומעוטת אוכלוסים, אך נחמדה מאד וקושרת ומושכת את יושביה בקסמים שלא נודע פשרם. יהודיה הטובים היוו משפחה אחת גדולה, שכל אחד בה הכיר את משנהו, ידע סבלו וחולשותיו ונהנה משמחותיו — יחד. הנוער בעיירה למרות היותו קטן במספרו ידע חדוות עלומים ולבטי נעורים, גבש לו חיי חברה מעניגים ומסגרות תרבות והשכלה משותפים. פעל בתנועותיו השונות בנפרד והתאחד במבצעי צבור ואמנות כלליים ציוניים, חי חיי נוער מלאים בחיק הורים יקרים ובתי משפחה חמים. מלוכדים בצער הקיום ושמחת הבית וביחד. היתה סולצניק — אי קטן של יהדות ושלום בעולם רחב של זלילה סביאה ורצח. והתקימה.

עד אותו יום סתו של מוצאי סוכות 1941 כאשר הנאצים הארורים ואתם

יאנק איבשקביץ מיודענו ובן סביבתנו פקדו על כל יהודי סולצניק-גדולה לעזוב את עיירת חייהם תוך 24 שעות, הם עברו אז לדזוינישק ומשם, תוך זמן קצר לוורונובה ושם נטבחו ומשם הובלו לגיטאות השמדה.

על עגלות קטנות של אכרים צררו את כל יגיעם מדורות. בצרורות ועקרו מבתי אבותיהם ואבות אבותיהם אל העולם האכזר.

סולצ׳ניק זו, בה נקלענו עם גורלנו ומזלותינו, בה חיינו את כל שלבי חיינו וחלמנו על עולם שכולו אור, נעזבה ירושה למשמידי יקירינו, והם, קרובי לבנו לא זכו לראות את אור העולם ועתיד חייהם המשופר שכה חלמו עליו.

אמרתי, אציב נא זכר לקדושי לבנו אלה. יהי זכרם אתנו לעד.

לבקורם של משפחת קפלן בישראל

חסיה גולדנסקי

סולצ׳ניק גדולה בזוטותיה

העיירה נטלה שמה מהנהר סולצ׳נקה שלידו הוקמה. נהר זה העניק לה את נופה היפה והוסיף גון לחייה וחיי הנוער היהודי בה.

כל העיירה היתה שייכת לרוזן וגנר ואשתו הרוזנת לבית פוטוצקי, בתי העיירה עמדו על אדמתו והיו שיכים לו. דרי הבתים היו משלמים מס שנתי, מעין שכר קרקעות. ורכושם בא להם ממנו.

היחידים שבתיהם היו שיכים להם היה אבא ואחיו שזכו באדמות משלהם בדרך מקרה, הקרקעות וכל המקרקעים שלנו היו שיכים פעם למשרד הדאר וסבי שנהל אותו השתמש בהם. ליד ביתו עמדה לו אורות סוסים וכרכרות, בהם היה מוביל את כל צרכי הדאר ונחשב ליוצא דפן בתנאי דיורו. לימים נסללו פסי רכבת לעיר והדאר עבר לרכבת ולמשרדו. אז העניק משרד הדאר לסבא את הבתים והקרקעות שהיו בשמושו כפצוי על שנות עבודתו המרובות וסבא הפך בין לילה לבעל בעמיו.

בתי כנסת

בימינו התפללו יהודי עיירתנו בבית הכנסת ה„חדש״ שעמד על מגרשנו, משנפסל הישן בשל סבות הנדסיות וקהל נשאר ללא מקום כנוס ותפלה תרם סבא 10 דונאם מקרקעותיו והקהל ענה לעמתו בתרומות משלו והוקם בית התפלה. ולידו הוקם גם בית מגורים לרב העיר וסלצ׳ניק היתה לקהלת קדש.

בית הכנסת העתיק הוקם כמאתים שנה לפני החדש ונפסל בשל הפרצים שנבעו בקירותיו והסכנה שבו, כך נעזב, עמד בערוותו שנים מרובות ושמש בית משחק לידי העיר ומשכן להזיותיהם. שנים רבות עמד בשממונו והוסיף משהו מן האגדי לעיירה, אותו זכרו אבות ובנים וסבים עליו ספרו לדורותיהם, אך מן הספורים שידענום כבדוקים ומסופרים על ידי יודעי עבר בעיירה התברר, כי בראשית המאה ה־18 תרם אבי אביו של מאיר סולץ את כל הכסף הדרוש להקמת בית הכנסת וגם הקצה לו מגרש ממגרשיו המרובים וכשהוקם בית הכנסת ובוצרה הקהלה תרם גם מגרש לידו לבית קברות של העיירה.

אבי ידע לספר, כי היה זה בנין לתפארת וארון הקדש שבו ,שהיה ידוע בתפארתו עמד בגובה רב ועשר מדרגות הוליכו אל דלתותיו בעת הוצאת ספר התורה, סבא שלי ר׳ מוניש שימש בו כגבאי תקופה ממושכת.

הסולצים

גדולתה של משפחת סולץ לא נתמשכה זמן רב בשל מקרה מאיר סולץ, אך רשומה של המשפחה נשאר חרות בעיירה לטובה ולברכה.

אביו של מאיר נדבן גדול היה ודואג לצרכי הקהלה כפי שהזכרנו, בימים קודמים היה הוא מנהל הדואר והגנרל גוברנטור היה משכים לפתחו ומעטרהו באותות חבה וכבוד. כאיש המקובל על השלטונות וקרוב למלכות היה גם הוא נוהג שררה וזוכה לכבוד בני קהלתנו, את בנו מאיר שלח ללמד באוניברסיטת מוסקוה והדבר נסלח לו. ברבות הימים עברה הנהלת הדואר לסבי ר׳ מוניש. סולץ נשאר עשיר ומבוסס בעשרו אך יחסי הכבוד של הגוברנטור עברו אל סבי. שנים היו יהודי עירנו נוהגים לספר איך היה המושל עוצר כרכרתו ואוסף את ר׳ מוניש בדרכו ומוליכו לביתו.

במוסקוה הכיר מאיר סולץ בת כומר יפהפיה והחל לבקר בביתו. פעם נזדמן שם לחגיגת יום ההולדת של הבת הזאת ויחד עם מוזמניה הגויים השתכר ונרדם כדרכם במקום שבתו, משהתעורר הבחין בצלב שציירו לו ידידיו למשתה על חזהו ונבהל, הוא ראה תהום נפערת לרגליו ונתחלחל. מה עשה עמד והבריק לסבא ר׳ מוניש.

— קומט צופארן ס׳איז א צרה (בואו כי צרה מתרחשת). סבא נתפנה מכל עסוקיו ואץ למוסקוה, כאן מצא אותו מסובך מדי ביחסיו עם הנוצרים ולא היתה לו דרך, אא לחלצו ולהעבירו אל מחוץ לתחומי רוסיה. לבקשת מאיר הועבר לארץ ישראל ובעזרת הגנרל — גוברנטור ידידו של ר׳ מוניש עזב את רוסיה לעלות ארצה תוך שלשה ימים מיום המקרה.

היה זה לפני 76 שנה בשנת 1894. כך זכינו ליות מיוצגים על ידי אחד מראשוני בנינו בעליה הראשונה.

מאיר הקים כאן משפחה לתפארת ואחד מצאצאיו היה אלישע סולץ ז״ל ממיסדי מעוז חיים מושל ראשון של נצרת וראש מועצת אזור בקעת בית שאן במדינה שנים רבות.

וגנר זכור לטוב

קרל ווגנר היה גוי טוב ידיד העיירה ויהודיה ומסיע להם במלא חפניו, הכבוד הגדול ביותר היה בשבילו כאשר היו מזכירים את שם אביו המנוח בבית הכנסת בהזכרת נשמה ועלויה, אז היה תורם ביד רחבה כספים להחזקת בית הכנסת וצרכיו השוטפים שהספיקו לכל השנה.

יהודי היה אצלנו, אבא יהודה סולצ׳ניצקי, בן 80 היה כשהחל לעשות בהבאת הדאר מביניאקון וחלוקתו בעיירה. את הדאר של וגנר היה נוהג להביא לו הביתה קרה גם שהיה הולך 5 קילומטר ברגל לשם כך. וגנר לא יכל לא להודות לו על תשומת לבו זו, עמד וקצב לו „אורדינריה״, דמי שרות קבועים כפי שנהג לגבי כל שכיריו ועבדיו. וכל 3 חדשים היתה מרכבתו של וגנר עוצרת ליד

ביתו של אבא יהודה, מביאה לו את שכר טרחתו הקצובה ועוד תוספת מפרי השדה וגן הירק של וגנר.

בהזדמנות זו היה וגנר שולח גם משהו לבית הכנסת. היו בעירנו עוד עניים שלמדו מדרכיו של אבא יהודה ובאים להחוות לו סימני תשומת לב ונהגים גם הם מנדיבות לבו.

רבני סולצ'ניק

בזמננו שימש ר' הניק שרשבסקי בכתר הרבנות בסולצניק גדולה, הוא היה למדן ומכובד בעולם הלמדנות גם בזכות עצמו וגם בזכות היותו בן אחותו של הגאון ה„חפץ־חיים". בנים לא היו לו ואחת משתי בנותיו התחתנה עם ר' דויד ליבוביץ שתפס את מקומו אחרי מותו.

ר' דויד היה פרוש שנדד מעיר לעיר לקבוע לו אכסניות לתורה. עד שהגיע לסולצניק, התחתן ונשתקע בה.

הוא היה למדן גדול ופקח, איש שיחה ומנעים זמירות.

עליו היו מספרים:

כשנתקשה דודו כתריאל להבין מה בין ערוב מלופף ומסובך, שהוא פסול וישר שהוא כשר עמד והטעים לו:

הערוב כמ:הו כאצבעות האדם, אם ישרות הן ופשוקות כשרות הן אפילו לברכת כהנים ואם כפופות הן ומסובכות הרי הן אגרוף־מכים, או אצבע משולשת. נסתבר לו.

כשספרו לו לר' דודיל כי הגביר־החזיר נפל למשכב ומתקשה למות ענה ואמר:

— א שלעכטע פרי, אז זי ליגט זיך אויס ווערט זי בעסער. (פרי קהה או מר כשמשהים שכיבתו הוא מתעסס וממתיק) כך תוקל עליו דרכו בעולם הבא.

משהיגר ר' דוידל לארצות הברית הובא במקומו הרב רקובסקי, שהיה רבה האחרון של העיירה ונספה יחד עם צאן מרעיתו בשואת הנאצים.

ברצות ד' גם מטאטא מועיל

ב־1916 כשהתחלפו המשטרים והליטאים השתלטו על סביבתנו התגודדו חיליהם ליד בית המרקחת שלנו ודרשו לתת להם את כל הקוניאק המדיצינאלי שברשותנו, משלא פתחנו להם פרצו בלילה אל החנות. מצאו את אמא עומדת לפניהם קודרת ועטויות בליים, היתה היא בעיניהם כעוזרת, עמדו ואמרו לה:

—עכשו זמנך להתנקם בבעלי הבתים שלך הגבירים הוציאי מכל מה שיש להם כאן בבית המרקחת.

הם ארזו את הכל, פרצו הביתה ואספו את כל מלאי המזון שבידינו ודרשו מאתנו לרתום סוסינו ולהובילם למקום שיראו לנו. ידענו, כי לא נשוב עוד, כי הם ירצו לטשטש את מעשם ויפטרו מאתנו בדרך הלוכנו, אך אמא גם היא ידעה זאת הזדרזה ואמרה לאחי בן ה־14 שיקח מטאטא תנורים (פומלה), ילבוש לראשו שק

טבול בנפט ויעמידו בוער ליד כנסית הנוצרים. משראו הנוצרים להבה בבי כנשתם דימו לראותו בסכנה ונזדרזו לבוא לכבותו. מהר מהר התקהלו לבוא בהמוניהם, ראו זאת החילים הליטאים נבהלו וברחו וכל רכולתנו נשארה ברשותנו.

אז אמרה אמא:

— אתם רואים ילדים אם השם ירצה גם מטאטא יירה, אמא ז״ל, כמה תושיה היתה לה, מכל מצב ביש ידעה להחלץ ולהציל בני ביתה ואחרים.

סולצ׳ניק מתפרסמת

בשנות מלחמת עולם אלף פקדו את סולצ׳ניק גרמנים ומשום שפסי הרכבת שלנו לא התאימו ברחבן לפסים שלהם עמדו ופרקו הפסים לשנות רחבם, נתקעה הרכבת בעיירה ופליטים נפוחי רעב ותשושים צבאו ברחובותינו, הלך אבא והקים להם תמחוי להחיות נפשם, הוא הגעיל את דוד הכביסה ונשים טובות בשלו להם תפודים וגריסי פנינה שתרם משלו וחלב שהניבו פרותיו. כך נצלו נפשות מישראל מחרפת רעב וסכנתו.

משכלו אצלנו המזונות פנה אבא ז״ל אל ,,ייקופו״ שבארה״ב והם שלחו מזון מרוכז ומרובה. הקימו יהודי סולצ׳ניק מטבח בפלוש שבבית הכנסת ובנות העיר באות לפי התור ומאכילות הפליטים, עד שהלך שם עיירתנו והתפרסם במרחקים ונתרבו הפליטים והיינו צריכים למלא מזרני־קש ולהשכיב אותם בפלוש לישון.

השוחט ומשפחתו

שוחט היה לנו, טוביה שמו והיתה משפחתו מביאה ברכה לעירנו ומרבה דעת והלכה.

אשתו דוברה (דבורה) שימשה בתור ,,מלמד״ היה לה חיידר, בו היתה מלמדת נערים גמרא, למדנית היתה ותורתה נתקיימה, שיטתה היתה גברית ככל המלמדים והיא שלטה ב־15 בחורי תלמודה כגבר, בידה החזיקה תמיד את ה,,טייטל״ מקל חובלים, שהפיל פחדו על הממרים את פיה וידעה איך להשתמש בו בהזדמנויות שונות גם כמטה נועם.

במשך הזמן סגלה לעצמה את שיטת בית הספר הצאריסטי, מי שאחר לבוא לחיידר או התרשל בלמודו הועמד בפנה לזמן ממושך ומי שניסה לעשות זאת בשניה הועמד בפנה על ברכיו, בשלישית — על ברכיו ואפונה מתחת לברכים, היה זה ענש מכאיב ומדכא, אך הבחורים מצאו עצה לכך הם בשלו את האפונה, רככו אותה והקלו על עצמם את ענשה של המלמדים.

פרט להיותו שוחט היה טוביה כגן משמש גם כחזן ובניו היו עוזרים לידו וחיזנו אתו יחד במקומות שקולו לא עמד לו.

זוהי סולצ׳ניק במרחקי הזכרון. קטנה ויקרה ביהודיה הטובים, יצור כפיהם ואהובה עליהם, עתה יהודיה אינם ואתם יחד נעלמה גם היא.

חיים קלעי (סטרלצקי)

סולצ'ניק ערב שואה

ערב פסח 1938, 5 שנים אחרי שהותי בארץ נסעתי לסולצ'ניק. עלם הייתי, כבן 18 כשעזבתיה ובלבי געגועים עליה, רציתי לראות השונתה? ההתפתחה? או אם מתמידה היא בשגרתה חסרת השחר והתוחלת.

הייתי נחלק בנפשי בתוך תוכו של המשך הוכוח עם עיירתי, בו היא מניאה אותי מעליה, מ„רדיפה אחרי רוח" ולועגת לי על שאני מאמין פתאם בחלום והולך שבי אחרי מדוחים, ואני עומד על דעתי, כי אין טעם בקיומה, כי קיומה מאפס ואין תוחלת לה, השנים בארץ לא השכיחו בי את הוכוח הזה ורציתי לבוא ולסימו בנצחוני כביכל, ויותר מכל ידעתי, כי חזקתי ממנה, כי הגיעה שעתה האחרונה ויש להצילה וקדם לכולה להציל את הורי.

יצאתי כאיש ההולך בשליחות של מעשה ודעות.

העולם עמד אז במתח הנאציזם המאיים עליו וידעתי, כי ראשונים לנופלים יהיו אחינו בני ישראל, הייתי קצר רוח, רציתי להציל את משפחתי ובהקדם בעוד כשרה השעה.

הארץ היתה במצור הערבי, חיינו היו נתונים בסד המשטר המנדטורי ועושי דברם הכנופיות של המופתי, אך משום מה לא עלה בדעתי, כי נכרתנו כי נגזרו חיינו, להיפך ראיתי את גדרי התיל סביב משקי ושעריו הננעלים כל ערב כדבר חולף ושום צל של ספק בעתידנו לא העיב על עולם חזוני ותקוותי. להיפך רציתי שהורי יהיו איתי כאן, ואחי, ואחותי, וכולם, ושייהנו מפעמי המדינה המתקרבת ומהמדינה בבואה ובהיותה.

בשעות הצהרים נכנסתי העירה, לנגד עיני הופיע בית הכנסת החרב הגדול, אשר בקפלי שממונו „תפשנו" מחבואים במשחק ולידו בית המדרש שעמד כמבויש ליד אחיו הגדול, הוא אמנם שימש מרכז־ענין ליהודי העיירה, אך בית הכנסת, שממולו הזכיר והבליט את מצרי קטנותו ועליבותו, תחליף נשאר תחליף.

ילדים רצו משולהבים שוקקים ומלאי ענין מהרבי ר' בניה „הפודרצ'יק" של המצות, שוב אפו את המצות כמשנים שנימה בבית אבא של אברום־איצ'ה מורנו היקר, והם הילדים התחרו ביניהם לזכות במצוות חירור המצות בגלגול הגלגלה המעוקצת, „רעדלען" בלעז. ילדי סולצ'ניק היקרים שנשאו אחר כך בגורל הטרגי של המבוגרים כמבוגרים שיתפו גם עתה עשייה עם המבוגרים בקיום מצוות מצה כמוהם, כמבוגרים, הם לא שמו לבם אלי, הם התנצחו ביניהם כל אחד תאר, איך חבשו לו הכפה איך נטל ידים וברך, איך גלגל פסים ישרים של חורים חורים והעינים התמימות זהרו מאשר.

סולצ׳ניק נשארת סולצ׳ניק, זוכרים את ר׳ אלתר הצהוב, זה שאשתו לא הבינה א׳ו׳ נלחמים בלילה הרי אפשר להוציא עינים הרי לא רואים במי יורים, ולא יודעים לקלוע למטרה? מצאתיו כמאז את ר׳ אלתר, מפזר רגלים ומהלך ברחב העיר לאסוף שכר דירה בשביל האדון ווגנר, בעליהם של העיירה וכפרי סביבתה.

בקרני הזויות עמדו כמאז עגלוני העיירה נשענים על שוטיהם, משועממים מעדף חסר עסוק, חיטים רכונים היו על מתפרותיהם כרוקדים בישיבה, חנוונים מעומדים בפתחי חנויות משקעים מבטיהם בשלוליות השובבניות של השלג שהפשיר.

מצאתי את סולצניק כמו שעזבתיה. שקועה בעולמה הקטן של פרנסה ודאגה להמשך הקיום וקיום המשך המשפחה, סמטאותיה הספורות שממו כמאז ושבילים השתרגו בהן מהבתים לשוק, לבית המדרש, מהשוק מבית המדרש לחנויות וחוזר. בלבי נצבט משהו, רבונו של עולם כמה שנים עוד מסוגלים יהודים יקרים אלה לדשדש במקום אחד ולהמשיך, משואה לשואה מגזרה לגזרה ולהמשיך לחיות ככה?

האצתי באבא שיחסל הכל ויצא את העיירה, שיעלה ארצה, לא שערתי את אימת תוצאותיה של השואה וממדיה, לא שיויתי לי את גודל מוראה, רציתי להוציאם קודם למרחב שלנו, של ארץ ישראל הנצורה שבמצורה חזוי לה מרחב הדורות שלקראתו היא צועדת.

אבא שידע שתי מלחמות בחייו, את 1905 ואת 1914 נשאר בבטחונו:

— לא יאונה לנו כל רע מלחמה היא מלחמה, אך היא מסתיימת והיהודים ממשיכים לחיות.

הוא היה ציוני מסור ופעיל אך לעליה לא הגיע עדין.

הויכוח בינינו היה מר וממושך. בסולצ׳ניק שהיתי כשמונה חדשים הייתי במרכז הענין בשעות ערב הנתונות לעיון ולחזון, ספרתי על ישראל שלי, קראתי מכתבים שקבלתי מתל־יוסף מחברי שם הלבבות נקפו, הדעת רחבה וזה הכל. ליותר מזה לא עלה להם,

בינתים הגיעתני הידיעה על הקורס הראשון לטייס, שנפתח בארץ ואשר ענין אותי אישית, נפרדתי וחזרתי.

לא הצלחתי להציל את היקרים לי וימים רבים תהיתי בפני עצמי: מה היה קסמה של עיירה זו, של סמטת עולם זו שריתקה אליה דורות של יהודים פקחים, גדלי יכלת וכשירי מעשה שקשה היה להם להנתק ממנה. עד היום לא עמדתי על פתרון תהייתי זו.

בינתים באתנו הידיעה על סולצ׳ניק, שהוכחדה יחד עם קהלות ישראל במצעד ההשמד של בריוני עולם, שיהודיה התמימים־הפכחים שנלכדו ברשתות קסמיה המרדימים אינם עוד, ואני יודע לא היא אשמה ולא חדלון יקירנו. היתה סולצניק בכל זאת עריסת חלומות קטנים ומבטח לרדופי גורל ועייפי נדודים ולא הם אשמים במה שעלתה להם, אך האזהרה בוקעת ואומרת אין מקום לסולצניקות בעולמנו וידעו זאת כל יהודי העולם לאור שואת חורבנה של עיירתנו נראים כל עיירות עולם כמבטחי־שוא שיש לעזבם בעוד מועד.

נזכור את סולצ׳ניק ואת האזהרה המשתמעת ממנה.

יוסף קרום

בית בסולצ'ניק

עיירתנו שמנתה 35 בתים נקראה סולצ'ניק גדולה בהבדל מסולצ'ניק קטנה, שהרכבה חמש שש משפחות בלבד.

שלא כמו וורונובה שכנתה, שהיתה עיר חקלאים ובעלי מלאכה, היתה עיירתנו הקטנטנת רובה סוחרים, שהיו סוחרים את אכרי הסביבה ומיעוטה חייטים וסנדלרים ושאר מקצועות שרות, שניים שניים ופחות מזה בכל מקצוע.

גם היא כיתר עיירות פולין־ליטא היתה שקועה ברדיפה אחרי פרנסה ובהתנהגות לציונות כהשקפת עולם. אנטיציונות זו למעשה לא באה, אלא לפרנס את החמרנות הקטנונית בבסוסים רוחניים ואלה שמשו צדוק להורים בשעה שלא רצו לתת לבנים לעזוב את בתיהם ולעלות לישראל ותריס נגד בנים שהחלו למתוח בקרת בנפשם על הוריהם השקועים במ"ט שערי כסף והיונה.

באוירה זו זכורה לטוב משפחת גולדנסקי (זהבי), הוא חיים משה והיא מיניה־ריבה.

היתה זו משפחה טובלת בשפע, נחשבת כאחת העשירות בסביבה ובעיירה וביתה מבצר של נוחות ורווחה. בית שעמד על חלקתם הם ואחרי החלקה שדות משלהם ובאר פרטית בחצר.

ביתה שעמד בריחוק מגוש הבתים של העיירה, היה בית פרנסה ששיגו ושיחו רק עם הגויים, בהיותו פרוש מן העיירה היתה המשפחה גם היא מבודלת במשהו מן הוייתם של שאר היהודים, הזקנים קימו את כל מה שהוטל עליהם משמים, היו מקימי מצוות שומרי מועדים לתפלה ומועדים, אך אל עסקי הקהל לא התערבו וקיימו השקפה לעצמם על עניני עולם, יחסי אדם בגולה ועתיד העם וארץ ישראל.

כך הפך הבית למשהו מיוחד ושונה מן היתר. בצלו הסתופפו תמיד אורחים שונים ושדרי ציונות וארץ ישראל הכירוהו כאכסניתם. גם כשהיו במרחק מה מי העיירה היו באים לשם, ללון ולנוח.

החנות שהיתה מעון כל בו לצרכי מזון בזעיר אנפין, ויכלת לקנות בה משק תבואה וקמח עד דג מלוח ומיני מאפה, היותה המשך לבית ומי שבא לחנות בא הביתה ומי שבא הביתה ידע גם את החנות.

אני עבדתי שם כזבן. נער הייתי ורציתי לעזור להורי הדלים בפרנסתם, בלב כבד ניתקתי מלמודי והלכתי לעבוד אצל אחרים ומצב רוחי קשה, אך כבר מן היום הראשון התחבבה עלי עבודתי. התקשרתי אל האנשים וידעתי לראותם באורם הנכון. היתה בבית אוירה של יחד, שאין בו תחומי מעמד והבדלי מוצא, הבנים התרעו אתי כאחד מהם והקיפו אותי בידידות מיוחדת, אשר לא פעם חשבתי עליה, כי היתה זו ידידות של עם הנתון במצור וחייב ביחסי אחוה פנימיים, שונים מיתר העמים. המסחר קויים לפי כל חוקיו, המטרה בו היתה ריוח כספי, אך האמצעים להגיע לריוח היו אחרים, לא כולם היו כשרים. הגולדנסקים שמרו על טהרתם, ותכלית הריוח והכסף גם היא היתה שונה, לא ענין של צבירת הון ורגל גאוה, אלא מין גורל שיש לשמור עליו לא לזלזל בו, אך לא לראותו עיקר.

והעיקר, ולשם כך בא זכרוננו זה, ריח הציונות המעשית הלאלתרית עמדה בבית הזה, וכל מה שעשו לא עשו, אלא כאילו לשם התקימות, עד בוא ההזדמנות לעלות.

ר׳ חיים משה עודד את בניו ובנותיו לעלות, ביתו שעמד על חלקת שדהו ופרה בו וסוס ועסקי מסחר מרובים ועבודה, היה זקוק לידים מרובות, אך הוא מוכן היה לותר עליהן מתוך תחושה לאומית טבעית: — שם הן יותר נחוצות.

כך עלו בני גולדנסקי ראשונים מתוך העיירה. וזה בשעה שהבית שפע כל טוב ובארץ היה רעב ומחסור, אינני זוכר שהילדים התאוננו במכתביהם הביתה על מר גורלם, אינני זוכר שההורים יצטערו פעם על כך שגלו ילדיהם משולחנם. מבט רחוק היה להם והם צדקו, אך אז היוו הגולדנסקים יוצאי דפן במוסכמות ששררו בסולצניק.

שבע שנים עבדתי בבית הזה. שבע שנים כיום אחד ארוך, שכולו ידידות ויחסים של אחוה. אינני זוכר איך ננקב שכרי ואם בכלל הוא ננקב אי פעם, משהו של הדדיות נקבע ביחסי שני הבתים הואיל וידעו הגולדסקים, את סבר יציאתי לעבודה ידעו איך לתת את התמורה בעדה. במו עצמם היו מביאים עצים להסקה לביתנו הקר, צרכי חג ועוד דברים, שערכם בערך האחוה וההבנה יותר מאשר בערכם הכספי שאומדנו ברור ועומד ומוגבל.

בזכרי את עיירתי אני זוכר את בית משה חיים ומיניה ריבה כחממה עממית של השקפת עולם יהודית, שתכנה רחשי אחוה יהודית וחזון של קיום אחוה זו לצרך הקמת העם והקמתו לא ככל העמים.

חוה לוין (ליברמן)

וולוולי בסולצ׳ניק

הוא היה שכן שלנו סנדלר עני מטופל בשמונה ילדים, כשהייתי נכנסת לתקן נעלים היתה השמחה מקיפה את כל בני הבית. אנו אמידים היינו או נחשבנו אמידים והוא שכננו וולוולי קבצן בקבצנים, אך משהו היה מושך אותנו אליו, השמחה המתמדת, התרוממות הרוח על פני הבשר ואחדות הדעים שבמשפחה הזינו נפשי לא פעם.

הייתי אז לפני עלייתי. השקפותי על עתיד העיירה, הנוער שבה והיהודים על יהדותם היו מגובשות וברורות. התלבטתי בבעיה האישית שלי: האם אעמוד במבחן הרעב הצפוי לי בארץ? איך אשא את המצוקה? האם יכל אדם לעמוד ברעב בכלל? ופקפוקי רבו. מה הייתי עושה? הייתי באה אל וולוולי. ראיתיו בחוג משפחתו הרעבה ללחם השבעה בשמחת לבה והוקל לי.

פעם ראיתיו במצב רוח מרומם ביותר. לתמיהתי הסביר לי:

— מבינה, שחטנו אוז, ממש אוז, חי היה, בריא ושלם נו, מבינה א קליינקייט, אוז ממש נו ואנו אוכלים כבר שבוע תמים ארוחת צהרים בשרית, „געגזין פלייש פארשטייסט" וגם מרק מאוז, משל גבירים היינו, וזה עוד לא נגמר, הנה, אחרי שבוע של זלילת נגידים תראי מה יש עוד באמתחתי:

בדברו, שלף מגרת טרסקלו ובמעוג שכולו רמז ורז הוציא והראה לי קורקבן.

— זה, פארשטייסטו מיך יהיה לצהרים להיום, לכולנו.

וולוולי אהב מאד לדבר על פוליטיקה ועתון היה לו ששמר עליו מקופל במגרתו שלשה חדשים וכל פעם שהיה מביע דעה ורצה להוכיח, כי דעתו מבוססת על גופי עובדות היה מסתיע בעתון זה.

שכן טוב היה ומענין אמרתי אזכירנו נא בספר.

כך ברכתני אמא ז״ל

אמי נתאלמנה בגיל 45 והיא מטופלת בחמשה ילדים קטנים. הגדול בן 15 היה, היא לא רצתה להתחתן שמא תביא אב חורג לילדיה. לבדה נשאה בעמס הזה של חנוך ילדים וצער גידולם.

חכמה היתה ונודעת בכך, מיירה (מרים) לוין „שם־דבר" בסולצ׳ניק, מנהלת היתה חנות כל בו, עומדת ברשות עצמה, דעתנית בעניני צבור ומכלכלת עניני משפחתה לבד לבד.

היא נתנה לנו חנוך מסורתי והרגשה של שלמות. בביתנו לא ידענו יתמות מהי כל צרכינו סופקו ולמעלה מזה. הרדיו הראשון, אז עם האזניות היה אצלנו, אהבנוה כבדנוה ונזהרנו מלפגוע ברגשותיה.

ב־1936 הרגשתי בעננים המתקשרים מעלינו. בת יחידה הייתי בין ארבעת אחי ופחדי היה שונה משלהם, האנטישמיות התקשרה אצלי באימים מיוחדים, שמורים רק לבנות ישראל.

רציתי לברוח מכאן, לעלות, להיות בין יהודים אך לא העזתי לספר זאת לאמא, עליה ללא משיח לא התקשרה במושגי הדתיים. חששתי שמא לא תסכים, שמא תתנגד לעליתי ואני הן כה רציתי לעלות וכה רציתי להיות לה בת טובה ספרתי זאת לאחי הגדול, הסברתי לו מצב נפשי ודעתי על עתיד היהדות בפולין, אמרתי לו :

— בוילנה נפתח בית ספר של ויצו לבנות אלמד מלאכה מן המלאכות המפרנסות תמיד ובכל מקום את בעליהן אח״כ כשאסתדר אעשה גם למען עלייתכם.

הוא נתן לי כסף שאמא לא תדע, גם הבין כי הדבר יפגע בה.

נרשמתי לבית הספר, כשהבאתי לה את האשור היא בדקה את הפתק שקעה במחשבות ואמרה :

— אם את נמשכת שמה ואשרך הוא שם לכי בתי ואל תרהי.

הבטחתי להעלותה, אך לדאבון נפשי לא עלה הדבר בידי.

אמא יקרה.

סולצ׳ניק נפרדה מעוליה הראשונים שושנה וישראל גולדנסקי

יוסף קרום

איך עליתי

סניף „החלוץ" בעיירתנו היה מין מועדון של בני עשירים, או לפי רבוי בנותיו ניתן להגיד של בנות עשירים ומעמד בינוני. אני, שעבדתי מילדות לא הובאתי בחשבון כגורם קובע מקום בחברה זו, אלא שמאז שעמדתי על דעתי ניקרה בי המחשבה על עליה ארצה.

אני ראיתי את העיירה הקטנה, את מצוקת אנשיה, את חסר הסכוי לשפורים בחיי קמץ אנשים זה וביחוד את חסר התקוה לנוער המתגבר וחפשתי אפשרויות להחלץ מכאן.

כשיצאתי להכשרה לגרוכוב ב־1932 ראו בי את התמהוני, כי עזבתי עבודה „טובה" במשפחה שהיתה יקרה לי מאד, שהרגשתי בביתם כמו בבית. אנשים גם לא ירצו לסלוח לי שעזבתי הורים עניים הזקוקים לעזרה ועזרתי תחסר להם עתה, אך אני לא התנכרתי להם. אני לא יכלתי לספר לאנשים כי תכננתי לסבול קצת ולהעלותם אלי להיות כבני אדם בארץ לטוב ולרע.

בחנוכה 1932 הגיעו אשורים להכשרה. הכפור היה גדול, אנשים נרתעו ואמרו „מה זה בכפור כזה נצא מהבית" אני לבשתי מעילי נטלתי ברכת פרדה מהורי ויצאתי. הרגיז אותי שראשי המבקרים שלי היו חברי הסניף, במקום לשמוח על עליית חברים לעגו לי ובקרו אותי.

שנתים הייתי בגרוכוב בקבוץ הכשרה ואושרתי לעליה.

לפני האשור נבחנתי בעברית. עמדה לי תורתו של מורי אברהם לדרשטין ועמדתי במבחן.

העיירה חזרתי מאושר תרתי משמע, כי הייתי גם מאושר בעליתי במבחני האישי בהכשרה הקשה ובכל. אולם גם עלייתי ליותו: תמהון, בקורת ולעג של אנשים, אשר הם ארגנו את החלוץ והם היו ראשי דובריו.

ח. קלעי

בשל הטרקטורים של וגנר

סולצ'ניק היתה אחוזתו הפרטית של וגנר. שריד משרידי אותם הגרמנים, שפיטר הגדול ייבא לרוסיה כדי שהם יקדמו את תיעושה ויהפכו חקלאותה לאינטנסיבית. בימי התבטאה אחיזתו רק בגביית שכר הדירה והרנטה מבתי היהודים בעיירה, שעמדו על מגרשיו או היו מבנת כספו.

שדותיו היה מעבד בטרקטורים שלו ובעזרת אריסים שעבדו אצלו על אחוזי־יבול בלבד.

ניתן להגיד, כי רוב העיירה חיה מוּוגנר ואריסיו ומיעוטה משרותים שנתנו לאנשי העיירה והסביבה.

כך היה הרכבה שונה במשהו מעיירות אחרות. היו בה מספר סוחרים ואלה היו אמידים ברובם, שפרנסתם מצויה ובטוחה והשאר חיטים וסנדלרים ומספר בעלי־עגלה.

בעלי בתים כמעט שלא היו בעיירה כי רב היהודים גרו בבתי וגנר ומקדמת דנא והיה יהודי בשם ר' אלתר הצהוב (דער געלער) שהיה אוסף לוגנר את שכר הדירה וחי מזה.

כילד הכרתי את עיירתי ואהבתיה, אהבתי את בית הכנסת הגדול החרב, בו שיחקנו מחבואים ורקמנו חלומות־רז על עולם שלא מכאן. אהבתי את מרחבי השדות סביבתה שהשתרעו בהשג־יד לידה. והיה טוב לנו בה.

אך משגדלתי והייתי לנער החילותי להרגיש מחנק בה. יוסף קרום ואני ועוד אחדים בני גילנו למדנו עברית אצל אברהם איצי ועם שירי ביאליק נמשך לבנו אל הצפור אל השדה והמרחבים.

אני נמשכתי ביותר אל הטרקטורים של וגנר. חפושיות ענק אלה עשויות ברזל וגלגלי להבים, כשקימו טיולם הרועש־הכובש־החורש בשדות וגמאו מרחקי גבול משכו את לבי כבעבותות קסמים.

רציתי לשלט עליהם, לראות עצמי קרוב אליהם, מכוון אותם ומדביר אותם תחתי. הרגשתי, כי מי שקשור אל הטרקטורים האלה קושר אל עצמו מקור של עצמה וכוחות שאינם יודעים לאות. רציתי ללמוד מכונאות.

אבא הניא אותי מזה לפי דעתו יאה הנגרות לנער בעל הבנתי אם כבר הוא רוצה לבגד במעמדו ולהיות בעל מלאכה.

— תבין — הסביר לי — נגרות זה מקצוע נקי, אתה לוקח עץ נקי מתקין ממנו רהיט חלון דלת מקציע אותו, ואתה עובד בחמר שהוא נקי והמשכו נקיון, חליקה וצבע.

למדתי נגרות אך נמשכתי לטרקטורים של וגנר. לימים נאלץ אבי לשלח אותי לוילנה לטכניון ולזנוח את עתידי כנגר, אז נודע לי למה התנגד אבי למכונאות שלי.

כשסיימתי את חוק למודי ידעתי אני וידע אבי כי עם מקצוע כזה אין עתיד בפולין, הטרקטור דורש מרחבי שדות ואלה נמצאים להם לנערי ישראל רק בארץ ישראל, בזאת לא רצה אבא. הוא היה ציוני טוב וכל השאר. בכל זאת לא רצה שאעלה; — אתה צעיר מדי, אתה רך מדי, לא הגיעה עוד ארץ זו לקלט זאטוטים כמוך.

ואני עליתי.

סבתא בכתה אמא נאנחה. אבא רגז, אך זה לא עזר. הטרקטור של וגנר נצח. בעטיו עליתי בעטיים של טרקטורי וגנר נולדה בי תחושת המרחב שמלאה את כל ישותי ולא עמד שום כוח נגדה.

בעקבות ביאליק יכולתי להגיד:

התדע בשל מה עליתי בשל טרקטורים ושדות שהעלו באפי ריח של מולדת ומרחב.

רשימת אנשי סולצ׳ניק
בארצות גולה

קנדה ויניפק
חבייבסקי בנימין
חבייבסקי משה
חבייבסקי סנדר
חבייבסקי שלמה
מיכלובסקי מאשה (קוטלר)
קנדה טורונטו
קפלן הירש
קפלן גיטל

ניו יורק
שיימן ביירל
אוסטרליה
לוין ישראל
גרמניה
סגל יואל
סיביר
לוין חיים־משה

אנשי סולצ׳ניק בישראל

בן־שלמה חנה־איטה (זהבי)	אביחיל, נתניה
ויזן חסיה (זהבי)	רח׳ שלום־ציון 4, רמת־יצחק
וייסבום משה (שיימן)	רח׳ יהודה 4, חיפה
זהבי אריה	רח׳ הלל יפה 42, חדרה
זהבי מוניה	רח׳ אבן־גבירול 191, ת״א
זהבי שושנה	רח׳ צ׳רניחובסקי 32, ת״א
זילבר חנה (חרמץ)	פתח־תקוה
טייבל אסתר (כץ)	רח׳ עזרא איכילוב 15/5, פתח־תקיה
לוסקי מאיר	רח׳ רוטשילד 75, פתח־תקוה
לוין שרה	רח׳ פרנקפורטר 23, פתח־תקוה
לוין מאיר	רח׳ סלומון 6, פתח־תקוה
לוין יוסף	רח׳ סלק 9, רמת־יצחק
לוין אלכסנדר	רח׳ שטמפפר 105, פתח־תקוה
ליברמן חוה (לוין)	רח׳ יואב 8, צהלה
קלעי חיים (סטרלצקי)	רח׳ דון יוסף הנשיא 10/3, בני־ברק
קרום יוסף	רח׳ ארלוזורוב 22, רעננה
קרום צמח	בצרון ב׳, רח׳ יניב 3א, תל־אביב

גרויס סאלעטשניק

א מצבה
פאר די סאלעטשניקער קדושים
וואס זענען אומגעקומען
דורך די נאציס
אין די יארן 1941-1944

רעדאקטאר:

ח. רבין

רעדאקציע קאלעגיום:

אסתר טייבל, צמח קרום

צמח קרום

גרויס סאלעטשניק

(געסעלעך, מענטשן זכרונות)

אין ווילנער וואיעוואודסטווע, אויפן הויפט שאסיי קיין לידע, ארומגערינגלט מיט וועלדער, נעבן טייכל סאלטשע איז געליגן דאס קליינינקע שטעטעלע, „גרויס־סאלעטשניק" מיט אירע עטליכען דרייסיק יידישע משפחות.

4 גאסן האבן זיך געקרייצט אויפן העכסטן ארט אין שטעטל, די ווילנער, די לידער, די באן גאס און די מיל־גאס, די פינפטע, דאס חזירשע געסעלע איז געווען א גוייש געסל אן יידן.

דאס קליינינקע גרויס סאלעטשניק

יידן פון ארום האבן געצויגן זייער חיונה פון די מערק. נישט נאר סאלעט־שניקער. אבער ווען גויים פלעגן זיך דא צוזאמענקומען אין ירידים, און חגאות האבן יידן אפגעפילט אביסל שרעק.

גויים פלעגן זיך אנשיכורן און גיין אויף רוצחישען געשלעג צווישן זיך און יידן האבן געדארפט אכט לעגן ס׳זאל זיך נישט אויסלאזן צו זיי.

טרינקן פלעגן זיי ביי חיה ישיעס „בירעלע״. זי איז געווען אן אשת חיל, פארקויפט בראנפן אונלעגאל און ווען א פאליציסט האט זי געכאפט מיט א פלעשל בראנפן פלעגט זי די פלאש ארויסכאפן און צעברעכן, ער זאל בלייבן אן באווייזן. ווען שכורע גויים פלעגן זיך צעווילדעווען פלעגט זי זיי ארויסווארפן איינציקווייז. און זיי באגלייטן מיט „א שווארצן שמיני עצרת אויף אייך״.

יידשע קרעמער און בהמה הענדלער פלעגן נאך האבן דא פרנסה, אבער בעלי מלאכות האבן געארבעט ביז שפעט אין דער נאכט און קוים אויסגעארבעט אויף צום לעבן. איין שניידער איז געווען שמשון לעמעלמאן וואס איז בעסער געשטאנען. ער איז שוין געווען א כלל טוער, ווען ער פלעגט וועלן דאס ווארט אויף א פארזאמלונג, פלעגט ער זאגן:

— איך, הער שמשון לעמעלמאן בעט א ווארט.

א טייל יידן האבן געהאט פערד־און־וואגן, געהאנדלט מיט דערפער ארום און מיט פריצים, אנדערע זענען געווען וואזשאקעס, ווי ישיע, ישראל און וואלטוך. וואלטוכן האבן די גויים גערופן, „יוסקע וואזשאק״. ער איז געווען א הויכער,זייער א שטארקער און א שטילער ייד, מיט אקליין שווארץ בערדעלע, ער פלעגט אליין אויפהויבן דעם גרעבסטן קלאץ פון איין זייט, ווען פון דער צווייטער זייט האבן געמוזט הייבן א פאר געזונטע גויים. זיין קליין שוואך ווייבעלע, מורא האבנדיק פאר א גוט אויג פלעגט צוגעבן צו יעדע פאר ווערטער „ס׳פאסט צו זאגן״: כ׳האב היינט אפגעבאקן א ברעטעלע ס׳פאסט צו זאגן און גמיינט דערמיט א גאנצע דייזשע ברויט.

ליבקע זייער טאכטער פלעגט זיך אויסטענען מיט דער שכנה פון איבערן גאס און זאגן:

— ניין רעב רחל לאה אונדזערע קאטשקעס גייען נישט אריבער צו אייך אין גארטן.

דעם זון זייערן איציק מאיר האט מען באפרייט פון רוסישן מיליטער, ווייל מ׳האט נישט געקענט צופאסן אזא נומער שטיוול צו זיין פוס לויט דער גרויס.

די אפיציעלע ארעמענלייט האבן געהאט זייערע פרנסות: 2 מאל אין יאר פסח און הושענא רבה, פסח ביי מצה באקן וועלגערן, ריידלען, שיטן מעל גיסן וואסער א.א.וו. און הושענא רבה ביים פארקויפן הושענא׳ס.

כדי צו העלפן יידן מיט קרעדיט האט מען געהאט אין שטעטל א באנק, וואס האט אויך באדינט די ארומיקע שטעטלעך. זיי ווידער פון זייער זייט האבן געטון אלץ, כדי אריבערצופירן די באנק צו זיי. ווען ביניאקאניער יידן, מערערע אין צאל ווי סאלעטשניקער האבן געטענה׳ט:

— סטייטש, לויט סטאטוט, לויטן געזעץ, קומט אונדז די באנק!

פלעגט מאטיע לאנדע, דער דיקטאטאר פון באנק זאגן:

— גזועץ, קעץ, שמעץ, נו וואס וואס!

און די באנק איז געבליבן ביי אונדז.

מאטיע פלעגט פארלאנגען גוטע זשיראנטן, נישט יעדן האט ער באשטעטיקט די הלואה.

דאס איז געווען א ייד א למדן, א הארטער אבער א גראדער ייד. אמאל האט מיין טאטע געבעטן א הלואה און נישט געוויסט וואס פארע זשיראנטן וועט מען פאדערן. האט אים מאטיע געזאגט:

— משה יעקל שרייב אונטער און גייט, איך מיט וועלוויל סטרעלעצקי וועלן שוין זשירירן פאר אייך.

ער האט געוויסט גוט, אז משה יענקלן וועט זייער שווער זיין אפצאלן די הלואה.

דעם רב פלעגט ער רופן דער רביצנס מאן, ער פלעגט זיך שפארן מיט אים איבער א דין, אדער א פשט און האט שטענדיק געמוזט אויספירן. דער רב איז צוליב אים אריבער אויף דער לינקער זייט פון מזרח וואנט אין בית מדרש.

לאנדעס ווייב האט אין איר פרייע צייט אויך געלערנט א בלאט גמרא.

די יידן האבן געוווינט אין פריץ וואגנערס הייזער און דירה געלט פלעגט אויפמאנען אלטער דער מאלער, אן עלטערער ייד, פלעגט תמיד שטאלצירן מיט׳ן גאלדענעם זייגער, וואס דער פריץ האט אים געשענקט. חברה פלעגן אים תמיד פרעגן וויפיל דער זייגער, ער האט דאס ליב געהאט. ער האט ליב געהאט דאוונען פארן עמוד און איז געווען א חשובער בעל הבית. זיין פרוי מעירערע־יידס ווען זי פלעגט זען אין יאַטקע ווי די גויים קריגן דאס „ווייכע" פלייש פאר ביליק און יידן צאלן טייער פאר פלייש מיט ביינער, פלעגט זי זאגן:

— אלע מיינע שונאים זאלן זיין יידן.

דער לערער לייזער פלעגט ביי זיי אין שטוב געבן פריוואטע לעקציעס. בשעת דער אביסינישע קריג איז זי אריין אין א פינצטערע נאכט און געזאגט:

— ווי פירן זיי א קריג אין אזא פינצטערע נאכט, זיי קאנען דאך די אויגן זיך אויספורקען איינס דאס אנדערע.

שמואל לעווין, וועלכער פלעגט האנדלען מיט לעדער און מיט קצבות איז געווען דער פידל־שפילער פון שטעטל, ער פלעגט שפילן און שרה׳ל זיין ווייב מיט די קינדער האבן צוגעזונגען. א פריילעכע, ארבעטזאמע טייערע שטוב געווען.

די עלעגאנטעסטע פרוי איז געווען מערי לעווין די אלמנה. איר טאכטער חוה (איצט אין ישראל) א לוסטיק מיידעל איז געווען די הויפט־ארטיסטן און זינגערן אין די טעאטער פארשטעלונגען אין סאלעטשניק. איר זון חיים־משה׳קע האט נישט אויסגעזען א העלד צו זיין, אבער ווען גויים האבן זיך צעיושעט אין א מארק טאג, האט ער געקאנט כאפן א האלאבליע פון א וואגן און שלאגן גויים גרופנווייז.

✶

גבאי פון בית מדרש איז געווען וועלוויל סטרעלעצקי. א שיינער בכבודיקער ייד מיט א גבירישן אויסזען. געווען חזן אין די ימים־טובים און געשיקט זיינע קינדער לערנען קיין ווילנע. ער האט געוווינט אין איין זייט קרעטשמע און אין דער צווייטער זייט האט געוווינט כתריאל כלאוונאוויטש. א קלוגער גייסטפולער ייד.

א אינטערעסאנטע משפחה איז געווען משה לוי כץ׳ס משפחה, מ׳האט זיי גערופן דאס רויטע הויז, דער פאטער א שוסטער, די מאמע ביילע א בעקערן די קינדער בידאווע, אבער באוווסטזיניקע פראלעטאריער וועמען די פוילישע מאכט פלעגט נאכשפירן ספעציעל יעדן 1־טן מאי. די טעכטער רייזל, חוה און אסתר זייער ארבעטזאמע. אסתר (איצט אין ישראל) האט געזארגט פאר דער ביבליאטעק פון שטעטל, יעקב איז געווען א טאלענטפולער־סובטעלער דיכטער און זרח — א טיף גייסטרייכער בחור, וואלט געווען א גוטער רעדנער אבער ער פלעגט ארויסזאגן די למד ווי א רייש, האט עס אים געשטערט.

וועלוול אבא יודעס, דער שוסטער פלעגט ליב האבן שבת נאכן דאוונען ארומגיין צווישן עטליכע הייזער ארומרעדן די וועלט־פאליטיק. ביי אים, דאס הייסט ביי זיין בלומען פלעגט זיך צוזאמענקומען די רייף וווערנדיקע יינגלעך און מיידלעך. זיי פלעגן שפילן פאנדן, טאנצן און פארברייינגען. זייער טאכטער ראדקע פלעגט ליינען ראמאנען און זייער אינהאלט דערציילן די יוגנטליכע.

דער שמש רבי בעניע האט געוווינט אין א קליין הייזעלע, נעבן בית מדרש צוזאמען מיטן זון אברהם איטשע און חיה־פעסל קפלן מיטן מאן און זייערע זעקס קינדערלעך. טראץ זייער ביטערע ארעמקייט פלעגן זיי זיך טיילן מיטן ביסן מיט אנגעקומענע ארעמע לייט, שלאפן אויף דרערד און אוועקגעבן זיי זייער געלעגער. תמיד איז ביי זיי געווען א פרעמד עלנט קינד, וואס זיי האבן אויסגעהאלטן אן געלט. ר׳ בעניע האט געהאט מיט יעדן וועגן וואס צו רעדן און ליב געהאט כאפן א שמועס. ווען ער פלעגט אוועק רופן א יידן צום מנין פלעגט ער זיך פאררעדן און אנקומען מיט׳ן צענטען ייד צו „עלינו לשבח״.

יוגנט האט ליב געהאט צוזאמנקומען ביי חנה דבורה לעווין. זי האט געהאט א פאטעפאן מיט פלאטן און 2 זין מיט 2 טעכטער, און אין הויף — א גרויסער ווילטשער, גענדז און וועווריקעס.

יידן פלעגן זיך טרעפן אין בית המדרש, געדאוונט, געווען צוזאמען און געלערנט א בלאט גמרא נאכן דאוונען. דא פלעגן קומען בעלי דרשהס, חזנים און דא זענען פארגעקומען הרצל אדער טרומפלדור אקאדעמיעס.

אין די קאלטע ווינטער טעג האט מען נישט געקאנט דערווארעמען דאס בית מדרש און אלץ האט זיך אריבערגעטראגן אויבן אין עזרת נשים. דאס דאוונען, דאס חיידער אדער די שולע, די לינקע ביבליאטעק און די פארזאמלונגען פון די ליינער און פון באנק און די באוועגונגען זענען דארט געווען.

דאס שטעטל איז געווען אלגעמיינציוניסטיש, אדער ס׳זענען געווען אנדערע

ארגאניזאציעס דער מזרחי, החלוץ, הנוער הציוני און ביתר. אין ביתר בין איך געווען טעטיק אלס מפקד און דערנאך אלס קולטור טוער און מחנך. אינטערעסאנט אז דער ביתר איז געווען דאס שטיף קינד אין שטעטל מ׳פלעג זיך ווינדערן אויף מיר „ווי פאסט עס פאר פרומעליס (מיין מאמע) קינדער ?" געמיינט צו זאגען אזא פיינע דערציונג און דאך א ביתרי.

מיין מאמע איז געווען די בעסטע שניידערן אין געגנט, האט גענייט קליידער פאר פרויען פון פריצים און רעגירונגס בעאמטע און דעם אויבערשטן בגד פארן גלח. זי האט געארבעט ביז שפעט אין דער נאכט און געפונען צייט פאר דערציען די קינדער אין בעסערן זין לויט אירע באגריפן. זי פלעגט רעאגירן אויפן פלאץ אויף יעדער נישט ריכטיקער האנדלונג פון די קינדער, אין קעגנזאץ פון מיין פאטער, וועלכער איז געווען צו גוט צו רעאגירן שטרענג און אויפן אָרט. פלעגט ער אבער צוזאמענגעמען א גרויסן חוב און אפגעבען אונדז א גרויסע פארציע נישט אין פראפארץ מיט׳ן חטא.

די שוועסטער מיינע פלעגט איינגעמען „חרפות" צוליב מיר מ׳האט איר פארגעווארפן וואס איר ברודער איז א ביתראוויץ, אבער ווען מען דערמאנט זיך איז דאס צוזאמענלעבן פון אלע ציוניסטישע ארגאניזאציעס געווען גאנץ הארציק. צוזאמען האט מען געזארגט פאר דער ביבליאטעק צוזאמען געמאכט פארשטעלונגען, פארוויילונגען און אנדערע אונטערנעמונגען. יעדער האט געוויסט, אז נאר מיט געמיינזאמע כוחות קאן מען אױפטון ווינדער.

ס׳טוט וויי דאס הארץ, וואס אונדזער שטעטעלע אין שוין מער נישטא און איר זיסע, אינטערעסאנט באפעלקערונג איז אזוי גרויזאם אומגעקומען.

אסתר כץ (טייבל)

גרויסהארציקייט
אין מיין קליין שטעטעלע

(טיפן, טאטן און שיקזאל)

ביים ענדע קריג בין איך געווען מאביליזירט אין דער ליטווישער בריגאדע און מיט איר זיך צוריקגעקערט קיין סאלעטשניק. דאס שטעטל איז נישט געווען שוין מער. אלע הייזער זענען געווען פארברענט, דער גאנצער יידישער צענטער צעגראבן און צערייסטע גריבער זענען געשטאנען אפן דאס האבן די גוישע שכנים אונדזערע געזוכט דאס פארבאלטענע יידישע פארמעגן און דאס צוגערויבט.

אפגעווישט איז דאס יידיש הארציקע סאלעטשניק.

נישטא שוין מער די הארציקע משפחה פון חיים־משה גאלדאנסקי. די גרויסע אפענע שטוב פאר יעדן נויטבאדערפטיקן. מינע־ריווע די גבירנטע, תמיד פארנומען אין געשעפט האט זי יעדן פרימארגן נישט פארגעסן ארײנשטעלן גרויסע טעפ מיט עסן אין גרויסען אויוון פאר די הונגעריקע און די ארעמעלייט, אלמנות און אנגעקומענע קבצנים פלעגן צוגיין און אליין זיך נעמען עסן, אביסל ווארעם געקעכץ.

כ׳זוך און כ׳זע נישט ר׳ וואלף סטרעלעצקי. דער שיינער שטענדיק־שמייכל־נדיקער ייד, פול מיט הומאר, ער איז געווען אונדזער בעל תפלה און גבאי פון שול. אן אים האט זיך נישט אנגעהויבן קיין שמחה אין שטעטל, א התונה, א ברית האט סטרעלעצקי געמוזט זיין און אויספילן מיט זיין זינגען אין לעבעדיקייט דעם גאנצן ארום.

און פארקערט, איז עמיצער געשטארבן אדער קראנק געווען, איז ר׳ וואלף געווען דער ערשטער טרייסטן און פארלייכטערן דאס הארץ פון די געטראפענע.

א גאנץ אנדערער אבער אויך א ספעציעלער פראדוקט פון אונדזער זיסן שטעטעלע איז געווען ר׳ משה יעקב קרום, די גאנצע משפחה האט תמיד געארבעט שווער, פון פרימארגן ביז שפעט אין אוונט און נישט געוויסט פון קיין לוקסוס און הרהבה, אבער ווען מ׳פלגט דורכגיין דורך דער שטוב האט זיך געהערט א זיס־טרויעריקער נגון פון חזנישע דריידלעך, דאס האט דער ראש־המשפחה זיך צוגעזינגען ביים ארבעטען, חזנות איז געווען זיין „שוואכקייט״ ווען ער האט

געהערט, אז אין ווילנע וועט דעם שבת ראש חדש אדער א יום־טוב דאווגען א גוטער חזן, פלעגט ער אוועק צופוס קיין ווילנע, הנאה האבן פון זיין „זאגן" און פון די יידיש הארץ ברעכנדיקע טענער, ווו זעט מען אזעלכע טיפן ביי זיי.

זיי האבן אבער נישט פארטראגן די יידן־טיפן מענטשן בריליאנט און ווען דער נאצישער מערדער איז געקומען האבן זיי צוגעלייגט זייער בלוטיקע הענט אין געהאלפן פארניכטן מיין שטעטעלע, מיינע טייערע יידן.

כ'דערמאן מיך אין טאג פון מלחמה אויסברוך, יעדער פון אונדז האט אפגעפילט קלאר וואס ס'דערווארט אונדז, די יוגנט איז געשטאנען אין גאס רעדלעכווייז מיט'ן באשלוס צו אנטלויפן. פאר אונדז איז מערע לעווינס שטוב געווען ביז דאן א פריילעכע שטיב, מיט זין און טעכטער, איצט אלע קינדער האבן שוין חתונה געהאט און זי, מערע שטייט אין פענצטער עלנט טרויעריק פול מיט רעזיגנאציע פון לעבן, איינגעהילט אין טיפן שווייגן, גלייך ווי איר גייט עס נישט אן ווו און ווען זי וועט ענדיקן איר אינהאלטלאז לעבן. אין דעם שטעלט זיך אפ א פערד־און־וואגן נעבן דער שטוב. מיר לויפן צו און זעען איר יונגסטער זון אברהמ'על. מאנאטן שוין נישט געווען ביי דער מאמען איז איצט געקומען צו איר טיילן איר איינזאמקייט, מער וועט ער זי ניט לאזן אליין, דערווייל איז ער פארמאטערט, ר'מוז זיך לייגן שלאפן, מארגן וועט מען זען, אפשר וועט ער זי איבערצייגן אנטלויפן פון דאנען.

ער איז צוזאמען מיט איר אוועק צו דער שחיטה.

✶

דער ערגסטער מערדער פון די היימישע שכנים אונדזערע, איז געווען יאנעק פינטשע, א זון פון א סאלעטשניקער בעל־הבתישן גוי. ער האט מיט זיינע אייגענע הענט דורכגעפירט די שחיטה פון סאלעטשניקער יידן און גענומען א גרויסן, אקטיווען אנטייל אין דער אויסראטונג פון וואראנאווע און דער אומגעבונג. ער האט זיך דערמ'ט געגרויסט און בארימט. ווען מיין פלימעניצע גיטעלע איז אנטלאפן צו איר באבע זיידע האט ער זי מיט אייגענע הענט געכאפט און דערשאסן. די גבורה זיינע האט ער עטליכע מאל דערציילט.

נאך דער קריג האט דער העלד פארלאזט די געגנט און אוועק פון פולין. צופעליק איז הערשקע קאפלאן, נאכן דורכמאכן די פארטיזאנקע מיט אלע גרויזאמקייטן פון נאצישער קריג געפארן קיין אמעריקע און ער מיט נאך צווי יונגע חברים זיינע האבן אין באן דערקענט יאנעקן און האבן אים איבערגעגעבן דער פאליציי.

ליידער האט מען אים נאר פארמשפט אויף 90 טעג טורמע פאר שמוגלן די גרעניץ, ווייל פאר זיינע טאטן — האבן זיי געזאגט — וועט אים משפטן פוילן, ווען זיי וועלן אים איבערטראנספארטירן אהין, זיי האבן קיין רעכט נישט אים משפטן נאר פאר דער וואס ער האט געטון ביי זיי.

די דריי חברה, הירשקע מיט משה׳קי רוסוואיעווסקי און יואל סגל האבן זיך אריינגעבראכן אין טורמע אריין און אים געשלאגן צום טויט, געוואלט אים לינטשן, ליידער האט אבער די טורמע וואכט אים אפגעראטעוועט פון זייערע הענט.

איצט דרייט זיך דער פארברעכער ארום פראנק און פריי ווער ווייסט?

אנשטאלט פאר קינהייטלאזע קינדער

בעניע דער שוסטער האט געלעבט אנטקעגן אונדז און איך האב אים גוט געקענט. געוווינט האט ער אין א קליין שטיבעלע פון איין צימער מיט א קיך, ער מיט זיין משפחה זאלבעפינפט. אין פארצימעריל ווו בעניע האט געארבעט שוסטעריי זענען שטענדיק געליגן צוויי ציגן מיט גרויס כבוד ווי ביי זיך אין שטוב.

אויסער שוסטעריי האט בעניע געהאט עטליכע פרנסות, ער פלעגט רופן יידן באנאכט פאר ראש השנה צו סליחות. סוכות פלעגט ער ארומגיין מיט אן אתרוג צווישן די הייזער מ׳זאל בענטשן אתרוג און ווער ס׳האט נישט געקענט די ברכה, האט ער אים געזאגט און יענער האט נאכגעזאגט. אויף חתונות האט ער צעטראגן די איינלאדונגען.

די אלע פרנסות האט ער געמאכט אויף צוליב זיין פארגעניגן, בשעת מעשה האט ער געכאפט א שמועס מיט יעדן, דערציילט א מעשה, און געטריבן פאליטיק. ווען מ׳האט אים געפרעגט ווען האט עס פאסירט דאס וואס ער דערציילט פלעגט ער ענטפערן:

— אט אנומלט, מיט א 15 יאר צוריק.

נאך אזא טאג פארברייינגען צווישן מענטשן, פלעגט זיך ערשט בעניע אוועקזעצן ביים ווארשטאט אונטערקלאפן אביסל שוסטעריי.

זיין ווייב שרה א פארהאוועטע, אן אויסגעמאטערטע פלעגט אים צוהעלפן, זי האט געהאדעוועט 2 ציגן. אליין פלעגט זי מיט זיי גיין איבער פעלדער צו פיטערן זיי. אזוי האט זי געהאט מילך פאר די קינדער און נאך אפגעשפארט א פאר גלייזער צום פארקויפן, זומער פלעגט זי גיין כמעט יעדן טאג אין וואלד אריין קלייבן יאגאדעס, שווארצע איבערהויפט, זי האט זיי אפגעפרעגלט סזאל זיין אויף ווינטער צום עסן, זי האט אויך פארקויפט אביסל יאגאדעס און אלץ געטון, כדי צו גיבן בילדונג די קינדער, אדער זיי לערנען פאכן.

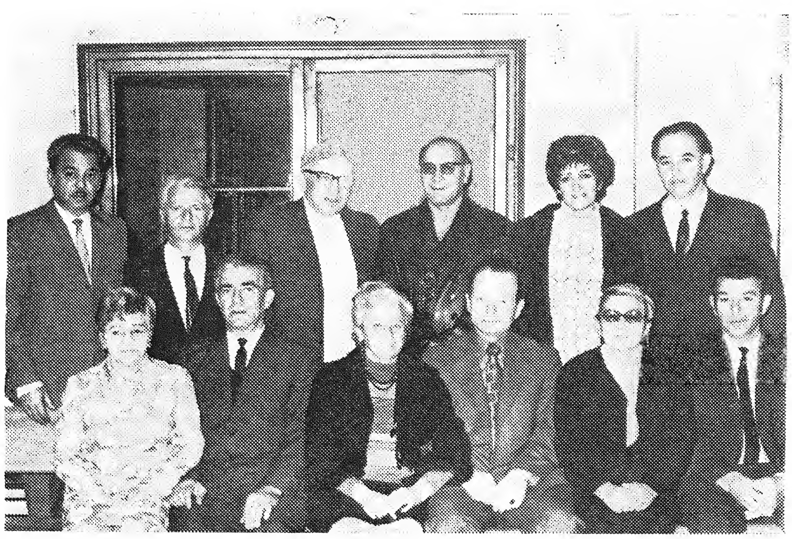
אבער דער הויפטגעוויכט פון די צוויי נשמה־רייכע טיפן איז געליגן אין זייער גרויסער ליבע צו קינדער. צו אומגלקליכע, ארעמע, פאריתומדיקע און פארקרי־פעלטע קינדעלעך. שרה פלעגט יעדעס מאל אוועקפארן קיין ווילנע און מיטברייינגען אהיים קראנקע, עלנטע אומגליקלעכע קינדער און זיי אוסהאדעווען. יארנלאנג האט זי דאס געטון, יארנלאנג האט זי געקאנט זיך אפגיבן מיט איין קינד ביז זי האט עס ארוסגעבראכט אויף א לאד.

אמאל האבן זיי געבראכט צו זיך א קליין מיידעלע, אן הויקערדיקע און דעפעקטיווע, וואס האט זיך נישט געקאנט רירן פון ארט און געדארפט שטענדיקע באדינונג און זי האט דאס אויסגעהאלטן וויפל ס׳האט זיך געלאזט.

ביים ענדע האבן זיי געבראכט אן האלביערריק קינד, וואס איז פאריתומט־געווארן פון זיין מאמען, חיים האט ער געהייסן. זיי האבן אים דערצויגן און געהאדעוועט ווי אן אייגן קינד, קיינער האט דאס קינד נישט געטארט באליידיקן, אניט האט מען געקריגן א פארציע הימל שרייענדיקע קולות פון זיינע „עלטערן", אז ס׳האט זיך אפגעגלוסט האבן צו טון מיט זיי.

ווען ס׳איז געקומען זיין בר־מצוה, האט מען זיי געזאגט, אז מ׳דארף חיימ׳קין אויסזאגן זיין אמתן פאמיליע נאמען. אבער זיי זענען געווען דאקעגן צוליב זיין טובה, דער סוף האט ער זיך דערוויסט זיין אפשטאמונג און פלעגט זיך אפילו באגעגנען מיט זיינע אן עלטערע שוועסטער, אבער געבליבן איז ער מיט בעניען און מיט שרהן ווו ער האט געהאט א ווארעמע היים און... צוזאמען מיט זיי אוועק צו דער שחיטה.

בעניע מיט שרהן א אנשטאלט פאר יידן־ליבע, וועלכע האבן לויט זייערע באגריפן, מיט מי און מסירות נפש אפגעראטעוועט יידן, פאריתומטע איינזאמע, אונגליקליכע פון זייער גרויזמער קינדייט אַן.

אונדזער סאלעטשניקער אין ישראל

א. ג.

יעקב כץ — סאלעטשניקע דיכטער

(פון ווילנער זשורנאל 2 פעברואר 1926)

ג׳ אדר תרע״ח (15 פעווראל 1918) איז אין עלטער פון 22 יאר נאך א שווערער קראנקהייט אין גרויס־סאלעטשניק (ווילנער גוב.) געשטארבען **יעקב כץ**, א באגאבטער דיכטער, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א בינטעל כתבים, שיינע אריגינעלע יידישע לידער, האט אבער ביים לעבען ניט זוכה געווען געדרוקט צו ווערען.

יעקב כץ איז געבארען געווארען דעם 15 אקטאבער 1895 אין א פאמיליע פון אן ארימען שוסטער משה־לוי כץ אין ווילנע. בשעת ער איז אלט געווארען פיר יאר זיינען זיינע עלטערן, געטריבען פון נויט, ארויסגעפארען אינ׳ם קליין־שטעטעל גרויס־סאלעטשניק, וואו ער האט צו פינף יאר אנגעהויבען אלף־בית — ניט אין א חדר, נאר ביי א יידינע, וואס פלעגט פאר א גילדען א חודש, „לערנען סידור״ מיט עופעלעך אין די ארימסטע הייזער, — א מדרגה נידעריגער ווי דער חדר. געלערנט האט ער ביז בר־מצוה — ביי „לערנערס״, וואס פלעגען אלע זמן אראפפארען פון דער ווילנער „כתריאליוועקע״ קיין סאלעטשניק „אויף קאנדיציעס״ — אויף קנעלונגען מיט גרופעס קינדער, די לימודים זיינען געווען ניט קיין ברייטע און ניט קיין טיפע, און דער־עיקר ניט קיין נארמאלע, אבער דאס קינד האט געלערנט מיט חשק און האט געהאט א פעולה א סך א גרעסערע ווי אלע זיינע חברים, אפילו ווי די תלמידים פון די דערהייבענערע מלמדים און לערנער פון שטעטעל. אין דעם דאזיגען חדר האט ער זיך געפילט ניט גוט, די לימודים האבען אים ניט באפרידיגט. ער האט געשטרעבט צו בילדונג, פלעגט אליין גריבלען זיך אין ביכלעך, לייענען, האט געהאט א שטארקען פארלאנג צו קומען „אין שטאט״, אין ווילנע הייסט עס, און אנקומען אין „אַ קלאַס״ אבער די ביטערע ארימקייט פון זיין היים האט באלד געמאכט א סוף פון זיין פארלאנג: דער פאטער האט אים אפגעגעבען „אויף א טערמין״ צו א שטעפער״. „א קלאס, מיין קינד, — האט צו אים דער פאטער געזאגט — איז געגעבען געווארען — פאר קינדער פון נגידים; ארימע קינדער מוזען ארבעטען״...

די קנאה פון געוויסע קליינשטעטעלשע בעלהבתישע יונגעלייט צו דעם דאזיגען „שוסטערס זון״, וואס קען זיך ניט צונויפלעבען מיט דער שטעטעלשער „יוגענט״, האט גורם געווען דערצו, אז איינער א „קאכלעפעל״ פון שטעטעל, וואס האט גענומען געלט ביי די רייכע לייט, כדי אוסצולייזען זיי פון צוואנגארבעט, האט פארקויפט כצ׳ן ווי א „לידיגגייער״ צו די דייטשען **אויף** ארבעט „אויפ׳ן שאָסיי״.

אפארבעטענדיג ביי א יאר די דייטשען עבודת־ פרך, האט זיך כץ אומגעקערט צוריק אהיים א צובראכענער, אינגאנצען אן אויסגעצערטער, אן אָפגעשוואַכטער

און אהן מוט. ער האט שוין קיין חשק און קיין כוח ניט געהאט צו פארען אין שטאט און איז געבליבען דעם ווינטער תרע״ח אין דער היים. די לעצטע וואכען האט ער געהאט א פארגעפיל פון טויט. אין יאנואר 1918 איז ער שווער קראנק

בית ספר עברי־דתי — אין סאלעטשניק

געווארען, איז אפגעלעגען ביי א חודש און דעם 15 פעוורואל איז ער געשטארבען אין עלטער פון 22 יאר מיט פיר חדשים.

*

יעקב כץ האט ניט זוכה געווען געדרוקט צו ווערען ביים לעבען, אבער זיינע שירים ווייזען, אז מיט אים איז אוועק אָהן א צייט פון דער וועלט א דיכטער, וואס האט געקענט מיט דער צייט אנטוויקלען זיך, צעבליען זיך און פארנעמען א געהעריקען ארט אין דער יידישער פאעזיע. ער האט ניט געשריבען קיין טענדענציעזע לידער, ניט קוקענדיג דערויף, וואס ער איז אן ארבעטער געווען. ער האט געטריי געשילדערט דעם לעבען אין ווארשטאט, ניט גראב שרייענדיג, נאר לגמרי אויף אן אנדער שטייגער, לגמרי אנדערש ווי אונזערע פּאָעטען זיינען עס ביז אהער געוואוינט געווען צו טאן.

יעקב כצ׳ס לידער זיינען פרוכטען פון א יונגער מוזע, וואס האט נאך ניט פואנדערגעוויקעלט אירע כוחות, אבער אויף זיי ליגט שוין דער שטעמפעל פון פאעזיע. דער סטיל זיינער איז לייכט און פליסענדיג און דער ריטם — ווייך און מילד.

א. גליקמאן

א שטילע נשמה

(צום אָנדענק פון מיין חבר יעקב כץ)

פון די הימלען האָט פארבלאנדזעט
אויף דער ערד אַ שטילע נשמה,
האט געפלאטערט, זיך געראנגעלט
אהן אַן איינציג שטראל נחמה!

האָט געבענקט, געלעכצט נאָך לעבען,
האָט געשטרעבט, און — נאָר געליטען;
ס'האט איר שטערן איר איר לעבען
נאָר אויף ליידען אויסגעביטען!

דאַן האָט זי, אַט די נשמה,
די חלומות אָנגעווארען;
דאַן איז פלוצלינג זי פאַרשוואונדען
אינ'ם תהום און איז פארלארען...

יעקב כץ

לעבן ווילט זיך—לעבען *

און זאל נאך ווילדער זיין ווי ערשט, —
לעבען ווילט זיך — לעבען!
מעג זיך בלוט נאך יארען גיסען, —
שטרעבען וויל איך — שטרעבען!

מעג זיך יארען לאנג נאך ציהען, —
הערען וויל איך — הערען
נאך איין מאל דעם קלאנג פון פרידען! —
שווערען קען איך — שווערען,

אז איך וועל דאן רוהיג שטארבען,
רוהען וועל איך — רוהען...
מיט דעם פרידען וועלען אלע
פרייען זיך און פרייען...

* זיין לעצטע ליד, געשריבען צוויי וואָכען פאַר זיין קראנקהייט.

ליגענדיג אין שטילען קבר
בעטען וועל איך — בעטען,
אז פון קריג דער גאט דער גרויסער
רעטען זאל ער — רעטען!...

און דעם אייביג גרויסען פרידען
געבען וועט ער — געבען!
און די מענשען פריילין ווידער
לעבען וועלען — לעבען!...

גרויס־סאַלעטשניק (ווילנ. גוב.), סוף דעצעמבער 1917.

בלומען

זעה איך בלומען, שיינע בלומען —
גאנצע הויפענס טו איך רייסען;
כ׳קלייב ניט אויס: אַ בלויען בלימעל,
צי אַ רויטען, צי אַ ווייסען.

ס׳מאכט ניט אויס, איך רייס כסדר,
אלע זיינען שיין און ערליך!
פאלט אריין א געלער בלימעל,
איז עס אויכעט ניט געפערליך!

רייס איך בלומען גאנצע הויפענס
און איך ליג אויך צווישען בלומען; —
אפשר — ווייס איך? — וועט שוין מערער
נאך א צווייטער טאג ניט קומען?

וועט ער קומען? — וועל איך ווידער
גאנצע הויפענס רייסען בלומען!
נאר מיך ארט ניט, — ווער דארף טראכטען:
וועט ער קומען — צי ניט קומען?

כ׳ווייס נאר איינס — איך רייס ערשט בלומען,
בלומען רייס איך גאנצע הויפען!
ווער דארף טראכטען? ווער דארף קלערען?
— יאָרען שטייען ניט, זיי לויפען...

גרויס־סאַלעטשניק (ווילב. גוב.), 12 יוני 1916.

צמח קרום

סאלעטשניק און סאלעטשניקער אין אומקום

דער רויטער משיח

ווען די קריג איז אויסגעבראכן אין 1939 זענען קיין סאלעטשניק אריין די רוסן. זיי האבן פראקלאמירט, אז זיי זענען געקומען אונדז באפרייען פון מלחמה, אונטערדריקונג און אנטיסעמיטיזם.

זיי האבן גערופן דעם עולם זען א פילם אין באראק פון די פייעלעשער, פאר דעם פילם האט א פאליטישער קאמיסאר געהאלטן א פאליטישע רעדע און דערציילט, וואס רוסלאנד איז אויסגעשטאנען צוליב דער אידייע:

— אבער איצט — האט ער געענדיקט — פעלט אונדז גארנישט אפילו זאלץ און שוועבעלעך קריגט מען אין סאוויעט רוסלאנד.

דער עולם האט געהערט דייטלעך „זאלץ און שוועבלעך" און האט געמיינט, אז דער רעדנער שפאסט, ווייל די צוויי ארטיקלען האבן נישט אויסגעפעלט אפילו אין די ארעמסטע געביטן פון פוילן.

ווען מיר האבן שפעטער געפרעגט א יידישן רויט־ארמייער, וואס דאס הייסט, האט ער זיך ארומגעקוקט אויב קיינער הערט אים נישט און געזאגט:

— קינדערלעך קיין צרות וועט אייך באשטימט נישט פעלן — און ער איז אוועק.

ישראל לעווינס שטוב האבן זיי נאציאנאליזירט און געמאכט א קלוב, א פארטעפיאן האבן זיי צוגענומען ביי וואגנערן און אים אוועקגעשטעלט אין קלוב און שקצים האבן אויף אים געהאקט מיט זייערע לאפעס און זיך געפרייט, ווי קליינע קינדער און געווילדעוועט, אלע טישן זענען געווען פול מיט צייטונגען מיט שאכמאטן און לאטאס. די יוגנט האבן זיי באלד ארגאניזירט און די אקטיווע גענומען פון די יוגנטליכע מיט ריכטיקער סאציאלער אפשטאמונג. זיי האבן באדארפט „טרייבן" דעם עולם צו די מיטינגען. אנפאנג איז מען נאך געגאנגען, אבער שפעטער האט יעדער געוויסט אויף אויסווייניק וואס דער רעדנער וועט זאגן און ס'איז נמאס געווארן. אפילו די פארברענטע קאמוניסטן פון שטעטעל זענען אנטוישט געווארן פון דעם לאנד פון זייערע חלומות. די רוסן פלעגן דאך

װעלן צולאקן די איינוווינער, פלעגן זיי װארפן מיט צוזאגן װאס אלץ מ׳װעט בו׳יינגען פון רוסלאנד. צווישן אנדערעס האט דער רעדנער געזאגט:

— מ׳װעט ברײנגען פעפער פון רוסלאנד וויפיל איר װילט.

אין זאל איז געזיצן אן אלטע גויה, װאס פלעגט גרעפצן מיט א קוויטש, חברה ליצים, דארפס שקצים האבן זי געבראכט, כדי אביסל אנצולאכן זיך, גיט דער רעדנער א פרעג די באבעציע:

— וויפיל פעפער למשל דארפסטו באבושקע האבן?

האט זי אים געענטפערט:

— פריצל מיר איז ביטער אן פעפער, נאכװאס דארף איך דאס.

די נויט אין סאװיעט רוסלאנד האט זיך ארויסגעליינט פון זייער גאנצער האלטונג. װען זיי זענען געקומען צו אונדז האבן די פרויען פון די אפיצירן אויפגעקויפט אלץ, זאכען אלטמאדישע, װאס די קרעמערס האבן שוין נישט געחלומט צו פארקויפן האבן זיי צעכאפט ממש ווי נייעסטע מאדערנסטע קליידונג.

כתריאל כלאװנאװיטש, װאס האט אין א פאר טעג פארקויפט די גאנצע לעדער פון קראם האט מיר געזאגט:

— װײסטו װאס איך קלער, צמח, ס׳װײזט אויס, אז זיי האבן גארנישט, ווייל אויב זיי האבן נישט קיין לעדער האבן זיי דאך נישט קיין בהמות, האבן זיי נישט קיין מילך און האבן נישט קיין פוטער מיט קעז, איז אויב אזוי האבן זיי דאך נישט קיין פלייש און קיין װאל, איז דאס האבן זיי יא?

דערווייל זענען אויסגעגאנגען די זאפאסן פון עסנווארג און די רעזערוון פון סחורות און יידן האבן אנגעהויבן שטארק צו זארגן פאר דער נאענטסטער צוקונפט, אבער די מורא פאר סיביר און דער פחד פאר זייערע ערציונגס מיטלען צו דעמאקראטיע האט אפגעשראקן יעדן. זיי האבן אנגעהויבן ברײנגען פארשידענע ארטיקלען צום פארטיילן, אבער מ׳האט געמוזט אפשטיין ביז האלבע נעכט, כדי זיי צו קריגען אין דער ריי.

ס׳האט זיך ארויסגעלאזט אז דאס איז געװען סטאלינס סוד, ברײנגען די מענטשן דערצו, זיי זאלן 24 שעה אין טאג זיין פארנומען מיט עסן װעלן זיי פארגעסן אין פאליטיק און דער רעזשים װעט האבן רו.

סטאלעשניקער יידן האבן געארבעט באטאג און געשטאנען באנאכט אין דער ריי נאך דעם ביסל פראדוקטן, װאס מ׳האט געטיילט, אדער זיך פארטיילט אין צווייען איין טייל האט געארבעט און דער צווייטער איז געשטאנען אין ריי, אדער געלאפן אויסשנאפן װאס ס׳װעט געגיבן װערן און װען. די לאגע איז געװען א שרעקליכע, די זארג פון פשוטן לעבן, פון עסן, פון קליידונג, באהייצונג און באשיכונג איז געװארן אזוי שװער, אז מ׳האט זיך געװינטשן, ס׳זאל זיין ערגער אבי אנדערש, געמיינט צו זאגן:

פריי איז מען דאך אלצאיינס נישט אין דעם רעזשים, איז אפשר װעט מען בייבײ אן אנדער מלוכה כאטש האבן צום אפעסן.

אין א פרימארגן הערט מען דער דייטש האט אנגעגריפן רוסלאנד און שוין דעם צווייטן טאג זענען שוין די רוסן געווען אין א שרעק'ס געלויף און פארלאזט דאס שטעטל.

א טייל פון דער יוגנט, ספעציעל די וואס זענען געווען אקטיוו ביי די רוסן זענען אנטלאפן מיט זיי. דער גרעסטער טייל אבער איז געבליבן מיט היטלערן.

די ערשטע טעג איז געווען פארהעלטנסמעסיק רואיק, אבער ווי נאר דאס מיליטער איז אוועק און ס'זענען געקומען די נאציישע קאמיסארן, האבן זיי באלד אנגעהויבן ארגאניזירן פאליציי אפטיילונגן פון די ארטיקע גויים און באלד אנגעפאנגען פייניקן יידן.

די ערשטע גזרה איז געווען די געלע לאטע, וואס האט באדארפט באצייכנען ווער ס'איז א ייד און וועמענס בלוט און לעבן זענען הפקר, שפעטער האט מען אונדז אנגעהויבן שלעפן צו צוואנגס־ארבעט, וועלכע איז באשטאנען פון די שענד־לעכסטע ארבעטן, פאר וועלכע מ'האט געקריגן שלעק.

אבא יודקע, וועלוועל סאלטשטשניטשקערס זון איז ארויסגעגאנגען איין מאל אן דער געלער לאטע האבן זיי אים דערשאסן אויפן פלאץ אויסרן שטעטל. פאר דעם האט ער נאך באוויזן גוט צו צעשלאגן א כוליגאן פון די פוילישע אונטער־שטיפערס. מיין פאטער איז געגאנגען מיט א זאק קארן אין מיל אריין האט אים א פוילישער פאליציסט אזוי געשלאגן אז גויים האבן דאס צוגעזען האבן געוויינט קוקנדיק אויף זיין מערדעריי.

פוילישע כוליגאנעס זענען ארויסגעשפרונגען פון דער הויט ארויס, כדי צו געפעלן זייערע נאציישע בעלי בתים און זיי אריבערגעשטיגן מיט יידן־פיינט און מערדערישקייט. איין מאל האבן זיי געכאפט מיך מיט וועלוועל גאלדאנסקין אין ד״ר לעווינען און אונדז געצווינגען זיך איינשפאנען ווי פערד אין א וואגן מיט שטיינער און אים שלעפן שנעלער ווי פערד, זיי האבן אונדז געשלאגן מיט שטעקנס, אונדז מערדערליך צעהארגעט און יאנושעק, וואגנערס א דינער און שפעטער אן אקטיווער קאמוניסט ביי די רוסן האט דערביי צוגעשריגן:

— ס'האט זיך געענדיקט אייער גוטע צייט וויסטיקע ווילטעגלער!

נאך א פאר וואכן, ווען די היטלערישע מערדער האבן אנגעזעטיקט די ארטיקע כוליגאנעס מיט יידיש בלוט און ווי האבן זיי דערלויבט ארבעטספעאיקע מענער און פרויען צו ארבעטן אויף די פעלדער פון וואגנערן. קאמיסאר איז דא געווען א נאצי, א גרויסער דייטש, א רויט־פנימדיקער און א מערדער. ער פלעגט שרייען און אנווארפן א מורא אויף אונדז, סתם אזוי, אויס אייגענעם פארגעניגן. רחלע לעווין, א זייער שיין מיידעלע האט זיך איין מאל נישט געקענט איינהאלטן ווען דער נאצי האט געשעוועט ווי אן אָקס און פרקרימט זיין רויטן פרצוף, האט זי אויס־געזעצט מיט א הילכיק געלעכטער, ער איז איר נאכגעלאפן צום שלאגן און זי איז אוועק און געהאלטן אין איין לאכן.

די ארבעט אויף די פעלדער איז געווען א שווערע, אבער מ׳האט זיך געטרייסט מיט דעם, וואס מ׳איז נאענט פון שטעטל.

אין די געטאס

פון ווילנע זענען אנגעקומען שרעקליכע ידיעות. דארט זענען די יידן אינגאנצן הפקר געווארן, מ׳האט געהרגעט, געשענדעט, דערנידריקט און טויזנטער פון זיי ארויסגעפירט צום טויט. דער געטא דארט איז געווען ווי א שטייג אין וועלכער די קרבנות זענען פארשפארט און ווען דער שוחט וויל קומט ער, נעמט און שעכט.

ווען יום כפור מ׳האט אנגעזאגט אז מ׳גייט אונדז קאנצענטרירן אין א געטא איז דער געיאמער, דאס געוויין און צעבראכנקייט געווען נישט צום שילדערן. יידן אין בית מדרש, גרויסע חכמים, זעלבשטענדיקע, אויסגעפריוועטע מיט צרות — זענען אינגאנצן צעבראכן געווארן אנבאהאלפן און פארצווייפלט.

יעדע משפחה האט געדינגען א פור, ארויפגעלייגט אביסל זאכן ארויפגעזעצט די קינדער, די אלטע און שוואכע מענטשן און געפארן קיין דזוויענישעק, א שטעטל 21 ק״מ פון אונדז.

אייפן וועג, ארויספארנדיק פון סאלעטשניק האבן פוילישע פאליצסטן געמאכט א באזוכונג אין די וועגנער און ביי א טייל מענטשן צוגענומען וואס זיי האבן נאר געוואלט.

קומענדיק קיין ווארענאווע האט מען אונדז איינקווארטירט ביי ארטיקע יידישע פאמיליעס און אזוי האט מען געלעבט, אבער ביז מ׳האט זיך ארומגעקוקט איז אנגעקומען די ידיעה, אז דער געטא איז ארומגערינגלט. מיר האבן געוויסט וואס ס׳הייסט, ווייל אלע ידיעות וועגן „אקציעס״־שחיטות אין די געטאס האבן זיך אנגעהויבן מיט דעם, אז פריער האט מען ארומגערינגלט דעם געטא....

כ׳געדענק, מיין ערשטע רעאקציע צו דער ידיעה, ס׳איז געווען ביי מיר קלאר אז, כ׳וועל משוגע ווערן אויב כ׳וועל נישט אנטלויפן פון געטא. מיטן געדאנק פון אנטלויפן האב איך נאך געקאנט אויסהאלטן די שרעקליכע פיין־ידיעות. כ׳האב אנגעהויבן ארגאניזירן א גרופע, וואס זאל צוזאמען מיט מיר זוכן וועגן צום אנטלויפן, ליידער אבער זענען מיר נישט אנטלאפן.

דערווייל האבן זיך די טעג, וואס מיר זענען געווען ארומגערינגלט מיט א צוים פון מענטשן־פרעסער, געצויגן יארן.

אין איין פארטאג האט מען אונדז ארויסגעטריבן פון די הייזער צום מארק. גויים באוואפנטע האבן זיך ארומגעשטעלט ארום די וואפנלאזע יידן, פארכאפט הויכע היט פונקטן, זיי זאלן קאנען זען יעדן ייד, וואס וועט חלילה וועלן אנטלויפן און זיך אפראטעווען.

דאס איז געווען דעם 11־טן מאי 1941. נאך א שווערן ווינטער פון הונגער און קעלט, פון קרענק און וויי און בלוט איז געקומען דער שיינענדיקער ליכט־פולער מאי, אנזאגער פון פרילינג. אבער פאר אונדז יידן איז עס געווען איינער פון די פינצטערסטע טעג. אינמיטן מארק א טיש. נעבן דעם זיצן די, וועלכע

באשטימען אונדזער לעבן און טויט. דא זענען יידן סארטירט געווארן רעכטס, לינקס און גלייך, אלע זענען געגאנגען אין דער פאר זיי באשטימטער ריכטונג, פריער האבן אלע זיך אויסגעליידיקט פון זייערע טייערסטע ווערטפולסטע זאכן, נאך דעם זענען זיי אוועק רעכטס לינקס און גלייך.

גלייך האט געהייסן צום טויט.

די לעבנסגעבליבענע האבן נאך געהערט די קוילן, וואס האבן דערמארדעט זייערע טייערסטע און דאן זיך ווידער קאנצערטרירט, לויט'ן באפעל אין מארק. ווידער צוליב ציילונג. איצט זענען מיר שוין געווען אן אייפעלע. געציילט אינגאנצן עטליכע צענדליק. א רעשטל פון הונדערטער.

דער שטאבסלייטער פון לידע האט געהאלטן פאר אונדז א רעדע, און אונדז אויפגעקלערט, אז צוליב דער יידישער אייביקער שנאה צו דייטשלאנד קומען זיי איצט אפ און דאס איז די גערעכטיקייט פון דער וועלט, אינמיטן זיין רעדע זענען אנגעקומען וואגנס מיט פערד, מיט הויכע בערג זאכן פון די דערמארדעטע, מיר די אונגליקלעך לעבנסגעבליבענע האבן נאך געזען און דערקענט די קליידער, וואס האבן ערשט צוריק מיט מינוטן ארומגעהילט די קערפער פון אונדזערע טייערסטע. ס'הארץ האט געוויינט. און וואס ווייטער...

נאך דער רעדע זענען מיר זיך צעגאנגען אין די הייזער. דא זענען פארגעקומען הארצרייסנדיקע סצעניס, פלוצעם האבן מיר דערזען אונדזער בראך, ס'איז קלאר געווארן געווארן געוויי, ווער ס'וועט שוין מער ניט זיין מיט אונדז און ס'איז זיך צעוואקסן אונדזער נישטיקייט, עלנדקייט און אונבאהאלפנקייט.

יידן האבן געפרואווט מאכן מנינים דאווענען מנחה, זאגן קדיש, אבער ס'איז ניט געווען ווער ס'זאל נאכזאגן אמן.

נאך א פאר טעג האט מען כמעט אלע געבליבענע, אויסער א צאל פאכמענער, איבערגעשיקט אין לידער גיטא. מיר האבן דא געטראפן באקאנטע פון ארומיקע שטעטלעך. זייערע דערציילונגען איבער די גרויזאמקייטן פון די געטא הערשער האבן פארקילט אונדזער בלוט אין די אדערן, דער גרויסער פארברעכער וואשיו־קעוויטש, וועלכער האט געהאלפן סארטירן יידן צום טויט ביי די אקציעס און די געטאס און האט דא געהאט א גרויסן חלק אין די גרויל־טאטן פון לידער געטא איז געווען אליין א סאלעטשניקער, געשטאמט פון א סאלידער קריסליכער פאמיליע, מיר זענען געווען גוטע פריינט אין שולע, ער פלעגט אפט קומען צו אונדז און איך צו אים. סענדער לעווין האט געארבעט ביי אים אין הויף און האט אים דערציילט,אז איך און מיין משפחה זענען מיר דא, אין אייניקע מינוט האט ער אנגעקלונגען צום אינזשיניער אלטמאן און אים באפוילן גלייך ברייגען צום שניידער ווארשטאט דריי מענטשן פון אונדזער פאמיליע. אלטמאן האט געמאלדן וועגן דעם דעם יודנראט. ער האט אונדז אויפגעזוכט, הגם מיר זענען נאך נישט געווען רעגיסטרירט ביי אים און מיר זענען גלייך געשיקט געווארן אין שניידער־ווארשטאט.

אויף מארגן קומענדיק צו דער ארבעט האבן יידן פאר אונדז ממש מורא געהאט. מיר האבן נישט פארשטאנען וואס ס׳קומט דא פאר, אבער שפעטער איז אונדז קלאר געווארן: צו דער „גוטער״ ארבעט האט מען גענומען נאר אזעלכע וואס האבן גוט באצאלט פאר דעם „לעבנסזיכערן״ ארבעטס פלאץ, אדער... ווער ווייסט וואס פאר אן אנדערער אפצאל. מיר זענען דא געווען אַן אפצאל און אַן פארמיטלונג. ס׳איז אונדז געווארן פארשטענדלעך, אבער מענטשן האבן נאכער אונדז אויך פארשטאנען.

אין וואלד אריין

אין די ווארשטאטן אויפ׳ן גרויסן פלאץ ארומגערינגלט מיט א הויכן פארקן האבן געארבעט הונדערטער יידן. דאָ האבן די פוילישע און דייטשישע געווינלעכע פארברעכער נישט געהאט קיין אריינטריט. דא האט מען נישט געשלאגן, מ׳האט זיך געקאנט אראפריידן פון הארץ איינער פאר׳ן צווייטן. דא האבן יידן געדאווענט אין מנינים. מ׳האט אמאל געמאכט אויך א שטיקל ארבעט פאר זיך. דא האט מען אנגעהויבן צו מאכן טיילן פון ביקסן פאר זיך און פאר אנדערע. דא האט מען זיך אנגעהויבן קלייבן אין וואלד אריין.

די „לעבנסנוצלעכע יידן״ אלטמאן און זיין געהילף אלפערשטיין האבן אונדז צוזאמענגערופן פון מאל צו מאל און אגיטירט געגען גיין אין וואלד אריין: דאס, האבן זיי דערקלערט, וועט ברענגען צרות אויף די וואס וועלן בלייבן אין געטא א.א.וו. אבער מיר האבן געצויגן אין וואלד אריין.

דא האט מען געארבעט אן דייטשישער דירעקטער אויפזיכט. אפילו די שומרים ביי די טויערן זענען געווען יידן און זיי פלעגן געבן צו וויסן אויב ס׳איז ווער געקומען צו אונדז פון אויסן. איינמאל איז געקומען דער געביטסקאמיסאר און די וועכטער האבן נישט באוויזן אלעמען מודיע צו זיין. ער איז אריין גלייך אין דער מעכאנישער אפטיילונג און באמערקט ווי א ייד מאכט צו רעכט א פיסטאלעט. דער ייד איז אנטלאפן און ער איז נאך נאך אים. דער מעכאניקער איז אריבער דעם הויכן פארקן און אריין אין געטא, דער דייטש איז מער נישט געלאפן און פארשוויגן דעם ענין, אבער יידן האבן שוין מורא געהאט.

איך בין געווען דער הויבט־אגיטירער פאר גיין אין וואלד אריין, ווייל קיין אנדער אויסוועג האב איך ניט געזען, כ׳האב געגעבן צו פארשטיין, אז די גוטע לאגע דא קאן חלילה פארשלעפרן דאס פארזיכטיקייט געפיל און דערנאך וועט זיין צו שפעט.

כ׳פלעג זיך טרעפן ספעציעל מיט סאלעטשניקער און באזונדערס מיט כתריאל כלאוונאוויטשן. מיר פלעגן רעדן, שפאצירן, טראכטן, קרעכצן און שווייגן. ווען כ׳האב אים געזאגט:

— נו זייט מיר געזונט כ׳גיי זען וואס מאכן מיינע.

פלעגט ער מיך בעטן בלייבן נאך אביסל:

— ווארט צו צמח לאמיר נאך אביסעלע שווייגן.

מיר האבן געוווינט אין געטא אין א קליין נישט אויסגעענדיקט צימערל מיט דאפלטע פאַלן צום שלאפן. צוזאמען מיט אונדז אין צימערל האט אויך געוווינט די משפחה שניידער פון ווילנע. ס׳איז געווען שרעקלעך ענג און ס׳האט פארפעלט לופט צום אטמען. אבער אמערגסטן האבן אונדז פארמאטערט די וואנצן. זיי האבן צוגעהאלפן די דייטשן אונדז צו פארקירצן דאס לעבן. פלעגט די נאכט זיין אן אפקומענעש און באנאכט האט מען געטראכט און באטראכט אונדזער לאגע.

ס׳איז געווען קלאר מ׳האלט אונדז אין געטא כדי אונדז אויסצוראטן, דערווייל נוצט מען אונדז אויס אלס ארבעס קראפט, דערנאך וועט מען קומען און שחט׳ן.

דאס לעבן אויסער דער ארבעט איז געווען אונדערטרעגלעך יעדער גערויש פון מאשינען אויסערן געטא, יעדער געשריי פון ווייטנס האט פארגליווערט די בלוטן און אנגעשפיצט די נערוועז ווי שפיזן, ווי נאדלן. ווידער האב איך געהאנט, אז כ׳וועל אראפ פון זינען אויב כ׳וועל נישט אנטלויפן.

איינמאל אין א זייער קאלטן ווינטעריקן טאג, בשעת א „נארמאלער" פאניק אין געטא, ווען ס׳האט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז מ׳גייט מאכן אן אקציע איז אויך מיין מוטער ארויס אין גאס „הערן" „זען" און זי האט זיך פארקילט. געקריגן א לונג אנטצינדונג און געשטארבן. ביי איר טויטן בעט זענען זיך צוזאמענגעקומען מענטשן און האבן יאמערלעך געוויינט. אלע האבן איר מקנא געווען, וואס זי האט זוכה געווען צו אזא נאטירליכן גוטן טויט.

אבער באגיין זעלבסמארד האט קיינער נישט געוואלט, אפשר האט זיי פארפעלט מוט, אפשר צו אפאטיש געווען און אפשר ווייל מ׳האט דאך געוואלט דערלעבן די נקמה. קיינער ווייסט נישט ווי גרויס ס׳איז דער טעם פון נקמה אין מענטשן־חיות.

איינצעלנע זענען באגאנגען זעלבסטמארד. געווען א ייד גראבי, ער איז געווען מיטגליד פון דזווינישקער יודנראט, ער האט געארבעט ביי די דייטשן אין א בענזין סטאציע, האט ער פאררויכערט א ציגארעט, אוועקגעווארפן דאס ברענענדיקע שוועבעלע און די גאנצע סטאנציע איז אוועק אין פלאמען מיט די דייטשן צוזאמען. ווען זיי זענען געלאפן אים זוכן האבן זיי אים געפונען הענגען אין א פלאץ נישט ווייט. אפשר דארף מען דאס פארצייכנען אלס גבורה.

נאך מיין מאמעס טויט, ווי נאר ס׳האבן זיך געענדיקט די שלושים האב איך אנגעזאגט מיין פאטער שוועסטער און ברודער אז כ׳גיי אין וואלד אריין זיי האבן מיך אפגערעט. אין געטא האט מען געוויסט, אז יידן לײדן אין פארטיזאנקע פון הונגער, און אבלאוועס און פון דעם שרעקליכן רוסישן אנטיסעמיטיזם וואס הערשט דארט און מיין משפחה האט מיך געוואלט אפראטעווען דערפון, אבער איך האב נאר געלעבט אדאנק דעם געדאנק פון גיין אין וואלד אריין. כ׳האב אבער נישט געהאט מיט וועמען צו גיין.

איינמאל איז געקומען פון וואלד משה כוואיעווסקי, א סאלעטשניקער

ביהראווין א גוטער ברודער כיינער, ער איז געלעגן ביי אונדז אויפן בוידעם, און געוואַרט מ'זאָל קאָנען ארויסנעמען מענטשן אין וואַלד און גיין.

כ'האָב מיט אים גערעט און ער האָט מיך מיטגענומען. ס'זענען דאַן אוועק אויך משה'ס עלטערן און די פאַמיליע לעווין. נאָר א פאָר האָבן געהאַט ביקסן. דער פירער פון דער גרופּע, העכער פון משהן איז געווען פּרץ דער צווייטער וואַלד מענטש, ס'האָט אים פאַרדראָסן וואָס מיר גייען אָן ביקסן, ער האָט זיך צוגעטשעפּעט צו מיר איך זאָל צוריקגיין אין געטאָ און געדראָט מיט שיסן. איך בין אָבער ווייטער מיטגעגאַנגען, ביז מיר זענען נאָך שווערע נעכט פון מי און סכנות אָנגעקומען צו ביעלסקין. צום יידישן פּאַרטיזאַנען אָטריאַד.

ביעלסקים אָטריאַד — א יידיש שטעטל

טוביה האָט געמאַכט א ריזיקן איינדרוק מיט זיין העלדישן אויסזען און רוהיקער האַלטונג. ער האָט נישט אַרויסגעטריבן קיינעם. אפילו די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין געווער. ס'האָט זיך אָפּגעפילט, אַז דער מענטש דערפילט א מין מיסיע, וואָס דער גורל האָט אַרויפגעלייגט אויף אים און ער טראָגט זי אויס מיט פולער יידישער האַרציקייט. דער אָטריאַד איז געווען אין בודקעוויצער וועלדער, אַלע האָבן געוווינט אין ביידלעך פון דרענגלעך, געשלאָפן אויף וואַלד צווייגעלעך אויסגעשפּרייטע אויף דער ערד, געמאַכט איבונגען און נאַכט שמירה און געלעבט פון דער אַלגעמיינער קיך.

דאָס לעבן דאָ איז געווען זיס, ווייל דאָס געפיל פון פרייהייט און נקמה־מעגליכקייטן האָט פאַרזיסט די נשמה, אָבער מיר האָבן געלעבט אין א שטענדיקער שרעק פאַר דייטשישע אַבלאַוועס, אין א שטענדיקער שפּאַנונג און געמוזט פון כאָל צו מאָל וואַנדערן און בייטן די סטאַציעס פאַרן אָטריאַד.

ערשט אין נאַליבאָקער פּושטשע, אין די טיפע אַלטע אייביקע וועלדער האָבן מיר אָפּגעפילט אַביסל דאָס געפיל פון סטאַביליטעט. מיר זענען אַרויס מאַכן סאַבאָטאַזש געגען די דייטשן אויפגעריסן זייערע עשאַלאָנען, באַן ליניעס און אַנדערע קאָמוניקאַציע מיטלען. מיר האָבן אויסגעבויט א לאַגער ווי א יידיש שטעטל מיט א געביידע פאַר האַנטווערקער, שוסטער, שניידערס, היטלמאַכערס זייגערמאַכערס סטאָליאַרעס און מעכאַניקער. מיר האָבן געמאַכט א מיל און א בעקעריי, מיר האָבן אפילו א גאַרבעריי געמאַכט און רוסישע פּאַרטיזאַנער פלעגן ברענגען צו אונדז בהמות, מיר זאָלן זיי מאַכן וואורשט, האָבן מיר געהאַט די פעלן פאַר אונדז. ס'איז אפילו געווען ווו צו דאַווענען בציבור און מ'האָט זיך אויך אָנגעהויבן אָפּגעבן מיט קינדער. די באָד וואָס מ'האָט אויסגעבויט איז ניט געווען ערגער, ווי אין יידישע גרעסערע שטעטלעך. דאָ זענען געווען קעסלען מיט הייסע און קאַלטע וואַסער, עמערלעך צו וואַשן זיך, פּאָלן צום שוויצן און אין צענטער — א הערמעטיש פאַרמאַכטע קאַמער ווו מ'פלעגט אַריינגעבן דיזענפעקציאָנירן קליידער אין א טעמפּעראַטור פון 120 גראַד היץ. מיר האָבן זיך אַליין געמאַכט זייף און מענטשן האָבן הנאה געהאַט פון די איינריכטונגען און געקומען כסדר זיך וואַשן.

אזוי האבן מיר באקעמפט די קרעץ און טיפוס עפידעמיעס פרעווענטיוו, אבער מיר האבן אויך געהאט א שפיטאל אין וואלד, מיט צוויי דאקטאירים, מיט אן איזאלאטור פאר טיפוס קראנקע אין א באזונדערע זעמליאנקע, עטליכע צענדליק מעלק־קי האבן אונדז געגעבן מילך פאר די קראנקע, שוואכע, קינדער און — אויך יחסנים.

מיר האבן געהאט צענדליקער פערד מיט געשפאן און וועגענער און געזאגרט פאר פרעוויאנט און אנדערע באדערפענישן, וואס מ׳האט געבראכט פון דרויסן.

מיט דער צייט איז אונדזער אטריאד געווארן אן אדרעס פאר יידן, וואס ווילן זיך ראטעווען פון געטאס, פון באהעלטענישן בא גויים און פון רוסיש פארטיזאנישען אנטיסימיטיזם אין די געמישטע פארטיזנקעס. פון טאג צו טאג האבן זיך געמערט די פארטיזאנער און אויך די אפהענגיקע פון זיי. מענטשן האבן אנגעהויבן קומען צו זיך. ארום דער קיך מיט אירע פייערלעך פלעגן שוין יידן זיצן און זינגען טרויעריקע לידער און מאכן מסיבות צו הייבן די שטימונג, אויף די מסבות האט ארויסגעטראטן דער ארטיסט מוניעק פשעפיורקע.

פון די פראנטן זענען אנגעקומען ידיעות איבער רוסישע נצחונות. די דייטשן האבן זיך אנגעהויבן צוריקציען, זיי זענען אריינגעפאלן אין אונדזערע הענט און מיר האבן געהאט דעם גוטן געפיל פון לעבן און דערלעבן זיך.

פארן אויפלעזן דעם אטריאד האבן פאסירט אייניקע דערדריקנדיקע זאכן, ווו ביעלסקי איז דערשינען אלס נוקם ונוטר און מענטש, וואס דערפילנדיק דעם טעם פון רעגירן ווערט אים דער קאפ פארדרייט, אבער אין אלגעמיין גענומען מוז איך ביעלסקיס אטריאד און טוביה׳ן אליין געדענקן צום גוטן. ער האט געשאפן א רעטונגס פלאץ און רעטונגס מעגליכקייטן פאר אונבאהאלפענע פארצווייפלטע יידן. די הונדערטער הונדערטער יידן, וואס האבן אין די נאליבוקער פושטשעס דערלעבט דעם נצחון און לעבן ביז היינט, האבן צו פארדאנקען זייער לעבן טוביה ביעלסקין.

*

דער לעצטער אפעל פון אטריאד איז פארגעקומען אין נאוואגרודעק. אלע האבן באקומען באשטעטיקונגען אלס פארטיזאנער און יעדער איז אוועק זיין ווייטערן וועג.

פון סאלעטשניקער זענען באפרייט געווארן פון פארשידענע אטריאדן: חיה כוואיעווסקי מיט אירע קינדער משה און סענדער, (יהושע איז געשטארבן אין וואלד) די פאמילע לעווין דער מאן די פרוי און די קינדער, הירש קאפלאן, בערקע שיינמאן און יצחק מאיר וואלטוך.

אין וואלד זענען אומגעקומען,ביים אנגריפן די דייטשישע באנדעס די סאלעטשניקער:

לייבקי קאפלאן (הירש׳ס ברודער), ישראל סטרעלעצקי (חיים קלעי׳ס ברודער), סענדער שיינמאן (בערקעס ברודער).

ואלה שמות קדושי סולצ'ניק

א

אזרייר ליבה

ב

ברנצ'יק גיטל
ברנצ'יק אברהם, אשתו, צביה, חיה

ג

גול יהודה, משה, שרה
גולדנסקי חיים משה, מניה ריבה
גולדנסקי ולויל, אשתו, איטה וילדיהם
גולדנסקי יצחק־הרץ

ה

הוכמן יצחק, אשתו

ז

זבינסקי ריבה־לאה
זובינסקי רייזל (סטרלצקי)
זילברקויט אלתר, זלטה

ח

חבייבסקי ישעיה, לייב
חלבנוביץ כתריאל, חנה, שמואל, דינה

כ

כץ אהרון, נחמה וילדיהם
כץ ליבה
כץ (מנהל מנסרת וגנר), אשתו, בוריס, אמה
כץ רייזל

ל

לוין אברהם, סוניה וילדיהם
לוין רחל'ה, חנה־דבורה, טייבה, בתיה, אליהו
לוין מירה
לוין נחום־יונה,פרידה וילדיהם
לוסקי חצקל, בתיה וילדם
למלמן שמשון, מיכלה והילד שלהם
למלמן ליבה
לנדא מרדכי, ליבה

ס

סגל מרים
סגל פייגלה
סטרלצקי ולויל, ריבה (רבקה), ישראל
סלצניצקי ולויל, בלומה, רודל, נחמה, אבא־יודל

פ

פרצקי חיה (כץ), גיטה, שולמית

צ

צלסקי שמעון־לייב
צלסקי חיים־משה, ריבה

ק

קפלן בנציון, אשתו, ילדם
קוטלר ישראל, שרה וילדיהם

קפלן ישראל, חיה־פסל, מלכה, צביה, לייב
קרום משה־יעקב, פרומל, אלטע, אורה־הרשל
קרצ׳מר ראובן, נדיה

ר

רודניק שמואל, אשתו וילדם
רודניק חיה, סוניה

הרב רקובסקי, אשתו, ביירל, רבקה, חיה

ש

שוסטר חיים, ביניה, אברהם איטשע (המורה)
שופמן אברהם, חיה־שרה
שופמן יצחק, יוכה (סטרלצקי), בלומה, רבקה
שיימן אלתר, רבקה, סנדר, פרומה

רשימת מתי סולצ׳ניק בארץ

אורנסקי רחל
זהבי (גולדנסקי) יוסף
זהבי (גודנסקי) שרה
זהבי (גודנסקי) ישראל
חבייבסקי חיה (מתה בקנדה)
כץ זרח (מת בוילנה)
לוין בתיה (צ׳לסקי)
לוין שמואל
לנדא מאשה (כהן)
לנדא משה